॥ अथ श्रीमद्भागवते तृतीयः स्कंधः प्रारभ्यते ॥

भा०तृ० ॥ श्रीवेदव्यासायनमः ॥ यच्छ्री[illegible]राशिलोललहरीस्नानक्षमाणांनृणांसंसारोदाधिराशुशुष्यतितरामब्युप्तशुष्कैधवत् ॥ यस्माद्विश्वमशेषमुद्भवतियस्तत्त्वंपरंयोगिनांश्रीमंतंतमुपास्महेसुमनसामिष्टप्रदं वि०अ०
विठ्ठलम् ॥१॥ अगाधश्रीमद्भागवत[illegible]शौमणिगगंतृतीयस्कंधोदभ्रप्रमनवगाहंमृगयति ॥ निमज्ज्योन्मज्ज्यार्थेऽनुपदमनुरक्तेऽमलधियःकृपालेशंसंतःखलुविदधतांमय्यनुपदम् ॥२॥ अत्रमुमुक्षूणांस्वस्व
१ योग्यभगवदपरोक्षज्ञानोत्पत्तौप्रधान[illegible]थनंभक्तिरेवतत्साधनमितरत्सर्वमितिप्रपंच्यते तत्रसूतःशौनकप्रश्नपरिहारायशुकपरीक्षित्संवादंकथयति एवमिति यथाहंचत्वयाएतत्प्रमेयंप्रतिपृष्टएवंतथाक्षत्त्रा १
पिविदुरेणापिभगवांस्त्रिकालज्ञोमैत्रेयःपृष्टइत्यन्वयः । ऋद्धिमत्स्वगृहंत्यक्त्वेत्यनेनवैराग्यंप्रथमसाधनमितिसूचितम् १ विदुरमैत्रेयसंवादंघटयितुंतीर्थयात्राकालापदेशेनप्रश्नबीजमुत्थापयति यदा
त्विति वःपितामहानामर्थेमंत्रकृत्सांधिकृत् संधिकार्येऽनुत्पन्नेपौरवेंद्रपुरंहास्तिनापुरंत्यक्त्वा आत्मसात्कृतमुपप्लाव्याख्यपुरंपदाप्रविवेशतदाविदुरस्तीर्थयात्रार्थंगतइतिशेषइत्यन्वयः अत्रतुशब्देन यु
द्धकालेतुविदुरस्तीर्थयात्रांगतोपिसन् । मायस्तेगजपुरेपांडवानांहितेच्छयेतिवाक्यंविशिनष्टि अनेनत्रिविदुरेणतीर्थसेवाकदाचित्कृतानयुद्धकालमारभ्यततःसमाप्तिपर्यंतमित्युक्तंभवति २ तीर्थनिषेविणोविदु
रस्यसामान्यतोज्ञातमैत्रेयसंगकालघटनोपिराजादेशविशेषबुभुत्सयापृच्छतिकुत्रेति कुत्रकस्मिंस्तीर्थविशेषे पुरानिर्याणहेतुरपिवक्तव्यइत्यतोवर्णयेत्युक्तं ३ विविदिषालौल्यकारणमाह नहीति हिशब्दोहेत्व
र्थः यस्मादल्पार्थोदयोनतस्माद्वर्णयेत्यर्थः अत्रापिहेतुमाह साध्विति साधुभिर्विबुधैरितिसौम्येसज्जनेवाकुर्षौपुमानितिपादवः ४ सूतःशौनकप्रश्नपरिहारायतत्संवादंकथयति सएवमिति । बहुपूर्णतायां

श्रीशुकउवाच ॥ एवमेतत्पुरापृष्टोमैत्रेयोभगवान्किल ॥ क्षत्त्रावनंप्रविष्टेनत्यक्त्वास्वगृहमृद्धिमत् १ यदात्वयंमंत्रकृद्वोभगवानखिलेश्वरः ॥ पौरवेंद्रपुरं
हित्वाप्रविवेशात्मसात्कृतम् २ परीक्षिदुवाच ॥ कुत्रक्षत्तुर्भगवतामैत्रेयेणाससंगमः ॥ कदावासहसंवादएतद्वर्णयनःप्रभो ३ नह्यल्पार्थोदयस्तस्यविदुर
स्यामलात्मनः॥ तस्मिन्वरीयसिप्रश्नःसाधुवादोपबृंहितः॥ ४ सूतउवाच ॥ सएवमृषिवर्योऽयंपृष्टोराज्ञापरीक्षिता ॥ प्रत्याहतंसुबहुवित्प्रीतात्माश्रूयतामिति
५ श्रीशुकउवाच ॥ यदातुराजास्वसुतानसाधून्पुष्णन्नधर्मेणविनष्टदृष्टिः ॥ भ्रातुर्यविष्ठस्यसुतान्विबंधून्प्रवेश्यलाक्षाभवनेददाह ६ यदासभायांकुरुदेव
देव्याःकेशाभिमर्शंसुतकर्मगर्ह्यम् ॥ नवारयामासनृपःस्नुषायाअस्रैर्हरंत्याःकुचकुंकुमानि ७ द्यूतेत्वधर्मेणजितस्यसाधोःसत्यावलंबस्यवनागतस्य ॥ नयाच
तोऽदात्समयेनदायंतमोजुषाणोयदजातशत्रोः ८

मितिधातोर्देवादिसज्जननिषेवितपूर्णंभगवंतंवेत्तीतिसुबहुविदिति तज्ज्ञानफलमाह प्रीतात्मेति प्रियोहिज्ञानिनोत्यर्थमितिस्मृतेः प्रसन्नमनावाश्रूयतामित्यनेनवक्तव्यार्थेआदरंजनयति उच्यमानंसहेतुकंचे
च्छ्रद्धांजनयति अस्यकथंतदित्यतउक्तमितीति इतिहेतुप्रकरणप्रकारादौश्वतिपादवः ९ विदुरस्यतीर्थयात्रायांनिमित्तमाह यदात्विति अत्रयदाशब्दोहेत्वर्थे यदातदेतिहेत्वर्थेकालार्थेपिचभण्य
तइतिवचनात् । अधर्मेणेत्यस्यावधारणार्थेतुशब्दः विनष्टाभगवद्विषयादृष्टिर्यस्यसतथा असाधूनन्यायवर्तिनः। अधर्मेणधर्मविरुद्धकर्मणा । यविष्ठस्य कनिष्ठस्य । विबंधून्लौकिकबंधुरहितान् । लाक्षाभवने
लाक्षोपगूढगृहेददाह यदायस्मात्तदातस्मादित्येकोहेतुः ६ अयमेकोहेतुरित्याह यदेतिनृपोधृतराष्ट्रः कुचकुंकुमान्यस्रैर्नेत्रजलैर्हरंत्याः क्षालयंत्याः स्वस्यस्नुषायाः कुरुदेवस्ययुधिष्ठिरस्यदेव्याःपट्टाभि
षिक्तायाः द्रौपद्याःसभायांगर्ह्यंनिंद्यं सुतस्यदुःशासनस्यकर्मकेशाभिमर्शंकबरीभारपरामर्शलक्षणं ननिवारयामास यदायस्मात्तस्मात् ७ अयंतृतीयोहेतुरित्याह द्यूतेत्विति तुशब्दोऽवधारणार्थः अधर्मे
णेत्यनेनसंबध्यते साधुत्वादीनिपितृधनदानयोग्यत्वहेतवइतिप्रकाशनायोक्तानीति अवलंबआधारयष्टिः दायंस्वस्यप्राप्तियोग्यंपितृधनंवनवासावसानसमयेनाददादितिपत्तस्मादितिशेषः तत्रहेतुः तमइ
ति तमोयथार्थज्ञानग्लानिकारणंपुत्रवचनंजुषाणःसेवमानोऽङ्गीकुर्वाणइत्यर्थः ८

SGDF
Sri Gurgeshwari Digital Foundation

चतुर्थहेतुमाह यदात्विति पार्थेनयुधिष्ठिरेण प्रहितःप्रेषितःपुंसाममृतायनानिमोक्षादिसकलपुरुषार्थसाधनानि हतःपुण्यलेशोयस्यसतथा क्लिशअल्पीभावइतिधातुः अनेनपापंबहुलंपुण्यमल्पं तदपिनष्टमित्युक्तंभवति इदमेवसुखलेशविनाशकारणमित्यस्मिन्नर्थेतुशब्दः गुरुमात्रस्यापिवाक्यंग्राह्यंकिमुजगद्गुरोरित्यभिप्रायेणतथोक्तम् ९ ततःकिंविदुरस्यतीर्थयात्रायामित्यतोविशेषहेतुमाह यदेति पूर्वजेनज्येष्ठेनयदोपहूतोभवनंप्रविष्टोविदुरोमंत्रायस्वकर्तव्यतालोचनायपृष्टःकिंकार्यंतद्ब्रवीहीति अथतदामंत्रदृशांमंत्रज्ञानांवरीयांस्तंधृतराष्ट्रमाह मंत्रदृग्वरीयस्त्वंकुतइतितत्राह यदिति वैदुरिकंविदुरेणोक्तंयच्चस्मात्तस्मादितिशेषः कृष्णेसंधिकार्यमनुत्पाद्योपप्लाव्यंगतेसत्युपहूतइतिअस्मिन्नर्थेकिलशब्दः १० किमाहेतितत्राहअजातशत्रोरिति प्रतियच्छप्रदेहि प्रदानेहेतुमाहसहानुजइति हिशब्दोहेत्वर्थः यत्रयस्ययुधिष्ठिरस्याभिप्रेतसाधकइतिशेषः किमसौयमइतितत्राह यमिति यंभीमंप्रति अत्रापिहेतुमाह स्वशत्रुहेति स्वस्यराज्यलक्षणद्रव्यस्यशत्रवोदुर्योधनादयस्तान्हतवानितिनिश्चितत्वात्तथाप्रयोगः ११ राज्यप्रदानेबलवद्धेत्वंतरंचाह यदात्विति क्षितिदेवाःब्राह्मणाःतेषांदेवःपूज्यः मुक्तिमपिददातिकिमुराज्यमित्यतोमुकुंदइतिएवंविधसामर्थ्यवान्पार्थान्गृहीतवानिति यदातस्माच्च

यदातुपार्थप्रहितःसभायांजगद्गुरुर्यानिजगादकृष्णः ॥ नतानिपुंसाममृतायनानिराजोनुमेनेहतपुण्यलेशः ९ यदोपहूतोभवनंप्रविष्टोमंत्रायपृष्टःकिलपूर्वजे
न ॥ अथाहतंमंत्रदृशांवरीयान्यन्मंत्रिणोवैदुरिकंवदंति १० अजातशत्रोःप्रतियच्छदायंतितिक्षतोदुर्विषहंतवागः ॥ सहानुजोयत्रवृकोदरोहिस्वशत्रुहायं
त्वमलंबिभेषि ११ यदातुपार्थान्भगवान्मुकुंदोगृहीतवान्सक्षितिदेवदेवः ॥ आस्तेस्वपुर्यांयदुदेवदेवोविनिर्जिताशेषनृदेवदेवः १२ सएषदोषःपुरुषद्विडास्ते
गृहंप्रविष्टोयमपत्यमत्या ॥ पुष्णासिकृष्णाद्विमुखोगतश्रीस्त्यजाश्वशैवंकुलकौशलाय १३ इत्यूचिवांस्तत्रसुयोधनेनप्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेण ॥ असत्कृ
तःसत्स्पृहणीयशीलःक्षत्तासकर्णानुजसौबलेन १४ कएनमत्रोपजुहावजिह्मंदास्याःसुतंयद्बलिनैवपुष्टः ॥ तस्मिन्प्रतीपःपरकृत्यआस्तेनिर्वास्यतामाशुपुरा
च्छ्वसानः १५ सइत्थमत्युल्बणकर्णबाणैर्भ्रातुःपुरोमर्मसुताडितोऽपि ॥ स्वयंधनुर्द्वारिनिधायमायांगतव्यथोऽयादुरुमानयानः १६

सोपिनदूरस्थइत्याह आस्तइति स्वेषांपांडवानांपुर्यामुपप्लाव्याख्यायामास्तइति यस्मात्तस्माच्च सांप्रतंसावसरइत्याह विनिर्जितेति २२ पुत्रसंवादाभावाद्युधिष्ठिरायराज्यंनदत्तमितिधृतराष्ट्राभिप्रायं विद्वान्विदुरोविष्णुवैष्णवद्वेषिणःपुत्रस्यापिपरित्यागःश्रेयानितिवक्ति सएषइति हेज्येष्ठत्वंयमपत्यमत्या नपततिकुलंयस्मात्तदपत्यमितिबुद्ध्यापुष्णासिसएषगृहंप्रविष्टः आस्तइत्यन्वयः कीदृशोदोषःपाप्मा पुरुषंपूर्णषड्गुणंविष्णुंद्वेष्टीतिपुरुषद्विट् कुतःकृष्णाद्विमुखः उपलक्षणमेतत्तद्भक्तविमुखश्चातएवगतश्रीःश्रीप्रसादरहितः यतएवंविधोथतस्मात्कुलकौशलायाशुकालक्षेपमंतरेणैनंदुर्योधनंत्यजेत्यन्वयः १३ स्ववचनादिकंधृतराष्ट्रेण[illegible]ीकृतमित्येतावत्ताविदुरस्यतीर्थयात्राकारणविरागहेतुःकःप्राप्तइतितत्राह इतीति इतिशब्दआदिवचनः एवमादिवाक्यमुक्तवान्प्रकारवचनोवा स्फुरणंसंचलनं तत्रज्येष्ठस्यपुरतःअसत्कृतोधिकृतः [illegible] धिक्कारप्रकारमाह कएनमिति दास्याःसुतमित्याक्रोशेषष्ठीउपजुहावाहूतवान् जिह्मंवक्रहृदयं यस्यपुंसोबलिनाऽपवर्जितान्नेन तस्मिन्पुंसिप्रतीपोविरोधी परेषांममविरोधिनांपांडवानांकृत्येक[illegible]स्मात्तस्मादितिशेषः निर्वास्यतांनिष्कास्यतां श्वसानःश्वासमात्रावशेषी स्वकृतोदोषःस्वस्यैवेतिसूचनायशानच्प्रयोगः १५ संभावितस्यतावन्नात्मायेवानिर्गमनंश्रेयइतिभावंश्लोकद्वयेनसूचयन्[illegible]ति भ्रातुर्धृतराष्ट्रस्य स्वयन्मंदस्मितंकुर्वन् मायांपुत्रइत्यादिस्नेहलक्षणांहरेर्बंधकशक्तिमुरुमानयानोबहुमन्वानःसोऽयाद्ययौ वीर्यमितिशेषः १६

 पुण्यलब्धइत्यनेनहास्तिनपुरमपि [illegible] मितिसूचयति तीर्थपदोहरेःपदानिस्थानानि सहस्रमूर्तिरनंतमूर्तिः सदेतत्सहस्रंतत्सर्वमितिश्रुतिः १७ एतदेवविशिनष्टि वनेष्विति तीर्थानांशुद्धजला 
नामायतनेषुस्थानेषु नित्यशुद्धस्य [illegible] धानस्थानेषुवा पुण्यशब्दःप्रत्येकमभिसंबध्यते उपवनेषुपुरोपकंठवनेषु अद्रिषुश्रीपर्वतादिषु कुंजेषुसिंहगिरिव्रजाद्यणुतरपर्वतेषु वनेषुवृंदावनेषु सेव्यत्वे
हेतुमाह अपंकेति सरित्सुगोदावर्या [illegible] षुसरःसुपुष्करादिषु अनंतस्यहरेर्लिंगैःप्रतिमाभिःसम्यगलंकृतेषु १८ चरणंविशिनष्टि गामिति गांभूमिं मेध्यैःशुद्धैः विविक्तैःपृथग्भूतैःवृक्षात्पतितैःप
 त्रादिभिर्वृत्तिराजीविकाजीवनंयस्यस [illegible] क्तः यद्वाशुद्धएकांतस्थलेवृत्तिरवस्थानंयस्यसतथा अधःशयनेनस्थंडिलेशयनेनावधूतोरजोदूषितदेहः स्वैःस्वकीयैरलक्षितोऽविज्ञातः अवधूतावायुनोद्धृताःकेशा 
यस्यसतथा यद्वापाठांतरेअवधूतवेषवद्ध [illegible] यस्यसतथाकीदृशानिव्रतानिहारितोषणानियानि यानिव्रतानिचेरेतानितानिसर्वाण्यपिहरिप्रसादजनकानीत्यर्थः अनेनोद्देश्यव्रतदेवतावशीकरणसमर्थानीतिव्र
तशब्दनिर्वचनंसूचितं वृञ्वरणइतिधातोर्व्रियतेनेनैतादित्यस्मिन्नर्थेव्रतमितिरूपंसिध्यति १९ कर्मभूमित्वाद्भारतवर्षमेवाटितवान् नान्यदित्यस्मिन्नर्थेएवशब्दः केनाचित्कालेनयावद्यदातावत्तदापार्थोऽजिते
नकृष्णेनोक्तविधिनैकचक्रामेकाज्ञां एकमेवातपत्रंश्वेतच्छत्रंयत्रसातथातां क्षिनिवासगत्योरितिधातोः सर्वत्रसन्निवासःसुगमनंचौराद्युपद्रवोनास्तीत्येतत्सूचनायक्षितिमितिप्रयोजि इत्थमित्यनेनानियम

सनिर्गतःकौरवपुण्यलब्धगजाह्वयात्तीर्थपदःपदानि ॥ अन्वाक्रमत्पुण्यचिकीर्षयोर्व्यामधिष्ठितोयानिसहस्रमूर्तिः १७ वनेषुपुण्योपवनाद्रिकुंजेष्वपंकतो
येषुसरित्सरःसु ॥ अनंतलिंगैःसमलंकृतेषुचचारतीर्थायतनेष्वनन्यः १८ गांपर्यटन्मेध्यविविक्तवृत्तिःसदाप्लुतोऽधःशयनावधूतः ॥ अलक्षितःस्वैरवधूतके
शोव्रतानिचेरेहरितोषणानि १९ इत्थंव्रजन्भारतमेववर्षंकालेनयावद्गतवान्प्रभासम् ॥ तावच्छशासक्षितिमेकचक्रामेकातपत्रामजितेनपार्थः २० तत्राथ
शुश्रावसुहृद्विनष्टिंवनंयथावेणुजवह्निनाश्रयम् ॥ संस्पर्धयादग्धमथानुशोचन्सरस्वतींप्रत्यगियायतूष्णीम् २१ तस्यांत्रितस्योशनसोमनोश्चपृथोरथाग्ने
रसितस्यवायोः ॥ तीर्थंसुदासस्यगवांगुहस्ययच्छ्राद्धदेवस्यसआसिषेवे २२ अन्यानिचेहद्विजदेवदेवैःकृतानिनानायतनानिविष्णोः ॥ प्रत्यंकमुख्यांकित
मंदिराणियद्दर्शनात्कृष्णमनुस्मरंति २३

भंगोनास्तीतिसूच्यते २० प्रभासतीर्थागमनेनकश्चिदर्थविशेषःसूचितः कोसावितितत्राह तत्रेति अथप्रभासक्षेत्रगमनानंतरं तत्रप्रभासेतिष्ठन्विदुरःसुहृदांयदूनांविनष्टिंविप्रशापनिमित्तविनाशं
शुश्रावेत्यन्वयः । विदुरस्तुप्रभासस्थः शापंसंक्षेपतोऽशृणोत् । यदूनांविस्तरात्पश्चादुद्धवाद्यमुनामनुइतिवचनात् । विप्रशापेनभविष्यंतंयदुविनाशंश्रुतवान् अन्यथामहाभारतविरोधःस्यादित्यर्थः त
ज्जिज्ञासुस्तत्रागमत्किनेत्याह यथेति वायुनोद्धूतवेणुसंघर्षणलक्षणसंस्पर्शोत्थितवह्निनातदाश्रयंवनंयथादग्धंभविष्यतितथाविप्रशापहेतुसंस्पर्धयान्योन्यमर्मस्पर्शनवचनोत्थितकलहवह्निनादाहिष्यत्स्व
कुलमनुशोचन्नथप्रत्यक्सरस्वतींपश्चिमवाहिनींनाम्नासरस्वतीं नदीमियायेत्यन्वयः तूष्णीमित्यनेनदुःखेनक्षेत्रवासिनोनापृच्छदितिसूचयति २१ दुःखाग्निसंतप्तस्तत्रसरस्वत्यांप्रतुकिंगतइतितत्राह तस्या
मितिअनेनविदुरस्यशास्त्रज्ञानाधिक्यंसूचयति यतःसंसारःक्षणभंगुरोऽतस्तीर्थस्नानादिनाशुद्धांतःकरणस्यभगवदपरोक्षज्ञानेनपुरुषार्थःस्यादित्यनेनतीर्थस्नानमकारि नान्योव्यापारइति २२ नकेवलं 
नदीतीर्थान्येवनिषेवितानिकिंतुतद्देशभवानिक्षेत्राणीत्याह अन्यानिचेतिइहनद्यांसुराष्ट्रेच कीदृशान्यायतनानिप्रत्यंकाःसम्यक्लक्षणवंतोब्रह्मादयस्तेषांमुख्योविष्णुस्तस्यप्रतिमाभिरंकितानिचिह्नितानि
मंदिराणियेषुतानितथा । ब्रह्माप्रत्यंकवान्सम्यग्विष्णुर्लक्षणवत्तमइति । प्रत्यंकमुरूपमायुधश्रेष्ठंचक्रंतदंकितानीतिव्याख्यानांचित्यंनिघंटुकारैस्तथानभिहितत्वादिति येषांक्षेत्राणांदर्शनात् २३

SGDF

विदुरस्यतीर्थसेवायांतात्पर्याधिक्यंसूचितमृद्धामित्यनेन अन्यथासमृद्धदेशत्यागेकारणाभावात् कालेनकेनचिदितिशेषः २४ तत्रतीर्थस्नानमंतरेणोद्धवंदृष्ट्वानेनकिमकारितन्मह्यंब्रूहीतिपरीक्षितोहार्दंचो
द्यंपरिहरति सइति प्रशांतमित्यादिविशेषणत्रयेणोद्धवस्यभगवन्निष्ठायावैराग्यस्यशास्त्रज्ञानस्यप्रख्यातेश्चाधिक्यंसूचयति भगवान्कृष्णःप्रजापुत्रोयेषांतेतथोक्तास्तेषां अपृच्छादितिद्विकर्मकोधातुः
तेनोद्धवमित्यन्वेतव्यम् २५ स्वोविष्णुस्तस्यनाभ्योनाभिजातःपद्मोब्रह्मातस्यानुवृत्त्याप्रार्थनालक्षणसेवयाकृतक्षणौकृतावसरौ कच्चित्कामप्रवेदनइतिवचनात्प्रश्नार्थेवर्ततेकच्चिच्छब्दः। पद्मोब्रह्मासमुद्दिष्टः
पद्माश्रीरपिचोच्यतइतिच । लोकानांसुखकर्तृत्वमपेक्ष्यकुशलंविभोः । पृच्छ्यतेसततानंदात्कथंतस्यैवपृच्छ्यतइतिवचनात् हरेःकुशलप्रश्नोलोकानांसुखकर्तृत्वमपेक्ष्येतिज्ञातव्यम् २६ भामःपूज्यः वदा
न्योदानशीलः वरतर्पणेनभर्तृतर्पणेन २७ यदूनांवरूथाधिपतिःसेनाधिपतिः आदिसर्गेपूर्वजन्मनि स्मरंकामं विप्रानाराध्येतिकथनंलोकवनितानांब्राह्मणप्रसादेनस्वाभीष्टावाप्तिरितिप्रदर्शनपरंनतुस्वार्थ
परमित्यभिप्रायः २८ सात्वतानामधिपउग्रसेनः शतपत्रनेत्रःपुंडरीकाक्षः नृपासनाधिंसिंहासनंममनाभूदितियआधिःमनस्तंपारिहृत्य आधिर्मनोवरूथंचआत्मास्वमपिचोच्यतइति २९ सदक्षःपुनस्त्व

ततस्त्वतिव्रज्यसुराष्ट्रमृद्धंसौवीरमत्स्यान्कुरुजांगलांश्च ॥ कालेनतावद्यमुनामुपेत्यतत्रोद्धवंभागवतंददर्श२४सवासुदेवानुचरंप्रशांतंबृहस्पतेराक्तनयंप्रतीतम् ॥ आलिंग्यगाढंप्रणयेनभद्रंस्वानामपृच्छद्भगवत्प्रजानाम् २५ कच्चित्पुराणौपुरुषौस्वनाभ्यपद्मानुवृत्त्येहकलावतीर्णौ ॥ आसातउर्व्याःकुशलंविधायकृतक्षणौकुशलंशूरगेहे २६ कच्चित्कुरूणांपरमःसुहृन्नोभामःसआस्तेसुखमंगशौरिः ॥ योवैस्वसॄणांपितृवद्ददातिवरान्वदान्योवरतर्पणेन २७ कच्चिद्वरूथाधिपतिर्यदूनांप्रद्युम्नआस्तेसुखमंगवीरः ॥ यंरुक्मिणीभगवतोभिलेभेआराध्यविप्रान्स्मरमादिसर्गे २८ कच्चित्सुखंसात्वतवृष्णिभोजदाशार्हकाणामधिपःसआस्ते ॥ यमभ्यषिंचच्छतपत्रनेत्रोनृपासनाधिंपरिहृत्यदूरात् २९ कच्चिद्धरेःसौम्यसुतःसदृक्षआस्तेग्रणीरथिनांसाधुसांबः ॥ असूतयंजांबवतीव्रताढ्यादेवंगुहंयोंऽबिकयाधृतोग्रे ३० क्षेमंसकच्चिद्युयुधानआस्तेयःफाल्गुनाल्लब्धधनूरहस्यः ॥ लेभेंऽजसाधोक्षजसेवयैवगतिंतदीयांयतिभिर्दुरापाम् ३१ कच्चिद्बुधःस्वस्त्यनमीवआस्तेश्वफल्कपुत्रोभगवत्प्रपन्नः ॥ यःकृष्णपादांकितमार्गपांसुष्वचेष्टतप्रेमविभिन्नधैर्यः ३२ कच्चिच्छिवंदेवकभोजपुत्र्याविष्णुप्रजायाइवदेवमातुः ॥ यावैस्वगर्भेणबभारदेवंत्रयीयथायज्ञवितानमर्थम् ३३ अपिस्विदास्तेभगवान्सुखंवोयःसात्वतांकामदुघोऽनिरुद्धः ॥ यमामनंतिस्महिशब्दयोनिंमनोमयंसत्त्वतुरीयमर्थम् ३४

योग्यः दक्षइतिपाठेकर्तव्यत्वेनयुगपदनेकेषुकार्येषुप्राप्तेष्वव्यामोहेनक्रमेणकर्तादक्षइत्यर्थः अग्रेपूर्वजन्मनिअंबिकयापार्वत्या धृतो गर्भइतिशेषः ३० युयुधानःसात्यकिःफाल्गुनादर्जुनात् अनेनधनु
र्वेदज्ञानाधिक्यभगवत्प्रियतमत्वंचप्रष्टव्यत्वेहेतुरितिसूचयति एवमुत्तरत्राप्यूह्यम् ३१ अनमीवोनिष्पापःश्वफल्कपुत्रोऽक्रूरः प्रेम्णाभक्त्याविभिन्नंनष्टंधैर्यंरजोवेष्टनाहंकाररूपंमनोयस्यसतथा ३२
विष्णुःप्रजापुत्रोयस्याःसाविष्णुप्रजातस्याः देवकश्चासौभोजश्चदेवकभोजः । नाम्नादेवकःकुलेनभोजःतस्यपुत्र्या देवक्यादेवमातुरदितेरिवविष्णुप्रजायाइतियोजना यज्ञोविष्णुर्वितानोविभूतिर्वि
ष्णुविभूतिरूपमर्थंप्रतिपाद्यंयागलक्षणमर्थंवा कदाचित्कंदेवक्यागर्भधारणंत्रय्याअर्थधारणंसनातनमतस्तन्निदर्शनंकथंस्यादित्यतउक्तंवाइति दृष्टांतदार्ष्टांतिकयोरेकदेशसाम्येनालंतत्प्रसिद्धोरीवि
३३ अनिरुद्धोभगवान्वासुखमास्तेऽपिस्वित्किमित्यन्वयः अनिरुद्धशब्दार्थंलक्षयति यःसात्वतामिति नकेवलंकामेनरुणद्धिकिंतुतत्तदिष्टदायकआश्रितानामतोऽनिरुद्धःपूज्यश्च कामदुघइति

SGDF

मयोगेणसूचितंवैदिकत्वंस्पष्टमाह यमिति शब्दोवेदोयोनिर्जाग्निकारणंयस्यसतथोक्तस्तं भद्रंवोमपिवातयमनइत्येवंरूपःशब्दःनतुहेमनस्त्वंक्रतुंदक्षंदर्शनमुतभद्रंमंगलंविष्णुंमतिवातयगमयेतिमनोविषय
प्रतीतेःकथमस्यानिरुद्धविषयत्वमत्राह मनोमयमिति सर्वकार्येषुमनःमथयतीतिमनोभिमानित्वादनिरुद्धस्यमनःशब्देनसएवोच्यते मनसावाअग्रेसंकल्पयति मनएवमनुष्याणांकारणंबंधमोक्षयोरित्यादेः
नोमनोभद्रंवातयेतिमनसःकर्मत्वप्रतीतेःकथमनेनउच्यतेइतिचेत्सत्यंसएवतर्ह्यनिरुद्धःस्यात् ननुहंततर्हिमनःशब्दाभिधेयत्वंगतमत्राह सत्त्वेति सत्त्वाच्चित्तात्तुरीयंचतुर्थंमनःशब्दार्थमनिरुद्धमामनंति मनो
बुद्धिरहंकारश्चित्तमित्यंतरात्मनः । योह्निदुर्ह्यनिरुद्धाख्यंहृषीकाणामधीश्वरम् । शारदेंदीवरश्यामंसंराध्यंयोगिभिःशनैरित्यादिना हेमनोनाथानिरुद्धनोस्माकंक्रतुंसंकल्पदर्शनंज्ञानंतत्त्वाविषयंकुरु हेभगव
न्नोमनोदक्षंसमर्थंक्रतुमध्वरंचभद्रंत्वंवातयप्रापयेत्युभयथापिहितद्विषयत्वंसंगच्छते दक्षौदर्शनपंडिताविंतियादवः कामदुघत्वादिमाहात्म्यंहरेरितरत्रासंभावितंकथमस्मिन्योज्यतइत्यतोवाह यमिति यंका
मपुत्रंसत्त्वस्यबलविज्ञानपूर्णस्यचतुर्मूर्तेर्हरेस्तुरीयमर्थमनिरुद्धनामानंहरिमामनंतीत्यतोयुक्तंतदावेशित्वात्ताहशमाहात्म्यकथनंपृष्ठ्यादौदर्शनादिति ३४ उक्तकुशलप्रश्नंप्रसिद्धाप्रसिद्धेष्वप्यतिदिशति
अपिस्विदिति ३५ धर्मोधर्मपुत्रः । विजयाच्युताभ्यांस्वदोर्भ्यांधर्मेणधर्मशास्त्रमनतिक्रम्यधर्मसेतुंपरिपातिकिमित्यन्वयः यस्ययुधिष्ठिरस्यसभायां दिग्विजयेनानुवृत्तिरनुगमनंयस्याःसातथा विजयाद

अपिस्विदन्येचनिजात्मदैवमनन्यवृत्त्यासमनुव्रतायेहार्दिक्यसत्यात्मजचारुदेष्णगदादयःस्वस्तिचरंतिसौम्य ३५ अपिस्वदोर्भ्यांविजयाच्युताभ्यां धर्मेणधर्मःपरिपातिसेतुम् ॥ दुर्योधनोऽतप्यतयत्सभायांसाम्राज्यलक्ष्म्याविजयानुवृत्त्या ३६ किंवाकृताघेष्वघमत्यमर्षीभीमोऽहिवद्दीर्घतमंव्यमुंचत् ॥ यस्यांघ्रिपातंरणभूर्नसेहेमार्गंगदायाश्चरतोविचित्रम् ३७ कच्चिद्यशोधारथयूथपानांगांडीवधन्वोपरतारिरास्ते ॥ अलक्षितोयच्छरकूटगूढोमायाकिरातोगिरिशस्तुतोष ३८ यमावुतस्वित्तनयौपृथायाःपार्थैर्वृतौपक्ष्मभिरक्षिणीव ॥ रेमातउद्धृत्यमृधेस्वरिक्थंसुधांसुपर्णाविववज्रिवक्रात् ३९ अहोपृथापिध्रियतेऽर्भकार्थेराजर्षिवर्येणविनापितेन ॥ यस्त्वेकवीरोऽतिरथोविजिग्येधनुर्द्वितीयःककुभश्चतस्रः ४० सौम्यानुशोचेतमधःपतंतंभ्रात्रेपरेतायविदुद्रुहेयः ॥ निर्यापितोयेनसुहृत्स्वपुर्याअहंस्वपुत्रान्समनुव्रतेन ४१ सोहंहरेर्मर्त्यविडंबनेनदृशोनृणांचालयतोविधातुः ॥ नान्योपलक्ष्यःपदवींप्रसादाच्चरामिपश्यन्गतविस्मयोऽत्र ४२

र्जुनादनुवृत्तिरुत्पत्तिर्यस्याःसातथा विजयस्यहरेरनुवृत्तिर्यस्याःसातथातयावा श्रीमदादितरेषांधर्मसेतुलंघनंसंभाव्यतेनास्यतदस्तीतिप्रश्नः ततएवधर्मइतिमायोजि ३६ भीमःकृताघेषुदुर्योधनादिषु
अघंव्यमुंचत्किंवा पुनरपराधबुद्धिमुक्त्वास्तेकिं प्रश्ननिमित्तमाह अत्यमर्षीति तस्यपराक्रममाह यस्येति अंघ्रिपातेनिमित्तमाह मार्गमिति ३७ रथयूथपानांयशोदधातीतियशोधाः यच्छरकूटेनयस्य
शरपंजरेणगूढोनिलीनः माययेच्छयाकिरातः गृहीतशबरवेषः ३८ पक्ष्मभिरावृतेअक्षिणीइवपार्थैरावृतौरक्षितौमाद्र्यास्तनयौयमौवज्रिणइंद्रस्यवक्रात्सुपर्णौगरुडौसुधामिवमृधेयुद्धेस्ववैरिमुखात्स्वरि
क्थंनिजराज्याख्यंधनमुद्धृत्यरेमातेउतस्वित्किमित्यन्वयःसुपर्णाविविदार्ष्टीतिकापेक्षयाद्विवचनम् ३९ तेनराजर्षिवर्येणपांडुचक्रवर्तिनाविनारहितापिध्रियते पुत्रैरितिशेषः राजर्षिवर्यत्वंदर्शयति यस्त्वि
ति चतस्रःचतस्रः ४० परेतायमृतायभ्रात्रेपांडवे कुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिकोपइतिचतुर्थी सुहृत्मस्युःकारकर्ता ४१ विधातुःकृष्णस्यपदवींनिवृत्तिमार्गंचरामि पश्यन्संसारिणांक्लेशमितिशेषः ४२

SGLF Foundation

ननुकंसादिवधवत्कुरूणांहननंझटितिकिमितिनकृतंनकारितंचेत्याशंक्यप्रयोजनांतरसद्भावादुपेक्षितामित्याशयेनाह नूनमिति भगवान्कुरूणामघमपराधमुपैक्षत नूनमुपेक्षितवानितितर्कयामि तर्कनिश्चययो र्नूनमितियादवः । तद्धननासामर्थ्यान्नेत्यतउक्तं ईशोहीति तर्हिकिन्निमित्तमितितत्राह नृपाणामिति त्रिमदाद्विद्याधनाभिजननिमित्तान्मदादुत्पथानांसंत्पंथानमपहायवर्तमानानांचमूभिरनेकाक्षौहिणी गणिताभिर्मुहुर्महींचालयतांनृपाणांकंसादीनांवधाद्धेतोः तद्वधप्राथम्येपीदंनिमित्तमित्याह प्रपन्नेति प्रपन्नानांदेवावताराणांवसुदेवादीनामार्तिंजिहीर्षयाऽसह्यदुःखहरणेच्छयाकारणेन अनेनहरेःप्रवृ त्तिर्भक्ताभीष्टानुसारिणीतिदर्शितंभवति ४३ भक्ताभीष्टंचभूभारायितदुष्टजननिधनंयत्तदेवावतारप्रयोजनमितिभावेनाह अजस्येति अजस्यविष्णोर्जन्मावतारः उत्पथनाशनायकंसादिनिधनाय प्रयोज नांतरंचास्तीत्याह कर्माणीति फलमननुसंधायाकर्तुःस्वतएवसृष्ट्यादेःकर्तुर्हरेःकर्माणिजगत्सर्जनादिलक्षणानि पुंसांशरणागतानांग्रहणायश्रवणमननादिरूपजिज्ञासायै हरिःकर्ताप्यकर्तेतिफलाभा वेनभण्यतइति बालवल्लीलार्थंदेहंगृह्णातीतिकिंनस्यादितीमंपक्षमाक्षिपति नात्विति अन्यथाभक्तजनग्रहणादिकमंतरेणस्वप्रयोजनमपेक्ष्यनैव कुतः । असंभवात् तथाहिकःपुरुषःशुक्रशोणितसंपृक्तदेहंप्र त्यर्हति नकोप्यर्हति हरिरर्हतीतिनेत्याह परइति गुणानांसकाशात्परस्तदतीतत्वेनोत्तमः गुणसंसर्गोपिनास्तीति गुणानामितिषष्ठी सदेहइतिहरेर्देहित्वप्रतीतेःकोर्हतीतिकथमाक्षिप्यतेइत्यतउक्तंकर्मे

नूनंनृपाणांत्रिमदोत्पथानांमहींमुहुश्चालयतांचमूभिः ॥ वधात्प्रपन्नार्तिजिहीर्षयेशोह्युपैक्षताघंभगवान्कुरूणाम् ४३ अजस्यजन्मोत्पथनाशनायकर्माण्य कर्तुर्ग्रहणायपुंसाम् ॥ नत्वन्यथाकोऽर्हतिदेहयोगंपरोगुणानामुतकर्मतंत्रम् ४४ तस्यप्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासनेस्वे ॥ अर्थायजातस्य यदुष्वजस्यवार्तांसखेकीर्तयतीर्थकीर्तेः ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरोद्धवसंवादेप्रथमोऽध्यायः ॥१॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिभागवतः पृष्टःक्षत्त्रावार्तांप्रियाश्रयाम् ॥ प्रतिवक्तुंनचोत्सेहेऔत्कंठ्यात्स्मारितेश्वरः १ यःपंचहायनोमात्राप्रातराशाययाचितः ॥ नैच्छत्तद्रचयन्यस्यसपर्यांबाललील या २ सकथंसेवयातस्यकालेनजरसंगतः ॥ पृष्टोवार्तांप्रतिब्रूयाद्भर्तुःपादावनुस्मरन् ३ समुहूर्तमभूत्तूष्णींकृष्णांघ्रिसुधयाभृशम् ॥ तीव्रेणभक्तियोगे ननिमग्नःसाधुनिर्वृतः ४ पुलकोद्भिन्नसर्वांगोमुंचन्मीलद्दृशाशुचः ॥ पूर्णार्थोलक्षितस्तेनस्नेहप्रसरसंप्लुतः ५

ति मनुष्यादिदेहयोगाद्यसंभवेपिदेवादिशरीरयोगःस्याद्वेत्यतउक्तं उतेति उताप्यर्थविकल्पयोरिति विकल्पोपिनघटतइत्यर्थः नदेहयोगादिजनिर्विष्णोर्व्यक्तिर्जनिःस्मृतेतिविशेषवचनाच्चदेहयोगांगी कारपक्षोगर्हितइतिभावः ४४ किंबहुनोक्तेनेतिविदुरःस्वाभीष्टंवक्ति तस्येति ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ अत्राध्यायत्रयेउद्धवेनविदुरप्र श्नप्रतिवचनायहरेःश्रीकृष्णावतारसंक्षेपकथानिरूप्यते तत्रप्रथमतउद्धवस्यभगवतिभक्त्युद्रेकलक्षणंशुकःपरीक्षितंकथयतीत्याह सूतःशौनकाय इतीति आत्मादेरपिप्रियःप्रेष्ठोहरिराश्रयोयस्याःसातथा तां वार्तांकथामौत्कंठ्यं चित्तविद्रवणहेतुभूतौत्सुक्यं तस्माद्गद्गदकंठत्वादिविशेषः स्मारितेश्वरःप्रसंगविशेषादितिशेषः १ एकांतभक्तानामेतद्युक्तमितिभावेनाह यइति पंचहायनावत्सरायस्यसतथा प्रातराशायप्रातर्भोजनायतत्प्रातर्भोजनं सपर्यांपूजांरचयन्प्रपंचयन् २ तस्यहरेर्जरसंजरांवार्धकंवयः ३ कृष्णांघ्रिस्मरणसुधया तृतीयासप्तम्यर्थे तस्यांनिमग्नोनिर्वृतःपरमानंदंप्राप्तः ४ उद्धवस्यैवंविधाम वस्थांपश्यतोविदुरस्यमनसिकिंप्रत्यभादत्राह पुलकेति तेनविदुरेण पुलकोरोमांचस्तेनोद्भिन्नमंकुरितंसर्वांगंयस्यसः मीलद्दृशाऽर्धोन्मीलितनेत्रेणाश्रुबाष्पकलांमुंचन्स्नेहप्रसरसंप्लुतोभक्तिनदीप्रवाहमग्नःसउ द्धवः पूर्णार्थःकृतकृत्योलक्षितोलक्षणतोज्ञातइत्यन्वयः ५

SGDF

ततःपरंविदुरस्य काभीष्टसिद्धिरभूदित्याशंक्य तत्प्रश्नप्रवचनोपक्रमसिद्धिरित्याह शनकैरिति भगवल्लोकादसंप्रज्ञातावस्थालक्षणान्नृलोकंमनुष्यदेहाभिमानमागतः उत्स्मयन्नुत्कृष्टंमंदस्मितंकुर्वन् ६ कीदृशीसेत्यत्राह कृष्णेति कृष्णएवद्युमणिःसूर्यस्तस्यनिम्लोचेअस्तमयेसति अतएवगतश्रीषुनष्टालोकेषु अतएवकालाजगरेणगीर्णेषुग्रस्तेषुअस्तंगतेषुविनाशंयातेषुनःसंबंधिषुयदुषु किंनुकुशलंब्रूयां हे त्यनेनकुशलप्रश्नप्रवचनप्रस्यारंभोनकर्तव्योविप्रशापेनसन्निकृष्टनाशस्यप्रसिद्धत्वादितिदर्शयति प्रत्यारंभप्रसिद्धेहेतियादवः ७ दुष्टनिधनव्याजेनज्ञानोपदेशार्थमवतीर्णस्यकृष्णस्यज्ञानेननाशंयास्य तामपियदूनां त्रिलोक्याश्चश्रेयःसिद्धिःस्यादित्याशंक्यज्ञानेसतिश्रेयस्तदेवनास्तीत्यनुवपन्नुद्धवइत्याह दुर्भगइति लोकोजनः बतशब्दःखेदवचनःहरिंनविदुर्दुस्तरसंसारसंहारकत्वेनेतिशेषः ८ नकेवलमज्ञामिथ्याज्ञानिनोपिजाताइत्याह इंगितज्ञाइति अत्रेंगितशब्दोद्विरावृत्त्याव्याख्यातव्यः इगिचेष्टायामितिधातुः लोकस्येंगितेनचेष्टितेनेंगिवंहृद्गतभावंजानंतीतींगितज्ञाः इंगितंहृद्गतोभा वइंगितंचांगचेष्टितमित्यभिधानं पुरप्रौढाःशरीराभिमानिनः गृहस्वामिनोवाएकारामाःकेवलक्रीडालोलाः एकेमुख्यान्यकेवलाइतिच एवंविधाःसर्वेसात्वताःयादवाःसात्वतांब्रह्मादिभागवतानामृष भंस्वामिनंप्राकृतप्रधानपुरुषवत्भूतावासंकतिपयजनावासहेतुभूतममंसतामन्यंतेत्यन्वयः एकोदेवइविप्रतिपाद्यत्वेनप्रसिद्धंभूतावासमविशेषेणसकलजगन्निवासंभगवंतंसात्वतांयादवानामेवऋषभममंसते तिवा ९ प्रसंगाज्ज्ञानिलक्षणमाह देवस्येति देवस्यहरेर्माययाबंधकशक्त्यास्पृष्टाउपतप्तज्ञानत्वादन्यथाज्ञानिनोयेचान्येअसतांजनानाममंगलानांविषयाणांवाश्रयास्तद्वाक्यैस्तेषांनृणांवाक्यैरात्मनिपरमात्म न्युप्तात्मनांसंततन्यस्तनिर्दोषमनसांज्ञानिनांधीर्नभ्राम्यते नान्यथाभवतीत्यनेनसम्यग्ज्ञानित्वमेवंविधमित्युक्तंभवति हरावित्यक्षरद्वयेन । ओहाद्गतावितिहेतिज्ञानं रमुक्रीडायामितिरीत्यातिशायितसुख

शनकैर्भगवल्लोकान्नृलोकंपुनरागतः ॥ विमृज्यनेत्रेविदुरंप्रत्याहोद्धवउत्स्मयन् ६ उद्धवउवाच ॥ कृष्णद्युमणिनिम्लोचेगीर्णेष्वजगरेणह ॥ किंनुनःकुश लंब्रूयांगतश्रीषुयदुष्वहम् ७ दुर्भगोबतलोकोऽयंयदवोनितरामपि ॥ येसंवसंतोनविदुर्हरिंमीनाइवोडुपम् ८ इंगितज्ञाःपुरप्रौढाएकारामाश्चसात्वताः ॥ सात्वतामृषभंसर्वेभूतावासममंसत ९ देवस्यमाययास्पृष्टायेचान्येअसदाश्रयाः ॥ भ्राम्यतेधीर्नतद्वाक्यैरात्मन्युप्तात्मनांहरौ १० प्रदर्श्यातप्ततपसामवित प्तदृशांनृणाम् ॥ आदायांतरधाद्यस्तुस्वबिंबंलोकलोचनम् ११ यन्मर्त्यलीलौपयिकंस्वयोगमायाबलंदर्शयतागृहीतम् ॥ विस्मापनंस्वस्यचसौभगर्द्धेः परंपदंभूषणभूषणांगम् १२ यद्धर्मसूनोर्बतराजसूयेनिरीक्ष्यदृक्स्वस्त्ययनंत्रिलोकः ॥ कात्स्न्येनचात्रोपगतंविधातुरर्वाक्सृतौकौशलमित्यमन्यत १३

मितिसच्चिदानंदलक्षणोविष्णुरुच्यतइतिज्ञातव्यम् १० योज्ञानिबुद्धिविषयोहरिःसएवायंकृष्णइत्याह प्रदर्श्येति अतप्ततपसामरिमनूजन्मनीतिशेषः अनेनपूर्वतनतप्ततपस्त्वंसूच्यते स्वबिंबमिति सच्चिदानंदलक्षणंस्वरूपंतत्प्रतिमाचव्रह्यते तेनज्ञानिनांसाक्षादितरेषामितरंरूपमितिज्ञापते लोकस्यजनस्यलोचनंनेत्रंयस्मिंस्तल्लोकलोचनं जनरंजनंवा अधादितिलुङ्लृडर्थे अंतर्धास्यतीत्यर्थः बिंबोखीमंडलंसमं प्रतिमामुखलक्ष्मास्विति तुनाद्वेवावब्रह्मणोरूपेइत्यादिश्रुतिंसूचयति ११ पुनरपियद्वपुःस्वयोगमायाबलंस्वरूपेच्छासामर्थ्यंदर्शयताहरिणागृहीतं यच्चमर्त्यलीलौपयिकंमानुषलीलांवा लकौमारादिविषयामुपयातीति अनेनस्वतएकप्रकारलक्षणमुक्तंभवति स्वस्यकृष्णस्यचविस्मापनंविस्मयकरं यच्चसौभगर्द्धेःसौंदर्यसमृद्धेःपरंपदंस्थानं यच्चभूषणानामपिभूषणान्यंगानियस्मिन्तत् १२ पु नरपिकीदृशं धर्मसूनोराजसूयेयज्ञे पश्यतोजनस्यदृशांस्वस्त्ययनं आनंदाश्रयं यद्वपुर्निरीक्ष्यत्रिलोकइत्यमन्यत कथंविधातुर्विरिंचस्यार्वाक्सृतावस्यसृष्टौकात्स्न्येनकौशलमत्रकृष्णवपुषिउपगतंप र्याप्तमितिनैतत्सत्यमित्याह बतेति अनेनत्रिलोकस्याज्ञानमाश्चर्यमितिविस्मयंकरोति । आनंदरूपंदृष्ट्वापिलोकोभौतिकमेववपु । मन्यतेविष्णुरूपंच अहोभ्रांतिर्महुरिथतेतिवचनात् ज्ञान्यज्ञानिनांसुखपेय कारः तथाचैवंयोजना अप्रजीवराशौ त्रिषुवेदादिषुलोकःप्रकाशोज्ञानंयस्यसतथा वेदैकप्रमाणोजनोधर्मसूनोराजसूयेउपगतंसर्वाधिकत्वेनस्थितंयद्वपुर्निरीक्ष्यसृतौमनुष्यसृष्टिमार्गेप्रवर्तमानस्यधातु र्यत्कात्स्न्येनकौशलंमंगलविषयंनिर्माणपाटवंतदर्वाक्नतिवमित्यमन्यत श्रीकृष्णसौंदर्यस्याकृत्रिमत्वात् अतएवामंतव्याचतज्ज्ञान्यज्ञानिनांज्ञानेऽज्ञानेवावैचित्र्यमहोइत्याश्चर्यमाहरति १३



SGDF

यस्यश्रीकृष्णस्यानुरागेणस्नेहेनप्लुतौहासरासौअनुस्मितहासरासक्रीडिताभ्यांसहितेनलीलावलोकेनप्रतिलब्धोमानोयासांतास्तथोक्ताः हासरासशब्दोरसपरस्तेनवा रसःक्षीरोवरइतिवचनात् रसएव रासःवार्तासंभावयोःकिलेतिवचनात्संभावितोयमर्थःव्रजेगोष्ठे १४ अवतारप्रयोजनमाह स्वशांतेति स्वस्वशांतरूपेषुसात्विकप्रकृतिषुसुरादिषुइतरैरशांतरूपैरसुरैरभ्यर्द्यमानेषुसत्सु अनुकंपितात्मा अनुवृत्तचित्तो महदंशयुक्तः महांश्चासावंशोमहदंशोमुख्यप्रतिबिंबभूतोब्रह्मातेनप्रार्थितत्वेनयुक्तोविनियुक्तोपरावरेशोऽजोविष्णुर्जातोभवतीत्यन्वयः यथाग्निर्दारुणइतिशेषः अनेनजनीप्रादुर्भावइतिधात्वर्थो विवृतइति १५ ब्रह्मादीनामपिभगवद्विषयज्ञानंमध्याह्नार्कवत्संचलतिकिमुतास्मदीपमितिभावेनाह मांखेदयतीति वसुदेवस्यगृहेभार्यायांजन्मविडंबनंजातवदनुकरणं अरिःकंसोजरासंधश्च पुरान्मथुरापुराद् गोमंतद्वारकयोर्विवासःप्रवासः अनंतवीर्यइत्ययंलोकानुकरणंस्मारयति १६ एतत्कंसवधानंतरंक्रियमाणंकर्म पित्रोर्देवकीवसुदेवयोःअकृतनिष्कृतीनामननुष्ठितकंसकृतप्रतिक्रियाणाम् १७ विस्फुरद्भ्रूविटपेनविस्फुरंत्योर्भ्रमंत्योर्भ्रुवोर्विटपेनलेशेनकृतांतेनकालोपमेन १८ रसज्ञेनपुरुषेणहरेर्विरहोनसोढुंयुक्तइतिभावेनाह दृष्टेति योगिनोयुक्त्युपक्रमादिलक्षणेनवेदतात्पर्यवेदिनोयांसिद्धिंस्पृहयंतिवांछंति राजसूयेभवद्भिश्चासुरप्रवेशात्कृष्णंद्विषतोपिचैद्यस्यकृष्णप्रवेशलक्षणासिद्धिर्दृष्टा अपिनानिंदितात्द्वेषात् भक्त्यैकलभ्यातत्प्रवेशलक्षणासिद्धिःकथंसंभवतीतिचोद्यंनन्वित्यनेनपरिहृतं त

यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलावलोकप्रतिलब्धमानाः ॥ व्रजस्त्रियोदृग्भिरनुप्रवृत्तधियोवतस्थुःकिलकृत्यशेषाः १४ स्वशांतरूपेष्वितरैःस्वरूपैरभ्यर्द्यमानेष्वनुकंपितात्मा ॥ परावरेशोमहदंशयुक्तोह्यजोपिजातोभगवान्यथाग्निः १५ मांखेदयत्येतदजस्यजन्मविडंबनंयद्वसुदेवगेहे ॥ व्रजेचवासोऽरिभयादिवस्वयंपुराद्व्यवात्सीद्यदनंतवीर्यः १६ दुनोतिचेतःस्मरतोममैतद्यदाहपादावभिवंद्यपित्रोः ॥ तातांबकंसादुरुशंकितानांप्रसीदतंनोऽकृतनिष्कृतीनाम् १७ कोवाअमुष्यांघ्रिसरोजरेणुंविस्मर्तुमीशेतपुमान्विजिघ्रन् ॥ योविस्फुरद्भ्रूविटपेनभूमेर्भारंकृतांतेनतिरश्चकार १८ दृष्टाभवद्भिर्ननुराजसूयेचैद्यस्यकृष्णंद्विषतोऽपिसिद्धिः ॥ यांयोगिनःसंस्पृहयंतिसम्यग्योगेनकस्तद्विरहंसहेत १९ तथैवचान्येनरलोकवीरायआहवेकृष्णमुखारविंदम् ॥ नेत्रैःपिबंतोनयनाभिरामंपार्थास्त्रपूताःपदमापुरस्य २० स्वयंत्वसाम्यातिशयस्त्र्यधीशःस्वाराज्यलक्ष्म्याप्तसमस्तकामः ॥ बलिंहरद्भिःसुरलोकपालैःकिरीटकोट्येडितपादपीठः २१

याहि प्रश्नावधारणैतिह्यसमीहानुमतेनन्वितिवचनात् यथाप्रमाणेनानुमतंतथांगीकर्तव्यं प्रमाणंतु असुराअपियेविष्णुंशंखचक्रधरंरणे । भक्तिपूर्वमवेक्षंतेज्ञेयाभागवताइति । विद्विषंतितुयेविष्णुमृषिपुत्राअपिस्फुटम् । असुरास्तेपिविज्ञेयागच्छंतिचसदातमइति । अतएवसम्यग्योगेनेत्युक्तं सर्वथाभक्तितोमुक्तिर्द्वेषात्तमउदीरितमित्यादेः ततःकिंतत्राह कइति यस्मात्जीवद्वयसमायोगेनेजातान्जयादीन्भक्त्यादुष्टावेशाद्विमोच्यदुष्टांस्तमसिप्रापय्यप्रवर्तते तस्मात्कृपालोस्तस्यविरहंविस्मरणलक्षणंकःपुमान्सहेत भक्तिमानितिशेषः जीवद्वयसमायोगाद्धिरण्यकमुखाःपरइत्यादेः एकस्मिन्जीवद्वयसमायोगोऽस्तीतिज्ञायते १९ चैद्यवदन्येपिस्वयोग्यांसिद्धिमापुरित्याह तथैवेति येभारतयुद्धेदुर्योधनपक्षपातिनोन्येनरलोकवीराःकर्णादयोनयनाभिरामंनेत्रोत्सवजनकंकृष्णमुखारविंदंनेत्रैःपिबंतःपार्थास्त्रपूताःपार्थस्यपाशुपतास्त्रेणपूताश्छिन्नशिरस्कामृतास्तेपितथैवचैद्यवदेवास्यकृष्णस्यप्रसादात्तदधीनंस्वयोग्यंपदमापुरित्यन्वयः स्वपदप्राप्त्यनंतरंमुक्तिंचप्रापुरित्यस्मिन्नर्थेचशब्दः पुंछेदनइति धातुः पूङ्पवनइतिधातुपाठेद्वेषंमुक्त्वाभक्त्याशुद्धाइत्यर्थः २० एवंविधस्यहरेर्भक्तानुकंपामंतरेणनान्यत्प्रयोजनमत्स्यावतारादिनेत्याशयेनाह स्वयंत्विति नसाम्यातिशयोयस्यसतथोक्तः एकमेवाद्वितीयमितिश्रुतेः स्वाराज्यलक्ष्म्यास्वरूपानुभवलक्ष्म्या स्वेमहिम्नीतिश्रुतेः बलिंपूजाम् २१

१ कोट्याहृत इतिपाठांतरम् ।

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

इदमपितन्माहात्म्यातिशयसूचकंयस्मादेवंविधज्ञानवतोस्मान्‌विग्लापयतितत्कर्मेतिभावेनाह तत्तस्योति तद्वचःकैंकर्यंदासत्वंविग्लापयाति माहात्म्यविषयेऽज्ञानलक्षणांग्लानिमुत्पादयाति तदितिकिंतत्रा
ह यदिति परमेष्ठिधिष्ण्येसिंहासनेनिषण्णमुग्रसेनंस्वयमुत्तिष्ठन्‌यद्वचोन्यबोधयत्‌विज्ञापयामास हेदेवअस्मद्विज्ञापनंनिधारयचित्तेकुर्विति २२ पूर्वमर्धतउक्तंदयालुत्वमधुनावाक्यतःकथयति अहोइति ब
कभक्षणइतिधातोर्भक्षणशीलत्वात्‌बकीपूतनाअपिनाताटकांगर्हयति धात्रीणांशुभानांयोग्यताभेदेनोचितां कंसपूतनिकाद्याश्चबांधवादियुतायतः । जीवद्वयसमारोपाद्गतिद्वयजिगीषवइतिवचनात्‌ द
यालुत्वमुर्वशींप्रति २३ असुरयोनित्वमप्रयोजकंभागवततत्त्वेकिंतुनिर्दोषाभक्तिरेवेत्याशयेनाह मन्यइतिसंरंभमार्गाभिनिविष्टचित्तानिति यथाकीटःपेशस्कारिणाकुड्येनिरुद्धस्तस्मिन्‌भृंगेप्रथमंद्वेषयुक्तः
पश्चादन्नदानाच्चद्वेषंविहायस्नेहेनतंभृंगंस्मरन्‌तत्सरूपतांयाति तथातेप्यसुराःसंरंभमार्गेणस्मरंतस्तस्मिन्‌संरभंविहायभक्त्यैवतस्मिन्नभिनिविष्टचित्ताः निरंतरंतन्मनस्काइत्यर्थः इदंतत्रहेतुगर्भविशेषणं सु
नाभायुधंचक्रायुधमचक्षतापश्यन्‌ अतएव असुराश्चपियेविष्णुंशंखचक्रधरंरणइत्युक्तं ताक्ष्यपुत्रस्यगरुडस्यांसेस्थितम्‌ २४ नातिचिरेणकृष्णस्ययादवानांचस्वलोकप्रयाणंभविष्यतीतिनिवेदयभक्त्यति

**तत्तस्यकैंकर्यमलंभृतान्नोविग्लापयत्यंगयदुग्रसेनम्‌ ॥ तिष्ठन्निषण्णंपरमेष्ठिधिष्ण्येन्यबोधयद्देवनिधारयेति २२ अहोबकीयंस्तनकालकूटंजिघांसयापा
ययदप्यसाध्वी ॥ लेभेगतिंधात्र्युचितांततोऽन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम २३ मन्येसुरान्‌भागवतांस्त्र्यधीशेसंरंभमार्गाभिनिविष्टचित्तान्‌ ॥ येसंयुगेऽचक्षत
ताक्ष्यपुत्रस्यांसेसुनाभायुधमापतंतम्‌ २४ वसुदेवस्यदेवक्यांजातोभोजेंद्रबंधने ॥ चिकीर्षुर्भगवानस्याःशर्मअजेनाभियाचितः २५ ततोनंदव्रजमितःपि
त्राकंसाद्विबिभ्यता ॥ एकादशसमास्तत्रगूढार्चिःसबलोऽवसत्‌ २६ परीतोवत्सपैर्वत्सांश्चारयन्व्यचरद्विभुः ॥ यमुनोपवनेकूजद्द्विजसंकुलितांघ्रिपे २७ कौ
मारादर्शयंश्चेष्टाःप्रेक्षणीयाव्रजौकसाम्‌ ॥ रुदन्निवहसन्मुग्धबालसिंहावलोकनः २८ सएवगोकुलंलक्ष्म्यानिकेतंसितगोवृषम्‌ ॥ चारयन्ननुगान्‌गोपान्‌र
णद्वेणुरररीरमत्‌ २९ प्रयुक्तान्‌भोजराजेनमायिनःकामरूपिणः ॥ लीलयाव्यनुदत्तांस्तान्‌बालःक्रीडनकानिव ३० विपन्नान्विषपानेननिगृह्यभुजगाधिप
म्‌ ॥ उत्थाप्यापाययद्गावस्तत्तोयंप्रकृतिस्थितम्‌ ३१ अयाजयद्गोसवेनगोपराजंद्विजोत्तमैः ॥ वित्तस्यचोरुभारस्यचिकीर्षन्सद्व्ययंविभुः ३२ वर्षतींद्रे
व्रजःकोपाद्भग्नमानेतिविह्वले ॥ गोत्रलीलातपत्रेणत्रातोभद्रानुगृह्णता ३३**

शयात्तस्यावतारलीलाअनुक्रमिष्यन्नादौतदवतारमाह वसुदेवस्येत्यादिना वसुदेवस्यसकाशाद्देवक्यांजातःप्रयोजनमाह भोजेंद्रेति भोजेंद्रेणतयोःकारागृहेबंधनेसतितंकंसंहत्वाबंधनादुन्मुच्यतयोःशर्म
चिकीर्षुरितिहेतुगर्भं । निमित्तांतरंचाह अब्जजेनेति २५ ततोमथुरापुरात्‌ गूढार्चिरप्रकाशितस्वमाहात्म्यः २६ कूजंतोऽव्यक्तशब्दंकुर्वंतोद्विजाः पक्षिणस्तैःसंकुलिताअंघ्रिपावृक्षायस्मिन्‌तत्तथो
क्तंतस्मिन्‌ २७ कौमाराइत्यत्रक्लीबभावश्चेष्टानांवैलक्षण्यप्रदर्शनार्थः बालसिंहस्यावलोकनमिवावलोकनंयस्यसतथोक्तः २८ लक्ष्म्यानिकेतंमंदिरं सितास्तंतुनांरज्ज्वानासिकायांस्यूताःप्रोतागोवृषाः
ककुद्मंतोयस्मिन्‌तथोक्तं चारयंस्तृणानीतिशेषः २९ प्रयुक्तान्‌प्रहितान्‌ मायिनः । माययावेषांतरधारिणस्तांस्तानितिजातिभेदायोक्तं क्रीडनकान्‌लीलासाधनानि ३० विपन्नान्मृतप्रायान्‌ यमुनापाउ
त्थाप्यगावोगास्तस्यायमुनायास्तोयंप्रकृतिस्थितंविषमिश्रणात्‌प्राग्यथाशुद्धंतथास्थितम्‌ ३१ गोसवेनगोयज्ञेनउरुभारस्यबहुसंख्याविशेषविशिष्टस्य सत्प्रशस्तोव्ययस्त्यागाविशेषस्तम्‌ ३२ भग्नमाने
नष्टाभिमानेअतएवातिविह्वले कर्तव्यमूढेगोत्रलीलातपत्रेणपर्वतारूपक्रीडाश्वेतच्छत्रेण भोभद्रकल्याणात्मन्‌ ३३

१ अमत्यटीकास्थैकोनविंशतिश्लोकतात्पर्यंइतिशेषः ।

SGDF

शरद्दतावुदितःशशीशरच्छशीतस्यकरैर्मृष्टमलंकृतंरजनीमुखंप्रदोषं कलपदंयथाभवतितथा मंडलंमंडयतीतिमंडलमंडनः ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वितीयोऽ
ध्यायः ॥ २ ॥ ततोवृंदावनात् आशादिगतिकृष्णयोरितिस्वपित्रोराकांक्षितंचिकीर्षयाकर्तुमिच्छया व्यसुंगतप्राणम् १ ब्रह्मवेदं पंचजनोदरात्पंचजनाख्यदैत्योदरात् सांदीपिनेरधीत्यसकृत्प्रोक्तंतेनेति
शेषः २ भीष्मककन्ययेतितृतीयातादर्थ्ये भीष्मककन्यायारुक्मिण्याअर्थे सवर्णेनक्षात्रियत्वमात्रयोग्यतयासमाहूताः एषांक्षत्रियाणांश्रियोजिहीर्षया तेषांमूर्ध्निपदंदधादित्यनेनश्रीहरणप्रकारः मिषतांप
श्यतां सुपर्णःसुपरानंदात्काकुत्स्थोवाचिरंस्थितेरितिवचनात् सुष्टुपरमानंदरूपः सुपर्णइत्यनेनसोप्यक्लेशेनेतिदर्शितं गांधर्ववृत्त्याकन्यासंवादलक्षणयाइत्यनेनबहवोविवाहविधयोदर्शिताभवंति स्वभा
गमित्यनेनस्वयोग्यमितिदर्शयति ३ अविद्धनसोऽच्छिद्रनासिकान्ककुद्मतोवृषभान् वृषभाणामाटोपसमयसूचनायस्वयंवरइत्युक्तं किंच स्वयमक्षतःसन्येस्वयंवरार्थमागतास्तान्क्षत्रियान्जघ्नइत्यन्वयःक
न्यायाःस्वालाभेनभग्नमानान्अभिगृध्यतःकन्यामाकांक्षमाणानज्ञान्कृष्णप्राप्तियोग्यामजानतः शस्त्रभृतइत्यनेनगृह्यंतेक्षत्रियाएवनवृषाइतिज्ञायते चशब्दःसमुच्चये ४ ग्राम्योविषयभोगासक्तइवप्रियायाः

शरच्छशिकरैर्मृष्टंमानयन्रजनीमुखम् ॥ गायन्कलपदंरेमेस्त्रीणांमंडलमंडनः ३४ ॥ इतिश्रीभा०म०तृतीयस्कंधेद्वितीयोध्यायः ॥२॥ उद्धवउवाच ॥ त
तःसआगत्यपुरंस्वपित्रोश्चिकीर्षयाशांबलदेवसंयुतः ॥ निपात्यतुंगाद्रिपुयूथनाथंहतंव्यकर्षद्व्यसुमोजसोर्व्याम् १ सांदीपिनेःसकृत्प्रोक्तंब्रह्माधीत्यसविस्त
रम् ॥ तस्मैप्रादाद्वरंपुत्रंमृतंपंचजनोदरात् २ समाहुताभीष्मककन्ययायेश्रियःसवर्णेनजिहीर्षयैषाम् ॥ गांधर्ववृत्त्यामिषतांस्वभागंजह्रेपदंमूर्ध्निदधत्सुपर्णः
३ ककुद्मतोविद्धनसोदमित्वास्वयंवरेनाग्नजितीमुवाह ॥ तान्भग्नमानानभिगृध्यतोऽज्ञान्जघ्नेऽक्षतःशस्त्रभृतश्चशस्त्रैः ४ प्रियंप्रभुर्ग्राम्यइवप्रियायाविधित्सु
रार्च्छद्द्युतरुंयदर्थे ॥ वज्र्याद्रवत्तंसगणोरुषांधःस्वार्थेपुरातैर्यमयाचतानतः ५ सुतंमृधेखंवपुषाग्रसंतंदृष्ट्वासुनाभोन्मथितंधरित्र्याः ॥ आमंत्रितस्तत्तनया
यशेषंदत्वातदंतःपुरमाविवेश ६ तत्राहृतास्तानरदेवकन्याःकुजेनदृष्ट्वाहरिमार्तबंधुम् ॥ उत्थायसद्योजगृहुःप्रहर्षव्रीडानुरागप्रहितावलोकैः ७ आसां
मुहूर्तएकस्मिन्नानागारेषुयोषिताम् ॥ सविधिंजगृहेपाणिंपुरुरूपःस्वमायया ८ तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानिसर्वतः ॥ एकैकस्यांदशदशप्रकृ
तेर्विबुभूषया ९

सत्यभामायाःप्रियमभीष्टंविधित्सुःकर्तुकामःप्रभुः । द्युतरुंस्वर्गवृक्षंपारिजातमार्च्छत् अहार्षीत् रुषांधःसगणोमरुद्गणेनसहितः वज्रीइंद्रः । यदर्थेयस्यद्युतरोरर्थे । तंकृष्णमाद्रवत् शच्यावचनादितिशेषः
स्वार्थेस्वप्रयोजनाययंकृष्णंतैःसहानतःप्रणतिविशिष्टोभूत्वा ५ धरित्र्याःसुतंनरकंआमंत्रितस्तयेतिशेषः ६ तत्रांतःपुरे । कथंजगृहुरितितत्राह व्रीडेति प्रहर्षेणसहिताभ्यांव्रीडानुरागाभ्यांलज्जास्नेहा
भ्यांप्रहितैःप्रेरितैरवलोकैर्गृहीतवत्यइत्यर्थः ग्रहणंचपतित्वेनेतिशेषः ७ भगवतापुनःकिंकृतमत्राह आसामिति विधिनाशास्त्रोक्तकर्मणासहवर्ततइति एकस्यनानाविधगृहेषुस्त्रीणांकरग्रहणंकथंघटतइत्यत
उक्तंपुरुरूपइति योगिवत् स्वसामर्थ्येनगृहीतबहुरूपेणघटतइत्यर्थः ८ उत्तमैःसर्वतःसाम्यंकिंचित्साम्यमुदीरितमितिवचनात् सर्वतआत्मतुल्यत्वंकिंचित्सादृश्यविवक्षयेतिज्ञातव्यं पुत्रत्वेनपुत्रवत्पाशा
पूर्तिसंभवाद्दशत्वसंख्याकिमभिप्रायेणेत्यतउक्तं प्रकृतेरिति जडप्रकृतेर्विबुभूषयाविविधभावेच्छयाबहुत्वसंख्याविशिष्टत्वेच्छया ९

---

१ नतुरुक्मिणीप्राप्तियोग्यतयेतिमात्रशब्दार्थः । २ प्रार्थितः ।

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

यदर्थमवतीर्णैतत्प्रयोजनमाह कालोति कालोगर्गनिर्मितः तेजःप्रभावं अनेनमुचुकुंदादिकृतंवधमप्यात्मनैवकृतंज्ञापयतिइत्यतोऽजीघनदित्ययंलौकिकः १० एतदेवकिंचिद्विवेचयति शंबरामिति शंबरविविदौप्रद्युम्नबलभद्राभ्यामघातयत्मुरादीन्स्वयमेवावधीदितिविवेकः ११ अथदंतवक्त्रधानंतरं तेतवभ्रातृपुत्राणांकुरूणांपांडवानांचकुरुक्षेत्रंप्रत्यापततांयेषांनृपाणां १२ श्रीकृष्णदुर्योधनपातेन भीमेप्रसादातिशयमाह सकर्णेति सकृष्णः सुयोधनंभग्नोरुमुर्व्यांशयानंपश्यन्ननंद भीमायेतिशेषइत्यन्वयः अनुचरैर्दुःशासनादिभिःशृगालादिभिर्वासहवर्ततइतिसानुचरस्तं हतेनष्टेश्रीश्चायुश्चयस्यसतथातं १३ कलियुगेसज्जनप्राचुर्यावस्थानस्यदुष्टभारस्येवानभीष्टत्वात्सोपिसंहार्यइतियादवबलसंहरणोपायसंचिंतनप्रकारमाह कियानिति मत्सन्निधानविशेषयुक्तत्वान्मदंशैर्द्रोणभीष्मार्जुनभीमशल्यैः क्षपितोऽष्टादशाक्षौहिणिकोभुवोयद्योयंभारःसकियानल्पएव कुतःसुरासुरैर्दुर्विषहंयदूनांबलमास्तइति यस्मात्तस्मादित्यन्वयः १४ तत्रैषांयदूनांवधोपायइयानेतावानेव यदामाध्व्यावारुण्याःपानादुत्पन्नान्मदाद्भ्रष्टबुद्धीनांताम्रलोचनानांरक्तनेत्राणांरजोगुणोपरक्तज्ञानानांवायदूनांमिथोविवादोभवितातदासएववधोपायोभविष्यत्यतोन्योनास्ति तदर्थंकिंकर्तव्यमितिनाचिंतनीयमित्याह मयीति

कालमागधशाल्वादीननीकैरुंधतःपुरम् ॥ अजीघनत्स्वयंदिव्यंस्वपुंसांतेजआदिशन् १० शंबरंविविदंबाणंमुरंबल्वलमेवच ॥ अन्यांश्चदंतवक्त्रादीनवधीत्कांश्चघातयन् ११ अथतेभ्रातृपुत्राणांपक्षयोःपतितान्नृपान् ॥ चचालभूःकुरुक्षेत्रंयेषामापततांबलैः १२ सकर्णदुःशासनसौबलानांकुमंत्रपाकेनहतश्रियायुषम् ॥ सुयोधनंसानुचरंशयानंभग्नोरुमुर्व्यांसननंदपश्यन् १३ कियान्भुवोयंक्षपितोरुभारोयद्द्रोणभीष्मार्जुनभीमशल्यैः ॥ अष्टादशाक्षौहिणिकोमदंशैरास्तेबलंदुर्विषहंयदूनाम् १४ मिथोयदैषांभविताविवादोमाध्व्यामदात्ताम्रविलोचनानाम् ॥ नैषांवधोपायइयानतोन्योमय्युद्यतेंतर्दधतेस्वयंस्म १५ एवंसंचिंत्यभगवान्स्वाराज्येस्थाप्यधर्मजम् ॥ नंदयामाससुहृदःसाधूनांवर्त्मदर्शयन् १६ उत्तरायांधृतःपूरोर्वंशःसाध्वभिमन्युना ॥ सवैद्रौण्यस्त्रसंछिन्नःपुनर्भगवताधृतः १७ अयाजयद्धर्मसुतमश्वमेधैस्त्रिभिर्विभुः ॥ सोऽपिक्ष्मामनुजैरक्षन्रेमेकृष्णमनुव्रतः १८ भगवानपिविश्वात्मालोकवेदपथानुगः ॥ कामान्सिषेवेद्वार्वत्यामसक्तःसांख्यमास्थितः १९ स्निग्धस्मितावलोकेनवाचापीयूषकल्पया ॥ चरित्रेणानवद्येनश्रीनिकेतेनचात्मना २० इमंलोकममुंचैवरमयन्सुतरांयदून् ॥ रेमेक्षणदयादत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृदः २१

मय्युद्यतेसतिस्वयंसर्वंतर्दधतेतिरोधानलक्षणंमरणंप्राप्नुवंतिस्मस्मृतमित्यर्थः १५ स्वाराज्येस्वर्गसमराज्ये १६ यःपूरोर्वंशोऽभिमन्युनासाधूत्तरायांधृतःसन्द्रौण्यस्त्रेणसंछिन्नःसंछादितःपुनर्भगवताधृतोरक्षितोभूदित्यन्वयः १७ १८ अपीत्यनेनलोकसंग्रहणार्थंगृहस्थधर्मानुचरणंनतुस्वार्थंसत्यसंकल्पत्वादितीममर्थंसूचयति विषयसेवयापितल्लेपोनास्तीत्यसक्तइति तत्रहेतुगर्भंविशेषणमाह सांख्यमिति केवलंभगवज्ज्ञानंसांख्यमित्यभिधीयतइतिवचनात् नसांख्यशास्त्रोक्तविधिःकिंतुस्वरूपज्ञानमेवगृह्यते तद्ब्रह्मावेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुतेः १९ श्रियोनिकेतेनावासेनात्मनादेहेन २० क्षणदयारात्र्यादत्तक्षणोदत्तावसरः अनेनक्षणदाशब्दार्थोदर्शितः स्त्रीपुंक्षणकालंसौहृदंयस्यसस्त्रीक्षणसौहृदः । स्त्रीक्षणोरुद्रस्तस्यसौहृदंयस्मिन्सतथावा अनेनरुद्रगणचरणयोग्यसमयेस्त्रीभिःसहरमणंकथमितिचोद्यंपरिहृतम् २१

१ अघातयदित्यनुवर्तते



SGDF

गृहस्थधर्ममनुवर्तमानस्यहरेर्लोकशिक्षार्थंवाह्यविषयेषुवैराग्यप्रदर्शनमित्यभिप्रेत्याह तस्येति सर्वदाऽपिविरक्तःसन्भासयीतविरागवत् । कदाचित्कः कुतस्तस्यलोकशिक्षार्थंमिष्यते इतिस्मृतेः । योगे पुविषयसाधनेषुविरागःसमजायतवैराग्यमभूदितिदर्शयामास २२ नित्यविरक्तस्यकदाचित्कविरक्त्यनुपपत्तेर्लोकशिक्षार्थंमेवदर्शितमित्येतत्स्पष्टयति दैवेति नित्यविरक्तेनापिभगवताविरागःप्रदर्शितइ तियस्मात्तस्मात्स्वयंदैवाधीनोयोगेनध्यानलक्षणोपास्त्यायोगेश्वरंकृष्णमनुव्रतःकःपुमान्दैवाधीनेषुकामेषुविषयेषुविश्रंभेत नित्याइतिविश्वासंकुर्यात् नकोपीत्यर्थः अत्रदैवाधीनत्वंहरेर्नित्यविरक्तत्वेन विषयाणामागमापायित्वेननश्वरत्वेहेतुः २३ इत्थंभगवच्चरितमुक्त्वायदुकुलनाशनिमित्तमाह पुर्यामिति भगवन्मतकोविदाइत्यनेनमुनिशब्दार्थोदर्शितः २४ भविष्यद्यदुकुलनाशंवक्ष्यंस्तेषांप्रभा सयात्रामाह ततइति एष्यंतुनिश्चितंयत्तदतीतत्वेनभण्यते । चक्रवत्परिवृत्तेर्वादुष्टानांमोहनायचेतिवचनाद्ययुरित्यादिप्रयोगोयुज्यते सुखहेतुत्वान्मासैरिवसंवत्सरैः २५ बहुगुणाःसौशील्यादिस वेगुणोपेतागावोगाः २६ नकेवलंगाएवददुःकिंतुपरलोकेयत्स्वात्मनःपुण्यफलत्वेनप्राप्यंतत्तत्द्रव्यजातंददुरित्याह हिरण्यमित्यादिना । हिनोतिदुःखंरातिसुखमितिहिरण्यं रंजनेरागंघातने

तस्येत्थंरममाणस्यसंवत्सरगणान्बहून् ॥ गृहमेधेषुयोगेषुविरागःसमजायत २२ दैवाधीनेषुकामेषुदैवाधीनःस्वयंपुमान्॥ कोविश्रंभेतयोगेनयोगेश्वरमनुव्र तः २३ पुर्यांकदाचित्क्रीडद्भिर्यदुभोजकुमारकैः ॥ कोपितामुनयःशेपुर्भगवन्मतकोविदाः २४ ततःकतिपयैर्मासैर्वृष्णिभोजांधकादयः ॥ ययुःप्रभासंसंहृ ष्टारथैर्देवविमोहिताः २५ तत्रस्नात्वापितृन्देवानृषींश्चैवतदंभसा ॥ तर्पयित्वाथविप्रेभ्योगावोबहुगुणाददुः २६ हिरण्यंरजतंशय्यांवासांस्यजिनकंबलान् ॥ हयान्रथानिभान्कन्यांधरांवृत्तिकरीमपि २७ अन्नंचोरुरसंतेभ्योदत्त्वाभगवदर्पणम् ॥ गोविप्रार्थासवःशूराःप्रणेमुर्भुविमूर्धभिः २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा पुराणेतृतीयस्कंधेविदुरोद्धवसंवादेतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ उद्धवउवाच ॥ अथतेतदनुज्ञाताभुक्त्वापीत्वाचवारुणीम् ॥ तयाविभ्रंशितज्ञानादुरुक्तैर्मर्म पस्पृशुः १ तेषांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसाम् ॥ निम्लोचतिरवावासीद्वेणूनामिवमर्दनम् ।२ भगवानात्ममायायागतिंतामवलोक्यसः ॥ सरस्वती मुपस्पृश्यवृक्षमूलमुपाविशत् ३

तीतिरजतं । अजितंनयतीत्यजिनं । कंसुखंबलयतीतिकंबलः । हयत्यनेनगंतव्यमितिहयः । पुंसिसंज्ञायांघःप्रायेणेतिघः हयगतावितिधातुः रथगताविति रथतिचरति रतिस्थापयतीतिवा इष्टंभास यंतीतिइभाः भादीप्ताविति धातुःकनंदीप्तिंयापयतीतिकन्या ध्रियतेनयेतिधरा २७ उरुरसंषड्रसोपेतं भगवदर्पणं ब्रह्मार्पणं गवार्थेविप्रार्थेअसवोजीवनंयेषांतेतथोक्ताः २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृ तीयस्कंधेपदरत्नावल्यांटीकायांतृतीयोध्यायः ॥ ३ ॥ अथतदनुज्ञातास्तैर्विप्रैर्भोजनायानुज्ञाताः तयावारुण्याविभ्रंशितंस्वःपरइतिज्ञानंयेषांतेतथोक्ताः पस्पृशुस्ताडितवंतः स्पृशउपतापे १ मैरेयदोषे णमैरेयाख्यमद्यपानदोषेण रवावादित्येनिम्लोचतिअस्तंगच्छतिसतिआसीत्भविष्यति विमर्दनंविनाशलक्षणःकलहोऽन्योन्यसंघर्षलक्षणः २ तदाभगवताकिमकारीतितत्राह भगवानिति आत्म मायायाआत्मसामर्थ्यस्यगतिमवलोक्यंपूर्वमेवेतिशेषः वत्तद्योग्यतयातत्तद्वस्तुषुप्राकट्येनयावर्ततेतां ज्ञात्वाकतिपयैर्वर्षैःपूर्वमेवजनार्दनः । मौसलंज्ञानसंतत्याउद्धवंबदरींनयदिति नयदनेषीत् ३

१ स्वर्गारोहणापेक्षयाषड्विंशत्यावत्सरेभ्यः पूर्वमित्यर्थः

SGDF

संक्षिप्योक्तंविवेचयति अहंचेति संजिहीर्षुणासंहर्तुकामेन हेत्यनेन तज्ज्ञानंतत्रविस्तीर्यपुनर्द्वारवतीमगादितिवचनात् स्वर्गारोहणात्पूर्वमपिभगवदाज्ञयाबदरीगमनंस्पष्टयति ४ हेअरिंदमविदुर
अथापिपूर्वंदिष्टोऽहंपुनःस्वर्गारोहणकालेभर्तुःपृष्ठतोऽन्वगममनुगमिष्यइत्यन्वयःचर्वितचर्वणवत् अनुगमनंनिष्प्रयोजनंनेत्याह तदभिप्रेतमिति तस्यकृष्णस्याभिप्रेतंज्ञानोपदेशलक्षणहार्दंजानन्
प्रयोजनांतरंचास्तीतिध्वनयति पादेति तदुक्तं पूर्वमेवोपदिष्टोपिहरिणाज्ञानमुद्धवः । स्वर्गारोहणकालेतुपुनःपप्रच्छकेशवमित्यादि ५ ननुअनुगमनवचनेनमौसलावस्थायामनवस्थानंप्रतीयतेतथाच
तद्दर्शनाभावेनतज्ज्ञानोपदेशासंभवःस्यादित्युक्तमयुक्तमितितत्राह अद्राक्षमिति विचिन्वन्मार्गमाणः । दयितंप्रेष्ठं पतिमात्मज्ञानदानेनपातारं सरस्वत्यांतत्तीरे । कृतकेतंकृतनिवासंकेतनम
नन्याधारम् ६ श्यामश्चायमवदातश्चनिर्मलश्चेतिश्यामावदातस्तं श्यामायांरात्र्यामप्यवदातमरुणंसूर्यवत्प्रकाशमानामित्यर्थः । अवदातःसितेरुणइत्यभिधानाद्योग्यताभेदात्सितोरुणश्चाधिकारिणां
भेदात्प्रतीयतइतिद्योतनायतथोक्तमितिवा प्रशांतेस्तिमितेअरुणेलोचनेयस्यसतथातं कृमिकोशेनरचितंकौशेयंतेनांबरेणचविदितंविशेषितं कौशेयंकृमिकोशोत्थमित्याभिधानं छंदोभंगभयात्भ्रंशि
तं अण्प्रत्ययाद्वा ७ अपाश्रितार्भकावस्थमवतारदशायांयाऽवस्थातामाश्रितं अकृशंपूर्णं त्यक्तपिप्पलं त्यक्तकर्मफलं योगाद्वोत्सृष्टाश्वत्थमूलम् ८ तस्मिन्नवसरेद्वैपायनस्यवेदव्यासस्यसुहृत्सखाच

अहंचोक्तोभगवताप्रपन्नार्तिहरेणह ॥ बदरींत्वंप्रयाहीतिस्वकुलंसंजिहीर्षुणा ४ अथापितदभिप्रेतंजानन्नहमरिंदम ॥ पृष्ठतोऽन्वगमंभर्तुःपादविश्ले
षणाक्षमः ५ अद्राक्षमेकमासीनंविचिन्वन्दयितंपतिम् ॥ श्रीनिकेतंसरस्वत्यांकृतकेतमकेतनम् ६ श्यामावदातंविरजंप्रशांतारुणलोचनम् ॥ दोर्भि
श्चतुर्भिर्विदितंपीतकौशांबरेणच ७ वामऊरावधिश्रित्यदक्षिणांघ्रिसरोरुहम् ॥ अपाश्रितार्भकावस्थमकृशंत्यक्तपिप्पलम् ८ तस्मिन्महाभागवतो
द्वैपायनसुहृत्सखा ॥ लोकाननुचरन्सिद्धआससादयदृच्छया ९ तस्यानुरक्तस्यमुनेर्मुकुंदःप्रमोदभारानतकंधरस्य ॥ आशृण्वतोमामनुरागहाससमी
क्षयाविश्रमयन्नुवाच १० श्रीभगवानुवाच ॥ वेदाहमंतर्मनसीप्सितंतेददामियत्तद्दुरवापमन्यैः ॥ सत्रेपुराविश्वसृजांमुनीनांमत्सिद्धिकामेनवसोत्वयेष्टः
११ सएषसाधोचरमोभवानामासादितस्तेमदनुग्रहोऽयम् ॥ यन्मांनृलोकंरहउत्सृजंतंदिष्ट्यादृदृश्वान्विशदानुवृत्त्या १२ पुरामयाप्रोक्तमजायनाभ्ये
पद्मेनिषण्णायममादिसर्गे ॥ ज्ञानंपरंमन्महिमावभासंयत्सूरयोभागवतंवदंति १३

भूम्यादिलोकाननुचरन्पर्यटन्सिद्धोज्ञानीमैत्रेयोयदृच्छयाभगवदिच्छयाससाद हरिमितिशेषः ९ हरेरनुग्रहातिशयसूचनायमुनेराशृण्वतःसतइत्युक्तं सम्यगनुरागहासाभ्यांस्नेहमंदस्मिताभ्यांस
हितयासमीचीनयाकटाक्षेक्षयाविश्रमयन्संसारक्लेशंपरिहृत्यानंदंजनयन् समभेदेसमीचीनइतियादवः १० किमित्याहहरिरितितत्राह वेदेति हेवसोमद्भक्ताशिखामणे तेतवमनस्यंतर्हृदियदीप्सितंतद
हंवेदततःकिंतत्राह ददामीति तेतुभ्यंत्वदभीष्टंददामिदास्यामीतीच्छामि अन्यैःप्राप्यंचेत्किमनेनेत्यतउक्तं दुरवापमिति अन्यैर्मद्भक्तिरहितैः । त्वन्मुखारविंदाश्रितःसृतंश्रोतुंमहतापुण्येनभाव्यं अननु
ष्ठितपुण्यकर्मणामेतत्कथंस्यादितित्राह सत्रइति पुरापूर्वजन्मनिनित्यंभगवदुपासनशीलत्वान्मुनिशब्दवाच्यानांदेवानांसत्रेयज्ञविशेषेमत्सिद्धिकामेनमच्चोज्ञानादिसिद्धिकामेनत्वयेष्टःपूजितः ११ फलांतरं
चाह सएषइति हेसाधोउद्धवतेत्वयाऽऽसादितोयोभवःशरीरसंयोगलक्षणःसएषभवानांजन्मनांचरमोभवः अयंमदनुग्रहः ईदृशोममचित्तद्रवीकरणलक्षणःप्रसादविशेषः कुतोवगतमेतदितित्राह यन्मा
मिति भवान्रहएकांतेनृलोकमुत्सृजंतंमांविशदानुवृत्त्यानिर्मलसेवयादृदृश्वानितियदतइत्यन्वयः दिष्ट्येत्यव्ययंभद्रमित्येतस्मिन्नर्थेवर्तते १२ वक्तव्यार्थेश्रद्धातिशयजननार्थंज्ञानंस्तौति पुरेति तज्ज्ञानंतुभ्य
मुपदेक्ष्यामिइत्यध्याहृत्यान्वयःकर्तव्यः मयापुरादिसृष्टौममनाभ्येनाभेरुत्पन्नेनिषण्णायाजायमेकंयज्ज्ञानंपरंपरमुत्तमंमन्महिम्नोवभासःप्रकाशोयस्मात्तत्सूरयोयच्चभागवतंभगवदेकविषयत्वाद्वदंति १३

SGDF

इतिशब्देनज्ञानस्यविशेषणांतरविशिष्टत्वं सूचयति । अमत्रंभाजनंपात्रमित्यभिधानं । स्नेहोत्थरोमाभक्त्यासमुत्पन्नरोमांचः आबभाषइतिपरोक्षव्यपदेशः सर्वेंद्रियाणांभगवद्विषयत्वेनबाह्यप्रवृत्तिशून्यतामपेक्ष्येतिज्ञायते सुप्तोहंकिलविललापेत्यादौदृष्टत्वात् १४ भगवदपरोक्षज्ञानसाधनपादारविंदभक्तिमंतरेणनान्यदाकांक्षइत्याह कोन्वितिभवत्पदांभोजनिषेवणोत्सुकइत्यनेनएतावंतंकालंनप्रवृणोमि उत्तरत्रकथमितिनजानइत्यपव्याख्यानंप्रयुक्तं अध्याहारस्याप्रामाणिकत्वात् उत्सुकत्वस्यसदातनत्वप्रतीतेश्च १५ ज्ञानांतरंगगुणोपसंहारलक्षणोपासनामंतरेणभक्तेराकांक्षितत्वेकिंकारणमित्याशंक्यहरेर्देवदत्तकर्मवत्कर्मप्रतीतेर्गुणानांदुरवबोधत्वंनिमित्तमित्याह कर्माणीति अनीहत्वादिमतस्तवकर्मादिदर्शनंलोकविरुद्धमतोजन्माद्यभावविदामस्माकमपिबुद्धिःखिद्यतइति अभवस्यजन्मरहितस्यभवोजन्म नित्यमुक्तस्यबंधोवा अदुर्गस्यनित्यनिकटवर्तिनोद्धारकादिदुर्गाश्रयः अतएवंजरासंधाद्यरिभयात्पलायनंगोमंतामितिशेषः कलकामधेनावितिधातोःकालात्मनःसर्वसंहर्तुर्वा स्वात्मन्रतेःस्वात्मनिरतिःरमणंयस्यसतथातस्यप्रमदानामयुताश्रयइतियत्तत्सर्वंविरुद्धमतइति अपिनालोकविडंबनमिदंनतुतत्त्वमितिसूचयति १६ इदमपिज्ञानदुर्बलानांबुद्धिव्यामोहकरमित्याह मंत्रेष्विति वैशब्दा

इत्यादरोक्तःपरमस्यपुंसःप्रतीक्षणानुग्रहभाजनोऽहम् ॥ स्नेहोत्थरोमास्खलिताक्षरस्तंमुंचन्शुचःप्रांजलिराबभाषे १४ कोऽन्वीशतेपादसरोजभाजांसुदुर्लभोऽर्थेषुचतुर्ष्वपीह ॥ तथापिनाहंप्रवृणोमिभूमन्भवत्पदांभोजनिषेवणोत्सुकः १५ कर्माण्यनीहस्यभवोभवस्यतेदुर्गाश्रयोथारिभयात्पलायनम् ॥ कालात्मनोयत्प्रमदायुताश्रयःस्वात्मन्रतेःखिद्यतिधीर्विदामपि १६ मंत्रेषुमांवाउपहूययत्त्वमकुंठिताखंडसदात्मबोधः ॥ पृच्छेःप्रभोमुग्धइवाप्रमत्तस्तन्नोमनोमोहयतीवदेव १७ ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंप्रोवाचकस्मैभगवान्समग्रम् ॥ अपिक्षमंनोग्रहणायभर्तर्वदांजसायद्वृजिनंतरेम १८ इत्यावेदितहार्दायमह्यंसभगवान्परः ॥ आदिदेशारविंदाक्षआत्मनःपरमांस्थितिम् १९ सएवमाराधितपादतीर्थादधीततत्त्वात्मविबोधमार्गः ॥ प्रणम्यपादौपरिवृत्यदेवमिहागतोऽहंविरहातुरात्मा २० सोहंत्वद्दर्शनाह्लादवियोगार्तियुतःप्रभो ॥ गमिष्येदयितंतस्यबदर्याश्रममंडलम् २१ यत्रनारायणोदेवोनरश्चभगवानृषिः ॥ मृदुतीव्रंतपोदीर्घंतेपातेलोकभावनौ २२

दक्रूरादिकंग्राहयति अकुंठितोऽविमिश्रितः अखंडःपूर्णःसन्निर्दोषः आत्मबोधःस्वरूपज्ञानंयस्यसतथा १७ ज्ञानाख्याव्याकृताकाशस्तत्तद्योग्यताभेदंजानन्नात्मयोग्यमेवोपादिशातिभवान्तथापिस्वचापल्याद्विज्ञापयामीत्याह ज्ञानमिति स्वात्मरहःप्रकाशोयस्मात्तत्तथातत् कस्मैब्रह्मणेनोस्माकंतत्समग्रमपिग्रहणायक्षममपिकिंनोऽक्षमं योग्यताभेदात्तर्हिकीदृशमुपदिशामीतितत्राह वेदोति भवान्यदस्याधिकारिणोयोग्यंवेद वयंचयद्येनज्ञानेनांजसावृजिनंसंसारदुःखंतरेमतदुपादिशेत्यन्वयः अनेनब्रह्माद्युत्तमाधिकार्युपदिष्टज्ञानैकदेशंसंसारदुःखनिर्मूलनमस्मद्योग्यमुपदिशेत्युक्तंभवति १८ एतदेवोपदिष्टंहरिणानान्यदितिविवक्ति इतीति हार्दंहृद्गतं परमांस्थितिं ब्रह्मादिजीवराशेरुत्कृष्टतामन्येषामपकृष्टतामन्योन्यंतारतम्यंच १९ एवमित्येतदधीतेत्यनेनान्वेतव्यं आराधितंपादतीर्थंपादोदकंयस्यसतथातस्मात्श्रीकृष्णादेवमुक्तप्रकारेणाधीतोधिगतस्तत्त्वात्मनःअनारोपिताद्वितीयज्ञानानंदात्मनोहरेःविबोधमार्गोविशिष्टज्ञानमार्गोयेनसतथा परिवृत्यप्रदक्षिणीकृत्य विरहेणातुरःक्लिष्टआत्मायस्यसतथा २० इतःकुत्रयास्यसीतितत्राह सोहमिति त्वद्दर्शनजाताह्लादेनकृष्णवियोगोत्पन्नार्त्याचयुतः बदर्याश्रममंडलंबदरिकाश्रमपरिसरवर्तिकलापग्रामम् २१ कृष्णमिपत्वेनिमित्तमाह यत्रेति धर्मस्यभगवतःपुत्रत्वेनावतीर्णःसाक्षान्नारायणांशोनारायणनामा शेषांशोनरोभगवांश्च मृदुलोकसुखकरंतीव्रंदुष्करंलोकभावनौलोकग्राहकौ अनेनफलानपेक्षितावित्युक्तंभवति तपआलोचनेकरणेच २२

SGDF

परमात्मनोजीवात्मनश्चस्वातंत्र्यपारतंत्र्यादिविशेषज्ञानेन वधंभाविष्यतंम् २३ नन्वत्रविदुरेणयदूनामेष्यद्वधश्रवणेनोत्पन्नशोकशमनप्रयत्नएवकृतउतान्योपिप्रसंगइत्यत्राह सतमिति कृष्णपरिग्रहे
कृष्णपरिवारजने विश्रंभादयमुद्धवोमदभीष्टंरक्ष्यतीतिविश्वासात् २४ इदमित्युक्तंविशिनष्टि ज्ञानमिति अत्रहेतुमाह यदिति हिशब्दोवधारणार्थः हिहेताववधारणइतियादवः स्वभृत्याःस्वदासास्ते
षामर्थप्रयोजनंकुर्वतःस्वभृत्यार्थकृतश्चरंति २५ नन्वत्रोद्धवेनश्रुत्वातूष्णींगतमुतकिमप्यभिहितंतत्राह नन्विति ननुशब्दोहेत्वर्थः तत्त्वसंराद्धः तत्त्वज्ञानसिद्धः कौषारवोमैत्रेयः इदंगुणनामापिवैशंपायन
वल्लोकेप्रसिद्धत्वादुच्यते अंतिकेममसमीपेस्थितस्तेतवभगवताऽऽदिष्टः । तत्त्वज्ञानोपदेशायेतिशेषः जिहासताहातुकामेन तस्मात्त्वमयापृथग्वक्तव्यमितिशेषः २६ सूतःशौनकायेमांकथांकथयति इती
ति गुणकथाख्ययासुधयाप्लुतोगतउरुस्तापोयस्यसतथा प्लुतगताविितिधातुः यमस्वसुः यमुनायाःयस्याःपूर्वसंध्यायांविदुरदर्शनंतांनिशांसमुषितःसुखमुषितऔपगविःउपगोरपत्यमुद्धवस्ततोयमुनायाः
२७ परीक्षिद्धरींस्त्वंप्रपाहीत्यादिश्रुतकथनत्वेनज्ञातोद्धवावशेषोविशेषबुभुत्सयापृच्छति निधनामितितुशब्दएवार्थःतेषुवृष्ण्यादिषुनिधनंदेहत्यागलक्षणंनाशमुपगतेषुसत्सुसउद्धवएवकथमवशिष्टइत्य
न्वयः अयोऽमुख्यत्वादुवरितइतितत्राह अधिरथेति अधिरथानांयूथंपांतीतिअधिरथयूथपास्तेषांयूथंपांतीतिअधिरथयूथपयूथपास्तेषुमुख्योमुख्यतोयोद्धा हरेरवशिष्टत्वात्तदपेक्षयेतितत्राहयद्धरिरिति

श्रीशुकउवाच ॥ इत्युद्धवादुपाकर्ण्यसुहृदांदुःसहंवधम् ॥ ज्ञानेनाशमयत्क्षत्ताशोकमुत्पतितंबुधः २३ सतंमहाभागवतंव्रजंतंकौरवर्षभः ॥ विश्रंभाद
भ्यधत्तेदंमुख्यंकृष्णपरिग्रहे २४ ज्ञानंपरंस्वात्मरहःप्रकाशंयदाहयोगेश्वरईश्वरस्ते ॥ वक्तुंभवान्नोर्हतियद्धिविष्णोर्भृत्याःस्वभृत्यार्थकृतश्चरंति २५ उद्ध
वउवाच ॥ ननुतेतत्त्वसंराध्यऋषिःकौषारवोंतिके ॥ साक्षाद्भगवतादिष्टोमर्त्यलोकंजिहासता २६ सूतउवाच ॥ इतिसहविदुरेणविश्वमूर्तेर्गुणकथयासु
धयाप्लावितोरुतापः ॥ क्षणमिवपुलिनेयमस्वसुस्तांसमुषितऔपगविर्निशांततोगात् २७ राजोवाच ॥ निधनमुपगतेषुवृष्णिभोजेष्वधिरथयूथपयूथपेषुमु
ख्यः ॥ सतुकथमवशिष्टउद्धवोयद्धरिरपितत्यजआकृतिंत्र्यधीशः २८ श्रीशुकउवाच ॥ ब्रह्मशापापदेशेनकालेनामोघवांछितः ॥ संहृत्यस्वकुलंनूनंत्य
क्ष्यन्देहमचिंतयत् २९ अस्माल्लोकादुपरतेमयिज्ञानंमदाश्रयम् ॥ अर्हत्युद्धवएवाद्धासंप्रत्यात्मवतांवरः ३० नोद्धवोण्वपिमन्न्यूनोयद्गुणैर्नार्जितःप्रभुः
॥ अतोमद्वयुनंलोकंग्राहयन्निहतिष्ठतु ३१

हरिरप्याकृतिंपृथिवींतत्यजेतत्याजेत्यन्वयः इतियदतस्तदपेक्षापिदूरोत्सारिता त्रिलोकेशत्वमिंद्रस्याप्यस्तीति । त्र्यधीशइति अनेनभूलोकात्स्वर्गलोकंगतइत्यर्थःसंपद्यते आकृतिशब्दस्यपृथिव्य
भिधेयत्वेसर्वमुपपद्यते तत्कथमितीयमाशंका शरीरमाकृतिर्देहःकुःपृथ्वीचमहीतथेत्यनेनपरिहृता अस्त्वाकृतेःपृथिवीपर्यायत्वं तथाप्यत्रतच्छब्देनशरीरमेवोच्यतइतिअंगीकर्तव्यं अनंतरमपिनिश्चेतनत्वेन
तदाकारदर्शनात् अतोयुक्तिर्वक्तव्येतिचेन्न नित्यानंदस्वरूपत्वेनदेहत्यागायोगात् अतोदेहत्यागोनामपृथिवीलोकत्यागएव तेनतदाकारदर्शनंदुष्टजनमोहनायकृतं तदुक्तं पृथिवीलोकसंत्यागोदेहत्यागो
हरेःस्मृतः । नित्यानंदस्वरूपत्वादन्योनैवोपलक्ष्यते । दर्शयन्जनमोहायसदृशींतत्तदाकृतिं । नटवद्भगवान्विष्णुःपरज्ञानाकृतिःसदेति राजन्परस्यतनुभृज्जननाप्ययेहामायाविडंबनमवेहियथा
नटस्येत्यत्राप्युक्तं २८ परिहारंवक्ष्यन्नृपंशुकोवक्ति ब्रह्मेति ब्रह्मशापापदेशेनविप्रशापाभिधानेनकालेनमृत्युना देहंपृथिवीं यस्यपृथिवीशरीरमितिश्रुतिः २९ परिहरति अस्मादिति अस्मात्पृथि
वीलोकात् । उपरतेस्वर्लोकंगतेसतिअर्हति उपदेष्टुमितिशेषः । आत्मवतांब्रह्मज्ञानिनांमध्येपरः ३० एतदेवनिर्धारयति नेति प्रभुरहंयद्गुणैर्यस्यभक्त्यादिगुणैर्निर्जितोवशीकृतः सउद्धवोण्वपि

किंचिदपिमश्भूनोमत्तोहीनोनभवति किंतुममसमएव उत्तमैराधिकत्वंवासाम्यंवापिजयोपिवा । उच्यतेपितुनीचानांमोहार्थंवाप्युपेक्षयेत्यादेर्दुष्टजनमोहार्थं तत्कालेस्वज्ञानोपदेष्टुःपुरुषाधिक्यज्ञापना र्थवा श्रीकृष्णेनस्वस्वाम्यमुद्धवस्योक्तं नतुतत्त्वार्थमितिज्ञातव्यं यतोमज्ज्ञानोपदेष्टृपुरुषाधिकोयमतःपुनर्मद्वल्लोकंजनंज्ञानादिकंग्राहयन्निहतिष्ठतु इत्यांचितयादित्यन्वयः एतेनकारणेनोद्धवोवशिष्टइतिप्र श्नपरिहारः ३१ उद्धवेनाप्येतदाज्ञाकृतेत्याह एवमिति शब्दोवेदोयोनिर्ज्ञप्तिकारणंयस्यसतथा तेनईजैपूजयामास ३२ औद्धवींसमाप्यवैदुरींकथामाह विदुरोपीत्यादिना ३३ देहन्यासंपृथिवीलो कत्यागं पशूनामज्ञानाम् ३४ आत्मानंस्वमनसेक्षितंस्मृतम् ३५ द्युसरितंगंगां मित्रासुतोमैत्रेयः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ अत्रगंगाद्वारेमैत्रेयंप्राप्यविदुरस्यप्रश्नप्रकारंकथयति द्वारीति क्षत्ताद्युनद्याद्वारिगंगाद्वारेआसीनमगाधबोधमनवगाह्यज्ञानं विदुरस्यसौशील्यादिगुणैरतितृप्तंमैत्रेयमभिसृत्यगुरूपसत्तिविधिनाप्राप्यपप्रच्छे त्यन्वयः अच्युतभावेनभगवद्भक्त्याशुद्धः । अच्युतभावतृप्तइतिपाठे अच्युतलीलामृतपानेनशरीरयात्रावानित्यर्थः । भावोलीलाक्रियाचेष्टेत्यभिधानम् । कुरूणामृषभइत्यनेनकुलीनत्वेनज्ञानग्र

एवंत्रिलोकगुरुणासंदिष्टःशब्दयोनिना ॥ बदर्याश्रममासाद्यहरिमीजेसमाधिना ३२ विदुरोप्युद्धवाच्छ्रुत्वाकृष्णस्यपरमात्मनः ॥ क्रीडयोपात्तदेहस्य कर्माणिश्लाघितानि च ३३ देहन्यासंचतस्यैवंधीराणांधैर्यवर्धनम् ॥ अन्येषांदुष्करतरंपशूनांविक्लवात्मनाम् ३४ आत्मानंचकुरुश्रेष्ठकृष्णेनमनसेक्षित म् ॥ ध्यायन्गतेभागवतेरुरोदप्रेमविह्वलः ३५ कालिंद्याःकतिभिर्सिद्धानहोभिर्भरतर्षभ ॥ प्रापद्यतद्युसरितंयत्रमित्रासुतोमुनिः ॥ ३६ ॥ इतिश्रीभा गवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेचतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ द्वारिद्युनद्याऋषभःकुरूणांमैत्रेयमासीनमगाधबोधम् ॥ क्षत्ताभिसृत्याच्युतभावशु द्धःपप्रच्छसौशील्यगुणाभितृप्तम् १ विदुरउवाच ॥ सुखायकर्माणिकरोतिलोकोनतैःसुखंनान्यदुपारमंवा ॥ विंदेतभूयस्ततएवदुःखंयदत्रयुक्तंभगवान्व देन्नः २ जनस्यकृष्णाद्विमुखस्यदैवादधर्मशीलस्यसुदुःखितस्य ॥ अनुग्रहायेहचरंतिनूनंभूतानिभव्यानिजनार्दनस्य ३ तत्साधुवर्यादिशशर्मवर्त्मसंरा धितोभगवान्येनपुंसाम् ॥ हृदिस्थितोयच्छतिभक्तिपूतेज्ञानंसतत्त्वाधिगमंपुराणम् ४

हणयोग्यत्वंसूचयति १ ननुपृच्छ्यतेर्द्विकर्मकत्वेनभाव्यत्वादत्रतदप्रतीतेर्निरर्थकोयंप्रश्नइतितत्राह सुखायेति लोकोजनःसुखायसुखप्राप्तयेयागादिकर्माणिकरोतितैःकर्मभिःसुखमन्यस्यदुःखस्योपर मंविनाशंवानविंदेत किंचातोबहुतराअनर्थप्राप्तिरपिस्यादित्याह भूयइति ततःकर्मभ्योभूयोदुःखमेवाप्नोति तदत्रयुतवक्तिमत्राह यदत्रेति अत्रसुखप्राप्तयेदुःखनिवृत्तयेचयद्युक्तमाविप्रतिपन्नत्वेनयोग्यंत त्किनोवदेदित्यन्वयः अनेनसुखप्राप्तिंदुःखनिवृत्तिंचपप्रच्छेत्युक्तंभवति २ नन्वत्रसुखप्राप्तिदुःखनिवृत्त्युपायप्रश्नएवक्रियतेनभगवत्तत्त्वविषयइतितत्राह जनस्येति स्वतोज्ञानाभावात् बोधकपुरुषालाभा त्कृष्णाद्विमुखस्येत्याह नत्वयोग्यत्वादन्यथातस्यानुग्रहाय जनार्दनस्यभूतानिचरंतीत्युक्तिर्विरुद्धास्यात् भव्यानिमंगलानि एवंविधानिजनार्दनस्यभूतानिज्ञानोपदेशलक्षणप्रसादकार णायेहकर्मभुक्तिदेहधारणंकृत्वावर्ततइतिभावः ३ फलितमाह तदिति यतोलोकानुग्रहायभवज्जीवनंततस्मात्साधुवर्य शर्मवर्त्म सुखप्राप्तिमार्गमादिशेत्यन्वयः येनशर्मवर्त्मनास्वसत्त्वाधिग मंस्वव्याप्तिज्ञापकंपुराणंसंप्रदायागतम् ४

सुखवत्मोपिभगवत्सृष्ट्यादिगुणकर्मकथनश्रवणादिकमेव नातोन्यदित्याशयवान्तत्सृष्ट्यादिप्रकारंपृच्छति करोतीति देवदत्तव्यावृत्तयेआत्मतंत्रइति स्वातंत्र्यंचकतिपयवस्तुष्वेवनसर्वत्रेत्यतउक्तंभग
वांस्त्र्यधीशइति तानिकर्माणिदुष्टनिग्रहादीनिवर्णयेतिप्रत्येकमन्वेतव्यं किंचाग्रेआदिकालेयथाइदंजगत्ससर्जतंप्रकारमितिसर्वत्रयोज्यं ततसेतौसंस्थाप्यन्यस्ययथाजगतोवृत्तिंजीविकांविधत्ते तवेयमिति
शाश्वतोवक्ति ५ पुनःप्रलयेस्वेनिजोदराकाशेगुहायामिदंनिवेश्यनिवृत्तजगत्सृष्ट्यादिवृत्तिःसहरिर्यथाशेते एतज्जगत्सृष्ट्वातदनुप्रविष्टोहरिर्यथाबहुधासीत् अनायासेनबहुरूपंगृह्णातीतियोगेश्वराधी
श्वरइत्युक्तम् ६ जगत्सर्जनादिकर्मकथनश्रवणादेरवतारभेदैःक्रियमाणकर्मकथनादौसम्यक्मनोनिर्विशतीत्यतस्तानिकर्माणिअवश्यंवक्तव्यानीत्याशयेनपुनरुक्तंकरोति क्रीडन्निति द्विजगोसुराणां
क्षेमायेतिचतुर्थ्यांतदेवप्रयोजनमित्यवधारयाति भवताश्रुतपूर्वाणिहरेःकर्माणिपुनःप्रश्नस्यकोर्थइत्याशंक्यसत्यंकिंत्वलंबुद्ध्यभावाद्विशेषश्रवणेच्छार्थइत्याह मनोनेति चरितश्रवणपानंकुर्वतामित्य
र्थः ७ ननुचतुर्मुखेनलोकादयःकल्प्यंते सूर्याचंद्रमसौधातायथापूर्वमकल्पयदित्यादिश्रुतेः अतःकथंहरेःसकाशात्लोकादिसर्जनादिकंतत्कथनीयमितिप्रश्नइत्याह यैरिति महदादितत्त्वभेदैः भे
दोविशेषोदलनमित्यभिधानं भूरादिलोकान्अलोकान्पृथिव्यादिबाह्यावरणविशेषान् तत्त्वभेदैरित्युक्त्याप्रथमतोब्रह्मांडनिर्माणंतदनंतरंलोकादिकल्पनमितिग्राह्यं तथावक्ष्यमाणत्वात् तेनयत्रब्रह्मांडेल्ल
प्रलोकेषुसर्वसत्त्वानांसर्वप्राणिनांनिकायस्यदेवमनुष्यादिभेदोधिकृतः । तत्तत्पदाधिकारयोग्य तयाक्लृप्तःप्रतीतःप्रत्यक्षानुमानाभ्यामवगतःकथमित्येतदपिवर्णयेति ८ नारयणोयेनवाप्रजाना

करोतिकर्माणिकृतावतारोयान्यात्मतंत्रोभगवांस्त्र्यधीशः ॥ यथाससर्जाग्रइदंनिरीहःसंस्थाप्यवृत्तिंजगतोविधत्ते ५ यथापुनःस्वेखइदंनिवेश्यशेतेगुहा
यांसनिवृत्तवृत्तिः ॥ योगेश्वराधीश्वरएकएतदनुप्रविष्टोबहुधायथासीत् ६ क्रीडन्विधत्तेद्विजगोसुराणांक्षेमायकर्माण्यवतारभेदैः ॥ मनोनतृप्यत्य
पिशृण्वतांनःसुश्लोकमौलेश्चरितामृतानि ७ यैस्तत्त्वभेदैरधिलोकनाथोलोकानलोकान्सहलोकपालान् ॥ अचीक्लृपद्यत्रहिसर्वसत्वनिकायभेदोऽधिकृतः
प्रतीतः ८ येनप्रजानामुतआत्मकर्मरूपाभिधानेनभिदांव्यधत्त ॥ नारायणोविश्वसृगात्मयोनिरेतच्चनोवर्णयविप्रवर्य ९ परावरेषांभगवन्व्रतानिश्रुतानि
मे व्यासमुखादभीक्ष्णम् नतृप्नुमःकर्णसुखावहानांतेषामृतेकृष्णकथामृतौघात् १०

मात्मनादेहेनस्वभावेनवाकर्मणाचेष्टालक्षणेनादृष्टेनवा रूपेणशुक्लनीलाद्याकारविशेषेणाभिधानेनघटादिनाम्नाभिदांव्यावृत्तिमुतापिव्यधत्तएतदप्यस्माकंवर्णयेत्यन्वयः सर्वसत्त्वनिकायेतिसामान्येनो
क्तस्यविशेषोयं नारायणोदेवदत्तइवेत्यतउक्तंविश्वसृगिति स्वयमन्येनसृष्टःकथंविश्वसृक्स्यादित्यतउक्तमात्मयोनिरितिआत्मास्वयमेवयोनिःकारणंयस्यसतथा । स्रष्टाधातेति चतुर्मुखस्यस्रष्टृत्वप्र
सिद्धेःकथमस्यविश्वसृक्त्वमित्यतोवेत्युक्तमात्मयोनिरिति आत्मनोविरिंचस्ययोनिरित्यर्थः ९ भगवज्ज्ञानोपयोगित्वेनापादनीयत्वाद्भवत्स्वेवंमनुष्यादिभेदज्ञानेनांकिंप्रयोजनमित्याशंक्यतज्ज्ञानस्यभ
गवज्ज्ञानोपयोगित्वेन युक्तमापाद्यत्वमित्याह परावरेषामिति परावरेषांब्रह्मादिदेवमनुष्याणां कृतानिमेमयाव्यासमुखादभीक्ष्णंश्रुतानि ततःकिंतत्राह नेति श्रुतानांतेषांब्रह्मादिचरित्राणामृतेअ
वगमेतात्पर्यज्ञानेसति ब्रह्मादिमहिम्नामपिभगवन्महिमावलंबित्वात्कृष्णकथामृतौघएवासौज्ञातेयतोऽतस्तेषांमागवतानांकृष्णस्यचकथामृतौघात्श्रुतात्नतृप्नुमः तात्पर्यज्ञानेसतिकृष्णकथामृतौघत्वंकु
तइतितत्राह कर्णेति कृष्णकथामृतौघस्यैवकर्णसुखावहत्वंनान्यस्य तस्यकर्णकर्कशत्वमित्यर्थः ऋगतावितिधातोर्निष्ठांतमृतामितिरूपं नतुऋतइत्यव्ययं तदंगीकारेतेभ्योनतृप्नुमइतिप्रयोगःस्यात्
नतुतेषामितिग्रंथांतरेभारतस्यप्रशंसानुपपत्तेश्च १०

SGDF

इतोपिश्रीकृष्णस्यगुणगणकथामृतस्यपात्रीभूतात्भारतात् नकस्यापितृप्तिरित्याह कस्तृप्नुयादिति योयुष्माकंसत्रेषुसूतादिसूरिभिरीड्यमानात् स्तूयमानात्तीर्थपदोहरेरभिधानात् भारतनामकीर्तना
द्रसज्ञःकःपुरुषः तृप्नुयादलमितिबुद्धिंकुर्यादित्यन्वयः। अलंबुद्ध्यभावेहेतुमाह यइति यस्तीर्थपात्पुरुषस्यकर्णनाडीद्वाराहृदयगुहांप्रविष्टःसंसारप्रदांगेहरतिंगृहजायापुत्रादिस्नेहलक्षणांरतिंछिनत्तितस्ये
तिशेषः ११ यन्मोक्षसुखानुवादिशास्त्रंतदेवाभ्यसनीयंभारतस्यग्राम्यसुखानुवादित्वेनपुरुषार्थानुपयोगित्वादितितत्राह मुनिरिति गुणानामितिषष्ठीद्वितीयार्थे भगवद्गुणान्वक्तुकामस्तेतवसखामु
निःसर्वज्ञोपिकृष्णोभारतमाह। ननुगुणान्वक्तुमकामयतनत्वभ्यधाद्यतोग्राम्यसुखानुवादेननृणांमतिर्गृहीतेतितत्राह यस्मिन्निति यस्मिन्भारतेश्रवणादिनाभ्यस्यमानेसतिनृणांमतिर्ग्राम्यसुखानुवादैर्न
गृहीता हरेःकथायामेवगृहीता भारतान्नपरंविष्णोर्महिमावाचकंकाचित्। भारतान्नविरागायभारतान्नविमुक्तयइतिवचनात् सत्यकामेनहारिणाविवक्षितागुणाभारतेकथिताइत्यतइदमेवशास्त्रंमुमुक्षुणा
भ्यसनीयमित्यविगीतम् १२ अस्तुहरेःकथायांगृहीतानृणांमतिः ततःकिंफलंविधत्तइतितत्राह साश्रद्दधानस्येति ग्राम्यसुखानुवादैर्नगृहीता हरेःकथायांविवर्द्धमानाश्रद्दधानस्यपुंसोमतिरन्यत्रविषयेषुवि
रक्तिंकरोतीतिप्रथमंवैराग्यं द्वितीयंभक्तिलक्षणं तृतीयमुपासनाजनितापरोक्षज्ञानं चतुर्थंसमस्तसंसारदुःखोच्छेदेनपरमानंदलक्षणंमोक्षाख्यंफलंकरोति एतदेवाह हरेरिति सदानुस्मृत्याजातापरोक्षज्ञाने

कस्तृप्नुयात्तीर्थपदोऽभिधानात्सत्रेषुवःसूरिभिरीड्यमानात् ॥यःकर्णनाडींपुरुषस्ययातोभयप्रदांगेहरतिंछिनत्ति ११ मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणानांसखापितेभारत
माहकृष्णः ॥ यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतानहरेःकथायाम् १२ साश्रद्दधानस्यविवर्द्धमानाविरक्तिमन्यत्रकरोतिपुंसः ॥ हरेःसदानुस्मृतिनिर्वृ
तस्यसमस्तदुःखात्ययमाशुधत्ते १३ ताञ्छोच्यशोच्यानविदोनुशोचेहरेःकथायांविमुखानघेन ७ क्षिणोतिदेवोऽनिमिषस्तुतेषामायुर्वृथावादगतिस्मृती
नाम् १४ तदस्यकौषारवशर्मदातुर्हरेःकथामेवकथासुसारम् ॥ उद्धृत्यपुष्पेभ्यइवार्तबंधोशिवायनःकीर्तयतीर्थकीर्तेः १५ सविश्वजन्मस्थितिसंयमार्थेकृ
तावतारःप्रगृहीतशक्तिः ॥ चकारकर्माण्यतिपूरुषाणियानीश्वरःकीर्तयतानिमह्यम् १६ श्रीशुकउवाच ॥ सएवंभगवान्पृष्टःक्षत्त्राकौषारविर्मुनिः ॥ पुं
सांनिःश्रेयसार्थायतमाहबहुमानयन् १७॥ मैत्रेयउवाच ॥ साधुपृष्टंत्वयासाधोलोकान्साध्वनुगृह्णता ॥ कीर्तिंवितन्वतालोकेआत्मनोधोक्षजात्मनः १८
नैतच्चित्रंत्वयिक्षत्तर्बादरायणवीर्यजे ॥ गृहीतोनन्यभावेनयत्त्वयाहरिरीश्वरः १९

ननिर्वृतस्यासंप्रज्ञातसमाध्यवस्थासुखंप्राप्तस्याशुकालक्षेपमंतरेण १३ व्यतिरेकमुखेनहरेःकथायादुःखाप्ययहेतुत्वमाह तानिति अविदोज्ञानदुर्बलान् अघेनव्यसनेनआत्मनःशोकाधिकरणत्वं
यथार्थं नमिथ्याभूतमितिद्योतयितुमनुशोचइत्यात्मनेपदप्रयोगः अनिमिषोदेवः कालात्माविष्णुः वृथावादोवृथागतिर्वृथास्मृतिश्चयेषांतेतथातेषामायुर्वृथाक्षिणोतिइतिवावृथावादोविवादस्तत्सहितेगतिस्मृ
तीयेषांतेतथातेषां नहरिकथावतांवृथेतिविशेषद्योतकस्तुशब्दः १४ स्वार्थप्रश्नमुपसंहराति तदिति हरिकथाविमुखाव्यर्थायुषइतियस्मात्तस्मात्तीर्थंयथासेवमानानांपापंक्षिणोति तथाहरेःकीर्तिरपि
ताहशी तीर्थरूपाकीर्तिर्यस्यसतथा तस्य नान्यकथाशिवसाधनमित्यस्मिन्नर्थेएवशब्दः १५ सारकथापिसृष्ट्यादिविषयलीलैवेत्याशयेनाह सइति पुरुषाब्रह्मादयस्तत्कर्मातिक्रांतानिअतिपुरुषाणिकृ
तवासुदेवाद्यवतारःसृष्ट्यादिकर्तारौब्रह्मरुद्राविति भ्रांतिनिवारणार्थमीश्वरइत्युक्तंब्रह्मशिवेशनशीलईश्वरइत्यर्थः प्रगृहीतसृष्ट्यादीच्छाशक्तिःवशीकृतप्रकृतिशक्तिर्वा १६ मैत्रेयोविदुरप्रश्नपरिहारंवक्तुमुपक्रम
तइत्याहशुकःसएवमिति निःश्रेयसार्थायमोक्षादिपुरुषार्थाय १७ बहुमानप्रकारंवक्ति साध्विति अधोक्षजेहरावात्मामनोयस्यसतथा तस्यआत्मनोममस्वस्यपरमात्मनोवा १८तवतद्विषयप्रश्नउचितएवेति
कथयति नैतदिति यादृशोभावोविष्णोरन्यस्मिन्वस्तुनिनास्तितादृशोभावोनन्यभावस्तेनसर्वोत्तमत्वज्ञानपूर्वकबहुमानेनेत्यर्थः हरिरीश्वरइत्येतौशब्दौअन्योन्यव्यावर्तकत्वेनप्रवृत्ताविविज्ञातव्यम् १९

SGDF

देवयोनित्वात्तवहरिकथाप्रश्नोनाश्चर्यकरइति भावेनकथयति मांडव्येति व्यासस्यभ्रातुर्विचित्रवीर्यस्यक्षेत्रेवीर्याधानयोग्यायांभुजिष्यायांदास्यांयः सत्यवतीसुताज्जातः प्रजासंयमनोयमोभवानितियस्मात् २० किंचस्वधामव्रजन्तवज्ञानोपदेशायमामादिशदितियस्मात्तस्मात्भवान्सानुगस्यभगवतोनित्यंप्रियत्वेनसंमतोतोयुक्तइतिभावः । हिशब्देनसंमतत्वेग्रंथांतरप्रसक्तिंद्योतयति २१ श्रोतुरभिमुखीकरणार्थं वक्तव्यार्थंप्रतिजानीते अथेति योगमायोपबृंहिताःस्वरूपसामर्थ्योपेताः २२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचमोध्यायः॥५॥ भगवानेकइदमग्रेअस्याग्रेआत्मापरमात्मा आत्मनांजीवानांविभुरधिपतिःआत्माआदानादिकर्ताआत्मेच्छांस्वरूपभूतांसृष्टीच्छामनुगतःसिसृक्षामीति भावमुपगतः तदुपकरणाभावेदेवदत्तेच्छावत्तदिच्छापिव्यर्थानेत्याह नानाशक्तीति स्वाधीन नानासाधनोपलक्षितःनानामत्युपलक्षितइतिपाठे । सदेवसौम्येदमग्रआसीदसदेवेदमग्रआसीदित्यादिश्रुतितात्पर्यार्थज्ञानिनानावादिमतोपलक्षितइत्यर्थः । सतोबंधुमसतिनिरविंदन्नित्यादिश्रुतेः । असत्त्वमतमासुरमतमितिप्रसिद्धेः १ एकस्यसर्वोहरेःसृष्टीच्छोत्पत्तिप्रकारमाह सवाइति योसावेकराडेकोराजाचक्रवर्तीसएषतदाप्रलयेविश्वंनापश्यत् सर्वकार्याणांमूलप्रकृतौलीनत्वादि विशेषःदर्शनशक्त्यभावादित्यतउक्तं द्रष्टेति नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतइतिश्रुतिर्वाइत्यनेनगृहीता असुप्तदृगित्यनेनएतदेवविव्रियते । जीवानांनित्यत्वेनालीनत्वाद्दर्शनसंभवात्कथंनापश्यदितितत्राह मेनइति आत्मानमितिजातावेकवचनं परमात्मायतोजीवंमेनेऽसंतमशक्तवइतिवचनादसत्त्वमशक्तत्वमेवनतुस्वव्यतिरेकेणासत्त्वं पुरुषआसीदितिश्रुतेः क्षेत्रज्ञःपुरुषोह्यात्मासंसारीचेतनोमतइत्यभिधानं सु

मांडव्यशापाद्भगवान्प्रजासंयमनोयमः ॥ भ्रातुःक्षेत्रेभुजिष्यायांजातःसत्यवतीसुतात् २० भवान्भगवतोनित्यंसंमतःसानुगस्यहि ॥ ज्ञानोपदेशाय
चमामादिशद्भगवान्व्रजन् २१ अथतेभगवल्लीलायोगमायोपबृंहिताः ॥ विश्वस्थित्युद्भवांतार्थावर्णयाम्यनुपूर्वशः २२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृती
यस्कंधेपंचमोध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ भगवानेकआसेदमग्रआत्मात्मनांविभुः ॥ आत्मेच्छानुगतोह्यात्मानानाशक्त्युपलक्षितः १
सवाएषतदाद्रष्टानापश्यद्विश्वमेकराट् ॥ मेनेऽसंतमिवात्मानंसुप्तशक्तिरसुप्तदृक् २ सावाएतस्यसंद्रष्टुःशक्तिःसदसदात्मिका ॥ मायानाममहाभागययेदंनि
र्ममेविभुः ३ कालवृत्त्यांतुमायायांगुणमय्यामधोक्षजः ॥ पुरुषेणात्मभूतेनवीर्यमाधत्तवीर्यवान् ४ ततोभवन्महत्तत्त्वमव्यक्तात्कालचोदितात् ॥ विज्ञा
नात्मात्मदेहस्थंविश्वंव्यंजंस्तमोनुदन् ५

सात्मन्येवातीवरताशक्तिः शक्यत्वाद्भार्यारमायस्यससुप्तशक्तिः तदुक्तं शक्यत्वाच्छक्तयोभार्याःशक्तिःसामर्थ्यमुच्यतइति सुप्तिस्तुप्रकृतेःप्रोक्ताप्रतीवभगवद्रतिरितिच अनेनप्रकृतिदर्शनमपिप्रत्युक्तं पृथगनवस्थानात् हरिरपिनिद्रामुद्रितनेत्रत्वेननापश्यदितिकिंनस्यादित्यतउक्तं असुप्तदृगिति क्वापितथोच्यमानस्यगतिः प्रनास्थान्यत्रचप्रोक्ताविष्णोश्चक्षुर्निमीलनमितिवक्तव्या २ शक्तेर्नामाह सावा इति महान्भागोभाग्यसमूहोयस्यसतथामहतींभांप्रतिगच्छतीतिमहाभागोवा तस्यसंबुद्धिः महाभागेति एतस्यसंद्रष्टुःसर्वदर्शनशक्तिमतोनारायणस्ययाप्रलयेसायुज्यंप्राप्यरमतेसाशक्तिर्मायानामसर्व प्रधानत्वान्मयोविष्णुस्तस्येयंमाया चार्थेवैशब्दःसाजडात्मकाशक्तिश्चमायानाम सविभुर्ययेदंजगन्निर्ममे कीदृशी सदसदात्मिका आद्यामहदादिकारणव्यापिनी द्वितीयातद्रूपा ३ ययेदंनिर्ममेजग दित्युक्तंप्रपंचयति कालवृत्त्यामिति जगृहेपौरुषंरूपमित्यारभ्योक्तात्ममूलरूपाविर्भूतपुरुषरूपेणाधोक्षजः कालेनपुरुषादृष्टाख्यफलपाचकेनवृत्तिःसिसृक्षत्वादिलक्षणायस्याश्चेतनायाः सातथोक्ता अन्यत्रक्षोभलक्षणावृत्तिः गुणमय्यांसत्त्वादिगुणाभिमानिन्यां इतरत्रतद्रूपायां मायायांचेतनायामचेतनायांचवीर्यरेतआख्यंपरिणामकरंसामर्थ्यंचाधत्त तुशब्देनउभयोर्महावैलक्षण्यंवक्ति वी र्यवानिति हरेर्नपुंसकरूपंनास्तीतिलक्षयति नैनंवाचास्त्रियंब्रुवन्नैनमस्त्रीपुमान्ब्रुवन्निति श्रुतेः यद्वा स्वेनाहितवीर्यस्यजनकत्वशक्तिंद्योतयति ४ नहिलोकेवीर्यमादधानाःकार्येजनयंतोदृश्यंते

SGDF foundation

नचैवमयंतत्कुतः कार्योत्पत्तिदर्शनादित्याह ततइति यत्रवीर्यमाहितं ततोमायाख्यवस्तुनोमहत्तत्त्वंचतुर्मुखशरीरमभवत्मायायानामांतरमाह अव्यक्तादिति अतिसूक्ष्मत्वात्तनाम्नः का
लेनसकलप्राण्यदृष्टसाक्षिणापुरुषेणसृष्ट्युद्बोधकेनचचोदितात् प्रेरितात् । अभिमानिनोऽभिमानानुत्पादेशरीरोत्पादोव्यर्थइतितत्राह विज्ञानात्मेति विज्ञानात्माब्रह्माचततोव्यक्ताभिमानित्वात्तनाम्नोरमा
ख्यात् कूटस्थादभूत्मदीयोयंदेहइत्यभिमानोत्पत्तिमानभूदित्यर्थः उत्पत्तेःप्रागपिज्ञाननाशोनास्तीतिद्योतनायविज्ञानात्मेतिपदं अभिमानोत्पत्तेःकिंलक्षणमत्राह आत्मदेहस्थमिति निरालोकेकथमिदंव्य
ज्यतइत्यतउक्तं तमोनुदन्निति नारायणप्रसादप्रादुर्भूतज्ञानलक्षणप्रकाशेनसूर्यइवतत्कालभवंतमोनुदन्नभिभूयसूर्यवद्वर्तमानइत्यर्थः शरीरानिमित्तग्लानिरहितोवात्माभिमानरहितोवा ५ प्रपंच
पंचीकरणप्रकारंप्रपंचयति सोपीति सआत्मामहत्तत्त्वाभिमानीविरिंचोपि अंशोजीवो गुणाःसत्वादयः कालःफलपाचकः एषामात्माभिमानीभगवतोहरेर्दृष्टेःकटाक्षवीक्षणस्यगोचरोविष
योऽस्यप्रपंचस्यसिसृक्षयात्मानंस्वकीयत्वेनाभिमन्यमानंमहत्तत्त्वंव्यकरोत्परिणामोन्मुखंकृतवान्चैतन्यस्याविकारित्वेन । अत्रात्मपदंनचैतन्यवाचि .किंतुदेहवाच्येव कालजीवगुणादीना
मभिमानीचतुर्मुखइतिवचनात् अंशगुणकालात्मेत्यत्रात्मपदेनाभिमानित्वमुच्यते नदेहः क्वचिच्चहिरण्यगर्भस्यांशशब्दवाच्यत्वमंगीकर्तव्यम् । सर्वजीवाभिमानित्वादंशइत्येवचोच्यतइतिवचनात्
६ अहंतत्त्वमजायतेत्यत्रजडात्जडस्योत्पत्तिरभिमानिनोगरुडादयउदभूवन्नितितात्पर्यंग्राह्यं भूतंभूताभिमानीचेतिवचनात्तत्स्वरूपमाह कार्येति कार्यंशरीरम् । कारणानींद्रियाणि । कर्तृमनः ।
एषामात्मादिकारणं । किमुक्तंतत्राह भूतेति भूतेंद्रियमनसांभवउत्पत्तिर्यस्मात्सतथा ७ भूतादीनांत्रयाणांकारणस्याहंकारस्यनामभेदेनत्रित्वमाह वैकारिकइति अधुनात्रित्वसंख्याविशिष्टाहंकारात् पृथ

सोप्यंशगुणकालात्माभगवद्दृष्टिगोचरः ॥ आत्मानंव्यकरोदात्माविश्वस्यास्यसिसृक्षया ६ महतत्त्वाद्विकुर्वाणादहंतत्त्वमजायत ॥ कार्यकारणकर्त्रात्मा
भूतेंद्रियमनोभवः ७ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा ॥ अहंतत्त्वाद्विकुर्वाणान्मनोवैकारिकादभूत् ८ वैकारिकाश्चयेदेवाअर्थाभिव्यंजनंयतः ॥ तै
जसानींद्रियाण्येवज्ञानकर्ममयानिच ९ तामसोभूतसूक्ष्मादिर्यतःखंलिंगमात्मनः १० कालमायांशयोगेनभगवद्वीक्षितंनभः ॥ तामसानुसृतंस्पर्शंविकुर्व
न्निर्ममेऽनिलम् ११ अनिलोपिविकुर्वाणोनभसोरुबलान्वितः ॥ ससर्जरूपतन्मात्रंज्योतिर्लोकस्यलोचनम् १२ अनिलेनान्वितंज्योतिर्विकुर्वत्परवीक्षि
तम् ॥ आधत्ताम्भोरसमयंकालमायांशयोगतः १३ ज्योतिषाम्भोनुसंसृष्टंविकुर्वत्परवीक्षितम् ॥ महींगंधगुणामाधात्कालमायांशयोगतः १४

क्पृथक्सृष्टिभेदमाह अहंतत्त्वादिति अंशगुणकालानामीशस्यचप्रेरणयाविकुर्वाणादहंतत्त्वाद्वैकारिकनाम्नोमनस्तत्त्वमभूदित्यन्वयः ८ येभ्योर्थानांविषयाणामभिव्यंजनंतद्विषयज्ञानंभवति येचेंद्रिया
भिमानिनोवैकारिकनामानोदेवास्तेचवैकारिकादहंतत्त्वादभूवन्नितिसंबंधः ज्ञानकर्ममयानिज्ञानप्रधानानिश्रोत्रादीनिकर्मप्रधानानिवागादीनिचतैजसान्येव तैजसादहंकारादेवोत्पन्नानिनान्यस्मादहंकारा
दित्यन्वयः ९ तामसाहंकारोभूतसूक्ष्माणामादिःकारणं शब्दादितन्मात्रास्तामसाहंकाराज्जाताइत्यर्थः तत्रकीदृशीशब्दतन्मात्रा यतःशब्दतन्मात्राया आत्मनोहरेर्लिंगंगमकंप्रमाणंखंसमुत्पन्नमि
त्यन्वयः १० कालमायांशयोगेनकालस्यसृष्टिविशिष्टस्यमायायाःप्रकृतेरंशस्यजीवाभिमानिनश्चतुर्मुखस्यसन्निकर्षलक्षणसंबंधेनभगवतावीक्षितंकटाक्षितंतामसानुसृतंस्वकारणतामसाहंकारेणानुस्यूतम
तएवविकुर्वन्नभःस्पर्शतन्मात्रांनिर्ममेतस्मात्स्पर्शादनिलंवायुंनिर्ममे ११ कालादिसहकारिणानभसास्वकारणेनानुस्यूतत्वादुरुबलान्वितोविकुर्वाणोनिलोरूपतन्मात्रांससर्ज तन्मात्रयालोकस्यलोचनं
प्रकाशकं लुच्प्रकाशनइतिधातोः ज्योतिस्तेजस्तत्त्वमस्राक्षीत् १२ रसमयंरसतन्मात्राकार्यंपरेणहरिणावीक्षितंकालमायांशयोगतःकालात्परिणामात्मायायाःप्रकृतेरंशाद्धिरण्यगर्भाच्च १३ गंधाख्यो
गुणोयस्यास्तांगंधगुणकार्यामित्यर्थः १४

विशेषगुणत्वाच्छब्दादयोनभआदिव्यावर्तकाइतियद्वैशेषिकमतंतन्निराकरोति भूतानामिति नभआदीनांभूतानामध्येयद्यत्परात्परस्मात्पूर्वस्मात्परंपश्चात्यद्भाव्यमुत्पाद्यंतेषांपरानुसंसर्गात्पूर्वेषांकारणानामु
त्तरोत्तरकार्येषुअनुप्रवेशाद्यथासंख्यंएकद्वित्र्यादिसंख्याविशिष्टान्शब्दादीन्गुणान्विदुः वैशेषिकादितरइतिशेषः १५ ब्रह्मांडोत्पत्तिप्रकारंवक्तुंमहदाद्यभिमानिदेवानांस्तुतिप्रकारंकथयति एतेदेवाइति ये
महदाद्यभिमानित्वेनहरिणासृष्टाएतेब्रह्मादयोदेवाविभुंप्रोचुरित्यन्वयः कीदृशाःविष्णोःकलाः भिन्नांशाः कालंनिमित्तेनमायानिमित्तेनांशनिमित्तेनचलिंगंशरीरमेषामस्तीतिकालमायांशलिंगिनः अ
त्रैकस्यैवविरिंचस्यकलांशाभिमानिरूपद्वयमस्तीतिग्राह्यं कालजीवाभिमानेनरूपद्वंद्वीचतुर्मुखइतिवचनात् स्तुतौनिमित्तमाह नानात्वादिति नानात्वादश्लिष्टत्वात्स्वक्रियायांब्रह्मांडोत्पादनक्रियायाम
नीशाअसमर्थाः शिरसिप्रकृष्टोंजलिर्येषांतेतथा १६ किमूचुरितितत्राह नताःस्मेति तेतव प्रपन्नानांपुंसामाध्यात्मिकादितापोपशमायातपत्रमिवस्थितं आतपात्त्रायतइत्यातपत्रंछत्रं नकेवलंतात्कालिक
तापनिवारणपटुअनादिसंसारदुःखनिवारणसमर्थमितिभावेनाह यन्मूलेति यत्पदारविंदमेवमूलकेतमधिष्ठानंगृहंयेषांतेतथा यतयोनिर्जितेंद्रियग्रामाअंजसाऋजुमार्गेणसंसाराख्यंदुःखंहृदयग्रंथिलक्षणंबहिरु
त्क्षिपंति निर्मूलयंति १७ ईशअणिमादिपूर्णैश्वर्यमूर्तेऽस्मिन्भवेसंसारेजीवा बंधमोक्षोपायभूतपादारविंदमृतेतत्सेवांविनाआत्मन्नात्मनिशर्मनलभंते यदतोभगवंस्तवांघ्रिच्छायायाः ब्रह्मविद्यायाः अंश

भूतानांनभआदीनांयद्यद्भाव्यंपरात्परम् ॥ तेषांपरानुसंसर्गाद्यथासंख्यंगुणान्विदुः १५ एतेदेवाःकलाविष्णोःकालमायांशलिंगिनः ॥ नानात्वात्स्वक्रि
यानीशाःप्रोचुःप्रांजलयोविभुम् १६ ॥ देवाऊचुः ॥ नताःस्मतेदेवपदारविंदंप्रपन्नतापोपशमातपत्रम् ॥ यन्मूलकेतायतयोंजसोरुसंसारदुःखंबहिरुत्क्षिपंति
१७ ऋतेयदस्मिन्भवईशजीवास्तापत्रयेणाभिहतानशर्म ॥ आत्मँल्लभंतेभगवंस्तवांघ्रिच्छायांशविद्यामतआश्रयेम १८ मार्गंतियत्तेमुखपद्मनीडैश्छं
दःसुपर्णैर्ऋषयोविविक्ते ॥ यस्याघमर्षोदसरिद्वरायाःपरंपदंतीर्थपदःप्रपन्नाः १९ यच्छ्रद्धयाश्रुतवत्याचभक्त्यासंमृज्यमानेहृदयेवधार्य ॥ ज्ञानेनवैराग्यब
लेनधीराव्रजंतियत्तेंघ्रिसरोजपीठम् २० विश्वस्यजन्मस्थितिसंयमार्थेकृतावतारस्यपदांबुजंते ॥ व्रजेमसर्वेशरणंयदीशस्मृतंप्रयच्छत्यभयंस्वपुंसाम्
२१ यत्सानुबंधेऽसतिदेहगेहेममाहमित्यूढदुराग्रहाणाम् ॥ पुंसांसुदूरंवसतोपिपुर्यांभजेमतत्तेभगवन्पदाब्जम् २२

विद्यामेकदेशविद्यामाश्रयेम ब्रह्मविद्याहरेश्छायातदंशोहिसुरेष्वपि । सर्वविद्याश्रयःप्रोक्तःप्रधानांशश्चतुर्मुखइतिवचनात् योग्यतातारतम्यमपेक्ष्यांशविद्यामित्युक्तमनेनव्यतिरेकन्यायोदर्शितः १८ इतो
पिभगवत्पदज्ञानमेवस्वाभीष्टसाधनमितिभावेनस्तुवंति मार्गंतीति ऋषयोब्रह्मादिज्ञानिनोविविक्तेस्थित्वामुखपद्मनीडैः मुखपद्ममेवनीडंयेषांतेतथातैःछंदांसिवेदाएवसुपर्णाःपक्षिणस्तैः । तेतवयत्पदं
मार्गंतिअन्विच्छंतिविचारयंति अद्यापिमृगयंतइतिवा यच्चयस्माच्चप्रपन्नानामघमर्षःदुःखनाशःस्यात् यच्चद्युसरितोधरायाश्चपरंपदं वयंतीर्थपदस्तेतवपदंप्रपन्नाइत्यन्वयः १९ एतत्पदप्राप्तौसाधनमा
हुःयच्छ्रद्धयेति संमृज्यमानेसम्यक्शोध्यमाने अवधार्यसंनिधाप्य वैराग्यमेवबलंयस्यसतथा तेनअंघ्रिसरोजाख्यंपीठम् २० हरेर्विक्रमोलोकोपकाराय नस्वार्थाय यदतःस्मरणमात्रेणप्रीतोस्मद
भीष्टंकरोतीतिभावेनस्तुवंति विश्वस्येति तवयत्पदांबुजंस्मृतंस्वपुंसामभयंप्रयच्छति सर्वेतच्छरणंव्रजेमेत्यन्वयः कृतावतारस्यगृहीतपुरुषादिप्रादुर्भावस्य २१ हरेःपदंविरक्त्यैकलभ्यमितिभावेनस्तु
वंति यत्सानुबंधइति सानुबंधेपुत्रादिपरिकरसहितेऽसत्यमंगलेदेहगेहेजातिभिन्नेदेहेऽहमितिगेहेममेदमितिचोढदुराग्रहाणांदुष्टज्ञानस्यचोढॄणांपुंसांपुर्यांदेहेवसतोपितवयत्पदांबुजंसुदूरमत्यंतमगोचरं ११
हेभगवन्तेपदांबुजंभजेमेत्यन्वयः २२

---

१ आत्मँल्लभंतेत्यत्रतोर्लीतिसूत्रात् विद्वाँल्लिखतीत्यादिवत्आत्मन्लभंते आर्षेचर्मन्चर्मणीतिप्राप्तेलुगितिवचनात् आत्मन्आत्मनि । इतिभागवतकोडेउक्तं । २ ज्ञानभावेसंसारानिवृत्त्यभावरूपः ।

SGLF Sri Gangadhar... Digital Foundation

निकटवर्तिनोहरेर्दर्शनासंभवेकिंकारणमितितत्राह तंत्वामिति यस्त्वमेवमुक्तमहिमाअथोतस्मात्तेतंत्वांनूनंनिश्चयेननपश्यंतिइत्यन्वयः असद्वृत्तिभिरक्षिभिरिंद्रियैः पराहृतंबहिष्कारितमंतःस्थितंमनोयेषांतेपराहृतांतर्मनसोयस्मात् अंतःस्थितंप्रत्यगात्मानंविषयीकर्तुंयोग्यमितिसूचनार्यांतरितिविशेषणंकीदृशम् न्यासेनसकलकर्मणांपरब्रह्मार्पणेनविलासोयेषांतेन्यासविलासास्तेषांलक्ष्म्याः लक्षदर्शनांकयोरितिधातोः"दर्शनस्यपदंविषयं अनेनपरमहंसाश्रमस्थाएनंपश्यंतीत्युक्तं मुद्रागमोऽपि।तज्ज्ञानस्यातिशयंसूचयतः पदयोर्न्यासोभुविक्षेपविशेषः तस्याविलासलक्ष्म्याःपदमितिद्विरावृत्त्यान्वेतव्यम् अनेनपदविषयास्तुतिरयुक्तेतिशंकानिरस्तेतिज्ञातव्यमितिवा २३ एवंविधस्यहरेरपरोक्षज्ञानसाधनोपासनाद्विविधा ध्यानरूपा वेदांतशास्त्रश्रवणादिलक्षणाच तत्रक्षिप्रप्रवृत्त्यर्थंप्रथमाक्लेशसाध्या द्वितीयासुखसाध्येति उभेविशिनष्टिपानेनेर्नेतिहेदेवतेकथासुधायाःपानेनश्रवणादिलक्षणेनप्रवर्धमानयाभक्त्याविशदाशयानिर्मलांतःकरणाःवैराग्यसारंवैराग्यफलंबोधमपरोक्षज्ञानंप्रतिलभ्यप्राप्यअंजसाऋजुमार्गेणाकुंठधिष्ण्यमप्रतिहतवैकुंठादिस्थानंअपरिच्छिन्नस्वरूपंत्वात्वांयथाईयुः २४ तथापरेयेन्येयोगिनःयमनियमादियोगनिष्ठाः आत्मसमाधियोगबलेनपरमात्मचित्तैकाग्र्यलक्षणध्यानसामर्थ्येनबलिष्ठामन्यसाधनाजेयांप्रकृतिंबंधकशक्त्यभिमानिनीं प्रसादाज्जित्वाधीराधीषुरममाणाअपरोक्षज्ञानिनःपुरुषंपूर्णषड्गुणंत्वामेवाविशंति तुःस्याद्भेदेऽवधारणइतिवचनात् तत्रतेषांयोगिनांश्रमःस्याद्यथातथातेतवश्रवणादिरूपयासेवयानतुनैवश्रमःस्यात्किंतुसुखमेवेत्यन्वयः अत्रप्रकृतिजयोनामतत्प्रसादैकलभ्योनान्यः तदुक्तं वायोश्चप्रकृतेर्विष्णोर्जयोभक्त्यैवनान्यथेति २५ स्तुत्याप्रसन्नीकृत्य

तंत्वामसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्येपराहृतांतर्मनसःपरेश ॥ अथोनपश्यंत्युरुगायनूनंयत्तेपदंन्यासविलासलक्ष्म्याः २३ पानेनतेदेवकथासुधायाःप्रवृद्धभक्त्या विशदाशयाये ॥ वैराग्यसारंप्रतिलभ्यबोधंयथांजसात्वेयुरकुंठधिष्ण्यम् २४ तथापरेचात्मसमाधियोगबलेनजित्वाप्रकृतिंबलिष्ठाम् ॥ त्वामेवधीराः पुरुषंविशंतितेषांश्रमःस्यान्नतुसेवयाते २५ ततेवयंलोकसिसृक्षयाद्यत्वयाविसृष्टास्त्रिभिरात्मभिर्ये ॥ सर्वेवियुक्ताःस्वविहारतंत्रंनशक्नुमस्तत्प्रतिकर्तवेते २६ यावद्बलिंतेऽजहरामकालेयथावयंचान्नमदामयत्र ॥ तथोभयेषांतइमेहलोकाबलिंहरंतोन्नमदंत्यनीशाः २७ त्वंनःसुराणामसिसान्वयानांकूटस्थआद्यःपुरुषःपुराणः ॥ त्वंदेवशक्त्यांगुणकर्मयोनौरेतस्त्वजायांकविरादधेऽजः २८

स्वाभीष्टंविज्ञापयंतीत्याह तत्तेवयमिति यस्मात्त्वंलोकदयालुस्तत्तस्मात्त्वयालोकासिसृक्षयात्रिभिरात्मभिःकालमायांशैर्विसृष्टायेतेवयमद्यसर्वेवियुक्ताविश्लिष्टाः स्वविहारतंत्रंस्वस्यतवक्रीडोपकरणंयत्ब्रह्मांडंतत्प्रतिकर्तवेप्रसिकर्तुंनशक्नुमइत्यन्वयः २६ ब्रह्मांडनिर्माणेप्रयोजनमाहुरित्याह यावदिति यावद्बलिंभक्ष्यंआहराम तावत्पर्यंतंब्रह्मांडंसमुत्पाद्यतस्मिन्स्थितत्वात्त्वद्विषयज्ञानकर्मलक्षणंबलिमुपहारंसमर्प्यतर्पयामः यत्रब्रह्मांडेस्थितावयंकालेकालेयथान्नमदामस्वविषयेषुव्यवहराम तथोभयेषामस्माकंयुष्माकंचबलिंहरंतःसमर्पयंतस्तइमेऽनीशाः अस्मत्प्रेरणामंतरेणप्रवृत्तावसमर्थालोकाजनाःअन्नंज्ञानकर्मलक्षणमदंति तादृशब्रह्मांडनिर्माणोपायंकुर्वितिवाक्यशेषइत्यन्वयः तादृशमंडंकर्तुंनशक्नुमइतिपूर्वेणसंबंधइतिवा अजाविष्णो।अजाविष्णुहरच्छागाइत्यभिधानम् २७ किमितिमांमत्येतद्विज्ञापनमन्यस्य स्यादितितत्रैवमूचुरित्याह त्वंनइति आद्यःआदेरुत्पत्तेःकर्तापितृत्वात् त्वांविज्ञापयामइतिभावः अस्मत्पदंविशिनष्टि सुराणामिति नकेवलमस्माकमेवजनयिताकिंत्वस्मत्संततीनामितिभावेनोक्तं सान्वयानामिति त्वंकइतिपुराणःपुरुषःश्रीनारायणःकूटस्थःविकारकूटेषुतिष्ठति नतुविकारवान् हरेःपितृस्थानीयत्वंस्पष्टयितुमाहुरित्याह त्वंदेवेति हेदेवत्वंकाविरतिकांतदर्शीअजश्चदेवदत्तवत्भवतोगर्भाधानादिकर्माण्यसंभावितानितथापिभवान्शक्त्यांभार्यायांसत्त्वादिगुणानांकर्मणामदृष्टानांयोनौकारणभूतायामजायांजननधर्मरहितायांचिदचित्प्रकृतौरेतोगर्भमादधइत्यन्वयःतुशब्देनोभयेषांमहान्विशेषोस्तीतिसूचयति २८

SGPF

ततस्तस्याःप्रकृतेः । वयंसत्प्रमुखामहत्तत्त्वमुखाबभूविम ततःकिंतत्राह यदर्थंइति आत्मन्स्वामिन्यदर्थंयत्प्रयोजनायबभूविमतदर्थंतेतवकिंकरवामवियुक्ताअस्वतंत्रायस्मात्तस्मात्त्वंचक्षुर्ज्ञानमंड
मिर्माणोपायविषयंपरिदेहि कीदृशंतत्राहुः शक्ताइतियस्यज्ञानस्यानुग्रहेणक्रियार्थेब्रह्मांडनिर्माणेयशक्ताःस्यामेत्यन्वयः २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषष्ठोध्यायः ॥
॥ ६ ॥ अस्मिन्नध्यायेतदनन्यत्वमारंभणशब्दादिभ्यइत्यधिकरणार्थःप्रपंच्यतइत्यभिप्रेत्यादौहरेस्तत्त्वेषुप्रवेशंवक्ति इतीति उरुक्रमस्त्रयोविंशतितत्त्वानांगणंयुगपदाविशदित्यन्वयः आकाशादिपंचभूता
निशब्दादिपंचतन्मात्राःश्रोत्रादिदशेंद्रियाणि मनोमहदहंकाराइतित्रयोविंशतितत्वानि तदुक्तं शब्दाद्यानभआद्याश्चमनोयुक्तेंद्रियाणिच । अहंकारोमहांश्चैवत्रयोविंशतिकोगणइति । देवतेंद्रियाणामेकत्व
विवक्षयापृथङ्नोक्तंदेवतेंद्रिययोरैक्यान्नपृथग्गणनंतयोरिति प्रकृतिश्चतुर्विंशा तत्प्रवेशस्यपूर्वसिद्धत्वान्नोक्ता हरिराविशदितिपंचविंशत्वेनसूचितः अत्रापियदाजडांशस्वीकारस्तदाजीवःपंचविंशकःविष्णुः
श्रियासहषड्विंशकःसप्तविंशकोवायदाजडांशस्वीकारोजीवस्तत्पंचविंशकइत्यादेरिदंसर्वमुरुक्रमपदेनसूचितं ।प्रवेशेकारणमाह इतीतिसमेत्यासतीनामसमेतानांविश्लिष्टानांस्वशक्तीनांशक्यत्वात्स्वाधीन
त्वाच्छक्तिशब्दवाच्यानांप्रसुप्तलोकतंत्राणामनाविर्भूतलोकसृष्टिशक्तीनां प्रलीनलोकसृष्ट्युपकरणानांवा तनुते येनकार्यंयत्तंत्रंसाधनमुच्यते। करणानांस्वशक्तिर्वाप्रधानंसाधनंयतइति तासामित्युक्तप्रकारां

ततोवयंसत्प्रमुखायदर्थेबभूविमात्मन्करवामकिंते ॥ त्वंनःसचक्षुःपरिदेहिशक्त्यादेवक्रियार्थेयदनुग्रहेण २९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषष्ठो
ध्यायः॥६॥ छ ॥ ऋषिरुवाच ॥ इतितासांस्वशक्तीनामसतीनांसमेत्यसः॥ प्रसुप्तलोकतंत्राणांनिशम्यगिरमीश्वरः १ कालसंज्ञांतदादेवींबिभ्रच्छक्तिमु
रुक्रमः ॥ त्रयोविंशतितत्त्वानांगणंयुगपदाविशत् २ सोनुप्रविष्टोभगवान्चेष्टारूपेणतंगणम् ॥ भिन्नंसंयोजयामाससुप्तंकर्मप्रबोधयन् ३ प्रबुद्धकर्मादैवेनत्र
योविंशतिकोगणः॥ प्रेरितोजनयत्स्वाभिर्मात्राभिरधिपूरुषम् ४ परेणविशतास्वस्मिन्मात्रयाविश्वसृग्गणः॥ चुक्षोभान्योन्यमासाद्ययस्मिन्लोकाश्चराचरः ५

गिरंनिशम्य शक्यत्वाच्छक्तयोविष्णोर्महदाद्यारमातथेतिवचनात् शक्तिशब्दवाच्यत्वंमहदादीनांयुक्तम् प्रवेशोपिरमयासहेतिभावेनाह कालसंज्ञामिति यदाप्रवेष्टुमैच्छत्तदा त्रयोविंशतितत्त्वानिप्राविश
द्रमयासह । कालाख्ययास्वयंविष्णुःशक्यत्वाच्छक्तिरूपयेतिवाक्यंमानं तत्रकाराग्रहप्रवेशवन्नायंप्रवेशः किंतु स्वातंत्र्येणेविद्योतनायेश्वरइति १ २ निलयेनिलीनइवकिमयंतूष्णीमास्तेकिंचित्क
र्माकार्षीदितितत्राह सोनुप्रविष्टइति सर्वचेष्टकरूपेणस्वसामर्थ्येनकेशवः । तानिभिन्नानितत्त्वानियोजयामासचांशतइति अनेनचास्यार्थोदर्शितः भिन्नंविश्लिष्टं प्रलयेसुप्तंकर्मप्रतिबुद्धशक्तिकंसृष्टि
निमित्तमदृष्टंप्रबोधयन्कार्योन्मुखंकुर्वन् यद्यपीश्वरः स्वमनसैवाडंस्रष्टुंशक्तः तथापिकर्त्रापुरुषेणसोपकरणेनभाव्यमितिदर्शयितुंसंश्लिष्टोगणः३किंकार्यंचकारेतितत्राह प्रबुद्धकर्मेति प्रबुद्धमुन्मुखीकृतंकर्मा
दृष्टंयस्यसःप्रबुद्धकर्मादैवेनहरिणाप्रविश्यप्रेरितः । त्रयोविंशतिकोगणः स्वाभिर्मात्राभिरंशैःपुरुषस्यब्रह्मणःशरीरत्वात्पुरुषशब्दवाच्यंब्रह्मांडमजनयदित्यन्वयः धिपुरुषमितिपाठेअधिगतःपुरुषसूक्तवा
च्योयस्मिंस्तत्तथेत्यर्थः ईश्वरोदैवमुद्दिष्टंसर्वस्यापिप्रभुत्वतइत्यतःपूर्वोक्तेश्वरोदैवशब्देनगृह्यते ४ एतदेवस्पष्टयति परेणेति चुक्षोभब्रह्मांडाकारेणविकृतवन् यस्मिन्नंडेउत्पन्नः ५

१ तत्र च लोकदृष्ट्या घटवत् स्वतन्त्रसाधनापेक्ष्यमिति पूर्वपक्षे ' विप्रतिपन्ना सृष्टिः कर्तृव्यतिरिक्तस्वतंत्रसापेक्षा, सृष्टित्वात्, घटादिसृष्टिवत् इति युक्तिसिद्धानुमानात् । तन्निराकर्तुमिदमधिकरणम् । अध्यायः २ पा० अधिक० ६ सू० १५ यद्यपि घटादिसृष्टिः । स्वतंत्रबहुसाधनसापेक्षा दृष्टा तथापि नैतद्दृष्टान्तेन ब्रह्मणो जगत्सृष्टिस्तथाकल्प्या किंतु स्वतंत्र साधनस्य तदनन्यत्वं किमुक्तं भवति स्वरूपसाम र्थ्यादेव तस्य सृष्टिः । कुतः यतः किंस्विदित्यादिश्रुतावधिष्ठानादिसाधनाद्याक्षेपः क्रियते आक्षेपस्य विपर्यये पर्यवसानात् । अनुमानं तु श्रुतिविरोधादप्रमाणमेवेति भावः । तत्त्व० ।



SGLF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

प्रथमक्षणंशरीरप्रवेशोहरेरनंतरंभोगिनश्चेतनस्येतिदर्शयितुकामस्यहरेरंडप्रवेशमाचष्टे हिरण्मयइति यस्यप्रेरणयातत्त्वगणोंडमजनयत् सहिरण्मयोज्ञानानंदात्मककरचरणाद्यवयववान्पुरुषाख्योहरिरां
डकोशेंडकोशस्थाप्सुअंडकोशस्थोदकेशेषपर्यंकेसहस्रपरिवत्सरानुवासेत्यन्वयः प्रलयेसर्वचेतनानांपरमचेतनेनैकीभावइतिशंकांनिवारयति सर्वैति सर्वसत्वैःसर्वजीवैरुपबृंहितोनत्वेकीभूतः अनेननिर्दहानां
चेतनानांप्रलयेवस्थानंकथमितिशंकानिरस्ता परमात्मन्यवस्थानोपपत्तेः ६ सिसृक्षोर्हरेर्गर्भोदकेबहुकालव्यापकेननिवासेनसृष्टिकर्थोपरतेतिशंकांपरीक्षितोहार्दांपरिहरन्नंडांतर्वर्तिनोहरेर्विक्रमविशेष
माह सवाइति योगर्भोदकेशेषपर्यंकेशयानःसविश्वसृजांब्रह्मांडंसृष्टवतांतत्त्वानांगर्भोतर्यामीदैवंब्रह्मादिदैवतेष्वाधिकंकर्मप्राण्यदृष्टंसुखदुःखभोगसाधनमात्मशक्तिःप्रकृतिःनित्यमेतैर्युक्तत्वाद्दैवकर्मात्मश
क्तिमान् ब्रह्मणोविराडाख्यशरीरंसृष्ट्वातत्प्रविश्यात्मनापरप्रेरणामंतरेणस्वेच्छयात्मानंतद्देहहृदयादिनियामकत्वेनएकधादिविभाज विभक्तवानित्यन्वयः वाइत्यनेनोक्तार्थस्यग्रंथांतरप्रसिद्धिद्यो
तकेनविश्वसृजांगर्भःकार्यात्माआत्मानमंडरूपमेकधादिभेदेनाविबभाजेत्येतदपव्याख्यानंप्रत्याख्याति स्वतोऽचेतनस्यकार्यकारणत्वशक्त्यदर्शनात् अप्रसिद्धत्वाच्चेति ७ ननुविश्वसृजांगर्भआंडकोशए
वभवेदेषह्यशेषसत्वानामात्मेतिसर्वप्राण्याधारत्वेनपरामर्शात्तदर्थसृष्टत्वाच्चेतितत्राह एषहीति नायमंडकोशस्यपरामर्शःकिंतुपुरुषेणात्मभूतेनवीर्यमाधत्तवीर्यवानितियःपुरुषाख्योहरिरभिहितःसएषपरा
मृश्यते परमात्मनोंशइत्युक्तत्वादाद्योवतारइत्यवतारशब्देनाविशेषितत्वाच्च नह्यंडकोशस्यहरेरवतारत्वनिर्देशःक्वचिद्दृष्टःश्रुतोवा तथाचायमक्षरार्थः योमहदादितत्त्वानिसृष्ट्वातेषामंडसृष्टावस्वातंत्र्यं
प्रकाश्यात्मानंतैस्तावयित्वातदनुग्रहायसर्वचेष्टकरूपेणरमयासहप्रविश्यसंयोज्यक्षोभयित्वातदंडंसृष्ट्वातत्प्रविश्यअप्सुसहस्रपरिवत्सरानुषित्वावदंतंब्रह्मणोविराट्शरीरंसृष्ट्वा तद्देहेंद्रियादिनियामकत्वे

हिरण्मयःसपुरुषःसहस्रपरिवत्सरान् ॥ आंडकोशउवासाप्सुसर्वसत्वोपबृंहितः ६ सवैविश्वसृजांगर्भोदैवकर्मात्मशक्तिमान् ॥ विबभाजात्मनात्मानमेक
धादशधात्रिधा ७ एषह्यशेषसत्वानामात्मांशःपरमात्मनः ॥ आद्योवतारोयत्रासौभूतग्रामोविभाव्यते ८ साध्यात्मंसाधिदैवंचसाधिभूतमितित्रिधा ॥
विराट्प्राणोदशविधएकधाहृदयेनच ९ स्मरन्विश्वसृजामीशोविज्ञापितमधोक्षजः ॥ विराजमतपत्स्वेनतेजसैषांविवृद्धये १०

नाविर्बभूव एषह्यशेषसत्वानामात्मानियामकःपरमात्मनःस्वरूपांशआद्योवतारएतादृशमहिमोतिशेषइति कोसावितितात्पर्यात्श्रद्धातिशयजननार्थपूर्वोक्तमेवाह यत्रेति यत्रयस्मिन्नाद्यावतारेपुरुषना
म्निभूतग्रामोभूतसमूहोविभाव्यतेसचांप्राप्यदृश्यतेसइत्यर्थः हिशब्दः आद्योवतारोविष्णोस्तुपुरुषोनामकीर्तितइत्यादौप्रसिद्धोयमर्थइतिदर्शयति ८ एकधेत्याद्युक्तंविवृणोति साध्यात्ममिति क्रमोल्लंघ
नंप्राधान्यदर्शनाय आध्यात्मादित्रित्वस्यनित्यत्वात्द्वादशानींद्रियाण्याहुरितिश्रुतेरिंद्रियाणांदशविधत्वस्यप्रायिकत्वात् हृदयस्यज्ञानविवक्षयैकत्वादंतःकरणविवक्षयाचातुर्विध्यात् ।अध्यात्मसाहित्ये
नवर्तमानरूपमित्यादियोज्यं विशेषेणराजनाद्विराट् प्रकृष्टचेष्टकत्वात्प्राणनामाब्रह्मांतर्यामी । ब्रह्मदशेंद्रियांतस्थत्वेनदशविधः ब्रह्महृदयस्थरूपेणैकविधः । चशब्दस्त्वध्यात्मादिषुत्रिषुश्रोत्रादींद्रि
येषुहृदयेचप्रवेशसंभवाद्धरेःसंख्याभेदःतत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतिसिद्धत्वाद्युज्यतइतिदर्शयति प्राणादिनागादिदशप्राणाअपिअध्यात्मादिभेदेनत्रिधाज्ञातव्याः तदुक्तं प्राणादिपंचकंचैवतथानागा
दिपंचकं । एवंतुदशधाप्राणाअध्यात्मादित्रिधाऽखिलाइति अधिभूतमपिद्विधा प्रधानवायुत्वगादिभेदेन प्राणःप्रथमजोयस्तुप्रधानोवायुरीरितः । त्वगात्माद्यास्तुतत्पुत्राद्विधाभूतमुदाहृतमितिवचनादि
दंप्रसंगादुक्तम् ९ इदानींतत्त्वानामस्याकमायतननिर्माणेशक्तिर्देहीतियदुदितंतत्करणप्रकारमाह स्मरन्निति अधोक्षजोविराजंब्रह्मशरीरमंतर्यामिरूपेणप्रविश्यस्वेनतेजसातत्वैराजाख्यंब्रह्मशरीरमेषा
मध्यादिदेवानांदधाआयतनानिभवंतितथाविवृद्धयेऽतपदप्रकाशवदकरोदित्यन्वयः १०

तापकार्यमाह अथेतिं देवानांयान्यायतनानितस्याभितप्तस्यशरीरस्यसकाशान्निरभिद्यंतविवृतानि अथगदतोममसकाशात्तानिशृण्वित्यन्वयः कतिचेत्येकंपदं चशब्दश्चित्पर्यायः हेत्यनेनसोद्ध्यए
वपुरुषंसमुद्धृत्यामूर्च्छंयत्तमभ्यतपत्तस्याभितप्तस्यमुखंनिरभिद्यतेत्यादिसमाख्यांसूचयति ११ शरीरावयवेभ्योमुखलक्षणावयवस्यप्राधान्यज्ञापनायतदुत्पत्तिंतदभिमान्यभिमानोत्पत्तिंचाह तस्येति त
स्यब्रह्मांतर्यामिणोविवक्षोर्हरेरास्यंमुखसंज्ञायतनंयन्निर्भिन्नंविवृतंतत्पदंस्थानं लोकपालोग्निर्वाचावागिंद्रियाख्यस्वांशेनसहाविशदित्यन्वयः अग्निर्वाग्भूत्वामुखंप्राविशदितिश्रुतिः ययावाचायेनवा
गिंद्रियेणब्रह्मशरीरवर्तीहरिर्वक्तव्यंवागिंद्रियविषयंव्यवहाराख्यंप्रतिपद्यतेविज्ञायव्यवहरतीत्यन्वयः उत्तरग्रंथाएवमेवव्याख्येयाः १२ तालुजिह्वामूलंअसौहरिः प्रतिपद्यतेजानाति १३ नासे ना
सिके १४ १५ चर्माणित्वगिंद्रियस्थानानि १६ १७ ओषधीरोषध्यभिमानिदेवताः अस्यहरेःरोमभिरंशेन १८ कःप्रजापतिः रेतसागुह्येंद्रियेणानंदंमैथुनोत्थसुखम् १९ विसर्गंधातुमलो

अथतस्याभितप्तस्यकतिचायतनानिह ॥ निरभिद्यंतदेवानांतानिमेगदतःश्रृणु ११ तस्याग्निरास्यंनिर्भिन्नंलोकपालोविशत्पदम् ॥ वाचास्वांशेनवक्तव्यं ययासौप्रतिपद्यते १२ निर्भिन्नंतालुवरुणोलोकपालोविशद्धरेः ॥ जिह्वयांशेनचरसान्ययासौप्रतिपद्यते १३ निर्भिन्नेअश्विनौनासेविष्णोराविशतांपदम् ॥ घ्राणेनांशेनगंधस्यप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् १४ निर्भिन्नेअक्षिणीत्वष्टालोकपालोविशत्प्रभोः ॥ चक्षुषांशेनरूपाणांप्रतिपत्तिर्यतोभवेत् १५ निर्भिन्नान्यथ चर्माणिलोकपालोनिलोविशत् ॥ प्राणेनांशेनसंस्पर्शंयेनासौप्रतिपद्यते १६ कर्णावस्यविनिर्भिन्नौधिष्ण्यंस्वंविविशुर्दिशः ॥ श्रोत्रेणांशेनशब्दस्यसिद्धियेनप्रपद्यते १७ त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमोषधीः ॥ अंशेनरोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते १८ मेढ्रंतस्यविनिर्भिन्नंस्वधिष्ण्यंकउपाविशत् ॥ रेतसांशेनयेनासावानंदंप्रतिपद्यते १९ गुदंपुंसोविनिर्भिन्नंमित्रोलोकेशआविशत् ॥ पायुनांशेनयेनासौविसर्गंप्रतिपद्यते २० हस्तावस्यविनिर्भिन्नाविंद्रः स्वर्पतिराविशत् ॥ वार्तयांशेनपुरुषोययावृत्तिंप्रपद्यते २१ पादावस्यविनिर्भिन्नौलोकेशोविष्णुराविशत् ॥ गत्यास्वांशेनपुरुषोययाप्राप्यंप्रपद्यते २२ हृदयंचास्यनिर्भिन्नंचंद्रमाधिष्ण्यमाविशत् ॥ मनसांशेनयेनासौविक्रियांप्रतिपद्यते २३ आत्मानंचास्यनिर्भिन्नंवाचस्पतिरुपाविशत् ॥ बुद्ध्यास्वांशेनयेनासौनिश्चयंप्रतिपद्यते २४ अहंचास्यविनिर्भिन्नमभिमानोविशत्पदम् ॥ कर्त्रास्वांशेनयेनासौकर्तव्यंप्रतिपद्यते २५

त्सर्जनादिक्रियाम् इंद्रोवृषात्मशक्रोकेषुइत्यभिधानादिंद्रशब्दस्यपुरंदरादन्यविषयत्वनिरासायस्वर्पतिरित्युक्तं वार्तयाहस्तेंद्रियेणांशेन वृत्तिमादानाख्याम् २१ गत्यागतिसाधनपादेंद्रियेण २२
हृदयंमनोनिवासस्थानंमनसेंद्रियेणविक्रियांसंकल्पविकल्परूपाम् २३ आत्मानमात्मनाडीविशेषमुत्पन्नं वाचस्पतिर्बृहस्पतिः । बुद्ध्यास्वांशेनाविशत् ययाबुद्ध्याऽसौहरिर्नियतोब्रह्मानिश्चयं
प्राप्नोति आत्मनाड्यांतथाबुद्धिस्तत्रस्थश्चबृहस्पतिरित्यतआत्मशब्देनात्रनाड्येवोच्यते २४ अस्यब्रह्मणोदेहस्यनिर्भिन्नमहन्नामनाडीविशेषं अभिमानोहंकारोहरःपदंस्वस्थानमविशत् कर्त्रास्वां
शेनअहंकर्तेत्यभिमानेनसहयेनकर्त्रंशेन २५

---

१ अत्रैवं—ब्रह्मनाडी द्विप्रकारा अहंनाडी सत्वनाडीति तत्राहंनाडीगोलकंइन्द्रियंतु मनोबुद्धिरहं कारश्चत्रमितिभेदभिन्नंअहंकाररूपं मनएव अभिमानीतु कर्तातद्रूपोरुद्रः । एवं सत्वनाडीगोलकामिंद्रियं तु मनोभेदश्चित्तम् अभिमानी तु चित्तनामाहर इत्यवधेयम् ।

SGDF

महान्ब्रह्मासत्त्वंसत्त्वनाडीविशेषंधिष्ण्यंस्वस्थानंचित्तेनाविशत् असौब्रह्मांतर्यामीब्रह्माच शतंचैकास्यहृदयस्यनाड्यइतिश्रुतेः बहुत्वान्नाडीनांकिंमेतेतिविशेष्योच्यंतइतिचेदुच्यते ब्रह्मनाड्याख्यवांतरत्व ज्ञापनायएतयोर्मुख्याभिमानीब्रह्माचेति तदुक्तं । अहंसत्त्वमितिद्वेधाब्रह्मनाड्याअवांतरं । कर्तृनामात्वहंकारस्त्वहंनाड्यांव्यवस्थितः । सत्त्वनाड्यांतथाचित्तमभिमानोहरस्तथा । अहंनाड्यांसत्त्व नाड्यांब्रह्माचैवव्यवस्थितइति २६ शीर्ष्णःशिरसः धराभूमिः खमंतरिक्षं येषुप्राणिषुसत्त्वादिगुणानांवृत्तयःसुखकर्मप्रमादलक्षणाःस्वतोदृश्यंते तेषुलोकेषुसुरासुरादयोवसंतीतिशेषः आदिशब्देनमनुष्या रुद्रपार्षदगणागृह्यंते २७ एतदेवविवृणोति औत्पत्तिकेनेति औत्पत्तिकेनस्वाभाविकेनसत्वेनस्वाभाविकसात्विकत्वात् पणयोहानोपादानव्यवहारंकुर्वतोमनुष्याःयेचवान्पणीननुअनुगतास्तेपि२८ तार्तीं येनतामसेनस्वभावेनभगवन्नाभिमंतरिक्षमाश्रितारुद्रपार्षदगणाः उभयोर्द्यावापृथिव्योरंतरंमध्यंव्योमाश्रिताइतिशेषः २९ इदानींवर्णोत्पत्तिंतदभिमान्युत्पत्तिंचवक्ति मुखतइति पुरुषस्यब्रह्मांतर्यामिणोमुख तोब्रह्मजातिरवर्तत अत्रब्रह्मशब्देनब्राह्मणजातिःतदुत्पन्नाब्राह्मणास्तज्जात्यभिमानिनउच्यंतइतिज्ञापनायब्रह्मेत्युक्तं उत्तरत्राप्येवमेवानुसंधेयं ब्रह्माभिमानीतुभृगुरजनिब्रह्मणोमुखात्।क्षत्राभिमानीतुमनुर्ब्रह्म बाह्वोरजायतेत्यादिवचनेनाश्रुतव्याख्येयमितिअपवादंनिवारयति यत्रहरावुन्मुखत्वाद्ब्राह्मणस्त्रिवर्णानांमुख्योगुरुरभवत् तस्यपुरुषस्यैवतत्त्वोपदेशात् तत्त्वज्ञानदानेनाविद्यादिदोषनिगरणाच्चगुरुरित्यर्थः गृशब्दे गॄनिगरणइतिधातुः ३०तंब्राह्मणमनुव्रतः क्षत्रशब्दंनिर्वक्ति यइति कंटकाःशत्रवः वेणौद्रुमांगेरोमांचेक्षुद्रशत्रौचकंटकइतियादवः क्षतात्त्रायतइतिक्षत्रम् ३१ विशोवैश्यजातयःतदभिमानीवास्तुश्च

सत्त्वंचास्यविनिर्भिन्नंमहान्धिष्ण्यमुपाविशत् ॥ चित्तेनांशेनयेनासौविज्ञानंप्रतिपद्यते २६ शीर्ष्णोस्यद्यौर्धरापद्भ्यांखंनाभेरुदपद्यत ॥ गुणानांवृत्तयो येषुप्रतीयंतेसुरादयः २७ औत्पत्तिकेनसत्त्वेनदिवंदेवाःप्रपेदिरे ॥ धरांरजःस्वभावेनपणयोयेचताननु २८ तार्तीयेनस्वभावेनभगवन्नाभिमाश्रिताः ॥ उभयोरंतरंव्योमयेरुद्रपार्षदागणाः २९ मुखतोवर्ततब्रह्मपुरुषस्यकुरूद्वह ॥ यस्त्वोन्मुखत्वाद्वर्णानांमुख्योभूद्ब्राह्मणोगुरुः ३० बाहुभ्योवर्ततक्षत्रंक्षत्रिय स्तदनुव्रतः ॥ योजातस्त्रायतेवर्णान्पौरुषात्कंटकक्षतात् ३१ विशोवर्तंततस्योर्वोर्लोकवृत्तिकरीर्विभोः ॥ वैश्यस्तदुद्भवोवार्तांनृणांयःसमवर्तयत् ३२ पद्भ्यां भगवतोजज्ञेशुश्रूषाकर्मसिद्धये ॥ तस्यांजातःपुराशूद्रोयद्वृत्त्यातुष्यतेहरिः ३३ एतेवर्णाःस्वधर्मेणयजंतेस्वगुरुंहरिम् ॥ श्रद्धयात्मविशुद्ध्यर्थंयज्जाताः सहवृत्तिभिः ३४ एतत्क्षत्तर्भगवतोदैवकर्मात्मरूपिणः ॥ कःश्रद्दध्यादुपाहर्तुंयोगमायाबलोदयम् ३५

वार्ताकृषिगोरक्षणादिजीवनं आजीवोजीविकावार्तावृत्तिर्वर्तनजीवने । स्त्रियांकृषिःपाशुपाल्यंवाणिज्यंचेतिवृत्तयइत्यमरः । विष्णुब्रह्मवायुरुद्रेभ्योजातत्वाद्विशइतिबहुवचनं एतेपूर्वंहरेर्जाताब्रह्मणस्तदनं तरमित्यादेः विरिंचादिभ्योजन्मचेत्यद्वृत्त्यातुष्यतेहरिरेतत्कथंयुक्तमितिचेन्न तदंतस्थस्यहरेर्जातत्वात् तदंतस्थहरेर्जनिरितिवा ३२ शूद्रजात्यभिमानिकृतिःकृतिनामाशुश्रूषाकर्मसिद्धयेशुश्रूषाख्यक र्मसाधनायपुरादिसृष्टौयस्यशुश्रूषाख्ययावृत्त्या ३३ एतेषांस्वस्ववर्णविहितकर्मैवश्रीहरियजनात्मकत्वेनतत्तुष्टिकरंनान्यदितिभावेनाह एतइति तत्रहेतुमाह यज्जाताइति स्वस्वविहितवृत्तिभिःसहाविष्णो र्जातायद्यस्मात्तस्मात्पितृत्वाद्गुरुत्वादिष्टदेवतात्वात्स्वामित्वाच्च आत्मविशुद्ध्यर्थमंतःकरणनैर्मल्याय ३४ एवंविधस्यहरेर्माहात्म्यंपुरुषायुषशतेनापिवर्णयितुंनकस्यापिशक्तिरित्याह एतदिति भगवानेवम तीतानागतवर्तमानानंतब्रह्मांडानांनिर्मातेतियतोऽतोदैवकर्मात्मरूपिणः देवेष्वधिकत्वाद्देवंसर्वस्यमूलकारणत्वात्कर्मव्याप्तत्वादात्माएवंविधंरूपंस्वभावोस्यास्तीति रूपंशब्देपशौश्लोकेग्रंथावृत्तौहितादिषु सौंदर्येचस्वभावेचेतियादवः तस्यभगवतोयोगमायायाःस्वरूपमहिम्नोबलोदयंशक्तिमत्तरंकःपुमानुदाहर्तुं सद्दृष्टांतंवक्तुंश्रद्दध्यात्श्रद्धांकुर्यादनंतत्वादितिशेषः अधिकत्वाद्दैवशब्दोदैवतेष्वधिकोयतः । दै वंहरिःकर्ममूलंकविरित्येवभण्यते । व्याप्तत्वादात्मशब्दश्चश्रीपतिस्त्वाच्चमाधवइतिवचनादुक्तएवार्थोवैवंविधंभागवेयमित्याद्यभिहितोनभवति ३५

SGDF

भगवन्माहात्म्यकथानुवर्णनसामर्थ्याभावेपिस्वप्रयोजनवशाद्वक्ष्यामीत्याह अथापीति यद्यप्यानंत्याद्वक्तुंनशक्तोमितथापिहरेरन्यस्याभिधानंयस्याःसाअन्याभिधातांस्वांगिरंसंस्कर्तुमन्यवार्तापरित्यागेन
सतींकर्तुमित्यर्थः ३६ वागादींद्रियाणांजन्मलाभोयमेवेत्याह एकांतलाभइतिपुंसोवचसोवागिंद्रियस्यसुश्लोकमौलेर्हरेर्गुणानुवादंगुणानामभिवंदनमेकांतलाभमव्यभिचरितपुरुषार्थफलमाहुः प्रेक्षावं
तइतिशेषः श्रुतेःश्रवणेंद्रियस्यचविद्वद्भिरुपाकृतायाव्याख्यातायाःकथासुधायाःसंप्रयोगएकांतचित्तत्वेनश्रवणमेकांतलाभः उतशब्दाच्चक्षुरादिग्रहणंकर्तव्यं तमुस्तोतारःपूर्व्यंयथाविदं । यन्नामस
कृच्छ्रवणात्पुल्कसोपिविमुच्यत इत्यादिश्रुतिस्मृतयोप्यस्मिन्नर्थेप्रमाणम् ३७ नन्वादिकविनाहरेर्महिम्नःसमापितत्वादेषउदाहर्तुंकथंनशक्यतइतितत्राह आत्मनइति आदिनाकविनाविरिंचेनसं
वत्सरसहस्रंयोगेनशमदमाद्युपायेनविपक्वयापरिपाकंप्राप्तयाधियासकलशास्त्रार्थावधारणशक्तिमत्याबुद्ध्याअवसितउपाश्रितः आत्मनःपरमात्मनोमहिमाऽवासितः परोक्षीकृत्यज्ञातोयदतोभगवतो
मायामहिमा मायिनांज्ञानिनामपिमोहिनीबुद्धिभ्रंशकरीति ३८ ब्रह्मणाज्ञातत्वात्कथंमोहकरीत्याशंक्यतस्यापिसाकल्येनज्ञानंदुष्करमित्याशयेनाह यदिति आत्मवर्त्मापरमात्मज्ञानोपदेशाचार्य
आत्माब्रह्मास्वयमपिभगवतोमायांनवेदेति यद्यस्मात्सर्वात्मनेतिशेषः अतोपरेस्मदादयोनविदुरितिकिमुत मायातुमहिमाप्रोक्तःप्राचुर्येतुमयडुच्यतइति । गुणपूर्तेरात्मशब्दोब्रह्माहीनत्वतोहरः । अहं
शब्दस्तथाप्येतौनजानीतोहरिंपरमितिस्मृतिः अहंरुद्रः ३९ नैतच्चित्रमितिभावेनाह यतइति वाचोनंतवेदाभिमानिन्यःश्रियश्चानादिकालमारभ्यमनसागुणगणानुध्यायंत्योवागिंद्रियेणानिरंतरंव

अथापिकीर्तयाम्यंगयथामतियथाश्रुतम् ॥ कीर्तिंहरेःस्वांसंस्कर्तुंगिरमन्याभिधांसतीम् ३६ एकांतलाभंवचसोनुपुंसःसुश्लोकमौलेर्गुणवादमाहुः ॥ श्रु
तेश्वविद्वद्भिरुपाकृतायाःकथासुधायाउतसंप्रयोगः ३७ आत्मनोवसितोवत्समहिमाकविनादिना ॥ संवत्सरसहस्रांतेधियायोगविपक्वया ३८ अ
तोभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी ॥ यत्स्वयंचात्मवर्त्मात्मानवेदकिमुतापरे ३९ यतोप्राप्यनिवर्ततेवाचश्चमनसासह ॥ अहंचान्यइमेदेवास्तस्मैभ
गवतेनमः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंब्रुवाणंमैत्रेयंद्वैपायनसुतोबुधः ॥ प्रीणयन्निवभारत्या
विदुरःप्रत्यभाषत १ ॥ विदुरउवाच ॥ ब्रह्मन्कथंभगवतश्चिन्मात्रस्याविकारिणः ॥ लीलयाचापियुज्येरन्निर्गुणस्यगुणाःक्रियाः २

र्णयंत्योगुणकथावसानमप्राप्यनशक्यमितियतोनिवर्ततेअनंतगुणपूर्णइतिनिश्चित्यनित्यपरिचितगुणकथनेचनितरांवर्ततइति अहंचाहंकाराभिमानिनोरुद्रगरुडशेषाअन्येइमेदेवाइंद्रियाभिमानिनइंद्रादि
देवायन्मायांनविदुरितियतस्तस्मैभगवतेनमइत्यन्वयः वाचइतिबहुवचनंश्रियोरूपानंत्यादुच्यते श्रीर्यत्ररूपिण्युरुगायपादयोःकरोतिमानंबहुधाविभूतिभिरितिच अहंत्रिधेत्यहंशब्दस्याहंकारे
प्रयुक्तत्वान्नमैत्रेयोत्रोच्यते अहीनत्वतोहरः अहंशब्दस्तथाप्येतौनजानीतोहरिंपरमितिच ॥ ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ दुर्भगशरीर
स्थस्यहरेर्दैवदत्तस्येवमाहात्म्यतिरोभावोदुःखभोगश्चनास्तीत्ययमर्थः विदुरस्यवक्ष्यमाणार्थप्रश्नग्रामश्चास्मिन्नध्यायेनिरूप्यते तत्रादौविदुरप्रश्नोपक्रमंवक्ति एवमिति भरतस्यमुख्यप्रापस्याप्रियया वा
चा १ कालवृत्त्यांतुमायायामित्यादिनानिर्गुणोपि सत्त्वादिगुणैरुपादानकारणैर्जगत्सृष्ट्यादिकरोतीश्वरइत्युक्तं तत्रचोदयति विदुरइत्याह ब्रह्मन्निति हेब्रह्मन् शमदमादिगुणबृंहितचिन्मात्रस्यज्ञानैकर
सशरीरस्यातएवनिर्गुणस्यसत्त्वादिगुणरहितस्यातएवाविकारिणोभगवतऐश्वर्यादिगुणसमुद्रस्यहरेःसत्त्वादिगुणास्तन्निमित्तजगत्सृष्ट्यादिक्रियाश्च कथंयुज्येरन्नकथमपिउक्तहेतोरित्यन्वयः लीलार्थंघटतइ
तितत्राह लीलयेति नहिकश्चिल्लीलयाकंटकाग्रेपादंनिक्षिपति अपितुप्रत्युतदूरादेवपरिहरति ऐश्वर्यादपियुज्यतइत्यतोवापीतिनिरनिष्टोनिरवद्यइतिश्रुतेर्गर्हितत्वाद् करोतिचातइत्यंततोमूढीतिप्रभार्थः२



SCF Foundation

लेलयावानयुज्यतइतितत्रकिंबाधकमत्राह क्रीडायाइतिक्रीडायामुत् कीडासंबंधिसुखमर्हस्यापूर्णसुखस्यपंतोयस्मात्तस्मान्नघटतइति तत्रकैमुत्यमाह कामंति यथेष्टंक्रीडितुमिच्छापि अन्यतोऽरातित
स्तंद्रयासंभवति अन्येनसमेनपुरुषेणवासह एतद्वयमप्याक्षिपति स्वतइति शब्दादिविषयनिमित्ततृप्तिमंतरेणस्वभावेनैवालंबुद्धिगोचरानंदसमुद्रमग्नस्यातएवनिर्वृतस्यरोमांचितगात्रस्यारत्यसंभवात्
सच्चासावात्माचसदात्मातस्य सदेवसौम्येदमग्रआसीदात्मावाइदमेकएवाग्रआसीदेकमेवाद्वितीयमित्यादिश्रुतेरसमत्वाच्चपुरुषांतरेणसहक्रीडेच्छायाएवासंभवात् किमुतलीलासंभवइति । सदानिर्वृतस्य
आत्मनइतिभिन्नंवापदं समस्तगुणपूर्णत्वेनलीलाप्राप्यप्रयोजनानवकाशादित्यर्थः तुनाप्रकारांतरंनिवारयति ३ ननुहरेर्गुणैःसृष्ट्यादिक्रीडायांसत्यामियंचिंतासैवनास्ति निष्क्रियमितिश्रुतेरिति
तत्राह अस्राक्षीदिति आत्ममाययास्वाधीनयाप्रकृत्याभूयःपुनस्तयारजोरूपयाऽस्राक्षीत् सत्वरूपयासंस्थापयति तमोरूपयातद्विश्वंप्रत्यभिधास्यतिसंहरिष्यतीत्यतोगुणक्रियासंसर्गदर्शनान्ममायंसं
शयइत्यर्थः ४ इतोपिसंशयोदुरुत्सादइत्याह देशतइति देशादिनिमित्तत्वेनस्वतोन्यतःपरतोविलुप्तावबोधान्माअविनष्टज्ञानस्वरूपोयोसौभगवान्सोऽजयाप्रकृत्याकथंयुज्येत युक्तयागुणरूपप्रकृतिसं
सर्गोनसंभवति दृश्यतेतया तुच्छ्येनाभ्वपिहितमितिश्रुतेःअतःसंदेहइत्यर्थः अवस्थातोजाग्रदाद्यवस्थानिमित्तेन ५ विदुरःप्रकारांतरेणसंशयतेइत्याह भगवानिति नित्यनिरतिशयसकलैश्व
र्यादियोगोस्तिहरेरित्याशयेनोक्तं भगवानिति तथादेवदत्तस्यदुर्भगत्वमैश्वर्यादिराहित्यमविद्यास्थितरागद्वेषाभिनिवेशात्मकसंसारजन्यदुःखलक्षणःक्लेशोवादृश्यते तथादुर्भगसर्वक्षेत्रेषुसत्त्वादमुष्यापि

क्रीडायामुद्यतोऽर्हस्यकामंचिक्रीडिषान्यतः ॥ स्वतस्तृप्तस्यतुकथंनिर्वृतस्यसदात्मनः ३ अस्राक्षीद्भगवान्विश्वंगुणमय्यात्ममायया ॥ तयासंस्थापयत्येत
द्भूयःप्रत्यभिधास्यति ४ देशतःकालतोयोसाववस्थातःस्वतोन्यतः ॥ अविलुप्तावबोधात्मासंयुज्येताजयाकथम् ५ भगवानेषएवैकःसर्वक्षेत्रेष्ववस्थितः ॥
अमुष्यदुर्भगत्वंवाक्लेशोवाकर्मभिःकुतः ६ एतस्मिन्मेमनोविद्वन्खिद्यतेज्ञानसंकटे ॥ तन्नःपराणुदविभोकश्मलंमानसंमहत् ७ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थं
चोदितःक्षत्त्रातत्त्वजिज्ञासुनामुनिः ॥ प्रत्याहभगवच्चित्तःस्मयन्निवगतस्मयः ८ मैत्रेयउवाच ॥ सेयंभगवतोमायायन्नयेनविरुध्यते ॥ ईश्वरस्यविमु
क्तस्यकार्पण्यमुतबंधनम् ९

तत्संसर्गःसंभाव्यःसनयुज्यते कुतोभगवत्त्वादतःसंशयइत्यर्थः ६ युक्तिज्ञानपूर्वकत्वादयंसंशयःस्वयमेवश्लथितोभवतीत्याशंक्यज्ञानदार्ढ्याभावात्स्थाणुवदवस्थानात्त्वयैवनिर्मूलनीयइतिभावेना
ह एतस्मिन्निति ज्ञानसंकटेज्ञानसंबाधेनिश्चितज्ञानाभावइत्यर्थः पराणुदनिराकुरु मूर्च्छातुकश्मलंमोहइत्यभिधानं । संतआत्मनिअल्पमपिदोषंमहत्त्वेनभावयंतीत्याशयेनमहादित्युक्तं नतुतत्त्वेन
अतएवमानसंनतुबुद्धिसंस्थम् ७ शुकस्तस्यप्रश्नंपरिहरतीत्याह सइति गतस्मयोगताहंकारःस्मयन्मंदंहसन्निव ८ दुर्भगशरीरस्थस्यापिदुःखादिकर्दमास्पर्शोमहात्म्यातिशयादितिपरिहर
ति सेयमिति ईश्वरस्यैश्वर्यमूर्तेर्हरेःकार्पण्यंदैन्यंविमुक्तस्यनित्यमुक्तस्यापिबंधनंविरुध्यते प्रमाणतोयुक्तितश्चविरुद्धमितियेनतेनतन्न्याय्यंन्यायोपेतमेवकथं सेयंभगवतोमायाअयंहिहरेर्महिमा यत्प्रमाणयु
क्तिभ्यामुपपन्नंतत्परमार्थवस्तु यत्ताभ्यांदुर्घटंतथापिप्रतीयतेशुक्तिरजतवत् सामायेत्यनुभवसिद्धमित्यभिप्रेत्यप्रश्नंपरिहरति सेयमिति यन्नयेनन्यायेनविरुध्यतेसाभगवतोमायाअनिर्वाच्याऽवि
द्यालक्षणेयमितिसर्वानुभवसिद्धत्वान्नापाकरणयोग्येतिन्यायविरोधंदर्शयति ईश्वरस्येति इत्येतद्भगवतइत्युक्त्यापहस्तितमितिज्ञायते तथाहि समस्तैश्वर्यादिमतोभगवच्छब्दार्थत्वेनप्रमितस्यात्मतस्य
कार्यकारणेमायापेक्षा अशक्ताहिसाल्वादयोमायामपेक्षंते अशक्ताःसत्यसृष्टौहिमायासृष्टिंवितन्वतेइतिच । कथंदेहेपरोदेवोनलिप्यतेहबंधनैः । कथंनदुःखीसभवेद्दुःखीचेदीश्वरःकुतः । महिमापरमस्यैषय
देहस्योनबाध्यते इत्यादिश्रुतिविरुद्धत्वादुक्तएवार्थइति प्राकृतदेहवत्त्वात् देवदत्तवन्मायायोगोघटतइतीयमाशंकाअलुप्तबोधरूपत्वान्नासौप्राकृतदेहवानितिवाक्यमवतारयतस्त्वयैवपरिहृताअविलुप्ताव

SGPF
Foundation

बोधात्मेति अतएवमायासृष्ट्याद्यर्थंतद्योगइतिचनयुक्तं यच्चिकेतसत्यमिंस्तन्नमोघमितिसत्यत्वावधारणात् एवमपितदंगीकारेदानवमतप्रवेशःस्यात्तदुक्तं नचसृष्ट्यादिकभ्रांतिर्भ्रांतिवादाहिदानवाः ।
अतोभ्रांत्यादिसंबंधोनास्यक्वचनयुज्यतइति ९ तर्हिकस्यभ्रांत्यासंसारइत्याशंक्य प्रक्रांतेसंबंधात्तयाजीवस्यैवसंसारइतीममर्थंसदृष्टांतमाह यथेति अमुष्यपुंसोजीवस्योपद्रष्टुः स्वप्नेपश्यतोऽर्थेनविनाप्रयो
जनाद्दृतेस्वप्नेस्वशिरश्छेदनादिकआत्मविपर्ययः आत्मनोदेहस्यविपर्ययोदृष्टश्रुतवासनयाऽविद्यमानएवप्रतीयते अत्रेदंतात्पर्यं अस्मिन्जन्मनिजन्मांतरेवाशिरश्छेदःस्कंधारोहणंवादृष्टःश्रुतोवासन्नप्येका
धिकरण्येनदर्शनभ्रांत्यादृश्यते तद्दर्शनेनचप्रयोजनवदतएवार्थेनविनेत्युक्तं नचतावतास्वप्नस्यमिथ्यात्वमर्थक्रियाकारित्वात् सूचकश्चाहिश्रुतेराचक्षतेचतद्विदइतिसूत्रात् निमित्तकारणेशेच्छानियतोपादा
नकारणभूतजीवमनोगतवासनाजन्यत्वाच्चेति वैदिकाधिकारविवक्षयापुंसइत्युक्तं स्वाधीनज्ञानाभावादुपद्रष्टुरिति १० यथाचजलेचंद्रप्रतिबिंबस्यतत्कृतोजलचलनादिकृतःकंपादिर्जलगुणोसन्नपिद्र
ष्टुःपश्यतःपुरुषस्यदृश्यते एवमेवात्मनोजीवस्यातत्त्वज्ञानादीशेच्छयाऽनात्मनोदेहस्यजननमरणादिगुणोजातोहंमृतोहंकर्ताहमित्यादिप्रतीयते अतःस्वतोद्रष्टुर्ज्ञानादिरूपस्यजीवस्येशेच्छयातत्स्वातं
त्र्यस्वपारतंत्र्याद्यज्ञानाज्जातयाभ्रांत्यासंसारस्तस्माद्यथाजपाकुसुमसंपर्ककृतंस्फटिकलौहित्यंतथाप्रकृतिसंबंधकृतःसंसारःसत्यएवनानिर्वाच्याविद्याजन्यत्वेनभ्रांतिः । तदुक्तं भ्रांत्याजीवस्यसंसारइति ।
स्वप्नस्यवासनाजन्यत्वेनास्पष्टत्वात्तदृष्टांतेनसंसारस्यसत्यत्वंदुष्प्रतिपादमितिद्वितीयदृष्टांतकथनम् ११ ननुसंसारस्यसत्यत्वेनिवृत्त्यभावेनकदापिमोक्षोनस्यादितितत्राह सवाइति इहजीवेदृश्यमानः
भगवद्भक्तियोगेनजातयावासुदेवानुकंपयायस्यप्रसादादितिश्रुतेःतिरोधत्तेविलीयतेवाइत्यनेनईशज्ञानाद्विलीयतइतिमानंदर्शयति यथागरुडध्यानाद्विषनाशइति सत्यस्यापिनाशोघटतइत्यस्मिन्नर्थेवाईश

यथार्थेनविनामुष्यपुंसआत्मविपर्ययः ॥ प्रतीयतउपद्रष्टुःस्वशिरश्छेदनादिकः १० यथाजलेचंद्रमसःकंपादिस्तत्कृतोगुणः ॥ दृश्यतेसन्नपिद्रष्टुरात्मनो
नात्मनोगुणः ११ सवैनिवृत्तिधर्मेणवासुदेवानुकंपया ॥ भगवद्भक्तियोगेनतिरोधत्तेशनैरिह १२ यदेंद्रियोपरामार्थोद्रष्टात्मनिपरेहरौ ॥ विलीयंतेतदा
क्लेशाःसंसुप्तस्येवकृत्स्नशः १३ अशेषसंक्लेशशमंविधत्तेगुणानुवादश्रवणंमुरारेः ॥ किंवापुनस्तच्चरणारविंदपरागसेवारतिरात्मलब्धा १४ ॥ विदुरउवाच ॥
संछिन्नःसंशयोमह्यंतवसूक्तासिनाविभो ॥ उभयत्रापिभगवन्मनोमेसंप्रधावति १५

स्वातंत्र्याज्ञानादुत्पन्नकर्तृत्वाभिमानलक्षणभ्रांतिविलयईशज्ञानाद्युज्यते भ्रांतिर्हिदेहाभिमतिरीशज्ञानाद्विनश्यतीतिच । बहूनांजन्मनामंतइतिवचनाच्छनैरिति १२ सर्वनामसंज्ञाभावात्परइति सर्वोत्तमे
हरौसंसारकारणदुरितदूरीकरणसमर्थेभगवतिदृष्टात्मनि अपरोक्षीकृतस्वरूपेसातियदेंद्रियाणांविष्णुसमीपरमणाख्यपुरुषार्थोमुक्तिस्तदासर्वेक्लेशाविलीयंते संसुप्तस्यसम्यक्सुप्तस्यजीवस्यसुप्त्यवस्था
यांकृत्स्नशःक्लेशायथाविलीयंतेतथेत्यर्थः १३ क्लेशनिवृत्तौकैमुत्यन्यायप्रदर्शनव्याजेनसुगमोपायंदर्शयति अशेषेति गुणानामनुवादयुक्तश्रवणं यद्वा गुणानामनुवादोयेषुतेगुणानुवादाभागवतादयस्ते
षांश्रवणमेवाशेषसंक्लेशविनाशंकरोति किंपुनर्व्याख्यानमितिसिद्धत्वात्पृथक्नोक्तं आत्मनिलब्धातस्यमुरारेश्चरणारविंदपरागसेवायांरतिक्लेशशमंविधत्तेइति किंवाकिंवक्तव्यंपुनारितिसंदेहांनिवारयति
पुनरप्रथमेप्रश्नेव्यावृत्ताववधारणइतिवचनात् अनेनश्रवणमननव्याख्यानोपासनानामुत्तरोत्तरप्राबल्यमुपायांतराभावश्चेतिदर्शितम् १४ विदुरोमैत्रेयस्यावश्यवक्तव्यत्वेतात्पर्यंजनयितुमुक्तार्थेवक्तव्यां
शोनास्तीत्याह संछिन्नइति सूक्तमेवासिःखड्गः । तेनात्रसंशयपदेनान्यथाज्ञानंग्राह्यमन्यथोभयत्रेत्युत्तरार्धमनुपपन्नंस्यादज्ञानंवा शीङ्स्वप्नइतिधातुजत्वात् स्वप्नस्त्वज्ञानशब्दोक्तोविपरीतमथापिचेति
वचनात् दुर्भगदेहस्थस्यापिहरेस्तद्गतदुःखादिभोगःसंभाव्यतइति अन्यथाज्ञानंनिरस्तमित्यर्थः मह्यंममेतिव्यत्यासः चिरकालस्थायीनस्यादित्याशयेनोक्तं नन्वन्यथाज्ञानस्याछिन्नत्वात्किमुत्तरग्रं
थेनेतितत्राह उभयत्रेति उभयत्रदेहाद्यहंममतादौहरौचान्यथाज्ञानानाशादिदमदोवेतिसंदेहोजायतेइतिभावः अपिशब्दःसमुच्चयार्थः १५

SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

अस्मद्वचननैशित्याभावात्तवसंशयः किंनेत्याह साध्विति हेविद्वन् ब्रह्मसाक्षात्कारयोग्यज्ञानवन् हरेरात्ममायायनंस्वरूपसामर्थ्याश्रयमयांहिभगवन्माहिमेतियद्व्याहृतंत्वयोक्तंतत्साधुसंशयनिरासनैशि
त्योचितं आत्मेत्यनेनमायाशब्दस्यैंद्रजालाभिधेयत्वंदूरोत्सारितं यद्यप्येवंतथाप्यपार्थप्रयोजनशून्यं अतएवानिर्मूलं पूर्वादृष्टमंतरेणकारणांतरशून्यंदेहात्मत्वादिमनस्याभाति विश्वमूलंब्रह्मचममज्ञाना
द्धदिर्नभवति यद्यस्मात्तस्मादंतरितउभयभ्रष्टइवास्मीविशेषः १६ एतदेवस्पष्टयति यश्चेति लोकेब्रह्मणासृष्टेजनेयोमूढतमः अत्यंतज्ञानविवेकशून्यः यश्चबुद्धेःप्रकृतेःपरंब्रह्मगतः तावुभौमत्तवत्सु
प्रवत्सुखमेधेतेअंतरितस्तयोर्मध्यवर्तीजनःस्वप्नदर्शिवत्क्लिश्यति क्लेशंप्राप्नोति तथाहमपिक्लिश्यामीत्यर्थः १७ त्वमंतरितजनेष्वेकश्चेत्संशयानुपगमेनमुक्तोनस्यास्तत्त्वसंशयपुक्तायेसर्वेतेनिरयोपगा
इतिवचनादित्याशंक्यस्थाणुर्वापुरुषोवेतिसंदिहानोयथाप्तवाक्याद्वक्रकोटरादिदर्शनाद्वासंशयप्रतीतिंपराहृत्यस्थाणुरेवायंनपुरुषइतिनिश्चयज्ञानंप्रतिपद्यते तथाहमपियुष्मच्चरणसेवाप्रसन्नयुष्मदुपदेशाद
नात्मनोदेहस्यसंबंधिनोहंममतादेःमोहात्मत्वेनप्रतीतस्यापिअर्थाभावंजीवस्वरूपपर्यालोचनयाप्रयोजनाभावंनिश्चित्यचोभयविषयांतांप्रतीतिंनिरस्यपुरुषार्थोपयोगिज्ञानंलभत इत्यभिप्रायवानाह अर्था
भावमिति द्वितीयापिशब्देनसेवायाःप्राधान्यंवक्ति चशब्दःसंशयनिरासनिश्चयज्ञानलब्ध्योःसमुच्चयेवर्तते पराणुदइत्यनेनानियतपरस्मैपदेनान्यथाप्रयुक्तेनविद्यमानमपिअनुभवमन्यथावदातिविदुरइतिसूच्य
तेनचशूद्रयोनौजातस्ययथार्थज्ञानमेवनास्तीतिवाच्यं द्रोणद्रौणिकृपाःपार्थभीष्मोविदुरसंजयौ । येचान्येतत्रदेवांशाःसम्यक्तत्त्वापरोक्षिणइतिवचनात्सम्यक्त्वापरोक्षत्वात् तद्ध्यनृतभाषित्वेनदोषित्व

साधुतद्व्याहृतंविद्वन्नात्ममायायनंहरेः ॥ आभात्यपार्थंनिर्मूलंविश्वमूलंनयद्बहिः १६ यश्चमूढतमोलोकेयश्चबुद्धेःपरंगतः ॥ तावुभौसुखमेधेतेक्लिश्यत्यंतरि
तोजनः १७ अर्थाभावंविनिश्चित्यप्रतीतस्याप्यनात्मनः ॥ तांचापियुष्मच्चरणसेवयाहंपराणुदे १८ यत्सेवयाभगवतःकूटस्थस्यमधुद्विषः ॥ रतिरा
सोभवेत्तीव्रःपादयोर्व्यसनार्दनः १९ दुरापाह्यल्पतपसःसेवावैकुंठवर्त्मसु ॥ यत्रोपगीयतेनित्यंदेवदेवोजनार्दनः २० सृष्ट्वाग्रेमहदादीनिसविकाराण्यनुक्र
मात् ॥ तेभ्योविराजमुद्धृत्यतमनुप्राविशद्विभुः २१ यमाहुराद्यंपुरुषंसहस्राङ्घ्र्युरुबाहुकम् ॥ यत्रविश्वइमेलोकाःसविकाराःसमासते २२

मापन्नमितिचेन्नपृष्टमेववक्तव्यंनापृष्टमिति अपृष्टार्थप्रवचनोपरमार्थत्वेनगुणत्वात् आत्मनस्तुगुणाभावंवदतोनत्वसत्यता । अपृष्टस्यदमार्थंचगुणायैवभवत्यपीतिवचनात् १८ श्रीनारायणचरणार
विंदनिषेवासंसारव्यथानिरासकत्वेनपुरुषार्थोपयोगिनीस्यात्किमस्मच्चरणसेवाकरिष्यतीतिशंकामाभूदित्याह यत्सेवयेति येषांहरिस्वरूपद्रष्टृणांयुष्माकंसेवया भगवतःपादयोः तीव्रःपटुतरोरतिरा
सोरतिरूपाक्रीडारातिलक्षणोरागोवाभवेदित्यन्वयः मधुद्विषइत्यनेनहरेर्बहिरेवावस्थानंप्रतीयतेतन्निरासार्थंकूटस्थस्येति चेतनाचेतनराशिनियामकत्वेनतदंतस्थस्यक्रोधादिविकारबाह्यस्यवा १९
पूर्वसंचितपुण्यैरेवभवादृशानांमहतांसेवालभ्यानान्यैरित्याह दुरापेति वैकुंठस्यवर्त्मज्ञानोपदेशमार्गोयेषांतेषुमहत्सुसेवा हिशब्दएवार्थे दुष्प्रापत्वेनिमित्तमाह यत्रेति यत्रयेषांभवादृशानांपारिसरेभग
वद्विमुखानांजनार्दनप्रसंगोदुःसहइतियस्मादतस्तत्कथाप्रसंजकेषुसत्सुदुःसहत्वेनसेवादुरापेत्यर्थः जनोजननमुपलक्षणंमरणंचार्दयतिनाशयतीतिजनार्दनः अर्दहिंसागत्योरितिधातुः २० विदुरो
विशेषंश्रोतुमनुवदति सृष्ट्वेति अग्रेजगदादौषोडशविकारास्तैःसहितानितेभ्योमहादादिभ्योंडसृष्ट्वांडांतर्वर्तिविराजंब्रह्माणमुद्धृत्य सृष्ट्वातंब्रह्माणमनुप्राविशत् तत्त्वप्रवेशानंतरंब्रह्मप्रवेशइतिज्ञापनायां
न्विति विभुर्व्याप्तः २१ नन्वंतर्बहिर्व्याप्तस्यपरिच्छिन्नयोग्यःप्रवेशःकथमित्याशंक्यतत्तद्वस्तुपरिमितरूपग्रहणेनसुकरइतिभावेनाह यमाहुरिति यत्रयस्मिन्पुरुषेइमेपातालादयः १२

SGDF

यस्मिन्ब्रह्मांतर्यामिणिपुरुषे प्राणापानौतथाव्यानस्तथोदानसमानकौ । नागःकूर्मोथकृकलदेवदत्तधनंजयाइतिदशविधः सेंद्रियार्थेंद्रियइंद्रियार्थैःशब्दादिभिश्चक्षुरादींद्रियैश्चसहितः । त्रिवृदोजःसहोबलरूपोवर्ततइतिशेषः श्रुतमनूद्यवक्तव्यांशंप्रार्थयते त्वयेरिताइति त्वयायेब्राह्मणादिवर्णायतोब्रह्मांतर्यामिणःसृष्टाईरिताःतद्विभूतीस्तेषांवर्णानांतस्यब्रह्मांतर्यामिणश्चविभूतीर्नोऽस्माकंवदस्व यथाज्ञातुंशक्यंतेतथाब्रूहीत्यन्वयः भासनोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषुवदइत्यात्मनेपदम् २३ यत्रयेषुवर्णेषुजातैर्नृभिःपुत्रपौत्रैर्विचित्राकृतयः परस्परव्यावृत्तलक्षणोपेताकाराः विभुर्ब्रह्माविराजंब्रह्मांडंजलादुद्धृत्यावकाशवत्कृत्वानुप्राविशदितिप्रतीतार्थंपरित्यज्याप्रतीतार्थांगीकारेकिंनियामकंसृष्टिश्चब्रह्मणइतिप्रसिद्धिरितिचेन्न ब्रह्माणंप्राविशद्विष्णुःसहस्राक्षःसहस्रपात् । अनुप्रविश्यब्रह्माणंप्राणंदशविधंतथा । इंद्रियाणींद्रियार्थांश्चवर्णांश्चैवासृजद्धरिरितिप्रमाणद्वयेननियतत्वादज्ञरूढेर्दुर्बलत्वाच्च २४ २५ आसतोविष्ठांति संस्थांव्यवस्थां २६ सरीसृपाःसर्पादयःसहस्रपादादयोवा सर्गसंव्यूहंसृष्टिविस्तारं गर्भजस्वेदजोद्भिजामितिवापाठःअस्मिन्पक्षेपुनरुक्तिर्नास्ति २७ ब्रह्मांतर्यामिणो विभूतीर्वदस्वेतिउक्तंविशेषतःप्रार्थयते गुणावतारैरिति सर्गस्थित्यप्ययात्मनोविश्वस्यजगतोथेंसृजतः आत्मानमितिशेषः । ज्ञानादिगुणयुक्तावतारैःसत्त्वादिगुणनिमित्तावतारैर्वा यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारत । अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानंसृजाम्यहमित्यादेर्वीर्यादिगुणप्रकाशैर्वा

यस्मिन्दशविधःप्राणःसेंद्रियार्थेंद्रियस्त्रिवृत् ॥ त्वयेरितायतोवर्णास्तद्विभूतीर्वदस्वनः २३ यत्रपुत्रैश्चपौत्रैश्चनप्तृभिःसहगोत्रजैः ॥ प्रजाविचित्राकृतयआसन्याभिरिदंततम् २४ प्रजापतीनांसपतिश्चिक्लृपेकान्प्रजापतीन् ॥ सर्गांश्चैवानुसर्गांश्चमनून्मन्वंतराधिपान् २५ एतेषामपिवंशांश्चवंशानुचरितानिच ॥ उपर्यधश्चयेलोकाभूमेर्मित्रात्मजासते ॥ तेषांसंस्थांप्रमाणंचभूर्लोकस्यचवर्णय २६ तिर्यङ्मानुषदेवानांसरीसृपपतत्रिणाम् ॥ वदनःसर्गसंव्यूहंगर्भस्वेदद्विजोद्भिदाम् २७ गुणावतारैर्विश्वस्यसर्गस्थित्यप्ययात्मनः ॥ सृजतःश्रीनिवासस्यव्याचक्ष्वोदारविक्रमम् २८ वर्णाश्रमविभागांश्चरूपशीलस्वभावतः ॥ ऋषीणांजन्मकर्माणिवेदस्यचविकर्षणम् ॥ यज्ञस्यचवितानानियोगस्यचपथःप्रभो २९ नैष्कर्म्यस्यचसांख्यस्यतंत्रंवाभगवत्स्मृतम् ॥ पाषंडपथवैषम्यंप्रतिलोमनिवेशनम् ३० जीवस्यगतयोयाश्चयावतीर्गुणकर्मजाः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांनिमित्तान्यविरोधतः ३१ वार्तायादंडनीतेश्चश्रुतस्यचविधिंपृथक् ॥ श्राद्धस्यचविधिंब्रह्मन्पितॄणांसर्गमेवच ३२ ग्रहनक्षत्रताराणांकालावयवसंस्थितिम् ॥ दानस्यतपसोवापियच्चेष्टापूर्तयोःफलम् ३३

श्रीनिवासस्योदारविक्रमंप्रख्यातचरितंव्याचक्ष्वेत्यन्वयः । उदारोमहतिख्यातइत्यभिधानं । सर्वस्मादिदंश्रीहरिचरितंविस्तृत्यवदेत्यतोव्याचक्ष्वेतिश्रियासहनिवासोस्यास्तीतिश्रीनिवासस्तस्य अनेनद्वावेतौनित्यमुक्तावितिश्रुतिःसूच्यते श्रीनिवसत्यस्मिन्नितिवा अकर्तरिचकारकेसंज्ञायामिति घञ् २८ रूपतःशीलतःस्वभावतः विकर्षणंविभागंयज्ञस्यवितानानिविस्तारान् योगस्याष्टांगयोगस्य । पथोमार्गान् २९ नैष्कर्म्यस्यसांख्यस्यमोक्षसाधनज्ञानस्य स्मृतंप्रणीतं तंत्रंशास्त्रं पाषंडपथवैषम्यं पाषंडमार्गोत्पत्तिविशेषं गुणानांविषमावस्थासंभवःपरिकीर्तितः । साम्यंतुप्रलयोज्ञेयइतितत्त्वविदोविदुरितिवचनात् यद्वा पाषंडस्यपापलिंगस्यधर्मस्यसकाशाद्बुद्धिवैषम्यं प्रतिलोमनिवेशनंब्राह्मणादिकन्यकानांक्षत्रियादिविवाहलक्षणं ३० यावतीर्यावत्यः तावतीरितिशेषः सत्त्वादिगुणकर्मभ्योजाताः निमित्तानिसाधनानिअविरोधतःपरस्पराविरोधेन ३१ वार्तायावाणिज्यादेः दंडनीतेरर्थशास्त्रोक्तस्यराजधर्मस्य श्रुतस्यश्रुत्युक्तस्यविधिंप्रकारम् ३२ ग्रहाःसूर्यादयः नक्षत्राण्यश्विन्यादीनि ताराध्रुवादयःकालावयवानांपरमाण्वादीनांसंस्थितिः इष्टंयागादि पूर्तंतडागखननादि ३३



SGLF Sri Gangeshwar Digital Foundation

धर्मात्पुण्यात् योनिराविर्भावलक्षणोत्पत्तिर्यस्यसत्तथा धर्मस्ययोनिःकारणंलोकसंग्राहकत्वेनकर्तेत्यर्थः ३४ ३५ प्रतिसंक्रमःप्रलयः ३६ तत्रप्रलयेइमंहरिं उनाहृत्तापंसूचयाति प्रश्नप्रवचनपर्यंतं सोस्तीति उत्तापेव्ययमीशानेइतियादवः चेत्यस्मिन्नर्थेवापुरुषस्यावतारसंस्थानंपरस्यपरमात्मनःस्वरूपं अवतारेष्वपिनिजावतारःकइत्यर्थः यद्वा पुरुषस्यजीवस्यएकत्वादिविषयं परस्यमुक्तस्यस्वरूपं मुक्तिर्हित्वान्यथारूपंस्वरूपेणव्यवस्थितिरितिवक्ष्यति ३७ गुरुशिष्ययोःप्रयोजनंव्याख्यानश्रवणाभ्यांनैशित्यनिश्चयलक्षणं यद्वा गुरुशिष्यौप्रयोजयतीतिवा नैगमंवेदांतजन्यंज्ञानं इहशास्त्रेतस्य ज्ञानस्योपायानिमित्तानिसाधनानितान्यपि ३८ पुंसांस्वतःसाधनानिविनाज्ञानंकुतोभवेत् भक्तिर्वैराग्यंवाकुतःस्यातामितिशेषः ३९ कर्मविवित्सयावेत्तुमिच्छयापृच्छतइतिशेषः वक्तव्यत्वे निमित्तमाह मित्रत्वादिति आपत्सुमित्रंजानीयादितिवचनात् कातवआपदितितत्राह अजयेति अजयाप्रकृत्या पुरुषस्यांधत्वाधिकापन्नास्तीत्यर्थः अंधकारेणनष्टचक्षुःशक्तेःपुंसोयथामित्रःसूर्यःप्रयोजकः तथात्वमपीतिभावेनोक्तं मित्रत्वादिति ४० त्वदभीष्टत्वेकुतएतदेववक्तव्यमन्यत्किंनस्यादत्राह सर्वइति जीवाभयहेतुज्ञानप्रदानस्यकलांषोडशीं । अपिनावेदादिज्ञातृप्रवक्तृप्रयोक्तृपुरुषमंतरेणेति

प्रवासस्थस्ययोधमायश्चपुंसउतापदि ॥ येनवाभगवांस्तुष्येद्धर्मयोनिर्जनार्दनः ३४ संप्रसीदतिवायेषामेतदाख्याहिमेनघ ॥ अनुव्रतानांशिष्याणां पुत्राणांचद्विजोत्तम ३५ अनापृष्टमपिब्रूयुर्गुरवोदीनवत्सलाः ॥ तत्त्वानांभगवंस्तेषांकतिधाप्रतिसंक्रमः ३६ तत्रेमंकउपासीरन्कउस्विदनुशेरते ॥ पुरुषस्यचसंस्थानंस्वरूपंवापरस्यच ३७ ज्ञानंचनैगमंयत्तद्गुरुशिष्यप्रयोजनम् ॥ निमित्तानिचतस्येहप्रोक्तान्यनघसूरिभिः ३८ स्वतोज्ञानंकुतः पुंसांभक्तिर्वैराग्यमेववा ३९ एतान्मेपृच्छतःप्रश्नान्हरेःकर्मविवित्सया ॥ ब्रूहिमेऽधस्यमित्रत्वादजयानष्टचक्षुषः ४० सर्वेवेदाश्चयज्ञाश्चतपोदानानि चानघ ॥ जीवाभयप्रदानस्यनकुर्वीरन्कलामपि ४१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सइत्थमापृष्टपुराणकल्पःकुरुप्रधानेनमुनिप्रधानः ॥ प्रवृद्धहर्षोभगवत्कथायांसं चोदितस्तंप्रहसन्निवाह ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेअष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ सत्सेवनीयोबतपूरुवंशोयल्लोकपालोभगव त्प्रधानः ॥ बभूविथेहाजितकीर्तिमालांपदेपदेनूतनयस्यभीक्ष्णम् १ सोहंनृणांक्षुल्लसुखायदुःखंमहद्गतानांविरमायतुभ्यम् ॥ प्रवर्तयेभागवतंपुराणंयदा हसाक्षाद्भगवानृषिभ्यः २

सूचयति ४१ शुकःपृष्टेनमैत्रेयेणपृष्टमेवोक्तमन्यद्वेतिपरीक्षितोहार्दीशंकांपरिहरति सइत्थमिति प्रश्नारूपपुराणविषयःकल्पःविकल्पः कल्पोन्यायसुरद्रुमेविकल्पेचेतियादवः बालकथाप्रश्नवद्भक्तीकथै वसारभूतानभगवत्कथापृष्टेतिमंदाशंकांपरिहरति भगवत्कथायामिति अनेनसर्वेपिप्रश्नाभगवत्कथाविषयाइतिसूचितंभवति ४२ ॥ इतिश्रीभागवतेतृ०टी०अष्टमोध्यायः ॥ ८ ॥ अस्मिन्नध्यायेसर्व जीवोत्तमहिरण्यगर्भसृष्ट्यभिधानेन हरेःसर्वोत्तमोत्तमत्वमाहात्म्यमवधृतमतस्तज्ज्ञानमवश्यमापाद्यंमुमुक्षुभिरितिनिरूप्यते तत्रादौप्रश्नान्परिहरिष्यन्तंविदुरंमानयन्स्वस्यपुराणावगतिप्रकारंकथयति सत्सेवनीयइति बतानुकंपायां यद्यस्मिन्पूरोर्वंशेभगवानेवप्रधानःसर्वोत्तमोयस्यसतथालोकपालस्त्वांलिटालोकाविडंबनार्थंगर्भवासानुभवंपरोक्षयति भगवत्प्रधानत्वंप्रकाशयति इहेति इहलोकेऽजि तस्यहरेःकीर्तिपुष्पमालांनूतनयसिनवांकरोषि यस्मात्तस्मादित्यध्याहार्यौ १ अधुनाप्रश्नप्रतिवचनंप्रतिजानीते सोहमितियोहंकृष्णेनतवज्ञानोपदेशायादिष्टोयश्चममज्ञानमुपदिशेतित्वयाप्रार्थितः सोहंक्षुल्ल सुखायाल्पसुखायमहद्दुःखमवतानांनृणांदुःखस्यविरामायनिर्मूलनायसाक्षात्संकर्षणोभगवान्सनत्कुमारादिभ्यःऋषिभ्योयदाह तद्भागवतंपुराणंत्वत्प्रश्नपरिहारत्वेनप्रवर्तयइत्यन्वयः २

सूचितमाप्तिमूलत्वंप्रपंचयति आसीनमुर्व्यामिति उर्व्यांपाताले त्रिलोकींविवक्षयाभूमिपदेनपाताळाभिधेयत्वंयुक्तं अतःसंकर्षणात्परस्यहरेस्तत्त्वंविवित्सवोज्ञातुकामाः कुमारमुख्यामुनयःऊर्व्यांपाताले विस्तृतायांवृस्यामासीनमाद्यंसनकादिभ्यःपूर्वजातंदेवंश्रीहरिस्तुत्यामेवप्रकाशमानं अकुंठसत्वमप्रतिबद्धज्ञानशक्तिं नकुंठोयस्यतदकुंठं अकुंठंसत्त्वंवैष्णवस्वभावोयस्यसोकुंठसत्वस्तमितिवा संकर्षणंभगवंतमन्वपृच्छन्नित्यन्वयः ३ भगवदुपास्तिमंतरेणान्योऽव्यापारोस्यनास्तीतितादृशैर्विशेषणैस्तंविशिनष्टि स्वमेवेति प्रेक्षावंतोयंवासुदेवाभिधमामनंतितंस्वंसदानंदरूपंस्वतंत्रंवा धिष्ण्यंस्थानमाधारंभगवंतमेवबहुमानयंतं भक्त्योपासमानं पुनरपिकीदृशं प्रत्यगात्मनिस्वांतर्यामिणि धृतमाहितमक्षाख्यमंबुजकोशं विबुधानामुदयायईषदुन्मीलयंतंविकसितंकुर्वाणं अनेन संप्रेक्ष्यनासिकाग्रंस्वंदिशश्चानवलोकयन्नितिवचनादवनतजनानुग्रहायोन्मीलनमन्यदानयुक्तमित्युपास्तावित्थंभावोदर्शितः आधारआश्रयोधिष्ण्यंनिधानंचाभिधीयतइतिवचनात् । धिष्ण्यौशुक्रानिलौधिष्ण्यमृक्षेस्थानेबलेगृहइत्युक्तं शुक्रादिकंनग्राह्यमनुपयोगात् वासुदेवाभिधमित्युक्तत्वाच ४ पथिकस्यार्थप्रश्नवन्नायंप्रश्नोऽवश्यंज्ञातव्यत्वेनेतिबहुमानंवक्ति स्वर्धुन्युदारैरिति समेमेतिक्रियाविशेषणं अहिराजकन्याः नानाबलिभिर्बहुविधपूजासाधनैर्यत्पद्ममर्चयंति वराहांवरमाप्तियोग्याइत्यनेनोत्तमभर्तृप्राप्तयेपूजेतिसूचयते स्वर्धुन्याभागीरथ्याउदस्यउदकस्याराद्स्नानलक्षणाप्राप्तिर्येषांतेस्वर्धुन्युदारास्तैः ऋगतावितिधातोर्घञ्प्र

आसीनमुर्व्यांभगवंतमाद्यंसंकर्षणंदेवमकुंठसत्त्वम् ॥ विवित्सवस्तत्वमतःपरस्यकुमारमुख्यामुनयोन्वपृच्छन् ३ स्वमेवधिष्ण्यंबहुमानयंतंयंवासुदेवाभिधमामनंति ॥ प्रत्यक्धृताक्षांबुजकोशमीषदुन्मीलयंतंविबुधोदयाय ४ स्वर्धुन्युदारैःस्वजटाकलापैरुपस्पृशंतश्चरणोपधानम् ॥ पद्मंयदर्चंत्यहिराजकन्याःसप्रेमनानाबलिभिर्वरार्हाः ५ मुहुर्गृणंतोवचसानुरागस्खलत्पदेनास्यकृतानितज्ज्ञाः ॥ [1]किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रद्योतितोद्दामफणासहस्रम् ६ प्रोक्तंकिलैतद्भगवत्तमेननिवृत्तिधर्माभिरतायतेन ॥ सनत्कुमारायसचाहपृष्टःसांख्यायनायांगधृतव्रताय ७ सांख्यायनःपारमहंस्यमुख्योविवक्षमाणोभगवद्विभूतीः ॥ जगादसोस्मद्गुरवेन्वितायपराशरायाथबृहस्पतेश्च ८ प्रोवाचमह्यंसदयालुरुक्तोमुनिःपुलस्त्येनपुराणमाद्यम् ॥ सोहंतवैतत्कथयामिवत्सश्रद्धालवेनित्यमनुव्रताय ९ उदप्लुतंविश्वमिदंतदासीद्यन्निद्रयामीलितदृङ्न्यमीलयत् ॥ अहींद्रतल्पेधिशयानएकःकृतक्षणःस्वात्मरतावनीहः १०

स्ययेनारइतिरूपंयद्वास्वर्धुन्याअवगाहेनउदारैर्महद्भिः उदारंदातृमहतोरित्यभिधानं एवंविधैःस्वजटाकलापैस्तस्यसंकर्षणस्यचरणयोरुपधानंपीठायमानंतत्पद्ममुपस्पृशंतः यावत्प्रसादंस्पृष्ट्वानमंतइत्यर्थः ५ नमस्कारस्याष्टांगविशिष्टत्वंसूचयतीत्याह मुहुर्गृणंतइति अस्यशेषस्यकृतानिकर्माणि अनुरागेणभक्त्यास्खलितपदानियस्मिंस्तत्तथोक्तं तेनवचसातज्ज्ञानमननप्रकारंकर्मप्रकारंचजानंतइत्यर्थः देवाःकिरीटाद्यलंकारवंतःश्रूयंतेकोस्यालंकारोयेनदेवमित्युक्तिःसार्थास्यादितितंविशिनष्टि किरीटेति सहस्रमेवसाहस्रंकिरीटानांसहस्रेप्रत्युप्तानांमणीनांप्रवेकैःश्रेष्ठैःप्रद्योतितंप्रकाशितमुद्दाममुत्कृष्टंचफणानांसहस्रंयस्यसतथोक्तस्तम् ६ तेनसंकर्षणेनसनत्कुमारायप्रोक्तं इदंपुराणंत्वत्प्रश्नपरिहारत्वेनवक्ष्यामीत्येतावतापूर्णत्वात् सांख्यायनायेत्यादिकथनेनकिंप्रयोजनमित्याशंक्यपुराणाध्येतृगुरुपरंपराकथनंश्रोतॄणामतिशयबुद्ध्यातच्छ्रवणादौक्षिप्रंनिरंतरंप्रवृत्तिःस्यादितिमहाप्रयोजनमस्तीतिसूचयन्नाह । प्रोक्तमित्यादिना । निवृत्तिधर्माभिरतत्वादिकंपुराणश्रवणाद्यधिकारसंपत्त्यर्थमुच्यतइतिज्ञातव्यम् ७ ८ ९ तदेवंशुकःपाद्मकल्पमिमंशृण्वित्युक्तंपाद्मंकल्पंमैत्रेयेणविदुरप्रश्नपरिहाररूपत्वेनकथयति उदप्लुतमिति अनीहोऽक्लिष्टकारी अनःप्राणोस्यास्तीतिअनीप्राणितदर्थमीहाचेष्टावतार। १७

१ तात्पर्यानुतारेणेदं अतएवप्रमाणमल्पग्रे न निवासस्थानमर्थः ।

SGDF
Sri Gurgadharan Digital Foundation

दिचरितंयस्यसोनीहः उपरतसर्गादिव्यापारोवा स्वात्मनिरतौकृतक्षणोलब्धावसरःअहींद्रस्यानंतस्यतल्पेभोगाख्यशय्यायामेकोधिशयानोयद्यदामीलितदृक्विनिद्रोपिनिद्रामीलितलोचनोन्यमीलयत्
योगनिद्रामुद्रितनेत्रःअभूत् तदेदंविश्वंउदप्लुतंउदेजलेप्लुतंगतंमग्नंकल्पप्रलयेजलशायिश्रीनारायणोदरगतमासीदित्यर्थः १० तदोदरीकृतलोकयात्रोहरिःकिंचकारेतितत्राह सोंतरिति यथानलोदारु
णिकाष्ठेरुद्धवीर्यःप्रतिबद्धदाहकत्वशक्तिर्वसतितथाहरिरपिशरीरांतर्हृदयाकाशेर्पितानिस्थूलकार्यदेहस्यलीनत्वाद्भूतानांसूक्ष्माणिरूपाणियस्यसतथा यद्वाशब्दादितन्मात्राद्रूपाणि एतदात्मकत्वात्सव
स्येतिचराचरात्मकंसर्वंप्रद्यतेकालात्मिकांप्रलयकालमात्राख्यांशक्तिं यद्वाप्रलयकालाभिमानिनींशक्तिभार्यांसुखेप्रेरयन्स्वेपदेस्वस्थानेसलिलेउवासेत्यन्वयः उदीरयाणउदीरयमाणइति शानचास्वात्म
नीतिसूचयति ११ स्वापावधिमाह चतुर्युगानामिति चशब्देनोवासेतिपदमनुकर्षति चतुर्युगानांसहस्रमितिसंख्यातंकालंस्वपन्नप्सुवासेति ततउत्तरकालेकाक्रियाभूदितितत्राह तयेति सृष्टिसंहारशक्त्यो
रेकत्वद्योतनायतयेतिपरामृष्टं सृष्टिकालाख्ययोदीरितयाप्रेरितयास्वशक्त्याऽऽसादितकर्मतंत्रःसृष्ट्यर्थमुपस्थापितजगत्सर्गादृष्टाख्यसाधनःनित्यज्ञानगोचरत्वादिमान्लोकान्स्वदेहेहृदयाकाशेददृशे
अपिशब्दात्रिविधानपश्यदितिग्राह्यं दृष्ट्वासिसृक्षुरभूदितिवा अपीतानित्यपपाठः १२ सिसृक्षोस्तस्मादादौकिमभूद्येनतद्विशेषणोपादानंप्रयोजकंस्यादितितत्राह तस्येति यदासिसृक्षुरभूत्तदार्थोगर्भोद
कलक्षणस्तस्यहरेर्नाभिदेशादभिद्यतनाभिदेशंभित्त्वाप्राकाशतेत्यन्वयः हरेःस्वातंत्र्यद्योतनार्थंभावप्रयोगः हरेःसृज्येष्वशेषविशेषज्ञानमस्ति नकेवलंकुलालवद्युक्तिज्ञानमेवेतिभावेनाह आत्मेति आत्मनि
स्थितेषुसूक्ष्मेषुयोगिप्रत्यक्षविषयेषुआकाशादिभूतेषुइंद्रियेषुजीवेषुवाभिनिविष्टासम्यक्विषयीकृतादृष्टिरपरोक्षज्ञानंयस्यसतथातस्य घटकारणादिवत्बाह्यार्थोनेत्याह अंतर्गतइति अनेनाऽभूतस्योदरेस

सोंतःशरीरेर्पितभूतसूक्ष्मःकालात्मिकांशक्तिमुदीरयाणः ॥ उवासतस्मिन्सलिलेपदेस्वेयथानलोदारुणिरुद्धवीर्यः ११ चतुर्युगानांचसहस्रमप्सुस्वपंस्त
योदीरितयास्वशक्त्या ॥ कालाख्ययासादितकर्मतंत्रोलोकानपीमान्ददृशेस्वदेहे १२ तस्यात्मसूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरंतर्गतोर्थोरजसातनीयान् ॥ गुणेनका
लानुगतेनविद्धःशुष्यंस्तदाभिद्यतनाभिदेशात् १३ सपद्मकोशःसहसोदतिष्ठत्कालेनकर्मप्रतिबोधितेन ॥ स्वरोचिषातत्सलिलंविशालंविद्योतयन्नर्कइवा
त्मयोनिः १४ तल्लोकपद्मंसउएवविष्णुःप्रावीविशत्सर्वगुणावभासम् ॥ तस्मिन्स्वयंवेदमयोविधातास्वयंभुवंयंस्मवदंतिसोभूत् १५

त्वमुक्तंभवति इतोपिबाह्योदकंनेत्याह तनीयानिति परमाणुत्वंप्राप्तः । गर्भोदकस्यप्रागेवसत्त्वात् किमितिकार्यानुत्पत्तिरितितत्राह रजसेति रजसागुणेनविद्धोऽनुस्यूतःरजसोपिसत्त्वात्किमितिततःपू
र्वमनुत्पत्तिरित्यतःकालेति सृष्टिकालशक्त्याअनुत्पन्नइत्यनुत्पन्नइतिभावः । अनेनेश्वरस्येच्छामुख्यंकारणमित्युक्तंभवति वायुमंतरेणकथमुत्पत्तिर्घटतइत्यतउक्तं शुष्यन्निति शुष्यन्घनीभवन्वायु
नेतिशेषः उदकंवायुनाशुष्यद्भिन्नपद्ममभूद्धरेरिति १३ उक्तकारणानांबहुत्वात्किमस्यमुख्यंकारणंकिंचास्यनामधेयमितितत्राह सपद्मकोशइति लयोदकंविनान्यस्यवस्तुनोभावादनिरूपितत्वेनैतद्द
र्शनात्सहसेत्युक्तं आत्माविष्णुर्योनिर्मुख्यंकारणंयस्यसआत्मयोनिः कर्मणाऽदृष्टेनप्रतिबोधितेनफलदानायप्रेरितेनकालेनेरितइतिशेषःउदतिष्ठत् यथाचतुर्दशभुवनंस्यात्तथाप्रवृद्धोभूदित्यर्थः १४ चेतन
संबंधमंतरेणाचेतनस्यपद्मस्यसूर्यवत्प्रकाशकत्वंकथंमण्यादीनामीश्वरेच्छयातेजःपरमाणूनांप्राचुर्येणसंयोगसंभवात्कथंचिद्युज्यते अस्यतुरजसेतिपार्थिवपरमाणुभ्यउत्पत्तिकथनात्तेषांतादृशशक्त्यदर्शनाद
तःकारणांतरेणभाव्यं तत्किंतत्राह तल्लोकेति यस्मात्पद्ममभूत्सएवविष्णुस्तल्लोकविभागकारणंपद्मंप्राविशत् यथासूर्यवत्प्रकाशकत्वमाहात्म्यंस्यात्तथाविष्टवान् उकारेणरूपांतरेणप्रवेशंसूचयति एवका
रेणाणुमात्रमपिभेदोनास्तीतिनिर्धारयति भेददर्शनेनसंतापलक्षणंदुःखंस्यादित्यर्थंशाचीत्रोकारः उक्तापेव्ययमीशानेइतियादवः विष्णोरेवप्रकाशकत्वंतपद्मस्यतस्यपृथिव्यात्मकत्वादेविभावोनाह

SGDF

१८ सर्वेति सर्वेषांशब्दादिगुणानामवभासःप्रतीतिर्यस्यांपृथिव्यांसासर्वगुणावभासा तदात्मकत्वात्पद्ममपिगुणावभासमित्युच्यते तदुक्तं तस्यासनविधानार्थंपृथिवीपद्ममुच्यतइति तत्प्रवेशप्रयोजनमाह
तस्मिन्निति तस्मिन्पद्मेसन्निविष्टात्स्वयंप्रधानात्सर्वोत्तमाद्धरेःसविधाताभूदित्यन्वयःप्रधानवाचकस्त्वेक स्त्वनन्यःकेवलःस्वयमिति अतःस्वयंशब्दस्यप्रधानवाचित्वेपिविष्णोर्जातत्वंकथमवगतमिती
यशंका पद्मसंस्थाद्धरेस्तत्रब्रह्माजनिचतुर्मुखइत्येनेनपरिहर्तव्येति ननुविधातेतिकइतितत्राह स्वयंभुवमिति अनेनाजत्वमपिव्याख्यातं आत्विष्णोर्जातइति पद्मेस्वयंसंभूतइतिचप्रत्युक्तं उक्तप्रमा
णादन्यथाजनिकर्तुःप्रकृतिरितिसूत्रविरोधश्च सर्वस्याग्रेहरेर्जातश्चतुर्मुखइतिनिश्चेतुंतस्यनामांतरंध्वनयति वेदमयइति मयगताविति धातोर्वेदेनगम्यइतिवेदमयः लक्ष्मीनारायणावंतरेणवेदप्रतिपाद्येषुप्रधा
नत्वाद्वा हिरण्यगर्भःसमवर्तताग्रेभूतस्येतिश्रुतिः योब्रह्माणंविदधातिपूर्वमितिच पद्मभूतत्वमपिपद्मस्थितविष्णुभूतत्वमेवार्थइत्यंगीकर्तव्यम् १५ नन्वत्रजातःस्वयंभूर्विष्णुःस्यात्स्वभूरितिप्रसिद्धेर्नब्रह्मा
विष्णोःपद्मप्रवेशाच्चेतितत्राह तस्यामिति लोकंपृथिव्यादिकंस्वेतरंजनंवाऽपश्यमानः विवृत्तनेत्रःपर्यस्तलोचनः अत्रजातोब्रह्मैवभवेत्तस्यचतुर्मुखत्वोक्तेः १६ इतोपिब्रह्मैवोच्यतइत्याह तस्मादिति यु
गांतश्वसनःप्रलयवायुः तेनावघूर्णक्षुब्धंमहतीनामूर्मीणांचक्रंमंडलंयस्मिंस्तत्तथातस्मात्सलिलाद्विरूढमुत्पन्नंलोकतंत्रंपृथिव्यादिलोकनिर्माणकारणंकंजंपद्मं उएवप्रादौउत्पन्नोदेवआदिदेवः आत्मानंस्वंपर
मात्मानंचाद्धाप्रत्यक्षंनाविदत्नज्ञातवान् अनेनविष्णुःस्वयंब्रह्मासमभूदित्याशंकापरिहृता तस्याज्ञानासंभवात् अद्धाप्रत्यक्षसत्ययोरितियादवः १७ ब्रह्मणःसंशयप्रकारंदर्शयाति कएषइति योसा

तस्यासचांभोरुहकर्णिकायामवस्थितोलोकमपश्यमानः ॥ परिक्रमन्व्योम्निविवृत्तनेत्रश्चत्वारिलेभेनुदिशंमुखानि १६ तस्माद्युगांतश्वसनावघूर्णमहो
र्मिचक्रात्सलिलाद्विरूढम् ॥ उपाश्रितःकंजमुलोकतंत्रंनात्मानमद्धाविददादिदेवः १७ कएषयोसावहमब्जपृष्ठएतत्कुतोवाब्जमनन्यदप्सु ॥ अस्तिह्यध
स्तादिहकिंचनैतदधिष्ठितंयत्रसतानुभाव्यम् १८ सइत्थमुद्वीक्ष्यतदब्जनालनाडीभिरंतर्जलमाविवेश ॥ नार्वाग्गतस्तत्खरनालनालीःसर्वैविचिन्वंस्तदविं
दताजः १९ तमस्यपारेविदुरात्मसर्गंविचिन्वतोभूत्सुमहांस्त्रिनेमिः ॥ योदेहभाजांभयमीरयाणःपरिक्षिणोत्यायुरजस्यहेतिः २०

वब्जपृष्ठेनिषण्णः एषोहंकःअप्स्वनन्यत्प्रधानमेतदब्जंकुतउत्पन्नंकारणाभावेचपद्मलक्षणकार्यस्याप्यसंभवात् केनचित्कारणेनभवितव्यमितियुक्त्यानिरचिनोद्ब्रह्मेत्याह अस्तीति हिशब्दोवधारणार्थः इह
जलेअधोदेशेकिंचनपृथिव्यादिविलक्षणंकारणंवस्तुअस्तिह्येव। एतत्पद्मंयत्राधिष्ठितंयत्कारणंपृथिव्याद्यन्यतमंनस्यात्तेषामनुत्पन्नत्वात् अतोब्रह्मैवमूलकारणमितिपारिशिष्टमाह सतेति सताब्रह्मणाऽनुभा
व्यमनुभवसिद्धत्वेनांगीकार्यमित्यर्थः सब्रह्मार्चितयत्कुतोनुपद्मंब्रह्मणःस्यादितिश्रुतेः कुतोनुपद्ममितिसंदिह्यब्रह्मणउत्पन्नंस्यादितिनिश्चितवानित्यर्थः अनेनचतुर्मुखस्याज्ञानंक्षणिकंजीवत्वस्वरूपसंब
द्धंदुर्बलदृष्टिभिःकल्प्यमानंमध्यंदिनार्कक्षोभवदितिज्ञायते १८ युक्त्याज्ञातपद्मकारणोब्रह्मापुनःकिमकार्षीदितितत्राह सइत्थमिति इत्थंपरिशिष्टप्रमाणेन उद्भ्रम तस्योदितिनामोतिश्रुतेः वीक्ष्यालो
च्यतस्याब्जस्यनालस्यदंडस्यनालीभिःनाडीभिःसुषिरैः ततश्चांकितत्राह नेति खरनालस्यपद्मस्यनालसंबंधिनीर्नालीर्विचिन्वन्नन्विच्छन्मार्गमाणइत्यर्थः तत्कारणंनाविदत चक्षुर्विषयंनलब्ध
वान् १९ भगवत्प्रसादमंतरेणपुरुषायुषेणापितद्दर्शनंदुःशकंतादृग्माहात्म्योपेतत्वादितितत्कालस्यानेकसंख्यपाविशिष्टत्वमाह तमसीति अपारेऽनवसानेतमसिस्वरूपाच्छादकमायालक्षणांधकारे
आत्मनःसर्गोयस्मात्सआत्मसर्गःतंस्वकारणं विसोनेमयश्चतुर्मास्यलक्षणायस्यसत्रिनेमिः अजस्यविष्णोर्हेतिश्चक्राख्यः २०



SGDF

एतद्दर्शनमपिनस्वप्रयत्नेन साध्यंकिंतुतत्प्रसादेनैवतत्प्रसादश्चतत्समाधियोगेनेतितंकरवाणीति तदुपास्तिप्रकारंकथयति ततइति अप्रतिलब्धाअदृष्टाकाष्ठोत्कर्षोब्रह्मलक्षणोयेनसतथा अदृष्टस्वकारण
ब्रह्मरूपइत्यर्थः ततोनिमार्गणात् स्वधिष्ण्यंपद्ममास्थायारुह्यशनैःप्राणंकुंभकेनिरुध्यजितश्वासोभूत्वाविषयेभ्योनिवृत्तचित्तःसन्आरूढसमाधियोगः असंप्रज्ञातचित्तैकाग्र्यलक्षणध्यानःपद्मकर्णिका
यांचैलाजिनलक्षणायांन्यषीदत् स्वनासाग्रावलोकनोतिष्ठदित्यन्वयः पुनःशश्वभिरंतरमित्यर्थः २१ योगफलमाह कालेनेति पुरुषायुषाशतवर्षविधिनाकालेनतत्कारणमपश्यतेत्यन्वयः उ
पासनाजनितज्ञानफलमिदंदर्शनमितिभावेनाह अभिप्रवृद्धेति अनुदिनंचंद्रोदयेनसमृद्धसमुद्रवत्प्रवृद्धयोगेनप्रकर्षेणसमृद्धेनध्यानापरपर्यायोपासनयाविरूढबोधःसमुत्पन्नापरोक्षज्ञानः तदपिस्वप्र
सादेनेतिभावेनाह अंतर्हृदयइति अवभातंप्रकाशितं स्वयंप्रधानंअनेनतस्मिन्स्वयमित्युक्तत्वात् ब्रह्मोत्पादकमेवापश्यन्नान्यादितिसिध्यति अवभातमितिविशेषणंविशिनष्टि अपश्यतेति पूर्वंपद्मनालनि
मार्गणसमयेयन्नापश्यत्तदितिशेषः आत्मनेपदप्रयोगेणममेयमेवेष्टदेवतानान्येतिध्वनयति २२ कीदृशंहरिमपश्यदित्याशंक्यनवभिःश्लोकैस्तंविशिनष्टि मृणालेति फणानांसहस्राणामयुतेषुअ
विमिश्रितेषुअन्योन्यसंपर्करहितेषुमूर्धसु औत्पत्तिकानांरत्नानांद्युभिर्द्युतिभिर्हतंनष्टंध्वांतंयस्यतद्धतध्वांतंतच्चयुगांततोयंहतध्वांतयुगांततोयंतस्मिन्कल्पप्रलयजलस्थितेमृणालगौरायतशेषभोगपर्यंकेशया
नं शेषस्यानंतस्यनागस्यभोगोदेहःशेषभोगः अहेःशरीरंभोगःस्यादित्यभिधानं मृणालवद्गौरश्चायतश्चमृणालगौरायतःसचासौशेषभोगश्चमृणालगौरायतशेषभोगः सएवपर्यंकःशयनीयंतस्मिन्पुरुषं

ततोनिवृत्त्याप्रतिलब्धकाष्ठःस्वधिष्ण्यमास्थायपुनःसदेवः॥ शनैर्जितश्वासनिवृत्तचित्तोन्यषीददारूढसमाधियोगः २१ कालेनसोजःपुरुषायुषाभिप्रवृद्धयो
गेनविरूढबोधः॥ स्वयंतदंतर्हृदयेवभातमपश्यतापश्यतयन्नपूर्वम् २२ मृणालगौरायतशेषभोगपर्यंकएकंपुरुषंशयानम्॥ फणासहस्रायुतमूर्धरत्नद्युभि
र्हतध्वांतयुगांततोये २३ प्रेक्षांक्षिपंतंहरितोपलाद्रेःसंध्याभ्रनीवेरुरुरुक्ममूर्ध्नः॥ रत्नोदधेरोषधिसौमनस्यवनस्रजोवेणुभुजांघ्रिपांघ्रेः २४ आयामतोवि
स्तरतःसमानदेहेनलोकत्रयसंग्रहेण॥ विचित्रदिव्याभरणांशुकानांकृतश्रियोपाश्रितदिव्यवेषम् २५ पुंसांसकामायविरक्तमार्गैरभ्यर्च्यतांकामदुघांघ्रिप
द्मम्॥ प्रदर्शयंतंकृपयानखेंदुमयूखभिन्नांगुलिचारुपत्रम् २६

पुरुषाकारं एकंकेवलमप्राकृतमित्यर्थः २३ ध्यानसौकर्यायनीलपर्वतसाधर्म्येणवर्णयति प्रेक्षामिति हरितोपलाद्रेर्नीलपर्वतस्यप्रेक्षांदर्शनीयकांतिंक्षिपंतंनिराकुर्वंतं कीदृशस्यनीलगिरेःसंध्या
भ्रनीवेःसंध्याकालीनाभ्रमेवनीविर्वस्त्रंयस्यसतथातस्य उरूणिबहूनिरुक्माणिसुवर्णानिमूर्ध्निशृंगेयस्यसतथातस्य रत्नैरुदधिस्तस्यरत्नाकरस्येत्यर्थः ओषधयःसौमनस्यानिसुमनसांसमूहएववनस्रक्वन
मालायस्यसतथातस्य वेणवएवभुजायस्य अंघ्रिपावृक्षाएवांघ्रिर्यस्यसतथातस्य अनेनहरिरपिनीलद्युतिदेहः पीतांबरधरःसुवर्णकिरीटालंकृतमूर्धाकौस्तुभरत्नकंधरःवनमालाचितोदीर्घदोर्दंडमंडितः
प्रणतार्तिहारिश्रीपादपद्मइत्युत्प्रेक्षितंभवति संध्याभ्रवन्नीविर्यस्येत्यादिव्याख्यानंप्रेक्षांक्षिपंतमित्यनेनानन्वितंस्यात् २४ लोकत्रयंसंगृह्णातीतिलोकत्रयसंग्रहस्तेनाऽऽयामतोविस्तरतः दैर्घ्यपरिमं
डलाभ्यांसमानेनन्यग्रोधपरिमंडलत्वादिलक्षणवतादेहेनविचित्रदिव्याभरणाद्यानांकृताश्रियापूर्णश्रिया उपाश्रितःसमाश्रितः दिव्यऔत्पत्तिकोवेषःसौंदर्यंयस्यसतथातं यद्वा आभरणादीनांकृताश्रियाउ
पगम्याश्रितःसेवितोदिव्यवेषोयस्यसतथातमिति २५ कामंदोग्धीतिकामदुघंतच्चांघ्रिपद्मंपुंसांप्रदर्शयंतमित्यन्वयः नन्वेवंतर्हिकिमितिसर्वेपुरुषार्थभाजोनाभूवन्नितितत्राह स्वकामायेति विविर्
पृथग्भावइतिधातोर्विविक्तैर्वैदिकादिभेदेनपृथक्कृतैर्मार्गैरभ्यर्च्यतांयथाभिमुखोभवति तथार्चनंकुर्वतां नखाएवेंदवस्तेषांमयूखारश्मयस्तैर्भिन्नाइतरेतरविलक्षणाअंगुलयस्ताएवचारूणिपत्राणियस्यांघ्रिपद्म
स्यतथातत् अज्ञजनबुद्ध्यारोहार्थएवमुक्तंस्वतइतरपद्मविलक्षणमिदमंघ्रिपद्ममित्यर्थः २६

SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

मुखेनप्रत्यर्हयंतंशरणागतजनान्सम्मानयंतमिवस्थितमितिशेषः लोकार्तिहरस्मितेनेत्यादिनामुखंविशिनष्टि अधरबिंबभासाशोणायितेनरक्तवद्वर्तमानेनसुनसेनशोभमाननासिकेनसुशोभनाभ्रूर्यस्यत
त्सुभ्रुतेनसुभ्र्वा नपुंसकश्चसुवालुशब्दवदयंशब्दः २७ किंजल्कःकेसरःकदंबेतितत्पुष्पं मेखलाकांचीअनंतधनेनेतिहारस्यानर्घत्वंवाक्ति हेवत्सविदुर श्रीवत्सलक्षणस्यवक्षस्थलस्यवल्लभेनाप्रिये
ण २८ अधुनावृक्षसाधर्म्येणहरिंवर्णयति परार्ध्येति परार्ध्यैरनर्घैःकेयूरैः मणीनांप्रवेकाःश्रेष्ठाःयेषुतैःकंकणैश्चपर्यस्तंपरितोन्यस्तमलंकृतं दोर्दंडसहस्रमेवशाखायस्यसतथोक्तस्तं अव्यक्तंप्रधानंत्रिगुणंमू
लेपादेयस्यसतथातं प्रकृतेःकारणंवा तस्मादव्यक्तमुत्पन्नंत्रिगुणंद्विजसत्तमेतिवचनात् अविज्ञाताधःप्रदेशमितिवा प्रधानेव्यक्तमव्यक्तोब्रह्मण्यस्पष्टमूर्खयोरितियादवः भुवनेषुविद्यमानानामंघ्रिपाणामिंद्रं
यद्वा चतुर्दशभुवनाख्यांघ्रिपाणामिंद्रंश्रेष्ठं अहींद्रस्यशेषस्यभोगैःशरीरविशेषैरधिवीतवल्कंसंवीतत्वचं उभयत्रसममिदम्. २९ पुनरपिपर्वतसाधर्म्येणवर्णयति चराचरौकइति भगवन्महीध्रंश्रीनाराय
णाख्यपर्वतमपश्यदित्यन्वयः चराचरस्यजगतओकोमंदिरं ओकसीमंदिराश्रयावितिच प्रलयसलिलेन किरीटानांसहस्राण्येवहिरण्यशृंगाणियस्यसतथातं कंठेआविर्भवत्कौस्तुभरत्नगर्भप्रकाशमानकौ
स्तुभं कुस्तुभात्समुद्राज्जातं तन्नामरत्नंगर्भआभरणंयस्यसतथातं गर्भोपचारकेतुंदेनेपथ्येग्रसितेपिचेत्यभिधानम् ३० आम्नायाएवमधुव्रताभृंगास्तेषामाश्रययास्वरूपकीर्तिमय्यावनमालया
निवीतंसंवीतंकंठइतिशेषः इयंतंकालंअमुक्तंशबलंब्रह्मब्रह्माददर्श ननित्यमुक्तंनिर्गुणमितितत्राह सूर्येति त्रिधाम्नोविष्णोरगच्छद्भिर्नैसंतत्समीपएवतिष्ठद्भिर्मुक्तैःसूर्येंदुवाय्वग्निभिर्वृतं अत्रव्यत्यासादादि

मुखेनलोकार्तिहरस्मितेनपरिस्फुरत्कुंडलमंडितेन ॥ शोणायितेनाधरबिंबभासाप्रत्यर्हयंतंसुनसेनसुभ्र्वा २७ कदंबकिंजल्कपिशंगवाससास्वलंकृतंमे
खलयानितंबे ॥ हारेणचानंतधनेनवत्सश्रीवत्सवक्षस्थलवल्लभेन २८ परार्ध्यकेयूरमणिप्रवेकपर्यस्तदोर्दंडसहस्रशाखम् ॥ अव्यक्तमूलंभुवनांघ्रिपेंद्रम
हींद्रभोगैरधिवीतवल्कम् २९ चराचरौकोभगवन्महीध्रमहींद्रबंधुंसलिलोपगूढम् ॥ किरीटसाहस्रहिरण्यशृंगमाविर्भवत्कौस्तुभरत्नगर्भम् ३० निवीत
माम्नायमधुव्रतश्रियस्वकीर्तिमय्यावनमालयाहरिम् ॥ सूर्येंदुवाय्वग्न्यगमंत्रिधामभिःपरिक्रमत्प्राधनिकैर्दुरासदम् ३१ तर्ह्येवतन्नाभिसरःसरोजमा
त्मानमंभःश्वसनंवियच्च ॥ ददर्शदेवोजगतोविधातानातःपरंलोकविसर्गदृष्टिः ३२ स्वकर्मबीजंरजसोपरक्तःप्रजाःसिसृक्षन्नियदेवदृष्ट्वा ॥ अस्तौद्विसर्गाभि
मुखस्तमीशमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

शब्दप्रक्षेपोज्ञातव्यः सूर्येंदुवाय्वग्न्यादिभिरित्याचार्यवचनाच्चपरिक्रमद्भिःप्रदक्षिणंकुर्वद्भिःप्राधनिकैःप्रधानस्यहरेर्भृत्यैःपुरपालकैश्चवृतमितिशेषः तदुक्तं मुक्तंवाय्वादिभिर्विष्णुंवृतंब्रह्माददर्शहेत्यादिविशि
ष्टवचनाच्च दुरासदमित्यनेनापिमुक्तैर्निषेवितंविष्णुमपश्यदितिगम्यते ३१ अनेनैतच्चलब्धमित्याह तर्हीति यदेवंविधंहरिमपश्यत्तर्हितदैवनाभिसरासिउत्पन्नेसरोजेस्थितमात्मानंस्वं। ब्रह्मणोलोकविसर्ग
दृष्टिःलोकेनज्ञानेनविशिष्टमुक्तस्वभावोयेषांसूर्यादीनांलोकविसर्गास्तेषांदर्शनं । लोकेविसर्गाःसृष्टिरहितालयोदकवाय्वादयएवतेषांदर्शनमभूदतःएतद्दर्शनात्परमन्यद्दर्शनंनाभूत्मुक्तसूर्यादिकंप्रलयजलादि
कमेवब्रह्माददर्श परंनददर्शेत्युक्तंभवति यद्वा लोकस्यज्ञानस्यविसर्गस्यसृष्टेश्च।दिव्यापारशून्यस्यानिर्गुणस्यदृष्टिरतःपरंनभवति इदमेवनिर्गुणदर्शनमितिभावः ३२ यदर्थंमहंहरिणासृष्टस्तत्कर्तुतदनुग्र
हमंतरेणनशक्तोम्यतःस्तुत्यातंप्रसाद्यतत्कटाक्षैधितज्ञानवीर्योभीष्टंकार्यंशुश्रूषालक्षणंकरोमीतिभावेनतंस्तौतीत्याह स्वकर्मबीजमिति सब्रह्मातमीशमस्तौदस्तौषीदित्यन्वयः कीदृशंस्वकर्मबीजंसृष्टेःस्व
निमित्तकारणादृष्टस्यव्यंजकम् कीदृशोब्रह्मारजसागुणेनउपरक्तः उपरागफलमाह प्रजाइति सृष्टिसाधनमियदंभआदिकंदृष्ट्वाविसर्गाभिमुखःविविधसृष्ट्यभिमुखःअव्यक्तवर्त्मनिब्रह्मलक्षणमार्गेअभिनिवेशि
तात्मानिर्विषयात्निविष्टमनाः ॥ ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांनवमोध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥





SGGF Sri Gangadhar... Foundation

ब्रह्मणःस्तुतिप्रकारोस्माकमपिश्रवणगोचरःकिमितिमनःशंकामाभूदितिभावेनतत्स्तुतिप्रकारंकथयति ज्ञातोसीत्यादिना मन्वित्यवधारणार्थोनुनयार्थोवा मेननुममसुचिरात्तपआचनुनयेनअद्यज्ञातो
सि नन्वेवंमेअव्यक्तस्वभावस्यज्ञानंकथंघटतइतितत्राह देहभाजामिति भगवतोगतिः स्वरूपंदेहभाजामनुनयेननज्ञायतेइतियत्तदवद्यंदुष्टम् अतोऽव्यक्तस्वभावोपिभक्त्यादिसाधनसामग्र्याज्ञायत
एवेत्यर्थः ननुतर्हिकस्मात्सर्वेपुरुषार्थभाजःकिंनाभूवन्नित्यस्येदमेवोत्तरम् तवगतिर्नज्ञायतेइत्यत्रावद्यंपापंकारणंनन्वित्यर्थः देहभाजामितिस्वस्वामिसंबंधज्ञापनायषष्ठीस्वस्वामिभावज्ञानाभावात्नज्ञा
यतइतिभावः ननुस्वव्यतिरिक्तवस्तुनोऽसत्त्वान्नज्ञायतइतिकिंनस्यादत्राह नेति त्वदन्यद्वस्तुअस्तिस्वतोनास्तित्वदधीनसत्ताकत्वात् द्रव्यंकर्मचकालश्चेत्यादेस्तर्हितेनज्ञायेतेतितत्राह तदितितुशब्दोभे
देऽवधारणेवा त्वत्तोभिन्नंतज्जगदशुद्धंसदोषमेवातःसदोषत्वान्निर्दोषोभवान्नज्ञायतइत्यर्थः त्वदन्यस्यसदोषत्वंभवतोनिर्दोषत्वंचकथमत्राह मायेति मायायाःप्रकृतेःसत्त्वादिगुणानांव्यतिकराद्विकारा
ज्जातेषुमहदादितत्त्वेषुअंतर्यामिरूपैरवतारैश्चउरुर्बहुत्वसंख्याविशिष्टोविभासीतियत्तस्मादितरत्सर्वंसदोषंत्वंनिर्दोषइत्यतोविभासीत्युक्तम् अत्रयत्स्वनानात्वंतदपिस्थानभेदादसदेवभाति एकोपि
स्थाननानात्वान्नानेवहरिरीर्यते । सर्वांतर्यामिणस्तस्यनभेदोविद्यतेक्वचिदितिवचनात् १ इतोपिवाङ्मनसागोचरंभवतःस्वरूपमित्येतदवद्यमित्याह रूपमित्यादिश्लोकद्वयेन अवबोधरसोदयेनअपरो
क्षज्ञानरससमुद्रेकेण शश्वन्निवृत्ततमसःनित्यानिरस्तप्रकृतिगुणासक्तेः तवयदेतदवतारशतैकबीजं मत्स्याद्यवतारशतानांव्यंजकंरूपमादौगृहीतमनादितएवनेदानींगृहीतं यत्तादिव्यंहरेरूपंक्षीरसागरम

ब्रह्मोवाच ॥ ज्ञातोसिमेद्यसुचिरान्ननुदेहभाजांनज्ञायतेभगवतोगतिरित्यवद्यम् ॥ नान्यत्त्वदस्तिभगवन्नपितत्त्वशुद्धं मायागुणव्यतिकराद्यदुरुर्विभासि १ रू
पंयदेतदवबोधरसोदयेनशश्वन्निवृत्ततमसःसदनुग्रहाय ॥ आदौगृहीतमवतारशतैकबीजंयन्नाभिपद्मभवनादहमाविरासम् २ नातःपरंपरमयद्भवतःस्वरू
पमानंदमात्रमविकारमविद्धवर्चः ॥ पश्यामिविश्वसृजमेकमविश्वमाद्यंभूतेंद्रियात्मकमदस्तउपाश्रितोस्मि ३ यद्वाइदंभुवनमंगलमंगलंयद्ध्यानात्मनो
दर्शितंतउपासकानाम् ॥ तस्मैनमोभगवतेनुविधेमतुभ्यंयोनादृतोनिरयभाग्भिरसत्प्रसंगैः ४

ध्यगं । इत्यतःक्षीरसमुद्रशायियन्नाभिपद्मभवनाद्यन्नाभिकमलाख्यगृहादहमाविरासंजातोस्मि अनादिनित्यादव्यक्तात्तस्माज्जज्ञेचतुर्मुखइतिवचनात् २ हेपरमयदानंदमात्रंसत्ज्ञानानंदैकरसमतएवाऽवि
कारंषड्विकाररहितं अतएवाविद्धवर्चः अप्रतिहतार्चीरूपंभवतःस्वरूपं पश्यामिअतःपरंनिर्गुणंनास्तीतिपश्यामि सज्ज्ञानानंदैकमात्रंनततःपरमंक्वचिदितिवचनाच्च यच्चविश्वसृजंविश्वस्यस्रष्टृ एकंस्रष्ट्रंतरर
हितं अविश्वंप्रपंचविलक्षणं आद्यंसर्वस्यादिभूतं उपजीव्यंवा भूतेंद्रियाणामात्मकंव्यापकं यच्चाप्नोतीत्यादेः तेतवादोरूपमुपाश्रितोस्मीत्यतोनज्ञायतेवाङ्मनसागोचरत्वादित्येतदवद्यं अवस्तुअभद्रंमतं अ
त्युत्तमाधिकार्यपेक्षयोक्तंनदेवदत्ताद्यधमापेक्षयेतितत्त्वं अनेनप्रकृतिगुणविकृतपदार्थेषुतिष्ठतोहरेरज्ञानादिकथंनस्यात् कथंवोदासीनस्याद्वितीयस्यरूपांतरग्रहणं कथंवाविकारिसृज्यंसृजतोविकाराभाव
इत्येतच्छंकात्रयमुन्मीलितमुक्तयुक्तेरितिभावः अदइत्यनेनदूरस्थवस्तुवाचिना पूर्णमदःपूर्णमिदंइतिश्रुतेः जगद्व्यापिरूपेणस्वदृक्विषयरूपस्यएकत्वंध्वनयति ३ नकेवलंमयैवज्ञातोसित्वत्प्रसादेना
न्यैरपिज्ञायमानत्वान्नज्ञायतइत्यवद्यमितिभावेनाह यद्वाइति ध्यानात्मनोज्ञानरूपस्यतच्चध्यानानुगुणरूपस्यवा तेतवोपासकानांपदिदंदर्शितंतादृक्रूपविशिष्टायानुविधेमकुर्मः तर्हिदुर्ज्ञेयाहिहरेर्गति
रित्यादेःकोभिप्रायइतितत्राह यइति असत्सुविषयेषुप्रकर्षेणसंगोयेषांतेतथातैः इदानीमभावेपिजन्मांतरेपिसत्संगत्यासद्गतिःस्यात्तत्राह निरयेति अयगतावितिधातोःअयनंगमनंनिरस्तंयस्मात्सानि
रयोनिर्गमशून्यमंधंतमइत्यर्थः तद्भजंतीतिनिरयभाजस्तैरंधंतमःप्राप्तियोग्यैरित्यर्थःयैश्चानादृतःसादरंनार्चितस्तैर्दुर्ज्ञेयइतिविशेषः तस्मैनमः वाइत्यनेनसाधनसामग्र्यादर्शनंभवत्येवेतिसूचयति ४

बलिसमयेपक्षप्रत्यक्षवद्धरेःप्रत्यक्षत्वंनसाक्षादतोनज्ञायतइतितत्राह येत्विति उपासकत्रैविध्यसूचकस्तुशब्दः तत्रयेतउपासकामहांतोगुरुमुखेभ्यः श्रुतिवातनीतमुपनिषदुक्तप्रकारेणश्रवणाख्यवायुना कर्णविवरैःप्रापितंत्वदीयचरणांबुजकोशस्यक्षीराब्ध्यादिस्थितमूलरूपाख्यपद्ममुकुलस्यगंधं हृदि व्यक्तरूपंजिघ्रंतिअपरोक्षीकृत्यानुभवंति हृदिव्यक्तंतुयद्रूपंहरेर्गंधःसउच्यतइति । उत्तमानांतुपादेनसर्वरूपंतुकथ्यतइतिवचनाच्चचरणःपादइतिपर्यायः गंधगंधवतोर्यस्मान्नभेदःक्वचनेष्यतइतिवचनात् गंधोलेशोविनिर्दिष्टइतिभेदशंकापिनकार्येत्यर्थः हेनाथतेषांस्वपुंसांहृदयांबुरुहान्नापैषिनापसरासिनतिरोभवसि तत्रनिमित्तमाह भक्त्येति भक्तिलक्षणदृढपाशेनगृहीतचरणः प्रबद्धपादइत्यर्थः अनेनभगवद्वशीकरणेभक्तिरेवप्रधानमित्युक्तंभवति ५ द्रविणादिनिमित्तभयंयावत्तावन्नज्ञायतइतिमतंनिर्मूलमितिभावेनाह तावदिति ६ कस्मात्तर्हिनज्ञायतइत्याग्रहोननिवर्ततइत्याशंक्यभवदनुग्रहापात्रत्वादित्याशयेनाह दैवेनेति अंधःतमःप्राप्तिपर्यंतंशश्वदकुशलकरणान्नज्ञायतइत्याग्रहोननिवर्ततइतिभावः दैवेनसर्वोत्तमेनहरिणाविमुखवागादींद्रियाःसुखलेशलवायाल्पादल्पसुखाय लुभगार्ध्येइतिधातोर्लोभो गार्ध्यमभिलाषस्तेनाभिभूतंमनोयेषांतेतथा यद्वासद्व्ययानिरुद्धुत्वंतेन ७ त्वयिज्ञातेसर्वमिदंज्ञायतेअविज्ञातंविज्ञातमितिश्रुतेः अतस्तवगतिर्नज्ञायतइत्ययंतसाहसमितिसूचनायब्रह्मादुर्ज्ञानफलभोगिप्रजानुकंपाव्याजेनसज्ज्ञानोत्पत्तौप्रथमंवैराग्यमेवसाधनीयंबुभूषुणेतिभावेनाह क्षुत्तृडिति क्षुधातृषात्रिभिर्धातुभिर्वातादिभिराध्यात्मिकैरिमाः प्रजा शीतोष्णवातवर्षैराधिदैविकैः इतरेतरादन्योन्यनिमित्तादाधिभौतिकैःसुदुर्भरेणकामाग्निनासुदुर्भरयारुषाच ८ त्रिविधोजीवसंघोमुक्तियो

येतुत्वदीयचरणांबुजकोशगंधंजिघ्रंतिकर्णविवरैःश्रुतिवातनीतम् ॥ भक्त्यागृहीतचरणःपरयाचतेषांनापैषिनाथहृदयांबुरुहात्स्वपुंसाम् ५ तावद्भयंद्रवि
णगेहसुहृन्निमित्तंशोकःस्पृहापरिभवोविपुलश्चलोभः ॥ तावन्ममेत्यसदवग्रहआर्तिमूलंयावन्नतेंघ्रिमभयंप्रवृणीतलोकः ६ दैवेनतेहतधियोभवतःप्रसंगा
त्सर्वाशुभोपशमनाद्विमुखेंद्रियाये ॥ कुर्वंतिकामसुखलेशलवायदीनालोभाभिभूतमनसोऽकुशलानिशश्वत् ७ क्षुत्तृट्त्रिधातुभिरिमामुहुरर्द्यमानाःशीतो
ष्णवातवर्षैरितरेतराच्च ॥ कामाग्निनाच्युतरुषाचसुदुर्भरेणसंपश्यतोमनउरुक्रमसीदतेमे ८ यावत्पृथक्त्वमयमात्मनइंद्रियार्थमायाबलंभगवतोजनईशप
श्येत् ॥ तावच्चसंसृतिरसौप्रतिसंक्रमेतव्यर्थापिदुःखनिवहंवहतीक्रियार्था ९

ग्यःसंसारयोग्यस्तमोयोग्यइतितत्रभगवतोगतिर्नज्ञायतइत्यादिरूपा मुक्तियोग्यानांसंसृतिःकदानिवर्ततइतितत्राह यावदिति चशब्दोनुक्तसमुच्चयार्थोवाधारणार्थोवा यावद्यदाआत्मनःस्वस्यभगवतःसकाशादिंद्रियार्थंइंद्रियविषयभोगार्थमयमुक्तियोग्योजनोध्यायामिपश्यामिशृणोमीत्यादिपृथक्त्वंविभागलक्षणंमायाबलंभगवदिच्छाबलं भगवदिच्छया प्रणीतंचेष्टितमित्यर्थः बलप्राणनइतिधातोः पश्येत् चशब्दान्मुक्तावपि ध्यायेमंस्येतथापश्येशृणोमीतिविभक्तता । जीवस्यतुहरेरिच्छाबलादिंद्रियभुक्तयइत्यतोनानिर्वाच्यलक्षणोभेदःपृथक्त्वम् पश्येदिति दृग्विषयत्वेनज्ञेयत्वोक्तेर्हरेरिच्छैवमायानानिर्वाच्याविद्या तदुक्तम् ज्ञेयत्वंदुर्घटस्यापिघटनाधिकशक्तिता । अभेदईश्वरेणापिसृष्ट्याद्यावंतरंगता । उच्येतयस्याःसामायाहरेरिच्छाथवाबलमिति ननुतर्हिमायाशब्दवाच्ययोर्लक्ष्मीबंधकशक्त्योर्विभागज्ञानंकथमचेतनप्रकृतेश्चेतिप्रसक्ताशंका भगवत्तंत्रतायस्यास्तद्वर्यात्वंसुरूपता । उच्येतमायासातुभीर्दोषयुक्ताजडास्मृता । परिणामिनीचयस्यास्तुदोषाश्चेतनतातथा । शैवलीनामसामायाजगद्बंधात्मिकासदेत्यनेनपरिहर्तव्या इत्यभिप्रायेणाचार्यैःशेषोदाहरणंकृतम् तावच्चदा व्यर्थापिआत्यंतिकप्रयोजनशून्यापि धर्मादिक्रियार्था दुःखनिवहंदुःखपरंपरांवहतीसंसृतिःप्रतिसंक्रमेतनाशंगच्छत्येवेत्यन्वयः अघटितघटकशक्तिरस्तीतिविद्योतनायईशेतिसंबोधनम् एतदभिप्रायेणोक्तम् ज्ञेयत्वंदुर्घटस्यापिघटनाधिकशक्तितेति ९



SGD Sri Gangeshwar Digital Foundation

नित्यसंसारिणांसंसरणप्रकारंनिरूपयाति अध्याहृतेति अध्याहृतार्थानिआकृष्टशब्दादिविषयाधिकरणानींद्रियाणियेषांतेतथाऽन्योन्याकर्षेणत्वज्ञापनायैवमुक्तम् । तत्रनिमित्तमाह निशीति अज्ञानंतुनि
शामोक्तादिवाज्ञानमुदीर्यतइतिवचनान्निश्यज्ञानेनितरांशयानाःपरमतत्त्वाज्ञानंकारणमित्यर्थः नानामनोरथधियइतिहेतुगर्भंविशेषणम् तस्मात्प्रतिक्षणंभंगयुक्तनिद्राः निद्रातुमप्यवसरोनास्तीत्यर्थः नि
त्यलुप्तकर्मानुष्ठानत्वेनदैवादनुदितप्रसादाद्धतार्थरचनाः । विनाशितार्थाभीष्टवस्तुचमत्काराऋषयोपिऋषिकुलप्रसूताअपि अत्रसर्वत्रस्पष्टंनिमित्तमाह युष्मदिति इहजीवलोकेस्वर्गेनरकेच १० पृथ
क्त्वंमायाबलंपश्येदितियदपरोक्षज्ञानमुक्तंतदुत्पत्तावित्थंभूतसाधनमाह त्वद्भावेति पुंसांनाथपुरुषोत्तम सतोल्लोकमान्यात्श्रेष्ठादाचार्यात्श्रुतेनशास्त्रश्रवणेनईक्षितोदर्शितःपंथाविष्णुभक्त्यादिलक्षणो
येषांतेतथोक्ताः अतएवत्वद्भावयोगेनत्वद्विषयेणचभक्तियोगेनभावितमधिवासितंहृत्सरोजमंतःकमलंयेषांतेतथोक्तामनइत्युपलक्षणम् वेदांतादिसच्छास्त्रश्रवणसंजातत्वद्भक्तियोगेननिर्मलीकृतेंद्रियग्रा
मायेमुक्तियोग्याजनाः हेउरुगायविष्णो तेपुरुषास्तवयद्यद्वपुर्नन्वनुमतंयथायथास्वस्वयोग्यज्ञानानंदादिगुणत्वेनानुज्ञातांधियाविभावयंति तदनुग्रहायतेषामनुग्रहायतत्तद्वपुस्ताहशंशुभाकारंप्रणयसेव्य
क्तीकरणेनस्निग्धंकरिष्यसीत्यन्वयः नन्वित्थनेनैतिह्यवाचिना याहशोभावितस्त्वीशस्ताहशोजीवआभवेत् तंयथायथोपासतेतदैवभवतीतिवाक्यद्वयंप्रमाणयति एतदुक्तंभवाति सद्गुरुमुखात्सच्छास्त्रश्रव
णेतरविरक्तिद्वाराहरौभक्तिस्तयास्वयोग्यगुणोपसंहारलक्षणोपासनातयास्यहरेरपरोक्षज्ञानम् तेनपृथक्त्वस्यमायाबलविषयत्वम् तस्माद्धरेःप्रसादस्तेननज्ञायतेभगवतोगतिरित्यादिलक्षणादुष्टजनसंग

अध्याहृतार्थकरणानिशिनिःशयानानानामनोरथधियाक्षणभंगनिद्राः ॥ दैवाद्धतार्थरचनाऋषयोपिदेवयुष्मत्प्रसंगविमुखाइहसंसरंति १० त्वद्भावयो
गपरिभावितहृत्सरोजायेसच्छ्रुतेक्षितपथाननुनाथपुंसाम् ॥ यद्यद्धियातउरुगायविभावयंतितत्तद्वपुःप्रणयसेतदनुग्रहाय ११ नातिप्रसीदसितथोपचि
तोपचारैराराधितःसुरगणैर्हृदिबद्धकामैः ॥ यःसर्वभूतदययाऽसदलभ्ययैकोनानाजनेष्ववहितःसुहृदंतरात्मा १२ पुंसामतोविविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दानेन
चोग्रतपसाव्रतचर्ययाच ॥ नाराधनंभगवतस्तवसत्क्रियार्थोधर्मोर्पितःकर्हिचिद्घ्रियतेनयत्र १३ शश्वत्स्वरूपमहसैवनिपीतभेदमोहायबोधधिषणायन
मःपरस्मै ॥ विश्वोदयस्थितिलयेषुनिमित्तलीलारामायतेनमइदंचकृमेश्वराय १४

संजातासंसृतिर्ननिवर्ततइति११ धियायद्विभावयंतीत्यत्रसकामैरेवोपास्तइत्यन्यथाप्रतीयते सामुक्तिपरिपंथिनीतिसानकर्तव्येतिभावेनाह नेति हृदीत्युभयत्रान्वेतव्यम् सर्वभूतदयायाःकर्तव्यत्वेहेतुर्नाना
जनेष्ववहितइतिदुर्भगशरीरस्थत्वेप्यणुमात्रंदुःखमस्यनास्तीत्यत्रहेतुरंतरात्मेति अंतःस्थित्वापिरतिरूपइत्यर्थः अतएवसुहृदनिमित्तबंधुः एवंविधोयस्त्वमसद्भिरसुरप्रकृतिभिरलभ्ययालब्धुमशक्ययासर्वभू
तदययासुरगणैर्हृद्याराधितोयथातिप्रसीदसि सत्वंतथाहृदिबद्धकामैर्जनैरुपचितोपचारैराराधितोनातिप्रसीदसि मंत्रगुरुदेवताशक्त्यात्वान्नियतयाकिंचित्फलदानाभिमुखोपिनात्यंतिकमुक्तिफलदत्वेनप्रस
न्नोभवसीत्यतोतीत्युक्तं आराधितोयोब्रह्माद्यैर्भक्तिज्ञानदयादिभिः । किंतस्यकामुकजनैःकृतयापरिचर्ययेतिवचनादुक्तएवार्थः इतरेषांसेवानुगुणफलदत्वेपित्वमेकएवंविधस्वभावइत्येकइति १२ नकेवलंनि
ष्कामतयाकृतंभगवत्प्रसादजनकंकिंतुभगवदर्पणसहितमित्याह पुंसामिति पुरुषैर्यंत्रयेषुयज्ञादिषुसत्क्रियार्थस्तवपूजाप्रयोजनाहष्टारूपोधर्मोयत्रयस्मिन्त्वय्यर्पितोनक्रियतेतेषांपुंसामध्वराद्यैःक्रियमाणंभ
गवदाराधनंप्रसादजनकंनभवतीत्यन्वयः १३ हरेस्तत्त्वाज्ञानादुत्पन्नोयोनज्ञायतेगतिरित्यादिरूपःसंसारस्तन्निवर्तकोपास्तौताहग्गुणोपसंहारःकर्तव्यइत्याह शश्वदिति देवदत्तवदेकदापिभेदमोहोस्तीत्य
न्यथाप्रतीतिनिरासायशश्वदिति परोपदेशमंतरेणस्वरूपज्ञानेनैव तद्ब्रह्मावेदअहंब्रह्मास्मीतिश्रुतेर्निपीतभेदमोहायसम्यङिरस्तेशापूर्णतादिषड्विधभेदमोहाय ईशस्यापूर्णताज्ञानंविष्णोरन्यस्यचेशता । भेदस्त
स्यावतारेषुजीवस्येशत्वमेवच । तथाजीवत्वमीशस्यजडाभेदस्तयोरपि । भेदमोहइतिप्रोक्तःससदानहरेःक्वचित् । अन्येषांतत्प्रसादेनशनैर्याविसतामपि । इत्यादिवचनात्स्वतोमोहाभावेपिप्राकृतबुद्ध्यासस्या

दितितत्राह बोधेति अप्राकृतज्ञानरूपबुद्धये नन्वेतज्जीवस्याप्यस्तीत्यत उक्तं परस्माद्इति स्वनियतकालप्रकृतित्वेनवदुत्तमत्वेनवतोविलक्षणत्वेनदूरीकृततद्उपद्रवत्वेन जीवस्यतद्वशत्वात्कर्मवशत्वाच्चन्मत्वा त् अलौकिकंतद्वस्तुलक्षणमंतरेणज्ञातुमशक्यमितिमन्वानोजगत्कर्तृत्वादिलक्षणविशिष्टत्वेननमति विश्वेति निमित्तभूतालीलाशृंगारचेष्टातस्याआरामायक्रीडावनाय तेतुभ्यंएवंविधलक्षणवतः किंनामेत्यतउ क्तंईश्वरायेति प्राक्कालीनजन्मप्रचितपुण्यराशेरिदानीमपिभगवद्दर्शनंप्राप्तमितिसूचयितुंचक्रमेतिलिट्प्रयोगः १४ भगवतोवताराणां गतिरपिनज्ञायतइत्येतदपिमतंदुष्टं यतोमूलस्वरूपवदवताराणामपि मुक्त्यादिदानसामर्थ्यंदृश्यतेतस्मादितिभावेनाह यस्येति यथाहरावबतारभेदमोहोनास्तीतितथातत्प्रसादाच्चदोषेष्वपिनास्तीतिद्योतयन्नविवास्तौति यस्येति असुविगमेप्राणप्रयाणकालेविवशाभक्तिवि वशाः अनेनपूर्वाभ्यासपाटवंदर्शयति । येभक्त्याविवशाविष्णोर्नाममात्रैकजल्पकाः । तेपिमुक्तिंव्रजंत्याशुकिमुतद्ध्यायिनःसदेति कैमुत्यन्यायासिद्धत्वाद्बलवत्प्रतिबंधकाच्चतत्कालेमुक्त्यभावे।पिकालांतरे निश्चितेति सहसेति अपावृतंस्वाच्छादिकमायावरणरहितं सृष्टिप्रलयादिषुविकारराहित्याद्दजं अतस्तेदेहुपजामिति १५ [illegible]

कथमितितटस्थशंकांपरिहर्तुमाह योवाइति चशब्दाःसमुच्चयार्थाः अनंतासनवैकुंठक्षीराब्धिस्थोहरिस्त्रिपादिति एकोहरिरात्मानारायणोमूलंकारणंयेषांतेआत्ममूलाः । योवाविभुःस्वयंविष्णुर्योवाअ हंमदंतर्यामीब्रह्माख्योयश्चगिरिशाख्यःशिवांतर्यामीस्थित्युद्भवप्रलयहेतवोभूत्वावतीर्यसृज्यपदार्थानांनानाविधत्वात्तेषुअंतर्यामित्वेनोरुप्ररोहोबहुरूपोववृधेतस्मैभुवनद्रुमायनमइत्यन्वयः वृक्षसाधर्म्यं

यस्यावतारगुणकर्मविडंबनानिनामानियेऽसुविगमेविवशागृणंति ॥ तेनैकजन्मशमलंसहसैवहित्वासंयांत्यपावृतमृतंतमजंप्रपद्ये १५ योवाअहंचगिरि शश्चविभुःस्वयंचस्थित्युद्भवप्रलयहेतवआत्ममूलाः ॥ भूत्वात्रिपाद्ववृधएकउरुप्ररोहस्तस्मैनमोभगवतेभुवनद्रुमाय १६ लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रम त्तःकर्मण्ययंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे ॥ यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छिनत्त्यनिमिषायनमोस्तुतस्मै १७ यस्माद्बिभेम्यहमपिद्विपरार्धधि ष्ण्यमध्यासितःसकललोकनमस्कृतंयत् ॥ तेपेतपोबहुतपोवरुरुत्समा नस्तस्मैनमोभगवतावसखायतुभ्यम् १८

कथनेनविकारित्वमुक्तमितिविस्मयंचतुर्मुखोभगवतइत्याह नायंलोकद्रुमवद्विकारीकिंतुऐश्वर्यादिगुणविग्रहइति तस्माद्बुद्ध्यवतारायतथोक्तमितिभावः वाइत्यनेनब्रह्मादिभावोविष्णोस्तुतन्नियामकता भवेत् । मत्स्यादितास्वभावस्तुनान्यथाक्वचिदिष्यतइतिप्रमाणसिद्धिंसूचयतामत्स्यादिवदेतौनसाक्षात्स्वरूपेइतिज्ञापितं १६ शतंवर्षसहस्राणांजीवामितदनंतरेपुण्यंसंचिनोमिकिमिदानींतत्करणमिति मत्वाभगवदुपासनादिसत्कर्मण्यालस्यंनकर्तव्यमितिभावेनकालांतर्यामिणंभगवंतंनमति लोकइति तावत्तदाबलवान्योस्यजनस्येहजीविताशांसद्यःकालक्षेपमंतरेणछिनत्तिअपराधमंतरेणजीविताशा छेदनंसाहसमितिनमंतव्यमित्यतउक्तंविकर्मेति विहिताकरणादिनात्महत्यादिदोषापचेरतोधिकोपराधोस्तीत्यतोनवैषम्यनैर्घृण्येहरेरितिभावः स्वेस्वविहिते तस्मैअनिमिषायनित्यज्ञाननेत्रेणानित्यं पश्यतेकालांतर्यामिणेनित्यंतुभ्यंनमइत्यन्वयः नित्यज्ञानदृशानित्यंलवकालमपीश्वरः। पश्येत्तात्कालिकंचैवतस्मादनिमिषोहरिरित्यादेर्नमात्रमत्रग्राह्यं कालांतर्यामिणोनिमिषत्वंनित्यंलवादिकालनिरीक्ष णात्तच्चोक्तं कालस्यानिमिषत्वंचलवादेर्नित्यवीक्षणात्इति इतरस्यतच्छब्दवाच्यत्वंतन्नियतत्वात् १७ क्रमकालोहमपियस्माद्बिभेमिकिंत्वितरेतस्मात्कालांतर्यामिहारिप्रसादोवश्यंसंपादनीयःपुण्यानि चयंसंपादयिषुभिरितिभावेनकालांतर्यामिणंविशिनष्टि यस्मादितिधिष्ण्यमध्यासितइतिसप्तम्यर्थेद्वितीया द्विपरार्धधिष्ण्यंब्रह्मशतवर्षकालावस्थायिस्थानंसत्याख्यं स्वस्यभीतिश्चानेनज्ञातव्येत्या शयेनाह तेपइति मुक्तावानंदवृद्धिकरंबहुतपःपूर्णज्ञानंचावरुरुत्समानःप्राप्तुमिच्छन्नूतपस्तेपे गुणोपसंहाररूपामुपास्तिमकरवमित्यर्थःस्वक्रियमाणेकर्मणिसहायांतरमनपेक्षणाद्विगतःसखायस्य सतथातस्मै १८

११

तिर्यगादिजीवयोनिषुविज्ञानविलोपहेतुष्ववतरन्नित्योदितज्ञानानंदत्वेनानन्यसाध्यंविक्रमंकुर्वन्क्रीडतीतियत्तेनैवतत्त्वज्ञानंसुलभंपुंसामतोपिनज्ञायतेगतिरित्यहोदुराग्रहोदुष्टानामितिभावेनश्रीहरिंस्तौ
ति तिर्यगिति आत्मेच्छयास्वेच्छया प्रयोजनमाह आत्मेति परीप्सयापालनेच्छया तिर्यगादिजीवयोनिष्वप्यनिरस्तरतिः अन्यत्रनित्यरातिरपितु किमु अत्रहेतुगर्भविशेषणमाह उपलब्धकाष्ठइति
नित्यानंदानुभवलोपेहि दुःखानुभवःसंभाव्यतेनान्यथा नित्यानुभूतानंदोत्कर्षत्वादित्यर्थः १९ हरेःश्रमोद्रेकोत्थनिद्रादिदर्शनाचद्वातिर्दुःखबोधेतितत्राह यइति दशार्धेनपंचसंख्ययावृत्तिर्यस्याः
सातथातयापंचपर्ववत्येत्यर्थः एवंविधाविद्ययानुपहतोऽबाधितोपीत्यनेनएकमेवब्रह्माविद्ययासंसरतीतिविद्ययामुच्यतइतिमतंदूरादुत्सादितं भीमाभयंकर्यऊर्मीणांमालाअस्यसंतीतिभीमोर्मिमालीतस्मि
अंतर्जले अहिकशिपुस्पर्शानुकूलमितिक्रियाविशेषणं अहिःशेषएवकशिपुरुत्तरवस्त्रास्तृतशय्यातस्यस्पर्शानुकूलंस्पर्शसुखानुगुणंयथाभवतितथा नस्वार्थेयंनिद्रा किंतुपरार्थेत्याशयेनाह जनस्येति
अनेनापिनिद्रामुद्रितनेत्रत्वमेवनसर्वेंद्रियोपरमत्वमुक्तंभवति २० पितृनमस्कारोपिपुत्रेणावश्यंकार्यइत्याशयेनतंनमाति यन्नाभीति यदनुग्रहेणेत्युभयत्रान्वयः अहंयदनुग्रहेणयन्नाभिपद्मभवनादा
संयदनुग्रहेणलोकत्रयोपकरणश्चासमिति लोकत्रयसृष्टौसहकारीत्यनेनमुख्यसृष्टौमुख्यस्रष्टासएवेत्युक्तंभवति शिवोपिभवदाज्ञानियतइतिभावेनाह उदरस्थेति उदरेतिष्ठतीत्युदरस्थः उदरस्थो
भवोरुद्रोयस्यसतथातस्मैअनेनसर्वसंहर्तृत्वमपिरुद्रकृतमप्युपचारमात्रं मुख्यंतुहरेरित्युक्तंभवति रुद्रस्यापिसंहर्ताकिमुतजगतइतिवा ब्रह्मरुद्रौनारायणात्मानाविंतिभ्रांतिरपहस्तितेतिचज्ञात

तिर्यङ्मनुष्यविबुधादिषुजीवयोनिष्वात्मेच्छयात्मकृतसेतुपरीप्सयायः ॥ रेमेनिरस्तरतिरप्युपलब्धकाष्ठस्तस्मैनमोभगवतेपुरुषोत्तमाय १९ योऽवि
द्ययानुपहतोपिदशार्धवृत्त्यानिद्रामुवाहजठरीकृतलोकयात्रः ॥ अंतर्जलेहिकशिपुस्पर्शानुकूलंभीमोर्मिमालिनिजनस्यसुखंविवृण्वन् २० यन्नाभिपद्म
भवनादहमासमद्यलोकत्रयोपकरणोयदनुग्रहेण ॥ तस्मैनमस्तउदरस्थभवाययोगनिद्रावसानविकसन्नलिनेक्षणाय २१ सोयंसमस्तजगतांसुहृदेकआत्मा
सत्त्वेनयन्मृडयतेभगवान्भगेन ॥ तेनैवमेदृशमनुस्पृशतायथाहंस्रक्ष्यामिपूर्ववदिदंप्रणतप्रियोसौ २२ एषप्रपन्नवरदोरमयात्मशक्त्यायद्यत्करिष्यतिगृ
हीतगुणावतारः ॥ तस्मिन्स्वविक्रमइदंसृजतोपिचेतोयुंजीतकर्मशमलंचयथाविजह्याम् २३

व्यं योगनिद्रावसानेविकसन्नलिनेक्षणायेत्युक्तिर्नित्यविकसन्नलिनेक्षणस्यकादाचित्कविकासोक्तिरज्ञजनदृष्टमपेक्ष्योक्ता अतोभगवतोगतिर्नज्ञायतइतिमतमवद्यात्मकत्वाद्बुभूषुभिर्नग्राह्यमितिसिद्धम् २१
अधुनास्वाभीष्टंप्रार्थयतइत्याह सोयमिति सइति ज्ञातोसीत्युक्तःपरामृश्यते सुहृत्त्वादेकत्वात् सुहृदंतररहितत्वादात्मत्वादुत्कृष्टत्वादिमंवरंप्रार्थयइतिभावः आत्मशब्दस्यमुख्यार्थोविष्णुरेकःसनात
नः । संदोहदेहमनसोबुद्धिर्जीवाःस्वयंतथा । ब्रह्माप्यमुख्यःक्रमशउत्कर्षोप्यात्मताभवेदितिवचनान्मुख्यार्थोविष्णुरेवतस्यैवग्राह्यत्वात् यद्येनभगेनऐश्वर्यादिरूपेणसत्वेनात्मभावेनपराक्रमेणवामृडय
तेरक्षति विश्वमितिशेषः स्पृशदानइतिधातोः अनुस्पृशतात्ददातु दृशंविशिनष्टि यथेति एवंप्रयच्छतःप्रतिदानमिदमेवेतिभावेनाह प्रणतेति अनेनेश्वरस्यस्वतस्तृप्तस्यतर्पकांतरानपेक्षांसूचयति २२
उक्तमेवार्थविशेषणांतरप्रक्षेपेणप्रार्थयते एषइति आत्मशक्त्यास्वभार्ययास्वसामर्थ्येनवा स्वसामर्थ्यात्सकर्माणिरमयासहकेशवः । कुरुतेस्वयमेवैषकानिचित्पुरुषोत्तमइतिवचनात् । यद्यत्
यंयंविक्रमं तस्मिन्स्वविक्रमेस्वव्यापारेवीर्यलक्षणेजगत्सर्जनव्यापरमग्नस्यापिमेचेतः स्मृतिकारणंज्ञानंयुंजीत अपुष्टंपुष्टंकुर्षीष्ट इयदेवनालमित्याह कर्मेति ज्ञानप्रतिबंधकंपापात्मदैत्यादिसृष्टिपापकर्मणा
प्राप्तंशमलंयथायेनजह्यामिताद्दशमितिशेषःसत्त्वादिगुणाधीनेज्ञानाज्ञानेकिमनेनस्यातामित्यतउक्तं गृहीतेति स्वनियतसत्वादिगुणप्रकाशः हयग्रीवादिप्रसादप्राप्यंज्ञानमस्मात्कथंस्यादित्यवोक्तं गृही
तेति स्वप्रकाशितज्ञानादिगुणहयग्रीवाद्यवतारः । एतत्प्रार्थनयारूपांतरप्राप्यफलमपिस्यादित्यर्थः २३

१२ वैदिकप्रतिपाद्यवस्तुनोज्ञानविशेषोवेदार्थतात्पर्यज्ञानांतरीयकइतितद्विषयकज्ञानमपिनविनष्टंस्यादितिप्रार्थयते नाभिह्रदादिति इहअंभसि सतोस्यहरेः रूपंप्रतिमास्थानीयंनिगमस्यसंबंधिनीनां १०
गिरांवाचोविसर्गोविशिष्टनिश्चयोविष्णुरेवसर्वोत्तमइत्यादिलक्षणोमारीरिषीष्टक्षीणोनष्टोमाभूदित्यर्थः २४ अनुग्रहमात्रेणाभिप्रायसिद्धावपिसंलापेनाधिकविश्वासोभवतीतिसृष्टिविषादापनयनप्रार्थ
नव्याजेनसंलापमभिप्रैति सोसाविति योसौमयावर्णितगुणोऽदभ्रकरुणःपूर्णदयासमुद्रः सपुराणपुरुषोभगवान्विश्वविजयायशेषपर्यंकादुत्थायविवृद्धप्रेमस्मितेनपूर्णस्नेहप्रसरप्रादुर्भूतमंदहासेनसहनय
नांबुरुहंविजृंभन्नुन्मीलयन् माध्व्या मदिरावद्रोमांचंजनयंत्यागिरानोमनोविषादंभयमपनयतादित्यन्वयः हेवेदगर्भभयंमाभूत् सर्गोद्यमंकुर्वित्यादिवचनेनप्रीतिमावहेत्यर्थः २५ हरिगुणानंत्यात्प्राज्ञे
नविरिंचेनयावदायुःस्तुतोहरिःकिमितिमंदाशंकांपरिहरति मैत्रेयइति स्वसंभवंस्वजनकंविद्यामंत्रलक्षणानिष्ठास्तुतेरुपरमोगुणानामानंत्यादप्रतिभानात् स्वाभीष्टसिद्धेरित्यनेकविधोहष्टोत्रतुप्रथमपक्षएवेति
भावेनाह यावदिति खिन्नवदलंबुद्धिरहितवत्इत्यनेनपुनरपिस्तोतुमिच्छांसूचयति २६ तर्ह्यनयास्वाभीष्टंनसेत्स्यतीतितत्राह अथेति कल्पव्यतिकरःप्रलयस्तदंभसा २७ आत्मनःस्वस्य लोकानांसंस्था
नस्यावयवशोविन्यासविशेषस्यविज्ञानेपरिखिद्यतोऽलंबुद्धिमकुर्वतस्तस्यब्रह्मणोऽभिप्रेतमालक्ष्यलक्षयत्तोज्ञात्वा कश्मलंज्ञानसंकटम् २८ तंद्रींलोकसंस्थानविज्ञानविषयंपरिखेदंमागाः भवान्य

नाभिह्रदादिहसतोंभसियस्यपुंसोविज्ञानशक्तिरहमासमनंतशक्तेः ॥ रूपंविचित्रमिदमस्यविवृण्वतोमेमारीरिषीष्टनिगमस्यगिरांविसर्गः २४ सोसावद
भ्रकरुणोभगवान्विवृद्धप्रेमस्मितेननयनांबुरुहंविजृंभन् ॥ उत्थायविश्वविजयायमनोविषादंमाध्व्या गिराऽपनयतात्पुरुषःपुराणः २५ मैत्रेयउवाच ॥
स्वसंभवंनिशाम्यैवंतपोविद्यासमाधिभिः ॥ यावन्मनोवचःस्तुत्वाविररामसखिन्नवत् २६ अथाभिप्रेतमालक्ष्यब्रह्मणोमधुसूदनः ॥ विषण्णचेतसस्ते
नकल्पव्यतिकरांभसा २७ लोकसंस्थानविज्ञानआत्मनःपरिखिद्यतः ॥ तमाहागाधयावाचाकश्मलंशमयन्निव २८ श्रीभगवानुवाच ॥ मावेदगर्भ
गास्तंद्रींसर्गउद्यममावह ॥ तन्मयाचोदितंह्यग्रेयन्मांप्रार्थयतेभवान् २९ भूयस्त्वंतपआतिष्ठविद्यांचैवमदाश्रयाम् ॥ ताभ्यामंतर्हृदिब्रह्मन्लोकान्द्रक्ष्य
स्यपावृतान् ३० ततआत्मनियोगेनभक्तियुक्तःसमाहितः ॥ द्रष्टासिमांततंब्रह्मन्मयिलोकांस्त्वमात्मनि ३१ यदातुसर्वभूतेषुदारुष्वग्निमिवस्थितम् ॥
प्रतिचक्षीतमांलोकोजह्यात्तर्ह्येवकश्मलम् ३२

ल्लोकसंस्थानविज्ञानंप्रार्थयतेतन्मयापूर्वमेवतपइतिद्व्यक्षरकथनेनचोदितं तत्प्रार्थनमपिनस्वाधीनंकिंतुमत्प्रेरणयैवेतीममर्थंहिनासूचयाति २९ नैतावतालमित्याह भूयस्त्वेति तपआलोचनंप्रोक्तंवि
द्यानिष्ठाप्रकीर्तितेतिवचनात्तपआलोचनगुणोपसंहारलक्षणंध्यानं विद्यांनिष्ठांभक्तिलक्षणां ततःकिंस्यादितितत्राह ताभ्यामिति ३० लोकदर्शनमेवाविशिनष्टि ततइति भक्तियुक्तःसमाहितः एका
ग्रचित्तस्त्वंततःस्वेनयोगेनध्यानेनात्मनिदेहमध्येहृदिततंसर्वगुणपूर्णंमांद्रष्टासिआत्मनित्वयिस्थितेमयिलोकान्द्रष्टासीत्यन्वयः देहेदेहेहरिस्तस्मिन्सर्वेलोकाःप्रतिष्ठिताः । अंगुष्ठमात्रेपिपरेपरशक्ति २१
र्यतोविभुरितिवचनात् हृधंतर्लोकदर्शनंयुक्तमितिभावः ३१ लोकसंस्थानविज्ञानयोगमुपदिश्याधुनाब्रह्मणःसर्वेषांगुरुत्वात्तदुपदिष्टज्ञानस्यमुक्तिसाधनत्वाल्लोकोपकारकंतज्ज्ञानप्रकारमुपदिशति यदा
त्विति तुशब्दोज्ञानविशेषसूचकः लोकोयोग्योजनोदारुष्वग्निमिवनिःसंगतयासर्वभूतेषुस्थितं तुशब्दात्सर्वभूतेषुस्थितेंगुष्ठमात्रेमय्यपिलोकान्यदाप्रतिचक्षीतप्रतिदेहंपश्येत् तर्हितदानीमेवकश्मलंजीवेश्व
राभेददर्शननिमित्तदुःखंजह्याज्जहाति देहेदेहेहरिस्तस्मिन्नित्येतदत्राप्युदाहर्तव्यम् ३२

SGF Sri Gurgeshwari Digital Foundation

नैतावतापिपूर्यतइतिपूर्वोपदिष्टज्ञानमुपचिनोति यदेति यदात्मानंभूतेंद्रियगुणाशयैरहितंपश्यतिस्वाराज्यमृच्छतीत्यन्वयः किंतुविशेषोप्यस्तीत्याह स्वरूपेणेति स्वरूपेणमयोपेतंहृदिस्थितंजीवस्वरूपं पश्यन्मुक्तोभवति अयंभावः यदात्मानंस्वरूपंजीवसंज्ञंभूतेंद्रियादिरहितंदेहादिष्वात्मभावंत्यक्त्वाहृदिस्थितेजीवरूपेआत्मभावंद्रष्टाहृदिस्थितेनस्वरूपेण सर्वबिंबरूपेणमयोपेतंसमीपेस्थितं ममपादाब्जसे वकत्वेनवर्तमानंपश्यतितदास्वरूपानंदानुभवमुपैतीति तदुक्तं त्यक्त्वादेहाद्यात्मभावंजीवरूपेहृदिस्थिते । द्रष्टात्मभावंतंचापिहरिपादाब्जसंस्थितं । यदापश्यत्यपरोक्ष्यात्तदामुक्तिंव्रजत्यसाविति ३३ इदानींतस्मिन्स्वविक्रमइतिप्रार्थितंतद्दानप्रकारमाह नानेति अस्मिन्सृष्टिकर्मणिनानाविधादृष्टाख्यकर्मणांविपाकेनफलदानोन्मुखेनकालेनबह्वीःप्रजाःसिसृक्षतस्तेतवात्माबुद्धिर्नावसीदति ननश्यति तत्रनिमित्तमाह वर्षीयानिति वर्षीयान्बहुसंवत्सरकालसंपन्नः मदनुग्रहोस्तीतियत्तस्मादितिशेषः वर्षीयान्ज्यायानितिवा ३४ एतदेवस्पष्टयति ऋषिमिति ऋषिस्त्रिकालदर्शीस्यादितिवचनात् ज्ञानित्वादाद्यमादौभवंतंत्वां प्रथमोत्पन्नत्वेनतवश्रेष्ठत्वात् हेत्वंतरमाह यन्मनइति प्रजाःसंसृजतस्तेतवात्माबुद्धिर्नावसीदतिवेतिअन्यव्यापारग्रस्तस्यान्यत्रमनोनिधानंदुष्करंतथापितत्कृतमतइत रान्प्रतिपापीयानपिरजोगुणस्त्वांनबध्नातीत्यर्थः ३५ मनोनिबंधनफलमाह ज्ञातइति यथास्थितवस्तुज्ञानमेवमत्प्रसादजनकंतत्तवास्तीत्याह यन्मामिति त्वंभूतेंद्रियगुणात्मभिर्भूतेंद्रियत्रिगुणमनोबु द्धिभिर्नियामकतयायुक्तंमांमन्यसेनतुतदात्मकत्वेनेतियत्तस्माद्यथार्थज्ञानित्वादित्यर्थः भूतेंद्रियमनोबुद्धित्रिगुणादिषुसर्वशः । युक्तंनियामकतयापश्यञ्जानातिकेशवमितिवचनात् भूतेंद्रियानियाम

यदारहितमात्मानंभूतेंद्रियगुणाशयैः ॥ स्वरूपेणमयोपेतंपश्यन्स्वाराज्यमृच्छति ३३ नानाकर्मविपाकेनप्रजाबह्वीःसिसृक्षतः ॥ नात्मावसीदत्यस्मिंस्ते वर्षीयान्मदनुग्रहः ३४ ऋषिमाद्यंनबध्नातिपापीयांस्त्वांरजोगुणः ॥ यन्मनोमयिनिर्बद्धंप्रजाःसंसृजतोपिते ३५ ज्ञातोहंभवतात्वद्यदुर्विज्ञेयोपिदेहिना म् ॥ यन्मांत्वंमन्यसेयुक्तंभूतेंद्रियगुणात्मभिः ३६ तुभ्यंमद्विचिकित्सायामात्मामेदर्शितोबहिः ॥ नालेनसलिलेमूलंपुष्करस्यविचिन्वतः ३७ यच्च कर्थममस्तोत्रंमत्कथाभ्युदयांकितम् ॥ यद्वातपसिनिष्ठाचसएषमदनुग्रहः ३८ प्रीतोहमस्तुभद्रंतेलोकानांविजयेच्छया ॥ यदस्तौषीर्गुणमयंनिर्गुणंमा नुवर्णयन् ३९ यएतेनपुमान्नित्यंस्तुत्वास्तोत्रेणमांभजेत् ॥ तस्याहंसंप्रसीदेयंसर्वकामवरेश्वरः ४०

कतयातद्युक्तज्ञानमेवज्ञानमितिभावः ३६ इतःपूर्वंस्वरूपानाविष्करणमपितवानुग्रहविशेषार्थमित्याशयेनाह तुभ्यमिति प्रलयसलिलेपुष्करस्यपद्मस्यनालेननालनाडीद्वारापुष्करस्यमूलंकारणंमांवि चिन्वतस्तवमद्विचिकित्सायांमद्दिदृक्षाजिज्ञासायामात्मासच्चिदानंदलक्षणस्तुभ्यंत्वदर्थंबहिर्दृग्विषयत्वेनदर्शितः ३७ त्वत्कथातपोनिष्ठाबलात्त्वंप्रत्यक्षोभूर्नतुस्वतइतिदर्पोमाभूदितिभावेनाह यच्चकर्थेति कथवाक्यप्रबंधइतिधातोः स्तोत्रलक्षणोवाक्यप्रबंधःकथातस्याःसम्यगुदयउत्कर्षस्तेनांकितंयुक्तं । वागिंद्रियव्यापारस्यमदनुग्रहमंतरेणानुपपत्तेस्तेनशुभविषयाप्रवृत्तिरभूत्तव । सएवमदनुग्रहइत्युपपते योवाचितिष्ठन्प्रोमनसितिष्ठन्नित्यादेः ३८ कथापिस्तोत्रलक्षणानमहेलिकावालप्रियेतिभावेनोक्तंस्फुटयति प्रीतइति लोकानांसृष्टिविजयेच्छयागुणमयंसार्वज्ञ्यादिगुणपूर्णंनिर्गुणंसत्वादिगुणरहितं मामनुवर्णयन्नस्तौषीरिति यत्तेनाहंप्रीतोस्मितेभद्रंकल्याणमस्तुइत्यन्वयः । सार्वज्ञ्यादिगुणैर्युक्तंसत्वादिगुणवर्जितं । योजानातिहरिंतस्यप्रीतोभवतिकेशवइतींदंप्रमाणंगुणोत्कर्षज्ञानमेवप्रीतिजनकंन निर्गुणज्ञानमितिभावेनोदाहृतम् ३९ त्वत्कृतस्तोत्रेणमांभजमानोयस्तस्मैप्रसन्नोभीष्टंददामिकिंपुनस्तुभ्यमित्यभिप्रेत्याह यएतेनेति आधिकारिकदेवानांस्वाधिकाराभिकामनं । भवतिप्रीतयेविष्णो र्मत्पदिरपिपत्स्वदेत्यनेनसृष्टिस्वाधिकारकामेनब्रह्मणाकृतमिदंस्तोत्रंकथंहरिप्रीतिजनकंस्यादितीदंचोद्यंनिर्मूलनीयं अतएवसर्वकामवरेश्वरइत्युक्तंसर्वकामितवराणामीश्वरइत्यर्थः ४०

मत्प्रीतेरेवसर्वपुरुषार्थोत्तमत्वंनान्यस्येत्याह पूर्तेनेत्यादिना तुलापुरुषादिहिरण्यदानैःपुंसांमत्प्रीतिःनिःश्रेयसंराज्यंरंजनीयं तत्त्वविन्मतंतत्त्वज्ञानिभिर्मतं रंजनीयमित्यनेनमोक्षेपिरंजनीयामत्प्रीति
रेवेतिध्वनयति तदुक्तं मुक्तस्यापिहरेःप्रीतिःसर्वतोप्यनुराजइतइति ४१ मुक्तावपिमत्प्रीतिरेवरंजनीयेत्युक्तं तत्रमुख्यसाधनंभक्तिरेवेत्याह अहमिति हेधातश्चतुर्मुख अहमात्मनांसर्वजीवानामा
त्माअंतर्यामित्वेनानंदादिनिर्माताऽतएवप्रेयसामतिशयेनप्रियाणांस्वात्मादीनामपिसम्यर्हितःप्रेष्ठःप्रियतमः सर्वस्मात्प्रियाद्देहादेस्तवप्रेष्ठत्वंकथमित्यतउक्तं देहादिरिति देहादिर्यस्यस्वात्मनःकृतेर्थेप्रियः
अस्यस्वात्मनोदेहादिःप्रियःस्यादितिमयैवापादितत्वादितियदतःस्वात्मादिभ्यःप्रियतमत्वान्मयिरतिंभक्तिंभवान्कुर्यादित्यन्वयः सर्वतोपिप्रियोह्यात्मातस्यापिप्रियपदांहरिः । आपादयतियत्तस्मात्स्वात्म
नोपिप्रियोहरिरितिच ४२ सृष्टावेवाधिकृतत्वात्ब्रह्मणःसृष्टिकामनंनदोषहेतुः किंतुहरेःप्रीतिहेतुस्तदाज्ञाकारित्वादितिसूचितं तदिदानींस्पष्टमाह सर्वेति सर्ववेदमयेन प्रजापतेनत्वदेतान्यन्योवि
श्वाजातानिपारितावभूवेत्याद्यखिलवेदप्रतिपाद्येनात्मनोमत्तोयोगःसंबंधोस्यास्तीतिआत्मयोगीतेनमत्तोजातेनात्मनादेहेनात्माब्रह्मात्वंयामय्यनुशेरतेताइमाःप्रजायथापूर्वंयथापूर्वकल्पेसृष्टास्तथासृजेत्य

पूर्तेनतपसायज्ञैर्दानैर्योगैःसमाधिना ॥ राज्यंनिःश्रेयसंपुंसांमत्प्रीतिस्तत्त्वविन्मतम् ४१ अहमात्मात्मनांधातःप्रेष्ठःसन्प्रेयसामपि ॥ अतोमयिरतिंकुर्याद्दे
हादिर्यत्कृतेप्रियः ४२ सर्ववेदमयेनेमाआत्मनात्मात्मयोगिना ॥ प्रजाःसृजयथापूर्वंयाश्चमय्यनुशेरते ४३ मैत्रेयउवाच ॥ तस्माएवंजगत्स्रष्टाप्रधानपुरु
षेश्वरः ॥ व्यज्येदंस्वेनरूपेणकंजनाभस्तिरोदधे ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेदशमोध्यायः ॥ १० ॥ विदुरउवाच ॥ अंतर्हितेभगवतिब्र
ह्मालोकपितामहः ॥ प्रजाःससर्जकतिधादैहिकीर्मानसीर्विभुः १ येचमेभगवन्पृष्टास्त्वय्यर्थाबहुवित्तम ॥ तान्वदस्वानुपूर्व्येणछिंधिनःसर्वसंशयान् २
॥ सूतउवाच ॥ एवंसंचोदितस्तेनक्षत्त्राकौषारवोमुनिः ॥ प्रीतःप्रत्याहतान्प्रश्नान्हृदिस्थानथभार्गव ३ मैत्रेयउवाच ॥ विरिंचोपितथाचक्रेदिव्यंवर्षश
तंतपः॥ आत्मन्यात्मानमावेश्ययथाहभगवानजः ४ तद्विलोक्याब्जसंभूतोवायुनायदधिष्ठितम् ॥ पद्ममंभश्चतत्कालकृतवीर्येणकंपितम् ५ तपसाह्येधमाने
नविद्ययाचात्मसंस्थया ॥ विवृद्धविज्ञानबलोन्यपाद्वायुंसहांभसा ६ तद्विलोक्यवियद्व्यापिपुष्करंयदधिष्ठितः ॥ अनेनलोकान्प्राग्लीनान्क
ल्पितास्मीत्यचिंतयत् ७

न्वयः त्वदन्यस्यानधिकृतत्वात्त्वमेवैतत्कुर्वित्यवधारणार्थेचशब्दोरुद्राद्युपसंग्रहार्थोवा ४३ एवंविधमहिम्नोब्रह्मणोप्यदृश्योभून्नारायणइतिमाहात्म्यातिशयप्रकटनायहरेस्तिरोधानंकथयति तस्माइति
प्रधानपुरुषयोःप्रकृतिब्रह्मणोरीश्वरः यद्ब्रह्मणोमनसिसन्निहितमिदंव्यज्यव्यक्तीकृत्य ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांदशमोध्यायः ॥ १० ॥ अस्मिन्नध्यायेनवविधसृष्टि
कथनेननिरतिशयमहिमाहरेरुच्यते तत्रशुकोमैत्रेयंप्रतिविदुरःपृच्छतीतिपरीक्षितमाह अंतर्हितइति दैहिकीर्मानसीरितिदेहमनोभ्यांसृष्टाः १ २ हृदिस्थान्विदुरस्येतिशेषः ३ भूयश्चतपआतिष्ठेतिहारि
णायदुक्तंतदाज्ञाकरणप्रकारमाह विरिंचोपीति आत्मनिपरमेश्वरेआत्मानंमनआविश्यनिधाय ४ यदात्मनाधिष्ठितंतत्पद्मंतत्कालकृतवीर्येणप्रलयकालकृतपराक्रमेणतीव्रेणेत्यर्थः वायुनाकंपितमंभ २१
श्चकंपितंविलोक्य ५ मूलोन्मूलनन्यायेनअंभसासहवायुंन्यपादित्यन्वयः निपानमुदपानंस्यादापानंपानकोष्टिकइतिहलायुधः ६ हरिणालष्टुमुपदिष्टोब्रह्मासंहर्तुमुपक्रमते किमिदंहंतेत्याशंक्यसर्ववि
रोधित्वात्तयोःपानंयुक्तमितिभावेनाह तद्विलोक्येति वियद्व्यापिआकाशवन्महत्परिमाणोपेतम् ७

एकेनपद्मेनत्रित्वादिसंख्याविशिष्टंलोकरचनंकथमितितत्राह पद्मकोशमिति यदार्चितयत्तदैवचतुर्दशभुवननिर्माणनिमित्तेनकर्मणादृष्टेनचोदितःकर्मणाविषयभूतेनहारिणाप्रेरितोभगवान्ज्ञानवैराग्या दिगुणशालिपद्मकोशमाविश्यएकत्वसंख्याविशिष्टमुरुधाबहुत्वसंख्याविशिष्टत्वेनव्यभांक्षीद्विभक्तवान् किमनंतसंख्याविशिष्टमकरोन्नेत्याह त्रिधेति भूम्यंतरिक्षस्वर्गात्मनात्रिधाभाव्यकृत्वातत्रयंपुनर्द्वि सप्तधाचतुर्दशभुवनात्मनाविभक्तवानितिशेषः ८ न्यूनातिरेकसंख्यांनिषेधयति एतावानिति जीवानांलोकस्यावस्थानस्यसंस्थाभेदोव्यवस्थाविभागःसमासतःसंक्षेपतोमयातवकथितइतिशेषःइद मपिनस्वशक्त्याकृतमित्याह धर्मस्येति परमेष्ठिनोब्रह्मणोऽनिमित्तस्य अनिषेधेपुमान्विष्णावित्यभिधानादःपरमात्मानिमित्तंयस्यसोऽनिमित्तस्तस्यब्रह्मार्पणबुद्ध्याकृतस्येत्यर्थः धर्मस्यकृतस्यविपाको विशिष्टफलमितिविद्धीतिशेषः अइतिब्रह्मेतिश्रुतेः निर्निमित्तोनार्थः तपआदीनांभगवद्विषयत्वोक्तेः ९ श्रुतहरिमहिमाविदुरः कथांतरप्रसंगेनमैत्रेयोभगवत्कथांसमापयतीतिभीत्यामैत्रेयंपृच्छति यदि ति बहुरूपस्यानंतरूपस्यहरेःकालाख्यंलक्षणंस्वरूपंयथायथावत् । लक्षणंलक्ष्यमात्माचस्वरूपमितिकथ्यतइत्यभिधानात्नान्योर्थःकिंतुस्वरूपमेव १० कालस्यसर्वप्रवर्तकत्वेनप्रधानत्वात् सूचीकटाह न्यायेनतत्स्वरूपंवक्ष्यन्मैत्रेयआदौजगत्सृष्ट्याद्यर्थंगुणत्रयोपादानकर्तृभगवद्रूपत्रयप्रादुर्भावप्रकारंवक्ति गुणेति प्रलयेगुणानांद्रष्टृत्वेनास्थितोगुणानांव्यतिकरंविकारविशेषंसम्यक्करोतीतिगुणव्यतिकरा कारः कर्मण्यण्प्रत्ययः पुरुषःपूर्णषड्गुणः अतएवनिर्विशेषः निर्विकारः अधिकांतररहितोवा अतएवाप्रतिष्ठितः अन्यत्रेतिशेषः सभगवान्कस्मिन्प्रतिष्ठितइतिस्वेमहिम्नीतिश्रुतेः तस्यगुणव्यति करस्योपादानंस्वीकारोयेनसतथातंगुणव्यतिकरोपादानकर्तारमित्यर्थः त्रिरूपत्वेनात्मानंलीलयासृजत्आविरभावयत् ११ स्वार्थाभावेप्यन्यस्यकिंप्रयोजनमुद्दिश्यरूपांतरग्रहणंहरेरितिवि

पद्मकोशंतदाविश्यभगवान्कर्मचोदितः ॥ एकंव्यभांक्षीदुरुधात्रिधाभाव्यंद्विसप्तधा ८ एतावान्जीवलोकस्यसंस्थाभेदःसमासतः ॥ धर्मस्यह्यनिमित्त स्यविपाकःपरमेष्ठिनः ९ विदुरउवाच ॥ यदात्थबहुरूपस्यहरेरद्भुतकर्मणः ॥ कालाख्यंलक्षणंब्रह्मन्यथावर्णयनःप्रभो १० मैत्रेयउवाच ॥ गुणव्यति कराकारोनिर्विशेषोऽप्रतिष्ठितः ॥ पुरुषस्तदुपादानमात्मानंलीलयासृजत् ११ विश्वंवैब्रह्मतन्मात्रंसंस्थितंविष्णुमायया ॥ ईश्वरेणपरिच्छिन्नंकालेनाव्य क्तमूर्तिना १२ यथेदानींतथाचाग्रेपश्चादप्येतदीदृशम् ॥ सर्गोनवविधस्तस्यप्राकृतोवैकृतश्चयः १३

तत्राह विश्वमिति सृष्ट्याद्यर्थत्वेनतस्यपुरुषस्यब्रह्माविष्णुरीश्वरइतित्रीणिरूपाण्यात्मनासृष्टानीत्यनेनोच्यते तथाहि विश्वंब्रह्मतन्मात्रंवैब्रह्माणंसृष्ट्वाचतुर्मुखत्वेनतंप्रविश्यसृष्टिबृंहणाद्ब्रह्मनाम्नातेनावि ष्णुनामितंत्रातंचेतितथोक्तं विष्णुनाम्नोहरेर्माययासामर्थ्येनसंस्थितंव्यवस्थापितंस्वस्वाधिकारइतिशेषः अत्रयदीश्वराख्यंसंहर्तृरूपंतत्कालाख्यंतेनरुद्रंसृष्ट्वापंचमुखत्वेनतंप्रविश्य कालेनसंहर्त्राव्यक्तमूर्ति नाचक्षुराद्यगम्यस्वरूपेणहरिणापरिच्छिन्नंसंहृतमित्यन्वयः चतुर्मुखंसृष्ट्वातंप्रविश्यस्वयंचतुर्मुखोब्रह्मनामाहरिःसृष्टयेरजोगुणमुपादत्ते अन्यरूपप्रवेशमंतरेणस्वयंविष्णुनामारक्षार्थंसत्वमुपादत्ते पंचमुख मीशानंसृष्ट्वापंचमुखस्तंप्रविश्येश्वरनामाहरिःसंहारार्थंतमोगुणमुपाददातीतितात्पर्यार्थोपिवाइत्यनेनश्रुतिप्रसिद्धिद्योतकेनज्ञायते अथत्रयीवावप्रकृतिःसत्वंरजस्तमइति तांनारायणःपर्यपश्यत्यनन्यप्रति ष्ठस्तंवाएनमाहुःपुरुषइतिपूर्णोह्येषभवति सत्रेधाबभूवैषांगुणानामुपादानायविष्णुर्वैसत्वस्यरजसोब्रह्मेशोनामतमसः सआविवेशब्रह्माब्रह्माणंचतुर्मुखमीशईशानंपंचमुखंयोवावईशईशानमाविवेशतंकाल इत्याचक्षतेकालइत्याचक्षतेइतिसौकरायणश्रुतिः १२ तदुपादानंसोव्यक्तलक्षणोबोधउपादानंकार्याधिकरणंयस्यसतथातंतदुपादानंआत्मानमेवचेतनाचेतनस्वरूपेणासृजदात्मानमसृजदित्युक्त त्वादाकाशादेरविद्यमानस्यैवोत्पत्तिर्नैतत्सारं यतोविश्वमाकाशादिब्रह्मतन्मात्रंप्रलयकालेबभूव तत्कथं संस्थितंप्रलीनंनष्टमितियावत्विष्णुमाययाव्याप्तस्यब्रह्मणोमाययाव्यक्तलक्षणंवाईश्वरेणब्रह्मणा परिच्छिन्नंविषयीकृतंकालेनकलनात्मकेनज्ञानस्वरूपेणसाक्षिणाऽव्यक्तमूर्तिना चक्षुराद्यगम्यस्वरूपेणेतित्रैकालिकासत्त्वेनव्याख्यानमयुक्तं प्रपंचत्रैकालिकाबाध्यत्वस्यानुमानासिद्धत्वादित्याह यथेति

पथेदानींसृष्टिकालेअर्थक्रियाकारित्वात्सत्यत्वमनुभूयतेतथाग्रे सृष्टेःपूर्वंप्रलयेपश्चादुत्तरत्राप्येतज्जगदीदृशंसत्यमित्यनुमातव्यंयथेदानींकारणरूपेणसच्चैतन्यंदृश्यमाकशादिकार्यमुपलभ्यतेतथाअग्रेप्रलय
कालेचकारणरूपेणसच्चैतन्यंदृश्यमितिचानुमातव्यमितित्रैकालिकासत्त्वेऽयंदृष्टांतइतिचेन्नअस्मदुक्तस्यप्रमाणानुकूल्यादन्यस्याननुकूल्यादनर्थहेतुत्वाच्च तदुक्तं सृष्टिश्चप्रलयश्चैवसंसारोमुक्तिरेवच ।
देवर्षिप्रभृतयोलोकालोकाभूरादयस्तथा । आनाद्यनंतकालीनाःसर्वदैकप्रकारतः । जगत्प्रवाहःसत्योयंनैवमिथ्याकथंचन । येत्वेतदन्यथाब्रूयुःसर्वहंतारएवते इत्यादिप्रवाहरूपेणसत्यस्यविश्वस्यसर्गस्यन
वविधत्वाच्चसत्यत्वंसिद्धं नहींद्रजालवन्मिथ्याभूतस्यनियतसंख्याविषयत्वमनेकविधत्वाच्चस्योतिभावेनाह सर्गइति तस्यविश्वस्य विधाविधौप्रकारःस्यादित्यभिधानं प्रकृतिविकृतत्वाच्चनानिर्वाच्यमाया
कृतमित्याह प्राकृतइति यःसर्गःप्राकृतोवैकृतश्चेत्यन्वयः । अव्यक्ताद्याःपृथिव्यंताःसर्गाःप्रकृतयःस्मृताः । तदुपादानकःसर्गःप्राकृतःपरिपठ्यते । अंडंतुविकृतंज्ञेयंतज्जोवैकृतउच्यतइतिवचनात् । अं
डाद्बहिःसर्गःप्राकृतः विकृतांडांतस्थःसर्गोवैकृतइतिज्ञातव्यं चशब्देनमायामयस्यपरिणामादर्शनंलिंगमितिसूचयति स्वरूपादप्रच्युतादन्यथास्फुरणंमायेत्यंगीकारात् १३ प्रतिपन्नोपाधौसत्त्वप्रति
षेधवद्बाधाभावाच्चसत्यइतिभावेनाह कालेति अस्यविश्वस्यप्रतिसंक्रमःप्रलयाख्योनाशः कालद्रव्यगुणनिमित्तभेदेनत्रिविधोज्ञेयः शतवर्षादिसंख्याज्ञातःकालतः घटादेर्मुसलादिनाद्द्रव्यतःप्रवृद्धेनसत्वे
नतामसज्ञानमुल्बणेनतमसा सात्त्विकंसुखं क्वचिदुद्रिक्तेनरजसा सात्त्विकतामसयोरपि क्वचित्सत्त्वेनराजसतामसयोरपीत्यादिकोविलयोगुणतः । रजस्तमश्चाभिभूयसत्त्वंभवतीत्युदाहृतंग्रामसस्यपदार्थ
स्यसत्त्वंहिलयकारणम् । सात्त्विकस्यतमश्चैवतयोरपिरजःक्वचित् । गुणतोयंलयःप्रोक्तोद्रव्यवस्तुविरोधिना । कालतःकालसंख्याकोलयःसर्वस्यवस्तुनः । इतिवचनाच्चविश्वस्यत्रैकालिकासत्त्वलक्ष
णोबाधोनोपपन्नइति तत्रप्राकृतवैकृतयोर्मध्येप्राकृतसर्गमाह आद्यइति आत्मनःपरमात्मनःसकाशाद्गुणवैषम्यंगुणवैषम्यनामकोमहतश्चतुर्मुखदेहस्यतदभिमन्यमानमहत्तत्वस्यचप्राकृतेष्वाद्यःसर्गउच्यते

कालद्रव्यगुणैरस्यत्रिविधःप्रतिसंक्रमः ॥ आद्यस्तुमहतःसर्गोगुणवैषम्यमात्मनः १४
द्वितीयस्त्वहमस्तत्रद्रव्यज्ञानक्रियादयः ॥ भूतसर्गस्तृतीयस्तुतन्मात्रद्रव्यशक्तिमान् १५

अत्रेदमाकूतम् तमोगुणाद्रजोगुणोद्विगुणः रजोगुणात्सत्त्वगुणोद्विगुणः एवंप्रकृतिजानांगुणानांपरिमाणंस्यात्तत्रत्रिगुणेषुसत्त्वगुणः केवलोरजस्तमोभ्यामविमिश्रः रजोगुणस्तुत्रिविधः तथाहि
मूलंरजसिरजोगुणाच्छताधिकःसत्वगुणःरजःशतांशस्तमोगुणइतिरजोराशिः मूलतमोगुणोपित्रिविधोमूलतमसि तमोगुणाद्दशगुणाधिकःसत्त्वगुणः रजस्तमसएकादशधाविभक्तादेकांशसंमितम् एवंगु
णानांनिजस्थितिःतत्रप्रलयेमूलरजएकादशधाविभक्तंदशांशेनशुद्धसत्वेनमिश्रितंभवति एकांशेनमूलतमस्यपिमिश्रितंस्यादेतांगुणानांसाम्यावस्थामाहुः तत्रयदामूलसत्त्वेनसंगतंदशांशंतद्रजःसर्वंतन्मूल
तमसासहसंगतंसंयुक्तंभवति तदामहत्तत्वंसमुत्पन्नमाहुः तत्केवलसत्वगुणमुच्यते प्रलयेमूलसत्त्वेनसंगतंमूलरजः मूलतमसिसंगतंमूलरजः मूलरजसिस्वाभाविकंरजइतिरजांस्येवत्रिभागाएकांशस्त
मइतिचतुर्भागाएषांसंयोगेनोत्पन्नगुणवैषम्यनामकंमहत्तत्त्वंब्रह्मणोरूपमिति तदुक्तं तमसोरजस्तुद्विगुणंरजसःसत्वमेवच । परिमाणतएवंस्युस्त्रयःप्रकृतिजागुणाः । तत्रसत्वंकेवलंस्याद्रजस्यपिश
ताधिकम् । सत्वंरजःशतांशंतुतमस्तत्रप्रकीर्तितम् । तमस्यपितथासत्वंतमसस्तुदशोत्तरम् । तद्दशांशेनतुरजोमूलजंयद्रजस्तुतत् । विलयेदशांशतःसत्वएकांशेनतमस्यपि । मिश्रितंभवतिज्ञेतांसाम्यावस्थां
विदुर्बुधाः । यदातुतद्रजःसर्वंतमसासहसंगतम् । तदास्वाहुर्महत्तत्वंतच्चतुर्भागसंभवम् । तत्रत्रिभागोरजसएकांशस्तमसस्तथा । तदाहुर्ब्रह्मणोरूपंगुणवैषम्यनामकम् । तदेवकेवलंसत्त्वमितरापेक्षयाभवे
त् । श्रीर्मूलसत्त्वंविज्ञेयाभूर्मूलंरजउच्यते । मूलंतमस्तथादुर्गामहालक्ष्मीस्त्रिमूलिका । गुणेभ्योगुणमूलाच्चयोतीतःसजनार्दनइति १४ द्वितीयसर्गमाह द्वितीयइति द्वितीयोहंकारस्यसर्गः तत्राहंकार
सर्गेद्रव्याणिवियदादिभूतानिज्ञानक्रियाज्ञानेंद्रियाणिकर्मेंद्रियाणिआदिशब्दगृहीतामनइंद्रियाभिमानिदेवाश्चजायंतइतिशेषः भूतादीनांसर्गक्रमेणतृतीयादित्वेनाह भूतसर्गइति भूतानामाकाशादीनांसर्ग

स्तन्मात्रद्रव्यशक्तिमान् तन्मात्राःशब्दादयः आकाशादीनांशब्दादिस्वरूपत्वात्तन्मात्रशक्तिमान् श्रवणशक्तिमत्त्वाद्द्रव्यशक्तिमान्अहंकारतत्त्वेपिगुणवैषम्यमस्तीतिज्ञातव्यम् तथाहि मूलेरजसि यद्रजो
मूलेतमसियत्तम एतदात्मकंमहत्तत्त्वंब्रह्मणोरूपमेकादशधाविभज्यदशांशाःसत्वंस्युः एकांशोरजः । रजएकादशधाविभज्यैकांशस्तमस्तस्मात्तमसउत्पन्नोहंकारस्तदाभिमन्यमानमहंकारतत्वंचोतिमहतोहं
कारसर्गः सोहंकारोपित्रिविधः तस्मिन्नहंकारेपिदशांशाःसत्वमेकांशोरजस्तद्रजएकादशधाविभज्यैकांशस्तमस्तमोंशात्तामसाहंकारः रजोंशात्तैजसाहंकारःसत्वांशाद्वैकारिकाहंकारइति तत्रापितामसा
द्भूतसर्गः तैजसादिंद्रियसर्गः । वैकारिकाद्देवसर्गः यद्रजोमूलरजसिमूलेतमसियद्रजः । तमश्चमूलेतमसिमहत्तत्त्वंतदात्मकम् । दशांशास्तत्रसत्त्वंस्युरेकांशोरजएवतु । तद्दशांशंतमोज्ञेयमहंकार
स्तदात्मकः । सरुद्रस्तामसोज्ञेयोविरिंचापेक्षयैवतु । इतरापेक्षयासत्वंसत्वाद्यास्तद्वदस्यतु । तत्तमोंशात्सात्विकांशोमनआद्यःप्रकीर्तितः । रजसोंशास्त्विंद्रियाणितामसांशाश्चखादयः । इतिवचना
दिदंतात्पर्यमवगम्यते १५ ज्ञानक्रियात्मकोज्ञानेंद्रियकर्मेंद्रियात्मकःपंचमोवैकारिकाहंकाराद्वैकारिकनामादेवसर्गः इंद्रियप्रेरकत्वेनातिविकारित्वाद्वैकारिकनामवत्त्वंतेषां यस्माद्वैकारिकाहंकरादु
त्पन्नस्वान्मनश्चयन्मयमित्युच्यते भूतानिद्रव्यशक्तीनिभूतेषुद्रवणंयतः । तथातन्मात्रशक्तीनिशब्दाद्यात्मकतायतः । क्रियाशक्तीनिवागाद्यानींद्रियाणीतराणिच । ज्ञानशक्तीनिमनसादेवाश्चज्ञानशक्त
यः । एतेषांमूलभूतत्वादहंकारस्त्रिशक्तिमान् । मानुषापेक्षयादेवाःसात्त्विकाःपरिकीर्तिताः । तत्रापिसात्त्विकाःप्रोक्ताःसात्विकायास्तुदेवताः । तत्रापिसात्विकोरुद्रस्तत्रापितुचतुर्मुखः । अविकारौब्रह्मरुद्रौ
देहभेदादिसंभवे । विकारवंतइंद्राद्यास्तस्माद्वैकारिकामताः । तएतेंद्रियरूपेणयतस्त्वतिविकारिणः । ज्ञानमात्रगुणोद्रिक्तास्तस्मात्तैजसनामकाः । अविकारित्वयोग्यत्वंनिवृत्तंहींद्रियेषुतु । वैकारिक
त्वनामापिततस्तेषांनविद्यते । यथाविप्रकुलेमूर्खोमूर्खइत्यभिधीयते । विद्यायोग्यत्वतःशूद्रोनमूर्खोमूर्खएवसन् । तामसानीहभूतानिकिंचिद्व्यवहितत्वतः । ज्ञानस्यमुष्टुज्ञत्वेपिपूर्णज्ञानोहरिःस्वयं । इतिव

चतुर्थऐंद्रियःसर्गोयस्तुज्ञानक्रियात्मकः ॥ वैकारिकोदेवसर्गःपंचमोयन्मयंमनः १६ षष्ठस्तुतमसःसर्गोयस्त्वबुद्धिकृतःप्रभो ॥ षडिमेप्राकृताःसर्गावै
कृतानपिमेशृणु १७ रजोभाजोभगवतोलीलेयंहरिमेधसः ॥ सप्तमोमुख्यसर्गस्तुषड्विधस्तस्थुषांचयः १८

चनात्तुशब्दचतुष्टयसूचितएषांविशेषोज्ञातव्यः १६ तमसोऽविद्यायाःतुशब्दएवार्थे अःविष्णुस्तस्मिन् बुद्धिरबुद्धिस्तत्पूर्वमेवकृतःसदाविष्णुबुद्धित्वेपितमःसंसर्गेणस्वबुद्धिर्भ्रष्टाभवविइतिभीत्याविशेषत
स्तद्बुद्ध्यैवेत्युक्तं सर्वदातद्बुद्धिद्योतनायैवेति योभूतानांतामसोंशस्तस्मादंशादविद्याब्रह्मणोत्पादिताइतिद्योतनायप्रथमस्तुशब्दः तदुक्तं । अबुद्धिपूर्वमिवतुब्रह्मणोहरिबुद्धितः । तामसानांतुभूतानांसहस्रं
सत्त्वभागिनां । शतांशरजसामेकतमसांसर्ववेदिनां । केवलस्तामसोयोंशःसोविद्यापंचपर्विका । जातातिकृष्णातद्देहाद्दैत्यरक्षःपिशाचका इति । अबुद्धिपूर्वकस्तस्यप्रादुर्भूतस्तमोमयः । तमोमोहोमहामो
हस्तामिस्रोह्यंधसंज्ञितः । अविद्यापंचपर्वैषाप्रादुर्भूतामहात्मन इतिश्रीविष्णुपुराणे । पंचपर्वात्वविद्यातुभूतेभ्योहरिणापुरा । उद्धृताब्रह्मणिक्षिप्तासापुनस्तेननिःसृता । तत्सृष्टत्वज्ञापनायतस्मात्सातामसाम
तेतिच मयाइमेषट्प्राकृताःसर्गास्तवकथिताइतिशेषः प्राकृतसर्गकथनानंतरमन्यःप्रसंगोमाभूदितिपरीक्षिद्वाक्यस्यानवकाशवाक्ति वैकृतानिति १७ प्राकृतवैकृतसर्गकथनश्रवणेनांकिंफलमित्या
शंक्यभगवल्लीलात्वाच्छ्रवणेनमुक्तिरेवफलमितिभावेनाह रजोभाजइति सृष्ट्यर्थंरजोगुणप्रवर्तकस्यहरिवत्सूर्याग्निवन्मेधायस्यसतथातस्यजाज्वल्यमानबुद्धेरित्यर्थः भगवतोनारायणस्येयंसृष्टिर्लीला
नस्वार्थपरा योग्यजनमुक्त्यर्थेत्यर्थः विरिंचविषयत्वेहरौमेधायस्यतसतथातस्यअनेनाबुद्धिकृतइतिपदंविवृतं विरिंचस्यापिश्रीनारायणानुग्रहेणसृष्टिरियंनश्रमजननीकिंतुलीलारूपेत्यनेनाप्यबुद्धिकृतत्वा
च्छ्रमकरीत्यन्यथाप्रतीतिर्निरस्ता सृष्ट्यादावेतेगुणाहरेरेवमुख्याः तदुक्तं एतेगुणाहरेःसम्यक्स्वातंत्र्यविषयाःसदेत्यादि । यस्तस्थुषांस्थावराणांमुख्यःसर्गःससप्तमः । सचषड्विधः स्थास्नुभिर्निय
मान्मुख्यास्थितेर्गतिरवाप्यते । प्रायःपरोपकर्तृत्वाच्चमुख्यस्रोतसस्ततः । इतिमुख्यस्रोतस्त्वंस्थावराणांयुक्तम् १८

षड्विधमाह वनस्पतीति फलंतियेविनापुष्पैस्तान्वदंतिवनस्पतीन् । इत्यतःपनसादयोवनस्पतयः । ओषधयः फलपाकांताव्रीह्यादयः । लताःपराश्रयबलाः । त्वक्सारावेण्वादयः । वीरुधःकांडरुहा णिगुल्मानि । द्रुमाश्चूतादयः । प्रमाणवचनेनयन्मुख्यस्रोतसइत्युक्तंतदेवोत्स्रोतसइतिकथ्यते उत्स्रोतसइत्यस्यार्थऊर्ध्वस्रोतसइतीतिकिंनस्यान्नस्यादसंभवात्तथाहि ऊर्ध्वगंतारोदेवामोक्षैकभागित्वात् त दुक्तं नियमादूर्ध्वगंतारोदेवामोक्षैकभागिनः । ऊर्ध्वस्रोतसइत्येवंतस्मात्तेपरिकीर्तिता इति तर्हिदेवानामयमर्थःकथंसंपत्स्यतेउच्यते उच्चतमत्वमूर्ध्वत्वंतदेवोच्छब्दस्यापीति तदुक्तं ऊर्ध्वइत्येवयस्तू च्चतमएवाभिधीयते । ऊर्ध्वस्रोतसएतस्माद्देवाएवनतत्परइति स्थावराणामेतच्छब्दवाच्यत्वमुच्चंवर्धमानेषुमुख्यत्वात् तदुक्तं उच्छब्दउच्चमात्रेपितस्मात्स्थास्नुषुभण्यते इति । अनेनमुख्यशब्दस्या र्थांतरंदर्शितं तत्स्वभावमाह तमःप्रायाइति तमःप्रायाअज्ञानप्रचुराःकल्पवृक्षादिव्यावृत्यर्थंप्रायःशब्दःअंतःस्पर्शाःस्पर्शनेसत्यंतर्ज्ञानवंतःविशोषिणःछेदनेसतिसपादिशोषवंतः १९ तिरश्चांतिर्य क्स्रोतसां । नाधोनोर्ध्वंतिरश्चांतुपुनस्तत्रैवयज्जनिः । यज्ञोपयोगंचसतामुपकारंविनापिवा । तिर्यक्स्रोतसइत्येवप्रोच्यंतेज्ञानिभिस्ततइति । अनेनातिरश्चांतिर्यक्स्रोतस्त्वंविवृतमितिज्ञातव्यं तिरश्चांलक्ष णमाह अविदइति अविदःकार्याकार्यविशेषज्ञानशून्याः भूरितमसः शरीरमात्रेहंममाभिमानवंत्यः यद्वा आहारनिद्राव्यतिरिक्तविषयेज्ञानरहिताः । घ्राणेनैवजानंतिइतिघ्राणज्ञाः । हृद्यवेदो ज्ञानंयेषांतेतथोक्ताः । इदमुभयेषांतस्थुषांतिरश्चांसमंलक्षणं । तदुक्तं । तिरश्चीनाःस्थावराश्चअंतस्पर्शाइतीरिताः । यत्प्रत्यक्षानुमानाभ्यांहृद्रंज्ञानंनशास्त्रतइति । यदप्रयत्नात्हृदयंगमंतदेवजानांति नशास्त्रयु

वनस्पत्योषधिलतात्वक्सारावीरुधोद्रुमाः ॥ उत्स्रोतसस्तमःप्रायाअंतस्पर्शाविशेषिणः १९ तिरश्चामष्टमःसर्गःसोष्टाविंशद्विधोमतः ॥ अविदोभूरितम सोघ्राणज्ञाहृद्यवेदिनः २० गौरजोमहिषःकृष्णःसूकरोगवयोरुरुः ॥ द्विशफाःपशवश्चेमेअविरुष्ट्रश्चसत्तम २१ खरोश्वोश्वतरोगौरःशरभश्चमरीतथा ॥ एतेचैकशफाःक्षत्तःशृणुपंचनखान्पशून् २२ श्वाशृगालोवृकोव्याघ्रोमार्जारःशशशल्यकौ ॥ सिंहःकपिर्गजःकूर्मोगोधाचमकरादयः २३ कंकगृध्रबकश्ये नाभासवल्लूकबर्हिणः ॥ हंससारसचक्राह्वकाकोलूकादयःखगाः २४ अर्वाक्स्रोतस्तुनवमःक्षत्तरेकविधोनृणाम् ॥ रजोधिकाःकर्मपरादुःखेचसुखमानिनः २५

क्तिभ्यामित्यर्थः अष्टाविंशद्विधत्वंप्रतिज्ञायाधिकोक्तिर्विशेषतोयज्ञेषूपकृतत्वाभिप्रायेणयोयस्यसदृशःसतत्रांतर्गतइतिज्ञापनंचेतिनदुष्यति तदुक्तं अष्टाविंशद्विशेषेणयज्ञेषूपकृतंयतः । तिरश्चांतावदेत स्माद्गण्यतेशास्त्रवेदिभिरिति अष्टाविंशत्प्रधानास्तुतिरश्चांयास्तुजातयः । योयस्यसदृशस्त्वन्यःसतत्रांतर्गतोभवेत् । जलजांतर्गताःसर्पाःकीटाद्यायाश्चजातयः । तेषांजलप्रधानत्वाच्छरीरस्यतुसर्वशः इतिच २० गवादिगोधांतैःषड्विंशत्कूर्ममकरादिभिःसप्तविंशत्कंकादिभिरष्टाविंशत्तदुक्तं गौरजोमहिषःकृष्णःसूकरोगवयोरुरुः । अव्युष्ट्रौचखरश्चैवतथैवाश्वतरोपरः । गौरश्चशरभश्चैवचमरीश्वसृगाल कौ । वृकोव्याघ्रश्चमार्जारोहरिश्चशशशल्यकौ । कपिर्गजश्चगोधाद्याजलजाःपक्षिणस्तथेति २१ २२ तत्रकूर्मोजलत्वेनाष्टाविंशत्स्वंतर्भूतोपिपंचनखत्वप्रदर्शनार्थंपृथगुक्तः । तत्तदाकारसंयुक्तान्स्रज्या न्स्रष्टारमेवच । यःसदासंस्मरेद्योगीनसभूयोभिजायतइतिवचनात् प्रसिद्धानामपिद्विशफादीनांस्मरणविधानार्थमुक्तिः उच्यतेसुप्रसिद्धंचस्मरणार्थंचकुत्रचित् । अप्रसिद्धज्ञापनार्थंद्विधाशास्त्रवचःस्मृत मितिच वल्लूरोनृत्तपक्षीचसभल्लूकश्चकथ्यतइत्यभिधानम् २३ २४ नवमःसर्गोर्वाक्स्रोतोनामकेषांनृणांविषयः तुशब्दादेकविधोपिद्विविधः । असुराद्यामानुषाइति मानुषाणांस्वभावमाह रजोधिकाइ ति भौतिकरजोंशजातत्वाद्रजोनिष्ठाः तदुक्तं यद्रजोभौतिकंतेनमानुषाणांसदाजनिः । तमोगूढेनरजसात्वितरस्थानुचारिणामिति । अनेनभूरितमसइतिपदंविवृतं । रजोनिष्ठत्वादेवकर्मपराः । नाहिकश्चि क्षणमपिजातुतिष्ठत्यकर्मकृदितिवचनात् किंच रजोनिष्ठास्तमोनिष्ठाद्वेधार्वाक्स्रोतसःस्मृताः । असुराद्यास्तमोनिष्ठामानुषास्तुरजोधिकाइतिवचनाच्च । मानुषलक्षणमुक्त्वाअसुरादिलक्षणमाह दुःखेचे

SGF

ति चशब्दएवार्थे दुःखएवसुखमानिनः अनेनसर्वार्थेषुविपरीतज्ञानित्वमासुरलक्षणमुक्तंभवति सर्वार्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतामसीतिवचनात् । सुखेसुखैकभावास्तुदेवानैवंतुदानवा इतिचशब्दान्मानु
षाउभयात्मकाइतिज्ञातव्यंतर्हिअर्वाक्स्रोतस्त्वंमानुषाणांकथमितिचेत् शुभप्रयत्नमंतरेणाधोगमनात् तदुक्तं प्रायोधोगमनंयस्मात्प्रयत्नेनविनाभवेत् । अर्वाक्स्रोतसइत्येवमानुषाःपरिकीर्तिताइति ।
तिरश्चांस्थावराणांचबुद्धिपूर्वप्रवर्तिनाम् । असुराणांरक्षसांचपिशाचानांतथैवच । अर्वाक्स्रोतस्त्वमुद्दिष्टंनियमादसुरादिनामितिवचनात् तिर्यगादिसाधारणमपिअसुरादीनामर्वाक्स्रोतस्त्वंनियतमिति
ज्ञातव्यम् २५ सत्तम सत्सुश्रेष्ठ एतेत्रयस्तस्थुस्तिर्यङ्मानुषविषयाएववैकृताअंडांतरसर्गाउक्ताइतिशेषः एवसाम्येवधारणइत्यभिधानादेवशब्दस्यसाम्यार्थमाह देवसर्गइति देवसर्गःप्राकृतोवैकृतश्चेत्यर्थः
तदेवविशदयति वैकारिकश्चेति योवैकारिकोदेवसर्गःप्राकृतत्वेनप्रोक्तःसकौमारश्चेत्युभयात्मकः।प्राकृतोवैकृतश्चेति कौभूमौमामानंनिर्माणंतस्यारःप्राप्तिर्यस्यसतथोक्तः अंडाद्बहिर्जातानांदेवानांपुनरंडांतर्भूमौ
जन्मकौमारइत्युच्यतइत्यर्थः मानिर्माणइतिधातुः। कुमारंवीतिकौमारोदेवानामंडजोद्भवः । वैकारिकाणांजननात्प्राकृतोवैकृतश्चसः । वैकारिकेष्वेवान्येषामीषद्भोगित्वहेतुतः । उभयात्मकत्वेनैवप्रोच्यंतेसगुणा
अपीतिवचनात् २६ देवसर्गंविभजतिदेवसर्गश्चेति चशब्देनसंख्याविशेषंकेषांचिदंतर्भावंसूचयति तदुक्तं प्रोक्ताअष्टविधादेवाविबुधाःसर्वएवतु । पितॄणांशतमेवात्रअसुरास्त्रिंशदेवतु । गंधर्वाप्सरसांचैवाद्वि
शतंपरिकीर्तितम् । सप्ततिर्यक्षरक्षःसुत्रिंशच्चारणजातिषु । शतंसिद्धास्तथान्यासुसप्ततिःसर्वजातिषु । ऊर्ध्वस्रोतसएवैतेअन्येर्वाक्स्रोतसःस्मृताः । वैकारिकेषुदेवेषुएतेवैमुख्यभोगिनः । अभोगिनस्तदन्येतु
देवाएवेततःस्मृताः । सर्वज्ञास्तैःसहाराध्याभक्तास्तेष्वंतरेषुच । नृत्तगानादिकर्तारोवाहनादिकृतस्तथा । सिद्धासिद्धेतिवक्तारश्चाराश्चैषांक्वचित्क्वचित् । सेवाकराइतिह्येतैर्भेदैरष्टाविधामताः अन्येचयेतुसर्वज्ञावि
बुधास्तेप्रकीर्तिताः । तथान्येकर्मभिस्स्वैस्स्वैरष्टभेदांतरंगताइति । अंडांतर्भूमौजायमानानांदेवानांभूतगतगुणत्रयादुत्पत्तियोग्यताभेदेनानेकविधा तदुक्तं भौतिकेनतुसत्त्वेनगूढंब्रह्मणआंडजम् । रूपंतत्रापि

वैकृतास्त्रयएवैतेदेवसर्गश्चसत्तम ॥ वैकारिकस्तुयःप्रोक्तःकौमारस्तूभयात्मकः २६ देवसर्गश्चाष्टविधोविबुधाःपितरोऽसुराः ॥ गंधर्वाप्सरसःसिद्धायक्षरक्षां
सिचारणाः २७ भूतप्रेतपिशाचाश्चविद्याध्राःकिन्नरादयः ॥ दशैतेविदुराख्याताःसर्गास्तेविश्वसृक्कृताः २८ अतःपरंप्रवक्ष्यामिवंशान्मन्वंतराणिच ॥ एवं
रजःप्लुतःस्रष्टाकल्पादिष्वात्मभूर्हरिः ॥ सृजत्यमोघसंकल्पआत्मैवात्मानमात्मना २९

तुतमःशतांशेनप्रकीर्तितम् । तज्जोरुद्रस्ततस्त्वेवमिंद्रादीनांपुनर्जनिः । गूहितंभूतरजसातत्सत्त्वंमानुषायदा । देवाएवंगुणास्त्वेतेसर्वेव्याप्यव्यवस्थिताः । गुणातीतंचयद्रूपंब्रह्मादीनांसुखात्मकम् । चि
द्रूपंतस्यसत्त्वंस्यैवोत्कर्षोयत्रविद्यते । तत्रोत्कृष्टंतमोयत्रहीनंतत्तुस्वभावतः । उपगूहनेतुनैवास्तिविशेषोनित्यचिन्मये । प्रकृतेर्गुणरूपायामूलिकायाश्चनक्वचित् । विशेषःपरमेतत्त्वेवासुदेवेकुतःपुन
रिति । देवानांशापादिदोषाद्भूमौजननेपिभूतगुणस्वभावेनदेवत्वमासुरत्वंज्ञायतेतदुक्तं यदिदेवादयोदोषाज्जायेरन्मानुषादिषु । तथापिदेवाविज्ञेयाअसुराद्यास्तथाध्रुवमिति प्रकृतमुपसंहरति दशेति
देवसर्गस्यप्राकृतवैकृतभेदेनोक्तसर्गाणांदशत्वंयुज्यते २७ २८ मूलसृष्टिर्हरिणैवास्तुमन्वंतरेष्ववांतरसृष्टिरन्यैरितिशंकामाभूदित्याशयेनाह एवमिति आत्मभूरजोहरिरात्मनास्वेच्छयाकल्पादिष्वात्मैवस्व
यमेवस्वतंत्रोभूत्वाप्रकृत्युपादानेनदेवादिदेहान्सृष्ट्वातन्नियंतृतयात्मानंसृजति । प्रादुर्बभूवबहुरूपत्वेनेतिशेषः कीदृशोहरिरेवमुक्तप्रकारेणस्रष्टा अनेनविरिंचादीनांस्रष्टृत्वंद्वारमात्रमुक्तंभवति कथंस्रष्टे
त्यतउक्तं रजःप्लुतइतिरजआदिगुणानांमध्यवर्तित्वाद्रजोगुणप्लुतोनतुगुणाधीनत्वादभिमानाच्च देववत्तद्धरिरिंद्राद्यन्यतमःकिंनस्यादित्यतउक्तमात्मभूरिति । कामोनेत्याह स्रष्टेति तर्हिविरिंचःकिमि
त्यतउक्तंहरिरिति रजोगुणेनद्रवीभूतोरजःप्लुतइतिप्रसिद्धार्थंपरित्यज्याप्रसिद्धार्थकल्पनेकिंप्रमाणमित्यतआचार्यैरिदंमानमुदाहृतं । गुणाप्लुतोहरिर्नित्यंगुणानांमध्यगोयतः । अनहंवेदनात्तस्यगुणासं
स्पर्शएवचेति । सृष्ट्वादेवादिदेहान्सआत्मानंबहुधाकरोत् । तन्नियंतृतयात्मानंप्रकीर्तिदेहभेदतः । इतिवचनंस्वबहुत्वेप्रमाणं एकत्वेऽस्यकर्तृकर्मादिभावःकथमितीदंचोद्यं । कर्ताचकरणंचैवकर्मचैवस्वयंह
रिः । आत्मनोबहुधाभावेप्रकृतेस्तुस्वतंत्रत्वइतिवाचापरिहर्तव्यं एवदभिप्रायेणामोघसंकल्पइत्युक्तम् २९

तर्हिकथंसृष्टिःप्रथमेत्याशंक्यतन्नियमोनास्तीतिसदृष्टांतमाह गुणेति एतस्मिन्गुणव्यत्ययेगुणव्यतिकरे पौर्वापर्यंपूर्वापरीभावंनेच्छंतिविपश्चितइतिशेषः कुतः अधीशितुरसंडैश्वर्यस्यहरेर्मायावत्त्वात् इच्छानियतत्वात् नर्चाभ्रमंत्याःपुनःपुनरावर्तमानायाभ्रमेरावर्तस्येव ३० एतत्कल्पसृष्टेभ्योन्यस्मिन्कल्पेन्येसृज्यंतइतिभ्रांतिंनिवारयति देवेति इंद्रादिनाम्नासहस्राक्षशुक्लादिरूपेणच ॥ ३१ ॥ इति श्रीभागवतेमहापुराणेतृ०वि०टीकायामेकादशः ॥ ११ ॥ हरेरुभयानंतयज्ञानंमोक्षैकफलमित्ययमर्थोस्मिन्नध्यायेनिरूप्यते। तत्रकालाख्यंलक्षणंब्रह्मन्निनिविदुरप्रश्नंपरिहरिष्यन्परमाणुकालज्ञानायद्रव्यं परमाणुपरिमाणमाह चरमइति तुशब्दएवार्थे एकस्यार्थेयेविशेषाणांपार्थिवादिपदार्थानांचरमोंत्योविशेषः तर्हिनिरवयवःकिंनेत्याह अनकेति यश्चानेकैरवयवैरासमंतात्सम्यक्युतःअनेकावयवत्वेचरमइ तिविशिष्योक्तिःकथमित्यतस्तुशब्देनविशिनष्टि देवलोकेस्थितामनुष्याविशेषेणसौक्ष्म्येणदर्शनेयस्यांशांशित्वविशेषंद्रष्टुंनशक्ताः सएवचरमोविशेषइत्याचक्षतेप्रेक्षावंतः नृणांकाणादनीयतायेस्मादैक्य भ्रमःयतःपरिमाणुर्नास्ति सपदार्थःपरमाणुरितिभ्रांतिः तेषांभ्रांतिज्ञानंयुक्तमितिदर्शयितुंनृणामित्युक्तं नाम्नापरमाणुर्विज्ञेयइत्यर्थः मनुष्यादेवलोकेपिविशेषेनैवदर्शने । अंशांशित्वविशेषंतुयस्यद्रष्टुंनश क्नुयुः । चरमोविशेषइतितंमुनयोब्रूयुरंजसा । परमाणुःसविज्ञेयःकाणादाद्यानिरंशिनम् । अनंतांशयुतत्वेपियंब्रूयुर्भ्रांतिदर्शनात् । ततोपिरमाणुत्वंतदंशानांतुयद्यपि । अनंतत्वाद्विवेकार्थमस्योक्ताप रमाणुतेतिवचनात् अस्यैवपरमाणुत्वंनान्यस्येतिज्ञायते अतएवविज्ञेयइति १ अणुपरिमाणंनिरूप्यमहत्परिमाणंदर्शयति सतइति सतःपरब्रह्मणएवयत्कैवल्यंयःकेवलभावःसपरममहानित्यन्वयः काल तोदेशतोगुणतश्चानंतत्त्वं सतःपरब्रह्मणएवमुख्यमित्यर्थः संन्घटइत्यादौसच्छब्दवृत्तिदर्शनादिस्यतःपदार्थस्येति सदित्यनुवर्ततेसत्पदमुख्याभिधेयस्य मुख्याभिधेयस्त्वर्थःस्याद्वाच्यमन्यत्तुभण्यते अमु ख्येष्वर्थशब्दस्तुनीचोपरिहितोभवेदितिवचनात् मुख्यस्योपपत्तावमुख्यस्वीकारायोगात् अणुतरवस्तुनिस्थितस्यसत्पदमुख्याभिधेयस्यतत्परिणामत्वेनभाव्यं यदेवसमःप्लुषिणेत्यादौदर्शनादिस्यतःस्वरू

गुणव्यत्ययएतस्मिन्मायावत्त्वादधीशितुः ॥ नपौर्वापर्यमिच्छंतिनद्यांभ्राम्यद्भ्रमेर्यथा ३० देवासुरादयःक्षत्तःकल्पेस्मिन्येप्रकीर्तिताः ॥ तएवनामरूपा भ्यामासन्मन्वंतरांतरे ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकादशोध्यायः ॥ ११ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ चरमंस्तुविशेषाणामनेकासंयुतःसदा परमाणुःसविज्ञेयोनृणामैक्यभ्रमोयतः १ सतएवपदार्थस्यस्वरूपावस्थितस्ययत् ॥ कैवल्यंपरममहानविशेषोनिरंतरः २

पावस्थितस्येतिस्वरूपमेवावष्टभ्यस्थितस्य स्वेमहिम्नीतिश्रुतिः जगदावरकस्यवासुदेवाख्यस्यहरेर्जगत्प्रविष्टरूपात् किंचिन्महत्त्वात्स्वरूपावस्थितत्वाच्चतद्व्याप्तिःकथमित्यतःकैवल्यमितिजगदावरण व्यापारोदासीनतयास्थितं तादृशरूपाणामनेकत्वात्कथंनिर्णयइत्यतोऽविशेषइति तादृग्रूपविशेषरहितःसर्वगतस्यापिप्रादेशमात्रतयास्थितत्वेनविशेषवत्त्वात्कथमविशेषइत्यतोनिरंतरइति प्रादेशमात्रादि विशेषरहितः एतदुक्तंभवति परब्रह्मणःयःकेवलभावोंडांतःप्रविष्टंतदावरकंतस्यैवपरमपुरुषादिरूपांतरतदेकदेशप्रादेशमात्रादिविशेषंचविनायत्सर्वगतंस्वरूपंतदेवपरममहानित्युच्यते। कालकोटिविहीनत्वं कालानंत्यंविदुर्बुधाः। देशकोटिविहीनत्वंदेशानंत्यंतथैवच। गुणानामप्रमेयत्वंवस्त्वानंत्यंविदोविदुः। आनंत्यंत्रिविधंनित्यंहरेर्नान्यस्यकेनचित्। तस्यसर्वस्वरूपेष्वप्यानंत्यंतुत्रिलक्षणम्। तथापिदेशतस्तस्य परिच्छेदोपिविद्यते। परिच्छेदस्तथाव्याप्तिरेकरूपेपियुज्यते। तस्याचिंत्याद्भुतैश्वर्याद्व्यवहारार्थमेवच। गुणतःकालतश्चैवपरिच्छेदोनकुत्रचित्। व्याप्तत्वंदेशतोप्यस्तिपूर्वरूपेषुयद्यपि। नचभेदःक्वचि त्तेषामणुमात्रोपिविद्यते। तथापिविद्यतेऽणुत्वंतस्मादैश्वर्ययोगतः। तस्माद्व्यवहारार्थमव्याप्तत्वंचभण्यते। यत्तस्यव्यापकंरूपंपरंनारायणाभिधम्। शून्यंब्रह्मेतियत्प्राहुर्द्वितीयंसृष्टयत्ततः। परमंपुरुषो नाम्नेमितंतदेशतोविभोः। तृतीयंवासुदेवाख्यंजगदावरकंमितम्। देशतोजगदाविष्टंतुरीयंविष्णुनामकमितिवचनेनमंदमतीनांशंकोपद्रवाःपरिहृताइतिज्ञातव्यं किंच सर्वगतस्यापिब्रह्मरूपस्यकालादिरूप याप्रकृत्यासमव्याप्तावपिदार्ष्टांतिकेतर्भावात् तदन्यस्मिन्ननवस्थानात्स्वरूपावस्थितस्येत्युक्तं। देव्यांकालादिरूपिण्यांस्थितंब्रह्मापिसर्वगम्। उच्यतेनान्यगंयस्मादात्मवत्साहरेर्विभोः। महदादिगतंयत्तु तदन्यगतमुच्यतइतिच २

---

१ तस्यचरमत्वंनामप्रमाणोक्तरीत्यादेवलोकस्थमनुष्याणांविशेषाकारेणप्रत्यक्षत्वप्रयोजकमहत्त्वाभावरूपंवैवक्षिकमितिदर्शयितुंतुशब्दः । २ शक्ताअपीतिशेषः ।



SGLF

उक्तमर्थंदार्ष्टांतिकेकरोति एवमिति सौक्ष्म्येपरमाणुत्वेस्थौल्येपरममहत्त्वेवर्तमानकालोप्येवमनुमितः कलामुहूर्तादित्यादिशास्त्रेणसाक्षिप्रत्यक्षानुगृहीतव्याप्तिमल्लिंगज्ञानवताजनेनानुमितः ज्ञातइत्य
न्वयः अनुमेतिद्वयंप्राहुर्यथाज्ञानंचलिंगजामित्यभिधानादर्थद्वयंसंस्याति यावंतंदेवलोकस्थोमानुषस्त्ववधारयेत् । महाप्रज्ञोदेवजूकःसकालःपरमाणुकः । सर्गाद्यैरनवच्छिन्नस्तदनंतरइत्यपि । तथैवपर
माण्वादिविशेषात्मापिनोभवेत् । पूर्वापरादिभेदेनसकालःपरमोमहानितिशास्त्रवचनंचात्रप्रमाणं । यज्ञादिकर्मणाप्रीतदेवताप्रसादेनप्राप्तैश्वर्योमानवोदेवजूकइति । नकेवलमुभयविधःकालोनुमितःकिंतु तदंत
र्यामीतदाख्योहरिरपिअनुमितइत्यभिप्रेत्याह संस्थानभुक्त्येति विभुर्व्याप्तोभगवान्संस्थानभुक्त्यासंस्थानयोःपरमाणुत्वेनपरममहत्त्वेनव्यवच्छिन्नयोःस्थित्यातदंतर्यामित्वेनाव्यक्तोऽदृश्यःपरमाणुःपरम
महानित्यनुमितइत्यन्वयः तत्रस्थित्वाकिंकरोतीत्यतउक्तं व्यक्तभुगिति व्यक्तंतत्कालवृत्तिजगत्सृजतिपातिसंहरतीतिव्यक्तभुगिति यद्वा स्वसमानधर्मवत्त्वादव्यक्तंप्रकृतिरूपंसृष्ट्यादौप्रवर्तयतीति अत्रवि
शेषस्तु देशतःकालतश्चैववस्तुतश्चात्रिधाहरेः । यथानंत्यंनचान्यस्यप्रकृतेर्देशकालतः । तथाशब्दस्यकालस्यदेशानंत्यंचकालतः । कालशब्दात्मिकासैवतथापितुहरेःसदा । नास्याःसामर्थ्यलेशोपिज्ञा
नानंदगुणेष्वपि । ज्ञेयस्तदवरोवायुःशेषवींद्रहरास्ततः । अवरास्ततइंद्राद्यागुणैःसर्वैर्नसंशयः । इतिवचनादवगंतव्यः । किंच कालांतर्यामिणः परमाण्वादिनामवाच्यत्वंतत्ताद्विशेषभोक्तृत्वात्तदुक्तं अण्वादि
कालसंस्थानभोक्तृत्वात्परमेश्वरः । अण्वादिनामवाच्योसौकालश्चेत्यभिधीयतइति ३ सामान्यतउक्तंविशिनष्टि सकालइति यःकालःकालांतर्यामीहरिश्चपरमाणुतांचरमस्तुविशेषाणामित्याद्युक्तलक्षण
वत्तांभुंक्तेसकालः हरिश्चपरमाणुर्वैइतिपरमाणुनाम्नावाच्यइत्युक्तस्मृतिप्रसिद्धमित्यर्थः सतोब्रह्मणोऽविशेषंस्वरूपंस्वरूपावस्थितकैवल्याद्यविशेषंनिरंतरलक्षणंपरममहद्रूपंयःकालःकालांतर्यामीचभुंक्ते

एवंकालोप्यनुमितःसौक्ष्म्येस्थौल्येचसत्तम ॥ संस्थानभुक्त्याभगवानव्यक्तोव्यक्तभुग्विभुः ३ सकालःपरमाणुर्वैयोभुंक्तेपरमाणुताम् ॥ सतोऽविशे
षभुग्यस्तुसकालःपरमोमहान् ४ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्रसरेणुस्त्रयःस्मृतः ॥ जालार्करश्म्यवगतःखमेवानुपतन्नगात् ५ त्रसरेणुत्रिकंभुंक्तेयःकालःसात्रु
टिःस्मृता ॥ तत्रिभागस्तुवेधःस्यात्तैस्त्रिभिस्तुलवःस्मृतः ६ निमेषस्त्रिलवोज्ञेयआम्नातास्तेत्रयःक्षणः ॥ क्षणान्पंचविदुःकाष्ठांलघुतादशपंचच ७ लघू
निवैसमाम्नातादशपंचचनाडिका ॥ तेद्वेमुहूर्तंप्रहरःषड्यामःसप्तवानृणाम् ८

सकालःकालांतर्यामिब्रह्मरूपंपरममहानितिनाम्नावाच्यं तस्यकालांतर्यामिणोपित्रिधापरिच्छेदाभावात् तदुक्तं सर्वत्रसर्वभोक्तापिविशेषादेवभोक्तृवत् । स्थितोहरिरचिंत्यात्मानिजैश्वर्यादजोविभुरि
ति । अनेनसतएवपदार्थस्येत्यादिनायानिविशेषणानिपरममहतोब्रह्मणःकथितानितानिमहत्कालांतर्यामिणोपिसंतीत्युक्तंभवति तथाहि यःसच्छब्दस्यमुख्यार्थःपरमाण्वादिकालांतर्यामिस्वरूपव्यावृ
त्तस्तथामन्वंतरादिकालांतर्यामिस्वरूपव्यावृत्तस्ततोपिस्थूलपरार्धपरादिकालांतर्यामिस्वरूपव्यावृत्तोपश्चाखंडतत्त्वेपितदेकदेशाद्यवतारभेदव्यावृत्तत्वेनपरममहद्रूपभोक्तासपरममहानिति यावताकालेन
परमाणुपरममहतोरुत्पत्तिप्रलयौस्यातांतौकालौपरमाणुपरममहांतावित्ययमर्थःप्रमाणशून्यत्वादुपेक्षणीयः ४ इदानींपरमाणुपरममहतोरंतरालकालावयवानांसंख्यायोगेननामान्याह अणुर्द्वाविति
द्वौपरमाणूमिलितौद्व्यणुकनामकालःस्यात् उत्तरत्राप्येवमेवज्ञातव्यानि त्रयोद्व्यणुकामिलितास्त्रसरेणुरूपणुकःकालः सोयमयोगिप्रत्यक्षसिद्धइत्याह जालेति जालंगवाक्षंतत्रवर्तमानार्करश्मिना
वगतःखमेवानुपतन्नगात् दृष्टिविषयंप्राप्यगतइत्यर्थः अत्रसर्वत्रतत्तत्कालावयवांतर्यामित्वेनतत्तच्छब्दवाच्यत्वेनतत्तत्कालवर्तिद्रव्यप्रवर्तकत्वेनस्थितंसच्चिदानंदलक्षणमनंतसंज्ञंस्वरूपमनुभवतीतिज्ञातव्यं
अतएवसर्वत्रसर्वभोक्तेत्युक्तं ५ तासांतिसृणांत्रुटीनांभागोभजनंयस्यसतात्रभागः तिस्रस्त्रुट्योवेधइत्युक्तंभवति ६ निमेषाअंगुलिस्फोटेनज्ञेयाः ताःकाष्ठाःपंचदशलघु ७ पंचदशलघूनिनाडिका
तेद्वेनाडिकेमुहूर्तंविदुः षण्नाडिकाःप्रहरःसप्तनाडिकायामः सूर्यगतिलक्षितराशिभेदादूनातिरेकाद्वेतिविकल्पः ८

SSDF
Foundation

नाडिकावधिवक्तुंतत्पात्रलक्षणमाह द्वादशेति द्वादशार्धैःषड्भिःपलैःकृतमुन्मानमुत्कृष्टमानंयस्यतत्द्वादशार्धपलोन्मानंचतुर्भिश्चतुरंगुलैः । चतुरंगुलदीर्घैःस्वर्णमाषैःकृतच्छिद्रंकृतद्वारमेवंरचितंनाडिपात्रं
यावत्प्रस्थंजलंपिबेत्तावताकालेनप्रस्थंजलेस्थापितंतज्जलंपीत्वा निमज्जातिसानाडिकेत्यन्वयःइदमुक्तंभवति चतसृभिःकाकिणिकाभिःकृतोविंशांशः तैश्चतुर्भिर्यतोमाषश्चतुरंगुलदीर्घेमाषचतुष्टयेकृतेसाति
यावान्परिणाहःस्यात्तावतातत्कृतद्वारचतुष्टयेनषट्पलरूपंनाडिपात्रमतिशैत्यकलंकमांद्यादिदोषवर्जितंनिर्मलंसमोष्णंनित्यंसूर्यरश्मिसुतप्तंप्रवाहगतं वसंतकालीनंप्रयागगतंवाजलंपिबातिसकलोनाडिकेत्यु
च्यते तदुक्तं काकिणिकाचतुष्कंचविंशांशेत्यभिधीयते । कृष्णलेत्यपितंब्रुयुस्तैश्चतुर्भिस्तुमाषकः । चतुरंगुलदीर्घेतुकृतेमाषचतुष्टये । यावान्स्यात्परिणाहेनतावद्वारंविधीयते । प्रस्थस्यनाडिपात्रस्यष
ट्पलस्यशुभेजले । माराधिक्येनोदकेनाक्षिप्रंपूर्तिर्भविष्यति । अतिशैत्यकलंकेचमांद्येनैवतुपूरणं । तस्माद्वसंतकालेचप्रयागस्थोदकेनच । नाडिशुद्धिःपरीक्षास्यादन्यथानैवसंभवोदीति । निर्मलेनसमोष्णे
ननित्यंसूर्यांशुवारिणा । प्रवाहगेनकार्यास्यात्कालशुद्धिःसदैवाविविच ९ उभेअहनीअहोरात्रे अहनीत्युक्तेह्नोद्वित्वं रात्रिर्नसिध्यतीत्यतउभेति । यत्रोभयोःसशब्दःस्यात्तत्तद्विवचनेप्युभइत्यभिधानात् १०
उत्तरलिंगापेक्षयातदित्युक्तं समनुष्यमासःपितृणामहोरात्रे तौद्वौमासावृतुः षट्ऋतवोदक्षिणायनमुत्तरायणमितिसंज्ञिताः ११ दिविस्वर्गेदेवानांद्वेअयने अहनीअहोरात्रे रात्रिंक्रियाभवाद्रात्रिरप्य
हःशब्देनोच्यतइत्यहनीइत्युक्तं मानुषद्वादशमासावत्सरः १२ सूर्यादिनवग्रहाणामश्विन्यादिनक्षत्राणांध्रुवादितारकाणांचक्रस्थोमंडलस्थप्राणिनांपुण्यपापकर्मदर्शनादनिशंमिषणाद्गमनाद्वाविकसना

द्वादशार्धपलोन्मानंचतुर्भिश्चतुरंगुलैः ॥ स्वर्णमाषैःकृतच्छिद्रंयावत्प्रस्थंजलंपिबेत् ९ यामाश्चत्वारश्चत्वारोमर्त्यानामहनीउभे ॥ पक्षःपंचदशाहानिशु
क्लःकृष्णश्चमानद १० तयोःसमुच्चयोमासःपितॄणांतदहर्निशम् ॥ द्वौतावृतुःषडयनंदक्षिणंचोत्तरंदिवि ११ अयनेअहनीप्राहुर्वत्सरोद्वादशस्मृतः ॥ सं
वत्सरशतंनृणांपरमायुर्निरूपितम् १२ ग्रहर्क्षताराचक्रस्थःपरमाण्वादिनाजगत् ॥ संवत्सरावसानेनपर्येत्यनिमिषोविभुः १३ संवत्सरःपरिवत्सरइडावत्सर
एवच ॥ अनुवत्सरोवत्सरश्चविदुरेवंप्रभाष्यते १४ यःसृज्यशक्तिमुरुधोच्छ्वसयन्स्वशक्त्यापुंसोऽभ्रमायदिविधावतिभूतभेदः ॥ कालाख्ययागुणम
यींक्रतुभिर्वितन्वंस्तस्मैबलिंहरतवत्सरपंचकाय १५

द्वा मिषगतौविकासेचा । निमिषोविभुःपरमाण्वादिसंवत्सरावसानेनकालेनपर्येतिजगदितिशेषः सर्वदादर्शनात्तस्यानिमिषत्वंविदुर्बुधाः । सततंगमनाद्वापिकालस्थस्यमहात्मनइति अनेनापिमुख्यतः
कालशब्दवाच्योहरिरितिसिद्धम् १३ तत्तत्संज्ञकालस्थत्वेनतन्नियंतृत्वेनतत्तन्नामवानित्याह संवत्सरइति सौरद्वादशमासाःसंक्रमणावसानास्तेषुद्वादशमासेषुस्थितः संवत्सरः द्वादशराशिषुबृह
स्पतेरावृत्त्यायःकालः तस्यद्वादशेमभोगयस्तिष्ठति सपरिवत्सराख्यः सप्तविंशन्नक्षत्राणितद्वादशमासेषुस्थितइडावत्सरनामा तिथीनांद्वादशावर्तोयोद्वादशमासरूपस्तत्रस्थितोहारिरनुवत्सरः अह्नां
षष्ट्युत्तरशतत्रयात्मद्वादशमासेषुस्थितोहरिर्वत्सरनामाकालांतर्यामीहरिरेवंरूपोभाष्यतइत्यन्वयः तदुक्तं इडावत्सरनामासौनक्षत्रद्वादशेस्थितः । तिथीनांद्वादशावर्तेयोहरिःसोनुवत्सरः । वत्सरोयः
स्थितस्त्वह्नांषष्ट्युत्तरशतत्रये । गुर्वावर्तद्वादशांशेयःस्थितःपरिवत्सरः । सौरद्वादशमासेषुयत्स्थःसंवत्सरोहरिः । एवंसकालनामापिकालस्थःपरमेश्वरः । इतिस्मृतिसिद्धत्वादिदंग्राह्यम् १४ वत्सरा
दिनामकरणप्रयोजनमाह यइति कालांतर्यामीहरिःक्रतुभिःस्वप्रज्ञाभिःस्वेच्छानुरूपाभिःकालाख्ययास्वशक्त्याप्रकृत्यागुणमयींसत्त्वादिगुणविकाररूपांसृज्यशक्तिंस्रष्टव्यपदार्थविषयांप्रकृतिमुरुधोच्छ्वसय
न्जृंभयन्पदार्थान्वितन्वन्विस्तारयन्पुंसोऽभ्रमायाज्ञाननिवृत्तयेभूतानांभेदोज्येष्ठ्यकानिष्ठ्यविवेकज्ञानंयस्मात्सतथोक्तः भूतानांज्यैष्ठ्यकानिष्ठ्यज्ञप्त्यैयज्ञादिवृत्तये । बोधयन्सृज्यशक्तिंचकालस्थो
वर्ततेहरिरितिच दिविव्योम्नि धावति सूर्यस्थोभूत्वावेगेनगच्छति तस्मैवत्सरपंचकायसंवत्सारादिपंचकांतर्यामिणेबलिंहरतकुरुतेत्यन्वयः अनेकार्थत्वाद्धातूनाम् १५



SGDF Sri Gangeshwar Digital Foundation

विदुरउक्तार्थमनूद्यवक्तव्यार्थविज्ञापयतिपितृदेवेति येविदोज्ञानिनः कल्पात्लोकत्रयात् बहिर्महर्लोकादिषुवर्तमानाःस्युस्तेषांपरेषामुत्तमानांगतिंस्थितिमाचक्ष्वेत्यन्वयः १६ मैत्रेयस्यवक्तव्यार्थेज्ञा
नपाटवमस्तीत्याह भगवानिति कालस्यकालांतर्यामिणोभगवतोगतिंगमनंवर्तनंवेद ननुकुतःधीराधीपुरममाणाज्ञानिनोयोगराद्धेनाष्टांगयोगसिद्धेनचक्षुषाविश्वंविचक्षतेभगवानपितेष्वेकइतियत्तस्मा
दितिशेषः १७ महर्लोकादिस्थितानामायुर्वक्ष्यन्कृतादिचतुर्युगतत्संध्याकालपरिमाणंवक्ति कृतमिति दिव्यैर्देवानांविद्यमानैः १८ एतदेवविवेचयति चत्वारीति एवंकृतादिषुदशसहस्राणिएकैक
ह्रासक्रमेणसंख्यातानिद्विगुणानिशतानिअवशिष्टद्विसहस्रगतशतानिकृतादिपूर्वापरसंध्यारूपाणिकलियुगपूर्वापरसंध्यामारभ्यद्विगुणानिज्ञेयानि तथाहि कलियुगपूर्वापरसंध्येशतं द्वापरपूर्वापरसंध्येद्वि
शतं त्रेतायुगपूर्वापरसंध्येत्रिशतं कृतयुगपूर्वापरसंध्येचतुःशतमेवंविंशच्छतानांयुगेभ्योद्विगुणित्वम् १९ एवंतर्हिकृतादियुगत्वंकस्यकालस्येतितत्राह संध्येति शतसंख्ययोःसंध्यासंध्यांशयोरंतस्थोयः
कालोयत्रतत्तद्युगधर्मोविधीयतेतमेवयुगज्ञायुगमानमाहुः कृतादिषुसंध्याकालाःपूर्वापरकोटिसंबद्धदूरस्थाःकालविशेषाःसंध्यांशाख्याइति २० कृतादिषुयोधर्मोविधीयतेसाकिमवयवोवर्ततइतितद्वृत्ति
प्रकारंवक्ति धर्मइति तपःसत्वंदयाशौचमितिचतुष्पान्मनुजानुद्दिश्येतिशेषः अन्येषुत्रेतादिषुस्वनामानुसारेणतपोविरोधिनावर्धतावर्धमानेनाधर्मेणव्येतिह्रसतिक्रमेणेतियोज्यम् २१ तत्रयेस्युःक

विदुरउवाच ॥ पितृदेवमनुष्याणामायुःपरमिदंस्मृतम् ॥ परेषांगतिमाचक्ष्वयेस्युःकल्पाद्बहिर्विदः १६ भगवान्वेदकालस्यगतिंभगवतोननु ॥ विश्वं
विचक्षतेधीरायोगराद्धेनचक्षुषा १७ मैत्रेयउवाच ॥ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चेतिचतुर्युगम् ॥ दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैःसावधानंनिरूपितम् १८ चत्वारित्रीणि
द्वेचैकंकृतादिषुयथाक्रमम् ॥ संख्यातानिसहस्राणिद्विगुणानिशतानिच १९ संध्यांशयोरंतरेणयःकालःशतसंख्ययोः ॥ तमेवाहुर्युगंतज्ज्ञायत्रधर्मोवि
धीयते २० धर्मश्चतुष्पान्मनुजान्कृतेसमनुवर्तते ॥ सएवान्येष्वधर्मेणव्येतिपादेनवर्धता २१ त्रैलोक्यायुगसाहस्रंबहिराब्रह्मणोदिनम् ॥ तावत्येवनि
शातातयन्निमीलतिविश्वसृक् २२ निशावसानआरब्धोलोककल्पोनुवर्तते ॥ यावद्दिनंभगवतोमनून्भुंजंश्चतुर्दश २३ स्वंस्वंकालंमनुर्भुंक्तेसाधिकामेक
सप्ततिम् ॥ मन्वंतरेषुमनवस्तद्वंश्याऋषयःसुराः ॥ भवंतिचैतेयुगपत्सुरेशाश्चानुयेचतान् २४ एषदैनंदिनःसर्गोब्राह्मस्त्रैलोक्यवर्तनः ॥ तिर्यङ्नृपितृदेवानांसं
भवोयत्रकर्मभिः २५

ल्पाद्बहिर्विदइतिप्रश्नपरिहारमारभते त्रैलोक्यादिति त्रैलोक्याद्बहिराब्रह्मणोब्रह्मपर्यंतंतल्लोकपर्यंतमित्यर्थः तावत्पर्यंतंवर्तमानंचतुर्युगसहस्रंब्रह्मणएकंदिनमाहुः तावत्येवचतुर्युगसहस्रीतस्यनिशा
यद्यस्यांनिशायांविश्वसृक्ब्रह्मानिमीलतिनिद्रामुद्रितलोचनोभवति २२ चतुर्युगसहस्ररूपनिशावसानेपुनर्ब्रह्मणोर्थायारब्धोलोककल्पःलोकानांजनानांतथाभूरादिलोकानांकल्पःसृष्ट्यादिलक्षणस्ता
वदनुवर्तते यावद्भगवतोब्रह्मणश्चतुर्दशमनून्भुंजन्भुंजानंदिनंस्यादितिशेषः।दिनस्यभोक्तृत्वंनामोपचारमात्रं तत्रयज्ञादिमूर्त्यावतीर्णस्यहरेर्मुख्यभोक्तृत्वमित्येतज्ज्ञापनार्थंभुंजन्नितिलिंगव्यत्ययः २३ म
नूनांभोज्यमन्वंतरकालमाह स्वंस्वमिति साधिकैकसप्ततिर्मनोःकालइत्यन्वयः सार्धाष्टदशलक्षवर्षाधिकैकसप्ततिचतुर्युगावसानंमनुकालइत्यर्थः तदुक्तं युगैकसप्ततेरूर्ध्वंसार्धाष्टादशलक्षकं । वत्सराणांम
नोर्भुक्तिःसहस्रंचतुरुत्तरं । शतानांप्रलयश्चैवपंचोत्तरमथापिच । आद्येषुषट्सुप्रथमेद्विसाहस्रंप्रकीर्तितं । वत्सराणांमनोरंतएवमिंद्रादीनांभवोदिति । मन्वंतरेष्वधिकृतेमन्वादीनाह मन्वंतरेष्विति तद्वं
श्याःमनुवंशभवाराजानः सुरेशाइंद्रादयःयेचतान्ननुइंद्रादीननुचरंतोगंधर्वाद्याः एतेसर्वेयुगपदेककालएवभवंतीत्यन्वयः २४ ब्राह्मोब्रह्मकृतःदैनंदिनाब्रह्मणोदिनेदिनेक्रियमाणः त्रैलोक्यंवर्तयतीतित्रैलो
क्यवर्तनःयत्रयस्मिन्दैनंदिनसर्गेतिर्यगादीनांसंभवउत्पत्तिः २५

SGDF
Sri Gangadhar Digital Foundation

मन्वादयोजगत्पालनादिकुर्वंतीतियत्तद्भगवदनुगृहीतमेवेत्याह मन्वंतरेष्विति सत्वंसत्वगुणं उदितपौरुषोनित्योदितपराक्रमः २६ जगत्पालनमेवभगवान्नियतंनप्रलयइतिमंदाशंकांनिवारयति त मोमात्रामिति दिनात्ययेब्रह्मदिनापगमेरात्रिसमयेभगवांस्तमोमात्रांस्वनियततमोगुणप्रवर्तककालसंकर्षणरुद्रादिरूपमुपादायप्रतिसंरुद्धविक्रमःकालेनकालनाम्नाब्रह्मणानुगतःकल्पप्रलयोदकेशेषेअनं तभोगपर्यंकेतूष्णींनिवृत्तजगद्व्यापारआस्तेशेतइत्यर्थः ब्रह्मणाकालनाम्नातुसहशेतेहारीर्निशि । इतिवचनात्कालेनेतिनप्रलयकालोत्रविवक्षितस्तस्यदिनात्ययइत्यनेनगतार्थत्वात् २७ देवदत्तस्वापाविल क्षणाभगवत्स्वापःकुतोस्मिश्चराचराणामनवशेषंविनाशादित्याशयेनतल्लयप्रकारंवक्ति ३ तमेवेति लोकेनिर्मुक्तशशिभास्करेसति ब्रह्मणिचशयानइवहरिंप्रविष्टेसातितन्निशायामनुवृत्तायांसत्यांभूरादयो लोकास्तंब्रह्माणमनुविलीयंते । अनुविधीयंतइतिपाठेशयानंहारिं अनुविधीयंतेब्रह्मणासहसुप्ताःक्रियंतइत्यर्थः २८ तमेवलयंस्पष्टयाति त्रिलोक्यामिति संकर्षणमुखनिर्गताग्निनाशक्त्याज्वालन याऋभ्वादयोमहर्लोकनिवासिनः तस्मान्महर्लोकाज्जनलोकंयदायांति २९ तावत्तदाविषसिंधवःसंकर्षणमुखविषसंमिश्राःसप्तसिंधवः उत्कटआटोपोयस्यसतथा अतएवचंडःउत्कटाटोपश्चासौ

मन्वंतरेषुभगवान्बिभ्रत्सत्वंस्वमूर्तिभिः ॥ मन्वादिभिरिदंविश्वमवत्युदितपौरुषः २६ तमोमात्रामुपादायप्रतिसंरुद्धविक्रमः ॥ कालेनानुगतःशेषआ स्तेतूष्णींदिनात्यये २७ तमेवानुविलीयंतेलोकाभूरादयस्त्रयः ॥ निशायामनुवृत्तायांनिर्मुक्तशशिभास्करे २८ त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणा ग्निना ॥ यांत्यूष्मणामहर्लोकाज्जनंऋभ्वादयोर्दिताः २९ तावत्त्रिभुवनंसद्यःकल्पांतेविषसिंधवः ॥ प्लावयंत्युत्कटाटोपचंडवातेरितोर्मयः ३० अंतःसत स्मिन्सलिलेआस्तेनंतासनोहरिः ॥ योगनिद्रामीलिताक्षःस्तूयमानोजनालयैः ३१ एवंविधैरहोरात्रैःकालगत्योपलक्षितैः ॥ अपेक्षितमिवास्यापिपरमा युर्वयःशतम् ३२ यदर्धमायुषस्तस्यपरार्धमभिधीयते ॥ पूर्वःपरार्धोपक्रांतोह्यपरार्धोद्यवर्तते ३३ पूर्वस्यादौपरार्धस्यब्राह्मोनाममहानभूत् ॥ कल्पोय त्राभवद्ब्रह्माशब्दब्रह्मेतियंविदुः ३४ तस्यैवचांतेकल्पोभूद्यंपाद्ममभिचक्षते ॥ यद्धरेर्नाभिसरसआसील्लोकसरोरुहम् ३५ अयंतुकथितःकल्पोद्वितीयस्या पिभारत ॥ वाराहइतिविख्यातोयत्रासीत्सूकरोहरिः ३६

चंडश्चोत्कटाटोपचंडस्तादृशेनवातेनेरिताउन्नमिताऊर्मयोयेषुतेतथोक्ताः । आटोपःकोलाहलः ३० कल्पप्रलयोदकेहरेःस्थितिप्रकारंवक्ति अंतरिति अनंतासनइत्यनेनहरेःस्वापःप्रलयार्थमुपचर्यते नतुता त्विकइत्युपगम्यते ३१ एवंविधाहोरात्रवर्णनेनकिंप्रयोजनमत्राह एवमिति अस्यब्रह्मणोप्येवंविधैरहोरात्रैर्वयःशतंपरमायुस्तथापिपुनरपेक्षितमिवेत्यन्वयः कीदृशैःकालनाम्नःसूर्यांतर्यामिणोहरेर्गत्योपल क्षितैः ब्रह्मकालस्यसूर्यगत्योपलक्षणं मनुष्यकालस्यतुदर्शनामितिविवेकः अस्येतिनपरमात्मनउच्यते। नायुर्मानंभगवतःकस्मिन्रूपेपिविद्यते । अनादित्वादमध्यत्वादनंतत्वाच्चसोव्ययइतिवचनेनहरेःक ल्पितायुर्निषेधाद्बहिराब्रह्मणोदिनमिति तस्यप्रस्तुतत्वाच्च ३२ ब्रह्मणआयुरधुनैवतावद्गतमितिज्ञापयितुंतदायुर्विभजति यदर्धमिति ३३ यत्रयस्मिन्कल्पेसब्रह्मासर्वस्मात्प्रथममभवत् पाद्मादिकल्पेषुप द्माद्युत्पत्त्यनंतरंब्रह्मोत्पत्तेर्यंब्राह्मंब्रह्माणंवाशब्दब्रह्मेतिवेदवेद्यमितिविदुर्ज्ञानिनइतिशेषः ३४ प्रथमपरार्धावसानेकल्पमाह तस्यैवेति यद्यस्मिन्कल्पे ३५ द्वितीयपरार्धस्याद्यकल्पमाह अयमिति द्वितीय परार्धस्यायंवाराहइतिविख्यातः प्रथमःकल्पः ३६



SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

हरेःकालमितायुर्मानंनास्तीतिध्वनितमिदानींस्पष्टयति कालइति निमेषविलवइत्युपचर्यते नतुपरमार्थः हरेरितिशेषः तस्यनिमेषोस्तिचेत्तद्धर्मत्वेनकालाभिभूतत्वमायातमितिमंदाशंकांमत्याह अव्याकृत स्येति यःपरमाण्वादिर्द्विपरार्धांतस्त्ववेरितःकथितःयश्चधाम्नांलोकानांमानिनांममाहमित्यभिमानवतांब्रह्मादीनांप्रभुरन्यथाकर्तेश्वरः सकालोभूम्नोदेशतःकालतोगुणतश्चपूर्णस्यमवैष्टेनैवेश्वरोनप्रभुर्नान्यथा कर्तुंसमर्थश्चेतियस्मात्तस्मादज्ञबोधनायनिमेषइत्युक्तमतएवोपचर्यतइत्युक्तं। भूमत्वमुपपादयति अव्याकृतस्येत्यादिना अव्याकृतस्यनिमेषादिविकाररहितस्य परिच्छिन्नत्वेनविकारसंभवःस्यादित्यतउक्तं अनंतस्येति देशाद्यंतत्रयरहितस्य आकाशेनीलिमोदेतीति श्रुतेरनंतस्याप्याकाशस्येवजनिमत्त्वंकिंनस्यादतउक्तं अनादेरिति कारणशून्यस्यविचित्रजगत्सुएकांकिंकारणंनस्यादतउक्तं जगदात्मनइति जगत्स्वामिनः हीत्यनेनानादित्वादमध्यत्वादनंतत्वादितिहेतुत्रयंस्मृत्युक्तंसूचितं अत्रकालशब्देनबहूनामभिधेयत्वेपिसर्वसंहर्त्रीश्रीदुर्गैवाभिधीयते तस्याएवब्रह्मादिप्रभुत्वादन्यथाचेतनसान्निधानरहित स्यपाषाणादेरपिप्रभुत्वंस्यान्नचेदंक्वापिदृष्टमित्यभिप्रायेणाचार्यैः यमःकालोमानुषाणांतस्यकालःसुदर्शनः। तस्यापिरुद्रस्तत्कालोब्रह्मादुर्गापितस्यत्वित्याद्युदाहृतम् ३७ ३८ प्रकारांतरेणभगवन्माहात्म्यंक थयति विकारैरिति अंतर्दशेंद्रियपंचभूतमनआख्यैःषोडशविकारैर्युक्तः दशेंद्रियाणिचमनोभूतान्यंडगतानितु विकाराइतिवचनात् बहिर्द्विगुणयाविशेषनाम्न्यापृथिव्यावृतःततःपरतआदिशब्दगृहीतैः दशोत्तरैःअप्तेजोवाय्वाकाशाहंकारमहत्तत्वप्रकृतिभिःपृथिव्यासहाष्टप्रकृतिसंज्ञांगतैरावृतः। पृथ्वीविशेषइत्याहुःशब्दादीनांबहुत्वतः। सासूक्ष्मत्वाद्गुणोत्पंडंद्विगुणातुदशोत्तराः। अबादयःप्रकृत्यंताअष्ट

कालोयंद्विपरार्धाख्योनिमेषउपचर्यते ॥ अव्याकृतस्यानंतस्यह्यनादेर्जगदात्मनः ३७ कालोयंपरमाण्वादिर्द्विपरार्धांतईरितः ॥ नैवेष्टेसप्रभुर्भूम्नईश्वरोधा
ममानिनाम् ३८ विकारैःषोडशभिर्युक्तोविशेषादिभिरावृतः ॥ आंडकोशोबहिरयंपंचाशत्कोटिविस्तृतः ३९ दशोत्तराधिकैर्यत्रप्रविष्टःपरमाणुवत् ॥ ल
क्ष्यतेंतर्गताश्चान्येकोटिशोह्यंडराशयः ४० यमाहुरक्षरंब्रह्मसर्वकारणकारणम् ॥ विष्णोर्धामपरंसाक्षात्पुरुषस्यमहात्मनः ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
तृतीयस्कंधेद्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ ध ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इतितेवर्णितःक्षत्तःकालाख्यःपरमात्मनः ॥ महिमावेदगर्भोथयदस्राक्षीन्निबोधमे १

प्रकृतयःस्मृता। इतिच। कियत्संख्याविस्तारइत्यतउक्तं पंचाशदिति एवंविधोंडकोशोऽयंयत्रहरौप्रविष्टःपरमाणुवल्लक्ष्यते तस्मिन्नंडकोशेंतर्गताश्चान्येचकोटिशोहरेःशरीररूपाअंडराशयोलक्ष्यंते ३९ ४० परमाणुपरममहच्छब्दवाच्यः पदार्थःसाक्षान्नारायणएवनपार्थिवाद्यन्यतमइत्याह यमिति यमंडाधारंभगवंतंअक्षरंब्रह्मसर्वकारणानांब्रह्मादीनामपिकारणमाहुः तस्यमहात्मनोमहत्परिमाणोपेतस्य साक्षात्पुरुषस्यात्यंताणुतरशरीरेषुसरणाद्वर्तमानात्पुरुषनाम्नोविष्णोरयमांडकोशःपरंधामकेवलगृहवद्वर्तते। हिशब्देनतदंतर्गताअंडराशयोपिगृहवद्वर्तमानाः एकमेवांडंबहुत्वेनप्रत्येकंरोमकूपगतत्वाद नंतमित्यादिविशेषस्मृतिप्रसिद्धंसूचयति तदुक्तं अंतर्गताःशरीराणि शरीराणांबहुत्वेनअतीतानागतैस्तथा। अस्यैवदेवकार्येषुप्रतिप्रतिचदर्शनात्। विष्णुसामर्थ्यतोंडानांबहुत्वंनान्यथाभवेदिति। एकमंडंबहुत्वेनप्रत्येकंरोमकूपगम्। ब्रह्मापश्यत्तथात्मानंहरेस्तेषुपृथक्पृथगितिच। अतोतीतानागतवर्तमानानंतब्रह्मादिपरमभागवतैरनवरतागणिताचिंत्यमहिमत्वादायुर्मानहानित्वात्तस्यदेशकालगुणानं त्यज्ञानस्यानंतकालीनतत्सामीप्यादिनिर्वाणमुख्यसाधनत्वात्तास्मिन्निरतिशयभक्त्यातज्ज्ञानंसर्वथासंपाद्यं मुमुक्षुणेतिभावः ४१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वादशो ध्यायः॥१२॥ अत्रहरेरानंत्यज्ञानंयथाप्रीतिजनकत्वेनमुक्तिसाधनंतथाब्रह्मादितारतम्यज्ञानंचेत्येतदर्थंसृष्टिप्रकारःकथ्यतेतत्राविद्यायाःहेयेषुप्राथम्यात्तत्सृष्टिंवक्तुंवृत्तमनूद्यवक्तव्यार्थंप्रतिजानीते इतीति १

---

१ तात्पर्यगतंस्ववाक्यमिदं तथाचशरीराणि अंतर्गताः प्रविष्टाः विष्णुशरीरबहुत्वेनतद्गतानामंडानांबहुत्वमित्युक्तंभवति ॥

आदिकृद्ब्रह्माअग्रेतमःससर्जेत्यन्वयः अथमोहादिकमत्रैकवचनंनयथातारतम्येनसृष्टिरितिज्ञापनायेतिज्ञातव्यं । क्रमस्तु । तमस्तुशार्वरंप्रोक्तंमोहश्चैवाविपर्ययः । तदाग्रहोमहामोहस्तामिस्रःक्रोधउच्यते । मरणं त्वंधतामिस्रमविद्यापंचपर्विकेत्युक्तएव । तमोज्ञानंविपर्यासोमोहोऽन्येतुतदाग्रहाइतिवचनात् । एषांमूलकारणमाह अज्ञानेति आज्ञानादृत्तिर्येषांतेतथा २ अविद्याहेयेत्याशयेनाह दृष्ट्वेति ततस्तर्हिसृष्टि निवृत्ताकिंनेत्याह भगवद्ध्यानेति अनेनसर्वप्रायश्चित्तरूपोपायःभगवद्ध्यानमितिसूचितम् ३ आत्मभूर्ब्रह्मावसिष्ठादिव्यावृत्त्यर्थंनिष्क्रियानितिपरमहंसान् ४ ऊर्ध्वरेतसइत्यनेनैवस्वाज्ञाविमुखा एतइतिजानन्नपिब्रह्मासृष्ट्यंतरकरणाशयोवक्ति तानिति स्वोविष्णुस्तस्मादुद्भूतवानितिस्वभूस्तत्सृष्टिकर्म मोक्षधर्माणोनिवृत्तिमार्गस्थाः ५ कथमवज्ञातइत्यतउक्तं प्रत्याख्यातेति निरस्तमनुशासनमाज्ञा करणंयैस्तेतथातैःचुक्रोधेतिशेषः क्षणिकोयंकोपश्चतुर्मुखस्यनदीर्घकालीनइतिभावेनाह क्रोधमिति ६ प्रजापतेर्ब्रह्मणःसचासौमन्युःक्रोधःतन्मन्युःसद्योनियमनात्पूर्वक्षणमेवक्रोधसमयेभ्रुकुटीनीलशि

ससर्जाग्रेंधतामिस्रमंधतामिस्रमादिकृत् ॥ महामोहंचमोहंचतमश्चाज्ञानवृत्तयः २ दृष्ट्वापापीयसींसृष्टिंनात्मानंबह्वमन्यत ॥ भगवद्ध्यानपूतेनम नसान्यांस्ततोसृजत् ३ सनकंचसनंदंचसनातनमथात्मभूः ॥ सनत्कुमारंचमुनीन्निष्क्रियानूर्ध्वरेतसः ४ तान्बभाषेस्वभूःपुत्रान्प्रजाःसृजतपुत्रकाः ॥ तन्नै च्छन्मोक्षधर्माणोवासुदेवपरायणाः ५ सोवज्ञातःसुतैरेवंप्रत्याख्यातानुशासनैः ॥ क्रोधंदुर्विषहंजातंनियंतुमुपचक्रमे ६ धियानिगृह्यमाणोपिभ्रुवोर्म ध्यात्प्रजापतेः ॥ सद्योजायततन्मन्युःकुमारोनीललोहितः ७ सवैरुरोददेवानांपूर्वजोभगवान्भवः ॥ नामानिकुरुमेधातःस्थानानिचजगद्गुरो ८ इतितस्यवचःपाद्मोभगवान्परिपालयन् ॥ अभ्यधाद्भद्रयावाचामारोदीस्तत्करोमिते ९ यदरोदीःसुरश्रेष्ठसोद्वेगइवबालकः ॥ ततस्त्वामभिधास्यंति नाम्नारुद्रइतिप्रजाः १० हृदिंद्रियाण्यसुर्व्योमवायुरग्निर्जलंमही ॥ सूर्यश्चंद्रस्तपश्चैवस्थानान्यग्रेकृतानिमे ११ मन्युर्मनुर्महिनसोमहाञ्छिवऋतध्वजः ॥ उग्ररेताभवःकालोवामदेवोधृतव्रतः १२ धीर्वृत्तिरुशनोमाचनियुत्सर्पिरिलांबिका ॥ इरावतीसुधादीक्षारुद्राण्योरुद्रतेस्त्रियः १३ गृहाणैतानिनामा निस्थानानिचसयोषणः ॥ आभिःसृजप्रजाबह्वीःप्रजानामसियत्पतिः १४ इत्यादिष्टःसगुरुणाभगवान्नीललोहितः ॥ सत्वाकृतिःस्वभावेनससर्जात्मस माःप्रजाः १५ रुद्राणांरुद्रसृष्टानांसमंताद्ग्रसतांजगत् ॥ निशाम्यसंख्यशोयूथान्प्रजापतिरशंकत १६ अलंप्रजाभिःसृष्टाभिरीदृशीभिःसुरोत्तम ॥ मया सहदहंतीभिर्दिशश्चक्षुर्भिरुल्बणैः १७

रानेत्रंरोहितंस्यादित्यतोनीललोहितइति कारणगुणाःकार्येसमन्वयंतीतिन्यायात् अनेनसद्योजातोनीललोहितइतिनामद्वयंनिरुक्तम् ७ लोकेबालस्वभावप्रवर्तनायतस्यतंवक्ति सवाइति इंद्रादिदे वानांपूर्वजः ८ पाद्मोब्रह्मा मारोदीरितिपदम् ९ प्रधाननामाह यदिति १० हृन्मनः ११ नामानीतिनामबहुलस्यप्रार्थितत्वात्कथंरुद्रेत्येकनामकरणमितितत्राह मन्युरिति महरेताःमरुरग्निः । मरुरग्निः कृष्णवर्त्माशुचिर्वाह्निरुषर्बुधः । धूमध्वजश्चित्रभानुर्दहनोहव्यवाहनइत्यभिधानात् वह्निवीर्यइत्यर्थः ऊर्ध्वरेतस्त्वादिव्रतधारणाद्धृतव्रतः । ऊर्ध्वरेतंविरूपाक्षंशंकरंनीललोहितमितिश्रुतिः १२ रुद्राण्योरुद्रभा र्यास्तेतुभ्यंदत्ताइतिशेषः १३ सयोषणमितिक्रियाविशेषणं पुष्णात्यनयागार्हस्थ्यधर्ममितिपोषणाभार्या प्रजानांपतिरसियद्यस्मात्तस्मात्प्रजाभवेत्पतित्वमपिगच्छतीति १४ गुरुणाब्रह्मणासत्वाकृ तिर्वीर्याकृतिःसत्वंबलमाकृतिर्मूर्तिःस्वभावेनोग्रत्वादिगुणैरात्मसमाः १५ १६ १७



SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

प्रवृत्तंकर्मनिवार्यपुनःकिंव्यधत्तेतितत्राह तपइतितपोबहुविधंतत्रेदंकीदृशमत्राह सर्वेति भगवद्गुणस्मरणलक्षणंतपआतिष्ठेत्यर्थः तपआलोचनइतिधातोः सृष्टावनुपयुक्तेनानेनकिमितिमाभूच्छंकेतिव
क्ति तपसेति भवांस्तपसैवयथापूर्वंतथेदंविश्वंस्रष्टासंभविष्यतीत्यन्वयः १८ निर्विषयेनानेनकिमितितत्राह तपसेति स्वविषयेणतपसोपलब्धस्यहरेः प्रसादेनलब्धज्ञानोभवान्स्रष्टाभविष्यतीतिभा
वः सूर्यादिज्योतिर्वैलक्षण्यात्परं तर्हिनिराकारंकिंनेत्याह भगवंतमिति ऐश्वर्यादिगुणशालिनंतर्हिकिंनदृश्यतइत्यतउक्तं अधोक्षजमिति अबाह्येंद्रियज्ञानविषयं तर्हिशशशृंगतुल्यमित्यतउक्तं सर्वेति
नन्विदंजीववदतत्त्वंकिंनेत्याह अंजसेति इदमेवतत्त्वं नान्यदित्यर्थः। अंजसात्वरितेतत्वेप्यद्धहोद्धुतखेदयोरितियादवः। तत्त्वेप्यद्धांजसाद्वयमित्यमरश्च १९ सत्वाकृतिःस्वभावेनेत्युक्तसत्त्वस्वभावो
स्यस्पष्टः गुर्वाज्ञाकरणादितिभावेनाह एवमिति वनंजलम् २० तपस्तप्त्वारुद्रएवसृष्टिशेषंकरिष्यतीतिमत्वाब्रह्मणातूष्णींस्थितेकिंतत्राह अथेति भगवतोहरेरजोमिश्रसत्वशक्त्यायुक्तस्यचतुर्मुखस्यअंगे
भ्यइतिशेषः २१ किंनामानस्तइतिचोद्यानवकाशायाह मरीचिरित्यादिना २२ कस्मात्कस्मादंगादेषांजन्मेतितत्राह उत्संगादितिउत्संगादूरोः सकलतत्त्वनिर्णायकेस्मिञ्छास्त्रेऽयथातारत
म्यसृष्टिकथनंदुष्टजनमोहनायतस्यापिशास्त्रतात्पर्यार्थित्वात् महतांप्रियत्वाच्चसृष्टेश्चबहुविधत्वात्तत्सृज्यानांचबहुरूपत्वादतोनिर्णायकग्रंथांतरानुसारेणास्यतात्पर्यमवगंतव्यं। तदुक्तं। कालतोबलतश्चै

तपआतिष्ठभद्रंतेसर्वभूतसुखावहम् ॥ तपसैवयथापूर्वंस्रष्टाविश्वमिदंभवान् १८ तपसैवपरंज्योतिर्भगवंतमधोक्षजम् ॥ सर्वभूतगुहावासमंजसाविंदतेपु
मान् १९ मैत्रेयउवाच ॥ एवमात्मभुवादिष्टःपरिक्रम्यगिरांपतिम् ॥ बाढमित्यमुपामंत्र्यविवेशतपसेवनम् २० अथाभिध्यायतःसर्गंदशपुत्राःप्रजज्ञिरे
भगवच्छक्तियुक्तस्यलोकसंतानहेतवः २१ मरीचिरत्र्यंगिरसौपुलस्त्यःपुलहःक्रतुः ॥ भृगुर्वसिष्ठोदक्षश्चदशमस्तत्रनारदः २२ उत्संगान्नारदोजज्ञेदक्षोंगुष्ठा
त्स्वयंभुवः ॥ प्राणाद्वसिष्ठःसंजातोभृगुस्त्वचिकराक्रतुः २३ पुलहोनाभितोजज्ञेपुलस्त्यःकर्णयोर्ऋषिः ॥ अंगिरामुखतोक्ष्णोत्रिर्मरीचिर्मनसोभवत्
२४ धर्मःस्तनाद्दक्षिणतोयत्रनारायणःस्वयम् ॥ अधर्मःपृष्ठतोयस्मान्मृत्युर्लोकभयंकरः २५ हृदिकामोभ्रुवोःक्रोधोलोभश्चाधरदच्छदात् ॥ आस्याद्वा
क्सिंधवोमेढ्रान्निर्ऋतिःपायोरघाश्रयः २६ छायायाःकर्दमोजज्ञेदेवहूत्याःपतिःप्रभुः ॥ मनसोदेहतश्चेदंजज्ञेविश्वसृजोजगत् २७

ज्ञानानंदादिकैरपि।सर्वैर्गुणैर्विष्णुरेवश्रेष्ठस्तदवरारमा। अनंतांशेनकालाद्युसमातस्याश्चतुर्मुखः। अवरोबहुलांशेनतत्समोवायुरुच्यते। नियमाद्वायुरेवैकोब्रह्मत्वंयातिनापरः। तस्मात्समानतामुक्तौवायुत्वोकिं
चिदूनता। दशवर्षंतुतत्पश्चाज्जननंतत्त्वियोरपि। आनंदादिस्तद्दशांशःकालःसंवत्सरात्परः। यावत्पश्चाज्जनिस्तावत्पूर्वंदेहक्षयोभवेत्। ब्रह्मवाय्वोस्तुयेदेव्यौतद्दशांशःसुखादिकः। शेषस्यगरुडस्यापिकालो
दिव्यसहस्रकः। शेषरुद्रौब्रह्मवायूयथातद्वत्परस्परम्। तद्देव्यस्तद्दशांशाःस्युस्ततस्त्विंद्रादयोमताः। एवंमुक्तौचपूर्वंचनान्यथाक्वचिदिष्यते। अन्यथोक्तिर्यत्रचस्यात्तन्मोहार्थंभविष्यति। पूर्वापरविपर्यासो
बहुरूपत्वहेतुतइतिवचनात्। इंद्राद्याःसनकाद्याश्चदक्षाद्यायेपिचापरे। ऋषयोमनवोदेवास्तद्वंश्यायेचकेचन। उमाद्याअवराःसर्वैर्गुणैःसर्वैरसंशयः। तत्समोनभविष्योवानभूतोद्यतनोपिवा। ऋतेहरिब्रह्मवायु
शेषवींद्रान्सभार्यकान्। शंकरंचेतिवक्तव्यमन्यन्मोहार्थमुच्यतइत्यन्यत्रापि २३ २४ यत्रयस्यधर्मस्यगृहेनारायणःस्वयंहरिर्नरनारायणकृष्णनाम्नाजातइतिशेषः यस्माद्धर्मान्मृत्युर्देहवियोगलक्षणः
२५ उत्पत्त्यनंतरमपिस्वकारणंमुक्त्वानतिष्ठतीति हृदीति अधरदच्छदादधरोष्ठात् वाङ्मानुषी पायोर्गोलकात् अघाश्रयःदुःखाद्यभिमानी २६ शरीरच्छायायाःकर्दमोप्यन्यो स्तीतिदेवहूत्याः
पतिरिति संक्षिप्यफलितमाह मनसइति २७

SGTF

भगवन्महत्तत्त्वविद्भिर्महद्भिरसुरजनमोहनंकर्तव्यमितिनियममवेक्षमाणस्यब्रह्मणःकामिजनविडंबनप्रकारमाह वाचमिति दुहितरंशृंगाररसदोग्ध्रींतन्वींसुंदरींअकामामकुत्सितांवाचंमानुर्षी नोस्माकं श्रुतंवार्तामात्रंनतुतथ्यमित्यर्थः २८ भगवदुपासनयातेनतत्रनित्यसन्निहितमनस्कत्वाददुष्टमनसःस्वयंभुवोदुष्टजनमोहनरीतिमाह तमिति २९ कथमब्रुवन्नितितत्राह नेतियोंगजंकाममनिगृह्यस्वां दुहितरंगच्छेत्तस्यएवत्कर्मपूर्वैस्त्वदन्यैर्नकृतं येअपरेपश्चात्तनास्तेपिनकरिष्यंतीत्यन्वयः ३० ननुपामरस्येदंदुष्करमग्निवत्दुष्कर्मैंधनभस्मीकरणसमर्थस्यनमद्विधस्येतितत्राह तेजीयसामिति एकस्य चेदिदंदुष्कीर्तिकरंनबहूनामितिमंदाशंकानिरासायतेजीयसामितिबहुवचनं बहुभिरनुष्ठितमपिसुरापानंयथानिंद्यंतथापीतिहिशब्देनलोकप्रसिद्धिंसूचयति इतोप्यनुपपन्नमित्याह यद्वृत्तमिति अनेनजगद्गुरुत्वेनैतत्त्वद्वृत्तकरणेनेतरेषामनर्थःस्यादितिध्वनितम् ३१ क्रोधभीत्यासांत्वयंतोनमंतीत्याशयेनाह तस्माइति संलापेनप्रार्थयमानाइतिभावेनाह यइति स्वेनस्वयंप्रतिभासमानेनरोचिषाज्ञानेनात्मस्थंपरमात्मस्थमिदंविश्वंव्यंजयामाससब्रह्मास्वसृष्टंधर्मंपातुमर्हतीत्यन्वयः ३२ त्यागात्यागौत्वितरप्रार्थनयामहतांस्वभावइतिभावेनाह सइत्थमिति अद्यापिसहास्थितत्वान्नेयंनिजासरस्वतीकिंत्वन्यैव त्यक्तासाकेतिमंदाशंका। यांतत्याजविभुर्ब्रह्मामानुषीवाक्तुसास्मृता। सरस्वतीनिजाभार्यादेवींवाचंतुतांविदुरिति वाक्येनपरिहर्तव्या ३३ दिशइतिदिक्स्थाजनालक्ष्यंते अन्यथामानुषीतिविशेष्योक्ति

वाचंदुहितरंतन्वींस्वयंभूर्हरतींमनः ॥ अकामांचकमेक्षत्तःसकामइतिनःश्रुतम् २८ तमधर्मेकृतमतिंविलोक्यपितरंसुताः ॥ मरीचिमुख्यामुनयोविस्रंभात्प्रत्यबोधयन् २९ नैतत्पूर्वैःकृतंत्वद्यनकरिष्यंतियेपरे ॥ यःस्वांदुहितरंगच्छेदनिगृह्यांगजंप्रभुः ३० तेजीयसामपिह्येतन्नसुश्लोक्यंजगद्गुरो ॥ यद्वृत्तमनुतिष्ठन्वैलोकःक्षेमायकल्पते ३१ तस्मैनमोभगवतेयइदंस्वेनरोचिषा ॥ आत्मस्थंव्यंजयामाससधर्मंपातुमर्हति ३२ सइत्थंगृणतःपुत्रान्पुरोदृष्ट्वाप्रजापतीन् ॥ प्रजापतिपतिस्तन्वींतत्याजव्रीडितस्तदा ३३ तांदिशोजगृहुर्घोरांनीहारंयद्विदुस्तमः ॥ कदाचिद्ध्यायतःस्रष्टुर्वेदाआसंश्चतुर्मुखात् ३४ कथंस्रक्ष्याम्यहंल्लोकान्समवेतान्यथापुरा ॥ चातुर्होत्रंकर्मतंत्रमुपवेदनयैःसह ॥ धर्मस्यपादाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः ३५ ॥ विदुरउवाच ॥ सवैविश्वसृजामीशोवेदादीन्मुखतोसृजत् ॥ यद्यद्येनासृजद्देवस्तन्मेब्रूहितपोधन ३६ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यान्वेदान्पूर्वादिभिर्मुखैः ॥ शस्त्रमिज्यांस्तुतिस्तोमंप्रायश्चित्तंव्यधात्क्रमात् ३७

र्व्यर्थास्यात् तथाचयद्यस्याउत्पन्नंनीहाराख्यंतमोविदुरित्यर्थः वेदादितदभिमानिनीनांसृष्टिरुर्वरितेतिसुप्तप्रतिबुद्धइवतत्सृष्टिंकथयति कदाचिदिति चतुर्मुखोदिति चतुर्भ्योमुखेभ्यइत्यर्थः ३४ चातुर्होत्रकर्मादिकमपिभगवद्ध्यानपूर्वकंसृष्टत्वाद्ब्राह्ममितिभावेनाह कथमिति कर्मणासमवेतानुपपन्नाँल्लोकान्कथंस्रक्ष्यामिद्रक्ष्यामीतिध्यायतोब्रह्मणोवाचाकर्मतंत्रंकर्मशास्त्रंसमुत्पन्नंउपवेदस्मृतिलक्षणैर्नयैरुपोद्घातग्रंथैःसह अत्रविशेषस्तु अभिमानिनःशब्दतश्चब्रह्मावेदान्ससर्जह। यज्ञादींश्चस्वरूपेवाचातथासर्वाभिमानिनः। इतिहासपुराणेतुश्रुत्वाहरिमुखात्स्वयम्। भारतादीन्विनापश्चाद्धारिणान्यैश्चनिर्मितान् इत्यनेनज्ञातव्यः आश्रमवृत्तयः आश्रमाश्चतदाचाराश्च ३५ विदुरःस्वयंविभागंजानन्नपिलोकहितार्थंविविच्यवक्तव्यमितिपृच्छतीत्याह विदुरइति ३६ मैत्रेयोपिलोकहितायविस्तरतोविदुरप्रश्नंपरिहरतीत्याह ऋग्यजुरिति पूर्वादिभिःपूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरदिक्भेदाभिन्नैः शस्त्रंमंत्रंऋग्वेदगतांमिज्यांमंत्रंयाजुषं स्तुतिस्तोमत्रंत्रौसामवेदगौ स्तोमःक्रियमाणकर्मपुरतःक्रियमाणस्तुतिविशेषः अन्यदाक्रियमाणास्तुतिः प्रायश्चित्तमाथर्वणंव्यधात्विभागंकृतवान् वेदानांपूर्वमेवोद्धृतत्वात् ३७



SGDF Sri Gurugeshwara Digital Foundation

आयुर्वेदंबाहढं धनुर्वेदमायुधविद्यां गांधर्वंभरतशास्त्रं स्थापत्यंतक्षशास्त्रं ३८ इतिहाससहितंपुराणं शब्दतएवरचनंनत्वर्थतःतस्यवैदिकत्वात् वेदस्यव्यक्तिमात्रमेवकरणं नचजनिवादिनोवाक्य स्याविषयत्वेनाप्रामाण्यं तस्यस्वाभिमान्युत्पन्त्याचरितार्थत्वात् अभिमानिनःशब्दतश्चब्रह्मावेदान्ससर्जहेत्यादेः। सर्वदर्शनःसर्वज्ञः अनेनब्रह्मोक्तस्याप्तिमूलत्वंदर्शितं सर्वाणिदर्शनानियस्मादुत्पन्नानिस तथोक्तइतिवा ३९ षोडश्यादयोयज्ञविशेषाःतद्भेदःकल्पतोबोद्धव्यः अथपुरीष्याग्निष्टुतादिकंद्वयंद्वयंचदक्षिणादिवक्त्रेभ्यउत्पन्नम् ४० तपआदिधर्मपादानामपिवक्त्रचतुष्टयाज्जन्मेतिज्ञातव्यं यथासं ख्यंब्रह्मचर्याद्याश्रमांश्चपूर्वादिवक्त्रेभ्यःससर्ज भैक्ष्यचर्यादिवृत्तिभिःसह ४१ यथासंख्यमित्यनेनाश्रमचतुष्टयावांतरभेदोपिविवक्षितस्तत्रब्रह्मचर्याश्रमावांतरभेदमाह सावित्रमिति गुरुकुलेब्रह्मचारिणो द्वादशवर्षपर्यंतमध्ययनकर्मसावित्रं। प्राजापत्यंब्रह्मचर्यएकभार्यर्तुगमनं। प्राजापत्यंब्रह्मचर्यमेकभार्यर्तुगामितेतिवचनात्। ब्राह्मंब्रह्मचर्यंयावद्विवाहमध्ययनं बृहन्नामब्रह्मचर्यंयावज्जीवंनैष्ठिकं। गृहगृहस्था श्रमेपीत्येवंचातुर्विध्यं। वार्तायायावरंभैक्ष्यचर्यविशेषः। असंचयएकाहित्वं तत्तद्दिनार्जितव्रीह्यादेस्तद्दिनएवव्ययः। शालीनंतु वत्सरपर्यंतंस्ववृत्तिहेतोःकुसूलमंजूषादिषुव्रीहिधान्यादिग्रहणं शिलोंच्छ स्तुव्रीहिसस्यक्षेत्रेषुगालितव्रीह्यादिनादेहयात्रावर्तनं। वार्तायायावरंज्ञेयमेकाहित्वमसंचयइति ४२ वनेवानप्रस्थाश्रमे। वैखानसामूलभक्षाःफलभक्षाउदुंबराः। वालखिल्याःसर्वभक्षाःफेनपावत्सफेनपा। इत्यनेनव्याख्यातोयंश्लोकः। वत्समुखगलितपयःफेनपानेनजीवंतः। न्यासेयत्याश्रमेपूर्वंकुटीचकःकुट्यांस्वगृहएवपुत्रादिदत्तान्नादिनाचकतेतृप्यति अलंबुद्धिमाप्नोतीति। चकतृप्तावितिधातुः। द्वितीयो

आयुर्वेदंधनुर्वेदंगांधर्वंवेदमात्मनः ॥ स्थापत्यंचासृजद्वेदंक्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः ३८ इतिहासपुराणंचपंचमंवेदमीश्वरः ॥ सर्वेभ्यएववक्त्रेभ्यःसमृजेसर्वद र्शनः ३९ षोडश्युक्थ्यौपूर्ववक्त्रात्पुरीष्याग्निष्टुतावथ ॥ आप्तोर्यामातिरात्रौचवाजपेयंसगोसवम् ४० तपःशौचंदयासत्यंधर्मस्येतिपदानिच ॥ आश्रमां श्चयथासंख्यमसृजत्सहवृत्तिभिः ४१ सावित्रंप्राजापत्यंचब्राह्मंचाथबृहत्तथा ॥ वार्तासंचयशालीनंशिलोंच्छइतिवैगृहे ४२ वैखानसावालखिल्योदुंब राःफेनपावने ॥ न्यासेकुटीचकःपूर्वंबहूदोहंसनिष्क्रियौ ४३ आन्वीक्षिकीत्रयीवार्तादंडनीतिस्तथैवच ॥ एवंव्याहृतयश्चासन्प्रणवेनास्यदंगताः ४४ त स्योष्णिगासील्लोमभ्योगायत्रीचत्वचोविभोः ॥ त्रिष्टुप्मांसात्स्नुतोनुष्टुब्जगत्यस्थ्नःप्रजापतेः ४५ मज्जायाःपंक्तिरुत्पन्नाबृहतीप्राणतोभवत् ॥ स्पर्शास्त स्याभवन्जीवात्स्वरोदेहउदाहृतः ॥ ऊष्माणइंद्रियाण्याहुरंतस्थाबलमात्मनः ४६

बहूदःसवनत्रयस्नानंविनात्वकालेतीर्थजलदर्शनेतत्रस्नानंकुर्वंस्त्रिदंडी। तृतीयचतुर्थौहंसएकदंडीयज्ञोपवीतीच। निष्क्रियएकदंडी। हिंसादिक्रियारहितःपरमहंसः ४३ आन्वीक्षिकीवेदानुसारिणीतंत्र विद्या त्रयीत्रयोवेदाः वार्तावाणिज्यादि दंडनीतिःराजधर्मः एतेयथाब्रह्मणोवक्त्रचतुष्टयादासन्। एवंभूरादिव्याहृतयश्च। अजस्यमुखचतुष्टयादपिव्यक्ताःप्रणवेनसहतद्वक्त्रस्यास्पदंगताश्चेत्यन्वयःत्र य्यासहपाठान्नशिवप्रोक्तान्वीक्षिकी तस्यावेदबहिष्करात्विष्णुप्रोक्तेयं। तदुक्तं। आन्वीक्षिकीतंत्रविद्यासाचवेदानुसारिणी। विष्णुप्रोक्ताशिवाद्युक्ताज्ञेयावेदबहिष्कृता। दंडनीतीराजधर्मस्त्रयीवेदाःप्रकीर्ति ताइति। आन्वीक्षिक्यात्रय्याचब्राह्मणानांजीवनं। दंडनीत्याराज्ञां। वार्तयावैश्यादीनामित्येतत्द्योतयितुंचपुनस्त्रयीग्रहणं। वार्तावाणिज्यकादिस्यादेताभिर्यत्तुजीवनं। तदान्वीक्षिक्यादिनामब्रह्मणानिर्मि तंपुरेतिच। यद्वाप्रणवेनसहास्पदंब्रह्मगतास्तत्प्रतिपादकत्वेनतदेकविषयत्वंप्राप्ताइत्यर्थः। प्रणवेनेतितृतीययाप्रणवस्याप्राधान्यंनश्रद्धेयं तस्यपूर्ववक्त्रजत्वात्तदुक्तं। प्रणवःपूर्ववक्त्रेगभूराद्याश्चमुखत्रयात्। प्रदक्षिणमवर्ततवेदाश्चैवाश्रमास्तथेति। तस्मात्प्रणवंमुखीकृत्यब्रह्मप्राप्ताइत्येवमर्थस्तृतीयेति ४४ तस्यब्रह्मणोरोमादिभ्यःसप्तच्छंदसांसर्गप्रकारमाह तस्येति अत्रक्रमव्यत्ययस्तस्योष्णिग्लोमानीत्यादिश्रु त्यनुसारात्कारणानुगुण्याच्च ४५ पंचाशद्वर्णानामपिब्रह्मणोभिव्यक्तिप्रकारमाह स्पर्शाइति कादयोमावसानाःस्पर्शास्तस्यब्रह्मणोजीवाच्चैतन्यादभवन्नभिव्यक्ताआसन्वर्णानांनित्यत्वादभिव्यक्तिरेव स्वरो

SGDF

कारादिर्देहः देहादुदाहृतउद्धृतः शषसहाऊष्माणः श्रोत्रादींद्रियाणिइंद्रियेभ्यउत्पन्नाइत्याहुः परलवाअंतस्थाआत्मनोब्रह्मणोबलंबलादभिव्यक्ताः। अत्रसामानाधिकरण्यवचनं यस्माद्यज्जायतेचांगात्तत्तदं
गाभिधंभवेदितिवचनाद्युक्तं प्रथमापंचम्यर्थे अकुहविसर्जनीयानांकंठइत्यादिस्थानभेदवत्प्रंथांतरेस्थानभेदसंभवेकथमत्रोक्तंएवंस्थानमितिनिर्णयइतीदंचोद्यं स्पर्शास्तस्याभवन्जीवात्स्वरादेहात्प्रजज्ञिरे ।
ऊष्माणइंद्रियेभ्यश्चअंतस्थाबलतोविभोरित्यनेनपरिहर्तव्यम् ४६ निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः। पंचमश्चेत्यमीसप्ततंत्रीकंठोत्थिताःस्वराइतिसप्तस्वराःप्रजापतेर्विहारेणशरीरसंचरणविशेषेणभवंति
स्मअभवन्नित्यन्वयः।स्वराणांसप्तविशेषत्वात्तत्सामग्रीमतस्तदुत्पादनसामर्थ्यंस्यात्तदस्यकथमितितत्राह शब्देति। शब्दब्रह्मात्मकोब्रह्मासर्वशब्दाभिधेयत्तः। ऋतेनारायणादीनिनाम्नांसविषयोयतइतिवच
नान्नारायणादिनाम्नांव्यतिरेकेणसर्ववेदादिशब्दराशेर्विषयत्वात्तदुत्पादनसामर्थ्यमस्तीत्यर्थः नित्यवर्णात्मकवेदानांनित्यत्वेनव्याप्तत्वात्परिच्छिन्नस्यब्रह्मणस्तद्विषयत्वंकथमत्राह व्यक्तेति व्यक्तंब्रह्मांड
मुद्दिष्टमव्यक्तंमहदादिच । तद्व्यापकत्वाद्ब्रह्मातुव्यक्ताव्यक्तात्मकःस्मृतइत्यतोव्याप्तिमत्त्वात्तद्विषयत्वंयुक्तं उक्तादन्यत्रापिव्याप्तिशक्तिमत्त्वात्प्रभोरित्युक्तम् ४७ देहात्तदवयवेभ्योब्रह्मणःसृष्टिमुक्त्वाऽधुना

स्वराःसप्तविहारेणभवंतिस्मप्रजापतेः ॥ शब्दब्रह्मात्मनस्तस्यव्यक्ताव्यक्तात्मनःप्रभोः ४७ ब्रह्मानुभावविततोनानाशक्त्युपबृंहितः ॥ ततोपरामुपादाय
ससर्गायमनोदधे ४८ ऋषीणांभूरिवीर्याणामपिसर्गमविस्तृतम् ॥ ज्ञात्वातद्धृदयेभूयश्चिंतयामासकौरव ४९ अहोअद्भुतमेतन्मेव्यापृतस्यापिनित्यदा ॥
नह्येधंतेप्रजानूनंदैवमत्रविघातकम् ५० एवंयुक्तिमतस्तस्यदैवंचावेक्षतस्तदा ॥ यस्यरूपमभूद्द्वेधायत्कायमभिचक्षते ५१ ताभ्यांरूपविभागाभ्यांमि
थुनंसमपद्यत ॥ यस्तुतत्रपुमान्सोभून्मनुःस्वायंभुवःस्वराट् ५२ स्त्रीयासीच्छतरूपाख्यामाहिष्यस्यमहात्मनः ॥ तदामैथुनधर्मेणप्रजाह्येधांबभूविरे
५३ सचापिशतरूपायांपंचापत्यान्यजीजनत् ॥ प्रियव्रतोत्तानपादौतिस्रःकन्याश्चभारत ५४ आकूतिर्देवहूतिश्चप्रसूतिरितिसत्तम ॥ आकूतिंरुचये
प्रादात्कर्दमायतुमध्यमाम् ॥ दक्षायादात्प्रसूतिंचयतआपूरितंजगत् ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेत्रयोदशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ध ॥

प्रकारांतरेणतस्मात्सृष्टिंवक्ति ब्रह्मेति । ब्रह्माततःपूर्वस्मादपरांस्त्रीपुरुषीकरणशक्तिमुपादायसर्गायमनोदधइत्यन्वयः। परतंत्रस्यब्रह्मणःस्वाधीनसृष्टिःकथमतउक्तं अनुभावेति अनुभावेनपरब्रह्मणा
विततः तस्यानुग्रहामृतेनपूर्णइत्यर्थः। ब्रह्मानुभावविततइत्येकंवापदं परब्रह्मणःप्रभावेणविततः हरेरनुकूलेनभावेनसत्तयाविततोधिकृतोविशेषसन्निधानवानितिवा अतएवनानाशक्त्युपबृंहितः नानावि
धसृष्टिसामर्थ्यपूर्णः ४८ तत्रसिंहावलोकनप्रकारेणापरांसृष्टिंचिंतयन्नित्याह ऋषीणामिति यत्रपश्चात्तनःश्रेष्ठस्तत्रसिंहावलोकनमितिवचनात् पश्चादुत्पत्स्यमानस्यमनोःश्रेष्ठ्यादत्रसिंहावलोकनंकृतमित्य
र्थः। मरीच्यादिऋषीणांसकाशादपि तत्तस्मादविस्तृतत्वादेव अनेनमहतापिपुरुषेणकरिष्यमाणंकार्यमालोच्यकर्तव्यंनसहसेतिनिदर्शितम् ४९ चिंतनविधांदर्शयति अहोइति सृष्टौव्यापृतस्यकुतस्तत्राह
नहीति चिंतयानिश्चितमाह दैवमिति दैवानुग्रहोस्तिचेत् सृष्टिःपूर्ववद्इतिनिरचिनोदित्यर्थः ५० फलितमाह एवमिति युक्तिमतो ध्यानवतः देवानुग्रहमप्यपेक्षमाणस्यकस्यब्रह्मणोरूपंद्विधाभूत्यत्
यंकेनब्रह्मणाप्राप्तत्वात्कायनामाभिचक्षतेनिरुक्तज्ञाइतिशेषः ५१ तद्रूपद्वयंकिमभूदितितत्राह ताभ्यामिति तयोर्नामविशेषमाह यस्त्विति स्वराट्चक्रवर्ती ५२ अन्ययमोर्दपंयोगोविभूतिकरद्
त्याह तदेति तदातन्मिथुनसृष्टिकालमारभ्य ५३ अनेनमनुनाकान्यपत्यान्युत्पादितानीतितत्राह सचेति तन्नामान्याह प्रियव्रतेत्यादिना यतःकन्यात्रयात् ५४ ५५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृती
यस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

अस्मिन्नध्यायेहरेरवतारकथाश्रवणादिनासाक्षात्पुरुषार्थःस्यादितिनिरूप्यते श्रीशुकःपरीक्षितेपुनरापविदुरप्रश्नप्रकारंवक्ति निशम्येति १ स्वधर्माचारैःस्वपतिंस्वर्गंनयतीतिपत्नीतांप्रतिलभ्य ततइत्यने
नव्यापारांतरंनिषेधति २ कोसौवैदुरिकःप्रश्नइत्यत्राह चरितमिति मेमह्यं वक्तव्यत्वेहेतुमाह विष्वक्सेनेति विष्वक्सर्वत्रसेनाज्ञानलक्षणायस्यसतथोक्तः ३ विष्वक्सेनचरितंतद्भक्तचरितंचेतिद्वयमेवपु
रुषार्थांतरंगत्वेनमुमुक्षुणाश्रोतव्यंसूरिभिरीडितत्वादित्याह श्रुतस्येति सुचिरंश्रमआयासोयस्यसतथा तस्यपुंसांश्रुतस्यवेदाद्यर्थश्रवणस्यअंजसातत्त्वेनसूरिभिरीडितार्थोयं ननुइदंफलंहियत्तस्यहरेर्गुणा
नुवादश्रवणंयेषांहृदयेषुमुकुंदस्यपादारविंदंलसतीतिशेषः तेषांपुंसांचरितश्रवणंवा ज्ञानिभिरभिष्टुतोर्थः इतियस्माचस्मात्स्वायंभुवमनोर्विष्वक्सेनकथाविनाभूतत्वात्तत्कथांब्रूहीतिभावः ४ श्रीशुकःपरी
क्षितेविदुरप्रश्नप्रकारंवक्तीतिवाक्तिसूतःशौनकादिभ्यइत्याह इतिब्रुवाणमिति सहस्रशीर्ष्णोहरेश्चरणोपधानंपादपीठाधितं भगवत्कथायांप्रणयिमानःप्रेर्यमाणः अभ्यचष्टाहेत्यन्वयः विदुरमितिशेषः ५
संभाषणानंतरमन्यकथाप्रसंगोनास्तीतिभावेनाह यदेति नायमंजलिर्दांभिकइतिभावेनोक्तं प्रणतइति ६ ननुकिमियंभाषागुह्याचन्यतमा सांकेतिकीवा नद्वितीयः अप्रस्तुतत्वादसंभवाच्च प्रथमाचसमाधि

श्रीशुकउवाच ॥ निशम्यवाचंवदतोमुनेःपुण्यतमांनृप ॥ भूयःपप्रच्छकौरव्योवासुदेवकथादृतः १ ॥ विदुरउवाच ॥ सवैस्वायंभुवःसम्राट्प्रियःपुत्रःस्वयं
भुवः ॥ प्रतिलभ्यप्रियांपत्नींकिंचकारततोमुने २ चरितंतस्यराजर्षेरादिराजस्यसत्तम ॥ ब्रूहिमेश्रद्दधानायविष्वक्सेनाश्रयोह्यसौ ३ श्रुतस्यपुंसांसुचिरश्रम
स्यनन्वंजसासूरिभिरीडितोर्थः ॥ यत्तद्गुणानुश्रवणंमुकुंदपादारविंदंहृदयेषुयेषाम् ४ श्रीशुकउवाच ॥ इतिब्रुवाणंविदुरंविनीतंसहस्रशीर्ष्णश्चरणोपधानम् ॥
प्रहृष्टरोमाभगवत्कथायांप्रणीयमानोमुनिरभ्यचष्ट ५ मैत्रेयउवाच ॥ यदास्वभार्ययासाकंजातःस्वायंभुवोमुनिः ॥ प्रांजलिःप्रणतश्चेदंवेदगर्भमभाषत ६
त्वमेकःसर्वभूतानांजन्मकृद्वृत्तिदःपिता ॥ अथापिनःप्रजानांतेशुश्रूषाकेनवाभवेत् ७ तद्विधेहिनमस्तुभ्यंकर्मस्विज्यात्मशक्तिषु ॥ यत्कृत्वेहयशोविष्व
गमुत्रचभवेद्गतिः ८ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतस्तुभ्यमहंतातस्वस्तिस्याद्वांक्षितीश्वर ॥ यन्निर्व्यलीकेनहृदाशाधिमेत्यात्मनार्पितम् ९ एतावत्यात्मजैर्वीरकार्या
ह्यपचितिर्गुरौ ॥ शक्त्याप्रमत्तैर्गृह्येतशासनंगतमत्सरैः १० सत्वमस्यामपत्यानिसदृशान्यात्मनोगुणैः ॥ उत्पाद्यशाधिधर्मेणगांयज्ञैःपुरुषंयज ११
परंशुश्रूषणंमह्यंस्यात्प्रजारक्षयानृप ॥ भगवांस्तेप्रजाभर्तुर्हृषीकेशोनुतुष्यति १२ येषांनतुष्टोभगवान्यज्ञलिंगोजनार्दनः ॥ तेषांश्रमोह्यपार्थाययदा
त्मानादृतःस्वयम् १३ मनुरुवाच ॥ आदेशेहंभगवतोवर्तेयाम्यरिसूदन ॥ स्थानंत्विहानुजानीहिप्रजानांममचप्रभो १४

रेवेतिभावेनाह त्वमेकइति अथजन्मकृत्त्वाद्वृत्तिदत्वात्पितृत्वाच्च पोष्यैःशुश्रूषाकर्तव्यासाकेनयेनकर्मणास्यादित्यर्थः अपिशब्देनकार्याकरणेपातकंसूचयति ७ तदिति तत्कर्म इतोपिभगवच्छुश्रूषाक
र्तव्येत्याह कर्मस्विति आत्मशक्तिषुस्वकेषुनित्यनैमित्तिकेषुकर्मस्विज्यापूजा तत्कर्मविशिनष्टि यत्कृत्वेति इहलोकेसर्वत्रयशोमुत्रपरलोकेगतिःसुखप्राप्तिलक्षणास्याद्वाहशमितिशेषः ८ सान्निध्येसद्गुरु
णाएवमनुग्रहःकर्तव्यइतिभावंध्वनयन्ब्रह्मावक्ति प्रीतइति तद्यस्माच्छाधिशिक्षस्व आत्मनापरप्रेरणामंतरेण ९ इयमेकागुरोःक्रियमाणापूजेत्याह एतावतीति अपचितिःपूजा एतावतीतिकेयमित्य
त्राह शक्त्येति अथगुरुनियोगानंतरमेवशक्त्याशासनमाज्ञागृह्येतेतियत्सेयमित्यर्थः १० आज्ञामाह सत्वमिति अस्यांशतरूपायां ११ केनवेत्यस्यप्रश्नंपरिहरति परमिति अनेनाज्ञाग्रहणमेकमितरत्प्र
जापालनमितिद्वयंशुश्रूषणमुक्तंभवति पुरुषस्यपुरुषार्थायश्रीनारायणप्रसादएवततःप्रजापालनेनकिंतत्राह भगवानिति १२ बाधकमाह येषामिति यज्ञोलिंगंज्ञापकोयस्यसतथा श्रमःइदंनःश्रेयः
साधनमित्यनुष्ठानाद्यायासः आत्मापरमात्मा १३ ब्रह्मणाप्रजापालनायोपदिष्टोमनुस्तदाज्ञामादायप्रजासर्गंप्रार्थयते आदेशेहमिति कामाद्यरिसूदन अनुजानीहिअनुज्ञापयादिशेत्यर्थः १४

मूम्यारुयेस्थानेस्थितिंविधायप्रजापालनंकर्तव्यमित्याज्ञांतावदाशंक्यपरिहरति यदोकइति सर्वसत्त्वानांपिपीलिकादिसर्वप्राणिनांयदोकआवासस्थानंसामहीमहांभसिप्रलयजलेमग्नाभूत् हेदेवअस्यादे
व्याभूमेरुद्धरणेयत्नःक्रियतामित्यन्वयः १५ पूर्वमेवभूमेरभावंजानन्नपिब्रह्मप्रार्थनापूर्वकंकृतमेवोपकृतंस्यादितिभगवानोभूमेरुद्धारमालोचयतीत्याह परमेष्ठीति पयोऽब्धेतुप्रशक्यातथासन्नांमग्नाम् १६
मज्जनेनिमित्तमाह पीतमिति यावतापीतेनजलस्योद्रेकःशाम्यति तावत्सर्वमित्युच्यतेनतुनिःशेषत्वेन अन्यथावार्भिःप्लाव्यमानेत्यसंगतंस्यात् निवेशितानिवेशनीकृता १७ १८ वार्भिर्जलैः
प्लाव्यमानाचंचलीक्रियमाणालयंगतामग्ना प्रजानांभारेणेतिशेषः सृजतःसतः अत्रास्यामवस्थायाम् १९ इदमेवानुष्ठेयमित्याह यस्येति सत्यसंकल्पस्यहरेर्भक्तत्वात्ब्रह्मापिसत्यसंकल्पइतीमम
र्थंध्वनयन्हरेःप्रादुर्भावप्रकारमाह इतीति नासाविवरान्नासाबिलात्सहसासद्योनिरूपितत्वेनवराहतोकोवराहशिशुः २० तस्यब्रह्मणः खस्थआकाशेस्थितः २१ कुमारैःसनकादिभिः २२
सौकरंसूकरस्यविद्यमानंतर्कयामासमीमांसितवान् मीमांसाप्रकारंवक्ति किमेतदिति अहोइत्यनेननिकटवर्तिनोमुनीनुन्मुखीकरोति बतखेदयन् २३ किंबहुनेदंमहाश्चर्यं अंगुष्ठाशिरोमात्रःअंगुष्ठा

यदोकःसर्वसत्वानांमहीमग्नामहांभसि ॥ अस्याउद्धरणेयत्नोदेवदेव्याविधीयताम् १५ मैत्रेयउवाच ॥ परमेष्ठीत्वपांमध्येतथासन्नामवेक्ष्यगाम् ॥ कथ
मेनांसमुन्नेष्यइतिदध्यौधियाचिरम् १६ पीतंमयाजलंपूर्वंपृथिवीचनिवेशिता ॥ तथापिकिमिदंसाद्यप्लाव्यतेपुनरंबुभिः १७ प्रजादेवासुरपितृमनुष्यप
शुपक्षिणः ॥ सरीसृपान्नगान्नागान्भूतान्युच्चावचानिच १८ सृजतोमेक्षितिर्वार्भिःप्लाव्यमानालयंगता ॥ अथात्रकिमनुष्ठेयमस्माभिःसर्गयोजितैः १९
यस्याहंहृदयादासंसईशोविदधातुमे ॥ इत्यभिध्यायतोनासाविवरात्सहसानघ २० वराहतोकोनिरगादंगुष्ठपरिमाणतः ॥ तस्याभिपश्यतःखस्थःक्षणेन
किलभारत २१ गजमात्रःप्रववृधेतदद्भुतमभून्महत् ॥ मरीचिमुख्यैर्विप्रैश्चकुमारैर्मनुनासह २२ दृष्ट्वातत्सौकरंरूपंतर्कयामासचित्रधा ॥ किमेतत्सौकर
व्याजंसत्वंदिव्यमवस्थितम् ॥ अहोबताश्चर्यमिदंनासायामेविनिःसृतम् २३ दृष्टोंगुष्ठशिरोमात्रःक्षणाद्गंडशिलोपमः ॥ अपिस्विद्भगवानेषयज्ञोमेखेदयन्म
नः २४ इतिमीमांसतस्तस्यब्रह्मणःसहसूनुभिः ॥ भगवान्यज्ञपुरुषोजगर्जागेंद्रसन्निभः २५ ब्रह्माणंहर्षयामासहरिस्तांश्चद्विजोत्तमान् ॥ स्वगर्जितेन
ककुभःप्रतिस्वनयताविभुः २६ निशम्यतद्घर्घरितंस्वखेदक्षयिष्णुमायामयसूकरस्य ॥ जनस्तपःसत्यनिवासिनस्तेत्रिभिःपवित्रैर्मुनयोऽगृणन्स्म ॥ २७
तेषांसतांवेदवितानमूर्तिर्ब्रह्मावधार्यात्मगुणानुवादम् ॥ ननर्दभूयोविबुधोदयायगजेंद्रलीलोजलमाविवेश २८

प्रपरिमाणः गलिताःस्थूलपाषाणागंडशैलाइतिस्मृताः । एषवराहोभेमनःखेदयन्यज्ञोभगवानपिस्वित् २४ ब्रह्मणःसहसोत्पन्नाज्ञाननिरासप्रकारमाह इतीति मीमांसतोमीमांसमानस्यसतः मरी
च्यादिसूनुभिः २५ गर्जितफलमाह ब्रह्माणमिति प्रतिस्वनयताप्रतिध्वनिमतीःकुर्वतागर्जितेन २६ अयंहरिरितिज्ञात्वाएतैः किमकारीतितत्राह निशम्येति मायामयसूकरस्येच्छामयवराह
स्य स्वखेदक्षयिष्णुस्वखेदविनाशकरं घर्घरितंसूकराणांनादविशेषंश्रुत्वाजनादिलोकनिवासिनोमुनयस्त्रिभिःपवित्रैर्निर्दोषवेदैस्तंयज्ञपुरुषमगृणन्नित्यन्वयःस्मेत्यनेनगुणानुपूर्वकस्तुतिंसूचयति जनस्त
पइति छंदोभंगभयाद्वेदानुकारित्वाद्वाविसर्गांतं २७ स्तुतिस्तत्प्रसादजननीसमभूदितिभावेनाह तेषामिति वेदानांवितानेनविस्तारेणप्रतिपादितामूर्तिर्यस्यसतथा यद्वा वेदएववितानमुल्लोचमुप ३२
रिपतदवकरनिवारणवस्त्रंयस्याःसावेदवितानाताहृशीमूर्तिर्यस्यसतथा यज्ञवितानमूर्तिरितिपाठेयज्ञविस्तारेषुगृहीतमूर्तिरित्यर्थः आत्मनोज्ञानानंदादिगुणानामनुवादोयस्मिंस्तत्तथा ब्रह्मस्तुतिकल्पंवेदमव
धार्यननर्दननाद भूयइत्युभयत्रसंबध्यते गलयजलम् २८

SGDF
Sri Gangeshwar Digital Foundation

तत्तद्योनिजानांतत्तत्क्रियायांतत्तद्भावोऽनिवार्यइतिजलप्रवेशेतद्भावंवक्ति उत्क्षिप्तेति सभगवान्महीध्रः नारायणाख्यःपर्वतः कंप्रलयजलमविशदित्यन्वयःतंविशिनष्टि उत्क्षिप्तवालउद्धृतपुच्छः। अन्यत्रोन्नतकपोलः वालंतुकपिलंवज्रंह्रीबेरंदीर्घरोमकमित्यभिधानात् ह्रीबेरंवा खेआकाशेचरतीतिखचरः उभयत्रसमानं कठोराःपरिदृढाःसटाबहलकेसरान्धुन्वन्कंपयन् अन्यत्रसटालताविशेषाः खराःपरुषारोमशारोमवतीत्वग्यस्यसतथोक्तः अन्यत्ररोमशःपिचुमंदःखरापिचुमंदस्यत्वग्यस्मिन्सतथा खुरैराहतमभ्रंयेनासौखुराहताभ्रःसंताडितमेघः अन्यत्रखुरैःशृंगैःसितशृंगोधवलदंष्ट्रः अन्यत्रस्पष्टं ईक्षायानेत्रस्यज्योतिस्ताराकनीनिकातयाविभासोविभासनंदीप्तिर्यस्यसतथोक्तः यद्वादर्शनाख्यभिज्ञालयाशोभमानः २९ घ्राणेनेंद्रियेणाविजिघ्रन्गंधोपादानंकुर्वन्क्रोडापदेशोदेवकार्यनिमित्तेनवराहः नतुसाक्षाद्वराहः किंतुस्वयंस्वतोध्वरांगोयज्ञमूर्तिःश्रीनारायणःपूर्वत्रपर्वतोपमत्वेनदंष्ट्रोक्तिरत्रतुअशांतत्वद्योतनायेतिनपुनरुक्तिःअध्वरस्ययज्ञस्यअंगानिकुशादीनिसाधनानियस्मिन्सोध्वरांगइतिवा। अपदेशोलक्षणेस्यान्निमित्तव्याजयोरपीतियादवः ३० जलप्रवेशसमयेसमुद्रेणस्तुतिरेवाकारिनत्वाक्रोशइत्याशयेनाह सवज्रेति सउदन्वान्समुद्रो हेयज्ञेश्वरमांपाहीतिभावेनचुक्रोशाजुहावोन्नादेत्यर्थः रक्षाप्रार्थनायांकःक्लेशःप्राप्तइत्यतउक्तं वज्रकूटवदयोघनवद्दृढरिम्णोपेतस्यांगस्यनिपातवेगेनविशीर्णोतिनिष्पिष्टःकुक्षिर्यस्यसतथा अतएवोदरवेदनयास्तनयन् शब्दंकुर्वन् आवर्तइवउत्सृष्टा ऊर्ध्वंगताअतएवदीर्घाऊर्मयएवकरास्तैःउदरादिवेदनार्तःपुरुषोयथाशिरसिकरंनिधायआक्रोशति तथेतिलौकिकार्थः अध्यात्मस्तुतिरेवकृतेत्यर्थः ३१ खरतरतरणिकिरणपरितप्तलोकवराहवन्नह

उत्क्षिप्तवालःखचरःकठोरसटाविधुन्वन्खररोमशत्वक्॥ खुराहताभ्रःसितदंष्ट्रईक्षाज्योतिर्विभासोभगवान्महीध्रः २९ घ्राणेनपृथ्व्याःपदवींविजिघ्रन्क्रोडापदेशःस्वयमध्वरांगः ॥ करालदंष्ट्रोप्यकरालदृग्भ्यामुद्वीक्ष्यविप्रान्गृणतोविशत्कम् ३० सवज्रकूटांगनिपातवेगविशीर्णकुक्षिस्तनयन्नुदन्वान्॥ उत्सृष्टदीर्घोर्मिकरैरिवार्तश्चुक्रोशयज्ञेश्वरपाहिमेति ३१ खुरैःक्षुरप्रैर्दरयंस्तदापउत्पारवारंत्रिवरूरसायाम्॥ ददर्शगांतत्रसुषुप्सुरग्रेयांजीवधानींस्वयमभ्यधत्त ३२ स्वदंष्ट्रयोद्धृत्यमहींविलग्नांसउत्थितःसंरुरुहेरसायाः॥ तत्रापिदैत्यंगदयापतंतंसुनाभसंदीपिततीव्रमन्युः ३३ जघानरुंधानमसह्यविक्रमःसलीलयेभंमृगराडिवांभसि ॥ तद्रक्तपंकांकिततुंडगंडोयथागजेंद्रोजगतींविभिंदन् ३४

रेर्जलप्रवेशःकिंतुयद्दर्शनार्थंप्रावेशितद्दर्शनमनेनकृतमित्याह खुरैरिति उत्पारवारमितिक्रियाविशेषणं पारेतीरांतरेस्थितंजलंवायथोद्गतंभवतितथाक्षुरप्रैःक्षुरसाधर्म्यंपूरयंतीतिक्षुरवन्निशितैरित्यर्थः यदास्वर्धचंद्रैः अर्धचंद्रःक्षुरप्रःस्यादितियादवः। खुरैस्तस्यसमुद्रस्यापोदरयन् भिंदन्त्रिभिर्वेदैर्वेद्यतइतित्रिवरुः त्रिषुयुगेषुअवतारंवृणोतीतिवा गुरुशब्दवत्प्रक्रिया ढ्लोपेपूर्वस्यदीर्घोणइतिदीर्घः अग्रेसर्गविलाप्यसुषुप्सुर्निद्रांकर्तुकामःसहरिर्यांजीवधानींसर्वप्राण्याधारभूतामभ्यधत्तजलस्योपरिनिहितवान् तांगांतत्ररसायांपातालेददर्शेत्यन्वयः वरुःसुगलरेखास्याद्वराहस्यचविस्तृतेत्यभिधानाद्वलित्रयांकितगलोवा पारंवृणोतीतिपारवारः कर्मण्यणित्यण्प्रत्ययः पश्वादिप्राणिजातंतद्यथोद्गतंस्यात्तथेतिवा ३२ भगवतामहींदृष्ट्वाकिमकारीतितत्राह स्वदंष्ट्रयेति विलग्नांरसातलेबंदीगृहवत्स्थितांमहींस्वदंष्ट्रयोद्धृत्यरसायाउत्थितःसआदिवराहः संरुरुहेउपर्यारुरोह रसालयैरसुरैःस्वभूतभूम्युन्नयनसमयेनिद्रितंकितत्राह तत्रापीति सहरिस्तत्रभूम्युद्धरणसमयेपिस्वंरुंधानंगदयापतंतंदैत्यमादिहिरण्याक्षंदंष्ट्रयाजघानेत्यन्वयः कीदृशः सुनाभवच्चक्रवत्संदीपिततीव्रमन्युःप्रज्वलितात्युग्रकोपोऽतएवासह्यविक्रमःमृगराट्सिंहइभंगजंयथातथा अंभसीत्यनेनरसातलात्किंचिदूर्ध्वमागत्येतिसूचयति तस्यदीप्तिविशेषमाह तद्रक्तेति यथाजगतींतटभूमिंविभिंदन्तिर्यग्दंतप्रहारेणप्रोल्लिखन्तत्पंकांकिततुंडगंडोभवति तथादंष्ट्रयाहिरण्याक्षंहत्वा तस्यरक्तपंकेनांकिततुंडगंडउच्चकाशइतिशेषःअनेननविशेषणेनहिरण्याक्षोद्धौतत्रैकोदंष्ट्रयाहतइतरस्त्वन्येनायुधेनेति ज्ञायते ब्रह्मजस्तुहिरण्याक्षःप्रथमंदंष्ट्रयाहतः । सएवपार्षदाविष्टोद्वितीयःकर्णताडनात् । पूर्वलयोदकेमग्नांद्वितीयंतेनमज्जिताम् । भुवमुद्धरतेवासौ

SGDF

हरिणाक्रोडमूर्तिर्नेत्यवगंतव्यः अत्रैवोत्तरग्रंथेविदुरप्रश्नंपरिजिहीर्षुणाहरिणाहिरण्याक्षएकएवव्यत्यस्योच्यते तद्दुष्टमोहनार्थमविविच्यकथनंदेवानांप्रियार्थंचेति तदुक्तं व्यत्यासेनापिचोच्यंतेअविवेकेन कुत्रचित्। दुष्टानांमोहनार्थायतत्रयत्रकथाःक्वचिदिति अविवेकोनामनवक्तुर्हरेरज्ञानं । सर्वज्ञस्यकुतोज्ञानंव्यासस्योदारकर्मणइतिवचनात् ३४ अयंहरिरेवनलोकवराहइतिज्ञापनायविरिंचप्रमुखानांदेवाना मुपपत्तिविधिंवक्ति तमालेति उत्क्षिपंतमुद्धरंतं अनुवाकैरियत्संख्याविशिष्टैर्वेदवाक्यैः ३५ उपस्थार्थंकिंकृतंतत्राह जितंजितमिति त्रयींतनुंत्रिवेदमतिपाद्यांमूर्तिंपरिधुन्वते रोमजलत्यागायकंपमाना य निलिल्युर्निलीनाः तेतुभ्यम् ३६ अनेनविष्णुरयंनलोकवराहइत्यस्यकिमायातमितितत्राह रूपमिति दुष्कृतात्मनामितिविशेषणेनसुकृतात्मनांसुदर्शनमितिध्वनितं अतइदमेवास्यपरब्रह्मत्वे मानंसूचितं अध्वरात्मकंयज्ञसाधनप्रसूतिकारणं अनेनापिनकेवलभून्युद्धरणार्थंकिंतुसकलयज्ञसाधनप्रसूतयेइदंरूपमितिसूचितं यद्वा यज्ञाख्यपरमात्मरूपं यज्ञोविष्णुर्देवतेतिश्रुतेः अनेनब्रह्मत्वंस्पष्टमुक्तंभ वति अयमात्माब्रह्मेतिच अस्ययज्ञात्मकत्वंस्पष्टयति छंदांसीत्यादिना सप्तछंदांसीत्यादयोयस्यतवत्वगादिषुवर्ततेतेतुभ्यंनमइत्यन्वयः बर्हिर्दर्भाः दृशिचक्षुषिचतुर्भिर्होतृभिःक्रियमाणंकर्मचातुर्होत्रं ३७ इडायज्ञपात्रं चमसश्चतुष्कोणसंनिवेशोयज्ञपात्रं प्राशित्रंयज्ञपात्रंपुरोडाशादिर्वा द्वादशसोमग्रहाः रसनेजिह्वायांक्रियायांच चर्वणंदंतैश्चर्वणं । चर्वणंचूर्णनंदंतैरितियादवः ३८ आत्मजन्मतवजननं

तमालनीलंसितदंतकोट्याक्ष्मामुत्क्षिपंतंगजलीलयांग ॥ प्रज्ञायबद्धांजलयोनुवाकैर्विरिंचमुख्याउपतस्थुरीशम् ३५ देवाऊचुः ॥ जितंजितंतेऽजितयज्ञभा वनत्रयींतनुंस्वांपरिधुन्वतेनमः ॥ यद्रोमगर्तेषुनिलिल्युरध्वरास्तस्मैनमःकारणसूकरायते ३६ रूपंतवैतन्ननुदुष्कृतात्मनांदुर्दर्शनंदेवयदध्वरात्मकम् ॥ छंदांसियस्यत्वचिबर्हिरोमस्वाज्यंदृशित्वंघ्रिषुचातुर्होत्रम् ३७ स्रुक्तुंडआसीत्स्रुवईशनासयोरिडोदरेचमसःकर्णरंध्रे ॥ प्राशित्रमास्येग्रसनेग्रहास्तुतेयच्च र्वणंतेभगवन्नग्निहोत्रम् ३८ दीक्षात्मजन्मोपसदःशिरोधरंत्वंप्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः ॥ जिह्वाप्रवर्ग्यस्तवशीर्षकंक्रतुःसभ्यावसथ्यंचितयोऽसवोहिते ३९ सोमस्तुरेतःसवनान्यवस्थितिःसंस्थाविभेदास्तवदेहधातवः ॥ सत्राणिसर्वाणिशरीरसंधिस्त्वंसर्वयज्ञक्रतुरिष्टिबंधनः ४० नमोनमस्तेऽखिलमंत्रदेवताद्रव्यायसर्वक्रतवेक्रियात्मने ॥ वैराग्यभक्त्यात्मजयानुभावितज्ञानायविद्यागुरवेनमोनमः ४१

दीक्षाव्रतसंग्रहः उपसदः उपसन्नामानोयज्ञविशेषाः उपसत्तिविशेषावाशिरोधोग्रीवात्वंप्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः यस्यदंष्ट्रयोरुपक्रमावसानकर्मणीइष्टीप्रायणीयोदयनीयसंज्ञेवर्तेतेसतथोक्तः । क्रतुःसंकल्पः क्रतोरिरितिपाठेक्रतोःसत्यसंकल्पस्यसर्वक्रत्वाधारस्यवातवशीर्षकंशिरः सभ्यावसथ्यौ अग्निचितयः सप्तक्रतवस्तवासवः प्राणाजन्मभूमयःचितयइतीष्टकाबंधनविशेषावा ३९ सोमोलता प्रातरादित्रीणिसवनानि अवस्थितिर्निश्चलत्वेनगतिनिवर्तनं संस्थाविभेदाअग्निष्टोमादयःसप्त । अग्निष्टोमादयःसंस्थाभेदाःसप्तास्युस्तंतवइतियादवश्च । त्वगादिसप्तदेहधातवः । अत्रश्लोकद्वयेसप्त सुप्रथमेतिसूत्रात् प्रथमायाःसप्तमीत्वंयुक्तं त्वचीत्यादिसप्तमीप्रयोगाच्च । सर्वाणिसत्राणिबहुभिःसंभूयकर्तव्यानिदीर्घकालीनानियज्ञविशेषकर्माणि । किंबहुनोक्तेनेत्युपसंहरति त्वंसर्वेति एकाहिकद्व्याहि कादिसर्वयज्ञस्यापकेच्छावान् इष्टिबंधनः तवदेहबंधनेसंहननेइष्टिःप्रतिपत्तिथ्यादिषुक्रियमाणकर्मविशेषोवर्ततइत्यर्थः ४० उक्तानुक्तविशेषणानिसमुच्चीयविशिंषंति अखिलेत्यादिना सत्वाप्रदत्वे नमंत्रादिषुसन्निहितत्वादखिलमंत्रदेवताद्रव्यायसर्वक्रतवःसंकल्पायस्माद्भवंतिससर्वक्रतुःतस्मैक्रियात्मनेकर्मकारयितृत्वेनतद्व्याप्ताय आत्मजयात्मनस्त्वत्प्रसादाज्जातयावैराग्यजृंभितभक्त्यानुभावितंस्व स्वयोग्यतानुसारेणसमुत्पादितंस्वविषयंज्ञानंयेनसतथातस्मै वेदादिपरविद्यागुरवे ४१



SGEF

पूर्वमनाथत्वेनविलग्नामित्यनेनस्त्रीणांमध्यवत्कृशत्वंध्वनितमधुनासनाथत्वेनपर्वताद्यवयवपुष्टाभूर्विराजतइतिस्तुवंतीत्याह दंष्ट्राग्रकोट्येति दताद्दंतेन मतंगजेंद्रस्यसपत्रपद्मिनी सपत्राबिसिनी नलि
न्यांतुबिसिनीपद्मिनीमुखाइत्यमरः अनेनहरेर्धरणीधरेतिनामसार्थकमितिसूचितं ४२ इतरसंयोगेनेतरेषांविराजनंहरेस्त्वात्मनैवेतिभावेनस्तुवंतीत्याह त्रयीमयमिति भूमंडलं धृतेनदताचका
स्तिविराजते चकास्दीप्तावितिधातुरदादिः शृंगेणोढेनघनेनविभ्रमः कांतिविशेषः ४३ ब्रह्माद्यभीष्टंजानतोप्येनांकिंकरोमीतिहरेःप्रश्नात्प्रागेनंस्वाभीष्टंविज्ञापयंतीत्याह संस्थापयेति जगतांजंग
मानां तस्थुषांस्थावराणां मातरंतवपत्नींभेनांसंस्थापयजलस्योपरीतिशेषः कीदृशस्त्वंपितासिसर्वस्येतिशेषः यद्वा त्वंजगतांपितासि तस्थुषांमातरमेनामितिस्वत्कृतोपकारप्रत्युपकारमन्यमपश्यंतोव
यमिमंनमस्कारंकुर्मइतिविज्ञापयंतीत्याह विधेमेति उभयोर्मातृत्वंपितृत्वंवतस्मादितिव्यंजयंतोविशिंषंतीत्याह यस्यामिति अनेनभूमेर्माहात्म्यंचसूचितं अरणिरग्निमथनदारुविशेषः ४४ त्वदन्येनेदं
कर्मनिरूपयितुमशक्यं किंपुनःकरणमितिविज्ञापयंतीत्याह कइति उद्विबर्हणमुद्धरणमिदमस्माकमेवाश्चर्यंनतवेतिश्रावयंतीत्याह नेति इतोप्यधिकविस्मयोस्तीतिविज्ञापयंतीत्याह यइति अतिविस्म
योतिशयितविस्मयः ४५ वाचातवगुणगणानांसंकीर्तनेनमनसासंस्मरणेनअंतःशुद्धाः बहिस्तवसटाग्रसमुद्भूतशुद्धजलबिंदुभिः पावितावयमितिविज्ञापयंतीत्याह विधुन्वतेति तृतीयाषष्ठ्यर्थे विधुन्व

दंष्ट्राग्रकोट्याभगवंस्त्वयाधृताविराजतेभूधरभूःसभूधरा ॥ यथावनान्निःसरतोदताधृतामतंगजेंद्रस्यसपत्रपद्मिनी ४२ त्रयीमयंरूपमिदंचसौकरंभूमंड
लंनाथदताधृतेनते ॥ चकास्तिशृंगोढघनेनभूयसाकुलाचलेंद्रस्ययथैवविभ्रमः ४३ संस्थापयैनांजगतांसतस्थुषांलोकायपत्नीमसिमातरंपिता ॥ विधे
मयस्यैनमसासहत्वयायस्यांस्वतेजोग्निमिवारणावधाः ४४ कःश्रद्दधीतान्यतमस्तवप्रभोरसांगतायाभुवउद्विबर्हणम् ॥ नविस्मयोसौत्वयिविश्वविस्मये
योमाययेदंससृजेतिविस्मयः ४५ विधुन्वतावेदमयंनिजंवपुर्जनस्तपःसत्यनिवासिनोवयम् ॥ सटाशिखोद्धूतशिवांबुबिंदुभिर्विमृज्यमानाभृशमीशपावि
ताः ४६ सवैबतभ्रष्टमतिस्तवैषतेयःकर्मणांपारमपारकर्मणः ॥ त्वद्योगमायागुणयोगमोहितोविस्रंसतांनोभगवान्विधेहिशम् ४७ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रत्युप
स्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ सलिलेस्वखुराक्रांतउपाधत्तावितावनिम् ४८ सइत्थंभगवानुर्वींविष्वक्सेनःप्रजापतिः ॥ रसायालीलयोन्नीताम
प्सुन्यस्ययथौहरिः ४९ यएवमेतांहरिमेधसोहरेःकथांसुभद्रांकथनीयमायिनः ॥ शृण्वीतभक्त्याश्रवयेतवोशतींजनार्दनोऽस्याशुहृदिप्रसीदति ५० त
स्मिन्प्रसन्नेसकलाशिषांप्रभौकिंदुर्लभंताभिरलंलवात्मभिः ॥ अनन्यभक्त्याभजतांगुहाशयःस्वयंविधत्तेस्वगतिंपरःपुमान् ५१

तस्तव यद्वा विधुन्वतात्वयापाविताःतत्कथमित्यतोविशिंषंति सटेति त्वयापाविताइतियत्सटाग्रशिवांबुबिंदुभिरिति ४६ वराहस्यगंडशैलाद्युपमत्वेनपरिच्छिन्नत्वात्कर्मणोपितथात्वान्नायंविष्णुरित्या
शंक्यतथामन्वानोभ्रष्टमतिरित्याह सवाइति यःपुरुषोऽपारकर्मणोनंतविक्रमस्यतवकर्मणांभूम्युद्धरणादिलक्षणानांपारमंतंभेषतेसम्यगिच्छति सभ्रष्टमतिर्वाइत्यनेननरकपातंलक्षयति नोस्माकंताद्दश
ज्ञानेनदुःखोदर्कोलोकोमाभूत्किंतुसुखोदर्कएवस्यादितिप्रार्थयंतइत्याह त्वद्योगेति तवबंधकशक्त्याभ्रष्टमनस्कत्वेनविस्रंसतांगलिततत्त्वज्ञानानांनःशंसुखसाधनज्ञानसाध्यंलोकंविधेहीत्यन्वयः ४७ भक्तव
त्सलोहमितिभावयंस्तदुक्तंकरोतिहरिरित्याह प्रत्युपस्थीयमानइति ४८ हरिस्ततःपरंकिंचकारेतितत्राह सइत्थमिति प्रजापतिःप्रजापालनशीलः उन्नीतामुद्धृताम् ४९ अस्यवराहस्यविक्रमस्यपु
रुषार्थैकहेतुत्वादयंहरिरेवेतिभावेनतच्छ्रवणादिफलमाह यइति हरिमेधसःसंसारसंहारिबुद्धेःकथनीयमायिनःकथनयोग्यसामर्थ्यस्य उशतीमभीष्टदोग्ध्रीम् ५० तत्प्रसादफलमाह तस्मिन्निति लवात्म
भिर्लवकालरूपाभिःपश्चान्नश्वरीभिस्ताभिःस्वर्गाद्याशीर्भिःप्रसादोपिगाथावच्छ्रवणादिनानस्यादितिध्वनयन्नाह अनन्यभक्त्येति ५१

ननुकंचित्कालंहरिकथांनिषेव्यपश्चान्मुंचंतोदृश्यंतेतत्रसारत्वंकथमित्याशंक्यतेपशुकल्पाइत्याह कोनामेति नामशब्दःकुत्सनेकोनाम कःकुत्सितः। पुराशब्दःपुराणेनिकटातीतेअनागतेचवर्त्तते पुराणकथा
नांनिकटातीतकथानामनागतकथानांचमध्येसारभूतांतामितिशेषः। प्रबंधेनिकटातीतेपुराणेनागतेपुरेतियादवः। सुपूजितेमोक्षेधत्तेसुसुखंधापयतीतिवा सुधा। डुधाञ्धारणपोषणयोर्धेट्पानइतिधातुः। भ
वापहांसंसारविनाशनींभद्रावहांच पपौशशाविति भाव्याइतिसूत्रात्पकारवकारः भवोभद्रइतियादवः नरेतरंपशुं ॥ ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुर्दशोध्या
यः ॥ १४ ॥ रुद्रादीनांहर्याज्ञाकारित्वेनतद्वशान्निरुपमचरितस्वातंत्र्यगुणाकरेहरौमनोरतिः कर्तव्यापुरुषेणेतिविधीयतेस्मिन्नध्याये। तत्रादौविदुरःपुनर्मुनिनावर्णितंवराहचरितमाकर्ण्यहरिकथायामलंबु
द्धिरहितोविशेषतःश्रोतुकामोमैत्रेयंपृच्छतीतिशुकःपरीक्षितंकथयति निशम्येति समुद्यतांजलिर्हरिमुद्दिश्येतिशेषः कुतएवमवगतमित्यतउक्तं नचेति अनेनहरिकथाश्रवणतृष्णातिशयंध्वनयतिततोहरि
प्रसादेनहरिकथाश्रवणंस्यादिति शिरसिमुकुलितकरकमलइत्यर्थः कथाश्रवणविघ्नपरिहारायधृतव्रतइति १ उक्तकथांशेवक्तव्यंनास्तीतिद्योतयितुंश्रुतमनुवदतिविदुरइत्याह तेनेति येनलयोदकेमग्नाभूरुदाहृ

कोनामलोकेपुरुषार्थसारवित्पुराकथानांभगवत्कथासुधाम् ॥ आपीयकर्णांजलिभिर्भवापहामहोविरज्येतविनानरेतरम् ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेतृतीयस्कंधेचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ निशम्यकौषारविणोपवर्णितांहरेःकथांकारणसूकरात्मनः ॥ पुनःसपप्रच्छसमुद्यतांजलिर्नचाति
तृप्तोविदुरोधृतव्रतः १ विदुरउवाच ॥ तेनैवचमुनिश्रेष्ठहरिणायज्ञमूर्तिना ॥ आदिदैत्योहिरण्याक्षोहतइत्यनुशुश्रुम २ तस्यचोद्धरतःक्षोणींस्वदंष्ट्राग्रेणली
लया ॥ दैत्यराजस्यचब्रह्मन्कस्माद्धेतोरभून्मृधः ३ मैत्रेयउवाच ॥ साधुवीरत्वयापृष्टमवतारकथांहरेः ॥ यत्त्वंपृच्छसिमर्त्यानांमृत्युपाशविशातनीम् ४
ययोत्तानपदःपुत्रोमुनिनागीतयार्भकः ॥ मृत्योःकृत्वेहमूर्ध्न्यंघ्रिमारुरोहहरेःपदम् ५ अथात्रापीतिहासोयंश्रुतोमेवर्णितःपुरा ॥ ब्रह्मणादेवदेवेनदेवानाम
नुपृच्छताम् ६ दितिर्दाक्षायणीक्षत्तर्मारीचंकश्यपंपतिम् ॥ अपत्यकामाचकमेसंध्यायांहृच्छयार्दिता ७ इष्ट्वाग्निजिह्वंपयसापुरुषंयजुषांपतिम् ॥ निम्लो
चत्यर्कआसीनमग्न्यागारेसमाहितम् ८ दितिरुवाच ॥ एषमांत्वत्कृतेविद्वन्कामआत्तशरासनः ॥ दुनोतिदीनांविक्रम्यरंभामिवमतंगजः ९

रितेनैवरूपांतरेण २ तद्दश्रोतव्यांशंपृच्छति तस्येति रणोत्पत्तौमहतापराधेनभवितव्यं तादृशोपराधःकइतिप्रश्नार्थः ३ मैत्रेयोविदुरप्रश्नंस्तौतीत्याह साध्विति साधुसत्सभासूचितं वेर्हरोरिच्छायां
रमतइतिवीरः पुरुषार्थोपयोगित्वात्साधुत्वमस्येत्याह यत्त्वमिति ४ नकेवलंसंसारलक्षणमृत्युपाशविच्छेदनीहरिकथाअपित्वैहिकामुष्मिकसिद्धिकरीतिनिदर्शयति ययेति मुनिनानारदेनार्भकः
पंचवर्षः अस्याःप्रपंचश्चतुर्थेवक्ष्यते ५ श्रोतॄणांश्रद्धातिशयजननार्थविदुरप्रश्नपरिहारत्वेनपुरावृत्तंकथयति अथेति अथशब्देनपूर्वत्रब्रह्मपुत्रोहिरण्याक्षोवराहहरिणाहतोनतुदितिपुत्रः सएवपार्षदाविष्टो
निहन्यतइतिकथाविशेषआरभ्यतइतिसूचयति वधस्यैककर्तृत्वाद्दुष्टजनमोहनार्थत्वाच्च एवंकथनंसंभावितमित्यपिपदेनवाकि श्रुतोवक्ष्यतइतिशेषः ६ कोपमितितत्राह दितिरिति दाक्षायणीदक्षस्यपुत्री ना १४
म्नादितिः मारीचंमरीचेःपुत्रं रामवैरिमारीचव्यावृत्त्यर्थंकश्यपमिति हृच्छयःकामः ७ मारीचंविशिनष्टि इष्ट्वेति अग्निरेवजिह्वायस्यसतथातंयजुषांपतिंयजुर्वेदगतमंत्राणांविषयत्वेनस्वामिनं निम्लोचति
अस्तंगच्छति अपाङ्गारेऽग्निगृहे ८ मनसैवचकमेनतुवाक्पूर्वकमितितत्राह एषइति त्वत्कृतेत्वामुद्दिश्य रंभांकदलीम् ९

SGLF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

नकेवलंविषयभोगेच्छुरहंत्वांयाचेकिंतुप्रयोजनांतरेच्छयापीत्याह तद्भवानिति प्रजावतीनांपुत्रवतीनां मयिअयुंक्तामितिपदच्छेदः संभ्रमादिकाराशिराअकारोनलुप्तः १० अस्मदनुग्रहात्किंतवप्रयोजन मितितत्राह भर्तरीति सप्तपींपंचम्यर्थे भर्तुराप्तोरुमानानामित्यर्थः मानमपिपुत्रावाप्तिलक्षणमित्याशयेनाह पतिरिति ११ श्रुतगुणत्वेनस्नेहोदर्कयामयाभवान्वृतइत्यतोपिमदनुग्रहःकार्य इत्याशयेनाह पुरेति १२ भावंद्रढ्रताभिप्रायं व्यदद्याददात् १३ उपसंहराति अथेति अथतस्मात्भवतोमहत्तमत्वान्ममभवच्छरणगमनंसफलंस्यात् तथाद्दृष्टत्वादितिभावेनाह आप्तेति महीयासि पुरुषे आप्तत्वेनोपसर्पणंशरणगमनम् १४ एवंप्रार्थ्यमानामेनामगणय्यमारीचःकिंतूष्णीमभूद्यर्त्किंचिदुत्तरमवददुतेतिसंशयोमाभूदितिभावेनाह इतीति १५ यतोपस्यामार्यायात्रैवर्गिकीत्रपाणां धर्मार्थकामानांसंबंधिनीसिद्धिः १६ एतदेवविशदयाति सर्वाश्रमानिति कलत्रवान्प्रशस्तभार्यायुक्तः स्वाश्रमेणगार्हस्थ्याश्रमेणान्नदानादिनाब्रह्मचर्यादिसर्वाश्रमानुपादायसंभाव्यसंसाराख्यव्यसनसमुद्र

तद्भवान्दह्यमानायांसपत्नीनांसमृद्धिभिः ॥ प्रजावतीनांभद्रंतेमय्यायुंक्तामनुग्रहम् १० भर्तर्याप्तोरुमानानांलोकानाविशतेयशः ॥ पतिर्भवद्विधोयासां प्रजयाननुजायते ११ पुरापितानोभगवान्दक्षोदुहितृवत्सलः । कंवृणीतवरंवत्साइत्यपृच्छतनःपृथक् १२ सविदित्वात्मजानांनोभावंसंतानभावनः ॥ त्रयोदशाददात्तासांयास्तेशीलमनुव्रताः १३ अथमेकुरुकल्याणकामंकंजविलोचन ॥ आप्तोपसर्पणंभूमन्नमोघंहिमहीयसि १४ इतितांवीरमारीचःकृपणांबहुभाषिणीम् ॥ प्रत्याहानुनयन्वाचाप्रवृद्धानंगकश्मलाम् १५ एषतेऽहंविधास्यामिप्रियंभीरुयदिच्छसि ॥ तस्याःकामंनकःकुर्यात्सिद्धिस्त्रैवर्गिकीयतः १६ सर्वाश्रमानुपादायस्वाश्रमेणकलत्रवान् ॥ व्यसनार्णवमत्येतिजलयानैर्यथार्णवम् १७ यामाहुरात्मनोह्यर्धंश्रेयस्कामस्यमानिनि ॥ यस्यां स्वधुरमध्यस्यपुमांश्चरतिविज्वरः १८ यामाश्रित्येंद्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रमैः ॥ वयंजयेमहेलाभिर्दस्यून्दुर्गपतिर्यथा १९ नवयंप्रभवस्तांत्वामनुकर्तुं गृहेश्वरि ॥ अप्यायुषावाकार्त्स्न्येनयेचान्येगुणगृध्नवः २० अथापिकाममेनंतेप्रजायैकरवाण्यलम् ॥ यथामांनातिवाचंतिमुहूर्तंप्रतिपालय २१ एषाघोरतमावेलाघोराणांघोरदर्शना ॥ चरंतियस्यांभूतानिभूतेशानुचराणिह २२ एतस्यांसाध्विसंध्यायांभगवान्भूतभावनः ॥ परीतोभूतपर्षद्भिर्वृषेणाटतिभूतराट् २३ श्मशानचक्रानिलधूलिधूम्रविकीर्णविद्योतजटाकलापः ॥ भस्मावकुंठामलरुक्मदेहोदेवस्त्रिभिःपश्यतिदेवरस्ते २४

मत्येतीत्यन्वयः स्वधुरंस्वव्यापारभारमध्यस्यानिक्षिप्य १८ इतोपित्वंसंभाव्येत्याह यामिति इंद्रियाण्येवारातयःशत्रवइंद्रियारातयस्तान्इंद्रियाणामरातयोविषयास्तानितिवा एवंचेद्दृष्टांतोपिसंगच्छ तेउभयेषामपिबाह्यत्वात् पूर्वत्रसंभावनामात्रतयोक्तम् १९ वक्ष्यमाणस्ववाक्यार्थंकारयितुंमुनिःस्तुतिकरोति। नवयमिति भवंतोनप्रभवश्चेदन्योभवादृशोनेतितत्राह येचेति येन्येचगुणगृध्नवोगुणलुब्धाः पुरुषास्तेपिभार्यामनुकर्तुंनप्रभवइत्यर्थः २० किमितिस्तोत्रेणनिःप्रयोजनेनेतिमाभूच्छंकेत्याह अथापीति यद्यप्येवमथापितर्हिकिमितिकालःक्षिप्यतेइतितत्राह यथेति अतिवाचंतिनिंदंतितर्हिदंवच नगुडजिह्विकाकल्पामत्यतउक्तं मुहूर्तमिति प्रतिपालयप्रतीक्षस्व २१ प्रतीक्षायांकिंकारणमत्राह एषेति घोराणांवेलेत्युक्तंस्पष्टयति चरंतीति २२ भवत्सामर्थ्येनभूतानिकिंकुर्वंतीतितत्राह एतस्यामिति २३ अस्मात्पशुपतेरपिकिंभयमित्याशंक्यतस्मादस्मदवद्यदर्शनेभयामित्याशयवानाह श्मशानेति श्मशानेविद्यमानश्चक्रानिलोवात्यावायुःश्मशानमंडलवर्तीवातस्तस्माडुत्पन्नयाधूल्याधू

श्नोधूमवर्णः विशीर्णश्चविद्योतश्चजटाकलापोयस्यसतथा विशिष्टोद्योतःप्रकाशोयस्यसतथा भस्मनावकुंठोऽवरूषणंयस्यसतथोक्तः अमलरुक्मंरजतंभस्मावकुंठश्चरजतवद्धवलोदेहोयस्यसतथा त्रिभि नैत्रैरितिशेषः तेतवदेवरःसहोदर्याःसत्याःपतिः २४ गर्भिणीवधनोदार्थंपिशाचचर्यायाह यांज्ञाकारित्वेनहरेःप्रियत्वादतस्तदप्रियंतस्याप्यप्रियामितीदानीमिदंनकार्यमित्यभिप्रेत्यतस्यहरेरातिशायितमा हात्म्यमाह नयस्येति व्रतैर्हरिप्रीतिकरैर्यस्यचरणापविद्धांपदातिर्यक्प्रहतांभुक्तभोगामप्यजांगृहभार्यापुत्रादिरूपांप्रकृतिशब्दवाच्यांश्रिय माशास्महेइच्छामःबतेत्यनेनहरिमाहात्म्यमचिंत्यमित्यास्वादयति २५ अविद्यालक्षणंपटलंदर्शनप्रतिबंधकनेत्रदोषंविभित्सवोभेत्तुकामामनीषिणोयस्यानवद्याचरितंजगत्सृष्ट्यादिकर्मगृह्णंति श्रवणादिनेतिशेषः यश्चहरिर्निरस्तसाम्यातिशयस्तस्यहरेराज्ञयादेवेंद्रादिस तामाश्रयोहरःपिशाचचर्यामचरादित्यन्वयः । पिशाचचर्यामचरद्रुद्रोविष्णवाज्ञयैवतु । गर्भिणीवधनोदार्थमहोविष्णुर्विडंबकृदितिवचनबलान्मध्यहयांज्ञयेतिपदमध्याहियते पशुपतावुक्तगुणानामसंभवाच्च अहंरुद्रायधनुरातनोमीतिपराधीनताप्रतीतेश्च २६ ननुकेचिद्धरेश्चरितमपिनिंदंतितत्कथमित्याशंक्य तेतमःप्राप्तियोग्याअसुरजनाइति भावेनाह हसंतीतियैःशुनोभोजनमन्नमिदंशरीरंवस्त्रादिभिःस्वात्म तयानिजस्वरूपतयाउपलालितंतेपुरुषाःसमीहितंविडंबनरूपचेष्टाविशेषमविदुषोऽविद्वांसोऽज्ञानवंतोऽतएवदुर्भगादुःखरूपतमआप्तुंयोग्याःस्वात्मनिस्वरूपएवरतस्याचरितमुपनयात् ज्येष्ठविवाहाच्चपूर्वं पुत्रोत्पत्त्यादिरूपंहसंति नदेवचरितंचरेदितिद्योतकोहिशब्दः २७ इतोपिब्रह्मरुद्राद्यचिंत्यमाहिमापरमात्मेत्याह ब्रह्मादयइति ब्रह्मादयोदेवायेनहरिणाकृतंधर्मसेतुंतदाज्ञयापालयंति इतितत्कृत

नयस्यलोकेस्वजनःपरोवानात्याद्दतोनोतकश्चिद्विगर्ह्यः ॥ वयंव्रतैर्यच्चरणापविद्धामाशास्महेजांबतभुक्तभोगाम् २५ यस्यानवद्याचरितंमनीषिणोगृह्णं
त्यविद्यापटलंबिभित्सवः ॥ निरस्तसाम्यातिशयोहरेःस्वयंपिशाचचर्यामचरत्सतांगतिः २६ हसंतियस्याचरितंहिदुर्भगाःस्वात्मन्नूरतस्याविदुषःसमीहि
तम् ॥ यैर्वस्त्रमाल्याभरणानुलेपनैःश्वभोजनंस्वात्मतयोपलालितम् २७ ब्रह्मादयोयत्कृतसेतुपालायत्कारणंविश्वमिदंचमायया ॥ आज्ञाकरीतस्यपिशा
चचर्याअहोविभूम्नश्चरितंविडंबनम् २८ मैत्रेयउवाच ॥ एवंसंवेदिताभर्त्रामन्मथोन्मथितेंद्रिया ॥ जग्राहवासोब्रह्मर्षेर्वृषलीवगतत्रपा २९ संविदित्वाथभार्या
यास्तन्निर्बंधंविकर्मणि ॥ नत्वादिष्टायरहसितयाचोपविवेशह ३० अथोपस्पृश्यसलिलंप्राणानायम्यवाग्यतः ॥ ध्यायन्जजापविरजंब्रह्मज्योतिःसनातन
म् ३१ दितिस्तुव्रीडितातेनकर्मावद्येनभारत ॥ उपसंगम्यविप्रर्षिमधोमुख्यभ्यभाषत ३२

सेतुपालाःइदंविश्वंयोहारिःकारणंनिमित्तंयस्यतद्यत्कारणंतस्कारणत्वंचमाययास्वेच्छयानपराधीनतयाहिशब्देनसहिकर्मफलोज्झितइतिभानंसूचयति तस्यहरेराज्ञांकरोतीतिआज्ञाकरी केयंशिवस्य पिशाचचर्या हरेराज्ञयाशिवःपिशाचचर्यामकरोदित्युक्तंभवति ततःकिंतत्राह अहोइति विभूम्नःपरिपूर्णस्यहरेर्विडंबनंलोकानुकारिरूपंचरितमहोजगत्पूज्यान्रुद्रादीनपिस्वाज्ञाकर्मणिप्रवर्तयतीति अत्ररुद्रविषयत्वेनयथास्थितव्याख्यानस्यानुपपत्तिरुक्तेतिनेहप्रपंच्यते २८ हरेर्माहात्म्यंदुरवबोधंपदैवंज्ञापितयादित्यापापकर्मणिप्रवृत्तमितिभाववान्मैत्रेयएवमुक्तयातयाकिमकारीतिवैदुरीमनःशंकाप रिहरन्नाह एवमिति संविदितासम्यग्ज्ञापिता वासःपरिधानम् २९ निर्बंधंदुराग्रहं दिष्टायकर्मसाक्षिणेदेवाय । निर्वेशउपभोगःस्यादुपवेशस्तुमैथुनमित्यभिधानं । प्रत्यारंभेप्रसिद्धेहेत्यभिधानाद्धेत्य नेनप्रत्यारंभंसूचयति ३० अप्सरोमुग्धमुनिवदाकल्पंमारीचेनतयोपविष्टंकिंनेत्याह अथेति अथवीर्यपातानंतरमेवाचम्यसुप्तंतेनकिमत्राह ध्यायन्निति ज्योतिःस्वज्योतीरूपंविरजंकज्जलादि रजोमलविधुरंब्रह्मध्यायन्सनातनंप्रणवनादेनसहितंब्रह्मगायत्र्यात्मकंमंत्रंजजापेत्यन्वयः ३१ दित्यापुनश्चकिंकार्यमभूदथाकिमितिगर्वीभूयास्थितांक्रियांतरमारब्धमुतेतितत्राह दितिस्त्विति स्वकर्म णाजातेनावद्येन ३२

Sri Gargeshwari Digital Foundation

स्वकृतपापकर्मप्रतीकारोपायमाह नमइति भूतानामृषभइत्यस्यव्याख्यानंपातिरिति अंहसमपराधम् ३३ समस्तापराधानांप्रतीकारोनमस्कारादन्योनास्तीतिमत्वातमेवतद्दोषनिरासपटुगुण
विषयत्वेनकरोति नमइति रुद्रीयापराधलक्षणरोगद्रावकाय रोदनाद्रुद्रइतिशिशुस्वभावोनयुक्तइत्याह महतइति तस्यलोकानुकरणार्थत्वान्नदोषायस्यादितिभावः यक्षादेरपिमहत्त्वादितिअ
तउक्तं देवायेति तस्यापिदेवयोनित्वादित्यतउक्तं उग्रायेति उद्धृतंसर्वंग्रसतीत्युग्रस्तस्मै तर्ह्ययंसर्वभक्षकोनतुनिजाभीष्टवर्षीत्यतउक्तं मीढुषइति मिहसेचनइतिधातुःस्वयंसुखित्वेनवर्ततेचेन्निजायसुखंद
दातीति तत्कथमित्यतःशिवायेति अनेनप्रसिद्धनामकरणेनकृत्यकर्तरिन्यस्तदंडायतद्विरुद्धकर्तरिधृतदंडायेतितत्तद्योग्यतातिरेकेणक्रियांनकरोतीत्युक्तं उभयार्थसूचकाविशेषणमाह मन्यवेमननशी
लायक्रोधात्मनेवा गुणदोषौमत्वानिग्रहानुग्रहौकरोतीति अनेनइमारुद्रायस्थिरधन्वनेगिरःक्षिप्रेषवेदेवायस्वधाव्नेइत्यादिमंत्रोदर्शितः ३४ फलितमाह सनइति माभीरितिभीमःप्रसादकर्तृत्वेहेतु
माह व्यधस्येति व्याधहिंसायामितिधातोःसंततहिंसाशीलस्य अपिपदेनकैमुत्यलक्षणोहेतुरुक्तः ॥ ३५ ॥ गर्भःसर्वथारक्षणीयइतिलौकिकीलोकयातामनुसरंतीमाशासानांकामयमानांप्रवेपतींकंपमा

नमेगर्भमिमंब्रह्मन्भूतानामृषभोवधीत् ॥ रुद्रःपतिर्हिभूतानांयस्याकरवमंहसम् ३३ नमोरुद्रायमहतेदेवायोग्रायमीढुषे ॥ शिवायन्यस्तदंडायधृत
दंडायमन्यवे ३४ सनःप्रसीदताद्भीमोभगवानुर्वनुग्रहः ॥ व्याधस्याप्यनुकंप्यानांस्त्रीणांदेवःसतीपतिः ३५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ स्वगर्भस्याशिषंलो
कयामाशासानांप्रवेपतीम् ॥ निवृत्तसंध्यानियमोभार्यामाहप्रजापतिः ३६ ॥ कश्यपउवाच ॥ अप्रायत्यादात्मनस्तेदोषान्मौहूर्तिकादुत ॥ मन्निदे
शातिचारेणदेवानांचैवहेलनात् ३७ भविष्यतस्तवाभद्रावभद्रेजाठराधमौ ॥ लोकान्सपालांस्त्रींश्चंडीमुहुराक्रंदयिष्यतः ३८ प्राणिनांहन्यमानानांदी
नानामकृतागसाम् ॥ स्त्रीणांनिगृह्यमाणानांकोपितेषुमहात्मसु ३९ तदाविश्वेश्वरःक्रुद्धोभगवाँल्लोकभावनः ॥ हनिष्यत्यवतीर्यासौयथाद्रीञ्छतप
र्वधृक् ४० ॥ दितिरुवाच ॥ वधंभगवतासाक्षात्सुनाभोदारबाहुना ॥ आशासेपुत्रयोर्मह्यंमाक्रुद्धाद्ब्राह्मणात्प्रभो ४१ नब्रह्मदंडदग्धस्यनभूतभयदस्य
च ॥ नारकाश्चानुगृह्णंतियांयांयोनिमसौगतः ४२ कश्यपउवाच ॥ कृतशोकानुतापेनसद्यःप्रत्यवमर्शनात् ॥ भगवत्युरुमानाच्चभवेमय्यपिचादरात् ४३

नाम् ३६ आत्मनोमनसोऽप्रायत्यात् उपशमनलक्षणप्रयत्नाभावात्अपवायाख्यदोषान्मन्निर्देशातिचारेणमदाज्ञातिक्रमणेनहेलनादवज्ञानात् ३७ जाठराधमौपुत्राधमौअधमत्वमुपपादयति लोकानिति
३८ प्राणिनांहन्यमानानांसतामकृतापराधानांस्त्रीणांनिगृह्यमाणानांसतीनांमहापुरुषेषुकोपितेषुसत्सु ३९ शतपर्वधृक्देवेंद्रः ४० भर्त्रैवमुक्तादितिःकिमाहेतितत्राह वधमिति सुनाभेनचक्रेणयुक्तःउदा
रोमहान्बाहुर्यस्यसतथोक्तः । उदारोमहतिख्यावइतियादवः । तेनमह्यंममाशासेइच्छामि किंतुविशेषोस्तीत्याह माक्रुद्धादिति ४१ ब्रह्मशापेनहतस्यकोदोषइतितत्राह ब्रह्मेति एताहशःकोप्योस्तीतितत्राह
नभूतेति नारकयःनरकेपच्यमानाःप्रजाःअसौब्रह्मशापदग्धभूतभयदोवा चशब्दोवार्थे ४२ सुनाभायुधात्पुत्रयोर्वधंसद्गतिमाशासइतिपत्त्याभिलषितंतत्तद्भक्तस्य नत्वभक्तस्यायोग्यस्यासुरस्य तदुक्तं । विष्णु
हस्तवधाल्लोकोभक्तस्यान्यस्यनकचित् । तथाप्यसुरमोहायनविविकंकचित्कचिदित्याशयवान्कश्यपः प्रकरांतरेणतयोःसद्गतिःस्यादितिश्रनयन्नुतरंवक्ति कृतशोकेति कृतपापकर्मनिमित्तशोकाज्जाते
नानुतापेनपश्चात्तापेनतवपुत्रस्यहिरण्यकशिपोःपुत्राणांमध्येसतांसंमतएकःपुत्रोभवितासतवपुत्रस्यसद्गतेर्हेतुःस्यादितिशेषः तदुक्तं हिरण्यकशिपुश्चापिभगवन्निंदयातमइत्यादि । नपुत्रमात्रात्पित्रादेःसद्गतिः
किंतुनिर्वैरादिगुणविशिष्टादितिभावेनतद्गुणमाह गायंतीति भगवद्यशसोविनाभूतत्वात्समामित्युक्तम् ४३

SGDF

४४ साधवोऽस्यप्रह्लादस्यशीलंशमादिस्वभावमनुवर्तितुमात्मनिकर्तुंनिर्वैरादिभिर्यथास्थितवस्तुदर्शनादिगुणैरात्मानमंतःकरणं भावयिष्यंतिशमादिमत्कुर्वंति दोषानपनीयकथमिवयोगैरौषध्याद्युपायै र्दुर्वर्णंदुष्टवर्णंहेमेवयथाभावयंति अष्टादशदोषान्निरस्यस्वस्वरूपास्थितिंकुर्वंति तथेत्यर्थः अनेननिदर्शनेनात्रेदंतात्पर्यमवगंतव्यं तथाहिहिरण्यकशिपौद्वौचेतनौतत्रैकःसद्गतियोग्यएकोन्यगतियोग्यः अनादिभक्तिलक्षणयोग्यतौषधेनदुःसंगदोषलक्षणदुर्वर्णमपनीयपुत्रादिःसचेतनस्यसद्गतिहेतुःस्यान्नविष्णुभक्तिविधुरस्यातोन्यदुष्टजनमोहनार्थं तदुक्तं । स्वतःसद्गतियोग्यस्यपुत्रदेहेतुताभवेत् । योग्यता नादिभक्तिःस्यादयोग्यस्यकुतोगतिरिति ४५ तवपौत्रस्यप्रह्लादस्यमाहात्म्यंभगवत्प्रसादायत्तमितिभावेनाह यत्प्रसादादिति यस्यहरेःप्रसादात् प्रसन्नत्वेहेतुमाह यदात्मकामिति यदात्मकंयत्स्वा मिकंयेनव्याप्तंचशश्वदृक्सर्वदैकप्रकारज्ञानोभगवान्यस्यानन्ययासर्वोत्तमोहरिरेतत्सदृशोन्योनास्तीत्येवंविशिष्टयादृशाज्ञानेनतोष्यते ४६ सवाइति सएवपौत्रोमहात्माएतादृशमहिमा अतत् तस्मा द्धरेरन्यत्सर्वमनित्यमसारंहीनंचेतिनिरूप्यविहास्यतीत्यपेक्ष्यतीत्यन्वयः महानुभावोमहाप्रभावःवैष्णवसिद्धांतेमहानिश्चयोवा वैकुंठंनारायणम् ४७ निर्वैरादिभिरित्यत्रादिशब्दोक्तान्गुणानाह अलंपटइत्यादि

पुत्रस्यैवचपुत्राणांभवितैकःसतांमतः ॥ गायंतियद्यशःशुद्धंभगवद्यशसासमम् ४४ योगैर्हेमेवदुर्वर्णंभावयिष्यंतिसाधवः ॥ निर्वैरादिभिरात्मानंयच्छी लमनुवर्तितुम् ४५ यत्प्रसादादिदंविश्वंप्रसीदतियदात्मकम् ॥ शश्वदृग्भगवान्यस्यतोष्यतेऽनन्ययादृशा ४६ सवैमहाभागवतोमहात्मामहानुभावो महतांमहिष्ठः ॥ प्रवृद्धभक्त्याह्यनुभाविताशयेनिवेश्यवैकुंठमतद्विहास्यति ४७ अलंपटःशीलधरोगुणाकरोहृष्टःपरार्थ्यव्यथितेषुदुःखितः ॥ अभूतशत्रु र्जगतःशोकहर्तानैदाघिकंतापमिवोडुराजः ४८ अंतर्बहिश्चामलमब्जनेत्रंस्वपूरुषेच्छानुगृहीतरूपम् ॥ पौत्रस्तवश्रीललनाललामंद्रष्टास्फुरत्कुंडलमंडि ताननम् ४९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ श्रुत्वाभागवतंपौत्रममोदतदितिर्भृशम् ॥ पुत्रयोश्चवधंकृष्णाद्विदित्वासीन्महामनाः ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे तृतीयस्कंधेदितिकश्यपसंवादेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्राजापत्यंतुतत्तेजःपरतेजोहनंदितिः ॥ दधारवर्षाणिशतंशंकमानाऽसुरार्दनात् १ लोकेतेनहृतालोकेलोकपालाहतौजसः ॥ न्यवेदयन्विश्वसृजेध्वांतव्यतिकरंदिशाम् २

ना अलंपटोविरक्तः शीलधरःशीलसमाधावितिधातोःसमाधिंकुर्वाणः गुणाकरोगुणनिधिःव्यथितेषुदुःखितेषुपरेषुदुःखितस्तद्दुःखमात्मीयंकरोतीत्यर्थः अभूतशत्रुरजातशत्रुःनैदाघिकमुष्णकालजातम् ४८ अतद्धास्यतीत्यनेनब्रह्मेतरजगद्धास्यतिनतुब्रह्मेतिध्वनितमर्थंस्पष्टयति अंतर्बहिरिति श्रियोललनायाःस्त्रियोललामंतिलकस्थानीयंद्रष्टाद्रक्ष्यति ४९ एतच्छ्रुत्वादित्याकिमकारीतितत्राह श्रुत्वेति अ मोदतेत्यनेनदितिरपिसद्गतियोग्येतिनिरूपितमिति ५० ॥ इतिश्रीभागवतेम०तृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ जयविजययोःशापमोक्षयोःप्रदानरूपसनकादिमाहात्म्यवर्ण नेनतेषांभगवत्समाधिसमुद्रेकसमुद्भूतमाहात्म्येनानिरुपमचारितमाहिमाहरिरितिनिरूप्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रादौदित्यापुनःकिमकारीतिविदुरस्यहार्दप्रश्नंपरिहरति प्राजापत्यमिति प्रजापतेःकश्यपस्येदं इतियथाविहितमत्ययः परेषांतेजस्विनांतेजोहन्तिहरतीतिपरतेजोहनं असुरार्दनाद्धरेर्वधंशंकमाना १ किमतस्तत्राह लोकइति तेनगर्भेणलोके हृतालोकेप्रपहृतप्रकाशेसति तत्परिहारार्थंहतौजसोन ष्टसामर्थ्याः इंद्रादिलोकपालाः दिशांध्वांतव्यतिकरमंधकारेणप्राप्तंव्यत्ययमुपद्रवमित्यर्थः २



SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

यच्चेनसंविग्नाभ्रांतावयमेतत्तमोवेत्थजानासि तत्रनिमित्तंवदंति नहीति कालादिव्यवधानेनाज्ञानंस्यादित्यतउक्तं कालेनेति अस्पृष्टमव्यवहितंज्ञानवर्त्मयस्यसतथातस्याप्रतिबद्धज्ञानमार्गस्येत्यर्थः ३ त
देवविवृणोति देवदेवेति परेषामुत्तमानामपरेषामधमानामतीतानागतानांवाभूतानांभाववित्हृदयज्ञोसीतियदतोव्यक्तंजानासीतिभावः ४ सर्वस्मात्प्रणतिरेवप्रसादजनीतिमत्वातत्पूर्वकंस्तुवंति नमइति
विज्ञानवीर्यायाप्रतिबद्धज्ञानाय तदेवविशदयति माययेति माययाश्रीनारायणानुगृहीतप्रज्ञाबलेनइदंविश्वमुपेयुषेज्ञातवते रजआदिगुणेनज्ञानप्रतिबंधःसंभाव्यतइत्यतउक्तं गृहीतेति इर्याज्ञायाउपद्राव
कत्वेनगृहीतरजआदिगुणविशेषाय इतोपिज्ञानवीर्यंतवैवेतिभावेनस्तुवंति नमस्तइति व्यक्तंब्रह्मांडंतस्ययोनयेकारणाय सृज्येषुवस्तुषुब्रह्मांडसर्जनस्यातिबहुलज्ञानसापेक्षत्वात्तस्यस्रष्टुर्ब्रह्मणोतिशयि
तज्ज्ञानमस्तीतिकिंवक्तव्यमितिनिरूपितं सर्वेषांज्ञानादिगुणप्रतिबंधकारजआदिगुणाःकथमस्यनविरोधकाहारिप्रसादादितिचेत्तत्प्रसादसंभवोपिकथमित्यतोवाह अव्यक्तेति अव्यक्तंब्रह्मतद्योनिःका
रणंयस्यसतथातस्मै। योब्रह्माणंविदधातीतिश्रुतेः। तेनेब्रह्महृदायआदिकवयइतिच । अतःस्वपुत्रत्वेनसर्वानुग्रहपात्रत्वान्नतस्यसत्त्वादिगुणाः परिपंथिनइति ५ यस्ययदभीष्टंतत्प्रापयेतेनतथानुष्ठेयमिति
मन्वानादितिगर्भनिमित्ततिमिरप्राप्तपराभवपरिहरणायतादृशगुणविशिष्टत्वेनस्तुवंतीत्याह यइति येपुरुषाअनन्यभावेनहरेरन्यःस्वतंत्रोनास्तीतिज्ञानदृढीकृतभक्त्यात्वांभावयंतिनिरंतरोपासनयावशीकु
र्वंतितेषांपुंसांनकुतश्चित्पराभवइत्यन्वयः पराभवकर्तॄणांत्वत्सृष्टजीवांतर्गतत्वेनत्वन्नियतत्वान्नतेतावकान्द्रुह्यंतीतिभावेनोक्तं आत्मभावनमिति आत्मनोजीवान्भावयत्युत्पादयतीत्यात्मभावनस्तं आत्म

देवाऊचुः ॥ तमएतद्विभोवेत्थसंविग्नायद्वयंभृशम् ॥ नह्यव्यक्तंभगवतःकालेनास्पृष्टवर्त्मनः ३ देवदेवजगद्धातर्लोकनाथशिखामणे ॥ परेषामपरेषां
त्वंभूतानामसिभाववित् ४ नमोविज्ञानवीर्यायमाययेदमुपेयुषे ॥ गृहीतगुणभेदायनमस्तेव्यक्तयोनये ५ येत्वनन्येनभावेनभावयंत्यात्मभावनम् ॥ आत्म
निप्रोतभुवनंपरंसदसदात्मकम् ६ तेषांसुव्यक्तयोगानांजितश्वासेंद्रियात्मनाम् ॥ लब्धयुष्मत्प्रसादानांनकुतश्चित्पराभवः ७ यस्यवाचाप्रजाःसर्वागावस्तं
त्येवयंत्रिताः ॥ हरंतिबलिमायत्तास्तस्मैमुख्यात्मनेनमः ८ सत्वंविधत्स्वशंभूमन्तमसालुप्तकर्मणाम् ॥ अदभ्रदययादृष्ट्याप्रपन्नानर्हसीक्षितुम् ९

नःपरमात्मनोभावनयानिरंतरोपासनयाप्रवृद्धतदनुग्रहस्यतवासाध्यंनास्तीत्यतोवात्मभावनमिति आत्मनोभावनंयस्यसतथातं नकेवलंजीवजातंत्वदुत्पन्नत्वेनत्वदधीनं किंतु चेतनाचेतनात्मकंसर्वमपि
त्वयाधृतमित्याहुरित्याह आत्मनीति त्वमपिजीवेष्वेकइतिमंदाशंकांनिवारयति परमिति परंसर्वोत्तमं अनेनजीवोत्पादकत्वेऽनुपपत्तिःपरिहृता । महदादिकार्यकारणव्यापित्वेनसर्वोत्तमत्वंयुक्तमिति
भावेनोक्तंसदसदात्मकमिति । नकेवलंभारधरदेवदत्तवज्जगद्धारकत्वमस्यकिंत्वंतर्बहिर्व्याप्तत्वेनापीत्यतोवेत्युक्तं सदसदात्मकमिति ततोविशेषंप्रतिपद्येत्यादिद्वितीयेसर्वव्याप्तिमत्त्वमुक्तं मुक्तामुक्तप्रपंचस्यसु
खादिदातृत्वादुक्तंयुक्तमित्यतोवेत्युक्तं सदसदात्मकमिति संतआत्मानोमुक्ताअसंतःआत्मानोऽमुक्तायेषामुभयेषामपिकंसुखंयस्मात्तत्तथोक्तम् ६ विशिष्टध्यानमनसएवैवंविधफलवत्त्वंनतुतन्मात्रस्यतन्मा
त्रेणयोगादीनांपरिपाकाभावेनयुष्मत्प्रसादानुत्पत्तिरितिभावेनवान्विशिंषंतीत्याह सुव्यक्तेति अष्टांगलक्षणोयोगः ७ विधिनिषेधलक्षणयावेदवाचाप्रवर्तमानाःप्रजाःस्वस्वकर्मानुसारेणसुखादिकम
श्नंति तत्रायंकुत्रोपयुज्यते इत्याशंक्यतयात्वदीययानियतास्त्वदुक्तप्रकारेणत्वत्पूजांकुर्वंतितदनुसारेणभवान्फलंप्रयच्छतीत्यतस्त्वंसर्वोत्तमइत्याहुरित्याह यस्येति यस्यतवतंत्यागोबंधनोपरचितयादी
र्घयारज्ज्वर्पितानिवावद्धाः यत्रिबंधनइविधातुः हरंतिनयंति मुख्यात्मनेसर्वेभ्योजीवेभ्योमुख्याय ८ भवतांमहतासंरंभेणस्तवनाभिप्रायःकइत्यतस्तमाहुरित्याह सत्वमिति सइतितच्छब्दे
नपूर्वोक्तवैशिष्ट्यंस्मारयंति दितिगर्भनिमित्ततिमिरेणलुप्तसंध्यादिकर्मणां । तदर्थमयमेवोपायइतिविज्ञापयंतीत्याह अदभ्रेति अदभ्रापूर्णादयायस्यांसातथोक्तातयादृष्ट्याईक्षितुंद्रष्टुम् ९

SGF

किमिदानींभयनिमित्तमितितद्विज्ञापयंतीत्याह एषइति काश्यपंकश्यपस्यविद्यमानंदित्यामर्पितमोजस्तेजःएषगर्भःसर्वादिशस्तिमिरयन्अंधकारयन्लोकप्रदीपानांसूर्यादिग्रहाणांतेजोवष्टंभनंदिशामंधकारि
त्वमतोस्यतेत्वयापरिहारोद्रष्टव्यइतियावत् १० स्वप्रज्ञाधिगमंस्तुवतामेषामुत्तरंप्रतिजानीते ब्रह्मेति मैत्रेयोविदुरंवक्ति सप्रहस्येति शब्दगोचरोमिथोव्यवहारविषयः वेदवेद्योवा प्रीणन्प्रीणयन्
प्रत्याचष्टभवदुक्तस्योत्तरंवक्ष्यामीत्याह ११ स्ववचनमध्येतत्प्रश्नामाभूदितिभगवानआदितएववक्तुमारभतेमानसाइति ममंमनसोजाताः अंतरिक्षादिलोकान् किंप्रयोजनवंतइत्यतआह लोकेष्विति १२
ततःकिमत्राह तइति विकुंठाख्यंनिलयंगृहंनितरांलीयतेस्मिन्सर्वमिति १३ शून्यागारत्वंनिवारयति वसंतीति येनित्यमानिमित्तेन अःविष्णुर्निमित्तंयस्यसोऽनिमित्तःतेनाविष्ण्वर्पणबुद्ध्याक्रियमाणे
नेत्यर्थः धर्मेणहरिमाराधयंस्तेयत्रवसंतीत्यन्वयः वैकुंठवन्मूर्तिर्येषांतेतथोक्ताःसारूप्यभाजइत्यर्थः १४ यत्रलोकेवृषःश्रेष्ठआद्यःसर्वैरुपजीव्योभगवान्स्वैर्भगैर्मूर्तिमद्भिरुपेतःशब्दगोचरोऽनं
तानांमूर्तिधराणांवेदानांविषयःपुमान्नारायणो विरजंदूरीकृतरजोगुणं सत्वंबलज्ञानसमाहारात्मत्वमवष्टभ्यस्वानांनोयदस्तितत्सर्वंमृडयन्रक्षन्आस्तइत्यन्वयः १५ कैवल्यंब्रह्मकैवल्यममृतमक्षरं
ब्रह्मेत्यभिधानं ज्ञानपुण्यसाध्यत्वान्नैःश्रेयसम् १६ सललनाललनाभिःस्त्रीभिःसहितावैमानिकाविमानेनचरंतःपुरुषाः लोकस्यजनस्यशमलक्षपणानिपापनाशनानिभर्तुर्हरेश्चरितानियत्रगायंति नन्वत्रगा

एषदेवदितेर्गर्भओजःकाश्यपमर्पितम् ॥ दिशस्तिमिरयन्सर्वावर्धतेग्निरिवैधसि १० मैत्रेयउवाच ॥ सप्रहस्यमहाबाहोभगवाञ्छब्दगोचरः ॥ प्रत्याच
ष्टात्मभूर्देवःप्रीणन्रुचिरयागिरा ११ ब्रह्मोवाच ॥ मानसामेसुतायुष्मत्पूर्वजाःसनकादयः ॥ चेरुर्विहायसालोकान्लोकेषुविगतस्पृहाः १२ तएकदाभ
गवतोवैकुंठस्यामलात्मनः ॥ ययुर्वैकुंठनिलयंसर्वलोकनमस्कृतम् १३ वसंतियत्रपुरुषाःसर्वेवैकुंठमूर्तयः ॥ येनिरयमनिमित्तेनधर्मेणाराधयन्हरिम्
१४ यत्रचाद्यःपुमानास्तेभगवान्शब्दगोचरः ॥ सत्वंविष्टभ्यविरजंस्वानांनोमृडयन्वृषः १५ यत्रनैःश्रेयसंनामवनंकामदुघैर्द्रुमैः ॥ सर्वर्तुश्रीभिर्विभ्रा
जत्कैवल्यमिवमूर्तिमत् १६ वैमानिकाःसललनाश्चरितानियत्रगायंतिलोकशमलक्षपणानिभर्तुः ॥ अंतर्जलेनुविकसन्मधुमाधवीनांगंधेनखंडितधियो
प्यनिलंक्षिपंतः १७ पारावतान्यभृतसारसचक्रवाकदात्यूहहंसशुकतित्तिरबर्हिभिस्तत् ॥ कोलाहलेविरचितोचिरमात्रयोच्चैर्भृंगाधिपेहरिकथाम
नुगायमाने १८

नंवदनव्यादानेननघटतेपुष्पसौरभ्यसमावेशादिंद्रियक्षोभसंभवादित्याशंक्यपरिहरतिअंतर्जलइति अत्रांतःशब्दःसमीपवचनः जलसमीपेतटेविलसंतीनांमधौवसंतेविद्यमानानांमाधवीनांवासंतीलतापु
ष्पाणांगंधेनखंडितधियोविक्षुब्धबुद्धयोप्यनिलंगंधप्रापकंवायुंक्षिपंतःपरिहरंतः तुशब्देनभेदवाचिनामुक्ताअमुक्ताश्चेत्युभयेसंति तत्रमुक्तानांकचिदपिपुष्पगंधवहवायुनेंद्रियक्षोभलक्षणोभ्रमोनास्तिअमुक्ता
नांकचित्स्यादितितात्पर्यंनिरूप्यते । मुक्ताश्चैवाधिकारस्थाद्विधावैकुंठलोकगाः । अमुक्तानांभ्रमःक्वापिनमुक्तानांकाचिद्भवेदितिवचनात् १७ तत्रत्यानांभक्तानांहरेश्चरणारविंदार्चनावसरःकदाचित्इति
तत्राह पारावतेत्यादिना भृंगाधिपेहरिकथामनुगायमानेसप्तस्वरसमाहारेणगातुमुपक्रांतेसति तद्गानमकूजद्भिःपारावतादिपक्षिगणैश्चिरमात्रयात्रिमात्रादिस्वरेणकोलाहलेकलकलक्षणेकूजनेविरचिते
सत्ययंसमयइविमत्वायस्मिन्वैकुंठेतुलसीदलेमंदारादिपुष्पराशौचभक्तैरंघ्रिमूलेर्चितेसतितुलसिकाभरणेनतुलसीमालाधारिणाहरिणान्यपुष्पदलमपहायहस्तेनतुलसीदलमुद्धृत्यतद्गंधेयाणेनार्चितेसंभाविते
सति मंदाराद्याःसुमनसोमंदारादिशब्दवाच्यास्तद्देवतास्तस्यास्तुलस्यास्तपोबहुमानयंति । गंधार्थंकृतमितिशेषः । विरश्रीनास्थावराश्चसर्वेज्ञानाद्विकुंठगाः । अमुक्तामुक्तिमायातिनियमात्कर्मणः १७

SGIF Foundation

क्षयइतिवचनात् ज्ञानान्मुक्तत्वाचत्समयज्ञानंगानंप्रशंसनंचभृंगाधिपानांतिर्यंचांमंदारादीनांस्थावराणांचयुज्यते यद्वा तुलसिकाभरणेनतुलसिकाभरणेकृतेसति गंधार्थंतपोबहुमानयंति गंधइतिताद
र्थ्येसप्तमी ऊर्णी करवीरपुष्पं नागोनागकेसरः पुन्नागः सुरकर्णिकारः १८ १९ बृहंतःकटितटाःश्रोणीभागायासांतास्तथोक्ताः स्मितशोभिमुख्यः स्मितेनशोभमानवक्त्राःस्त्रियः उत्स्मयाद्यैर्मंदहासशृंगा
रादिरसविशेषैःकृष्णेहरावात्ममनोयेषांतेतथातेषांयेषांरजोरागंनआदधुर्नाकुर्वंस्तेषांत्रिमानैर्वैकुंठाख्यंस्थानंसंकुलंव्याप्तं मंचस्थपुरुषन्यायेनविमानानीविशिनष्टि हरीति हरिपदयोरानतिमात्रेणतृ
प्तैःकृतार्थाविपमितिभाववद्भिः यद्वा हरिपदेव्योम्नि आनतिमात्रतृप्तैःसंचरणमात्रप्रयोजनैः वैदूर्यपद्मरागंमरकतमिंद्रनीलंहेमसुवर्णंएतैर्विराजितैः २० वैकुंठस्येतोधिकंमाहात्म्यंकिंवक्तव्यमितिभावेनाह
श्रीरिति अन्येषामुपासकानामस्मदादीनामुपासनादिप्रयत्नायस्या अनुग्रहणेऽनुग्रहार्थंरयुःसानूपुरालंकृतचरणारविंदंक्कणयतीशब्दयंतीजननादिसमस्तदोषैर्मुक्ताःरूपिणीसौंदर्यसागरमूर्तिः श्रीर्य
त्रवैकुंठेहरिवेश्मनि अंतःपुरे उपेतहेम्निसुवर्णखचितेस्फटिककुडयेलीलांबुजेनावस्करधूननसाधनस्थानीयेनसंमार्जयंतीवसंलक्ष्यतइत्यन्वयः । कुडयंगृहभित्तिः २१ अंगहेदेवाः यद्यत्रप्रेष्याभिर्दासीभिर
न्वितानिजवनेकमलवनेतुलसीभिरीशमभ्यर्चतीरूपिणीसौंदर्यसागरमूर्तिःश्रीरमलामृताप्सुविद्रुमरत्नबद्धतटासुवापीषुसुखावतारकूलासुप्रतिबिंबितंस्वलकंशोभनकुंतलमुन्नसंकिंचिदुन्नतनासिकंवक्रमुद्वी

मंदारकुंदकुरबोत्पलचंपकार्णपुन्नागनागबकुलांबुजपारिजाताः ॥ गंधेर्चितेतुलसिकाभरणेनतस्यायस्मिंस्तपःसुमनसोबहुमानयंति १९ तत्संकुलंहरि
पदानतिमात्रदृष्टैर्वैदूर्यमारकतहेममयैर्विमानैः ॥ येषांबृहत्कटितटाःस्मितशोभिमुख्यःकृष्णात्मनांनरजआदधुरुत्स्मयाद्यैः २० श्रीरूपिणीक्कणयती
चरणारविंदंलीलांबुजेनहरिसद्मनिमुक्तदोषा ॥ संलक्ष्यतेस्फटिककुड्यउपेतहेम्निसंमार्जतीयदनुग्रहणेन्ययत्नाः २१ वापीषुविद्रुमतटास्वमलामृताप्सु
प्रेष्यान्वितानिजवनेतुलसीभिरीशम् ॥ अभ्यर्चतीस्वलकमुन्नसमीक्ष्यवक्त्रमुच्छेषितंभगवतेत्यमतांगयच्छ्रीः २२ यन्नव्रजंत्यघभिदोऽरचनानुवादाःशृ
ण्वंतियेन्यविषयाःकुकथामतिघ्नीः ॥ यास्तुश्रुताहतभगैर्नृभिरात्तवीर्यास्तास्तान्क्षिपंत्यशरणेषुतमःसुहंत २३ येभ्यर्थितामपिचनोनृगतिंप्रपन्नाज्ञानंचत
त्त्वविषयंसहधर्मयत्र ॥ नाराधनंभगवतोवितरंत्यमुष्यसंमोहितावितत यानुमाययाते २४ यन्नव्रजंत्यनिमिषामृषभानुवृत्त्यादूरेयमाह्युपरिनःस्पृहणी
यशीलाः ॥ भर्तुर्मिथःसुयशसःकथनानुरागवैक्लव्यबाष्पकलयापुलकीकृतांगाः २५

क्ष्य हरिणेदंचुंबितमित्यमतेत्यन्वयः २२ स्वर्गादीनामसुरादिगम्यत्वादस्यतदभावात्ततोतिशयमाहात्म्यमस्तीतिभावेनाह यन्नव्रजंतीति अघाभिदःसंसारदुःखहेतुभूतपापानांभेत्तुःकृष्णस्यरचनानांबालक्री
डादिचरितानांजगत्सृष्ट्यादिकर्मणांवानअनुवादायेषांतेअरचनानुवादाअसुरायत्स्थानंनव्रजंति अनुवादःश्रवणमननादिलक्षणः येचान्यविषयाः । मतिघ्नीर्यथार्थज्ञाननाशनीःकुकथाःकुत्सितरतिवर्णनादि
रूपाःकथाःशृण्वंतितेयत्स्थानंनयांति तासांकथानामेतत्स्थानप्राप्तिप्रतिबंधकत्वमेवनफलंकिंतुतमःप्रापकफलमपीत्याह याइति हतभगैर्विनष्टभक्त्यादिभाग्यैर्नृभिःश्रुतायाःकथास्ताअशरणेषुनिराश्र
येषुतमस्सुक्षिपंति आत्तवीर्याः तमःपातनेबह्वभ्यासेनसमुन्नद्धशक्तयः हंतअहोकष्टं तुशब्दोअधःपतितानांतारतम्यद्योतकः २३ केचिज्ज्ञानसाधनयोग्यांमनुष्ययोनिंप्राप्यापितत्साधनंनकुर्वंतितत्रकिं
कारणमित्याशंक्यासुरत्वमितिभावेनाह येभ्यर्थितामिति येपुरुषानोस्माकमभ्यर्थितांज्ञानादिप्राप्तियोग्यत्वादाकांक्षितांनृगतिंमनुष्ययोनिंप्राप्ययत्रयस्यांनृगतौसहधर्मंधर्मेणसहवर्तमानंतत्त्वविषयंज्ञा
नंचनप्रपन्नास्तेअमुष्यहरेर्जगतिविततयामायया बंधकशक्त्याधर्मज्ञानप्राप्तावयोग्यत्वेनसंमोहिताः नभगवतआराधनंकुर्वंति नवितरंत्यर्थिभ्योनोपदिशंत्यतोधर्मज्ञानादिवर्जिताअसुरत्वात्ते नमनुष्या
इतीममर्थंध्वनयतिनन्वित्यनेन २४ संवोदेवप्रकृतयएवभगवतआराधनंकृत्वातज्ज्ञानेनयत्रस्थितंहरिंप्राप्नुवंतीत्याह यत्रेति यत्रनोस्माकमुपरिस्थितंवैकुंठास्थितंहरिंप्रयांतीत्यन्वयः येअनिमिषादेवानामृषभ

स्यस्वामिनोहरेरनुवृत्त्यानिरंतरसेवयादूरेयमाःदूरीकृतयमलोकाःअतएवसर्वैःस्पृहणीयशीलाःसुयशसोभर्तुर्हरेर्गुणगणानांमिथःकथनेयोनुरागस्तस्मादुत्पन्नंयद्वैक्लव्यंपारवश्यंतन्निमित्तेनजातायांबाष्पकला नंदाश्रुधारातयापुलकीकृतान्यंगानिशरीरतदवयवायेषांतेतथोक्ताः सुयशसइतिभागवतानांविशेषणंवा वैकुंठादप्युपरिशिवलोकइतिकेचिदाचक्षतेतस्याप्रस्तुतत्वादनुपपन्नत्वादितिहेतुद्वयंहीत्यनेनसूचय ति २५ प्रकृतमनुसरति तद्विश्वगुर्वधिकृतमिति अथमुनयःपरांमुदमापुरित्यन्वयः भगवत्समाधिनानित्यतृप्तानांमुनीनांकादाचित्कमोदप्राप्तौकिंकारणमुच्यतेतत्त्विकुंठस्थानमुपेत्य कीदृशं। उतामृतत्वस्ये शानोयदन्नेनातिरोहति । इत्यादिनायोमुक्तामुक्तप्रपंचाधारत्वेनश्रुतःसचासौविश्वगुरुस्तेनमुक्तामुक्तप्रपंचगुरुणाहरिणाधिकृतंविशेषतः स्वामित्वेनाभिमतं भुवनशब्देनतत्स्थाःपुरुषालक्ष्यंतेतैःशिवलोको त्तमतयावंद्यंदिव्यमप्राकृतं विचित्राणिनानावर्णानिविबुधाग्र्याणांविमानानिशोचयतिदीपयतिइतिविचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचिः। शुचिर्दीप्तावितिधातुः। अपूर्वंपूर्वमदृष्टंयोगमायाबलेनभगवदुपा सनालब्धज्ञानबलेनप्राप्येत्यर्थः २६ मुदमुपेत्यबहिरेवावतिष्ठंतउतांतराविशन्आविश्यवाकिंचक्रुरितितत्राह तस्मिन्निति तस्मिन्वैकुंठेषट्कक्ष्याःगोपुरद्वाराण्यतीत्यतत्रासज्जमानाअनिवार्य माणाःसप्तमायांकक्ष्यायांस्थितौदेवावचक्षतापश्यन्नित्यन्वयः केयूरादिभिर्विटंकोऽलंकृतोवेषोययोस्तौतथोक्तौ २७ तयोर्भाववंर्णयतिमत्तेति असितानांश्यामानांबाहूनांचतुष्टयस्यमध्येवक्षसिवि न्यस्तयामत्ताद्विरेफाभृंगायस्यांसामत्तद्विरेफावनमालिकावनमालातयानिवीतौपरिवृतौ कुटिलयावक्रयावक्रस्थितयाभ्रुवासहस्फुटंनिर्गतेनरक्तेक्षणेनरक्तांतकटाक्षनिरीक्षणेनमनाक्किंचिद्भ्रसंकोपंद

तद्विश्वगुर्वधिकृतंभुवनैकवंद्यंदिव्यंविचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचिः ॥ आपुःपरांमुदमपूर्वमुपेत्ययोगमायाबलेनमुनयस्तदथोविकुंठम् २६ तस्मिन्नतीत्यमु नयःषडसज्जमानाःकक्ष्याःसमानवयसस्त्वथसप्तमायाम् ॥ देवावचक्षतगृहीतगदौपरार्ध्यकेयूरकुंडलकिरीटविटंकवेषौ २७ मत्तद्विरेफवनमालिकयानिवी तौविन्यस्तयाऽसितचतुष्टयबाहुमध्ये ॥ वक्रभ्रुवाकुटिलयास्फुटनिर्गतेनरक्तेक्षणेनचमनाग्रभसंदधानौ २८ द्वार्येतयोर्निविविशुर्मिषतोरपृष्ट्वापूर्वायथापु टवज्रकपाटिकायाः ॥ सर्वत्रतेऽविषयामुनयःस्वदृष्ट्यायेसंचरंत्यविहताविगताभिशंकाः २९ तान्वीक्ष्यवातरशनांश्चतुरःकुमारान्वृद्धान्दशार्धवयसोवि दितात्मतत्त्वान् ॥ वेत्रेणचास्खलयतामतदर्हणांस्तौतेजोविहस्यभगवत्प्रतिकूलशीलौ ३० ताभ्यांमिषत्स्वनिमिषेषुनिषिध्यमानाःस्वर्हत्तमाह्यपिहरेःप्रति हारपाभ्याम् ॥ ऊचुःसुहृत्तमदिदृक्षितभंगईषत्कामानुजेनसहसातउपप्लुताक्षाः ३१

धानौअनुसंधानंकुर्वंतौअंतःप्रविशतोनिर्गच्छतश्चजनान् ज्ञात्वातिष्ठतइत्यर्थः २८ येमुनयःसर्ववस्तुषुस्वस्यस्वतंत्रस्यहरेर्दृष्ट्यांतर्यामित्वदर्शनेनअविषयानिस्पृहाः अतएवविगताभिशंकाः । अविहताःअप्रतिहतगतयः सर्वत्रसंचरंतिहियस्मात्तस्मा त्तेमुनयःतावपृष्ट्वामिषतोःपश्यतोस्तयोर्द्वारितथाप्रविविशुरित्यन्वयः । यथापूर्वाःषड्द्वारःप्रविविशुःनिःशंकतया कीदृशीर्द्वाः याआरपुटवज्रकपाटिकाआरेणपित्तलेनालंकृतंपुटंयस्याःसाआरपुटा वज्र शिलयाकृताकपाटिकाआरपुटाचवज्रकपाटिकायासांतास्तथा । लोहमप्यारकूटंस्यात्पित्तलंचारमप्रियामितियादवः २९ ततःकिमभूदितितत्राह तानिति वातोवायुरेवरशनावस्त्रंयेषांतेतथातान् कुमारानि त्युक्तंविवृणोति दशार्धवयसइतिदृष्ट्यापंचवर्षान्विदितात्मतत्त्वान्ज्ञातपरमात्मस्वरूपान् वेत्रेणयष्ट्यास्खलयतांप्रवेशप्रतिरोधंचक्रतुः अतदर्हणान्स्खलनायोग्यान् तेजस्तेषांप्रभावंविहस्याऽग णय्य तत्रनिमित्तमाह भगवदिति भगवतोहरेः प्रतिकूलंविरुद्धंशीलंययोस्तौतथातौ । जयस्यविजयस्यापिकदाचिद्ब्रह्मशापतः । कृष्णावतारपर्यंतंप्रातिकूल्यंचजायतइतिवचनेनशापनिमित्तं प्रातिकूल्यंसावधिकंचेतिज्ञायतेअन्यथातयोस्तत्राहस्थानमेवनयुज्यते रजआद्यभावस्योक्तत्वात् ३० न्यस्तदंडत्वात्प्रतिषिद्धास्तेतूष्णींयथागतंययुःकिमत्राह ताभ्यामिति सुष्ठुअर्हतमाःपूज्यतमाःसुहृत्त मस्यहरेर्दिदृक्षितस्यदर्शनेच्छायाभंगेविघ्नेसतिईषत्कामानुजेनाल्पकोपेनउपप्लुतानिअतिकलुषीकृतान्यक्षीणियेषांतेतथोक्ताः प्रतिहारपाभ्यामनिमिषेषुदेवेषुमिषत्सुपश्यत्सुनिषिध्यमानाऊचुरित्यन्वयः ३१

क्रोधाकुलितनेत्रत्वाद्धितंनकिंत्वहितमेवतत्कीदृशमूचुरितितत्राह कोवेति भगवतउच्चैःपरिचर्ययासमुन्नतपूजादिसेवयाइहवैकुंठेस्वयोग्यंस्थानमेत्यतद्धार्मिणांतस्यहरेर्ध्यानादिधर्मवतांसतांभागवतानाम पिमध्येकःपुमान्विषमस्वभावःशत्रुरयमिदंमित्रमितितावसशीलः वाइत्यनेनात्यंतानुपपत्तिंसूचयाति भगवद्विषयेशंकनीयोस्तीतिभवन्निषेधःक्रियतइतितत्राह तस्मिन्निति कुहकयोर्मिथ्याद्दृष्टिमतोर्युव योरात्मवत्यथात्मापरिशंकनीयस्तथेहतस्मिन्भगवतिविषयेपरिशंकनीयोविरुद्धस्वभावः कोवास्तिनकोपीत्यन्वयः कुतोनास्तीत्यतआह प्रशांतेति लोकेअप्रशांतस्यपरेणसहोत्पादितवैरस्यचशंकनी योदृष्टस्तथानायंपुरुषेषुप्रशांतत्वात्अनुत्पादितवैरत्वाच्च किंचप्रकृष्टानंदस्वरूपत्वादनुपहतैश्वर्यादिषड्गुणपूर्णत्वात्सर्वशरीरेषु गतत्वादप्रातिद्वंद्वत्वादप्राकृतशरीरत्वाच्चातोस्मिन्निषेधोऽप्यर्थइत्यर्थः ३२ आ पादितदोषएवपुरुषोदंडयोग्यइतितयोर्दोषित्वमुपपादयंति नहीति इहास्मिँल्लोकेस्थिताधीराज्ञानिनःसमस्तस्यमुक्तामुक्तप्रपंचस्यकुक्षयःशरीरकुहराणियस्यावासभूतानिससमस्तकुक्षिस्तस्मिन् यद्वा समस्तकुक्षौस्थितेभगवतिअंतरंछिद्रंभेदंनपश्यंतिकिंतुयत्रयस्मिन्लोकेनभसिमहाकाशेनभोघटाकाशमिवात्मानंस्वात्मस्थंभगवद्रूपमात्मनिव्याप्तेभगवद्रूपेपश्यंतितयोरैक्येनेत्यर्थः ततःकिमत्राह यु वयोरिति एवंज्ञानिप्रत्यक्षेजाग्रतिसुरलिंगिनोर्देवलक्षणवतोर्युवयोर्मनसायतोभेददर्शनादस्यभेदस्यद्रष्टुःपुंसःसर्वत्रदुःखप्राप्तिरूपंभयंभवति तादृशमुदरभेदि उद्गताअरादोषायस्मात्तदुदरंब्रह्मतस्यभे ददर्शनंनिमित्तंभयंव्युत्पादितंकिंप्रतिशरीरमंतर्यामित्वेनस्थितस्याभयस्यहरेरन्यस्माद्भयमस्तीतिबुद्धिःकृता अन्यथा स्वन्निवारणंकिमितिकृतम् । हिशब्देनतत्स्वानुभवसिद्धंदर्शयंति । यद्वा । सर्वोदरगतं

कोवाइहैत्यभगवत्परिचर्ययोच्चैस्तद्धर्मिणामापिसतांविषमस्वभावः॥ तस्मिन्प्रशांतपुरुषेगतविग्रहेवांकोवात्मवत्कुहकयोःपरिशंकनीयः३२ नह्यंतरंभवगती हसमस्तकुक्षावात्मानमात्मनिनभोनभसीवधीराः॥ पश्यंतियत्रयुवयोःसुरलिंगिनोःकिंव्युत्पादितंह्युदरभेदिभयंयतोस्य ३३ तद्वाअमुष्यपरमस्यविकुंठभ र्तुःकर्तुंनयुक्तमितिधीमहिमंदधीभ्याम् ॥ लोकानितोव्रजतमंतरभावदृष्ट्यापापीयसस्त्रयइमेरिपवोस्ययत्र ३४ तेषामितीरितमुभाववधार्यघोरंतंब्रह्मदंडमनि वारणमस्त्रपूगैः ॥ सद्योहरेरनुचरावुरुबिभ्यतस्तत्पादग्रहावपततामतिकातरेण ३५ भूयानघाद्भिभगवद्भिरकारिदंडोयोनौहरेतसुरहेलनमप्यशेषम् ॥ मावोनुतापकलयाभगवत्स्मृतिघ्नोमोहोभवेदिहतुनौव्रजतोरधोधः ॥ ३६ ॥

ब्रह्मयेभेदेनविचक्षते । सर्वत्रापिभयंतेषांमृतानांतमएवचेतिवाक्यंप्रमाणयंति । युवयोरितितृतीयार्थेषष्ठी । तयातद्द्वारपालत्वेनस्वस्वामिसंबंधस्यस्वानुभवसिद्धत्वेनतदपलापेनसर्वापलापप्रसंगात्भगवदपराधएवकृतइतिद्योतयंति ३३ एवंदोषातुपपाद्यतद्योग्यंदंडंकर्तुमुपक्रमं ते तद्वाइति मंदधीभ्यांकपटबुद्धिभ्यांयुवाभ्याममुष्यविकुंठभर्तुर्मूलरूपस्यपरंपश्चादस्यावतारांतर्यामिरूपस्यचयद्भेददर्शनंतत्कर्तुंनयुक्तमितिधीमहिचिंतयामः । तद्युवाभ्यांकृतमंतरभावदृष्ट्याभेददर्श नेनेतोवैकुंठलोकाद्यत्रयेषुत्रिष्विमेत्रयोस्यहरेरिपवःस्युःतान्पापीयसोऽतिपापाज्जन्मयोग्यान्लोकान्देहान्व्रजतमित्यन्वयः त्रीनासुरान्देहान्प्राप्तमित्यर्थः । वाइत्यनेनपथोदकंदुर्गेवृष्टंपर्वतेषुविधावती त्यादिश्रुतिंप्रमाणयाति ३४ स्वतोजयविजयौसचेतनावितिध्वनयति तेषामिति । तावुभौहरेरनुचरौजयविजयौउरुबहुबिभ्यतइत्यन्वयः । ब्रह्मास्त्राद्यस्त्रपूगैरनिवारणंप्रतिषेद्धुमशक्यंघोरंतेषामिती रितंब्रह्मदंडंब्रह्मशापमवधार्यहृदिकृत्वाकिंचतेषांपादौगृह्णीवइतितत्पदग्रहावपततांभूमावितिशेषः अतिकातरेणेतिभयातिरेकंदर्शयति सद्यइतिनिर्दोषत्वम् ३५ पादयोःपतित्वाताभ्यांपुनःकिंकृतमत्रा

भूयानिति हेत्वतुर्थाश्रमशिखामणयोभगवद्भिर्भवद्भिरस्मत्कृतादघादपराधाद्धिहेतोर्भूयान्महान्दंडोऽकारियुक्तएवायमितिब्रुवाते यइति योदंडोनावावयोः नकेवलंयुष्मदपराधमेवहराति किंत्व यंयथातथासुरहेलनंश्रीब्रह्मादिदेवावज्ञानमपिहरेवहर्तुंसमर्थोभवति तत्रेदंभगवतः प्रार्थयावहे नावावयोरिहवैकुंठेस्थितयोरंशिनोर्वोयुष्माकमनुतापकलयापश्चात्तापलेशेनपुनःपूर्ववत्भगवत्स्मृति गवतोयथास्वरूपज्ञाननाशकोमोहोमाभवेत्माभूत् कीदृशयोर्युष्मच्छापेनाधोधोलोकादप्यधरलोकमासुरंव्रजतोरंशेनेतिशेषः ३६

SGF

विजयपयोःसनकादीनांसंलापोहरेःकर्णताडितःकिंनाभूदत्राह एवामिति द्वयोरप्यंशांशिविवक्षयाबहुत्वास्स्वानामितिबहुवचनं एवंस्वानांस्वपार्षदानांसत्सुसनकादिषुअतिक्रमंप्रतिघातलक्षणमपराधंनि
म्यनिलयात्मुक्तस्थानात्तदेवतस्मिन्सप्तमकक्ष्यास्थानेस्थितांस्तान्ययावित्यन्वयः स्वानांस्वभक्तानांसदतिक्रमंविद्यमानमपराधमितिवा आर्याणांज्ञानिनांहृद्योहृदयंगमः भगवदागमनंसनका
दीनांपुण्याधिक्यंध्वनयति परमेति ३७ शेषकलुषितशेमुषित्वात्भृत्यापराधंतत्स्वामिन्यारोप्यतस्मिन्नागतेतेमुनयस्तिर्यक्दृष्टयोभूवन्किमत्राह तंत्विति तुशब्दोरोषस्तात्कालिकोमध्यंदिनचल
नार्कवन्नतुचिरकालभावीतिनिरूपयति स्वपुंभिःस्वभृत्यैःप्रतिहृतंप्रत्यर्पितमौपयिकमुपायनादिसत्कारद्रव्यंयस्मैसतथोक्तस्तं सहसोत्थायागमनात्संक्षिप्तवाहनादिगमनयोग्यसाधनंवा चक्षुर्विषयामित्य
नेनप्राप्तांमायारूपभ्रांतिमुन्मूलयति स्वसमाधिगम्यमितिसच्चिदानंदलक्षणमपश्यन्नित्यर्थः तदानींतनवैभववैशिष्ट्यंवर्णयति हंसश्रियोरितिहंसवद्धवलश्रियोर्व्यंजनयोःशिववायुनासुखस्पर्शवायुनालोलं
चंचलंशुभ्रंधवलंचातपत्रमुष्णनिवारणच्छत्रंतदेवशशीचंद्रमास्तस्यकेसरेभ्योरश्मिभ्योनिःसृतानिशीकराणिवातास्तएवचांबूनिवारीणियस्मिन्सशिववायुलोलशुभ्रातपत्रशशिकेसरांबुस्तम् ३८ कृत्स्नः
पूर्णःप्रसादःप्रपन्नतायस्यसतथासुप्रशस्तमेवंविधंमुखंयस्यसतथातंस्पृहणीयधामकमनीयतेजःपुंजमिच्छाविषयस्थानंवा स्नेहोद्भूतयावलोककलयाकटाक्षकलयाभक्तानांहृदिसंस्पृशंतंत्वगिंद्रियसुखंकु

एवंतदैवभगवानरविंदनाभःस्वानांविबुध्यसदतिक्रममार्यहृद्यः ॥ तस्मिन्ययौपरमहंसमहामुनीनामन्वेषणीयचरणौचलयन्सहश्रीः ३७ तंत्वागतंप्रति
हृतोपयिकंस्वपुंभिस्तेचक्षताक्षविषयंस्वसमाधिगम्यम् ॥ हंसश्रियोर्व्यजनयोःशिववायुलोलशुभ्रातपत्रशशिकेसरशीकरांबुम् ३८ कृत्स्नप्रसादसुमुखंस्पृ
हणीयधामस्नेहावलोककलयाहृदिसंस्पृशंतम् ॥ श्यामेपृथावुरसिशोभितयाश्रियास्वर्ग्रीवामणिंसुभगयंतमिवात्मधिष्ण्यम् ३९ पीतांशुकंपृथुनितंबम
धिस्फुरंत्याकांच्यालिभिर्विरुतयावनमालयाच ॥ वल्गुप्रकोष्ठवलयंविनतासुतांसेविन्यस्यहस्तमितरेणधुनानमब्जम् ४० विद्युत्क्षिपन्मकरकुंडलमंडनार्हगं
डस्थलोन्नसमुखंमणिमत्किरीटम् ॥ दोर्दंडखंडविवरेचरतापरार्ध्यहारेणकंधरगतेनचकौस्तुभेन ४१ अत्रोपसृष्टमितिचोत्स्मितमिंदिरायाःस्वानांधिया
विरचितंबहुसौष्ठवाढ्यम् ॥ मह्यंभवस्यभवताचभजंतमंगंनेमुर्निरीक्ष्यनवितृप्तदृशोमुदाकैः ४२

र्वंतं श्यामेइंद्रनीलरत्नकांतिनिभेपृथौविस्तीर्णेउरसिशोभितयाश्रियाश्रीवत्सरूपयात्मनश्चतुर्मुखस्यधिष्ण्यंग्रहस्थानीयरूपं कौस्तुभोब्रह्मणोरूपंप्राणश्चूडामणिस्तथेतिवचनात् स्वग्रीवायांस्थितंमणिं
कौस्तुभंनामसुभगयंतमिवविकासयंतमिवस्थितम् ३९ पीतांशुकंपृथुनितंबमधिपीतांबरावीतविस्तीर्णकटितटोपरिस्फुरंत्यासहस्रगुणयाकांच्याअलिभिर्विरुतयाशब्दितयावनमालयाचशोभमानंवल्गु
निसुंदरेप्रकोष्ठेमणिबंधस्थानेवलयःकंकणोयस्यसतथातं इतरेणदक्षिणेनकरेणाब्जंकमलंधुनानंकंपयंतम् ४० कांत्यादिगुणैर्विद्युतंक्षिपतीनिरस्यतीमकराकारकुंडलेविद्युत्क्षिपन्मकरकुंडलेतयोर्मंडना
र्हेअलंकारयोग्येगंडस्थलेयस्मिंस्तत्तथा तच्चोन्नसमुन्नतनासिकंमुखंचयस्यसतथातं प्रशस्तामणयोस्यसंतीतिमणिमत्ताहशंकिरीटंयस्यसतथातंदोर्दंडानांखंडस्यसमूहस्यविवरेमध्येचरतावर्तमानेन
परार्घ्यहारेणअनर्घ्यमुक्तामालयाकंधरगतेनकंठालंबिनाकौस्तुभेनमणिनाचयुक्तं एवंविशिष्टभगवंतमचक्षतेतिपूर्वेणान्वयः ४१ यौंतर्गर्भितभक्त्युद्रेकोभगवद्दर्शनानंतरंबहिरपिनिर्गतइतिभावेनाह अत्रे
ति तेमुनयोहरेरंगंवीक्ष्यमुदानवितृप्तदृशः । अलंबुद्ध्यप्राप्तनेत्राःकैःशिरोभिर्नेमुरनाधारदंडवत्भुविपेतुरित्यर्थः अंगांगिनोरणुरपिभेदोनास्तीतितस्येतिविशेष्यावचनमित्यतस्तदंगंविशिनष्टि अत्रेति चश
ब्दोप्यर्थः यथाब्रह्मादिभिराराध्येंदिरापालक्ष्म्याअपिअत्रास्मिन्कालेउपसृष्टमुद्भूतमित्युत्स्मृतं यद्वात्रकेशादिपादावयवविशिष्टेवपुषिइदंमयोपसृष्टमवसितंनिश्चितंनातःपरामिति तथापिस्वानांस्वभक्तानांधि



SGF Foundation

पाविरचितंस्मृतं केचित्स्वदेहांतर्हृदयावकाशेप्रादेशमात्रंपुरुषंवसंतमित्यादिना। अविद्यमानकरणंविद्यमानस्मृतिस्तथा। उभयंरचनंप्रोक्तंपूर्वसिद्धेषुतुस्मृतिरित्यभिधानाच्च। तस्माद्रचनाशब्दस्यस्मरणा
र्थत्वंचासिद्धं इतोपिभक्तधियास्मृतंनकृतंकृतस्यन्यूनातिरेकसंभवादितिभावेनाह बह्विति विपुलानेकयोर्बहुरितिवचनादनंतसौंदर्यादिगुणपूर्णं इतोपिमायारचितंनेत्याह महांमिति महांममप्रदर्शित
मितिवा ४२ अर्थक्रियाकारित्वान्नेदंमायारचितमित्याह तस्येति स्वविवरेणस्वनासिकारंध्रेणांतर्गतःप्रविष्टस्तस्यहरेःपदारविंदयोःकिंजल्कैःकेसरैरिवस्थितैरजोभिर्मिश्रासंपृक्तायातुलसीतस्यामक
रंदेनमधुनायुक्तोमंदोवायुस्तेषांसनकादीनांचित्ततन्वोः संक्षोभंकंचनविकारंचकारेत्यन्वयः। विकारानुत्पत्तौकाउपपत्तिरितितत्राह अक्षरजुषामिति वैराग्यादिगुणैरक्षरंजुषांब्रह्मसेवतांन्यासिनामपिअ
नेनयद्यप्यपूर्वविकारसंभावनाप्राप्तिर्नास्तितथापिहरिचरणार्पिततुलसीमहिमातिशयद्योतनाय मनोविकासलक्षणविकारादानंदाश्रुधारासंपातस्तदनुसंक्षोभाद्रोमांचइतिसूचितं। क्षुभसंचलइतिधातोः
४३ मनश्चलनेनेंद्रियचलनंतस्माचनोःसंचलनमितिनियमादतोऽयमपिकश्चनसंक्षोभइतिध्वनयन्नाह तेवाइति येनित्यंस्वहृदिअंतरेऽपरोक्षीक्रियतेसएवायमित्यतोमुष्येति। षिञ्बंधनइतिधातोःसितंब
द्धंमुकुलितंअसितंनवोत्फुल्लंवदनमेवासितपद्मकोशमन्यथासितंशुक्लंअसितंकृष्णमितिवाशापप्रदानस्यानभीष्टत्वेनमुखस्यकार्ष्ण्यंजातंतदयुक्तमुत्तरत्रशापानुमतिप्रतीतेः। यद्वानेत्रयोर्नीलिनवर्णत्वेनतद्युक्तत्वा
त्वदनारूपनीलपद्मकोशमुद्वीक्ष्यस्वयंवामनत्वाद्धरेःप्रांशुत्वादूर्ध्वंमुखाः दृष्ट्वालब्धाशिषोभगवदवयवेषुमुख्यमुखदर्शनात् प्राप्तपुण्योच्चयाः सुंदरतराधरश्चकुंदवद्धवलोहासश्चयस्मिन्सतथातंपुनर्मुखदर्शनानं

तस्यारविंदनयनस्यपदारविंदकिंजल्कमिश्रतुलसीमकरंदवायुः ॥ अंतर्गतःस्वविवरेणचकारतेषांसंक्षोभमक्षरजुषामपिचित्ततन्वोः ४३ तेवाअमुष्यवद
नासितपद्मकोशमुद्वीक्ष्यसुंदरतराधरकुंदहासम् ॥ लब्धाशिषःपुनरवेक्ष्यतदीयमंघ्रिद्वंद्वंनखारुणमणिश्रयणंनिदध्युः ४४ पुंसांगतिंमृगयतामिहयोगमा
र्गैर्ध्यानास्पदंबहुमतंनयनाभिरामम् ॥ तेतद्वपुर्दर्शयानमनन्यसिद्धैरौत्पत्तिकैःसमगृणन्युतमष्टभोगैः ४५ कुमाराऊचुः ॥ योंतर्हितोहृदिगतोपिदुरात्मनां
त्वमद्यैषिनोनयनमूलमनंतराद्धः ॥ यर्ह्येवकर्णविवरेणगुहांगतोनःपित्रानुवर्णितरहोभवदुद्भवेन ४६ तंत्वांविदामभगवन्परमात्मतत्त्वंसत्त्वेनसंप्रतिरतिंर
चयंतमेषाम् ॥ यत्तेनुभावविदितैर्दृढभक्तियोगैरुद्ग्रंथयोहृदिविदुर्मुनयोनुरागाः ४७

तरंनखाएवारुणारक्तमणयस्तेषांश्रयणमाश्रयणमाश्रयं तदीयमंघ्रिद्वंद्वमवेक्ष्यावाङ्मुखाहृष्ट्वामुखमारभ्यपादाद्यंतंसर्वांगमवलोक्यानितरांदध्युरित्यन्वयः हृदिचनिदध्युः आलोकयन्नितिवा बहिष्ठस्य
हृद्गतस्यचैकत्वमपश्यन्नित्यर्थः ४४ मनःसंकल्पेनवागिंद्रियप्रवृत्तिदर्शनादयमपिकश्चनसंक्षोभःसंजातइत्यभिनयंतःस्तुवंतीत्याह पुंसामिति ध्यानास्पदमुपासनाविषयं बहुपूर्णतायामितिधातो
र्बहुत्वेनपूर्णत्वेनमतंज्ञातंनयनान्यभिरमयतिसुखयतिइतिनयनाभिराममेवंविधंतद्वपुर्दर्शयानंदर्शयंतमनन्यसिद्धैरन्यैरननुभूतैरौत्पातिकैःसहजैरष्टभोगैरणिमाद्यष्टैश्वर्यैर्युतंमिश्रितमभिन्नंहरिंसमगृणन्नित्यन्व
यः। गृस्तुतावितिधातुः ४५ गुरूपदिष्टगुणानुसंकीर्तनरूपत्वादियंस्तुतिःपारमार्थिकीनलौकिकीत्याशयेनाह योंतर्हितइति त्वंदुरात्मनामशुभमनस्कानांहृदिगतोपिअंतर्हितोसिअत्यंतसमीपवर्तिनोऽदर्श
नवचनंस्तुतित्वायुज्यतांनामनपरमार्थतइत्यतउक्तमनंतराद्धइति अनवसितमाहात्म्यादिदमपिकिंचनमाहात्म्यमित्यर्थः सत्वमद्यनोनयनमूलमेषिचक्षुर्विषयंगतोसि किंगुणविशिष्टत्वेनेत्यतआह
ुयर्हीति भवतउद्भवोजननंयस्यसतथा तेननःपित्रानाम्नाब्रह्मणायर्हियेनलक्षणेनानुवर्णितरहःयथावदुपदिष्टरहस्यः हरिरस्मत्कर्णविवरेणहृदयगुहांगतोभूत्तल्लक्षणविशिष्टत्वेनेतिशेषः। अनेनस
च्चिदानंदलक्षणंभगवंतमद्राक्षनतुमायामयमिति एवकारेणोपदिष्टदृष्टयोरूपयोरेकत्वंद्रढयति ४६ इतोपिनेदंतत्कालोपपन्नमायामयरूपंकिंतुसाक्षाज्जगज्जन्मादिकारणमितिभावेनस्तुवंतीत्याह तंत्वा
मिति हेभगवन्नःपित्राजन्मादिकारणत्वेनोपदिष्टःतथेदानींचक्षुर्विषयश्चतंत्वांपरमात्मनःपरब्रह्मणस्तत्त्वमनारोपितंरूपंविदामविद्मः। कीदृशंत्वांसंप्रतीदानीमेषांलोकानांसत्त्वेनगुणेनरतिंसुखं

SGDF

…न्त्रयंतमुत्पादयंतं सृष्ट्यादौप्रवर्तमानस्यानारोपितरूपत्वेकिंप्रमाणमित्याशंक्यसम्यग्ज्ञानिज्ञानंमानमित्याहुरित्याह यत्तइति तवानुभावस्यजगत्सृष्ट्यादिमाहात्म्योनुभावेननिश्चयज्ञानेनविदितैर्लै …र्धैर्दृढैरचलैर्भक्तियोगैर्विरागाविषयेषुशोभनाध्यासबुद्धिविधुराअतएवोद्ग्रंथयउन्मीलिताहंकारबंधा उत्पाटितपुत्रभार्यादिस्नेहरूपहृदयग्रंथयोवामुनयःसर्वज्ञाःपरमहंसा यत्तत्त्वंविदुरुपास्यापरोक्षीकुर्वंते ताहक्कृतत्त्वात्मकंत्वांविद्मइत्यन्वयः ४७ इतोप्युपनिषत्कामिन्यापरिष्वक्तंब्रह्मत्वमेवयतोभगवत्कथारसायनस्वादुज्ञामुक्तावानंदसमृद्धिहेतुभूतभक्तिज्ञानमंतरेण दर्शनमात्रेण.परिपक्वभक्तिज्ञानानांपुंसां योग्यांमुक्तिनाकांक्षतइत्याह नात्यंतिकमिति आत्यंतिकंप्रसादंभवगवद्दर्शनमात्रेणालिंगशरीरात्ययसमयेविद्यमानभक्तिज्ञानपरिपाकाभावात्सम्यगनभिव्यक्तानंदंमोक्षमपिनविगणयंतिविशिष्टोयमितिनब हुमन्यंते । भक्तिज्ञानपरिपाकात्किंचित्पूर्वंचमुच्यते । दर्शनेनहरेस्तत्रनानंदःपूर्णतांव्रजेदितिवचनात् । तवभक्त्याकथामृतपानतृप्तत्वात् भ्रुवउन्नयैरुज्जृंभणविशेषैरार्पितभयमन्यत्पारमेष्ठ्यादिपदंकिंचाकि मुवक्तव्यं कुशलाइत्यनेनमुमुक्षोःकेवलोभक्तोमुक्तावपिसुखीभवेदित्यतोमोक्षेच्छुभ्योनापेक्षकाणांमुक्तावानंदोद्रेकःस्यादितिभक्त्यापादनमेवसाधीयानितिबुद्धिपाटवंसूचयति कीर्तन्यंकीर्तनीयंतीर्थंशुद्धंय शोयस्यसतथातस्य अत्रमुक्तीनांबाहुविध्याचदधिकारिणांचतथात्वान्मुक्तावपिभेदःपारमार्थिकः तदातुरेकत्वेनाणुरपिस्वगतोभेदोनास्तिअनेकत्वेमिथोवैषम्येणनाश्यत्वापत्तेःप्रमाणविरोधाच्चेतिचोविंतं

नात्यंतिकंविगणयंत्यपितेप्रसादंकिंचान्यदर्पितभयंभ्रुवउन्नयैस्ते ॥ येंगत्वदंघ्रिशरणाभवतःकथायाःकीर्तन्यतीर्थयशसःकुशलारसज्ञाः ४८ कामंव्रजेम वृजिनैर्निरयेषुनस्याच्चेतोलिवद्यदिनुतेपदयोरमेत ॥ वाचश्चनस्तुलसिवद्यदितेंघ्रिशोभाःपूर्येततेगुणगणैर्यदिकर्णरंध्रः ४९ प्रादुश्चकर्थयदिदंपुरुहूतरूपंतेने शनिर्वृतिमवापुरलंदृशोनः ॥ तस्माइदंभगवतेनमइद्विधेमयोनात्मनांदुरुदयोभगवान्प्रतीतः ५० ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषोडषो ध्यायः ॥ १६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इतितद्गृणतांतेषांमुनीनांयोगधर्मिणाम् ॥ प्रतिनंद्यजगादेदंविकुंठनिलयोविभुः १ श्रीभगवानुवाच ॥ एतौवैपार्षदौ मह्यंजयोविजयएवच ॥ कदर्थीकृत्यमांयद्वोबह्वक्रांतामतिक्रमम् २ यस्त्वेतयोर्धृतोदंडोभवद्भिर्मामनुव्रतैः ॥ सएवानुमतोस्माभिर्मुनयोदेवहेलनात् ३

४८ वयमपित्वदंघ्र्येकशरणत्वादिदमेवाकांक्षामहेनान्यदितिविज्ञापयंतीत्याह काममिति अंघ्रीशोभयंतीत्यंघ्रिशोभाःस्तुतिद्वारेणेतिशेषः निरयेषुपश्वादियोनिषुवृजिनैर्दुःखैर्नष्टाःक्लिष्टाः । यावत्परमभक्तेस्तु भुज्यतेदुःखमुल्बणम् । तावन्मुक्तौसुखोद्रिकस्तत्रचेद्भक्तिवर्धनमितिवचनार्थमभिप्रेत्यनिरयप्राप्तिप्रार्थनाक्रियतेइत्यभिप्रायः ४९ सत्यांभक्तौसर्वत्रानंदोद्रेकःस्याद्यथातवापरोक्षसंभवोवृतस्तथेहा स्मदपराधमविगणय्येदिभावेनाहुरित्याह प्रादुरिति पुरुविस्तीर्णंहुतंयशोयस्यसतथाहेपुरुहूतअलंनिर्वृतिमापुरित्यनेनांतर्दृष्टेर्बाह्यदृष्टेःस्पष्टत्वंसूचयति तस्येयंप्रत्युपक्रियेत्याहुरित्याह तस्माइतियोभगवा न्प्रतीतःप्रेक्षितोभक्तैरितिशेषः यश्चदुरात्मनांदुरुदयःदुःप्रकाशस्तस्मैभगवतेइदमुत्कृष्टंनमःविधेमकुर्मइत्यर्थः ॥ ५० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापु०तृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ दुस्तरापत्तिपरिहारायभक्त्याहरिरेवप्रार्थनीयइत्ययमर्थःप्रतिपाद्यतेऽस्मिन्नध्यायेतत्रादौभक्तपराधीनोहमितिप्रकटयिष्यतोहरेःसनकादीन्प्रतिस्नेहवचनप्रकारमाह इतीति । योगीभक्तियोगः सएवधर्मएषा मस्तीतियोगधर्मिणःतेषामिदंवक्ष्यमाणं तत्स्तवनं प्रतिनंद्यवैकुंठनिलयइत्यनेनप्रतीतंपरिच्छिन्नत्वंनिवारयति विभुरिति विभुःसर्वगतेयत्याविशिपादवः १ मह्यमिति । व्यत्ययेनजयाविजययोःपार्षद प्राधान्यंसूचयति मांकदर्थीकृत्याविगणय्याप्रयोजनीकृत्येतिवा तत्कुतइतितत्राह यद्वइति बह्विनिक्रियाविशेषणं यथाबहुःपूर्णोभवतितथातिक्रममपराधमक्रांतामकुर्वतां यत्तस्मादितिशेषः २ तर्हिभगव तापितौदंड्याविविशंकित्वायुष्माकमस्माकंवैकमनस्कत्वाद्युष्माभिर्दत्तएवदंडोस्माभिर्दत्तइत्याह यस्त्विति ३

४०

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

किंचावइतितत्राह वद्वइति तत्तेनदंडानुज्ञानेन किमेषांप्रसादनमत्राह ब्रह्मेति सर्वेषामितिपदमध्याहृत्यान्वेतव्यं ब्रह्ममभक्तियुक्तंब्रह्मविप्रकुलंसर्वेषांपरदैवंपूज्यंहिप्रसिद्धं ब्रह्मपरंमत्तात्पर्ययुक्तमिति वा अन्यकृतापराधस्यस्वात्मन्यारोपणंकथमत्राह तद्वीति ४ एतदेवोपपादयति यन्नामानीति ततःकाहानिरित्यतआह सइति आंमयःकुष्ठलक्षणः । अमरोगइत्यस्माद्धातोःस्वार्थेयप्रत्ययः रोगमंगमंगंयापयतीतिअस्मिन्नर्थेणिचिवा ५ लोकेपूज्यत्वायहरिर्ब्राह्मणेषुपरमप्रियत्वंप्रतिपादयति यस्येत्यादिना यस्यममामलामृतरूपयशः श्रवणादिलक्षणोवगाहःस्नानरूपप्रवेशःसद्यस्तत्क्षणादे वाश्वपचंजगत्पुनाति भवद्भ्यउपलब्धाविस्तृतासुतीर्थासुपावनीकीर्तिर्यस्यसतथा सोहंविकुंठःवोयुष्माकंप्रतिकूलवृत्तिस्वबाहुमपिछिंद्यामित्यन्वयः सर्वोत्तमोविभगवान्विप्रादेःपूजनायच । गु णलब्धितत्तोब्रूतेनित्यपूर्णगुणोपिसन् । ब्रूयुश्चान्येकचित्तत्तुतदुक्तेरनुसारतः । उपादत्तेवरांश्चापिलोकानांमोहनायचेतिवचनेनकथंपूर्णगुणस्यस्वतस्तृप्तस्यहरेरन्यतोगुणलब्धिरितिचोद्यंनिरस्तम् ६ विप्राणांचरणपद्मपवित्ररेणोःसेवयासेवाविडंबनेनप्रतिलब्धशीलंविडंबिततत्स्वभावमिदंकेवलंविडंबनार्थंमोहनार्थमुच्यतइतिभावेनात्मानंविशिनष्टि सद्यइति नामसंकीर्तनादिनासद्यस्तत्क्षणादेवक्षतंनष्ट मखिलंजनस्यमलंअघंयेनसतथातं । मलंकिट्टाघयोर्नस्त्रीतियादवः । स्वरतत्वेनविरक्तंतदपेक्षयारहितमिवास्थितमपिमांश्रीर्नजहातीतियद्यस्मात्स्वबाहुमपिछिंद्यामितिपूर्वेणान्वयः । अनुक्ताश्चगुणाविष्णोरुक्तादोषानतस्यतु । अज्ञानादोषविज्ञानंगुणज्ञानंयथार्थतइतिश्रुत्याविप्रचरणसेवयाहरेर्नष्टमलत्वंकिंनस्यादितिचोद्यंनिरस्तं संदिग्धवचनंतुमोहार्थत्वादितिज्ञायते विप्राणांचापिभक्तानामन्येषांच

तद्वःप्रसादयाम्यद्यब्रह्मदैवंपरंहिमे ॥ तद्ध्येवात्मकृतंमन्येयत्स्वपुंभिरसत्कृताः ४ यन्नामानिचगृह्णातिलोकोभृत्येकृतागसि ॥ सोसाधुवादस्तत्कीर्तिंहंति त्वचमिवामयः ५ यस्यामृतामलयशःश्रवणावगाहःसद्यःपुनातिजगदाश्वपचंविकुंठः ॥ सोहंभवद्भ्यउपलब्धसुतीर्थकीर्तिश्छिंद्यांस्वबाहुमपिवःप्रतिकूलवृत्तिम् ६ यत्सेवयाचरणपद्मपवित्ररेणोःसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलम् ॥ नश्रीर्विरक्तमपिमांविजहातियस्याःप्रेक्षालवार्थमितरेनियमोर्हतेतत्र ७ नाहंतथाद्मियजमानहविर्वितानेश्च्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन ॥ यद्ब्राह्मणस्यमुखतश्चरतोनुघासंतुष्टस्यमय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः ८ येषांबिभर्म्यहमखंडविकुंठयोगमायाविभूतिरमलांघ्रिरजःकिरीटैः ॥ विप्रांस्तुकोनविषहेतयदर्हणांभःसद्यःपुनातिसहचंद्रललामलोकान् ९

जनार्दनः । ब्रह्मणःशंकराद्वापिदेवताभ्यस्तथैवच । आत्मनश्चश्रियश्चैवसकाशात्प्रीयतामपि । पूज्यतामत्ययुक्तंचवदेत्कापिविमोहयन् इत्यनेनपरिहर्तव्यंस्त्रीत्वविशेषात्मांनजहातीतिकिंमाहात्म्यंविशि ष्योच्यतइतितत्राह यस्याइति मदितरेषांब्रह्मादीनांनियमस्तपोलक्षणोयस्याःश्रियःप्रेक्षालवार्थंकटाक्षनिरीक्षणलेशार्थमर्हतइत्यन्वयः यद्वा मदितरेषांनियमोयस्याःप्रेक्षालवार्थमर्हतेताश्रीर्ममचरणपद्म पवित्ररेणोःसेवयाप्रतिलब्धशीलंनिरंतरंमदुपासनास्वभावमितिक्रियाविशेषणं मांनजहातीतियत्तस्मादेवंविधमाहात्म्योहंयुष्मद्विरोधकरंस्वबाहुमपिछिंद्यामिति विप्रेभ्यःकिमपिप्रयोजनमनपेक्षमाणंकिंने त्याह सद्यइति सद्यइत्यनेनेतरसेवकेभ्यःस्वसेवकानांकालक्षेपमंतरेणफलप्राप्तिंध्वनयति श्रियोमत्तःप्रयोजनसद्भावेपिनममतस्याअर्थंइत्याह विरक्तामिति वौविशिष्टेमयिरक्तंस्वरतमित्यर्थः स्वरतस्यान्यतः प्रयोजनापेक्षांधिक्करोति अपीति ७ वदान्यान्पुरुषान्शिक्षमाणइवपुनरपिविप्रान्स्तौतीत्याह नाहमिति अहंवितानैरुत्तमकल्पैर्यज्ञैःकरणैश्च्योतद्गलत्घृतंतेनाज्येनप्लुतंस्पंदमानंयजमानस्यहविर्हुतभुङ् मुखेनादंस्तथातृप्तिंनयामि अहंयथामय्यवहितैरर्पितैर्निजकर्मपाकैःफलैस्तुष्टस्यचरतोभुंजानस्यब्राह्मणस्यमद्भक्तिलक्षणस्यविप्रस्यानुघासंग्रसितकवलंमुखेनाश्नतनेनप्रीतोभवामीतियत्तस्मान्मेविप्राद्विप्राःपूज्याइतिभावः ८ इदानींस्पष्टमसुरजनमोहकवचनमिदमितिप्रकटयन्विप्रान्स्तौतीत्याह येषामिति अखंडापूर्णाविकुंठाविगतभेदाचयोगमायास्वरूपेच्छातयाविभूतिर्विविधभवनं विस्यानामहंविष्णुरित्यादिस्वरूपंयस्यसतथोक्तः अहंकिरीटैर्येषांविप्राणाममलांघ्रिरजोबिभर्मिकोनुपुमान्तान्विप्रान्नविषहेतसोढानभवेदित्यन्वयः एकस्मिन्नवतारेपिविप्रान्बज्ञानंनास्तीतियो

SGDF

नायाकिरीटैरितिबहुवचनं केवलंविप्रबहुमानार्थंतदंघ्रिरजोभरणमित्याशयेनात्मानंविशिनष्टि यदर्हणेति यदर्हणांभोयस्यममब्रह्मणाकृतपादप्रक्षालनोदकंगंगाख्यमंभः चंद्रललामेनचंद्रशेखरेण सहवर्तमानान्लोकान्जनान्पुनाति ९ इदमपिमहिमांतरकथनंविप्रद्वेषोपिमद्द्वेषएवाधःपातहेतुत्वादित्याह येमइति येपुरुषामेतनूःप्रतिमास्थानीयान्मदीयान्मद्भक्तान्द्विजवरान्तथा। शरणंग्रहरक्षित्रोरित्यभिधानादलब्धशरणानिरक्षकरहितानिभूतानिभेदबुद्ध्यावैलक्षण्यबुद्ध्याद्रुद्रुहुःपीडयांचक्रुःयेचाघेनक्षतदृशोऽधीकृतदृष्टयोभितोमन्युर्येषांतेतथाद्रक्ष्यंतितान्ममाधिनेतुर्दंडनायकस्ययमस्यगृध्राश्येनाःक्रुषंतिनेत्राण्युत्पाट्यभक्षयंतीत्यन्वयः १० इदानींमद्भक्तब्राह्मणसत्कारपरिपाकंवच्मीत्याह येब्राह्मणानिति तुष्यद्धृदःहृष्यन्मनसःस्मिताख्यसुधयाउक्षितमासिक्तंपद्मवक्त्रंयेषांतेतथाअनुरागकलयास्नेहबद्धया। कलबंधनइतिधातोः। वाण्याआत्मजवत्गृणंतःप्रशंसंतः अहमिवयथाहंविप्रान्संबोधयामितथासंबोधयंतियेमद्भक्तारुषाक्षिपतोभर्त्सयतः ब्राह्मणानर्चयंतिकथंमायिधियाहरिरेषुविशेषतःसंनिहितइतिबुद्ध्याहंतैर्विप्रार्चकैरुपाकृतोवशीकृतइत्यन्वयः ११ नन्वेवमुभयेषांयुष्माकंशापोभिमतश्चेत्कदापिशापमोक्षोनेत्यतस्तन्मोक्षमाह तन्मेस्वभर्तुरिति विप्राणांममात्यंतंप्रियत्वात्ताद्विरोधिनोमद्विरोधिनएवेतियस्मात्तथापियुष्मद्व्यतिक्रमगतिंयुष्मदपराधफलमसुरत्वादिलक्षणंप्रतिपद्य सद्योभूयोममांतिकमितामागच्छतामित्यन्वयः भगवतोक्तमिदंतात्कालिकंननुतत्त्वमित्यत्राह मेस्वभर्तुरितिस्वभर्तुर्मेअवसायंविप्रानुरागलक्षणंनिश्चयंअलक्षमाणौविप्रार्चनादिलक्षणैरप्यजानंतौ अज्ञानंचब्रह्मशापनिमित्तंतयोरितिध्वनयति नहिवैकुंठेअज्ञानादिसंभवोस्ति ननुममांतिकमितामित्यनेनशा

येमेतनूर्द्विजवरान्दुदुहुर्मदीयान्भूतान्यलब्धशरणानिचभेदबुद्ध्या॥ द्रक्ष्यंत्यघक्षतदृशोह्यभिमन्यवस्तान्गृध्रारुषाममकुषंत्यधिदंडनेतुः १० येब्राह्मणान्मयिधियाक्षिपतोर्चयंतितुष्यद्धृदःस्मितसुधोक्षितपद्मवक्त्राः॥ वाण्यानुरागकलयात्मजवद्गृणंतःसंबोधयंत्यहमिवाहमुपाकृतस्तैः ११ तन्मेस्वभर्तुरवसायमलक्षमाणौयुष्मद्व्यतिक्रमगतिंप्रतिपद्यसद्यः॥ भूयोममांतिकमितांतदनुग्रहोमेयत्कालतोप्यविरमोहृतयोर्विवासः १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अथतस्योशतींदेवीमृषिकुल्यांसरस्वतीम्॥ आस्वाद्यमन्युदष्टानांतेषामात्माप्यतृप्यत १३ सतींव्यादायशृण्वंतोलघ्वींगुर्वर्थगह्वराम्॥ विगाह्यागाधगंभीरांनविदुस्तच्चिकीर्षितम् १४ तेयोगमाययारब्धपारमेष्ठ्यमहोदयम्॥ प्रोचुःप्रांजलयोविप्राःप्रहृष्टाःक्षुभितत्वचः १५

पमोक्षलक्षणःकोनुग्रहविशेषोध्वनितःस्यादितितत्राह तदनुग्रहइति हृतयोर्युष्मच्छापेनसुरेतरगतिंगमितयोरेतयोर्विवासः वैकुंठादसुरादिव्यवस्थानंकालतोबहुनाकालेनाप्यविरमोवसानरहितमितियत्तस्मात्समेनुग्रहःपुनर्ममलोकप्राप्तिलक्षणःशापमोक्षइत्यर्थः मदनुग्रहाभावेबलवताब्राह्मणशापेनकदाप्यसुरयोनिमोक्षोनस्यादितिभावः हिशब्देनसनकादीनामपिशापमोक्षानुमतिरस्तीतिद्योत्यतियतःस्वामिनोभिमतंभृत्यैरप्यनुमंतव्यम् १२ कोपाहिदष्टानांतेषांशापमोक्षानुमतिःकथंसंगच्छतइति तत्राह अथेति तस्यहरेरुशतीमभीष्टप्रदामृषिकुल्यामृषिकुलस्तुतिपरामन्यत्रमुनिकुल्यापिपांदेवीमभिधेयमणिभिर्द्योतमानामन्यत्रदेवादिस्नानक्रीडायोग्यांसरस्वतीं वाचमन्यत्रनदीमास्वाद्य श्रवणादिनाऽन्यत्रस्नानादिना भवदिहक्षाभंगांकुरितेनमन्युनासर्पेणदष्टानांतेषांसनकादीनामात्मामनोन्यत्रबाह्याभ्यंतरविशिष्टोदेहोतृप्यत कोपापगमेनभगवदुक्त्युद्भूतानंदपूर्णोभूदन्यविषयापगमेनप्रकृतिस्थितोभूदित्यर्थः १३ वचनमाधुर्यास्वादनेनमनसस्तृप्तिर्नत्वर्थज्ञानेनतस्यानवगाह्यादितिभावेनाह सतीमिति मुखंव्यादायशृण्वंतःशब्दतोलघ्वींमितांगुरुणामहतार्थेनगह्वरामप्रवेश्यांवाचंविगाह्यावचार्यगाधप्रतिष्ठायामितिधातोरगाधमतलस्पर्शमतएवगंभीरमवगाढुमशक्यंतस्यहरेश्चिकीर्षितंकिंचनकर्तुमिष्टंकंवनक्षेप्तुंवेतिनविदुः। क्षुविक्षेपेइतिधातुः १४ तर्हियावत्ज्ञानमपिकिंचननोचुःकिमितितत्राह तेयोगेति सनकादयःयोगमाययास्वरूपेच्छयाजातेनभ्रूभंगेनारब्धउत्पादितःपारमेष्ठ्यमहोदयोब्रह्मपदसंबंधिप्रभूतैश्वर्यंयस्यसतथातंहरिंप्रोचुरित्यन्वयः क्षुभितत्वचोरोमांचितगात्राः १५

४१

SGDF
Sri Gurgeshwari Digital Foundation

किमूचुरित्याशंक्यनविदुस्तच्चिकीर्षितमितिहृद्गतंवाचोद्गलयंतीत्याह नवयमिति अध्यक्षः सर्वेश्वरस्त्वंसएवानुमतोदंडस्तदनुग्रहोमेइत्यादिनाममानुग्रहःकृतइतिप्रभाषसइतियत्तस्मात्तवचिकीर्षितंनावि
द्मइति १६ अस्मदुक्तेरन्यथाकरणासंभवात्कस्मादज्ञानंभवतामित्याशंक्यास्माद्वचनादित्याहुरित्याह ब्रह्मण्यस्येति किलेत्यनेनास्मदितरेषांमोहकं अस्माकंतुस्तुतिपरमिदमितिसूचितं तत्कथमि
त्यत्राहुरित्याह विप्राणामिति हेदेवआत्मदैवतंकुलदेवता १७ कुतोहेतोरित्यतउक्तं त्वत्तइतिविप्रादिसर्ववर्णैर्ब्रह्मचर्याद्याश्रमिभिश्चानुष्ठेयःसनातनोवेदवेद्यत्वेनानित्योधर्मस्त्वत्तोभूत्वावर्तते क्षेत्रादि
वत्कालतोद्रव्यतोनोत्साद्यते कथंवृत्तिरत्राहुरित्याह रक्ष्यतइति तनुभिर्मत्स्याद्यवतारैः यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारतेत्यादेर्लटासनातनत्वमवधारयति भवान्कइतितत्राहुरित्याह धर्म
स्येति वायुनावैगौतमसूत्रेणेत्यादिश्रुत्यासर्वधारकत्वेनमतोधर्मोवायुस्तस्यमातृत्वेनपरोत्तमामाश्रीर्यस्यसतथोक्तः लक्ष्म्यादिमुक्तसमुदायात्वाय्वाद्यमुक्तजगतोपिश्रेष्ठोभवानित्यर्थः अत्रकिंप्रमाणमि
त्युक्तंगुह्यइति धर्मस्येत्यनुवर्तते अपीतिपदमध्याहृत्यवाक्ययोजना गुहसंवरणइतिधातोः वायोरपिगुह्यःसंवार्यः दुर्ज्ञेयइत्यर्थः नीलिम्नाकाशादिवत्केनापिविकारेणयःकिंनस्यादित्यतउक्तं निर्विकार
इति उक्तचोद्यस्यकिमुत्तरमित्यतउक्तंमतइति भवानितिवर्ततेमनअवबोधनइतिधातोःएषसर्वेश्वरइत्यादिनानिर्विकारःसदाशुद्धइत्यादिनाच भवानवबुद्धःसम्यक्ज्ञातइत्यादिकंमानमुत्तरमुक्तंभवति
अनेनवायोरपिदुर्ज्ञेयत्वेशशशृंगतुल्यमिदमितिचोद्यंनिरस्तंतेनतद्विषयज्ञानसाकल्यंनिषिध्यतेनतुज्ञानमात्रं अतएवगुह्यइत्युक्तं समाधिनाज्ञातुंशक्योनघटादिवत्सुज्ञेयइति यद्वा धर्मस्यमुख्यविषयो

ऋषयऊचुः ॥ नवयंभगवन्विद्मस्तवदेवचिकीर्षितम् ॥ कृतोमेनुग्रहश्चेतियदध्यक्षःप्रभाषसे १६ ब्रह्मण्यस्यपरंदैवंब्राह्मणाःकिलतेप्रभो ॥ विप्राणांदेवदे
वानांभगवानात्मदैवतम् १७ त्वत्तःसनातनोधर्मोरक्ष्यतेतनुभिस्तव ॥ धर्मस्यपरमोगुह्योनिर्विकारोभवान्मतः १८ तरंतिह्यंजसामृत्युंनिवृत्तायदनुग्र
हात् ॥ योगिनःसभवान्किंस्विदनुगृह्येतयत्परैः १९ यंवैविभूतिरुपयात्यनुवेलमन्यैरर्थार्थिभिःस्वशिरसाधृतपादरेणुः ॥ धन्यार्पितांघ्रितुलसीनवदा
मधाम्नोलोकंमधुव्रतपतेरिवकामयाना २० यस्तांविविक्तचरितैरनुवर्तमानांनात्याद्रियत्परमभागवतप्रसंगः ॥ सत्वंद्विजानुपथपुण्यरजःपुनीतिःश्रीव
त्सलक्ष्मकिमगाभजभाजनस्त्वम् २१

भवानेवनस्वर्गादिरित्याहुरित्याह धर्मस्येति कुतोनस्वर्गादिरित्यतउक्तंनिर्विकारइति स्वर्गादेःप्राकृतत्वेनानित्यत्वादस्यतुनिर्गुणत्वेनस्वतोवातद्धर्मराहित्यात्धर्मकारयितृत्वेननिरुपमस्वातंत्र्यात्तद्दत्तफ
लस्यचनित्यत्वसंभवादितिभावः १८ मुक्तामुक्तप्रपंचोत्तमत्वमर्थादुक्तंतदिदानींघटयंतीत्याह तरंतीति निवृत्तानिवृत्तिधर्मनिष्ठायोगिनोज्ञानिनोयस्यानुग्रहात्मृत्युंसंसारमजसातरंतिहियस्यप्रसादा
दित्यादिश्रुतिसिद्धत्वात्संसारोन्मूलकत्वेनसमुक्तामुक्तोत्तमोभवान्परैरन्यैर्ब्राह्मणादिभिरनुगृह्येतानुग्रहपात्रीक्रियेतेतियत्तत्किंस्वित्विप्रस्तुतिमंतरेणनकिमपीत्यर्थः १९ लक्ष्म्याउत्तमत्वंस्पष्टयंतीत्याह
यंवाइति वाइत्यनेनममयोनिरप्स्वांतरित्यादिवाक्यंप्रमाणयंति विभूतिःश्रीरन्यैर्ब्रह्मादिभिर्विरक्तिभक्त्याद्यर्थार्थिभिःनित्यप्राप्तभगवदनुग्रहायानित्यमुक्तायाःप्राप्यप्रयोजनांतराभावादुपयानंकिमर्थमि
त्याशंक्यसेवायामानंदैकरूपत्वेन स्वभावत्वेपिलोकविडंबनमेवप्रयोजनमितिभावेनविशिंषंतीत्याह धन्येति धन्यैर्भक्तिज्ञानादिगुणपूर्णत्वेनस्वर्गादिफलानिच्छुभिरर्पितमंघ्रितुलसीनवदामयत्तस्यधाम्नो
धारकस्यतवतुलस्यालोकंस्थानंचरणयुगलमुरसिस्थितास्पर्धयेवकामयमानाममैतस्स्थानंभूयादितिभावंदर्शयंतीत्यंनिषेवतइत्यर्थः नचेदमविज्ञातंहरिणेतिभावेनोक्तं मधुव्रतपतेरिति मधुनोरसस्य
व्रतंभुक्तिर्येषांतेमधुव्रताःसारभोजिनस्तेषांपत्युः।व्रतंवैविष्णुवर्षेज्यातपोमासाभिभुक्तिष्वित्यभिधानं लब्ध्वापिवक्षसिपदमित्यस्मादुक्तएवार्थः २० एवमितरेभ्योधिकंनिषेवमाणायामस्यांकिमपिप्राप्यप्र
योजनांतराभावात्पूर्वस्मादपरविशेषोनास्तीतिकतुभागवतानांगुणतारतम्यप्रस्तावेपरमभागवतत्वेनप्रशंसाप्रसंगएवेत्याह यस्तामिति विविक्तचरितैरनन्यैरसाधारणसेवाकरणैरनुवर्तमानांवाश्रियंयःनात्या

SGF

द्रिपत् गुणानामप्रतीयमानत्वात्तदधिकार्थोक्त्या आदरंनाकरोत्‌किंतुपरमभागवतत्वेनप्रसंगोयस्यसतथोक्तः एवंविधमाहात्म्यः सत्वंद्विजानामनुपथेनानुगमनेनतत्पादपुण्यरजसापुनीतिःशुद्धिर्यस्य सद्विजानुपथपुण्यरजःपुनीतिः पथगतावितिधातुः श्रीवत्सलक्ष्मश्रीवत्साख्यलांछनमगाः किंभगभाजनस्त्वंसौभाग्यपात्रत्वंवागच्छः किमित्याक्षेपः अतइदंभगवदुक्तंसर्वविप्रस्तुतिपरमितिसिद्धं पद्यपंचा स्वतात्पर्यार्थःस्यात्तर्हीदंस्तुतिपरंस्यात्तत्कुतइतीयमाशंका । हरिभक्तिर्हरेःप्रीतिर्ज्ञानानंदादयोगुणाः । अधिकारेचमुक्तौचब्रह्मवाय्वोश्चतत्स्त्रियोः । शेषवींद्रहराणांचतत्स्त्रीणांवासवादिनां । यथाक्रमंतुविज्ञेया भूमौकारणतोन्यथा । देहस्यलक्षणंचैवभूमावप्यन्यथाभवेत् । ब्रह्मादिषुक्रमेणैवमित्यंस्यादेहलक्षणं । श्रियोधिकागुणाःसर्वेसर्वेभ्योनियमेनतु । उक्ताश्चैवाप्यनुक्ताश्चततोविष्णोर्नसंशयइत्यनेनपरिहृतेति २० इतोपिद्विजकुलस्यगोपनीयत्वाभिप्रायेणभगवताद्विजावनादिकंक्रियतेइतिविज्ञापयंतीत्याह धर्मस्येति नूनमन्यत्प्रयोजनमंतरेणधर्मस्यधारकस्यधारणाद्भगवान्‌धर्मइत्यादेर्भगवतस्तेतवस्वैःस्वरूपभूतैस्त्रिभि रनंतासनवैकुंठक्षीरसागरशायिभिः पद्भिरंशैर्मूर्तिभिश्चराचरमिदंविश्वंद्विजानांदेवतानांप्रयोजनमुद्दिश्यभूतंरक्षितमित्यन्वयः हेत्रियुगात्रियुगेष्ववतारोयस्यसतथातस्यसबुद्धिः तत्प्रतिनिषेधपक्षानिर्मूलना भावेरक्षणंकथंसंगच्छतेइत्यतउक्तं वदभिघातीति तपआद्यनुष्ठानविरोधिरजस्तमश्चतनुवामूर्त्यानिरस्याभिभूय कथंमूर्तिरित्यतउक्तंनोवरदयेति अस्माकंज्ञानप्रदाननिरतया किमाख्ययेत्यस्या पिइदमेवोत्तरंवरदयाकपिलाख्यया । कपिलोवरदश्चैवविकल्पश्चेतिकथ्यतइत्यतोगुणवाचकस्याविशेष्याभिधेयत्वंकथमितिनिरस्तं तापसस्यशांतस्यकपिलस्यक्षत्रियवदायुधाद्यग्रहणात्कथंविरोधिवि नाशकत्वमित्यतउक्तं सत्वेनेति सत्वेनसत्ववर्धनेननिरासइतिशेषः तृतीययासत्वगुणस्यकारणमात्रत्वंनमुख्यत्वंकपिलस्यैवमुख्यत्वंज्ञायते शरेणरामइतिवत् एवंविशेषार्थःकस्मादयंकल्प्यतइति

धर्मस्यतेभगवतस्त्रियुगत्रिभिःस्वैःपद्भिश्चराचरमिदंद्विजदेवतार्थम् ॥ नूनंभृतंतदभिघातिरजस्तमश्चसत्वेननोवरदयातनुवानिरस्य २२ नत्वंद्विजोत्तम कुलंयदिहात्मगोपंगोप्तावृषस्वर्हणेनसुसूनृतेन ॥ तर्ह्येवनंक्ष्यतिशिवस्तवदेवपंथालोकोग्रहीष्यदृषभस्यहियत्प्रमाणम् २३ तत्तेनभीष्टमिवसत्वनिधेर्विधित्सोःक्षेमंजनायनिजशक्तिभिरुद्धृतारेः ॥ नैतावतात्र्यधिपतेर्बतविश्वभर्तुस्तेजःक्षतिस्त्ववनतस्यसतेविनोदः २४

चोद्यं अनंतासनवैकुंठक्षीरसागरगैस्त्रिभिः । रक्षांकरोतिभगवान्‌कपिलःसत्ववर्धनात् । असत्वोपिरजश्चैवतमश्चापिनिरस्यत्वित्यनेनर्निरस्तम् २२ हेवृषइंद्रपरमैश्वर्यवारिधेयोद्विजदेवतारक्षैकनिरतःस त्वंयद्यदीहजगतिआत्मैवगोपोगोपकोयस्यतदात्मगोपंद्विजोत्तमकुलंसुसूनृतेनशोभनामधुरावाग्यस्यसतथातेनस्वर्हणेनलोकमान्यसत्कारेणनगोप्तानरक्षितासि देवक्रीडादिगुणपूर्णतर्हितदानीमेवत वक्षिवःशुद्धःपंथाःतत्वविषयोज्ञानमार्गःशिष्टाचारश्चनंक्ष्यतिउत्सन्नोभविष्यति तत्रहेतुगर्भविशेषणमाह लोकइति लोकइतरोजनःऋषभस्यसद्धर्मप्रवृत्तिसमर्थस्ययत्प्रमाणंतद्धचेवाग्रहीष्यत् यद्यदाचरति श्रेष्ठइत्यादेः २३ ततःकिमनिष्टंतत्राह तत्तइति यस्मादसुराअप्रियाअपिलोकस्ययथादुःखजनकत्वेननतथाहरेः नित्यानंदपूर्णत्वात् दुःखप्रवेशानवकाशात्किंतुनिषेधयोग्यज्ञानविषयमप्रियंभगवतोमतं तदुक्तं असुराअप्रियाश्चापिनित्यानंदात्रलोकवत् । निषेध्यबुद्धिविषयमप्रियंहिहरेर्मतमितितस्मादनभीष्टमिवेत्युक्तंसत्वनिधेरित्ययंहेतुःसुखकरमार्गनाशनंतत्तेतवानभीष्टमिवदुःखजनकत्वेननकिंतुनिषे ध्यत्वेनैवानभीष्टं कुतइतितत्राह विधित्सोरिति अशक्तस्येच्छयाकोर्थइतितत्राह निजेति नन्वेवंविधस्यतवमानभंगहेतुःविप्रप्रणामःकिमितिक्रियतइतितत्राह नैतावतेति विप्रावनतस्यतवावन तइत्येतावतातेजःक्षतिःमानभंगलक्षणवजोभंगोनास्ति तत्रहेतुगर्भविशेषणमाह त्र्यधीति नकेवलंत्रिलोकीमात्रस्याधिपतिस्तत्रत्यानांसमस्तानामविशेषेणवोढस्याह विश्वभर्तुरिति नचानेनकिमपिप्र योजनमित्याह सतइति विप्रप्रणामोविनोदोलीलाविलासः तुशब्देनप्रयोजनांतरंनिवारयति २४



SGGF
Sri Gurugubuvan Digital Foundation

अधीशनिरुपमचरिताखंडेशभवाननयोर्यथावत्नुयंदमंदंडंविचष्टेपश्यति अथवात्रैववृत्तिस्थितिलक्षणांवयंतत्तयोरेकंनिर्व्यलीकमनुमन्माहिअनुजानीमहे पूर्वदंडादल्पोदंडोभिमतश्चेत्सोस्त्वित्यभिप्रेत्ययं
वादममित्युक्तंयेवयमनागसौस्वतोनिष्पापौकिल्बिषेणदोषेणायुंक्ष्माहियोजितवंतस्तेष्वस्मासुयउचितोदंडःसवाधियतामित्यनेनापिहरेर्विप्रप्रियत्वमुक्तंदंडाबरूत्वंवध्वनितं किलेर्बुक्केतिसूत्रात् किलश्चैत्य
क्रीडनयोरित्यस्माद्धातोरिलच्प्रत्ययोभवतिबुगागमश्चदोषेभिधेयेनेनार्किल्बिषमितिभवतीत्यनेनस्वतएतौनिर्दोषौनिमित्तात्सदोषावितिसूचितम् २५ सनकाद्युक्तेरुत्तरत्वेननपुरुक्तिंकरोति एताविति
संरंभोद्वेषोत्कर्षःतेनसंभृतःसंपादितोयःसमाधिर्मनसएकाग्रतारूपस्तेनानुबद्धोयोगोभक्तियोगोययोस्तौतथाउपयास्यतःउपयातामिति व्यत्ययस्तत्क्रियायाः अंतर्भक्ताबहिःक्रुद्धाहिरण्याद्याहरेर्मिप्रति । स
र्वक्रुद्धाःशंबराद्याअंतःक्रोधवशास्तथेतिविशेषंसूचयति तत्तयोः २६ अथोत्तरकथाप्रसंगःकइतितत्राह अथेति अथशापमोक्षानंतरम् २७ अनुमान्यानुज्ञाय श्रियंस्वरूपतां स्वरूपंश्रीस्तथाभार्याद्वेधा
श्रीस्तुहरेर्मतेति २८ मामैष्टंभयंनकुरुतंशंसुखमस्तु इच्छेइच्छामि २९ अपराधांतरसद्भावान्मतामित्युक्तं कोसावपराधइतितत्राह एतदिति अपवारितानिवारिता योगनिद्रामुपागते ३० ब्रह्म

यंवानयोर्दममधीशभवान्विचष्टेवृत्तिंचवातदनुमन्महिनिर्व्यलीकम् ॥ अस्मासुवायउचितोध्रियतांसदंडोयेऽनागसौवयमयुंक्ष्महिकिल्बिषेण २५ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ एतौसुरेतरगतिंप्रतिपद्यसद्यःसंरंभसंभृतसमाध्यनुबद्धयोगौ ॥ भूयःसकाशमुपयास्यतआशुयोवःशापोमयैवविहितस्तदवैतविप्राः २६
ब्रह्मोवाच ॥ अथतेमुनयोदृष्ट्वानयनानंदभाजनम् ॥ वैकुंठंतदधिष्ठानंविकुंठंचस्वयंप्रभुम् २७ भगवंतंपरिक्रम्यप्रणिपत्यानुमान्यच ॥ प्रतिजग्मुःप्रमुदि
ताःशंसंतोवैष्णवींश्रियम् २८ भगवाननुगावाहयातंमाभैष्टमस्तुशम् ॥ ब्रह्मतेजःसमर्थोपिहंतुंनेच्छेमतंतुमे २९ एतत्पुरैवनिर्दिष्टंरमयाक्रुद्धयायदा ॥
तदापवारिताद्वारिविशंतीमय्युपारते ३० मयिसंरंभयोगेननिस्तीर्यब्रह्महेलनम् ॥ प्रत्येष्यतंनिकाशंमेकालेनाल्पीयसापुनः ३१ द्वाःस्थावादिश्यभगवान्
विमानश्रेणिभूषणम् ॥ सर्वातिशययालक्ष्म्याजुष्टंस्वंधिष्ण्यमाविशत् ३२ तौतुगीर्वाणऋषभौदुस्तराद्धरिलोकतः ॥ हतश्रियौब्रह्मशापादभूतांविगतस्म
यौ ३३ तदाविकुंठधिषणात्तयोर्निपतमानयोः ॥ हाहाकारोमहानासीद्विमानाग्र्येषुपुत्रकाः ३४ तावेवह्यधुनाप्राप्तौपार्षदप्रवरौहरेः ॥ दितेर्जठरमाविष्टं
काश्यपंतेजउल्बणम् ३५ तयोरसुरयोरद्यतेजसायमयोर्हिवः ॥ आक्षिप्तंतेजएतर्हिभगवांस्तद्विधित्सति ३६

शापनिवारकसंरंभएवभक्तियोगवरमुपदिशन्निवाह संरंभेति एतयोर्भक्तियोगोस्तीतिकस्मादवगतमितीदंचोद्यं । अंतर्भक्ताबहिर्वैराहिरण्याद्याहरेर्मताः । तत्रभक्त्याभवन्पूताद्वेषआवेशकान्मतः । ब्रह्म
जाअसुरायेतुविष्णोःपार्षदतांगताः । बाणाद्याश्चहरेर्द्वेषमंतःकृत्वातमोगताइत्यनेननिरस्तं । अनेनसंरंभोनीचफलोभक्तियोगएवब्रह्मशापनिस्तारकइत्युक्तंभवति पुनःशापाद्व्यावृत्तौस्वरूपावाप्तौकालक्षेपो
नास्तीत्याशयेनोक्तं कालेनेति ३१ द्वाःस्थौद्वारपालौ ३२ दुर्मदानांदंडएवमदशांतिहेतुरितिभावेनाह तौत्विति गीर्वाणऋषभौइति संधिकार्याभावादेवश्रैष्ठ्यमौपचारिकमितिदर्शयति दुस्तराद्ब्रह्म
शापतोविगतस्मयौनष्टमदावभूतामित्यन्वयः ३३ मदाभावात्तत्रैवावस्थानमभूत्किंनेत्याह तदेति विकुंठधिषणात्वैकुंठलोकात् विमानाग्र्येषुस्थितानामितिशेषः ३४ कथाप्रसंगंप्रकृतेसंगमयति तावे
वेति दितेरुदरंप्रविष्टंकश्यपस्यविद्यमानंकाश्यपंतेजोवीर्यंप्राप्तौ ३५ असुरयोरसुराविष्टयोः आक्षिप्तमभिभूतंतस्यप्रतीकारमुपदिशति एतर्हीति एतर्हिइदानींतत्तस्यप्रतीकारंविधित्सतिकर्तुमिच्छति
कालांतरेक्रियमाणत्वादपराधपूरणस्यचापेक्षितत्वादिदानीमिच्छैवेत्यतोविधित्सतीति ३६

अधुनैवभवताकश्चिदुपायोनिरूपणीयइत्याशंक्योक्तमेवविवृणोति विश्वस्येति विश्वस्यस्थित्यादिहेतुरित्यनेनास्यतत्कर्तृत्वंसूचयति योगेश्वरैर्ब्रह्मादिभिरपिदुरत्ययोदुर्ज्ञेयोयोगमार्गउपायप्रकारोयस्यसतथाक्षेमंप्राप्तरक्षांविधास्यतीत्यनेननेदानींकालइतिसूचयति उक्तकालेकोनिश्चयइत्यतउक्तं त्रातेति त्राणशीलत्वात्करिष्यत्येवेतिनिश्चयोपपत्तेः हेत्वंतरंचाह त्र्यधीशइति त्रयाणांलोकानामीश्वराइंद्रादयस्तेषामीश्वरऐश्वर्यकर्तृत्वेनस्वामी त्राणोपेक्षायामिंद्राद्यैश्वर्यमपिनस्यादिति फलितमाह अस्मदीयेति अस्मदीयेनविमर्शेनोपायनिर्मार्गणेनाकियानर्थः नकोपीत्यर्थः । स्यादप्यधिकईश्वरइतियादवः ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ अनन्यवध्ययोर्हिरण्यकशिपुहिरण्याक्षयोर्निहंतुर्हरेरमितमहिम्नोवगतत्वादस्मिन्भगवतिभक्तिःकर्तव्येतितन्महिमाप्रतिपाद्यतेस्मिन्नध्यायद्वयेतत्रादौदेवानांत्रिदिवगमनंवक्ति निशम्येति आत्मभुवाब्रह्मणागीतंकथितम् १ अपत्यपरिशंकिनीअपत्ययोर्हरेर्नाशशंकावती यमौयमलौ २ आभ्यांदैत्याभ्यांयथाजनोपद्रवाभवंतितथासूचकानुत्पातानाह उत्पाताइति ३ सहाचलाःसपर्वताःप्रदेशबहुत्वाद्भुवइतिबहुवचनं सोल्काउल्कापातसहिताअशनयोनिर्घाताः ४ फट्कारश्चैवफूत्कारस्तथाकिलकि

विश्वस्ययःस्थितिलयोद्भवहेतुराद्योयोगेश्वरैरपिदुरत्ययोगमार्गः ॥ क्षेमंविधास्यतिसनोभगवांस्त्र्यधीशस्त्राताऽस्मदीयविमृशेनकियानिहार्थः ३७ ॥ इति श्रीभागवतेम० तृतीयस्कंधेसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ निशम्यात्मभुवागीतंकारणंशंकयोज्झिताः ॥ ततःसर्वेन्यवर्तंतत्रिदिवायदिवौकसः १ दितिस्तुभर्तुरादेशादपत्यपरिशंकिनी ॥ पूर्णेवर्षशतेसाध्वीपुत्रौप्रसुषुवेयमौ २ उत्पाताबहवस्तत्रनिपेतुर्जायमानयोः ॥ दिविभुव्यंतरिक्षेचलोकस्यचभयावहाः ३ सहाचलाभुवश्चेलुर्दिशःसर्वाःप्रजज्वलुः ॥ सोल्काश्चाशनयःपेतुःकेतवश्चार्तिहेतवः ४ ववौवायुःसुदुस्पर्शःफट्कारारावयन्मुहुः ॥ उन्मूलयन्नगपतीन्वात्यानीकोरजोध्वजः ५ उद्धसत्तडिदंभोदघटयानष्टभागणे ॥ व्योम्निप्रविष्टतमसानस्मव्यादृश्यतेपदम् ६ चुक्रोशविमनावार्धिरुदूर्मिःक्षुभितोदरः ॥ सोदपानाश्चसरितश्चुक्षुभुःशुष्कपंकजाः ७ मुहुःपरिधयोभूवन्सराहोःशशिसूर्ययोः ॥ निर्घातरवनिर्ह्रादाविवरेभ्यःप्रजज्ञिरे ८ अंतर्ग्रामेषुमुखतोवमंत्योवह्निमुल्बणम् ॥ सृगालाउलूकटंकारैःप्रणेदुरशिवाःशिवाः ९ संगीतवद्रोदनवदुन्नमय्यशिरोधराम् ॥ व्यमुंचन्विविधावाचोग्रामसिंहास्ततस्ततः १० खरोष्ट्राःकर्कशैःक्षत्तःखुरैर्घ्नंतोधरातलम् ॥ खार्कारभसामत्ताःपर्यधावन्वरूथशः ११

लादयः । अनुकारशब्दाविज्ञयायेचान्येताहशामता इत्यभिधानात् । फट्कारोनुकारशब्दःतद्वान्फट्काराराववान्ताहशाइतिटंकारादयः वात्यानांमंडलवायूनामनीकंसमूहोयस्यसतथा रजएवध्वजोयस्यसरजोध्वजः ५ उद्धसंत्यस्तडितोयेषुतेतथाउद्धसत्तडितःतेचतेअंभोदामेघास्तेषांघटयामालया नष्टोभानांनक्षत्राणांगणोयस्मिंस्तत्तथातस्मिन् तारकैतारकेतिवत् भंभेतिनामद्वयम् ६ वार्धिःसमुद्रःसोदपानावापीकूपादिभिःसहिताः शुष्काणिम्लानानिपंकजानियासुतास्तथा ७ परिधयःपरिवेषाःनिर्घातरवोनिर्मेघगर्जनशब्दःतस्यनिर्ह्रादाःप्रतिध्वनयःविवरेभ्यःपर्वतगुहादिभ्यः ८ सृगालाःपुमांसःशिवाःसृगालस्त्रियःउलूकटंकारैर्निदितानुकारस्वरैःप्रणेदुरित्यनेननाशंसूचयति तदुक्तं अपिःसंभावनाप्रश्नगर्हाशंकासमुच्चये । नाशस्तत्रसृगालानांशिवानांचान्यथास्वरइति ९ ग्रामसिंहाःसारमेयाःशिरोधराःकंठास्तानुन्नमय्यऊर्ध्वीकृत्यसंगीतवत्आढ्यगानवत् १० खराःक्रूराःउष्ट्राःखरोष्ट्राःखात्कारोप्यनुकारशब्दःतत्परभसावेगेन ११ ४३

SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

रासभागर्दभागर्दभादिध्वनिमस्त्वाःखगाःपक्षिणोनीडादुदपतन् १२ गावःसौरभेय्यःअत्रसन्भीताःदेवलिंगानिप्रतिमाः १३ अन्येदुष्टग्रहाः १४ अन्यान्भूकंपादीन्नतयोर्जयविजययोस्तत्त्वंशा
पादिनिमित्तंविदंतिजानंति नवेषामुत्पातादीनांतत्त्वंजयविजयनिमित्तंविदंतीतिवा १५ इदानींदैत्ययोर्वृद्धिंवक्ति तावितिसहसाबलेन पौरुषंपराक्रमःअश्मवत्सारेणदृढेन १६ कोटिभिरिति
बहुवचनंचतुरस्रापेक्षयाकाष्ठादिशः १७ तयोर्नामकरणंवक्ति प्रजापतिरितिप्रजापतिःकश्यपःतयोर्नामाकार्षीदित्यन्वयः कथमत्राह यइति यमयोस्तयोर्मध्येयःस्वदेहात्प्रागजायतजातस्तंहिरण्यक
शिपुंविदुर्वैतयोर्मातासाततःपश्चाद्यमसूतप्रजास्तंहिरण्याक्षंविदुरित्यर्थः १८ पूर्वजस्यजयस्यादिग्विजयंवक्ति चक्रइति नकुतोपिबहिरंतःशुष्कादेरपिमृत्युर्यस्यसोकुतोमृत्युः १९ अनुजस्यादिशांज

रुदंतोरासभत्रस्तानीडादुदपतन्खगाः ॥ घोषेरण्येचपशवःशकृन्मूत्रमकुर्वत १२ गावोत्रसन्नसृग्दोहा स्तोयदाःपूयवर्षिणः व्यरुदन्देवलिंगानिद्रुमाःपेतु
र्विनानिलम् १३ ग्रहान्पुण्यतमानन्येभगणाश्चापिदीपिताः ॥ अतिचेरुर्वक्रगत्यायुयुधुश्चपरस्परम् १४ दृष्ट्वान्यांश्चमहोत्पातानतत्तत्त्वविदःप्रजाः ॥
ब्रह्मपुत्रानृतेभीतामेनिरेविश्वसंप्लवम् १५ तावादिदैत्यौसहसाव्यज्यमानात्मपौरुषौ ॥ ववृधातेश्मसारेणकायेनाद्रिपतीइव १६ दिविस्पृशौ
हेमकिरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौस्फुरदंगदैर्भुजैः ॥ गांकंपयंतौचरणैःपदेपदेकट्यासुकांच्यार्कमतीत्यतस्थतुः १७ प्रजापतिर्नामतयोरकार्षीद्यःप्राक्स्व
देहाद्यमयोरजायत ॥ तंवैहिरण्यकशिपुंविदुःप्रजायंतंहिरण्याक्षमसूतसाततः १८ चक्रेहिरण्यकशिपुर्दोर्भ्यांब्रह्मवरेणच ॥ वशेसपालाँल्लोकांस्त्रीनकु
तोमृत्युरुद्धतः १९ हिरण्याक्षोनुजस्तस्यप्रियःप्रीतिकृदन्वहम् ॥ गदापाणिर्दिवंयातोयुयुत्सुर्मृगयन्रणम् २० तंवीक्ष्यदुःसहजवंरणत्कांचननूपुरम्॥ वैज
यंत्यास्रजाजुष्टमंसन्यस्तमहागदम् २१ मनोवीर्यमदोत्सिक्तमधृष्यमकुतोभयम् ॥ भीतानिलिल्यिरेदेवास्ताक्ष्यंत्रस्ताइवाहयः २२ सवैतिरोहितान्दृष्ट्वा
महसास्वेनदैत्यराट् ॥ सेंद्रान्देवगणान्क्षीबानपश्यन्व्यनदद्भृशम् २३ ततोनिवृत्तःक्रीडिष्यन्गंभीरंभीमनिःस्वनः ॥ विजगाहेमहासत्त्वोवार्धिंमत्त
इवद्विपः २४तस्मिन्प्रविष्टेवरुणस्यसैनिकायादोगणाःसन्नधियःससाध्वसाः ॥ अहन्यमानाअपितस्यवर्चसाप्रधर्षितादूरतरंप्रदुद्रुवुः २५ सवर्षपूगानुदधौमहा
बलश्चरन्महोर्मीःश्वसनेरितामुहुः ॥ गुर्व्याभिजघ्नेगदयाविभावरीमासेदिवांस्तातपुरींप्रचेतसः २६ तत्रोपलभ्यासुरलोकपालकंयादोगणानामृषभंप्रचे
तसम् ॥ स्मयन्प्रलब्धुंप्रणिपत्यनीचवज्जगादमेदेह्यधिराजसंगरम् २७

यंविस्तृत्याह हिरण्याक्षइति युयुत्सुर्योद्धुकामः २० रणत्कांचननूपुरंक्वणत्कनकपादवलयं पुष्पैश्चतुर्गुणांमालांवैजयंतींविदुर्बुधाइत्यभिधानाच्चतुर्गुणितांवैजयंतीनाम २१ मनोभिमतवीर्यम
देनोत्सिक्तमुद्रिक्तं निलिल्यिरेनिलीनाःताक्ष्यौगरुडस्तेन २२ सहसाबलेन २३ २४ सन्नधियोनष्टबुद्धयः प्रधर्षिताअभिभूताः २५ तातविदुर प्रचेतसोवरुणस्यनाम्नाविभावरींपुरमासेदि
वान्प्राप्तः महत्यागदयाभिजघ्नइत्यन्वयः २६ प्रलब्धुंविप्रलब्धुंस्मयन्मायन्नीचवत्म्लेच्छवदेकहस्तेननत्वा २७

बृहच्छ्रवालोकव्याप्तकीर्तिः दुष्टोमदोदुर्मदः तेनवीरावयमित्यात्मानंक्षंतुंशीलमेषामस्तीतिदुर्मदवीरमानिनःतेषांवीर्यमात्मन्यावहतिसन्निधापयतीति वीर्यरहितान्करोतीतिवीर्यावहः एतदेवत्रिवृणोति
विजित्येति राजसूयेनयज्ञेनायजदिति यदतोदुर्मदवीरमानिनांवीर्यावहत्वादधिराजत्वाच्चमेयुद्धंदेहीतिगतेनान्वयः २८ विनिषेधमेवावोचत्कथमित्यतउक्तमंगेति यद्वाविपृथक्भूतंपुरुषमवोचत् २९
सकइतितत्राह पश्यामीति आवारयिष्यतिआवृणोति सम्यक्निरोत्स्यतीतिवा तत्ररुचिजनयति मनस्विनइति ३० सकुत्रेतिविचारोमाभूदित्याह तमिति वीरंशूरमारात् निकटमधुनै
ववीराःशेरतेस्मिन्निति। बाहुलकादधिकरणेअच्यद्वापुंसिसंज्ञायांघःप्रायेणेत्यधिकरणेघः वीरशयोरणांगणस्तस्मिन् ममविरूपेणतेनसंगमःकथंघटतइतिशंकामाभूदित्याहयस्त्वद्विधानामिति प्रशांतयेवि
नाशायवराहादिरूपाणि यत्त्वौत्पत्तिकजयभाजनानांदेवादीनांजयोनयोःकथमितिशंकेयं नदेवानांप्रजापानांविजेतावरतोविना। बलेनविद्ययावापिनसमस्तत्पतीन्विना। वरोपिताहशोयावच्छरीरंनान्य
देहगइत्यनेनपरिहर्तव्येति ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांअष्टादशोध्यायः ॥ १८ ॥ एकमर्थमनेकधाप्रतिपद्यमानोमहामनास्तद्वरुणोक्तंविगणय्यावज्ञायविचा
र्यवा आगच्छेति यद्यपिविशतेःसंपूर्वात्स्वापार्थत्वंतथाप्यत्रजलेनेत्रेनिमील्यप्रवेशाभिप्रायेणोक्तम् १ अग्रदंष्ट्रायादंष्ट्राग्रेणप्रकर्षेणोर्ध्वनीयमानाऽवनिर्येनसतथातं धराधरंपर्वतंकिन्नेत्युक्तमविजितामिति अक्ष्णा

त्वंलोकपालाधिपतिर्बृहच्छ्रवावीर्यावहोदुर्मदवीरमानिनाम् ॥ विजित्यलोकेऽखिलदैत्यदानवान्यद्राजसूयेनपुराऽयजत्प्रभो २८ सएवमुत्सिक्तमदेन
विद्विषादृढंप्रलब्धोभगवानपांपतिः ॥ रोषंसमुत्थंशमयन्स्वयाधियाव्यवोचदंगोपशमंगतावयम् २९ पश्यामिनान्यंपुरुषात्पुरातनाद्यःसंयुगेत्वांरणरंग
कोविदम् ॥ आवारयिष्यत्यसुरर्षभेहितंमनस्विनोयंगृणतेभवादृशाः ३० तंवीरमारादभिपद्यविस्मयःशयिष्यसेवीरशयेश्वभिर्वृतः ॥ यस्त्वद्विधानामस
तांप्रशांतयेरूपाणिधत्तेसदनुग्रहेच्छया ॥३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेअष्टादशोध्यायः ॥१८॥ मैत्रेयउवाच ॥ तदेवमाकर्ण्यजलेशभाषि
तंमहामनास्तद्विगणय्यदुर्मदः ॥ हरेर्विदित्वागतिमंगनारदाद्रसातलंसंविविशेत्वरान्वितः १ ददर्शतत्राविजितंधराधरंप्रोन्नीयमानावनिमग्रदंष्ट्रया ॥ मु
ष्णंतमक्ष्णास्वरुचारुणश्रियंजहासचाहोवनगोचरोमृगः २ आहैनमेह्यज्ञमहींविमुंचनोरसौकसांविश्वसृजेयमर्पिता ॥ नस्वस्तियास्यस्यमुयामयेक्षितःसुरा
धमासादितसूकराकृते ३ त्वंनःसपत्नैरभवायकिंभृतोयोमाययाहंस्यसुरान्परोक्षजित् ॥ त्वांयोगमायाबलमल्पपौरुषंसंस्थाप्यमूढंप्रमृजेसुहृच्छुचः ४ त्व
यिसंस्थितेगदयाशीर्णशीर्षण्यस्मद्भुजच्युतयायेचतुभ्यम् ॥ बलिंहरंत्यृषयोयेचदेवाःस्वयंसर्वेनभविष्यंत्यमूलाः ५

अंबुरुहारुणश्रियंरक्तपद्मदलकांतिंमुष्णंतंचोरयंतंवनेजलेगविचभूमौचरतीतिवनगोचरोमृगोवराहः २ ननुभुविपतमानोवनेजलेचहाग्विषयोभूदहोइतिप्रहस्यातिरश्चीनोगतःकिंनेत्याह आहेति विश्वसृजा
ब्रह्मणारसौकसांदैत्यानामर्पितादत्ताअमुयाभूम्यासुराअधमायस्मात्ससुराधमइतितात्पर्यार्थः अनेनहिरण्याक्षस्यांतर्भक्तिध्वनयति प्रातीतिकेनद्वेषंप्रकटयासि यथासंभवमुत्तरत्राप्येवमूहनीयम् ३
अस्माकंशत्रुभूतैर्देवैरभयायवृतत्वान्माययासूकरादिव्याजेनासुरान्नोहंसिमारयासि अन्यत्रनोऽभयायसपत्नैर्वृतःकिंयस्त्वंमाययाअसुरान्हंसीति कीदृशस्त्वंपरोक्षजित्परोक्षेणाप्रत्यक्षतयाचौर्येणजयतीति
ति अक्षाणींद्रियाणिजयतीत्यक्षजित् अतएवपरःयोगमायाबलंकपटोपायबलमतएवाल्पपौरुषंत्वांसंस्थाप्यहत्वासुहृदांशुचःप्रमृजइत्यन्वयः स्वरूपेच्छाबलं स्वसमपुरुषसमूहरहितप्रेकाकित्वेसम्यक्स्थाप
यितुंयोग्यंमूढंभक्त्याहृदयंकृत्वासर्वत्रसुहृदहंसंसारशुचःप्रमृजइत्यन्वयः ४ इदानींवाद्वेषमुद्रूपावि स्वयीति अमूलामूलाश्रयरहिताः ५



SGDF Sri Gangadhar... Digital Foundation

तस्यांतरभक्तिंविदधानइवब्राह्मद्वेषंसहमानोयदर्थंजलमज्जनंतत्करोमीतिमन्वानउदमज्जदित्याह सइति उपलभ्यदृष्ट्वा करेणुर्हस्तिनी ६ हरेरभीष्टकार्यमध्येहिरण्याक्षेणकिमकारीत्याह तमिति अनुद्रुतोनुयातःहिरण्यकेशोहिरण्याक्षः ७ त्रिलोक्यामेकीभूयागतायामप्यबिभ्यतोहरेःकिमेकेनहिरण्याक्षेणानुपातेनेतिभावेनभूमेःप्रतिष्ठापनप्रकारंवक्ति सगामिति गांभूमिमुदस्तादुपरिगोचरेअदूरप्रदेशे स्वसत्वंस्थैर्यलक्षणंस्वबलम् ८ अथजलेभूमिंप्रतिष्ठाप्यपृष्ठतोनुद्रुतंरिपुमविगणय्यहरिणाकिंकृतमत्राह परानुषक्तामिति परानुषक्तंपृष्ठतोनुगतं तपनीयोपकल्पासुवर्णाभरणभूषितामहतीगदायस्यतथातं कांचनैराभरणैश्चित्रितान्यलंकृतान्यंगान्यवयवायस्यसतथातं प्रहसन्नित्यनेनबाह्यकोपलक्षणंनिरुणद्धि इदंमहतांलक्षणम् ९ किमाहेत्यतआह सत्यमिति जलशायित्वाद्वनगोचराजलविषयाः ग्रामिभिर्मृग्यत्वात्मार्गणाच्चमृगाइत्येतत्सत्यं तत्रकेषांमार्गणंक्रियतइत्यतउक्तं युष्मद्विधानिति ग्रामसिंहान्शुनःमृत्युपाशैःप्रतियुक्तस्यबद्धस्यपुंसोविकत्थनमसंबद्धभाषणम् १० न्यासहरानिक्षेप

सतुद्यमानोरिदुरुक्ततोमरैर्दंष्ट्राग्रगांगामुपलभ्यभीताम् ॥ तोदंमृषंनिरगादंबुमध्याद्ग्राहाहतःसकरेणुर्यथेभः ६ तंनिःसरंतंसलिलादनुद्रुतोहिरण्यकेशोद्विरदंयथाझषः ॥ करालदंष्ट्रोशनिनिःस्वनोब्रवीद्गताह्रियांकिंत्वसतांविगर्हितम् ७ सगामुदस्तात्सलिलस्यगोचरेविन्यस्यतस्यामदधात्स्वसत्त्वम् ॥ अभिष्टुतोविश्वसृजांप्रसूनैरापूर्यमाणोविबुधैःपश्यतोऽरेः ८ परानुषक्तंतपनीयोपकल्पमहागदंकांचनचित्रितांगम् ॥ मर्माण्यभीक्ष्णंप्रतुदंतंदुरुक्तैःप्रचंडमन्युःप्रहसंस्तंबभाषे ९ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सत्यंवयंभोवनगोचरामृगायुष्मद्विधान्मृगयेग्रामसिंहान् ॥ नमृत्युपाशैःप्रतियुक्तस्यवीराविकत्थनंतवगृह्णंत्यभद्र १० एतेवयंन्यासहरारसौकसांगतह्रियोगदयाद्राविताস্তे ॥ तिष्ठामहेथापिकथंचिदाजौस्थेयंक्वयामोबलिनोत्पाद्यवैरम् ११ त्वंपद्रथानांकिलयूथपाधिपोघटस्वनोस्वस्तयआश्वदुद्रुहः ॥ संस्थाप्यचास्मान्प्रमृजाश्रुस्वकानांयःस्वांप्रतिज्ञांनातिपिपर्त्यसभ्यः १२ सोधिक्षिप्तोभगवताप्रलब्धश्चरुषाभृशम् ॥ आजहारोल्बणंक्रोधंक्रीड्यमानोहिराडिव १३ विसृजन्नहिवच्छ्वासंमन्युप्रचलितेंद्रियः ॥ आसाद्यतरसादैत्योगदयाभ्यहनद्धरिम् १४ भगवांस्तुगदावेगंविसृष्टंरिपुणोरसि ॥ अवंचयत्तिरश्चीनोयोगारूढइवांतकम् १५ पुनर्गदांस्वामादायभ्रामयंतमभीक्ष्णशः ॥ अभ्यधावद्धरिःक्रुद्धःसंरंभाद्दष्टदन्च्छदः १६

हारिणः रसौकःसुस्थितेषुकथंनिक्षेपापहरणमित्यतउक्तं गतह्रियइति सद्द्रुतहीत्वेनभवानपिवद्रातिचेत्तुल्यःसमाधिरित्यतउक्तंतिष्ठामहइति बलिनारिपुणावैरमुत्पाद्यकथंचिदाजौस्थेयंस्थातव्यंक्वकुत्रयामोगंतव्यप्रदेशाभावात् अथतस्मात्तिष्ठामहेआत्मानंप्रकाशप्रस्थितिंकुर्मः प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्चेतिसूत्रादात्मनेपदप्रयोगः ११ नाहंबलीतिनेत्याह त्वमिति रथानामिति रथिनोलक्ष्यंतेरथानांरथिनांयूथपाधिपस्त्वंनोस्मान्अस्वस्तयेनाशारूपामंगलायाद्रुदुहःद्रोहमकार्षीरितियत्तत्किल क्रीडनमसुराणांहिंसनं विहारस्वभावोह्यतोयुद्धायघटस्वेत्यन्वयः किलशैत्यक्रीडनयोःइतिधातुः । ततःकिंफलमत्राह संस्थाप्येति इयंतवप्रतिज्ञाअस्याअपालनेनवाप्रशस्तकर्मत्वंस्यादित्याह यःस्वामिति अतिपिपर्तिप्रशस्यपालयति पृपालनपूरणयोः अतिःस्यादधिकार्थोक्तौप्रशंसायामतिक्रमइति १२ आविष्टासुरभावंनिमित्तंबाह्यक्रोधभावमाह सइति प्रलब्धोवाचावंचितः क्रीड्यमानोऽनिष्टक्रीडाविषयंक्रियमाणःपीड्यमानइतिवा । १३ मन्युनाप्रचलितानिस्वस्थानच्युतानींद्रियाणियस्यसः १४ योगारूढोयोगाविष्टः १५ दष्टोदन्च्छदोऽधरोष्ठोयेनसतथा १६

SGDF

आजघ्नइत्यस्याकर्मकत्वस्यद्योतनायदक्षिणांसमुवीत्युक्तं आङोयमहनइत्यात्मनेपदं कोविदोगदायुद्धमार्गप्रभेदज्ञानपटुः १७ हर्यक्षोहिरण्याक्षःहरिरच्युतः १८ स्पृधोःस्पर्धमानयोःक्षतस्रवस्यरुधि
रस्याघ्राणेनविवृद्धंयुद्धंययोस्तौतयोः इलायांभुविशुष्मिणोर्मत्तवृषभयोः १९ इदंयुद्धंकाकग्राम्यकर्मवदज्ञातंनकिंतुब्रह्मादिदेवैर्दृष्टमितिभावेनब्रह्मागमनंवक्ति दैत्यस्येति यज्ञास्तत्साधनानिचावय
वेषुयस्यसतथातस्य मायया स्वेच्छयास्वंस्वतंत्रंपरमात्मानंराजयतिदीपयतिप्रकाशयतीतिस्वराड्ब्रह्मातदुपदिष्टब्रह्मज्ञानेननहिसर्वेषांमुक्तिरिति २० नकेवलंयुद्धदर्शनायब्रह्मणआगमनंकिंतुदैत्यवधो
पायनिवेदनलक्षणकार्यांतरज्ञापनायचेत्यनेनाशयेनहरिंप्रतिब्रह्मविज्ञापनप्रकारंवक्ति आसन्नेति अनेनकोविदेनापद्यपितत्परिहारप्रकारोवक्तव्यइतिन्यायप्रदर्शनार्थमुक्तंनतुहरेरुपायाज्ञानादितितात्पर्यं
आसन्नंशौंडीरंप्राप्तपाटवं अहार्यंआहर्तुमशक्योविक्रमोयस्यसतथातं विलक्ष्यदृष्ट्वासहस्रणीःअनेककल्पजननेतृत्वात् ब्रह्मणोयोगनाम २१ प्रथमतोदैत्यस्यवध्यत्वेदोषानाह एषइति २२ द्रव्या
दानाद्यपहारेणागस्कृत् आगोमंत्रश्चविभियमिति । वधादिनाभयकृदग्निहोत्रादिदूषणेनदुष्कृत् तत्रनिमित्तमाह अस्मल्लब्धेति २३ क्रीडायाअकरणेकारणमाह यदिति आशीविषंकृष्णसर्पविषमुत्थि

ततःस्वगदयारातिंदक्षिणांसमुविप्रभुः ॥ आजघ्नेसतुतांसौम्यगदयाकोविदोहनत् १७ एवंगदाभ्यांगुर्वीभ्यांहर्यक्षोहरिरेवच ॥ जिगीषयासुसंरब्धावन्यो
न्यमभिजघ्नतुः १८ तयोःस्पृधोस्तिग्मगदाहतांगयोःक्षतस्रवाघ्राणविवृद्धयुद्धयोः ॥ विचित्रमार्गांश्चरतोर्जिगीषयाव्यभादिलायामिवशुष्मिणोर्मृधः १९
दैत्यस्ययज्ञावयवस्यमाययागृहीतवाराहतनोर्महात्मनः ॥ कौरव्यमह्यांद्विषतोर्विमर्दनंदिदृक्षुरागादृषिभिर्वृतःस्वराट् २० आसन्नशौंडीरमपेतसाध्वसंकृ
तप्रतीकारमहार्यविक्रमम् ॥ विलक्ष्यदैत्यंभगवान्सहस्रणीर्जगादनारायणमादिसूकरम् २१ ब्रह्मोवाच ॥ एषतेदेवदेवानामंघ्रिमूलमुपेयुषाम् ॥ विप्रा
णांसौरभेयीणांभूतानामप्यनागसाम् २२ आगस्कृद्भयकृद्दुष्कृदस्मल्लब्धवरोऽसुरः ॥ अन्वेषन्नप्रतिरथोलोकानटतिकंटकः २३ मैनंमायाविनंदृप्तंनिरं
कुशमसत्तमम् ॥ आक्रीडबालवद्देवयथाशीविषमुत्थितम् २४ नयावदेषवर्धेतस्वांवेलांप्राप्यदारुणः ॥ स्वांदेवमायामास्थायतावज्जह्येनमच्युत २५
एषाघोरतमासंध्यालोकशंबट्करीप्रभो ॥ उपसर्पतिसर्वात्मन्सुराणांजयमावह २६ अधुनैवाभिजिन्नामयोगोमौहूर्तिकोह्यगात् ॥ शिवायनस्त्वंसुहृदा
माशुनिस्तरदुस्तरम् २७ दिष्ट्यात्वाविहितंमृत्युमयमासादितःस्वयम् ॥ विक्रम्यैनंमृधेहत्वालोकानाधेहिशर्मणि ॥ २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे
तृतीयस्कंधेएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ अवधार्यविरिंचस्यनिर्व्यलीकामृतंवचः ॥ प्रहस्यप्रेमगर्भेणतदपांगेनसोऽग्रहीत् १

तमुज्ज्वलितंयत्तस्मादिति २४ स्वांवेलामासुरीमपराह्लांतावत्ततःपूर्वमेवस्वांमायांमहिमानंत्वदन्येनननहन्यतइत्यर्थःब्रह्माच्युतेत्यनेन अक्षतःक्षतवद्विष्णुरसमःसमवत्तथा । अजितोजितवच्चैवज्ञोज्ञवच्चप्र
काशयेत् । सर्वरूपेष्वनंतोपिब्रह्माद्याश्चैवतन्मतेः । अनुसारितयाब्रूयुःकुर्युश्चनसदुःखभागिति वाक्यंघातेयाति कीदृश्यासुरीवेलेतितत्राह एषेति आदरंतुमुखंविद्याच्छंबट्कारंतुभक्षणमित्यभिधानात् ।
लोकशंबट्करीसर्वजनभक्षिणी २६ इदानींसमीचीनोयोगःकइतितत्राह अधुनेति मध्याह्नस्त्वभिजित्प्रोक्तआषाढोत्तरएवच । श्रवणस्यापिपूर्वार्धेविषुवच्चाभिजित्स्मृतमित्यतोभिजिद्योगोमध्यंदिनमुहूर्तं
२७ अस्यानन्यवध्यत्वंस्पष्टंध्वनयति दिष्ट्येति मृत्युंमारकंत्वात्वां शर्मणिसुखेआधेहिस्थापय ॥ २८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांएकोनविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ ब्र
ह्मवचनंहरिणावधृतंकिमत्राह अवधार्येति अपांगेनकटाक्षेण १



SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

विरिंचवाक्यग्रहणंहरिणाकृतमितिकथंज्ञायतइतितत्राह सतइति मुखतःपुरतः हनौकपोले हस्वेनवराहेणउन्नतस्यासुरस्यकपोलेहननंकथमित्यतउक्तं उत्पत्येति २ दुष्टजनमोहनायसाहतेति
विघूर्णिताविभ्राम्यत्यक्तारेजेउल्कावदितिशेषः ३ तदाजन्मप्रतिअसुरोपिस्वस्यधर्मयुद्धवित्त्वंप्रकाशयति सइति लब्धवीर्यःप्राप्तावकाशःमृधेधर्मप्रत्ययार्थंनिरायुधेसायुधेनेतरेणनप्रतिप्रहर्तव्यमितिक्षौ
किकम् ४ अथान्यत्हरिप्रियंतदुक्तं धर्मःसत्यमितिप्रोक्तोधर्मश्चापिहरेःप्रियइति अनेनयोहरेःप्रियःसधर्मोन्योलौकिकइत्युक्तंभवति अतएवमानयामासेत्युक्तं नतुप्रियमिति अपविद्धगदाप्रत्यादा
नेयोधानांजुगुप्सितंकिमुतहरेरतोहरिणाकिमकारीतितत्राह सुनाभमिति सुनाभंसुदर्शनम् ५ महानपीतरप्रेरितएवस्वकर्तव्यंकरोतिनतुस्वयमितिभावज्ञाःखेचराअस्यवधायप्रेरयंतीत्याह तामिति
व्यग्रंशत्रुहननायविभ्रमच्चक्रंयस्यसतथातंतद्विदांतस्यहरेःस्वरूपज्ञानाम् ६ दैत्यस्यवीरस्वभावंदर्शयति सइति खेचराणांतद्वचनंनिशम्यामर्षेणदुःसहद्वेषेणपरिप्लुतानिस्वस्थानच्युतानींद्रियाणियस्य
सतथा स्वदंतच्छदंस्वाधरोष्ठमदशदष्टवान् ७ वीरत्वादधरोष्ठदशनफलमाह करालेति संचक्षाणःपश्यन्हतोसीत्याभाष्येति ८ हरेर्युद्धलाघवंवक्ति पदेति शत्रोस्तांगदां वातरंहसावायुवेगे

ततःसपत्नंमुखतश्चरंतमकुतोभयम् ॥ जघानोत्पत्यगदयाहनावसुरमक्षतः २ साहतातेनगदयाविहताभगवत्करात् ॥ विघूर्णितापतद्रेजेतदद्भुतमिवाभ
वत् ३ सतदालब्धवीर्योपिनबबाधेनिरायुधम् ॥ मानयन्समृधेधर्मंविष्वक्सेनंप्रकोपयन् ४ गदायामपविद्धायांहाहाकारेचनिर्गते ॥ मानयामासतं
धर्मंसुनाभंचास्मरद्विभुः ५ तंव्यग्रचक्रंदितिपुत्राधमेनस्वपार्षदमुख्येनविषज्जमानम् ॥ चित्रावाचस्तद्विदांखेचराणांतत्रस्मासन्स्वस्तितेऽमुंजहीति ६
सतन्निशम्यात्तरथांगमग्रतोव्यवस्थितंपद्मपलाशलोचनम् ॥ विलोक्यचामर्षपरिप्लुतेंद्रियोरुषास्वदंतच्छदमादशच्छ्वसन् ७ करालदंष्ट्रश्चक्षुर्भ्यांसंचक्षा
णोदहन्निव ॥ अभिप्लुत्यस्वगदयाहतोसीत्यहनद्धरिम् ८ पदासव्येनतांसाधोभगवान्यज्ञसूकरः ॥ लीलयामिषतःशत्रोःप्राहरद्वातरंहसा ९ आहचायुधमा
धत्स्वघटस्वत्वंजिगीषसि ॥ इत्युक्तःसतयाभूयस्ताडयन्व्यनदद्भृशम् १० तांसआपततींवीक्ष्यभगवान्समवस्थितः ॥ जग्राहलीलयाप्राप्तांगरुत्मानिवप
न्नगीम् ११ स्वपौरुषेप्रतिहतेहतमानोमहासुरः ॥ नैच्छद्गदांदीयमानांहरिणाविगतप्रभः १२ जग्राहत्रिशिखंशूलंज्वलितज्वलनोपमम् ॥ यज्ञायधृतरू
पायविप्रायाभिचरन्यथा १३ तदोजसादैत्यमहाभटार्पितंचकासदंतःखउदीर्णदीधितिः ॥ चक्रेणचिच्छेदनिशातनेमिनाहरिर्यथातार्क्ष्यपतत्रमुज्झितम् १४

न अनेनप्रतिवीरस्यपरिहारायोग्यत्वप्रकाशेनहरेरतिमाहात्म्यंप्रकाशितम् ९ एतदेवध्वनयति आहेति चःसमुच्चये नह्यल्पमाहात्म्यस्यायुधमाधत्स्वेत्यादिप्रवचनंयुज्यतेभीत्यावागनुद्गलनाद्गूढ
माक्षिपतीत्याह त्वमिति उक्तंसत्यामितिमन्वानःस्वपाटवंव्यनक्ति इतीति १० हरिरपियुद्धलाघवंदर्शयतीत्याह तांसइति ११ दैत्यस्याभिमानमुद्गलयति स्वपौरुषइति १२ ततःकिंचकारेति
तत्राह जग्राहेति अभिचरन्कृत्यांप्रयुंजानः १३ स्मरणादागतंमांवैरिवधायकिमितिनप्रायुंक्तभगवानितिसुदर्शनचैत्यंजानन्निवतेनशूलमाच्छिनदित्याह तदेति यदोजसाबलेनदैत्येनमहाभटेनार्पि
तंमुक्तंतदाभगवान्निशातनेमिनाउत्तेजितधारेणानेनानेकसंरूपापरिच्छेदनेप्यस्यनैशित्यनाशोनास्तीतिसूचनेनहरिचक्रस्यहरेरिवातिमाहात्म्यमुक्तं चक्रेणशूलंचिच्छेदेत्यन्वयः आत्मस्पर्शात्पूर्वमेवा
च्छिनदितिद्योतनायोक्तमंतःखइति अंतःखेआकाशमध्येउदीर्णादीधितिर्यस्यतत्तथोक्तं अनेनहरिचक्रादन्येनाच्छेद्यत्वमुत्द्योतितं मंदबुद्ध्यवताराार्थनिकृष्टमपिदृष्टांतयति हरिरिति दधीचेर्महामु
नेरस्थ्नाविरचितवज्रस्यामोघत्वेनतदच्छेदेमुनेरवज्ञानिमित्तकोपभयात्गरुडेनोज्झितंत्यक्तंपत्रमिंद्रोच्छिनदितितदिहोच्यतेहरिरित्यादिना १४

SGDF

किंदैत्यआयुधाभावादधावदितितत्राह वृक्णइति वृक्णेछिन्ने विभूतिर्लक्ष्मीरस्यास्तीतिविभूतिमत् प्रहृत्यप्रहारंकृत्वाअसुरःमायया असनशीलः असेरुरदितिसूत्रादसुक्षेपणइतिधातोस्ताच्छील्यार्थउ रत्मत्ययोभवति १५ दैत्यमुष्टिप्रहारेणकिंहरिणापतितंमूर्च्छितंपलायितमितिविदुरस्यमानसींशंकांपरिहरति तेनेति द्वाभ्यांपिबतीतिद्विपोगजः १६ अंतर्धायदैत्येनकिमकारीतितत्राह अथेतियोग मायेश्वरस्वरूपभूतानामणिमादिमहिम्नामधिपतावित्यनेनासुर्योमायाहरेर्बाधिकानस्युरितिसूचितं अस्यविश्वस्योपसंयमंप्रलयम् १७ पांसवंधूलिमयंक्षेपणैःपाषाणक्षेपणैः पाषाणक्षेपणयंत्रैः १८ द्यौर्व्योमाभ्रौघैर्मेघजालैर्विद्युत्तडित्स्तनयित्नवोगर्जन्मेघाविद्युतस्तनयित्नवस्तैःसहवर्ततइतितैः १९ युधसंप्रहारइतिधातोः नानायुधानिनानाविधसंप्रहारान्मुंचंतीति दिग्वाससोनग्नाः २० अतिवैशसाअतिक्रूराःयक्षादिभिरुत्सृष्टाउच्चरिताहिंस्रावाचोश्रूयंतेतिशेषः २१ यथेच्छयैवसर्वंतुमनसादेहतोपिवा । कर्तुंशक्तोपिशस्त्राचालीलैवानंतशक्तिइति वचनान्मनआदिनाऽसुरमायाविनाशेस

वृक्णेचशूलेबहुधारिणाहरेःप्रत्येत्यविस्तीर्णमुरोविभूतिमत् ॥ प्रवृद्धरोषःसकठोरमुष्टिनानदन्प्रहृत्यांतरधीयतासुरः १५ तेनेत्थमाहतःक्षत्तर्भगवानादि सूकरः ॥ नाकंपतमनाग्वापिस्रजाहतइवद्विपः १६ अथोरुधाऽसृजन्मायांयोगमायेश्वरेहरौ ॥ यांविलोक्यप्रजास्त्रस्तामेनिरेस्योपसंयमम् १७ प्रव वुर्वायवश्चंडास्तमःपांसवमीरयन् ॥ दिग्भ्योनिपेतुर्ग्रावाणःक्षेपणैःप्रहिताइव १८ द्यौर्नष्टभगणाभ्रौघैःसविद्युत्स्तनयित्नुभिः ॥ वर्षद्भिःपूयकेशासृग्वि ण्मूत्रास्थीनिचासकृत् १९ गिरयःप्रत्यदृश्यंतनानायुधमुचोनघ ॥ दिग्वाससोयातुधान्यःशूलिन्योमुक्तमूर्धजाः २० बहुभिर्यक्षरक्षोभिःपत्त्यश्वर थकुंजरैः ॥ आततायिभिरुत्सृष्टाहिंस्रावाचोतिवैशसाः २१ प्रादुष्कृतानांमायानामासुरीणांविनाशनम् ॥ सुदर्शनास्त्रंभगवान्प्रायुंक्तचततस्त्रि पात् २२ तदादितेःसमभवत्सहसाहृदिवेपथुः ॥ स्मरंत्याभर्तुरादेशंस्तनाच्चासृक्प्रसुस्रुवे २३ व्युदस्तासुस्वमायासुभूयश्चाव्रज्यकेशवम् ॥ उपोपगूह मानोमुंदद्दृशेवस्थितंबहिः २४ तंमुष्टिभिर्विनिघ्नंतंवज्रसारैरधोक्षजः ॥ करेणकर्णमूलेऽहन्यथात्वाष्ट्रंमरुत्पतिः २५ सआहतोविश्वसृजाह्यवज्ञयापरिभ मद्गात्रउदस्तलोचनः ॥ विकीर्णबाह्वंघ्रिशिरोरुहोऽपतद्यथानगेंद्रोलुलितोनभस्वता २६ क्षितौशयानंतमकुंठवर्चसंकरालदंष्ट्रंपरिदष्टदच्छदम् ॥ अ जादयोवीक्ष्यशशंसुरागताअहोइमांकोनुलभेतसंस्थितिम् २७

मर्थमपिभगवान्लीलयैवतन्नाशायसुदर्शनंप्रायुंक्तेत्याह प्रादुष्कृतानामिति विनाशनंविनाशकारणं अमृतंक्षेममभयमितित्रयःपादायस्यसत्रिपात् २२ सुदर्शनप्रयोगेणभगवान्दितेःपुत्रमरणंसंज्ञापयति तदेति २३ प्रभातेनकंचरवत्स्वमायानाशेपराद्रवत्किंनेत्याह व्युदस्तास्विति शस्त्राद्यभावात्कथंयुद्धायप्राप्तइत्याशंक्यमद्रिमुसलादिवत् पदावेष्ट्यनिष्पीड्यहन्मीतिभावोप्ययमप्रयोजकइत्याशयेनाह उपेति उपोपात्यंतसमीपेवर्तमानममुंभगवंतंगूहमानःस्वहस्तवलयात्बाहिरवस्थितंहरिंददर्शइत्यन्वयः २४ ममशत्रुहननादावायुधग्रहणंमंदजनानुकरणार्थंनत्वशक्यत्वतःस्वहस्तादिनैवशक्तिरस्तीतिज्ञापयन् शत्रुंहंतीत्याह तमिति अहन्प्राहरत् त्वाष्ट्रंत्वष्टुःपुत्रंवृत्रं मरुत्पतिरिंद्रः २५ हरेरयंप्रहारोरिपोर्दीर्घनिद्राहेतुरित्याह सआहतइति विश्वसृजाहरिणाअवज्ञयानिरादरेणसयाहतःलुलितउन्मूलितः न भस्वता वायुना २६ वीराणांरणरंगेमरणंशस्तंकिंपुनर्भगवन्निमित्तमितिभावेनब्रह्मादयोस्यासुरस्यमरणंस्तुवंतीत्याह क्षितावीति संस्थितिंमरणम् २७



SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

इतरमरणादस्यमरणस्यवैशिष्ट्येकिंकारणमत्राह यमिति असतोऽमंगलात्सूक्ष्मशरीरात्मुमुक्षवः करपादयोरैक्यादन्योन्यक्रियाशक्तिमत्वाच्चपदाहतइत्युक्तंयोगिनामस्यदैत्यस्यमहान्विशेषोस्ती तिद्योतयितुंचहेत्यनेनएतद्देहत्यागेपिदेहांतरारंभोस्तीतिसूचनात् अतोस्यसुकृताधिक्यंहरिमुखंदृष्ट्वामरणेनस्याच्चदपिपार्षदस्यैवनतदाविष्टस्यासुरस्य २८ पार्षदत्वंस्मारयति एताविति असद्गतिमासु रींयोनिं जन्मभिरितिबहुवचनेनशापमोक्षानंतरंजन्मांतरंप्राप्यज्ञानमापाद्यवैकुंठेमुक्तिस्थानप्राप्तिरितिसूचयति २९ इदानीमापरोक्षतःस्तुवंतीत्याह नमइति अखिलयज्ञतंतवेऽखिलयज्ञानांप्रवर्तनेसं तानभूतायास्थितौनिमित्तभूतायअरुंतुदोव्यथकःअयंविक्रमोस्माकमपिपरमानंदहेतुरभूदित्याह त्वत्पादेति ३० हिरण्याक्षहननानंतरंहरिणाकोविक्रमोकारिसोस्तिचेत्तमाख्याहीतिमानसींविदुरशंकां प्रत्याह एवमिति संसादयित्वानिहत्य नितरांहननेस्वातंत्र्यंदर्शयाति पुष्करविष्टरादिभिर्ब्रह्मादिभिः ३१ हरेर्वराहावतारस्यचरितमुपसंहरति मयेति यथायेनप्रकारेणहिरण्याक्षोहतोनिराकृतस्तथाते

यंयोगिनोयोगसमाधिनाहरेर्ध्यायंतिलिंगादसतोमुमुक्षवः ॥ तस्यैषदैत्यऋषभःपदाहतोमुखंप्रपश्यंस्तनुमुत्ससर्जह २८ एतौहिपार्षदावस्यशापाद्या तावसद्गतिम् ॥ पुनःकतिपयैःस्थानंप्रपत्स्येतेहजन्मभिः २९ नमोनमस्तेखिलयज्ञतंतवेस्थितौगृहीतामलसत्वमूर्तये ॥ दिष्ट्याहतोयंजगतामरुंतुदस्त्व त्पादभक्त्यावयमीशनिर्वृताः ३० मैत्रेयउवाच ॥ एवंहिरण्याक्षमसह्यविक्रमंसंसादयित्वाहरिरादिसूकरः ॥ जगामलोकंस्वमखंडितोत्सवंसमीडितः पुष्करविष्टरादिभिः ३१ मयायथानूक्तमथादितोहरेःकृतावतारस्यसुमित्रचेष्टितम् ॥ यथाहिरण्याक्षउदारविक्रमोमहामृधेक्रीडनवन्निराकृतः ३२ श्री शुकउवाच ॥ इतिकौषारवाख्यातामाश्रुत्यभगवत्कथाम् ॥ क्षत्तानंदंपरंलेभेमहाभागवतोनृप ३३ अन्येषांपुण्यश्लोकानामुद्दामयशसांसताम् ॥ उप श्रुत्यभवेन्मोदःश्रीवत्साकस्यकिंपुनः ३४ योगजेंद्रंझषग्रस्तंध्यायंतंचरणांबुजम् ॥ क्रोशंतीनांकरेणूनांकृच्छ्रतोमोचयद्द्रुतम् ३५ तंसुखाराध्यमृजुभि रनन्यशरणैर्नृभिः ॥ कृतज्ञःकोनसेवेतदुराराध्यमसाधुभिः ३७ योवैहिरण्याक्षवधंमहाद्भुतंविक्रीडितंकारणसूकरात्मनः ॥ शृणोतिगायत्यनुमोदतेंज साविमुच्यतेब्रह्मवधादपिद्विजः ३७

नविधिनाकृतवराहावतारस्यहरेश्चेष्टितंमयानूक्तंश्रुतवत्कथितमथादितआरभ्य अथातोनंतराप्यर्थविकल्पारंभमंगलइतिपादवः ३२ शुकोप्येतांकथांश्रोतृशेमुषीमनुकूलयति इतीति यथाममपरानं दोभूत्तथाविदुरस्यापिकिमितिपरीक्षितोमनःशंकांपरिहरतिशुकइत्यतोवाह इतीति ३३ अत्रकैमुत्येनपरमानंदंसंपादयति अन्येषामिति ३४ इतोपिहरेःकथाश्रवणात्परमानंदावाप्तिःस्यादित्याह यइति करेणूनांकरिणीनांक्रोशंतीनांरुदंतीनांकृच्छ्रादासन्नमरणात्कृतस्मरणानंतरंकालक्षेपमंतरेण ३५ एवंविधोहरिर्भक्त्यैकसाध्यइत्याह तमिति अन्ययोगव्यवच्छेदार्थमाह दुराराध्यमिति ३६ फल श्रवणेभिप्रंभवृत्तिःस्यादितितद्वक्ति योवाइति अपिशब्देनान्यदुष्कृतानांसंग्रहात् ब्रह्मपरमात्मतत्त्वमज्ञजनेनवध्यतइतिब्रह्मवधःसंसारस्तस्मात् उक्तफलेधिकारिणमाह द्विजइति स स्यैवहरौनिरतिशयभक्तिसंभवात् ३७

SGDF Sri Gurugobind... Digital Foundation

गानाधशक्तानांश्रवणैकरसानांकिंफलमत्राह एतदिति अंतइतिविशेषणात् श्रवणाभ्यासेनमननादिशक्तिसंभवात् अपरोक्षज्ञानसामर्थ्यांलिंगशरीराविनाशेनारायणोगम्यतइतिगतिर्भवतीतिध्वनय
ति ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांविंशोध्यायः ॥ २० ॥ सृष्टिप्रलयाभ्यांस्फुटंविज्ञेयस्यदेवादीनांतारतम्यज्ञानस्यहरिप्रीतिजनकत्वेनपुरुषार्थहेतुत्वादनुक्त
समुच्चयार्थंचपूर्वोक्तसृष्टिप्रपंचयत्यस्मिन्नध्याये । सृष्टौलयेतारतम्यंदेवानांज्ञायतेस्फुटम् । तारतम्यपरिज्ञानेमहातात्पर्यमिष्यते । अतस्तद्बहुशःसूक्तमन्यच्चैवत्प्रकाशकमितिवचनात्प्रवक्ताश्रोतुरभी
ष्टमर्थंब्रूतेकिमन्यद्वेतिज्ञातुंनशक्यतेतस्मात्तन्निरासार्थंतत्रादौराजाशुकंपृच्छति महीमिति महीमध्यास्यमह्यांस्थित्वा । अधिशीङ्स्थासांकर्मेतिसूत्रात्सप्तम्यर्थेद्वितीया । अवरजन्मनांपश्चात्तनका
लेजातानांप्राणिनांमार्गायवर्णाश्रमस्वरूपभेदज्ञानायकानिद्वाराणिसृष्टिसाधनानिअध्यतिष्ठत्तत्रास्थित्वासृजदित्यर्थः १ विदुरप्रश्नवचनानुसारेणममवक्तव्यामितिभावेनपृच्छति क्षत्तेति सन्निकृष्टमृत्यो
स्तवविदुरप्रश्नोग्राम्यविषयत्वेनकथंसंगच्छतइत्याशंक्यनमादृशोसावितितद्गुणानाहक्षत्तामहाभागवतइत्यादिना अत्रैतानित्रिशेषणानिमिथोहेतुहेतुमद्भावसूचकानीतिज्ञायते क्षतसंचूर्णनइतिधातोःसं

एतन्महापुण्यमलंपवित्रंधन्यंयशस्यंपदमायुराशिषाम् ॥ प्राणेंद्रियाणांयुधिशौर्यवर्धनंनारायणोंतेगतिरंगशृण्वताम् ॥ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेतृतीयस्कंधेविंशोध्यायः ॥ २० ॥ ॥ राजोवाच ॥ महींप्रतिष्ठामध्यास्ययोसौस्वायंभुवोमनुः ॥ कान्यध्यतिष्ठद्द्वाराणिमार्गायावरजन्मनाम् १
क्षत्तामहाभागवतःकृष्णस्यैकांतिकःसुहृत् ॥ यस्तत्याजाग्रजंकृष्णेसपत्यमघवानिति २ द्वैपायनादनवरोमहित्वेतस्यदेहजः ॥ सर्वात्मनाश्रितःकृष्णंतत्प
रांश्चाप्यनुव्रतः ३ किमन्वपृच्छन्मैत्रेयंविरजास्तीर्थसेवया ॥ उपगम्यकुशावर्तआसीनंतत्त्ववित्तमम् ४ तयोःसंवदतोःसूतप्रवृत्ताह्यमलाःकथाः ॥ आ
पोगांग्यइवाघघ्न्योहरेःपादांबुजाश्रयाः ५ तानःकीर्तयभद्रंतेकीर्तन्योदारकर्मणः ॥ रसज्ञःकोनुतृप्येतहरिलीलामृतंपिबन् ॥ ६ ॥ सूतउवाच ॥ एवंपरी
क्षितापृष्टोभगवान्बादरायणिः ॥ भगवत्यर्पिताध्यात्मस्तमाहश्रूयतामिति ७॥ श्रीशुकउवाच ॥ हरेर्धृतक्रोडतनोःस्वमाययानिशम्यगोरुद्धरणंरसातलात्
लीलांहिरण्याक्षमवज्ञयाहतंसंजातहर्षोमुनिमाहभारत ८ विदुरउवाच ॥ प्रजापतिपतिःसृष्ट्वाप्रजासर्गेप्रजापतीन् ॥ किमारभतमेब्रह्मन्प्रब्रूह्यव्यक्तमार्गवि
त् ९ येमरीच्यादयोविप्रायस्तुस्वायंभुवोमनुः ॥ तेवैब्रह्मणआदेशात्कथमेतदभावयन् १० सद्वितीयाःकिमसृजन्स्वतंत्राउतकर्मभिः ॥ आहोस्वित्संह
ताःसर्वइदंस्मसमकल्पयन् ११

सारगिरिसंचूर्णनात्क्षत्ता एकःप्रधानःसर्वोत्तमोहरिरंतोनिर्णयोस्यास्तीतिअस्मिन्नर्थेयथाविहितप्रत्ययःअघवानपराधवान् २ सर्वात्मनेतिप्रोक्तहेतुनिगमनरूपम् ३ किमन्वपृच्छन्मयापृष्ट
मन्यद्वेति कुशावर्तेगंगाद्वारे ४ तत्रान्यप्रसंगाद्दूरीभूताएवेतिभावेनाह तयोरिति ५ बहुशःश्रुतत्वात्तवतंप्रत्यानिद्रालुत्वंस्यादितितत्राह रसज्ञइति ६ एतमर्थंसूतःशौनकादिभ्यःकथयति एवमिति
अर्पिताध्यात्मःअर्पितंशरीरमधिकृत्यवर्तमानंमनआदींद्रियजातंयेनसोर्पिताध्यात्मः ७ शुकोपित्वत्पृष्टमर्थंप्रष्टुंविदुरोमैत्रेयंवक्तीत्याह हरेरिति ८ किमाहेतितत्राह प्रजापतीति अव्यक्तानांपरमात्मादि
तत्त्वानांमार्गप्रकारंवेत्तीति ९ राजविदुरप्रश्नयोरेकविषयत्वंवक्ति यइति अभावयन्प्रावर्धयन् १० द्वितीयाभार्या स्वतंत्राअन्यापेक्षारहिताःकर्मभिःप्रेरिताइतिशेषः संहताःसंमिलिताःस्मेत्यनेनसं
हत्यसर्जनंप्रधानंस्मारयति ११



SGF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

किमारभतेति यत्पृष्टंतस्योत्तरंवक्तुंपूर्वोक्तसृष्टिमविस्मरणायादितोनुवदति दैवेनेति दुर्वितर्क्येणप्राण्यदृष्टानांबहुत्वादनुमातुमशक्येनादृष्टेन नैषातर्केणमतिरापनेयेतिश्रुतेरदृष्टांतर्यामिणाहरिणा वा दुर्विकल्पेनेतिपाठेइदमदोवेतिसंशयाविषयेणानिमिषेणसर्वतोविलक्षणेनसृष्टिकालेनतदंतर्यामिणाहरिणावासर्वेषांमूलकारणस्यप्रलयसमुद्रेलक्ष्मीपर्यंकेशयानस्यभगवतःप्रेरणयाजातक्षोभात्कार्याभि मुखोत्पन्नविकाराद्विषमावस्थामुपगताद्गुणत्रयाद्यथासंख्यंसंयुक्तसत्वादिगुणत्रयान्महान्महत्तत्वाभिमानीब्रह्मासीत्तदभिमन्यमानमहत्तत्त्वंचाभूत् । किंचभगवतोवीर्याधानेनजातक्षोभादुत्पन्नासिसृक्षत्रविशे षात् स्वजीवशक्त्यांगुणकर्मयोनौइत्यतोगुणत्रयाभिधानादक्षरान्महत्तत्त्वाभिमानीवायुश्चसरस्वतीभारतीचजाताइत्यर्थः महतोब्रह्मवायूवतद्भार्येचाभिमानिनइतिवाक्यादयमर्थःकल्पतइति १२ महत्तत्वादहंकारस्योत्पत्तिमाह रजःप्रधानादिति साम्यावस्थायांमूलेरजासियद्रजो मूलेतमसिमिश्रितंयद्रजो मूलेसत्वेयद्रजइति त्रिधाविभक्तेनसमस्तेनरजसायुक्तत्वाद्रजःप्रधानत्वंमहत्तत्त्व स्यतस्मान्महतोमहत्तत्त्वाद्दैवचोदिताद्विकुर्वाणाज्जातोवैकारिकतैजसाभ्यांसहितःत्रिलिंगस्त्रिरूपोभूताद्दिस्तामसाहंकारो वियदादीनिपंचभूतानिससर्जेत्यन्वयः अनेनैवचासिद्धं तैजसाहंकारःश्रोत्रादि दशेंद्रियाणि वैकारिकाहंकारोमनोदिगाद्यभिमानिदेवान्ससर्ज मूलाहंकारादनंतगरुडरुद्राद्याःस्वभार्याभिःसहजाताः मनोभिमानिनावनिरुद्धचंद्रौवैकारिकाभिमानिदेवविशेषाज्जातौ तदुक्तम् । अहमः शेषवींद्रौचरुद्रेंद्रौकामतस्त्रियः ।मनसस्त्वनिरुद्धश्चचंद्रश्चान्येयथोदितम् । एवंक्रमोव्यत्ययस्तुसूक्ष्मस्थूलादिभेदतः । षष्ठौगुणेचज्ञानादौमुक्तिस्थेष्वप्ययंक्रमः । नियमेनान्यथोक्तिस्तुमोहायासुरजन्मना

मैत्रेयउवाच ॥ दैवेनदुर्वितर्क्येणपरेणानिमिषेणच ॥ जातक्षोभाद्भगवतोमहानासीद्गुणत्रयात् १२ रजःप्रधानान्महतस्त्रिलिंगोदैवचोदितात् ॥ जातः ससर्जभूतादिर्वियदादीनिपंचच १३ तानिचैकैकशःस्रष्टुमसमर्थानिभौतिकम् ॥ संहत्यदैवयोगेनहैममंडमवासृजन् १४ सोशयिष्टाधिसलिलेआंडकोशोनिरात्मकः ॥ साग्रंवैवर्षसाहस्रमन्ववात्सीत्तमीश्वरः १५ तस्यनाभेरभूत्पद्मंसहस्रार्कोरुदीधिति ॥ सर्वजीवनिकायौकोयत्रस्वयमभूत्स्वराट् १६ सोनुविष्टोभगवतायःशेतेसलिलाशये ॥ लोकसंस्थांयथापूर्वंनिर्ममेसंस्थयास्वया १७ ससर्जच्छाययाऽविद्यांपंचपर्वाणमग्रतः ॥ तामिस्रमंधतामिस्रंतमोमोहोमहातमः १८

मिति १३ सूक्ष्मसृष्टिमनूद्यस्थूलसृष्टिंवक्तुमारभते तानीति यद्वासाद्वितीयाइत्यादिप्रश्नंपरिहरति तानीति तानित्रयोविंशतितत्त्वानिभौतिकंहैमंब्रह्मांडंदेवस्यक्रीडादिगुणसंपन्नस्यहरेर्योगेनचेष्टकलक्षणप्र वेशसंबंधेनसंहत्यसंयुज्यावगम्यवासृजन् १४ सृज्यवस्तूनिविमृश्यस्रष्टव्यानिनसहसेतिन्यायमनुसंदधतोहरेरंडोत्पत्त्यनंतरंतदंतःसर्जनंक्रमेणस्यादित्यभिमतत्वेनजलावगाहेनदार्ढ्यादिकंचस्यादित्यंड स्यजलावस्थानंवक्ति सोशयिष्टेति निरात्मकः अप्रकाशितपरमात्मस्वरूपः परमात्मातत्रनास्तीतिकिंनस्यादत्राह अन्ववात्सीदिति अव्यक्ततयास्थितः १५ योब्रह्मांडगर्भोदकेश्रीमयपर्यं केकालनाम्नाब्रह्मणासहशयानस्तस्यहरेर्नाभौपद्ममभूदित्यन्वयः इदमितरपद्माद्विशिनष्टि सहस्रेति सहस्रयासंख्ययासंख्यातेभ्योर्केभ्यउर्वीदीधितिर्दीप्तिर्यस्यतत्तथोक्तं अनेनसर्वप्रकाशकसूर्याद्युत्पत्तेः पूर्वंतमसावगूढाकाशेकथंप्रवृत्तिरितिनिरस्तं सर्वजीवनिकायस्यौकोयत्रउस्थानंयंयतोयस्मात्तस्मात्स्वयंसर्वजीवप्रधानःस्वराड्ब्रह्माभूदित्यन्वयः १६ यदर्थंब्रह्मोत्पन्नस्तत्प्रयोजनमाह सोनुविष्टइति यो हरिःसलिलाशयेगर्भोदकलक्षणेवारिधौश्रीसन्निहितशेषपर्यंकेशेतेतेनभगवतानुविष्टः सब्रह्मास्वयासंस्थयापरमात्मनिस्थितसामर्थ्येनयथापूर्वंलोकसंस्थानेनपद्मेनवतुर्दशलोकव्यवस्थांनिर्ममइत्यन्वयः १७ विवेकापनोद्यत्वादविद्यापास्तज्ज्ञापनार्थंतत्सृष्टिंप्रथमवोवक्ति ससर्जेति छायायारात्र्यपरपर्यायायावन्वा पर्वाण्याह तामिस्रमित्यनेनोक्तवक्ष्यमाणेन क्वान्यव्यातिष्ठद्द्वाराणीत्यस्योत्तरमुक्तंभवति १८

SGDF

अधिष्ठात्रभावेनाविसृष्टोदेहोनष्टोभूत्किंनेत्याह जगृहुरिति क्षुत्तृषौःसमुद्भवोयस्याःसातथोक्तातम् १९ क्षुत्तृषौज्ञानाविरोधिन्यौयतोब्रह्मणःस्वोत्पादकत्वेनगुरुत्वमविज्ञाययक्षादिभिस्तद्भक्षणार्थमद्रावी
तिभावेनाह क्षुत्तृड्भ्यामिति उपसृष्टाउपद्रुताअस्यविवरणंक्षुत्तृडर्दिता इत्युच्चैर्वदंतोभिदुद्रुवुः एवंब्रह्माणंमारक्षतकिंतुजक्षध्वंभक्षयतेति २० तत्रब्रह्मणाकिंकृतमत्राह देवइति यूयंमामांमाजक्षत
किंतुरक्षत आपदिमित्रजनोबोधनीयइतिभावेनाह अहोइति अहोयुष्माकमज्ञानंयूयंमेप्रजाःपुत्राभविष्यथतस्मात्जक्षणमयुक्तंकिंतुरक्षणमेव कीदृश्योयुष्माकंमध्येयेयूयंमाजक्षनकिंतुरक्षतेत्यूचि
ध्वंतेयक्षाभविष्यथयेकेचिद्यूयंमारक्षतकिंतुजक्षतेत्यूचिध्वंतानिरक्षांसिभविष्यथ २१ देवानांविद्यायोग्यत्वेनतद्विरोध्यविद्यासृष्ट्यनंतरंदेवसृष्टिमाह देवताइति यायादिव्याःक्रीडादिगुणयुक्तास्तास्ता
देवताःप्रभया भादीप्तावितिधातोःसर्वप्रकाशकलक्षणयाविद्यापरपर्यायपातन्वासृजदित्यन्वयः सर्वसृष्टिभ्यः प्रधानत्वात्प्रमुखतइति देवयंतःक्रीडादिगुणान्द्योतयंतोदेवास्तांप्रभाख्यांतनुमहार्षुरंगी
कृतवंतस्तदहरभवच्च २२ अदेवानसुरान् जघनतोजघननाम्नादेहेन २३ क्रुद्धोभीतइतिविडंबनं परापतत्पलायितवान् २४ पलायनावधिमाह सइतिहरिंप्राप्यजगादेतिशेषः अनुरूपसुपा
सकानांयोग्यतानुकूलमात्मनोदर्शनंयस्यसतथातम् वेतव यभितुं यभमैथुनइतिधातुःमैथुनंकर्तुं नित्यंभगवत्प्रीतिकृत्प्रेष्येणाआपदिहरिरेवस्तोतव्यइतिभावेनाह त्वमिति अनासन्नौनप्राप्तौपादौयै

विससर्जात्मनःकायंनाभ्यनंदत्तमोमयम् ॥ जगृहुर्यक्षरक्षांसिरात्रिंक्षुत्तृट्समुद्भवाम् १९ क्षुत्तृड्भ्यामुपसृष्टास्तेतंजग्धुमभिदुद्रुवुः ॥ मारक्षतैनंजक्षध्वमि
त्युच्चैःक्षुत्तृडर्दिताः २० देवस्तानाहसंविग्नोमामाजक्षतरक्षत ॥ अहोमेयक्षरक्षांसिप्रजायूयंभविष्यथ २१ देवताःप्रभयायायादिव्याःप्रमुखतोसृजत् ॥ तेऽ
हार्षुर्देवयंतोपिविसृष्टांतांप्रभामहः २२ देवोदेवान्जघनतःसृजतिस्मातिलोलुपान् ॥ तएनंलोलुपतयामैथुनायाभिपेदिरे २३ ततोहसन्सभगवा
नसुरैर्निरपत्रपैः ॥ अन्वीयमानस्तरसाक्रुद्धोभीतःपरापतत् २४ सउपव्रज्यवरदंप्रपन्नार्तिहरंहरिम् ॥ अनुग्रहायभक्तानामनुरूपात्मदर्शनम् २५
पाहिपांपरमात्मंस्तेप्रेषणेनासृजंप्रजाः ॥ ताइमायभितुंपापाउपक्रामंतिमांप्रभो २६ त्वमेकःकिललोकानांक्लिष्टानांक्लेशनाशनः ॥ त्वमेकःक्लेशदस्तेषामना
सन्नपदांतव २७ सोवधार्यास्यकार्पण्यंविविक्ताध्यात्मदर्शनः ॥ विमुंचात्मतनुंघोरामित्युक्तोविमुमोचह २८ तांक्वणच्चरणांभोजांमदविह्वललोचनाम् ॥
कांचीकलापविलसद्दुकूलच्छन्नरोधसम् २९

स्तेतथातेषामनासन्नपदाम् २७ स्वानिष्टवारणेसमर्थस्यापिभगवान्स्वप्रियार्थंशरणंगतस्यब्रह्मणस्तन्निवारणोपायमाह सइति सर्वज्ञस्यापिविरिंचस्याज्ञवदशक्तवत्कार्पण्यमवधार्य तदुक्तं जानन्न
पिसमर्थोपिकंचिद्ब्रह्माहरेःप्रियम् । ज्ञात्वाकरोतिकर्माणिह्यज्ञवच्चाप्यशक्तवदिति अनेनस्वापदंपरिहर्तुंसमर्थस्यतत्प्राप्तौहरिशरणगतौहरिप्रीतिःस्यादितिन्यायोदर्शितः विविक्तमनन्याधीनमध्यात्मदर्श
नंशरीरादिकमधिकृत्यवर्तमानंज्ञानंयस्यसविविक्ताध्यात्मदर्शनोऽशेषविशेषज्ञानवानित्यर्थः चेतनाचेतनराशेर्विविक्तोभिन्नोऽतएवाध्यात्मासर्वजीवराशेराधिकईश्वरइतिदर्शनमपरोक्षज्ञानंयस्यसतथोक्तः
तद्ब्रह्मावेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुतेरितिवा । स्यादध्यधिकईश्वरइतियादवः हेत्यनेनस्वाज्ञाकरणाद्धरेरभ्यधिकाप्रीतिरभूदितिसूचयति अतएवविमुंचेति भवतश्चेन्मदनुग्रहपात्रज्ञानसाधनयोग्यातनुरस्तिकिं
मनयाघोरयेति २८ निश्चेतनासातनुःकिमभूदितितत्राह तामिति असुरास्तांतनुंस्त्रियंस्त्रीभूतामुपलभ्यदृष्ट्वा कीदृशीं शरीरपूर्वोत्तरयोःसंधौजघनेजातत्वान्नाम्नासंध्यांसर्वैरसुरैरितांपरिवृतां कला
पोभूषणेबर्हेइत्यभिधानात्कांचीकलापेनकांचीभूषणेनविलसतादुकूलेनछन्नंपिहितंरोधः कटितटंयस्याःसातथाताम् २९



SGDF Sri Gangadhar Digital Foundation

अन्योन्याश्लेषेणपरस्परसंबंधेनउत्तुंगौउन्नतौनिरंतरावनवकाशौचपयोधरौस्तनौयस्याःसातथाताम् ३० नीलालकानांवरूथःसमूहोस्याअस्तीतिनीलालकवरूथिनीतामुपलभ्यप्राप्यस्त्रियंजातांतांतनु
मुद्दिश्यमुमुहुरितिवा ३१ अत्रमोहोनाममनमूर्छाकिंतुवैक्लव्यहेतुकोवितर्कइतिभावेनाह अहोरूपमिति ३२ ततःकिंचक्रुरितितत्राह वितर्कयंतइति ३३ भामिनि कांतिमति रूपमेवद्राविणंद्रव्यं
तदेवपण्यंक्रययोग्यंतेनदुर्भगान्त्वत्संगोपभोगभाग्यरहितान् ३४ त्वत्संदर्शनमेवास्माकंसुरतक्रियेतिभावेनाहुः यावेति एवमपितवेयंकंदुकक्रीडास्मन्मनःखेदयतीत्याहुः उद्घुनोषीति ३५
इतरकंदुकक्रीडापाइयंवैशेषिकीत्याह नैकत्रेति हेशालिनिभार्यै पतत्पतंगमुन्नमदवनमत्कंदुकंजयतितेपादपद्मंप्राप्नोति विषीदतिभंगंप्राप्नोति जटावरूथोवेणीभारोऽमलोमुक्तश्च मलबंधनइतिधा
तोः ३६ सर्वभावैःस्त्रियोबंधहेतवइतिभावेनअसुराणांतद्ग्रहणमाह इतीति संध्यांव्यावर्तयति सायंतनीमितिप्रातःकालीनायाःपुण्यहेतुत्वात् प्रलोभयंतीमात्मनीच्छांकुर्वतीं ३७ देवासुरसर्ग
योरनंतरंगंधर्वादिसर्गस्याभ्यर्हितत्वाच्चमाह प्रहस्येति भावगंभीरमितिक्रियाविशेषणं भावः शृंगारचेष्टा कथंज्ञातुंशक्यतइवितमभिनयति जिघ्रंत्यात्मानमात्मनेति नाम्नाकांत्यातन्वा

अन्योन्याश्लेषयोत्तुंगनिरंतरपयोधराम् ॥ सुनासांसुद्विजांस्निग्धहासलीलावलोकनाम् ३० गूहंतींव्रीडयात्मानंनीलालकवरूथिनीम् ॥ उपलभ्यासुरा
संध्यांसर्वेतांमुमुहुःस्त्रियम् ३१ अहोरूपमहोधैर्यमहोअस्यानवंवयः ॥ मध्येकामयमानानामकामेवविसर्पति ३२ वितर्कयंतोबहुधातांसंध्यांप्रमदाय
तीम् ॥ अभिसंभाव्यविस्रंभात्पर्यपृच्छन्कुमेधसः ३३ कासिकस्यासिरंभोरुकोवार्थस्तेत्रभामिनि ॥ रूपद्राविणपण्येनदुर्भगान्नोविबाधसे ३४ यावा
कासित्वमबलेदिष्ट्यासंदर्शनंतव ॥ उद्धुनोषीक्ष्यमाणानांकंदुकक्रीडयामनः ३५ नैकत्रतेजयतिशालिनिपादपद्मंघ्नंत्यामुहुःकरतलेनपतत्पतंगम् ॥ मध्यं
विषीदतिबृहत्स्तनभारभीतंश्रांताचदृष्टिरमलःसुजटावरूथः ३६ इतिसायंतनींसंध्यामसुराःप्रमदायतीम् ॥ प्रलोभयंतींजगृहुर्मत्वामूढधियःस्त्रियम् ३७
प्रहस्यभावगंभीरंजिघ्रंत्यात्मानमात्मना ॥ कांत्याससर्जभगवान्गंधर्वाप्सरसांगणान् ३८ विससर्जतनुंतांवैज्योत्स्नांकांतिमतींप्रियाम् ॥ तामेवचाददुः
प्रीत्याविश्वावसुपुरोगमाः ३९ सृष्ट्वाभूतपिशाचांश्चभगवानात्मतंद्रिणा ॥ दिग्वाससोमुक्तकेशान्वीक्ष्यचामीलयद्दृशौ ४० जगृहुस्तद्विसृष्टांतांजृंभणाख्यां
तनुंप्रभो ॥ निद्रामिंद्रियविक्लेदोययाभूतेषुदृश्यते ॥ तयोच्छिष्टान्धर्षयंतितमुन्मादंप्रचक्षते ;४१ ऊर्जस्वंतंमन्यमानआत्मानंभगवानजः ॥ साध्यान्ग
णान्पितृगणान्परोक्षेणासृजत्प्रभुः ४२

३८ ज्योत्स्नांचंद्रिकावदाह्लादकरींसंज्ञांतरंवा प्रियांमनोदृष्टिसुखकरीं ३९ भूतादीनांदेवयोनित्वाद्गंधर्वादिसृष्ट्यनंतरंभूतादिसृष्टिमाह सृष्ट्वेति : आत्मनोदेहिनस्तंद्रींमुखव्यादानादिलक्षणमुत्पादय
तीत्यात्मतंद्री तेनजृंभणाख्येनदेहेन ४० तस्याःस्वभावलक्षणमाह निद्रादीति विक्लेदोवैक्लव्यं तयातन्वोच्छिष्टान्ग्रस्तान्देहिनोधर्षयंतिस्वचेष्टादिविशेषान्कारयंतितंचेष्टाविशेषमुन्मादंप्रचक्षते
तज्ज्ञाइतिशेषः व्यसृजन्मलवद्देहंबाह्यंनतुनिजंपुरा । ब्रह्मातच्चाहरादित्त्वंप्रापदेवादिदैवतामितिवचनाद्बाह्यमेवप्रभादिशरीरंत्यजतिब्रह्मानतुनिजंदेहमितिज्ञायते पुरासृष्टिसमये ४१ स्वयोग्यात्म
दानेनतृप्ताःसाध्यादिगणाःपितृपिशाचादिग्रहदोषंनिवारयंत्यतस्तत्सर्गानंतरंसाध्यादिगणसृष्टिंवक्ति ऊर्जस्वंतमिति अनेनप्रेतादिग्रहाणांमुख्यचिकित्सेयमितिदर्शितं ऊर्जस्वंतंसारान्नवंतं ऊर्जसारा
न्नमुद्दिष्टंतद्देवपितृभक्षणमितिच नाम्नापरोक्षेणदेहेन अतएवाद्यापिमांसदृष्ट्यगोचरेभ्यःपित्रादिभ्यस्तत्तुष्ट्यैपिंडादिकंप्रयच्छंति ४२

SGDF

आत्मनःसर्गःसृष्टिर्यस्मात्सआत्मसर्गस्तं यत्सारांन्नंवितन्वते बलिहरणादिनाविविस्तृत्यतरांति ४३ सिद्धादीनांसाध्याद्यवरत्वादनंतरंतत्सर्गमाह सिद्धानितिनाम्नातिरोधानेनकायेनअंतर्धानाख्यमंतर्धानाप रपर्यायमात्मानं देहमितरस्माद्द्भुतमदृश्यहेतुत्वादितरेषांवरादिनाअदृश्यत्वमेतेषांस्वतएवेतिविशेषःहरिशक्तेरचित्यत्वादितिभावः ४४ स्वबोधनविडंबनायस्वसन्निकृष्टपुरुषसृष्टेःप्राशस्त्यबुद्धिजनना यचपुरुषाभाससृष्टिमाह सकिन्नरानिति किंप्रश्नाक्षेपकुत्सायांवितर्काभासगोचरइतिवचनात् किन्नराभासान्किंपुरुषान्पुरुषाभासान्आत्मनारूपेणकायेनासृजदित्यन्वयः येनभावेनब्रह्मापदार्थान्सृजति सचेष्टादिलक्षणोभावस्तेषामौत्पत्तिकवयायावच्छरीरंवर्ततइत्यतस्तंभावंदर्शयतीत्याह मानयन्निति आत्मनामनआदिनाआत्मानंस्वशरीरंगंधपुष्पादिभिर्मानयन्पूजयन्दर्पणादिनाआत्माभासंस्वच्छा यांविलोकयन्नसृजदितिपूर्वेणान्वयः अयंन्यायःपूर्वत्रोत्तरत्रचानुसंधेयः ४५ परमेष्ठिनात्यक्तंतेकिन्नरास्तद्रूपंस्वभावलक्षणकमाकारंजगृहुरित्यन्वयः रूपंशब्देपशौश्लोकेग्रंथावृत्तौहितादिषु । सौंदर्ये चस्वभावेचेत्यभिधानं । तेषांकृत्यमाह मिथुनीभूयेति तंब्रह्माणंकर्मभिश्चरितैःपद्यादिनाग्रथितैः अनेनपक्षिणांसृष्टिरपिव्याख्याताकिन्नरादीनांमुखस्यैवनराकारत्वादंडजत्वाविशेषात् ४६ सर्पादि सृष्टिप्रकारंवक्ति देहेनेति भोगवतासर्पशरीराकारवतादेहेनशयानोब्रह्माप्रजासर्गेअनुपचितेअलंभावरहितेबहुचिंतयाजातात्क्रोधात्तद्वपुरुत्ससर्ज हिशब्दोहेत्वर्थः यस्मात्क्रोधादसृक्षीत्तस्मादीषदुपद्रुताः क्रुद्धाःसर्वान्लोकानुपद्रवंतीति ४७ एकस्माद्देहादुत्पन्नानामवांतरभेदमाह यइति अमुतःअमुष्माच्छरीराद्येकेशाअहीयंतत्यक्ताआसंस्तेऽहयोजज्ञिरइत्यन्वयः क्रियापदस्यसुबंतत्वंयदश्वत्तस्मादश्वइति

तआत्मसर्गंतंकायंपितरःप्रतिपेदिरे ॥ साध्येभ्यश्चपितृभ्यश्चकवयोयद्वितन्वते ४३ सिद्धान्विद्याधरांश्चैवतिरोधानेनसोसृजत् ॥ तेभ्योददौतमात्मान
मंतर्धानाख्यमद्भुतम् ४४ सकिन्नरान्किंपुरुषानात्मनाचासृजत्प्रभुः ॥ मानयन्नात्मनात्मानमात्माभासंविलोकयन् ४५ तेतुतज्जगृहूरूपंत्यक्तंयत्परमेष्ठिना
मिथुनीभूयगायंतस्तमेवोषसिकर्मभिः ४६ देहेनवैभोगवताशयानोबहुचिंतया ॥ सर्गेनुपचितेक्रोधादुत्ससर्जहितद्वपुः ४७ येहीयंतामुतःकेशाअहय
स्तेंगजज्ञिरे ॥ सर्पाविसर्पतःक्रूरानागाभोगोरुकंधराः ४८ सआत्मानंमन्यमानःकृतकृत्यमिवात्मभूः ॥ तदामनून्ससर्जांतेमनसालोकभावनान् ४९
तेभ्यःसव्यमृजद्देहंपरःपुरुषआत्मनः ॥ तांदृष्ट्वायेपुरासृष्टाःप्रशशंसुःप्रजापतिम् ५० अहोएतज्जगत्स्रष्टःसुकृतंबततेकृतम् ॥ प्रतिष्ठिताःक्रियायस्मिन्सा
कमन्नमदामहे ५१

वेदेदृष्टत्वाद्युक्तं विसर्पतोविविधसर्पणात्सर्पाः तत्स्वभावमाह क्रूराःक्षिप्रंक्रोधशीलत्वात्नगच्छंतीत्यगाअगानभवंतीतिनागाःक्षिप्रगंतृत्वात् तल्लक्षणमाह भोगोरुकंधराइति भोगवदुर्व्योबृहत्यःकंधराये षांतेतथाभित्तिप्रदीपन्यायेनोरुशब्दउभयत्रान्वेतव्यः उरुभोगाश्चोरुकंधराश्चोरुभोगोरुकंधराः उरुभोगायविद्महेमहाकंठायधीमहि तन्नोनागःप्रचोदयादितिजांगलिकतंत्रे ४८ सृष्टानांसर्वेषांसर्वकर्माधि कारित्वेनोपकारकत्वेनमनुसृष्टिमाह सआत्मानमिति यदात्मभूर्ब्रह्मात्मानंदेहंकृतकृत्यमिवमन्यमानोभूत्तदंतेवसानेमनःपूर्वलोकभावनान्लोकवृद्धिकरान्मनून्ससर्ज सपरःपुरुषोब्रह्मात्मनस्तंदेहंतेभ्यो व्यसृजदित्यन्वयः। सर्वस्याःसृष्टेरियंसृष्टिःप्रशस्तेतिभावेनाह तांदृष्ट्वेति येपुरासृष्टादेवास्तेतांमनुसृष्टिंदृष्ट्वाहोइतिप्रजापतिंप्रशशंसुः ४९ ५० एतदेवविवृणोतिएतदिति हेजगतःस्रष्टस्तेतवैतत्कृ तंकर्मसुष्ठुकृतंपर्याप्तमितोधिकंनास्तीत्यर्थः बतेत्यनेन ताअब्रुवन्सुकृतंबतेतिश्रुतिर्मानमिति किंचयस्मिन्मनुसर्गेयागादिक्रियाःप्रतिष्ठिताः ततःप्रयोजनमाह साकमिति तैर्दत्तमन्नंभवतासाकमदामहे तेनास्मत्प्रसादाच्चेषामपिमहतीप्रजावृद्धिःस्यादित्यदामहइति व्यत्ययेनप्रयोजनमसूचि दृष्ट्वातुपौरुषींसृष्टिंदेवाःसुकृतमूचिरे । इत्यनेनयेपुरासृष्टाअसुरास्तेतांसृष्टिंदृष्ट्वाप्रजापतिंप्रशशंसुरित्यपव्याख्यानं प्रत्युक्तंदेवसृष्ट्यनंतरत्वाच्च ५१



SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

सुरसृष्टेःप्रथमतःकृतमप्यृषिसर्गंदेवसुरादिसाधारणत्वप्रकटनायतत्सर्गंपश्चाद्वक्ति तपसेति हृषीकेशोब्रह्मांतर्यामीतपआदिनायुक्तः सर्वस्मादादौसर्वाभिमता प्रजाऋषीन्ससर्जेत्यन्वयः सर्वत्रापिश्रीनारा
यणएवब्रह्मांतर्यामित्वेनस्रष्टानान्यइतिप्रकाशनायहृषीकेशइतिभगवत्येवरूढंनामप्रायोजीतिज्ञातव्यं अभेदाभिप्रायेणांकिंनस्यादितिचेन्नदैत्योपद्रवेतत्परिहारायब्रह्मणाक्रमेणविष्णुशरणोपगतेरुक्तत्वा
त् यत्रापितुहरेर्नामतदन्यत्रप्रयुज्यते । तदांतरहरेस्तत्रगृहीतिर्नान्यथाभवेत् । स्वातंत्र्यादवरत्वंचपरस्यापिप्रयुज्यते। स्थितस्यापियथाराज्ञःस्वानांजयपराजयावित्यनेनमुख्यार्थानुपपत्त्यावमुख्यार्थो
पपत्तेःसिद्धत्वात् ५२ अजोब्रह्मायत्तत्स्वशरीरंसमाधियोगपूर्तिमत्तपोविद्याविरक्तिमच्चतस्यशरीरस्यैकैकांशंसमाध्यादिकंतेभ्यःऋषिभ्यःप्रादादित्यन्वयः५३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजय
ध्वजकृतटीकायांएकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ अकामःसर्वकामोवामोक्षकामोहरिंभजेदितियदुक्तंपूर्वत्रतदिहकर्दमचरितव्याजेनप्रपंच्यतेध्यायत्रयेणतत्रमैत्रेयंविदुरःपृच्छति स्वायंभुवस्येति परमत्वेनोत्तमत्वे
नसंमतःसंप्रतिपन्नस्तस्मात्कथ्यतामितिहित्वर्थेचशब्दःएधिरेएधांचक्रिरे १ देवहूत्याःकथायाअवश्यश्रोतव्यत्वेपिप्रथमस्तत्कथनेमनोःकन्यैवनतुपुत्रावितिप्रतीतायास्तस्याअभ्रातृमतीत्वेनपरिणेतुःप्राश

तपसाविद्ययायुक्तोयोगेनसुसमाधिना ॥ आदादृषीन्हृषीकेशःससर्जाभिमताःप्रजाः ५२ तेभ्यश्चैकैकश स्तस्यदेहस्यांशमदादजः ॥ यत्तत्समाधि
योगर्द्धितपोविद्याविरक्तिमत् ५३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ विदुरउवाच ॥ स्वायंभुवस्यचमनोर्वंशःपरमसंम
तः ॥ कथ्यतांभगवन्यत्रमैथुनेनैधिरेप्रजाः १ प्रियव्रतोत्तानपदौसुतौस्वायंभुवस्यवै ॥ यथाधर्मंजुगुपतुःसप्तद्वीपवतींमहीम् २ तस्यवैदुहिताब्रह्मन्देव
हूतीतिविश्रुता ॥ पत्नीप्रजापतेरुक्ताकर्दमस्यत्वयानघ ३ तस्यांसवैमहायोगीयुक्तायांयोगलक्षणैः ॥ ससर्जकतिधावीर्यंतन्मेशुश्रूषवेवद ४ रुचिर्यो
भगवान्ब्रह्मन्दक्षोवाब्रह्मणःसुतः ॥ यथाससर्जभूतानिलब्ध्वाभार्यांचमानवीम् ५॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रजाःसृजेतिभगवान् कर्दमोब्रह्मणोदितः ॥ सरस्वत्यां
तपस्तेपेसहस्राणांसमादश ६ ततःसमाधियुक्तेनक्रियायोगेनकर्दमः ॥ संप्रपेदेहरिंभक्त्याप्रपन्नवरदाशुषम् ७ तावत्प्रसन्नोभगवान्पुष्कराक्षःकृतेयुगे ॥
दर्शयामासतंक्षत्तःशाब्दंब्रह्मदधद्वपुः ८ सतंविरजमर्काभंसितपद्मोत्पलस्रजम् ॥ स्निग्धनीलालकव्रातवक्त्राब्जविरजांबरम् ९ किरीटिनंकुंडलिनंशंख
चक्रगदाधरम् ॥ श्वेतोत्पलक्रीडनकंमनःस्पर्शस्मितेक्षणम् १०

स्त्यबुद्धिर्नस्यादितितत्प्रीत्यैतत्पुत्रावाह प्रियव्रतेति वाइत्यनेनौरसत्वमवधारयाति एतच्चरितंवक्तव्यमित्यस्मिन्नर्थेवा २ देवहूत्या भ्रातृमतीत्वमुक्त्वातच्चरितंश्रोतुमुक्तमनूद्यशेषंपृच्छाति तस्यवाइति अ
स्तुमनोःपुत्रीततःकिमित्यतआह प्रजापतेरिति त्वयायाकर्दमस्यप्रजापतेर्जायेत्युक्ता ३ सकर्दमस्तस्यांकतिधावीर्यंससर्ज तद्वीर्यसर्जनलक्षणंचरितं यमनियमादियोगलक्षणैः ४ अनंतरंरुचिद
क्षयोश्चरितंवक्तव्यमित्याह रुचिरिति ५ मैत्रेयःप्रथमतोमनुपुत्रयोःकथायावक्तव्यत्वेपिसूचीकटाहन्यायेनरुचिदक्षयोश्चरितयोरनंतरंपृष्टत्वाच्चदेवहूतीचरिताविनाभूतंकर्दमचरितंवक्तुमुपक्रमते प्रजा
इत्यादिना सहस्राणांदशसमाः ६ किंविषयमिदंतपइतितत्राह ततइति समाधियुक्तेनक्रियायोगेनवैदिकतांत्रिकलक्षणोपायेन दाशुषं दाशृदानेवरदम् ७ साधनसामग्रीफलमाह तावदिति यःस्वयंचि
त्तीकृतस्तमात्मानंशाब्दंवेदैकवेद्यंब्रह्मसर्वगुणपूर्णं अथकस्मादुच्यतेब्रह्मेति बृहंतोह्यस्मिन्गुणाइतिश्रुतिवेद्यत्वदर्शनायब्रह्मपदप्रयोगः वपुःशुभाकारं शुभाकारेतनौवपुरिति नमायामयम् ८ शुभाकारत्वं
विशृणोति सतमिति ९ क्रीडनकंक्रीडासाधनं द्रष्टॄणांमनःस्पर्शैमनोविषयेस्मितेक्षणेयस्यसतथातम् १०

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

 ११ स्वभावात्माअव्यग्रमनाः स्वतंत्रोभावोयस्यसस्वभावोहरिःसआत्मनिमनासियस्यसतथेतिवा स्वभावेआत्मायस्यसतथेतिवा १२ स्तुतिरपिस्तुत्यस्यहरेःक्षिप्रप्रीतिकरीयथार्थत्वेनानुकंपाहे 
तुत्वादुत्तरत्रफलोदयाच्चेतिभावेनाह जुष्टमिति हेईडचसतात्पर्यवेदादिभिःस्तुत्यअद्यअखिलसत्वराशेःपूर्णज्ञानबलसमुद्रस्यतवदर्शनात्साक्षात्कारान्नोस्माकमक्ष्णोर्जुष्टंनिषेवणंत्वत्क्षेत्रलिंगादिविषयंसंसि
 द्धंसम्यक्फलितमभूत् बताश्चर्यमिदंदुर्भगेष्वस्मासुअनुकंपेति उपलक्षणमेतत् श्रोत्रादेस्तथाश्रवणादिनिषेवणं अक्षण्वंतइत्यादिश्रुतेः । तवानुग्रहएवमुख्यंनिमित्तंतन्नास्मत्प्रयत्नामितिभावेनाह यद्द 
र्शनमिति रूढयोगानिरंतरानुवृत्तध्यानायोगिनोयमादिमंतःपुरुषायद्दर्शनंआशासतेवांछंति तादृशमितिभावः । महताकालेनप्रयतमानानांयोगिनामाकांक्षामात्रमस्माकंतुअल्पेनैवकालेनाभूदित्य
तोबतेति १३ इदानीमनुग्रहकातरंभगवद्भावंपश्यन्कर्दमःस्वमनोरथंगर्हयन्विज्ञापयति यइतिईशऐश्वर्यवारिधेतवमाययाबंधकशक्त्याहतचेतसोनष्टज्ञानांतःकरणाः पुरुषाभवसिंधुपोतंसंसारसमुद्रस्यो
त्तरणेतरीभूतंत्वत्पादारविंदंकामलवायउपासतेसेवंतेयेकामानिरयेपिस्युःसुलभास्तांस्तेषांरासि रादामइतिधातुः निरयःसूकरादियोनिरतिकृच्छ्रत्वद्योतनायेदमुदितंअनेनेदृश्यमपिभगवत्कटाक्षोप
क्षिप्तंकिमुतराज्यादीतिसूचितम् १४ किमनेनप्रकृतेइत्याशंक्याहमप्येष्वेकोलंपटइत्याह तथेति तथापूर्वोक्तकामोपासकवत् सोहंचकामदुघांघ्रिपस्याभीष्टवर्षणशीलकल्पतरोस्तवाशेषमूलम् अपेक्षि

विन्यस्तचरणांभोजमंसदेशेगरुत्मतः ॥ दृष्ट्वाखेवस्थितंवक्षःश्रियंकौस्तुभकंधरम् ११ जातहर्षोपतन्मूर्ध्नाक्षितौलब्धमनोरथः ॥ गीर्भिस्त्वभ्यगृणा
त्प्रीतःस्वभावात्माकृतांजलिः १२ जुष्टंबताद्याखिलसत्त्वराशेःसंसिद्धमक्ष्णोस्तवदर्शनान्नः ॥ यद्दर्शनंजन्मभिरीडचसद्भिराशासतेयोगिनोरूढयोगाः ॥
१३ येमाययातेहतचेतसस्त्वत्पादारविंदंभवसिंधुपोतम् ॥ उपासतेकामलवायतेषांरासीशकामान्निरयेपियेस्युः १४ तथासचाहंपरिवोढुकामःसमा
नशीलांगृहमेधिधेनुम् ॥ उपेयिवान्मूलमशेषमूलंदुराशयःकामदुघांघ्रिपस्य १५ प्रजापतेस्तेवचसाधीशतंत्यालोकःकिलायंकामहेतोर्निबद्धः ॥ अहं
चलोकानुगतोवहामिबलिंचशुक्लानिमिषायतुभ्यम् १६ लोकांश्चलोकानुगतान्पशूंश्चहित्वाश्रितास्तेचरणातपत्रम् ॥ परस्परंत्वद्गुणवादसीधुपीयूषनि
र्यापितदेहधर्माः १७

तसमस्तपुरुषार्थकारणंपादमूलमुपेयिवान्इत्यन्वयः किंकामस्त्वमित्यतउक्तं परिवोढुकामइति समानशीलांगृहमेधिधेनुंगृहस्थयज्ञांगभूतांभार्यांपरिवोढुकामःपरिणेतुकामःतत्रनिमित्तमाह दुरा
शयइति दुरशोभनेविषयेआशयोयस्यसतथा दुरशोभनदुःखयोरितियादवः १५ अघटितघटकमहिमाभगवान्यतःसकामोपास्तिंतनिकृष्टांजानंतोपिमादृशास्तववेदारूपवचनमाययानियताःसंस
रंतीत्याह प्रजापतेरिति अधीशेतिसंबुद्धेःप्रजापतिर्हरिरेवनविरिंचस्तस्यतत्रमुख्यार्थानुपपत्तेरिंद्रादिशब्दवत् अथयईश्वराब्रह्मादयस्तेषामपीशजगत्सृष्ट्यादिविभूतिप्रवर्तकत्वात् प्रजापतेस्तववच
सावेदलक्षणतंत्यातस्यवाकृतंतिर्नामानिदामानीतिश्रुतेः अयंजनःस्वर्गादिकामहेतोर्निबद्धःकिल तत्पूजालक्षणंबलिंवहतीतिशेषः हेशुक्लसंसारशुचंविलाप्यकंसुखंआदायददातीतिलोकानुगतत्वाद
हमप्यनिमिषायप्राणिचीर्णपुण्यपापनिरीक्षणार्थमुन्मीलितनेत्रत्वात्तच्छब्दवाच्यायकालांतर्यामिणेतुभ्यंबलिंवहामि उत्तरत्रसभार्योवहेयमितिचार्थः १६ अयमेवबलिर्भगवदर्पणबुद्ध्याचिकीर्षितो
भक्तिहेतुरपिभवतीतिभावेनाह लोकांश्चेति अस्माल्लोकात्प्रेत्येतिश्रुतेः लोकान्जडशरीराणिचलोकानुगतान्पशून्प्राकृतेंद्रियाणिचहित्वातेतवचरणातपत्रंश्रिताःपुनश्चपरस्परंतवगुणवादएवसीधुपीयुषं
सुखजनकनवसूतगवीदुग्धंपस्तेनानिर्यापिताःप्रवर्तितादेहधर्माः सच्चिदानंदात्मकशरीरधर्मायेषांतेवथा यद्वा निर्यापितानिवारिताजननमरणादिलक्षणादेहधर्मायेषांतेवथा १७

SGDF ५०
Sri Gurgeshwari Digital Foundation

लक्षणदर्शनाल्लक्ष्यमध्याहृत्यान्वेतव्यं तेतवचक्रमेषामायुर्नछिनत्तीतिशेषः सुदर्शनाद्यावर्तयाति अजरेति अजरेकदापिजरादोषरहितेअक्षेनाभिद्वारेभ्रमतीत्यजराक्षभ्रमिः नियतलिंगत्वाद्धरिशब्दवत् आधिमासैःसहत्रयोदशमासाःआराणिदलानियस्यतत्तथा त्रीणिशतानिषष्टिसंख्यासाहितानिअहोरात्रलक्षणानिदिनान्येवपर्वाणियस्यतत्तथात्रिशतंषष्टिपर्वछांदसत्वादनुस्वारलक्षणबिंदुलोपोनास्तिषट् ऋतवोनेमयश्चक्रप्रांतदेशायस्य तत् षण्नेमिअनंताःपरमाणुद्व्यणुकादिलक्षणाच्छिदाःछिद्राअतिशयितच्छिद्राअवयवायस्यसंतीतिअनंतच्छिदि तृतीयोतिशयेइतिसूत्रादिकारोलोकवैलक्षण्यलक्षणा तिशयार्थः यद्वाछदइत्यस्मिन्नर्थेछिदीतिनिपातनं । मथनान्मिथिलोजातइतिवद्युक्तंच । त्रीणिचातुर्मास्यानिनाभिर्यस्यसात्रिनाभिः करालस्रोतोऽतिदूरवेगंजगदाच्छिद्यकवलीकृत्यधावत्गच्छत्पुनः पुनरावर्तमानमित्यर्थः यदेवंविधंकालचक्रंतदितिशेषः एषामायुराच्छिद्यनधावत् जगदाच्छिद्यधावदित्यनेनगृहाश्रमंगृहीत्वापामरवन्नसंसरामिकिंतुत्वदनुग्रहकरंकर्मकारंकारंजरसंगच्छन्नंतेनिवृत्तिमार्ग मनुतिष्ठामीतिध्वनितम् १८ भक्तजनविषयस्वेच्छानियतसंसारोन्मूलनंकैमुत्येनसिद्धमितिभावेनाह एकइति निर्गुणस्यगुणेषुसत्सुतदमृतपानेननिर्यापितदेहधर्मत्वंसंभवातितत्तुचिंत्यमित्यतोवाह एकइति ब्रह्माद्यन्यतमासाध्यजगत्सर्जनादेस्त्वत्कटाक्षलेशानियतत्वेनबंधध्वंसनंकिमुवक्तव्यं सार्वज्ञादिगुणाभावेसृष्ट्यादिकमनुपपन्नमतोन्यथानुपपत्त्यागुणानामानंत्यंसिद्धमतउक्तंयुक्तमिति आत्मनिस्वोदरेस्थि तस्यजगतःसिसृक्षयास्वाधीनयायोगमाययाचित्प्रकृत्याजडप्रकृत्याचलोकविडंबनार्थंद्वितीययेत्युक्तं द्वितीयआत्मन्नितिपाठपुरुषरूपोभूत्वेत्यर्थः स्वशक्तिभिः स्वरूपसामर्थ्योपेतमत्स्याद्यवतारैःपालनादि

नतेजराक्षभ्रमिरायुरेषांत्रयोदशारंत्रिशतंषष्टिपर्व ॥ षण्नेम्यनंतच्छिदियत्त्रिनाभिकरालस्रोतोजगदाच्छिद्यधावत् १८ एकःस्वयंसन्जगतःसिसृक्षया द्वितीययात्मन्नधियोगमायया ॥ सृजस्यदःपासिपुनर्ग्रसिष्यसेयथोर्णनाभिर्भगवन्स्वशक्तिभिः १९ नैतद्वताधीशपदंतवेप्सितंयन्मायायाजगृहेभूतसूक्ष्मम् ॥ अनुग्रहायत्वयियर्हिमालयालसत्तुलस्याभगवान्विलक्षितः २० तंत्वानुभूत्योपरतक्रियार्थंस्वमाययावर्तितलोकतंत्रम् ॥ नमाम्यभीक्ष्णं नमनीयपादसरोजमल्पीयसिकामवर्षम् २१

कंकरोषीति सृष्ट्यादिलक्षणंवास्तवमितिविज्ञापनायोर्णनाभिनिदर्शनमुक्तं । यथोर्णनाभिःसृजतेगृह्यतेचेतिश्रुतेः १९ यथासृष्ट्यादिलक्षणज्ञानंपुरुषार्थंसाधनमित्याशयेनसृष्ट्यादिकमुक्तंएवंस्रष्टृसृज्ययोर्भेद ज्ञानंतत्साधनमित्यभिप्रायेणाह नतदिति अधीश यत्भूतसूक्ष्मंब्रह्मांडंमाययास्वेच्छयानन्यप्रेरणयारूपत्वेनजगृहेअंगीकृतवान् भूतसूक्ष्मैर्निर्मितमपिमृद्घटवदित्युच्यते तवैवरूपमीप्सितंसत्यंज्ञानमनंतं ब्रह्मेतिउपनिषदभीष्टंपदंरूपंनभवाति अतएवंज्ञानमेवतोषलक्षणपुरुषार्थकरमभेदेनज्ञानंखेदलक्षणदुःखकरमित्यर्थः तर्हिकिमिग्यग्रहीदित्यतउक्तं अनुग्रहायेति त्वयिभक्तिभाजांमंदाधिकारिणांभगवतिभ क्त्युत्पादकानुग्रहायाग्रहीदित्यर्थः त्वयैतत्कुतोज्ञातं यर्हीतिविलक्षितइतिपदमावृत्ययोजनीयं सभगवान्यर्हियदालसंतीतुलसीयस्यांसालसत्तुलसीतयामालया उपलक्षणमेतत् मकरकुंडलाद्यलंकारै श्चमयाविशिष्टत्वेनलक्षितोंकितोन्यवस्तुवैलक्षण्येनलक्षितोध्यानपदंगमितस्तथेदानीमपिलक्षितोदृष्टइतियर्हियस्मात्तस्मादिदमेवाभीष्टमितिज्ञातं यद्वानूनयइतिधातोर्नोपायवान् भगवान्भूतानांसूक्ष्मंद्र ष्टुमशक्यंयद्रूपंजगृहेएतत्तवेप्सितंपदं तर्हिकथंदृष्टमितितत्राह अनुग्रहायेति तर्ह्यनुग्रहोपितथाविशिष्टःकिमितिनाभूदत्राह यर्हीति यदा यादृशलक्षणवत्तयालक्षितोध्यातस्तथामयाविलक्षितोदृष्टइतिय स्मात्तस्मात् भक्त्यनुकंपितत्वात्त्वत्स्वामित्वज्ञानंश्रेयःसाधनमितिसूचितम् २० मदनुग्रहेणसच्चिदानंदलक्षणंवपुर्दर्शयतोभवतोनमनोपायनदानेननित्यतृप्तस्यप्रत्युपकरोमीतिभावेनाह तंत्वेतियस्त्वमनाया सेनजगत्सृष्ट्यादिकंकरोषिअहंतंत्वात्वांनमामीत्यन्वयः ननुयदिनंतुर्नम्योविशिष्टःस्याचर्हिसवारक्रियाविषयःस्यादित्यतस्तंविशिनष्टिअनुभूत्येति अनुभूत्यास्वरूपानुभवेनोपरतोनित्यानिवृत्तःक्रियार्थः दे

SGDF

हादिनिमित्तकर्मफलविषयोयस्यसतथास्वरूपानंदानुभवेननिवृत्तविषयसुखोवातं स्वमाययास्वेच्छयावर्तितंलोकतंत्रंदेहादिलक्षणलोकप्रवृत्तिसाधनंयेनसतथातं अभीक्ष्णशःपुनःपुनरित्यनेनतात्प
र्यातिशयद्योतकेनइदमेवस्वत्प्रीतिसाधनमितिसूचयाति भवानौषधपानवत्बलात्कर्मणारुचिविषयोनांकितुस्वतएवेतिभावेनाह नमनीयेति इतोपित्वमेवनंतव्यइत्याह अल्पीयसीतिअल्पायसिजात्यागु
णेनवाल्पतरभक्तेकीटेव्यासमिवाभीष्टंवर्षंतंकामस्याभीष्टस्यवर्षोयस्मात्सतथोक्तः तमित्यक्षरयोजना । यद्वा महदहंकारादिजगत्स्रष्टृयद्रूपंतन्निर्जनभवतीतियन्मतंतद्दूषयितुमेवाह तंत्वेतिउक्तार्थोयंश्लो
कः आवर्तितलोकाख्यराज्यव्यापारोयेनसतथातम् २१ कर्दमेनप्रणतरूपंसत्यज्ञानानंदलक्षणमेवनमायाशबलमितिभावेनाह इतीति प्रेम्णायुक्तेनस्मितेनसहसकृदुत्कृष्टंवीक्षणंतेनविलोकनेनविभ्रमंती
विस्फुरंतीभ्रूर्यस्यतथोक्तः २२ पुरामेमयातवचैत्यंचित्तस्थमभिप्रायंविदित्वैवसमयोंजि तंमेरितंतदेवाह यदर्थमिति २३ पूजाकर्मणःक्षणभंगुरत्वेनतस्मादिदंफलमभूदितिनिश्चेतुंनशक्यतइतिशंकामाभून्म
दर्पितत्वेनाक्षीणफलत्वादित्यभिप्रेत्याह नवाइति जातुवैकदाचिदपिपाशुपतशास्त्रोक्तवन्मयिसंगृहीतात्मनांसमाहितमनआदींद्रियाणांयुष्माकंयन्मदर्हणंतदिदंभवद्विधेषुपुरुषेषुमृषाक्षणभंगुरत्वेन
निष्फलंनस्यान्मदर्पणचिकित्सायुक्तत्वादभक्तव्यावृत्यर्थमतितरामिति संगृहीतात्मनामितिषष्ठीसप्तम्यर्थेवा संनिकृष्टत्वादुभयोःस्वस्वामिस्वसंबोधोनित्यमनुसंधेयइतितात्पर्यद्योतनायप्रायोज्यन्यथाम

ऋषिरुवाच ॥ इत्यव्यलीकंप्रणतोब्जनाभस्तमाबभाषेवचसामृतेन ॥ सुपर्णपक्षोपरिरोचमानःप्रेमस्मितोद्वीक्षणविभ्रमद्भ्रूः २२ श्रीभगवानुवाच ॥
विदित्वातवचैत्यंमेपुरैवसमयोजितम् ॥ यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाहंसमर्चितः २३ नवैजातुमृषैवस्यात्प्रजाध्यक्षमदर्हणम् ॥ भवद्विधेष्वतितरांमयिसं
गृहितात्मनाम् २४ प्रजापतिपतिःसम्राड्मनुर्विख्यातमंगलः ॥ ब्रह्मावर्तंयोधिवसञ्छास्तिसप्तार्णवांमहीम् २५ सचेहविप्रराजर्षिर्महिष्याशतरूपया ॥
आयास्यतिदिदृक्षुस्त्वांपरश्वोधर्मकोविदम् २६ आत्मजामसितापांगींवयःशीलगुणान्विताम् ॥ मृगयंतींपतिंदास्यत्यनुरूपायतेप्रभुः २७ समाहितंतेहृ
दयंयत्रेमान्परिवत्सरान् ॥ सात्वांब्रह्मन्नृपवधूःकाममाशुभजिष्यति २८ यातआत्मधृतंवीर्यंनवधाप्रसविष्यति ॥ वीर्येत्वदीयऋषयआधास्यंस्तेजआत्मनः२९

यिसंगृहीतात्मस्वितिप्रयोक्तुंशक्यते अनेनश्रेयोर्थिभिरभेदवार्तांदूरादेवपरिहृत्यभेदज्ञानमेवापाद्यमितिसूचितम् २४ कर्दमंप्रशस्यप्रकृतमनुसराति प्रजापतीति प्रजापतयोमरीच्यादयस्तेषांपातिःसप्तार्ण
वामितिअनेनसम्राट्त्वंविवृतं ब्रह्मावर्तक्षेत्रमाधिवसन् अधिशीङ्स्थासांकर्मेत्यतःसप्तम्यर्थेद्वितीया २५ ततःकिमस्माकमत्राह सचेतिहेविप्र २६ वनवासिनोममसम्राजाकिंतत्राह आत्मजामिति अ
सितापांगींनीलद्युतिनेत्रांतां नीलांजनांशिवत्वेनापितत्स्वभावःस्यादितिगुणांतराण्याह वयइति कियद्वयइतिप्रश्नमंतरेणवयोलक्षयाति मृगयंतीमिति आसन्नरजःकामुकत्वेनपाणिग्रहणयोग्यामित्यर्थः
२७ राजपुत्र्यास्तापसोहंकथमनुरूपःस्यामितितत्राह समाहितमिति राजपुत्रीत्वादिविशेषणमंतरेणयत्रयस्यांवध्वामिमानतीतान्परिवत्सरान्तेहृदयंसमाहितंममानुकूलाभार्यास्यादितिसंकल्पम् २८
इदंचत्वत्संकल्पांतर्भूतंसत्यंभवतीतिभावेनकन्यांविशिनष्टि येति यावात्मधृतंतेवीर्यंरेतोलक्षणंगर्भंनवधाप्रसविष्याति नवधाविभक्तयाप्रसूतंतववार्धिवंशवृद्धिकरंचेत्याह वीर्यइति मरीच्याद्यृषयोपि
त्वदीयेवीर्येनवधाविभज्यपुत्रीभूतेआत्मनस्तेजोगर्भलक्षणमाधास्यन्यदिभवान्मदुक्तमकरिष्यत्तर्हीतिशेषः सानृपस्यवधूःकन्यात्वांकामंभजिष्यति संसेविष्यतइत्यन्वयः आशुकालक्षेपोनैवेति २९



SGDF

मदर्पणबुद्ध्याचिकित्सितस्यस्वधर्मानुष्ठानस्यमत्प्राप्तिरेवफलमित्याह त्वंचेति ३० गार्हस्थ्यानंतरंचतुर्थाश्रमोप्यवश्यमनुष्ठेयइत्याशयेनाह कृत्वेति अभयंदत्त्वाभूतेभ्यइतिशेषः आत्मवान्मदे
कशरणः संन्यासाश्रमानुष्ठानफलमाह मयीति सहजगदितिक्रियाविशेषणं यथाजगतासहवर्तमानस्तथात्मानंस्वांमयिद्रक्ष्यसि मदाधारंपश्यसीत्यर्थः आत्मनित्वयिस्थितंमांचपश्यसि अनेना
धाराधेयभावेनोपास्तिंकुर्वतएवंविधज्ञानेनमत्प्राप्तिरुक्तेत्यतोभेदज्ञानमेवपरमपुरुषार्थसाधनमुक्तंभवति ३१ पिंडविच्छेदात्पितृशापःस्यादित्यातंकोमाभूदितिभावेनाह संभूयेति तवक्षेत्रेभार्यायां क्षेत्रंपुरे
गृहेदेहेकेदारेयोनिभार्ययोः पुण्यस्थानेसमूहेचेतियादवः । त्वद्वीर्येणसहगर्भंप्रविश्येतिशेषः स्वांशकलयाशुक्ररक्तसंबंधरहितयासच्चिदानंदलक्षणयासंभूयसम्यगभिव्यज्यतत्त्वसंहितांतत्वसंख्यानलक्षणंसां
ख्यशास्त्रंप्रणेष्येकरिष्यइत्यन्वयः ३२ कर्दमायाशेषपुरुषार्थसाधनमभीष्टंहरिरुपादिश्यपुनःकिमकार्षीदितितत्राह एवंतमिति प्रत्यगक्षमंतर्यामिविषयमिंद्रियंविषयत्वेनगच्छत्येनंप्रतीतिप्रत्यगक्षगः अ
परोक्षज्ञानविषयइत्यर्थः प्रत्यक्स्थितोपीदानीमिंद्रियविषयगतोवा ३३ अशेषसिद्धेश्वरैःसमस्तब्रह्मादिभिराभिष्टुतः सिद्धैःसनकादिभिर्मृग्यतइतिसिद्धमार्गश्च मार्गोमृगपदेमासिसौम्यर्क्षेन्वेषणेध्वनि ।

त्वंचसम्यगनुष्ठीयनिदेशंमउशत्तरः ॥ मयितीर्थीकृताशेषक्रियार्थोमांप्रपत्स्यते ३० कृत्वादयांचजीवेषुदत्त्वाचाभयमात्मवान् ॥ मय्यात्मानंसहजगद्द्र
क्ष्यस्यात्मनिचात्मवान् ३१ संभूयस्वांशकलयात्वद्वीर्येणमहामते ॥ तवक्षेत्रेदेवहूत्यांप्रणेष्येतत्त्वसंहिताम् ३२ एवंतमनुभाष्याथभगवान्प्रत्यगक्षगः ॥
जगामबिंदुसरसःसरस्वत्यापरिश्रिताव् ३३ निरीक्षतस्तस्यययावशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्गः ॥ आकर्णयन्पत्ररथेंद्रपक्षैरुच्चारितंस्तोममुदीर्णसाम ३४
एवंसंप्रस्थितेशुक्लेकर्दमोभगवानृषिः ॥ आस्तेस्मबिंदुसरसितंकालंप्रतिपालयन् ३५ मनुःस्यंदनमास्थायशातकौंभपरिच्छदम् ॥ आरोप्यस्वांदुहित
रंसभार्यःपर्यटन्महीम् ३६ तस्मिन्सुधन्वन्नहनिभगवान्यत्समादिशत् ॥ उपायादाश्रमपदंमनुःशांतव्रतस्यतत् ३७ यस्मिन्भगवतोनेत्रान्न्यपतन्हर्षबिंद
वः ॥ कृपयासंपरीतस्यप्रपन्नेर्पितयाभृशम् ३८ तद्वैबिंदुसरोनामसरस्वत्यापरिप्लुतम् ॥ पुण्यंशिवामृतजलंमहर्षिगणसेवितम् ३९ पुण्यद्रुमलताजालैःकू
जत्पुण्यमृगद्विजैः ॥ सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यंवनराजिश्रियान्वितम् ४० मत्तद्विजगणोद्घुष्टंमत्तभ्रमरविभ्रमम् ॥ मत्तबर्हिनटाटोपमाह्वयन्मत्तकोकिलम् ४१

पत्ररथाःपक्षिणस्तेषामिंद्रोगरुडस्तस्यपत्रैःपक्षैरुदीर्णमुत्कृष्टंसामयस्मिन्तथातंस्तोमं स्तुतिविशेषम् ३४ अनंतरंकर्दमोपितपश्चेत्संपन्नंकिमत्रेत्यन्यत्रवागमदित्यशंकितत्राह एवमिति प्रतिपालयन्प्रती
क्षमाणः ३५ ऋष्याद्युक्तमपिनमृषाभवति किमुतेश्वरभाषितमितिभावेनमनोर्गमनंवक्ति मनुरिति पर्यटन्महीमिति ३६ अनेनपित्रादुहित्रर्थंवरानुगमनंनलौकिकमितिराज्यपरीक्षाव्याजेनयदृच्छया
प्राप्तइतिभावंसूचयति हेसुधन्वन्विदुर शांतव्रतस्यपूर्णव्रतस्य ३७ कर्दमाश्रमस्यबिंदुसरइतिनामकस्मादितितत्राह यस्मिन्निति ३८ बिंदूनांसरणंप्रसरणंयत्रतद्बिंदुसरइति कन्यादानकार्यमंतरे
णापिश्रेयोर्थिनागंतुंयोग्यमित्याशयेनतदाश्रमगुणानाह पुण्यमिति शिवंचामृतमयाचितंचजलंयस्मिंस्तत्तथा । अमृतंव्योम्निदेवान्नेयज्ञशेषेरसायने । अयाचितेचदुग्धाब्धावित्यभिधानम् ३९ पु
ण्यद्रुमाअश्वत्थादयः लताःमाधव्यादयःतेषांजालैःसमूहैःमुकुलैश्चयुक्तंइतिशेषः पुण्यमृगाःकृष्णसारंगादयःद्विजाजारितयादिपक्षिणः ४० मत्तेनद्विजगणेनविशिष्टपक्षिसमूहेनउद्घुष्टमाघोषितं मत्ता
नांभ्रमराणांविभ्रमःशृंगारविशेषोयस्मिंस्तत्तथा बर्हाणियेषांसंतीतिबर्हिणोमयूरास्तएवनटास्तेषामाटोपोनृत्यसंभ्रमोयस्मिंस्तत्तथा मिथआह्वयंतोमत्ताःकोकिलायस्मिंस्तत्तथा ४१

SGDF

नकेवलमश्वत्थादयोयत्राऽन्येपिसंतीत्याह कदंबेत्यादिना ४२ सामान्येनोक्तान्पक्षिणोविशेषनाम्नानिर्दिशति कारंडवैरित्यादिना कारंडवाख्यमहापक्षिभिः ४३ श्वाविशोवृकागवयावन्यागावः गोपुच्छाश्चमर्यः हरिभिःसिंहैः मर्कैर्वनमार्जारैःनाभिभिर्मृगनाभिभिः ४४ ४५ तपसिविषयेउग्रतरइत्युग्रयुक्तीव्रवेगवतेत्यर्थः उग्रयोगतपस्त्वेवपुःकार्श्येनदृष्टिसुखाजनकेकन्यादानेवैराग्यंस्यादिवितत्राह नातिक्षाममिति तत्रहेतुद्वयमाह भगवतइति ४६ पुरुषलक्षणाभावेनातिक्षामत्वमप्रयोजकमितितत्राह प्रांशुमिति प्रांशुमुन्नतं तपोवेषगूढत्वेनान्यल्लक्षणंअत्रनदृश्यतइतिभावेनाह जटिलं असंस्कृतमनलंकृतम् ४७ उटजंपर्णशालामनुरूपयाराजयोग्यया ४८ तृणानिभूमिरुदकंवाक्चतुर्थीचसूनृतेतिअस्यार्थमनुसंदधानोमुनिर्वाचापितंमानयतीत्याह गृहीतेति श्लक्ष्णयामधुरया ४९ किमर्थासुरसांवाणीमाहेत्यत्राह नूनमिति मुकुरेमुखस्येवास्मिन्राज्ञिहरेर्विशेषसन्निधानस्यप्रतीयमानत्वाद्देवेतिवक्ति हिशब्दोहेत्वर्थः सप्तसुप्रथमेतिसूत्रात्त्वमितिसप्तम्यर्थे त्वयिहरेःपालिनीतात्विकीशक्तिःसन्निहिताहियस्मात्तेतवचंक्रमणंसम्यक्पर्यटनंसतामस्मादृशानांसंरक्षणायासतामस्मद्विरोधिनांचवधाय नूनंनिश्चयइत्यन्वयः ५० एतदेवविवृणोति यइति अर्कस्य

कदंबचंपकाशोककरंजबकुलासनैः ॥ कुंदमंदारकुटजैश्चूतपोतैरलंकृतम् ४२ कारंडवैर्बकैर्हंसैःकुररैर्जलकुक्कुटैः ॥ सारसैश्चक्रवाकैश्चचकोरैर्वल्गुकूजितम् ४३ शशकैर्हरिणैःक्रोडैःश्वाविड्गवयकुंजरैः ॥ गोपुच्छैर्हरिभिर्मर्कैर्नकुलैर्नाभिभिर्वृतम् ४४ प्रविश्यतत्तीर्थवरमादिराजःसहानुगः ॥ ददर्शमुनिमासीनंतस्मिन्हुतहुताशनम् ४५ विद्योतमानंवपुषातपस्युग्रयुजाचिरम् ॥ नातिक्षामंभगवतःस्निग्धापांगविलोकनात् ४६ तद्व्याहृतामृतकलापीयूषश्रवणेनच ॥ प्रांशुंपद्मपलाशाक्षंजटिलंचीरवाससम् ४७ उपसंसृत्यमलिनंयथार्हणमसंस्कृतम् ॥ अथोटजमुपायांतंनृदेवंप्रणतंपुरः ४८ सपर्ययाप्रत्यगृह्णात्प्रतिनंद्यानुरूपया ॥ गृहीतार्हणमासीनंसंयतंप्रीणयन्मुनिः ॥ स्मरन्भगवदादेशमित्याहश्लक्ष्णयागिरा ४९ नूनंचंक्रमणंदेवसतांसंरक्षणायते ॥ वधायचासतांयस्त्वंहरेःशक्तिर्हिपालिनी ५० योर्केंद्वग्नींद्रवायूनांयमधर्मप्रचेतसाम् ॥ रूपाणिस्थानआधत्सेतस्मैशुक्लात्मनेनमः ५१ नयदारथमास्थायजैत्रंमणिगणार्पितम् ॥ विस्फुरच्चंडकोदंडोरथेनत्रासयन्नघान् ५२ स्वसैन्यचरणक्षुण्णंवेपयन्मंडलंभुवः ॥ विकर्षन्बृहतींसेनांपर्यटस्यंशुमानिव ५३ तदैवसेतवःसर्वेवर्णाश्रमनिबंधनाः ॥ भगवद्रचिताराजन्भिद्येरन्बतदस्युभिः ५४ अधर्मश्चसमेधेतलोलुपैर्व्यंकुशैर्नृभिः ॥ शयानेत्वयिलोकोयंदस्युग्रस्तोविनंक्ष्यति ५५

रूपंप्रकाशकत्वंचंद्रस्याह्लादकत्वमग्नेरघृष्टत्वमिंद्रस्यैश्वर्यकरत्वंवायोःश्रेष्ठत्वंयमस्यदुष्टजनदमनेनिर्घृणत्वं धर्मस्यपुण्यापुण्यविवेकवैशद्यंप्रचेतसोवरुणस्यगांभीर्यंयस्त्वमेतानिरूपाणिस्थानेतत्ताद्विनियोगकालेप्राप्तेआधत्सेधारयासि तस्मैशुक्लस्यहरेरात्मनेप्रतिमारूपायविशेषावेशसन्निधानस्थानायनमइत्यन्वयः प्रतीयमानंतादात्म्यंविहायतत्प्रतिमात्वकल्पनानाप्रामाणिकी स्वायंभुवोमनुश्चैवपृथुरैलोर्जुनावपि । ब्रह्मशेषविपारुद्रइंद्रकृष्णादयस्तथा । विष्ण्वावेशयुताःसर्वेनतुविष्णुस्वरूपकाःइतिवचनात्युक्तमुक्तम् ५१ जगद्रक्षणार्थमुत्पन्नत्वात्तवहरेर्विशेषावेशोयुक्तइत्यभिप्रेत्यव्यतिरेकमुखेनराजानंप्रशंसतिनयदेति जैत्रंजयशीलमघान्पापपुरुषान्त्रासयन्कंपयन् ५२ अंशुमानादित्यः ५३ दस्युभिर्हिंसाशीलैःपुरुषैःसेतुभेदःस्यात् ५४ ततःकिमत्राह अधर्मस्येति व्यंकुशैःनिरंकुशैःअतोपिकिमत्राह शयानइति शयानेन्यायान्यायविचारशून्ये ५५



SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

ऋषित्वाभिमानभंगभयात् किंचिज्जानन्निवकर्दमःकार्यविशेषंपृच्छति अथापीति अनेनराज्ञोर्थनाशभंगभयंनिवृत्तमितिध्वनयति ५६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वाविं शोध्यायः ॥२२॥ राज्ञाकर्दमपृष्टंश्रुत्वाचतूर्ष्णीमास्थायिकश्चनवाग्व्यवहारोवाकारीतितत्राह एवमिति सव्रीडइवेतिविनयगुणंभूषयति उपारतंयावदपेक्षितमुक्त्वातूर्ष्णींस्थितं यद्वाउपाधिकेसर्वेश्वरेहराव कारशब्दवाच्येरतंनिरतंश्रीनारायणध्यानोपेतमित्यर्थः अआअंअःपुराणर्षिरितिपाश्चे १ ह्रत्यनेनविप्रक्षत्रिययोःसूचितांसमानसंबंधप्रसिद्धिंप्रपंचयति ब्रह्मेति अस्मत्परीप्सयाऽस्मद्रक्षणेच्छया छंदोम यान्वेदप्रधानान् तपःकायक्लेशः विद्याशास्त्रज्ञानंयोगोभगवद्भक्तिलक्षणः अनेनक्षत्ररक्षासामर्थ्यमुक्तंभवति अलंपटान्विरक्तान्शमदमादिगुणसंपन्नानित्यर्थः २ विप्राणांत्राणायरक्षणाय अनंतत्वद्योत नायदोःसहस्रादिति उभयोर्हरेःकिंप्रियतममितितत्राह हृदयमिति तस्यहरेर्ब्रह्मकुलंहृदयमतिप्रियंहि छिन्द्यांस्वबाहुमपीत्युक्तंहि तर्हिकिंक्षत्रेणेत्यतउक्तं क्षत्रमिति अंगांगिभावेनतारतम्येनातिप्रियत्वम् ३ यतएवांगांगित्वमतएवब्रह्मक्षत्रंरक्षतिक्षत्रंचब्रह्मरक्षतिआत्मानं चोपदेशादिनारक्षति यःसदसदात्मकःकार्यकारणव्यापीदेवोद्वयमपिरक्षतीत्यन्वयः ४ स्वप्रार्थनांग्राहयितुंकर्दमंप्रशंसति तवेति दर्शनादित्यनेनचक्षुःसन्निकर्षः शास्त्रीयवचनंचेतिद्वयंविवक्षितं धर्मराज्यपालनादिकम् ५ भगवद्दर्शनंसुपूतानामेवलभ्यतेनापुण्यानामित्याह दिष्ट्येति अंगसंगस्तुततोभ्यधिकपुण्याल्लभ्यतइति

अथापिपृच्छेत्वांवीरयदर्थंत्वमिहागतः ॥ तद्वयंनिर्व्यलीकेनप्रतिपाद्यमहेहृदा ५६ ॥ इतिश्रीभागवतम०तृतीयस्कंधेद्वाविंशोध्यायः॥२२॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयंमुनिम् ॥ सव्रीडइवतंसम्राडुपारतमुवाचह १ ॥ मनुरुवाच ॥ ब्रह्मासृजत्स्वमुखतोयुष्मानस्मत्परीप्सया ॥ छंदोमयां स्तपोविद्यायोगयुक्तानलंपटान् २ तत्राणायासृजच्चास्मान्दोःसहस्रात्सहस्रपात् ॥ हृदयंतस्यहिब्रह्मक्षत्रमंगंप्रचक्षते ३ अतोह्यन्योन्यमात्मानंब्रह्मक्षत्रं चरक्षतः ॥ रक्षतिस्माव्ययोदेवःसदासदसदात्मकः ४ तवसंदर्शनादेवच्छिन्नामेसंशयाहृदः ॥ यत्स्वयंभगवान्प्रीत्याधर्ममाहरिरक्षिषोः ५ दिष्ट्यामेभग वान्दृष्टोदुर्दर्शोयोकृतात्मनाम् ॥ दिष्ट्यापादरजःस्पृष्टंशीर्ष्णामेभवतःशिवम् ६ दिष्ट्यात्वयानुशिष्टोहंकृतश्चानुग्रहोमहान् ॥ अपावृतैःकर्णरंध्रैर्जुष्टादि ष्ट्योशतीर्गिरः ७ सभवान्दुहितुःस्नेहपरिक्लिष्टात्मनोमम ॥ श्रोतुमर्हसिदीनस्यश्रावितंकृपयामुने ८ प्रियव्रतोत्तानपदोःस्वसेयंदुहितामम ॥ अन्विच्छ तिपतिंयुक्तंवयःशीलगुणादिभिः ९ यदातुभवतःशीलश्रुतरूपवयोगुणान् ॥ अशृणोन्नारदात्सैषात्वय्यासीत्कृतनिश्चया १० तत्प्रतीच्छद्विजाग्र्येमांश्र द्धयोपहृतांमया ॥ सर्वात्मनानुरूपांतेगृहमेधेषुकर्मसु ११

भावेनाह दिष्ट्येति ६ अपावृतैर्विवृतैरुशतीरुशत्योनिर्मलाः ७ अलमनुलापेनकिमिच्छुरागतोसितद्ब्रूहीतितत्राह सभवानिति ८ भ्रातृमतीत्वेनग्राह्यत्वेहेतुंपुत्रिकापुत्रधर्मराहित्यंध्वनयन्नाह प्रियव्रतेति सामान्यविशेषाभ्यांव्यवहारःसंभवतिअतएवकथमस्यावराविचारइतितत्राह अन्विच्छतीति यदावयःशीलगुणादिभिर्युक्तंपतिमान्विच्छतिसंभोगवयःप्राप्तासीत् नहिकन्यास्वयंपतिंमृगयतेप्रत्युत बांधवाएवातोन्विच्छतीत्यनेनवयएवलक्ष्यते ९ यदातुनारदाद्भवतःशीलादिगुणानशृणोत् ततःकिमत्राह सैषेति याश्रुतवतीसैषासएवममपतिःस्यादितिकृतनिश्चयासीत् १० अत्रापिकीदृशोसौकुत स्तइत्यादिविशेषप्रश्नादिनानिश्चयोलभ्यतइत्यतएकोंशोनिरगायि अतोद्वितीयोपिनिर्धार्यइतिभावेनाह तत्प्रतीच्छेति कन्येच्छायाःप्रतिनिधित्वेनेच्छांकुरुग्रहाणेत्यर्थः अत्रान्योपिगुणोस्तीत्याह श्रद्ध येति उपहृतांदत्तां अतोपिगुणात्गृहाणेत्याशयेनाह सर्वात्मनेति गृहमेधेषुगृहस्थाश्रमयोग्ययज्ञारूपेषुकर्मसुतेतवसर्वात्मनायुक्तायुक्तविचारमंतरेणस्वतएवानुरूपामनुकूलशब्दादिगुणां । रूपं शब्देपशौश्लोकेग्रंथावृत्तौहितादिषु सौंदर्येचस्वभावेचेति ११

SGF

किंचनेदानीमितिप्रतिपादनेनतुकांचनस्त्रियंपरिहरेत्तद्व्रतमितिश्रुतिविरोधोपिस्यादितिभावेनाह उद्यतस्येति निर्मुक्तसंगस्यविषयसंगमनिच्छतोपिनतुसर्वात्मनासंगस्यनिषिद्धत्वादनर्थहेतुत्वाच्च तदुक्तं य स्तुप्रव्रजितोभूत्वापुनःसेवेतमैथुनम् ।षष्टिवर्षसहस्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति कामरक्तस्ययोग्यस्यप्रतिवादःप्रत्याख्यानंनिषेधइत्यर्थः १२ भवंतमंतरेणान्यःकश्चित्प्रत्याख्यातिचेद्बाधकंचास्तीत्याह यउ द्यतमिति कीनाशंकदर्यंकर्षकंवा १३ अनापृच्छ्यागमनमात्मदोषंपरिहरति अहंचेति अनेनबहिर्मुखेषुअयंदोषोनपंडितेष्वितिदर्शितम् । उपकुर्वाणोविवाहकामः । वेदानधीत्ययोवर्णीविवाहार्थंगुरोः कुलात् । कृतानुज्ञोनिवर्तेतउपकुर्वाणउच्यते १४ प्रतिबुद्धप्रत्युत्तरोमुनिःकिमकार्षीदितिराज्ञोंतःशंकांनिवारयति बाढमिति बाढमित्युक्तंविवृणोति उद्वोढुकामइति बाढंत्वभिमतेभृशइतिच तवपुत्रीवो ढुंयोग्येत्याह अप्रमत्तेति । पतिशुश्रूषणेयत्ताविषयासक्तिनिस्पृहाधर्मार्थकामहेतुर्यात्वप्रमत्तेतितांविदुरिति। त्वप्रत्तेतिपाठेर्थितायान्यस्मैवाचाप्यदत्तत्वात्परामृष्टशंकाभावादुपायितुंयोग्येत्याह अप्रत्तेति चशब्दोहेत्वर्थः किंनामायंविवाहइतितत्राह आवयोरिति चतुर्णांविवाहविधीनामयंवैवाहिकोविधिराद्योब्राह्मः । शक्त्याकन्यामलंकृत्याहूयपत्रप्रदीयतेसब्राह्मइतिस्मार्तः। मुहूर्तंप्रतीक्ष्यनस्थेयमित्यतोवाह आवयोरिति आद्योद्यतनोदिवसएवविवाहयोग्योविधीयतइतिविधिः विभक्तिप्रतिरूपकंचाव्ययंभवतीतिवचनादद्येत्यव्ययं सुबंतरूपमपिविवक्षावशाद्भवति प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोरितिसूत्रा

उद्यतस्यहिकामस्यप्रतिवादोनशस्यते ॥ अपिनिर्मुक्तसंगस्यकामरक्तस्यकिंपुनः १२ यउद्यतमनादृत्यकीनाशमभियाचते ॥ क्षीयतेतद्यशःस्फीतंमान श्चावज्ञयाहतः १३ अहंत्वाशृणवंविद्वन्विवाहार्थंसमुद्यतम् ॥ अतस्त्वमुपकुर्वाणःप्रत्तांप्रतिगृहाणमे १४ ॥ ऋषिरुवाच ॥ बाढमुद्वोढुकामोहमप्रमत्तातवात्म जा ॥ आवयोरनुरूपोसावाद्योवैवाहिकोविधिः १५ कामःसभूयान्नरदेवतेऽस्याःपुत्र्याःसमाम्नायविधौप्रतीतः ॥ कएवतेतनयांनाद्रियेतस्वयैवकांत्या क्षिपतीमिवश्रियम् १६ यांहर्म्यपृष्ठेक्कणदंघ्रिशोभांविक्रीडतींकंदुकविह्वलाक्षीम् ॥ विश्वावसुर्न्यपतत्स्वाद्विमानाद्विलोक्यसंमोहविमूढचेताः १७ तां प्रार्थयंतींललनाललामामसेवितश्रीचरणैरदृष्टाम् ॥ वत्सांमनोरुच्चपदःस्वसारंकोनानुमन्येतबुधोभिजातः १८ अतोभजिष्येसमयेनसाध्वींयावत्तेजो बिभृयादात्मनोमे ॥ अतोधर्मान्पारमहंस्यमुख्यान्शुक्लप्रोक्तान्बहुमन्येऽविहिंस्रान् १९

च १५ संतानलक्षणःस्त्रीणांमुख्यकामःसविधिनास्यात्तादृशोभूयादितिराज्ञोभिप्रायंजानन्नेवकर्दमोनिर्युंक्तेकामइति यःकामःसमाम्नायविधौवेदवाक्येदशास्यांपुत्रानाधेहिपतिमेकादशंकृधीतिप्रतीतोव्या ख्यातोहेनरदेवसकामस्तेतवास्याःपुत्र्याःस्यादित्यन्वयः अनंतरमपिभवतामत्पुत्रीलालनीयेतिनप्रार्थनीयामितिभावेनाह कएवेति स्वयौत्पत्तिक्याकांत्यान्याःस्त्रियःक्षिपंतींनिरस्यंतींश्रियंलक्ष्मीमिवस्थि तां अनादरहेतुरूपलावण्याद्यभावाभावादित्यर्थः १६ यथापुरास्यानारदवाक्यादस्मद्गुणविषयाभिरुचिरभूत्तथास्माकमपिकेनाचित्पथिकेनश्रावितायामस्यांशृंगारादिगुणपंक्तिमाकर्ण्याकांक्षासमुत्पन्ने तिभावेनतल्लावण्यंस्तौति यामित्यादिश्लोकद्वयेन विश्वावसुर्गंधर्वःसमीचीनोमोहोयस्मात्सौंदर्यात्तत्तथातेनसंमोहेनसौंदर्येणविमूढंकृत्याकृत्यशून्यंचेतोयस्यसतथा यद्वासंमोहोदर्शनाज्जातंपारवश्यंतेन मूढचेताअनेनकर्दमस्यऋषित्वमन्वर्थमितिदर्शितं यद्वासंमोहोनामवस्तुनिस्नेहविशेषस्तेन १७ प्रार्थयंतीमित्यादीनिपंचविशेषणानिस्वीकारेकारणानि ललनानांविलासिनीनांस्त्रीणांललामांतिलकभूतां नसेवितौश्रियोलक्ष्म्याश्चरणौयैस्तेतथातैः पुरुषैरदृष्टामित्यनेनदृष्टिविषयीकारयोग्यतापिनकिंपुनःस्वीकारइतिसूचयति मनोःसुतामितिकुलं उच्चपदउत्तानपादस्यस्वसारंभगिनीमितिभ्रातृमतीत्वं कोप्य स्य।नेजातोपिबुधःस्यादभिजातइति अनेनात्मनोयोग्यताविशयंध्वनयति १८ किमनुलापेनोक्तंसर्वंसत्यंप्रत्यक्षंचपरंकिंचिदपेक्षइतितत्राह अतइति यतएवंविधगुणाअतइति समयेनकालेन कालंयावत्के

यावदिति इयंतवपुत्रीयावद्यदामेआत्मनःशरीरस्यभुक्तान्नविकारकृतरेतोलक्षणंतेजोबिभृयाद्बिभर्ति अहमपितावदेवबिभर्मीतिशेषः ततःपरंकिमत्राह अतइति अतोऽत्रापत्योत्पत्त्यनंतरंपारमहंस्यमुख्या
न्परमहंससंबंधिनोतएवमुख्यान्शुक्लेनानित्यशुद्धेनहरिणोपदिष्टानाविहिंस्रान्पश्वालंभनाविधुरान्यमान्बहुमन्येअनुतिष्ठामिसंप्राप्स्यामीत्यर्थः १९ अस्मिन्नर्थेहरिरेवावयोःसाक्षीत्याह यतइति
येनसंस्थाप्यतेस्वसेतौनिधायरक्ष्यतेमलयेयत्रयस्योदरेसचप्रमाणंसाक्षीअनंतइवसाक्षिणःकालत्रयेप्यवस्थानमाह २० मैत्रेयोविदुरंप्रतिकर्दमस्यमितभाषित्वगुणंवक्ति सउग्रधन्वन्निति इ
यदेवएतावदेव स्वमनीषितंचेदभूदतोहरिणाकिमितिहरावनादरबुद्धिर्नाभूचरमर्यादादेवेदंसमस्तंकार्यजातमभूदितिसततंश्रीनारायणस्मृतिमानितिभावेनउक्तमरविंदनाभमिति । नवोद्वाहयोग्या
याःकन्यायाःप्रथमःकर्षणमंत्रःपत्युः स्मितशोभिमुखमन्यथेदानीमंगारक्लिन्नमिवोचरत्रकिमुतवैमुख्यादिकंस्यादित्यतइदमौत्पत्तिकंननैमित्तिकमितिभावेनायमेवपतिःस्यान्नान्यइतिस्मितशोभिनामु
खेनदेवहूत्यामनआकर्षितमित्याह स्मितशोभितेनेति लुभगार्ध्येगृधुअभिकांक्षायामित्याकांक्षणमप्याकर्षणविशेषः २१ महिषीदुहित्रोःपूर्वसंवादइदानीमपिसन्नेतद्दर्शनेनान्यथाभूदितिवि
विदिषुरिवराजातन्निश्चयज्ञानपूर्वकंकन्यामस्माअदादित्याह सइति अन्वगंतरम् २२ तत्रराज्ञ्याकिमदायीतितत्राह शतरूपेति परिबर्हान्वरवध्वोर्दीयमानद्रव्याणि तानि

यतोभवद्विश्वमिदंविचित्रंसंस्थाप्यतेयत्रचवावतिष्ठते ॥ प्रजापतीनांपतिरेषमह्यंपरंप्रमाणंभगवाननंतः २० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ सउग्रधन्वन्नियदेवाबभा
षआसीच्चतूष्णीमरविंदनाभम् ॥ धियोपगृह्णन्स्मितशोभितेनमुखेनचेतोलुलुभेदेवहूत्याः २१ सोनुज्ञात्वाव्यवसितंमहिष्यादुहितुःस्फुटम् ॥ तस्मै
गुणगणाढ्यायददौतुल्यांप्रहर्षितः २२ शतरूपामहाराज्ञीपारिबर्हान्महाधनान् ॥ दंपत्योःपर्यदात्प्रीत्याभूषावासःपरिच्छदान् २३ प्रत्तांदुहितरंसम्राट्
सदृक्षायगतव्यथः ॥ उपगुह्यचबाहुभ्यामौत्कंठ्योन्मथिताशयः २४ अशक्नुवंस्तद्विरहंमुंचन्बाष्पकलांमुहुः ॥ आसिंचदंबवत्सेतिनेत्रोदैर्दुहितुःशिखाः
२५ आमंत्र्यतंमुनिवरमनुज्ञातःसहानुगः ॥ प्रतस्थेरथमारुह्यसभार्यःस्वपुरंनृपः २६ उभयोर्ऋषिकुल्यायाःसरस्वत्याःसुरोधसोः ॥ ऋषीणामुपशां
तानांपश्यन्नाश्रमसंपदः २७ तमायांतमभिप्रेत्यब्रह्मावर्तात्प्रजाःपतिम् ॥ गीतसंस्तुतिवादित्रैःप्रत्युदीयुःप्रहर्षिताः २८ बर्हिष्मतीनामपुरीसर्वसंपत्सम
न्विता ॥ न्यपतन्यत्ररोमाणियज्ञस्यांगंविधुन्वतः २९ कुशकाशास्तएवासन्शश्वद्धरितवर्चसः ॥ ऋषयोयैःपराभाव्ययज्ञघ्नान्यज्ञमीजिरे ३०

लोकविलक्षणानिकिंनेत्याह भूषेति २३ पुत्रींदत्त्वाकिंचित्कालमत्रैवतत्स्नेहादवात्सीत्किंनेत्याह प्रत्तेति सदृक्षायसमानाय अनेनमनुःस्वकुमारींराजकुमाराभावाच्छांदसायदत्तवानित्यपवा
दमपाकरोति २४ बाष्पकलाअश्रुबिंदून् नेत्रोदैर्नेत्रजलैः शिखाःकेशभारान् २५ २६ राजामहतिगहनेकक्षेस्थितायकस्मैचिन्मूलफलाशनायतापसायपुत्रींदत्त्वायाम्यहमित्यनुशोकानुत्पादकं
स्वराजधानीविशिष्टसंपत्समुद्रमृषीणामाश्रममंडलंददर्शस्वपुरींप्रयादित्याह उभयोरिति ऋषिकुल्यायाऋषिकुलप्रियायायारोधसोस्तीरयोःस्थितानामुपशांतानामतिशयितभगवन्निष्ठानाम् २७ मनोःराजे
तिशब्दार्थंलक्षयति तमायांतमिति अनेनमर्यादानुरागेणरंजनाद्राजेतिशब्दोनिरुक्तइतिध्वनयति २८ इयमपिनगरीतरक्षेत्रेभ्योपिपुण्यतमेतिश्रैष्ठ्यमाह न्यपतन्निति जलार्द्रमंगंविधुन्वतोयज्ञवराहस्यां
गाद्रोमाणिज्ञानानंदलक्षणानियत्रबर्हिष्मत्यांन्यपतन् सहस्रशोववाराअभिव्यक्ताअभूवन्नित्यर्थः २९ रोम्णामवतारत्वेकुशकाशात्मकत्वंकथमितितत्राह तइति सप्तसुप्रथमेतिसूत्रात्तेभ्योज्ञानानं
दलक्षणेभ्योवतीर्णेभ्योरोमभ्यएवकुशकाशाआसन्नित्यन्वयः प्रथमप्राप्तपरित्यागेकिंकारणमितिचेन्नहरेर्हेयोपादेयराहित्यात् न्यपतन्नित्युक्त्याकिंनस्यादितिचेन्न ज्ञानानंदस्वरूपेभ्योरोमभ्योस्यकुशाद
य । विधुन्वतःप्रयागेषुवाराहवपुषोभवन् । तानिरोमाणिदेवस्यरूपाण्यासन्सहस्रशइतिवाक्यविरोधात् । रोम्णांकर्कशत्वात्कुशकाशानामकर्कशत्वेनसुकुमारकांतिमत्त्वात्नरोमत्वंयुक्तमितिभावेनाह

लसदिति लसद्धरितवर्चसोभास्वद्दूर्वांकुरश्यामरोचिषः यथायोदाहकत्वमन्यनियतमेवं कुशादीनामवध्यराक्षसपरिभावकत्वंभगवद्रोमशक्तिनियुक्तमतस्तएवास्मितिव्यपदेशइतिभावेनाह ऋषयइति पराभा
व्यपराभूययज्ञंभगवंतं ३० इतोपिकुशादीनांरोमव्यपदेशोयुज्यते यज्ञांगत्वेनविष्णुपदप्राप्तिहेतुत्वादित्याशयेनाह कुशेति कुशकाशमयंकुशकाशनिर्मितं यत्रकुशकाशाकरेपुरोस्थित्वामनुर्यज्ञपुरुषमयजत्तेन
मनुनायतोयस्यबर्हिषोगुणात्स्थानगुणाद्धाद्दढमक्षयंस्थानंविष्णुपदंलब्धं अनेनबर्हिष्मतीतिशब्दार्थोनिरुक्तइतिज्ञायते ३१ समनुरेवंविधांबर्हिष्मतींनामपुरींनिर्विश्यसुखमावसदित्यन्वयः तस्याविषयभो
गाभावेशून्यागारस्थवत्किंसुखमत्राह तस्यामिति तस्यांपुर्यांविद्यमानंभवनंप्रविष्टःकामान्भोगान्विषयभोगोधर्मादिपुरुषार्थविरोधेनदुःखहेतुरित्यतउक्तमन्याविरोधतइतिअन्यस्यधर्मादेरविरोधेन ३२
धर्माद्यविरोधेनविषयभोगः कथमत्राह संगीयमानेति अनुबद्धेनास्निग्धेन ३३ ग्राहग्रस्तस्येवविषयासक्तस्यहारिकथाश्रवणेनकिंफलमत्राह निष्णातामिति योगमायासुयोगसामर्थ्येष्वणिमादिषु मुनिंसर्वज्ञं
वेत्तावेद्यस्यसर्वस्यमुनिःसद्भिरुदाहृतइत्यभिधानं स्रंसयितुंहरिकथाश्रवणात्श्लथयितुम् ३४ विषयसेवायाःप्राबल्येकथंनशेकुरितिवचनमित्याशंक्यहारिकथाश्रवणादेर्नैरंतरत्वेनसंवार्धितापचयत्वेनवतो

कुशकाशमयंबर्हिरास्तीर्यभगवान्मनुः ॥ अयजद्यज्ञपुरुषंलब्धंस्थानंयतोदृढम् ३१ बर्हिष्मतींनामपुरींनिर्विश्यसुखमावसत् ॥ तस्यांप्रविष्टोभवनंता
पत्रयविनाशनम् ॥ सभार्यःसप्रजःकामान्बुभुजेन्याविरोधतः ३२ संगीयमानसत्कीर्तिःसस्त्रीभिःसुरगायकैः ॥ प्रत्यूषेष्वनुबद्धेनहृदाशृण्वन्हरेःकथाः
३३ निष्णातंयोगमायासुमुनिंस्वायंभुवंमनुम् ॥ यदास्रंसयितुंभोगानशेकुर्भगवत्परम् ३४ अयातयामास्तस्यासन्यामाःस्वांतरयापनाः ॥ शृण्वतो
ध्यायतोविष्णोःकुर्वतोब्रुवतःकथाः ३५ सएवंस्वांतरंनिन्येयुगानामेकसप्ततिम् ॥ वासुदेवप्रसंगेनपरिभूतगतित्रयः ३६ शारीरामानसादिव्याःपर्यासे
येचमानुषाः ॥ भौतिकाश्चकथंक्लेशाबाधंतेहरिसंश्रयम् ३७ यःपृष्टोमुनिभिःप्राहधर्मान्नानाविधान्शुभान् ॥ नृणांवर्णाश्रमाणांचसर्वभूतहितःसदा ३८
एतत्तआदिराजस्यमनोश्चरितमद्भुतम् ॥ वर्णितंवर्णनीयस्यतदपत्योदयंशृणु ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेत्रयोविंशतितमोध्यायः॥२३॥
श्रीशुकउवाच ॥ पितृभ्यांप्रस्थितेसाध्वीपतिमिंगितकोविदा ॥ नित्यंपर्यचरत्प्रीत्याभवानीवभवंप्रभुम् १ विस्रंभेणात्मशौचेनगौरवेणदमेनच ॥ शु
श्रूषयासौहृदेनवाचामधुरयाप्रभो २

पिप्राबल्यातिशयादितिभावेनाह अयातयामाइति यातयामंगतरसं। गतसारंयातयामंयामःसारइहोच्यतइतिवचनादयातयामाअगतसारानानिष्फलाइत्यर्थः। यामाःकालावयवाःस्वांतरयापनाःस्वावसान
कारिणः ३५ सकालावधिःकियानित्यत्राह सएवमिति स्वांतरंस्वकालावधिंपरिभूतंनिरस्तंगतीनांतिर्यग्यातनातमसांत्रयंयेनसतथा ३६ शारिरादिक्लेशोपद्रुतत्वेनयामानामगतसारत्वंकथमत्राह शारी
राइति पर्यासेमानुषत्वेनावस्थानेपिमानुषामनुष्येभ्योजाताः भौतिकाभूतप्रेतादिभ्योजाताः३७धर्मशास्त्रप्रणेतृत्वाल्लोकहितकरस्यनकोप्युपद्रवइत्याशयेनाह यःपृष्टइति ३८ मनुचरितमुपसंहृत्यवक्तव्यांशं
प्रतिजानीते एतत्तइति तस्यमनोरपत्यस्यदेवहूत्याउदयंसमृद्धिंशृण्वति ॥३९॥ इतिश्रीभा०म०तृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रयोविंशोध्यायः ॥२३॥ पितृभ्यांमातापितृभ्यांमातापितरौपितरावि
त्यभिधानं। इंगितकोविदाचित्तस्थविज्ञाननिपुणा। भवानीपार्वती १ विस्रंभेणपत्युरेवाभीष्टसिद्धिःस्यादितिनिश्चयलक्षणेनविश्वासेनआत्मशौचंमनःशुद्धिःशुश्रूषयाहितश्रवणेच्छया सौहृदमनिमित्तस्नेहः २



SGDF

कामोविषयेच्छा दंभआत्मनिअविद्यमानमाहात्म्यप्रकटनं अघंपापव्यसनं तेजीयांसमतींद्रियकरणशक्तिमंतम् ३ संतोषलक्षणमादिमंसंभाषणंतदभूदित्याह सवाइति पुत्रादिमहाशिषआशासा
नामिच्छंतीम् ४ क्षामांम्लानामतएवकर्शितांलघ्वीभूतशरीरयष्टिम् ५ परमभक्त्यादिकमस्तीतिकुतोलक्ष्यतइतितत्राह यइति योदेहिनामत्यंतसुहृत्अयंस्वदेहः समुचितंस्नानालंकारभोज
नादिलक्षणंप्रतिनापेक्षितःकिमितितत्राह क्षपयितुमिति यदर्थेयस्यममप्रीत्यर्थंक्षपयितुंकृशीकर्तुं ममकृशदेहदर्शनेनैवअयंतुष्टःस्यादितियदतोहंतवतुष्टइत्यन्वयः ६ किमनयागुडजिह्विकयाम
धुरयावाण्यापुरुषार्थानुपयोगिन्येत्याशंक्यतुष्टिफलंप्रत्यक्षयति यामइति स्वधर्मनिरतस्यमेममतपआदिसाधनैर्विजितोपार्जितातस्यहरेरनुभावनयानिरंतरोपासनयाउत्पन्नभगवत्प्रसादादवरुद्धावशी
कृतायातांमेममविद्यमानांदृष्टिंप्रपश्य सन्निकृष्टफलत्वात्तुभ्यंवितरामि तयाकिंतत्राह अभयामिति अभयप्रदामशोकांदुःखविनाशनीं मदनुभावनयेतिपाठेममानित्यशुश्रूषालक्षणयोपासनया
त्वयावरुद्धाउपदेशयोग्यताकारितेत्यर्थः आत्मयोगश्चित्तनिरोधलक्षणः ७ मोक्षव्यतिरिक्तपुरुषार्थानांक्षणभंगुरत्वेनतत्साधनमायासेननपृथगनुष्ठेयमेतदविनाभूतत्वाच्चेत्यभिप्रेत्याह अन्यइति स्व
र्गाद्यवाप्तिसाधनोपदेशंविहायचतुर्थपुरुषार्थप्राप्त्युपायोपदेशःकस्मादित्यतोवाह अन्येपुनरिति उरुक्रमस्यभगवतोभ्रुवउद्विजृंभतोविनाशकलक्षणस्फुरणेनविभ्रंशिताविनाशिताअर्थरचनात्रिषयभो

विसृज्यकामंदंभंचद्वेषंलोभमघंमदम् ॥ अप्रमत्तोद्यतानित्यंतेजीयांसमतोषयत् ३ सवैदेवर्षिवर्यस्तांमानवींसमनुव्रताम् ॥ दैवाद्गरीयसःपत्युराशासा
नांमहाशिषः ४ कालेनभूयसाक्षामांकर्शितांव्रतचर्यया ॥ प्रेमगद्गदयावाचापीडितःकृपयाब्रवीत् ५ तुष्टोहमद्यतवमानिनिमानदायाःशुश्रूषयापरमया
परयाचभक्त्या ॥ योदेहिनामयमतीवसुहृत्स्वदेहोनापेक्षितःसमुचितंक्षपयितुंयदर्थे ६ यामेस्वधर्मनिरतस्यतपःसमाधिविद्यात्मयोगविजिताभगवत्प्र
सादात् ॥ तामेवतेतदनुभावनयावरुद्धाद्दृष्टिंप्रपश्यवितराम्यभयामशोकाम् ७ अन्येपुनर्भगवतोभ्रुवउद्विजृंभविभ्रंशितार्थरचनाःकिमुरुक्रमस्य ॥ सिद्धा
सिभुंक्ष्वविभवान्निजधर्मदोहान्दिव्यान्नरैर्दुरधिगानपिविक्रियाभिः ८ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवंब्रुवाणमबलाखिलयोगमायाविद्याविचक्षणमवेत्यगताधिरा
सीत् ॥ संप्रश्रयप्रणयविह्वलयागिरेषद्व्रीडावलोकविलसद्धसिताननाह ९ ॥ देवहूतिरुवाच ॥ राद्धंबतद्विजवृषैतदमोघयोगमायाधिपेत्वयिविभोतदवैमि
भर्तः ॥ यस्तेभ्यधायिसमयःसकृदंगसंगोभूयाद्गरीयसिगुणप्रसवःसतीनाम् १०

गचमत्कारायेषांतेतथोक्ताः इतियस्मात्तस्मात्तदुपदेशेनकिंनकिमपीत्यर्थःस्वर्गादीनांभवद्विजृंभानुगृहीतावस्थानत्वात्तदनुग्रहेणतत्प्राप्तिःकिंवाच्येतिस्वनियमितंकंठोक्तीकरोति सिद्धासीतिनकेवलंचतुर्थ
पुरुषार्थेनत्वंसिद्धासिकिंत्वपेक्षिताशेषपुरुषार्थेनापि तत्कथमत्राह भुंक्ष्वेति निजधर्मस्यदोहायेषांतेतथातान् अश्वमेधादिविशिष्टक्रियाभिःसाधनैरपिनरैर्दुराधिगान् अधिगंतुमशक्यान् अनेनभगवदनुग्र
हएवालमेतदवाप्तयेनकर्मादिकमित्युक्तंभवति ८ एवमुपदिष्टायादेवहूत्यामनसिकिमभूदितितत्राह एवमिति अखिलासुयोगमायाविद्यासुअणिमाद्यष्टांगयोगसामर्थ्यसिद्धिकरीषुविचक्षणंनिपुणं भर्तुःप्रस
न्नतामवेत्यावेक्ष्यसदाशुश्रूषानिरतत्वेनतदवसरोपिनास्तीतिगताधिःनिरस्तमनःपीडा एतत्कथमवगतमत्राह संप्रश्रयेति प्रश्रयेणविनयगुणेनसहवर्ततइतिसप्रश्रयःसचासौप्रणयःस्नेहप्रसरःतेनविह्वला
स्खलंतीतयाव्रीडयावलोकेनविलसच्छृंगारविशेषंकुर्वद्धसितंमंदस्मितंयस्यतत्तथा व्रीडावलोकविलसद्धसितमाननंयस्याःसातथा ९ स्वयंप्रसन्नेंद्रियत्वात्श्रोतुश्चप्रसादजनकवाक्यमाहेत्याह राद्धमिति
हेद्विजवृषब्राह्मणश्रेष्ठयद्भवीष्येतत्सर्वंराद्धंसिद्धं हेभर्तःअमोघयोगमायायाअधिपेत्वयियद्योगसामर्थ्यंतदहमवैमीति अर्थांकितवापेक्षितमत्राह यस्तइति तेतवसकृदंगसंगःशरीरस्पर्शलक्षणोग्राम्यधर्मः सम
योभ्यधायिसभूयादितिप्रार्थ्यइतिशेषः सकृदंगसंगेनकिंफलंस्यादितितत्राह वरीयसीति सतीनांपतिव्रतानांस्त्रीणांवरीयसिगुणोत्तमेपत्यौसकृदंगसंगोगुणप्रसवःगुणाढ्यंपुत्रंप्रसूतेइतिसफलएवेत्यर्थः १०

SGDF

तर्हितथास्त्वित्याशंक्यकृत्यंकिंचिदस्तीत्याह तत्रेति तत्रसकृदंगसंगविषयेंयथोपदेशंशास्त्रोपदेशमनतिक्रम्यकृत्यमितिकर्तव्यतामुपशिक्षविद्यामुपादत्स्व कुतोविद्योपादानमत्राह येनेति अतिरिरंसयाग्रा
म्यधर्मेच्छयाकर्शितएषमेमम आत्मादेहोयेनविद्योपादानेनसिध्येतसफलोभूयात्सकामोस्तुकिमुद्दिश्यैत्यतउक्तं तेकृतइति त्वत्कृतमनोभवेनत्वन्निमित्तकामेनधर्षितायाअभिभूतायाःकीदृक्विद्योपादा
नकामइतितत्राह तदीशेति यत्सार्वभौमसुन्यामममसदृशंयोग्यंतद्भवनंविद्यासामर्थ्येनविचक्ष्वदृष्ट्वाकुर्वित्यन्वयः अतितरांरिरंसयारंतुमिच्छयातेतवमनोभवधर्षितायामेएषकामःकमनीयआत्माकायोयेनावि
द्याबलेनरचितेनगृहादिनासिध्येतताद्दृशंभवेंविचक्ष्वेतिवा ११ विषयेभ्यआहृत्यात्मन्येवाधिष्ठापितसर्वेंद्रियग्रामोपिकर्दमः आश्रितवत्सलामहांतइतिभावंदर्शयन्प्रियावचनंपालयन्योगविद्याबले
नतत्क्षणएवगृहंनिर्ममइत्याह प्रियाइति याद्दृशेनभगवद्ध्यानेनाभीष्टंस्यात्ताद्दृशंयोगमनुतिष्ठन् आविरचीकरत्प्रकाशयामास १२ श्रोतॄणांभगवद्ध्यानमाहात्म्येश्रद्धातिशयजननायाप्राकृतंप्राकृतमिववर्ण

तत्रेतिकृत्यमुपशिक्षयथोपदेशंयेनैषमेकर्शितोतिरिरंसयात्मा ॥ सिध्येतते कृतमनोभवधर्षितायाःकामस्तदीशभवनंसदृशंविचक्ष्व ११ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ प्रियायाःप्रियमन्विच्छन्कर्दमोयोगमास्थितः ॥ विमानंकामगंक्षत्तस्तर्ह्येवाविरचीकरत् १२ सर्वकामदुघंदिव्यंसर्वरत्नसमन्वितम् ॥ सर्वर्द्ध्युपचयोदर्कं मणिस्तंभैरुपस्कृतम् १३ दिव्योपस्करणोपेतंसर्वकालसुखावहम् ॥ पट्टिकाभिर्विचित्राभिःपताकाभिरलंकृतम् १४ स्रग्भिर्विचित्रमालाभिर्मंजुसिंजत्षडंघ्रिभिः ॥ दुकूलक्षौमकौशेयैर्नानावस्त्रैर्विराजितम् १५ उपर्युपरिविन्यस्तनिलयेषुपृथक्पृथक् ॥ क्ऌप्तैःकशिपुभिःकांतंपर्यंकव्यजनासनैः १६ तत्रतत्रविनिक्षिप्तनानाशिल्पोपशोभितम् ॥ महामरकतस्थल्याजुष्टंविद्रुमवेदिभिः १७ द्वास्सुविद्रुमदेहल्याभातंवज्रकपाटिमत् ॥ शिखरेष्विंद्रनीलेषुहेमकुंभैरधिष्ठितम् १८ चक्षुष्मत्पद्मरागाग्र्यैर्वज्रभित्तिषुनिर्मितैः ॥ जुष्टंविचित्रवैतानैर्महार्हैर्हेमतोरणैः १९ हंसपारावतव्रातैस्तत्रतत्रनिकूजितम् ॥ कृत्रिमान्मन्यमानैःस्वानधिरुह्याधिरुह्यच २० विहारस्थानविश्रामसंवेशप्रांगणाजिरैः ॥ यथोपजोषंरचितैर्विस्मापनमिवात्मनः २१ ईदृग्गृहंतत्पश्यंतीं नातिप्रीतेनचेतसा ॥ सर्वभूताशयाभिज्ञःप्रावोचत्कर्दमःस्वयम् २२ निमज्ज्यास्मिन्ह्रदेभीरुविमानमिदमारुह ॥ इदंशुक्लकृतंतीर्थमाशिषामापयेतृणाम् २३ सातद्भर्तुःसमादायवचःकुवलयेक्षणा ॥ सरजंबिभ्रतीवासोवेणीभूतांश्चमूर्धजान् २४ अंगंचमलपंकेनसंछन्नंशबलस्तनम् ॥ आविवेशसरस्वत्याःसरःशिवजलाशयम् २५

यति सर्वकामेत्यादिना सर्वासांसमृद्धीनांउपचयेनसमाहारेणउदर्कमुत्कृष्टं एतदेवविशिनष्टि मणिस्तंभैरिति उपस्कृतमलंकृतम् १३ दिव्यानिकुलालादिरचनारहितान्युपस्कराणिभांडादिगृहसाधना
नितैर्युक्तं पट्टिकाभिःपट्टवस्त्रकृताभिः १४ विचित्रमालाभिः नानाविधपुष्परचिताभिःस्रग्भिर्मालाभिर्मंजुमधुरंसिंजंतःशब्दंकुर्वंतःषडंघ्रयोभ्रमरायासुतास्तथोक्तास्ताभिः १५ कशिपुभिःशय्याभिः
पर्यंकैर्मंचैः १६ १७ द्वास्सुद्वारेषुविद्रुमदेहल्यानिर्मितद्वारबंधेन । देहलीद्वारबंधःस्यादितिच । वज्ररत्नकृताःकपाटयोयस्मिन्संतीतिवज्रकपाटिमत् १८ चक्षुष्मंतोदीप्तिमंतःपद्मरागाअग्र्याः
विचित्राणांवितानानांसमूहैः १९ कृत्रिमान्शोभार्थंकृतान्स्वान्अकृत्रिमान्मन्यमानैः २० शयनानिवेशनंसंवेशः प्रांगणंगृहपूर्वभूमिरजिरंगृहबाह्यसंस्कृतभूमिः यथोपजोषंयथासुखम् २१ परिचा
रिकाभावाभ्यातिप्रीतेन सर्वभूतानामाशयमभिप्रायमभितोजानातीतिसर्वभूताशयाभिज्ञः २२ आशिषांशुभानांचाप्तये प्राप्तये एवंविधेह्रदतीर्थे २३ सरजंधूलिधूसरम् २४ मलेनकिट्टेनयद्बद्धेन
पंकेनकर्दमेनकल्मषेणवा शबलौकृष्णपांडुरौस्तनौयस्मिंस्तत्तथातत् सरस्वत्याःसरोह्रदंशिवानांजलानामाशयंस्थानम् २५

SGDF Sri Gargeshwari Digital Foundation

हृदंप्रविश्यकिमकरोदित्यत्राह सांतःसरसीति वेश्मगृहं तत्रस्थितादशशतानिसहस्रंकैशोरवयसःषोडशवर्षवयसउत्पलगंधवत्गंधोयासांताउत्पलगंधयः २६ पथितृणदर्शनवदेतद्दर्शनेनकिमस्याः
प्रयोजनमितितत्राह तांदृष्ट्वेति अनेनाभ्युत्थानप्रणामसंभाषणादिप्रयोजनमुक्तंभवति कर्मकरीःकर्मकर्यः शाधिअनुशासनंकुरु २७ कीदृशंपरिचारकर्मकुर्वन्नितितत्राह स्नानेनेति महत्यारा
ध्याअर्हेणयोग्येन मनस्विनींप्रसन्नमनसं नूत्नेनूतने २८ वरीयांसिवरणीयतमानिद्युमंतिकांतिमंति सर्वगुणैर्भक्ष्यभोज्यचोष्यलेह्यलक्षणैरुपेतं मधुरादिषड्गुणोपेतंवा आमृतवत्स्वादुमद्यंयस्मिंस्त
दमृतासवम् २९ भर्तृसान्निध्याभावेशरीरशृंगारेणांकितत्रवक्ति अथेति आदर्शेदर्पणे आत्मानंशरीरंविरजंनिर्मलंकृतस्वस्त्ययनंदासीभिःकृताशीर्वचनम् ३० कुलस्त्रीतुशिरःस्नानमुत्सवेस्नातुतैलतः ।
वारेवापैतृकेकर्मण्यन्यदाकंठसंप्लुवाइतिस्मार्ताः ३१ पूर्वपश्चिमभागापेक्षयाश्रोण्योरिति रुचकेनवृत्ताकारेणकंठाभरणेन ३२ सुभ्रुवादिभिश्चलसत्चकासन्मुखंयस्मिंस्तत्तथोक्तं पद्मकोशंस्पर्धतइतिपद्म
कोशस्पृत्तेन ३३ एवंविधमात्मानंदृष्ट्वायदाऋषीणांऋषभंदयितंश्रेष्ठंपतिं पतिसमीपेइदंसर्वंशोभतइतिसस्मारततस्तदासप्रजापतिर्यत्रास्तेस्वयंचताभिःस्त्रीभिःसहतत्रैवास्तइत्यन्वयः ३४ यदासाभर्तुः
पुरस्तात्स्थितंस्त्रीसहस्रैश्चवृतंआत्मानमद्राक्षीत्तदातस्यकर्दमस्ययोगगतिंभगवद्ध्यानफलंनिशाम्यकिमिदंचित्रमितिसंशयंविस्मयंप्रत्यपद्यत नतुकोटिद्वयावलंबिविकल्पं प्रागेवनिश्चायकधर्मदर्शनादि
सांतःसरसिवेश्मस्थाःशतानिदशकन्यकाः ॥ सर्वाःकिशोरवयसोददर्शोत्पलगंधयः २६ तांदृष्ट्वासहसोत्थायप्रोचुःप्रांजलयःस्त्रियः ॥ वयंकर्मकरीस्तुभ्यंशा
धिनःकरवामकिम् २७ स्नानेनतांमहार्हेणस्नापयित्वामनस्विनीम् ॥ दुकूलेनिर्मलेनूत्नेददुरस्यैचमानदः २८ भूषणानिपरार्ध्यानिवरीयांसिद्युमंतिच ॥
अन्नंसर्वगुणोपेतंपानंचैवामृतासवम् २९ अथादर्शेस्वमात्मानंस्रग्विणंविरजांबरम् ॥ विरजंकृतस्वस्त्ययनंकन्याभिर्बहुमानितम् ३० स्नाताकृतशिरःस्ना
नंसर्वाभरणभूषितम् ॥ निष्कग्रीवंवलयिनंकूजत्कांचननूपुरम् ३१ श्रोण्योरधस्तयाकांच्याकांचन्याबहुरत्नया ॥ हारेणचमहार्हेणरुचकेनचभूषितम्
३२ सुभ्रुवासुदताश्लक्ष्णस्निग्धापांगेनचक्षुषा ॥ पद्मकोशस्पृधानीलैरलकैश्चलसन्मुखम् ३३ यदासस्मारऋषभमृषीणांदयितंपतिम् ॥ तत्रचास्तेसह
स्त्रीभिर्यत्रास्तेसप्रजापतिः ३४ भर्तुःपुरस्तादात्मानंस्त्रीसहस्रवृतंतदा ॥ निशाम्यतद्योगगतिंसंशयंप्रत्यपद्यत ३५ सतांकृतमलस्नानांविभ्राजंतीमपूर्वव
त् ॥ आत्मनोबिभ्रतीरूपंसंवीतरुचिरस्तनम् ३६ विद्याधरीसहस्रेणसेव्यमानांसुवाससम् ॥ जातभावोविमानंतदारोहयदमित्रहन् ३७ तस्मिन्नलुप्तम
हिमाप्रिययानुषक्तोविद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्विमाने ॥ बभ्राजउत्कचकउद्गुणपानवीच्यस्ताराभिरावृतइवोडुपतिर्नभस्थः ३८
त्यर्थः ३५ अर्थक्रियायोग्यत्वान्नविकल्पापरपर्यायःसंशयोभूत्किंतुविस्मयएवेतिभावेनव्यवायोपक्रमंवक्ति सतामिति स्तनपट्टिकयासंवीतौरुचिरौस्तनौयस्यतत्तथा ३६ जातभावःप्रादुर्भूतव्य
वायलीलारंभः ३७ जातभावइत्युक्तंविवृणोति तस्मिन्निति सतस्मिन्विमानेबभ्राजेचकासइत्यन्वयः प्रकाशयोग्यगुणानाह अलुप्तेत्यादिना अलुप्तमहिमाअपरिच्छिन्नमाहात्म्यःग्राम्यकर्मास
क्तस्यापिसामर्थ्यलोपोनास्तीत्यर्थः सर्वेंद्रियाणांजरयंतितेजइतिश्रुतेरितरेषांसस्यादितिमाहात्म्यलोपशंकाकारणमाह प्रियेति आलिंगनेचुंबनेवाप्यनुषंगोनुवर्ततइति अंगमर्दनादिनाउपचीर्णउप
चूर्णितंशुश्रूषितंवपुर्यस्यसतथा अनेनसुरतालयेस्त्रियएवपारिचारकाइतिसूचितं कचःकलंकेदोषेचकुंतलेभ्रमरेतथाइत्यभिधानादुत्कचकउद्धृतदोषः उत्कृष्टोगुणोयस्यतदुद्गुणंतच्चपानंपातुंयोग्यमधरामृतंत
दुद्गुणपानंतस्यवीचिःपरंपरास्यास्तीत्युद्गुणपानवीच्यःमत्वर्थेयत्प्रत्ययः यद्वाउद्गुणपानःउत्तमाधरामृतश्चवीच्यएवावीच्यःप्राप्तषोडशवर्षः प्राप्तषोडशवर्षःसन्नावीच्यइतिकथ्यतइतिच बुद्ध्यवतारार्थं
दृष्टांतमाहताराभिरिति उडुपतिश्चंद्रःउक्तविशेषणानियथासंभवंचंद्रेपिघटनीयानि ३८

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

वनजलक्रीडादीनांसुरतांगत्वात् तदप्यनेनानुष्ठितमितिभावेनकामगमित्युक्तंविवृणोतिश्लोकद्वयेन तेनेति तेनविमानेनाष्टानांलोकपालानामिंद्रादीनांविहारःक्रीडायासुतास्तथोक्ताःकुलाचलेंद्राणांस
मकुलपर्वतानांद्रोण्योनितंबगुहास्तासुअष्टलोकपविहारकुलाचलेंद्रद्रोणीषुवैश्रवणवच्चिरंरेमेइत्यन्वयः पाषाणसंधिषुसूर्यकिरणसंतापसंभूतनिदाघेषुस्वतःकामाग्निनातप्तस्यसुरतोत्सवानुभवःकथंघटतइत्य
तउक्तमनंगेति अनंगसखोमारुतोवायुस्तेनसौभगासुसुंदरसुखासुद्युधुनीआकाशगंगातस्याःपातेनप्रस्रवणेनाशिवःकर्णसुखःस्वनःशब्दोयासुतास्तासु अनेनविशेषणद्वयेनमांद्यशैत्यमितिगुणद्वयमुक्तं लल
नाःस्त्रियःवरूथःसमूहः उभयत्रसमम् ३९ इदानींसौरभ्यंध्वनयति वैस्रंभकेसुरवनइति ४० इतरेषांवैमानिकानांविमानानांस्वाधिकृतेष्वेवप्रदेशेषुसंचारादस्यविमानस्यविशेषाभावादयंसर्वातिशयी
त्याह भ्राजिष्णुनेति विमानेनचरंतीतिवैमानिकास्तान् ४१ एतदैश्वर्यंनस्वानियतंश्रीनारायणप्रसादायत्तमित्याशयेनाह किंदुरापादनमिति उद्दामचेतसामगाधबुद्धीनांतीर्थंशुद्धजलंगंगापदोयं
स्यसतीर्थपादस्य ।४२ बह्वाश्चर्यात्भूगोलकादधिकैश्वर्यातिशयःस्वाश्रमइतिभावेनततस्तस्यनिवृत्तिंवक्तिप्रेक्षयित्वेति स्वसंस्थयास्वसमाख्यायाद्वीपास्तावत्प्रदेशोपेतंभूगोलकंभूमंडलम् ४३ बिंदुसरः

तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेंद्रद्रोणीष्वनंगसखमारुतसौभगासु ॥ सिद्धैर्नुतोद्युधुनिपातशिवस्वनासुरेमेचिरंधनदवल्ललनावरूथी ३९ वैस्रंभकेसुरवने नंदनेपुष्पभद्रके ॥ मानसेचैत्ररथ्येचसरेमेरामयासह ४० भ्राजिष्णुनाविमानेनकामगेनमहीयसा ॥ वैमानिकानत्यशेतचरन्लोकान्यथानिलः ४१ किंदुरापादनंतेषांपुंसामुद्दामचेतसाम् ॥ यैराश्रितस्तीर्थपदश्चरणोव्यसनात्ययः ४२ प्रेक्षयित्वाभुवोगोलंपत्न्यैयावान्स्वसंस्थया ॥ बह्वाश्चर्यंमहायोगीस्वाश्रमायन्यवर्तत ४३ विभज्यनवधात्मानंमानवींसुरतोत्सुकाम् ॥ रामांनिरमयन्रेमेवर्षपूगान्मुहूर्तवत् ४४ तस्मिन्विमानउत्कृष्टांशय्यांरतिकरींश्रिता ॥ नचाबुद्ध्यततंकालंपत्यापीच्येनसंगता ४५ एवंयोगानुभावेनदंपत्योरममाणयोः ॥ शतंव्यतीयुःशरदःकामलालसयोर्मनाक् ४६ तस्यामाधत्तरेतस्तांभावयन्नात्मनात्मवित् ॥ नवधाविधायरूपंस्वंसर्वसंकल्पविद्विभुः ४७ ततस्ताःसुषुवेसद्योदेवहूतिःस्त्रियःप्रजाः ॥ सर्वास्ताश्चारुसर्वांग्योलोहितोत्पलगंधयः ४८

स्वाश्रमंप्राप्यकिमकार्षीत्कर्दमइतितत्राह विभज्येति महायोगित्वाद्बहुशरीरग्रहणसमर्थःकर्दमआत्मानंस्वंनवधाविभज्य योगशक्त्यानवसंख्याविशिष्टानिशरीराणिगृहीत्वासुरतोत्सुकांमानुषरतिकामु
कींमानवींमनुपुत्रींरामामपितावद्रूपवतींनितरांरमयन्वात्स्यायनोक्तविधिनावर्षपूगान्मुहूर्तवद्रेमइत्यन्वयः ४४ तृतीयपुरुषार्थानुभवईदृगितिव्यनक्ति तस्मिन्निति मसृणत्वाद्रतिकरीं योबहुतिथस्तंका
लम् ४५ इदानींकालंसंख्यातिएवमिति शरदोवत्सराःव्यतीयुरतिक्रांताःकामलालसयोश्चंद्रोदयेवर्धमानसमुद्रतरंगवद्विषयभोगाभिलाषयोः ४६ सुरतफलितमाह तस्यामिति । आत्मवित्त्वंविवृ
णोति सत्येति सत्यसंकल्पोहरिः तंसत्यसंकल्पत्वादिगुणविशिष्टत्वेनवेत्तीति येनयोगुणोहरावुपसंह्रियतेसतद्गुणविशिष्टोभवतीतिन्यायात्स्वयमपिसत्यसंकल्पःस्वंस्वरूपंनवधाविधायतामप्या
त्मनामनसानवधाभावयन्तस्यांगर्भलक्षणंरेतआधत्तेत्यन्वयः योगशक्त्यानवसुस्वस्यव्याप्तिसामर्थ्यंसूचयति विभुरिति अर्धमात्मनइतिपाठेआत्मनोर्धंपत्नींभावयन्नित्यर्थः अर्धोवाएषआत्म
नोयत्पत्नीतिश्रुतेः ४७ शुक्लेनहरीणाऋषयअध्यास्यंस्तेजआत्मनइत्यादावभिहितत्वादाहितःसगर्भःस्त्रीलिंगइतिनिश्चितेपिकतिषुकालान्तरेषुगतेषुसाकिमसूतेतितत्राह ततइति सद्यइत्य
नेननिरस्यत्विकतिष्वितिशंकां ४८



SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

महत्वांयदुत्तरंकार्यंतत्प्रार्थनापूर्वकंकर्तव्यमित्यतोदेवहूतिःपुत्रीणांदानंपुत्रंचपतिंप्रार्थयते पतिमिति प्रव्रजिष्यंतंसंन्यासंकर्तुमिच्छंतंआलक्ष्यविषयविरागादिलक्षणेनज्ञात्वा उशतीपुत्रंकामयमानाऽतएव स्मयमानाविषयाभिलाषिणीवात्मानंदर्शयंतीउत्पत्स्यमानंभर्तृविरहजेनविक्लवेन ४९ विषयाभिलाषंव्यनक्तिलिखंतीति नखाएवमणयःनखमणयस्तेषांश्रीर्यस्यसतथातेन अनेनकामार्ताःपदांगुष्ठे नभूमिमुल्लिखंतीतिवात्स्यायनप्रसिद्धीमितसूचयति ५० किमाहेतिवृत्तमनुवदति सर्वमिति उपोवाहोपचकार अर्थाकितत्राह अथापीति अभयमभयलक्षणंपुत्रम् ५१ किंचतुभ्यंतव दुहितृ भिःसमाःअभयामितिसमान्यतउक्तंस्पष्टयति अपीति त्वयिवनंप्रव्रजितेसंन्यस्यवनंगतेसति ममविशोकायसंसारदुःखप्रहाणायपुत्रःस्यादपिसंभवेत्किंतत्संभवायभवदनुग्रहोभूयादितिशेषः सच्चिदिति पाठेसच्चिदानंदलक्षणःपरमात्मेतिध्वनयति कश्चिदितिपाठेअयमेवार्थःसुट्छांदसः ५२ अथापिपुत्रप्रार्थनव्याजेनेयंविषयाभिलाषुरितिशंकामाभूदित्याह एतावतेति इंद्रियार्थेषुशब्दादिषुप्रसंगो गुणबुद्ध्यातिस्नेहलक्षणोयस्तेनपरित्यक्तोविस्मृतः परमात्मासर्वोत्तमोहरिर्यया सातथोक्तातस्याः ५३ ममगतकालोपिपुरुषार्थहेतुःस्यादितिप्रार्थयतेइत्याह इंद्रियार्थेष्विति यद्यपिइंद्रियार्थेषुसज्जंत्याभ वतःपरमितरविलक्षणंभावंयोगैश्वर्यमजानंत्यामेत्वयिकृतोयःप्रसंगःसतथापिपरमभागवतत्वेनत्वत्संगत्वान्मेअभवायअपुनर्भवायास्त्वित्यन्वयः ५४ ज्ञानंविनासंगस्यपुरुषार्थहेतुत्वंकथमित्यतस्तंविशिनष्टि

पतिंसाप्रव्रजिष्यंतंतदालक्ष्योशतीसती ॥ स्मयमानाविक्लवेनहृदयेनविदूयता ४९ लिखंत्यधोमुखीभूमिंपदानखमणिश्रिया ॥ उवाचललितांवा चंनिरुध्याश्रुकलांशनैः ५० सर्वंतद्भगवान्मह्यमुपोवाहप्रतिश्रुतम् ॥ अथापिमेप्रपन्नायाअभयंदातुमर्हसि ५१ ब्रह्मन्दुहितृभिस्तुभ्यंविमृश्याःपत यःसमाः ॥ अपिस्यान्मेविशोकायत्वयिप्रव्रजितेवनम् ५२ एतावतालंकालेनव्यतिक्रांतेनमेप्रभो ॥ इंद्रियार्थप्रसंगेनपरित्यक्तपरात्मनः ५३ इंद्रियार्थे षुसज्जंत्याप्रसंगस्त्वयिमेकृतः ॥ अजानंत्यापरंभावंतथाप्यस्त्वभवायमे ५४ संयोगःसंसृतेर्हेतुरसत्सुविहितोधिया ॥ सएवसाधुषुकृतोनिःसंगत्वायकल्पते ५५ नेहयत्कर्मधर्मायनविरागायकल्पते ॥ नतीर्थपदसेवायैजीवन्नपिमृतोहिसः ५६ साहंभगवतोनूनंवंचितामायया दृढम् ॥ यत्त्वांविमुक्तिदंप्राप्यनमु मुक्षेहबंधनात् ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा० तृतीयस्कंधेचतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ निर्वेदवादिनीमेवंमनोर्दुहितरंमुनिः ॥ दयालुःशा लिनीमाहशुक्लाभिव्याहृतंस्मरन् १

संयोगइति साधुषुभागवतेषुनिःसंगत्वायसंसारविरागाय अनेनवैराग्यभक्तिज्ञानद्वारासत्संगःपुरुषार्थहेतुरित्युक्तंभवति ५५ सत्संगत्योत्पन्नब्रह्मार्पणबुद्ध्याचिकित्सितस्यकर्मणोद्धारद्वारिकयापरमपुरु षार्थहेतुत्वंनकेवलस्यक्षणिकत्वेनचाचेतनत्वेनचस्वाभीष्टफलदानसामर्थ्याभावादित्याह नेहेति इहकर्मभूमौयेनपुरुषेणयत्क्रियमाणंकर्मधर्मायधर्माख्यपुरुषार्थप्राप्तयेनस्यात् विरागायनकल्पतेवैराग्यो त्पत्तौनसमर्थंस्यात् तीर्थपदस्यहरेःसेवायैचनस्यात्तादृशकेवलस्यकर्मणःकर्तासपुरुषोजीवन्मृतइत्युच्यते अपिशब्देनतस्यजन्मप्रगर्हयति यस्मात्तस्माद्भागवतसंगत्याशिक्षितंकर्मैवकर्तव्यमित्यर्थः ५६ तर्हिकिमर्थंसकृदंगसंगोभूयादितिविषयाभिलाषःप्रार्थितइतितत्राह साहमिति सातादृश्यहंभगवतोहरेर्माययाबंधकशक्त्याढंवंचितानूनंतर्कयामि तर्कनिश्चययोर्नूनमितिच तत्रहेतुमाह यत्त्वामिति संसार विमुक्तिदंत्वांप्राप्यसंसारबंधनान्नमुमुक्षेमुक्तिंनेच्छामीतियस्मादतइति हेत्यनेनसंसारप्रवृत्त्यारंभमेवेच्छामीतिसूचयति ५७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुर्विंशोध्या यः ॥ २४ ॥ हरेरवताराअपिसच्चिदानंददेहत्वाच्छुक्रशोणितसंपर्कप्रारब्धशरीरानभवंतीत्याद्यर्थतात्पर्यावबोधायास्याध्यायस्यारंभःतत्रादौकर्दमेनदेवहूत्युक्तस्यकिमुत्तरत्वेनाभाणीतितत्राह निर्वेदवा दिनीमिति निर्वेदंवैराग्यंवदितुंप्रतिपादयितुंशीलमस्यास्तीतिनिर्वेदवादिनींशालिनींभार्यां । शालिनीमालिनीमाल्याचार्याभार्येतिचोच्यतेइत्यभिधानात् शुक्लनाम्नोहरेरभिव्याहृतंवचनम् १

SGDF

आत्मानंत्वांचमांचप्रतिपितुःशुक्ररूपेणभ्रातृयोनौनक्षरतीत्यक्षरः तत्रहेतुर्भगवानिति २ कदाभ्रतिपरस्यतइत्याशंक्यमदुक्तनियमानंतरमाविर्भविष्पतीतिभावेननियममाह धृतव्रतेति ३ अपिस्पान्मेवि
शोकायेतिप्रश्नंप्रत्याह सत्वयेति ब्रह्माणंचतुर्मुखंविभावयत्युत्पादयतीति ब्रह्मपरमात्मतत्त्वंग्राहयतीतिवा तपश्चर्याबुद्धिमुत्पादयतीतिवा ब्रह्मभावनः औदर्यःपुत्रतयावतीर्णः हृदयग्रंथिमहंकारबंधंसंसार
म् ४ देवहूत्यपिदमादीनांदुःसहत्वान्नेदानींवत्करणंप्रकारांतरंचेदुपादिश्यतामितिभावेनभर्तृवचनंनोपास्तेकिंतुश्रद्धयान्वतिष्ठदित्याह देवहूतीति संसारिचेतनव्यावृत्तयेकूटस्थमिति सर्वव्यापिरूपवन्नो
दासीनंब्रह्मादिज्ञानोपदेष्टारमितिभावेनोक्तं गुरुमिति ५ बहूचामपिसाधनसामग्र्यांकार्यानुत्पत्तिवदत्रापितथाकिंनेत्याह तस्यामिति बहूनांतिथिविशेषाणांकालावयवानांपूरणेकालेगतेसतिकार्दमंकर्द
मभुक्तान्नविकारंरमणीयोगवीर्यंरेतआपन्नःप्रविष्टस्तस्यरेतसआपदंविलापनलक्षणांनयतीतिआपन्नोवा तस्यांदेवहूत्यांजज्ञेप्रादुर्बभूव अस्यायमेवार्थइत्यत्रतादृशंदृष्टांतमाह अग्निरिवेति यथाग्निर्दारु
णिस्थितोदारुतश्चाभिव्यक्तोभवति अतएवतस्यामित्युक्तं पूर्वमपितत्रसत्त्वात् एतत्सर्वं नावतारेष्वपिहरेर्देहःशुक्रादिसंभवः । तथापिशुक्रसंस्थःसन्मातृदेहंप्रविशपच । विलाप्यशुक्रंतत्रैवकेवलज्ञानरूप
तः । उदेतिभगवान्विष्णुःकालेलोकंविडंबयन् । इत्यादिग्रंथांतरसिद्धं । कालेदशमेमासे ६ तत्रसाक्षान्नारायणएवरूपांतरेणाभिव्यक्तोलोकविलक्षणोत्सवदर्शनादितिभावेनतंकालंविशिनष्टि अवादय

ऋषिरुवाच ॥ माखिदोराजपुत्रीत्थमात्मानंप्रत्यनिंदिते ॥ भगवांस्तेक्षरोगर्भमदूरात्संप्रपत्स्यते २ धृतव्रतासिभद्रंतेदमेननियमेनच ॥ तपोद्रविणदानै
श्चश्रद्धयाचेश्वरंभज ३ सत्वयाराधितःशुक्लोवितन्वन्मामकंयशः ॥ छेत्तास्यतिहृदयग्रंथिमौदर्योब्रह्मभावनः ४ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ देवहूत्यापिसंदेशंगौरवे
णप्रजापतेः ॥ सम्यक्श्रद्धायपुरुषंकूटस्थमभजद्गुरुम् ५ तस्यांबहुतिथेकालेभगवान्मधुसूदनः ॥ कार्दमंवीर्यमापन्नोजज्ञेग्निरिवदारुणि ६ अवादयंस्त
दाव्योम्निवादित्राणिघनाघनाः ॥ गायंतितंस्मगंधर्वानृत्यंत्यप्सरसोमुदा ७ पेतुःसुमनसोदिव्याःखेचरैरपवर्जिताः ॥ प्रसेदुश्चदिशःसर्वाअंभांसिचम
नांसिच ८ तत्कर्दमाश्रमपदंसरस्वत्यापरिस्रुतम् ॥ स्वयंभूःसार्धमृषिभिर्मरीच्यादिभिरभ्यगात् ९ भगवंतंपरंब्रह्मसत्वेनांशेनशत्रुहन् ॥ तत्त्वसंख्यान
विज्ञप्त्यैजातंविद्वानजःस्वराट् १० सभाजयन्विशुद्धेनचेतसातच्चिकीर्षितम् ॥ प्रहृष्यमाणैरसुभिःकर्दमंचेदमभ्यधात् ११ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ त्वयामेऽप
चितिस्तातकल्पितानिर्व्यलीकतः ॥ यन्मेसंजगृहेवाक्यंभवान्मानदमानयन् १२

न्नित्यादिना घनाघनाःगर्जन्मेघाजगर्जुरितिशेषः ७ तस्मिन्हरौव्यज्यमाने अपवर्जिताअधःपातिताः ८ इतोपिहरिरेवाभिव्यक्तइतरकथाब्रह्माद्यागमनासंभवादित्याशयेनाह तत्कर्दमेति ९ सरस्वत्या
परिस्रुतमितिविशेषितत्वात्तीर्थस्नानार्थंतेषामागमनंकिंतत्राह भगवंतमिति आद्विष्णोर्जातइत्यजस्यचतुर्मुखत्वेसिद्धेपितस्यभक्त्याद्यतिशयत्वद्योतनायस्वराडिति मनोवाक्कायकर्मभिःस्वतंत्रेराजतइ
तिस्वेनराजतइतिवा नभारतीमेंगमृषेत्यादेः सत्त्वेनसर्वगुणपरिपूर्णत्वेनसिद्धेनांशेन किंप्रयोजनोयमवतारइत्यतउक्तं तत्त्वेति चतुर्विंशतितत्त्वानांसंख्यानंसम्यग्ज्ञानंतस्यविज्ञप्त्यैविज्ञापनाय सत्व
स्यप्रकृतिगुणेष्वेकत्वात्तेनप्राकृतदेहेनजातइत्येवार्थइतीदंचोद्यं । महागुणाभिपूर्णत्वंसत्त्वमित्युच्यतेबुधैरित्यनेनपरिहर्तव्यं । केवलोनिर्गुणश्चेतिश्रुतेश्च अत्रसंख्यानमित्यनेनसम्यग्ज्ञानमेवकथ्यते नतुदुष्टक
पिलोक्तंशास्त्रं कुतः सम्यक्ज्ञानंतुसांख्यंस्यात्तदर्थोयोगउच्यतइतिवचनात् १० ब्रह्मणागत्यकिंवचनमुक्तंतत्राह सभाजयन्नितितस्यहरेश्चिकीर्षितंसम्यक्ज्ञानसाधनशास्त्रनिर्माणेच्छांसभाजयन्साध्वि
तिबहुमानयन् हरेर्भक्तानुकंपितत्वेनप्रहृष्यमाणैरसुभिरिंद्रियैरुपलक्षितश्चशब्देनहरेश्चिकीर्षासभाजनंकर्दमसंभाषणंचसमुच्चिनोति ११ सामान्येनोक्तंविशिनष्टि त्वयेति अपचितिःपूजा केयमपचि
तिरत्राह यन्मेसंजगृहइति १२







SGDF
Sri Gangeshwari Digital Foundation

एतावताकथमपचितिरभूदित्यत्राह एतावतीति बाढमभिमतमनुमन्येतकरोमीतियावत्तावत्येव १३ किमनयास्तुल्याप्रजाःसृजेतिभवदाज्ञानिस्तीर्णेतितत्राह इमाइति सत्यःसंदिग्धिशेषः सतीगुणे नकिंफलंतत्राह सर्गमिति सर्गमवशिष्टामितिशेषः अनेनमदाज्ञाचकृतास्यादित्युक्तंभवति १४ मानुषसर्गस्तुमिथुनेनभाव्यतइतियस्मादतआसांयोग्येभ्योयथारुचिदेहीत्याह अतइति अनेनोभौलो कौचप्राप्नोषीत्याशयेनाह विस्तृणीहीति विस्तृणीहिविस्तृतंकुरु १५ अयंतवगृहेवतीर्णःसाक्षान्नारायणएवनान्यस्तल्लक्षणसद्भावादित्यहंवेद्मि त्वमपितथाविद्धीत्यभिप्रेत्याह वेदाहमिति भूतानांजी वानांशेवधिंपुरुषार्थसाधननिधिंदेहांविभ्राणं कंपिबतिलातिचेतिकपिलंनाम्नाहंवेदेत्यन्वयः १६ योज्ञानविज्ञानयोगेनकर्मणांस्वरूपमुद्धरन्प्रकाशयन् उन्मूलयन्वा यश्चाहिरण्यकेशादिस्वलक्षणलक्षितस्तामि तिशेषः हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेशइत्यादिश्रुतेः १७ स्वस्यजगद्गुरुत्वादिसिद्धयेदेवहूत्याअपिस्वविज्ञानमुपदिशति एषमानवीति तवतत्त्वविज्ञापनेनाविद्यासंशयग्रंथिअज्ञानमविद्याविकल्पःसंशयस्ता भ्यामुत्पन्नग्रंथिंबंधनंपाशलक्षणंछित्त्वागांभूमिंविचरिष्यति स्वपादैकशरणानांतत्त्वज्ञापनायेतिशेषः १८ नकेवलंतवाविद्यासंशयग्रंथिंछिनत्तिकिंत्वन्येषामपीतिभावेनाह अयमिति अयंभगवान्लो

एतावत्येवशुश्रूषाकार्यापितरिपुत्रकैः ॥ बाढमित्यनुमन्येतगौरवेणगुरोर्वचः १३ इमादुहितरःसत्यस्तववत्ससुमध्यमाः ॥ सर्गमेताःप्रभावैःस्वैर्बृंहयिष्यं तिनैकधा १४ अतस्त्वमृषिमुख्येभ्योयथाशीलंयथारुचि ॥ आत्मजाःपरिदेह्यद्यविस्तृणीहियशोभुवि १५ वेदाहमाद्यंपुरुषमवतीर्णंस्वमायया ॥ भू तानांशेवधिंदेहंबिभ्राणंकपिलंमुनिम् १६ ज्ञानविज्ञानयोगेनकर्मणामुद्धरञ्जटाः ॥ हिरण्यकेशःपद्माक्षःपद्म मुद्रापदांबुजः १७ एषमानवितेगर्भंप्रविष्टःकैटभार्दनः ॥ अविद्यासंशयग्रंथिंछित्त्वागांविचरिष्यति १८ अयंसिद्धगणाधीशःसांख्याचार्यैःसुसंमतः ॥ लोकेकपिलइत्याख्यांगंतातेकीर्तिवर्धनः १९ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ तावाश्वास्यजगत्स्रष्टाकुमारैःसहनारदः ॥ हंसोहंसेनयानेनस्वधामप्रत्यपद्यत २० ग तेशतधृतौक्षत्तःकर्दमस्तेनचोदितः ॥ यथोदितंस्वदुहितॄःप्रादाद्विश्वसृजांततः २१ मरीचयेकलांप्रादादनसूयामथात्रये ॥ श्रद्धामंगिरसेयच्छत्पुलस्त्या यहविर्भुवम् २२ पुलहायगतिंयुक्तांक्रतवेचक्रियांसतीम् ॥ ख्यातिंचभृगवेयच्छद्वसिष्ठायाप्यरुंधतीम् २३ अथर्वणेददाच्छांतिंययायज्ञोवितन्यते ॥ विप्रर्षभान्कृतोद्वाहान्सदारान्समलालयत् २४ ततस्तऋषयःक्षत्तःकृतदारानिमंत्र्यतम् ॥ प्रातिष्ठन्नंदमापन्नाःस्वंस्वमाश्रममंडलम् २५

केकपिलइत्याख्यांगंताइत्यन्वयः संसारकंपलयहेतुत्वात्कपिलइत्यस्मिन्नर्थेविमतिपत्तिर्नास्तीत्याह सांख्येति सांख्यशास्त्रंकृत्वाप्रवर्तकत्वेनतदाचार्याणांपुरुषाणांपरमगुरुत्वेनतैःसुसंमतोऽविप्रतिपन्नः कुतर्कबृंहितसांख्यकर्तानायमित्याह सिद्धेति सिद्धामुक्तास्तेषांगणस्याधीशः अन्यकापिलस्यैतदभावात् । इतोपिनदुष्टकपिलोयमित्याह तेकीर्तिवर्धनइति १९ मानुषैःसहबहुलंसंभाषणंनन्या य्यमितिभावेनजगत्स्रष्टुःस्वधामाभिगमनंवक्ति ताविति हंसोनिर्मलः २० कर्दमेनपुत्राननदर्शनेनधातुर्वचनंनविस्मृतमितिभावेनतदुक्तंकरोतीत्याह गतइति शतधृतौशतानंदेचतुर्मुखे ततइत्यनेनन विलंबःकृतइतिध्वनयति २१ मंदमतीनांसम्यगवबोधायवरान्व्यनक्ति मरीचयइति २२ २३ कर्दमोजामातॄणांदुहितृषुप्रीत्यर्थंकिमकार्षीदितितत्राह विप्रर्षभानिति समलालयद्धनमानाभ्यामितिशे षः २४ तल्लालिताजामातरस्तत्प्रीत्यर्थंतदाश्रमएवकिमवसन्नुतस्वाश्रममयासिषुरुभयमपिसंभावितमितितत्राह ततइति कृतदाराविहितभार्याभार्यांतरप्राप्तीच्छारहितावा सुगेक्षपातेपर्याप्तिकृतंक्लीबे हितेर्थेवदितियादवः नंदंधनमानाभ्यांसमृद्धिमापन्नाःप्राप्ताः २५

SGDF

सूचीकटाहन्यायेनकर्दमजामातॄणामनवसरादुक्तकथाप्रसंगंविश्राम्यपुनरपिकर्दमचरितशेषंवक्ति सवेति कृतादिषुत्रिषुयुगेषुप्रादुर्भावोयस्यसत्रियुगस्तं ।युगत्रयावतारेणत्रियुगश्चेतिकथ्यतइतिच आत्मना
ब्रह्मवन्नेनेनचसम्यक्ज्ञात्वाविविक्तएकांते २६ स्वाभीष्टश्रवणायोपोद्घातंरचयति अहोइति निरयेनरकतुल्येसंसारे देवतास्तात्त्विकांइंद्रियोभमानेदवताः २७ भगवत्प्रसादंविनादेवताप्रसादेनाकिंस्यादि
त्याशंक्यतत्प्रसादाविनाभूतोन्यथातत्प्रसादएवनस्यादतस्तस्यश्रीनारायणस्यप्रसादोनैकेनजन्मनाकिंतुबहुभिर्जन्मभिः योग्यानामेवोपासकानांस्यादित्याह बहुजन्मेति यतयोनिर्जितेंद्रियग्रामाः
शून्यागारेषुएकांतस्थानेषुमधुवनादिषुसमीचीनेनानिर्देषेणभक्तियोगेनाष्टांगयोगेनवायुक्तेनसमाधिनासंप्रज्ञातसंज्ञेनयस्यपदंस्वरूपम् २८ यश्चस्वानांस्वभक्तानांपक्षंपुष्णातीतिपक्षपोषणः सएवभगवानद्य
ग्राम्याणांविषयलोलानांनोहेलनमवज्ञांनगणय्यानादृत्य केवलानुग्रहलक्षणबुद्ध्यागृहेषुजातःप्रादुर्भूतइत्यन्वयः नइत्युक्तानुसारेणगृहेष्वितिबहुवचनं यद्वामादृशानामितिवा २९ किंचभक्तानामभिव
र्धनस्तेषामेवशर्मसुखंचिकीर्षुस्त्वंतवपुत्रत्वेनावतरिष्यामीति स्वीयंवाक्यंऋतंसत्यंकर्तुंमेगृहेभार्यायामवतीर्णोसीत्यन्वयः भक्तशर्मकरणायतदभिमानवर्धनायस्ववाक्यसत्यत्वकरणायचेत्यवतारइतिगम्य
ते ३० अर्थांतरंचास्तीतिकथयति तान्येवेति स्वजनानांस्वभक्तानांवसुदेवदेवक्यादिरूपाणिअभिव्यक्त्यर्थंरोचंतेअभीष्टानिभवंतितान्येव नरूपंप्राकृतमस्यास्तीतिअरूपीतस्यतवाभिरूपाणिप्रियाण्य
तइदानींब्रह्मादिभक्तानामस्मद्गृहेऽवतारस्येष्टत्वादस्मत्पुत्रत्वेनावतीर्णोसीतिपूर्वेणान्वयः । रुच्यर्थानांप्रीयमाणइतिसूत्रात् स्वजनेभ्यइतिवक्तव्येस्वजनानामितिषष्ठीस्वस्वामित्वज्ञापनायेति
ज्ञातव्यं यत्तुब्रह्मादिरूपाणीतिश्रीमद्भगवत्पादाचार्यवचनं तत्प्रतिमात्वेनतद्योग्यानांभवेदुपासनादिसंग्रहार्थत्वद्योतनाय । सत्वंविशुद्धंवसुदेवशब्दितमित्यादिनैवतात्सिद्धेश्चेतिसंतोष्टव्यं यद्भक्तानामभीष्टं

सचावतीर्णंत्रियुगमाज्ञायविबुधर्षभम् ॥ विविक्तउपसंगम्यप्रणम्यसमभाषत २६ अहोपापच्यमानानांनिरयेस्वैरमंगलैः ॥ कालेनभूयसानूनंप्रसीदंती
हदेवताः २७ बहुजन्मविपाकेनसम्यग्योगसमाधिना ॥ द्रष्टुंयतंतेयतयःशून्यागारेषुयत्पदम् २८ सएवभगवानद्यहेलनंनगणय्यनः ॥ गृहेषुजातोग्रा
म्याणांयःस्वानांपक्षपोषणः २९ स्वीयंवाक्यमृतंकर्तुमवतीर्णोसिमेगृहे ॥ चिकीर्षुर्भगवन्शर्मभक्तानामभिवर्धनः ३० तान्येवतेऽभिरूपाणिरूपाणि
भगवंस्तव ॥ यानियानिहरोचंतेस्वजनानामरूपिणः ३१ त्वांसूरिभिस्तत्त्वबुभुत्सयाद्धासदाभिवादार्हणपादपीठम् ॥ ऐश्वर्यवैराग्ययशोवबोधवीर्यश्रि
यापूर्णमहंप्रपद्ये ३२ परंप्रधानंपुरुषंमहांतंकालंकविंत्रिवृतंलोकपालम् ॥ आत्मानुभूत्यानुगतप्रपंचंस्वच्छंदशक्तिंकपिलंप्रपद्ये ३३

रूपंतत्रावतारइत्यत्रकिंप्रमाणमवलंब्यावधियतइत्यतएवकारेणव्यक्तोभवेद्धारिस्तत्रयत्स्थानंरुचितंसतामितिसूचितम् ३१ कर्दमआत्मनःपुत्रत्वाभिमानंविहायापरोक्षज्ञानीतंविजानन्ननन्यसाधारणैर्ल
क्षणैस्तंस्तौतीत्याह त्वांसूरिभिरिति ब्रह्मादिसूरिभिःअद्धाप्रत्यक्षसत्ययोरितिच श्रियेत्येकवचनमेषामन्योन्यमभेदद्योतनाय अत्रहरेर्वैराग्यंनामस्वेतरस्यसमस्तस्यासारतादर्शनम् ३२ प्रधानंपुरु
षंप्रकृतिपुरुषयोःपरमुत्तमं यद्वापिपर्तिपूरयतिजनंसंपदेतिपरस्तं सृष्ट्यापूरकत्वंब्रह्मादेरप्यस्तीत्यतःप्रधानं प्रकर्षेणधीयतेजगदितिप्रधानं भर्तासन्म्रियमाणोबिभर्तीतिश्रुतेः। कार्यानुविष्टतयाप्रकृतेरपिप्रधा
नत्वमस्तीत्यतःपुरुषमिति पुरुगतावितिधातोर्गमनशीलत्वात्पुरुषस्तं ताच्छील्येथेंउषन्प्रत्ययः प्रकृतेरचेतनत्वेनगमनशक्त्यभावात् तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेरनुविश्यमुख्याधारकत्वंहरेरे
व द्वाविमौपुरुषौलोकेइतिपुरुषशब्दवाच्यत्वात् । चित्प्रकृतेरपिकथंचिदुक्तलक्षणयोग्यता इत्यतउक्तं महांतमिति त्रिविधानंत्यमुक्तंत्रिधानंत्यंकालगुणादिनेतिभावेनाह कालंकविंत्रिवृतमिति नहिका
लस्यकाप्यंतोदृष्टः कविशब्दस्यातिक्रांतदर्शित्वार्थत्वेनगुणानंत्यमप्रतिहतं त्रीणिपृथिव्यप्तेजांसिआवृत्यव्याप्यतिष्ठतीतिस्वरूपानंत्यमपि अथवानेनोक्तार्थेप्रमाणमुच्यते त्रिभिर्वेदैर्वेद्यतइति । वेदैर्वृ
तत्वाद्भगवांस्त्रिवृदित्युच्यतेबुधैरिति । तथाच । सर्वेवेदायत्पदमामनंतीत्यादिश्रुतिः । नचेदंलोकावलक्षणमत्राह लोकपालमिति लोकपालत्वमिंद्रादीनामप्यस्त्यतआत्मानुभूत्येतिआत्मानुभूत्यास्वरूपज्ञा
नेनैवसम्यगशेषविशेषतयाज्ञातःप्रपंचोयेनसतथातं इदमपिलक्षणंतस्यैवयुक्तमित्याह स्वच्छंदशक्तिमिति स्वेच्छानुसारिजगत्सृष्ट्यादिशक्तियुक्तं कंब्रह्माणंपिपिनाकिनंरुद्रंचलालयतीतिकपिलस्तं
यस्मादुत्पद्यतेब्रह्मापद्मयोनिःपितामहः । ब्रह्मादिषुप्रलीनेषु इतिमोक्षधर्मवचनादत्रएतानिलक्षणानिबहुशैरेवज्ञातव्यानिनास्मादृशैरितिविस्थितम् ३३

एवंस्तुत्याभगवंतंप्रसाद्यस्वाभीष्टानुज्ञांप्रार्थयतइत्याह तंत्वामिति उताप्यर्थविकल्पयोरित्युक्तेरत्राप्यर्थः अवतीर्णेनत्वयाप्तकामोपितथापियएवंविधलक्षणस्तंत्वानुपृच्छेअनुज्ञांप्रार्थये किमर्थंतत्राह
परिव्राजामिति परिव्राजांसंन्यासिनांपदवीमास्थितःसंन्यस्तोहृदित्वांयुंजन्त्वामुद्दिश्यमनोयोगंकुर्वन्अतएवविशोकःत्वद्वियोगनिमित्तशोकरहितोग्रामैकरात्रविधिनाचरिष्येअटिष्यामीत्यन्वयः २४
कर्दमस्तुत्याप्रसन्नोभगवांस्तस्मैज्ञानमुपदिशति मयेति आभासोज्ञानमालोकोलोकाभासश्चकथ्यतेइत्यभिधानादत्रलोकशब्देनज्ञानंविवक्षितंसत्यलौकिकेयथार्थज्ञानविषयेयन्मयाप्रोक्तंतदेवलोकस्यज
नस्यप्रमाणंकारणं हिशब्देनाप्ततमत्वादितिहेतुंसूचयाति ब्रह्माविष्णुर्हिलोकस्येतिस्मृतेःद्वितीयंत्रब्रह्मणोक्तमपिप्रमाणमितिध्वनयाति अज्ञानविप्रलंभादिदोषराहित्यमाप्तत्वंतदस्माकमस्तीतितवसिद्धमिति
भावेनाह अथेति अहंतुभ्यमवोचंतत्रपुत्रत्वेनावतरिष्यइतियद्यस्मात्तदृतंकर्तुंमयाऽजनित्वत्कृतइतिशेषः अतोहमपिनाविप्रलंभकइतितवासिद्धमिति अतोहमाप्ततमइत्यर्थः २५ स्वानांपक्षपोषणइतिय
दुक्तंतत्राह एतन्मइति स्थानेभिप्रायआशयइत्याभिधानात् दुराशयाद्दुःस्थानात्संसारान्मुमुक्षूणांपुंसां देहमधिकृत्यवर्तमानानांपरमात्मादितत्त्वानांप्रसंख्यानायसम्यक्ज्ञापनायाप्तकामस्यापिमेएतस्मि
न्भूलोकेजन्मावतारइतिज्ञातव्यं तर्ह्यपरोक्षज्ञानिनांनानेनार्थइतितत्राह समत्वायेति आत्मदर्शिनामात्मज्ञानिनांसमत्वाययथार्थज्ञानस्थिरीकरणायचेति २६ लोकेसांख्यशास्त्रप्रवृत्तिदर्शनात्पुनस्त
त्करणेनकिंकार्यमितितत्राह एषइति सम्यग्ज्ञानप्रवर्तकशून्येनभूयसा महताकालेनाव्यक्तःसूक्ष्मएववक्ष्यमाणात्मपथःपरमात्मतत्त्वविषयोमार्गोनष्टस्तिरोहितोभूत् यथार्थज्ञानसाधनसांख्यशास्त्राणि

तंत्वाभिपृच्छेद्यपतिंप्रजानांत्वयावतीर्णेनउताप्तकामः ॥ परिव्राजांपदवीमास्थितोहंचरिष्येत्वांहृदियुंजन्विशोकः २४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मयाप्रो
क्तंहिलोकस्यप्रमाणंसत्यलौकिके ॥ अथाजनिमयातुभ्यंयदवोचमृतंमुने २५ एतन्मेजन्मलोकेस्मिन्मुमुक्षूणांदुराशयात् ॥ प्रसंख्यानायतत्त्वानांसम
त्वायात्मदर्शिनाम् २६ एषआत्मपथोव्यक्तोनष्टःकालेनभूयसा ॥ तंप्रवर्तयितुंदेहमिमंविद्धिमयाभृतम् २७ गच्छकामंमयापृष्टोमयिसंन्यस्तकर्मणा ॥
जित्वासुदुर्जयंमृत्युममृतत्वायमांभज २८ मामात्मानंस्वयंज्योतिःसर्वभूतगुहाशयम् ॥ आत्मन्येवात्मनावीक्ष्यविशोकोभयमृच्छसि २९ विश्वमेतद्धि
शास्त्रेणविज्ञायात्मानमीश्वरम् ॥ मुनिःशांतमनोवाक्यस्तदानाख्यात्युपप्लवः ४० मात्रआध्यात्मिकींविद्यांशमनींसर्वकर्मणाम् ॥ वितरिष्येययाचासौ
भयंचातितरिष्यति ४१

र्मणेनतमात्ममार्गंप्रवर्तयितुंमयाभृतमिमंदेहंविद्धीत्यन्वयः २७ अवतारप्रयोजनमुक्त्वातंत्वानुपृच्छइत्यस्योत्तरमाह गच्छेति आपृष्टोनुज्ञातः कामंयथासुखंगत्वाप्येवंकुर्वित्याह मयीति मयि
संन्यस्तेनार्पितेनकर्मणासुदुर्जयंमृत्युमिंद्रियग्रामंजित्वामृतत्वायमांभजेत्यन्वयः २८ भजनप्रकारमुपदिशति मामात्मानमिति सर्वभूतानांहृदयगुहायांशेतइतिसर्वभूतगुहाशयस्तं स्वयंज्योतिःस्वप्र
काशमात्मानमादानादिकर्तारंआत्मनिचिद्रूपेत्वय्येवात्मनालिंगशरीरव्यतिरिक्तत्वेननित्यकैकर्यलक्षणेनचिदानंदस्वरूपेणवीक्ष्यविशोकोविनष्टसंसारक्लेशस्त्वमभयममृतमृच्छासिमुक्तोभाविष्यसीत्यन्वयः ।
२९ भयरहितंमुक्तत्वमीदृशमित्याह विश्वमेतद्धीति विश्वमेतदेतादृशमनित्यमसारमितितवसिद्धंहियस्मादतः शास्त्राचार्योपदेशेनात्मानमंतर्यामिणमीश्वरमखंडैश्वर्यगुणाकरंविज्ञायमुनिरपरोक्षज्ञा
नीशांतमनोवाक्योनिवृत्तलिंगशरीररूपमनआदींद्रियोयर्हितर्ह्युपप्लवोदुःखाज्ञानभयशोकादिलक्षणउपद्रवोनाख्यातिनप्रकाशते एतादृशंमुक्तत्वमित्यर्थः ४० मातुःकागतिरितिशंकामाभूदित्याह
मात्रआध्यात्मिकीमिति अहमाध्यात्मिकींपरमात्मादितत्त्वविषयांसर्वकर्मणांशमनींविद्यांमात्रेवितरिष्येउपदेक्ष्यामियथाविद्ययासौमाताभयमतितरिष्यति चशब्दात्संसारंतीर्त्वानित्याभयंहरिप्लवातिग
च्छतीतिसूचयति । तृप्लवनतरणयोरितिधातुः प्लुगताविविधातुश्च ४१

मैत्रेयस्तत्रैवमुपदिष्टः कर्दमः पुत्रस्नेहात् किमकार्षीदिति विदुरस्य हार्दं चोद्यं परिहरति एवमिति एवंसमुदित उपदिष्टः दक्षिणीकृत्य प्रदक्षिणीकृत्य भिक्षार्थं ग्रामप्रवेशं विनान्यदा नास्तीत्येवकारार्थः ४२
वनमित्यनेन नैकत्रावस्थानं प्रतीयते तेन भूवलयभ्रमणं तथा च संन्यासाचारभंग इति तत्राह व्रतमिति मौनं वागिंद्रियनिग्रहलक्षणं तेन हि प्रियाप्रियव्यवहारेण स्नेहद्वेषसंभवेन स्वतो दुःस्थस्य मनसः कालुष्येण तयोः
प्रियाप्रिययोर्निवृत्तिर्न स्यादयमेव संसार इति प्रथमतस्तन्निग्रहः कर्तव्य इति दर्शितं मुनिर्मननशीलः निःसंगोऽद्वितीयः अग्नीनामात्मसमारोपणादनग्निर्गृहाद्याश्रमरहितः आत्मा हरिरेकः शरणं रक्षिता
गृहं च यस्य स तथा च ४३ एवं विचरन् किमनुतत्तत्राह मनइति यत्सदसतो मूर्तामूर्तलक्षणात्प्रपंचात्परं विलक्षणं तस्मिन्ब्रह्मणि मनो युंजानः अनेन पर्यटतश्चित्तविक्षेपेण तदुपासनानुपपत्तिः परिहृता न
न्वेवमपि स्वरूपमात्रप्रतिपत्तावपि विशिष्टगुणोपसंहारः सर्वोत्तमत्वविरोधिगुणपर्युदासश्च न स्त इति तत्राह गुणावभासे विगुण इति ज्ञानादिगुणानामवभासः प्रकाशो यस्मिन्स तथा ज्ञानादिगुणात्मत्वे
न प्रकाशमान इत्यर्थः तस्मिन् यद्वा गुणेषु सृष्टावुपकारकेषु महदादिषु नियामकत्वेनावभासो यस्य स तथा दृश्यमान इत्यर्थस्तस्मिन् अनेनाधिष्ठानविशिष्टत्वेनापि तदुपास्तिरस्तीति द्योतितं विगता निषिद्धा
सत्त्वादिगुणा येन स तथोक्तस्तस्मिन् अनेन रागद्वेषादिदोषराहित्यं ध्वनयति दुर्निग्रहस्य मनसोऽन्यत्रागमने कारणमाह एकभक्त्येति एको मुख्यः सर्वोत्तमो हरिर्नान्य इति सम्यक् ज्ञानपूर्विकया भक्त्यानु
भाविते अधिवासिते अनेकजन्मभिः प्रचितसंस्कारेण दृढीयस्तया शृंखलितत्वादन्यत्र नयातीत्यर्थः किमत्र प्रमाणमित्यतो वाह एकभक्त्येति एकभक्त्या एकया केवलया अनीशत्वादिदोषलेशशून्यया भक्त्यानु
भाविते सम्यक् ध्याते सतां भावनात्र प्रमाणमित्यर्थः ४४ एवमाटित्वास्य कर्दमस्य देहावसानमथवा कश्चन विशेषो भूदिति मंदाशंकां परिहरन् कपिलोपदिष्टानुष्ठानान्मुक्तियोग्यापरोक्षज्ञानोदयं वक्ति निरहं

मैत्रेयउवाच ॥ एवंसमुदितस्तेनकपिलेनप्रजापतिः ॥ दक्षिणीकृत्यतंप्रीतोवनमेवजगामह ४२ व्रतंसआस्थितोमौनमात्मैकशरणोमुनिः ॥ निःसंगो
व्यचरत्क्षोणीमनग्निरनिकेतनः ४३ मनोब्रह्मणियुंजानोयत्तत्सदसतःपरम् ॥ गुणावभासेविगुणएकभक्त्यानुभाविते ४४ निरहंकृतिर्निर्ममश्चनिर्द्वंद्वः
समदृक्स्वदृक् ॥ प्रत्यग्प्रशांतधीर्धीरःप्रशांतोर्मिरिवोदधिः ४५ आत्मानंसर्वभूतेषुभगवंतमवस्थितम् ॥ अपश्यत्सर्वभूतानिभगवत्यपिचात्मनि ४६
वासुदेवेभगवतिसर्वज्ञेप्रत्यगात्मनि ॥ परेणभक्तिभावेनलब्धात्मामुक्तबंधनः ४७ इच्छाद्वेषविहीनेनसर्वत्रसमचेतसा ॥ भगवद्भक्तियोगेनप्राप्तोभागव
तींगतिम् ॥ ४८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयेकापिलोपाख्यानेपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥

कृतिरिति सकर्दमः सर्वभूतेष्ववस्थितं सदैवाप्तगुणत्वादात्मानं भगवंतं सर्वसौभाग्यगुणाकरं भूतगर्भं नारायणमपश्यदपरोक्षीचकार सर्वभूतानि चात्मनि सर्वगते हरौ तदाधारतया स्थितान्यपश्यदित्यन्व
यः अनेन भूतगर्भो भूतस्थ इति रूपद्वयमात्मशब्दोक्तमिति ज्ञायते भूतगर्भश्च भूतस्थः पूर्ण एव द्विरूपवान् । अतत आत्मेति तं प्राहुः सदैवाप्तगुणो यत इति वचनात् निर्द्वंद्वः शीतोष्णादिद्वंद्वसहिष्णुः समदृक् य
थास्थितवस्तुदर्शी यथार्थज्ञानीत्यर्थः स्वं स्वतंत्रं दृष्टवान् स्वदृक् तदुक्तं अनन्याधीनशक्तित्वाद्धरिः स्व इति चोच्यत इति प्रत्यग्प्रः प्रत्यग्प्रतिः स्वांतर्यामिणि रतिमान् यं निरहंकारादौ हेतुरत एव शांतधीः क्रोधप्र
हाविष्टबुद्धिरहितो धीरः संपदि विपदि च निश्चलः अत्र दृष्टांतः प्रशांतोर्मिरिति ४५ ४६ फलितमाह वासुदेव इति वासुदेवे सर्वत्र स्थित्वा क्रीडति अशेषविशेषाकारेण सर्वं जानाति प्रत्यगात्मनि स्वांतर्यामिणि
भगवति परेण पूर्णेन भक्तिभावेन लब्धात्मा लब्धमना अत एव मुक्तबंधनः मुक्तदेहाभिमानः यद्वा प्रथमं वासुदेवे श्रीकृष्णं भगवति लब्धात्मा समनंतरं सर्वज्ञे सर्वज्ञत्वात्स्रष्टृत्वादिकर्तरि भगवति लब्धात्मा क्रमे
ण प्रत्यगात्मनि सूक्ष्मे स्वबिंबभूते भगवति लब्धात्मा ४७ एवं हरौ लब्धात्मनस्तस्य कर्दमस्य संसारापत्तिर्नास्ति किंतु पुनरनावृत्तिरूपा श्रीनारायणावाप्तिलक्षणा मुक्तिरेवेति दर्शयति इच्छाद्वेषेति इच्छाद्वेषाभ्यां
निषिद्धेच्छावैष्णवद्वेषाभ्यां विहीनेन सर्वत्र सर्वपदार्थेषु स्थितभगवद्रूपेषु निर्दोषत्वसर्वगुणपूर्णत्वादिसमत्वज्ञानयुक्तेन चेतसा ज्ञानेन भागवतीं गतिं भगवत्प्राप्तिरूपां मुक्तिं प्राप्त इत्यन्वयः ४८ ॥ इतिश्रीभागवते
महापुराणे तृतीयस्कंधे विजयध्वजकृतटीकायां पंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥



SGDF
Sri Gangeshwari Digital Foundation

आत्यंतिकभक्तियोगस्यहरौमनोयोगप्रकारस्यभक्त्यधिकारिणस्तत्साधनस्यचप्रतिपादनायास्याध्यायस्यप्रारंभः अत्रादौकपिलदेवहूतीसंवादसंहितांश्रोतुकामःपरीक्षिच्छ्रुतमनूद्यप्रशस्यवक्तव्यशेषंप्रा
र्थयतइत्याह कपिलइति अजाविष्णुहररच्छागाइत्यभिधानात्कोत्राभिधीयतइतिसंशयनिरासायसाक्षादितिविशेषणं साक्षात्प्रत्यक्षतुर्ययोरित्यतस्तुर्योजःश्रीनारायणःस्वयमावेशंविनात्ममाययास्वेच्छयैवनृ
णामात्मप्रज्ञप्तयेस्वस्वरूपज्ञानायतदर्थंतत्त्वसंख्याताअव्यक्तादितत्त्वविषयंसम्यक्ज्ञानंकरिष्यन्कपिलनामाजातइतिभवतोक्तंश्रुतंचेतिविशेषः १ श्रीनारायणसच्चरितश्रवणादौप्रवर्तमानस्याशनादी
च्छारहितस्यापि लोकस्यचित्तनिरोधेनालंबुद्धिर्जायतेनममतथाप्रत्युतरसायनसेविनइवाशनादिभोगरहितस्यापिइंद्रियाणिहृष्यंतीत्याह अर्हस्येति निवृत्तिलक्षणमोक्षधर्माएवांशस्वरूपभूताःसंतीतिधर्मि
णस्तेषांपुंसामर्हस्यसंमान्यस्य अर्हतोजिनसंमान्यावित्यभिधानं सनकादिसर्वयोगिनांगरिम्णःगुरुतमस्य शास्त्रेणश्रुतादेवाःक्रीडादिगुणाश्रीःनारायणस्यविग्रहमायस्यसश्रुतदेवस्यतस्यकपिलनाम्नो
हरेर्महिम्नोविश्रुतौविशेषेणश्रवणेमेअसवइंद्रियाणिभूरितृप्यंतिपरमानंदंप्राप्नुवंतीत्यन्वयः २ इदंचेच्छ्रुतंप्रथमतःपरंकिंनुप्रार्थ्यतइत्यत्राह यद्यदिति स्वच्छंदःस्वतंत्रआत्मामनोयस्यसतथा भागवत्तानांकी
र्तन्यानिनित्यंकीर्तनीयानि ३ तत्रशुकोविदुरमैत्रेयसंवादेनराज्ञःप्रश्नंपरिहरतीत्याह द्वैपायनसखश्चेति यथाहंत्वयाआन्वीक्षिक्यांतत्त्वविद्याविषयेप्रचोदितस्तथाविदुरेणापिपृष्टोमैत्रेयोमयावक्ष्यमा
णमर्थंप्राहेत्यन्वयः ४ कोयमर्थइतितत्राह पितरीति ५ तत्रदेवहूतिरयमवसरइतिमत्वाकपिलंवक्तीत्याह तमासीनमिति आसीनमकर्माणमितिविशेषणद्वयेनसर्वदानिश्चलबुद्धिःसाचस्वतस्तथापिलो

राजोवाच ॥ कपिलस्तत्त्वसंख्याताभगवानात्ममायया ॥ जातःस्वयमजःसाक्षादात्मप्रज्ञप्तयेनृणाम् १ अर्हस्यधर्मिणांपुंसांगरिम्णःसर्वयोगिनाम् ॥
विश्रुतौश्रुतदेवस्यभूरितृप्यंतिमेऽसवः २ यद्यद्विधत्तेभगवान्स्वच्छंदात्मात्ममायया ॥ तानिमेश्रद्दधानस्यकीर्तन्यान्यनुकीर्तय ३ श्रीशुकउवाच ॥ द्वै
पायनसखश्चैवंमैत्रेयोभगवांस्तथा ॥ प्राहेदंविदुरंप्रीतआन्वीक्षिक्यांप्रचोदितः ४ पितरिप्रस्थितेऽरण्यंमातुःप्रियचिकीर्षया ॥ तस्मिन्बिंदुसरेऽवात्सीद्भग
वान्कपिलःकिल ५ तमासीनमकर्माणंतत्त्वमार्गाग्रदर्शनम् ॥ स्वसुतंदेवहूत्याहधातुःसंस्मरतीवचः ६ देवहूतिरुवाच ॥ निर्विण्णानितरांभूमन्नसदिं
द्रियतर्पणात् ॥ येनसंभाव्यमानेनप्रपन्नांधंतमःप्रभो ७ तस्यत्वंतमसोंधस्यदुष्पारस्याद्यपारगम् ॥ सच्चक्षुर्जन्मनामंतेलब्धंमेत्वदनुग्रहात् ८ यआ
द्योभगवान्पुंसामीश्वरोवैभवान्किल ॥ लोकस्यतमसांधस्यचक्षुःसूर्यइवोदितः ९

कदृष्ट्यापितथेतिसूचयति आसीनमित्यनेनाकर्मत्वेसिद्धेपुनरतद्वचनंकंडूयनादिविधिर्नास्तीतिसूचनेनहरेःसच्चिदानंदात्मत्वंविज्ञायते एवंविधस्यहरेःस्ववक्तव्यत्वेविज्ञानमस्तीतिकिंवक्तव्यमितिभावे
नाह तत्त्वेति स्वसुतमितिसिद्धमात्मत्वं धातुःसंस्मरतीवचइत्यनेनचपोष्यते ६ श्रोतव्यार्थेस्यास्तात्पर्यमस्तीत्युपोद्घातंरचयतीत्याह निर्विण्णेति भूमन्स्वतःपूर्ण असतामभंगलानामिंद्रियाणांत
र्पणादतितरांनिर्विण्णाविरक्ताविषयेभ्योसमितिशेषः असत्त्वंकथयत्राह येनेति संभाव्यमानेनलाल्यमानेनयेनेंद्रियप्रीणनेनांधंतमस्तत्त्वाज्ञानंप्रपन्नेत्यन्वयः अनेनाधिकारिगुणोविद्वत्ताथितादर्शितावेति
ज्ञायते ७ आत्मनोविद्वत्तांस्फोरयति तस्येति अतीतानामनेकेषांजन्मनामंतेचरमलक्षणेजन्मनितस्यदुष्पारस्यदूरीकृततीरांतरस्यांधस्यतमसःपारंगमयतीतिपारगंत्वंनामसच्चक्षुस्त्वदनुग्रहान्मया
लब्धमित्यन्वयः एतत्सन्निकृष्टंनदूरस्थमित्यर्थः अनेनप्रोक्तार्थग्रहणेसामर्थ्यगुणोप्युक्तःप्राचीनाचीर्णपुण्यनिचयेनचक्षुर्लाभात् ८ नकेवलंममैवैतदनुग्रहायोदितंचक्षुर्मेऽपितुसर्वलोकस्याप्यतोहंपुण्य
सागराइत्याशयेनाह यआद्यइति यःपुंसांब्रह्मादीनांपुरुषाणामाद्यस्तेषामीश्वरःऐश्वर्यप्रदःभगवानैश्वर्यादिगुणसमुद्रःसवैसएवभवांस्तमसांधस्यलोकस्यदृष्टिप्रदःसूर्यइवोदितःकिलसंभावितमित्यन्वयः
वार्तासंभावयोःकिलेतियादवः ९

एवंभगवंतंस्वाभीष्टार्थेभिमुखीकृत्यस्वाभिप्रायंविज्ञापयति अथेति यथाविहितक्रियाकरणेमहताप्रत्यवायेनानर्थरूपनरकप्राप्तिस्तथाज्ञानस्यग्राहकेत्वाहशेसूर्येसंनिहितेसति तदग्रहणेनुत्थानतमःप्राप्तिः स्यादितियस्मादथतस्मात्त्वयायएतस्मिन्देहगेहादावहंममेत्यवग्रहोज्ञानदृष्टिप्रतिबंधकोमिथ्याभिमानोयोजितःपूर्वादृष्टानुसारेणेतिशेषः तंसंमोहंमिथ्याज्ञानलक्षणंभ्रमंमेविद्यमानमपाकर्तुमुत्कृत्यत्यक्तु मर्हसितत्त्वज्ञानोपदेशेनेत्यन्वयः १० उपसन्नायशिष्यायवक्तव्यंब्रह्मशाश्वतमितिवचनादुपसत्त्यभावात्तवकथमुपदिशामीतिशंकामाभूदितिभावेनाह तंत्वेति यस्त्वमिहासिद्धज्ञानोपदेशायावतीर्णस्तंत्वां शरणंगतेत्यन्वयःकेनहेतुनेत्यतउक्तं जिज्ञासयेति नारायणोब्रह्मवायूवींद्रशेषौहरस्तथा । कामःशक्रोगुरुर्दक्षमन्वाद्याभास्करादयः । सर्वजीवाश्चक्रमशःपुरुषाख्याभिशब्दिताः । एतत्परन्पोबंधश क्तिःस्त्रियःसर्वास्तथाजडे । क्रमात्प्रकृतिशब्दोक्तास्तज्ज्ञानाद्धिप्रमुच्यतइतिवचनात्पुरुषस्यनारायणादेःप्रकृतेर्लक्ष्म्यादेश्चविवेकलक्षणतारतम्यजिज्ञासयाज्ञातुकामेनहेतुनेत्यर्थः त्वंचसमग्रानुग्रहंकर्तुंसमर्थ इत्याशयेनाह स्वभृत्येति नकेवलमिदमुपसादनंवाचिकंकिंतुकायिकंचेत्याह नमामीति संसारतरोःकुठारस्यनैशित्यभावेतदुक्तिः स्तोत्रंस्यादित्यतउक्तं सद्धर्मेति ११ अत्रमैत्रेयोमात्राप्रार्थितःक पिलस्तांप्रतिवक्तीतिविदुरंप्रत्याह इतीति ईप्सितंज्ञातुमिष्टंअपवर्गस्यसंसारविनाशस्यचोदनंसूचकं ईषद्धभाषे मितमाह महतामल्पभाषितंगुणमनेनद्योतयति १२ नन्वहंभोक्ष्येकिंपितृवत्प्रव्रजि

अथमेदेवसंमोहमपाक्रष्टुंत्वमर्हसि ॥ योवग्रहोहंममेतीत्येतस्मिन्योजितस्त्वया १० तंत्वागताहंशरणंशरण्यंस्वभृत्यसंसारतरोःकुठारम् ॥ जिज्ञासयाप्रकृतेः पूरुषस्यनमामिसद्धर्मविदांवरिष्ठम् ११ मैत्रेयउवाच ॥ इतिस्वमातुर्निरवद्यमीप्सितंनिशम्यपुंसामपवर्गचोदनम् ॥ धियाभिनंद्यात्मवतांसतांगतिर्बभाषई षत्स्मितशोभिताननः १२ श्रीभगवानुवाच ॥ योगआध्यात्मिकःपुंसामतोनिःश्रेयसायमे ॥ अत्यंतोपरतिर्यत्रदुःखस्यचसुखस्यवै १३ तमिमंतेप्रव क्ष्याभियमवोचंपुरानघे ॥ ऋषीणांश्रोतुकामानांयोगमुर्वंगनैपुणम् १४ चेतःखल्वस्यबंधायमुक्तयेचात्मनोमतम् ॥ गुणेषुसक्तंबंधायरतंवापुंसिमुक्तये १५ अहंममाभिमानोत्थैःकामलोभादिभिर्मलैः ॥ वीतंयदात्मनःशुद्धमदुःखमसुखंसमम् १६

ष्यामिकिंचरकोभवानीतिकिंतत्राह योगइति परमात्मादिकंदेहेयदध्यात्मकमीरितमितिवचनादध्यात्मिकःदेहमधिकृत्यवर्तमानानांपरमात्मादितत्वानांस्वरूपलक्षणोयोगोमयापुंसांनिःश्रेयसायमतो निरूपितो यत्रमोक्षेशरीरभोग्यस्यसुखस्यदुःखस्यसाकल्येनोपरतिर्नाशस्तमिमंयोगंतववक्ष्यामीत्यन्वयः १३ आप्तत्वायाह यमवोचामिति ऋषीणांब्रह्मादिज्ञानिनांमुरुभिरंगैर्यमनियमादिसाधनैर्नै पुणंपाटवगुणोपेतं । सुखंनास्तिचेन्मुक्तौसुखमाप्तवान्नदुःखमित्याशीःकथंजागर्तीत्याशंकाचशब्दसूचितया सुखंशरीरभोग्यंतुदुःखंसर्वंतथैवच । मुक्तौविलयमायातिनित्यानंदस्तुभुज्यतइत्यनयापरिहृतेति मुक्तावतःस्वरूपानंदएवाशास्यतेनभौतिकइतिसर्वत्रद्रष्टव्यं वैशब्देनस्वरूपानंदावाप्तिलक्षणंनिःश्रेयसंध्वनयतिनस्वर्गादिकंतस्यहेयत्वेनोक्तत्वाद्वक्ष्यमाणत्वाच्च १४ प्रतिज्ञातयोगसाफल्यसाधनाय मनोवशीकरणंप्रथमसाधनमित्याह चेतइतिचिनोतिआत्मानिमलमितिचेतोमनःअस्यात्मनोजीवस्यचेतःसंसारबंधायतस्मान्मुक्तयेचात्मनोमममतं एकस्यकार्यद्वयापादनसामग्रीकथमत्राह गुणेष्वि तिशब्दादिगुणेषुसक्तंबंधायतेषुगुणेष्वसक्तंमुक्तये १५ शब्दादिगुणेष्वसक्त्यैवालंकिमित्याशंक्यविशिनष्टि अहंममेति यदात्मनोहंममाभिमानोत्थैःकामलोभादिभिर्मलैर्वीतंरहितंशुद्धंचित्स्वरूपंदूरीभू वाचिन्मनःसंपर्कं परतत्त्वानुभवेनबाह्येशब्दादिसुखेऽनासक्तेरिच्छाभावादसुखमतएवदुःखास्पर्शाददुःखं सममंनिश्चलंभक्तिरसायनेनैवनित्यानंदंभवति १६



SGDF Sri Gurgeshwari Digital Foundation

तदापुरुषआत्मानंस्वबिंबभूतंहरिंपरिपश्यतीत्यन्वयः परीत्युपसर्गात्प्राणपर्यंतंपरितोवर्तमानाःस्वबिंबदेवताश्चापरोक्षीकृततत्प्रसादादितिग्राह्यं ।बाह्येसुखेत्वनासक्तेरसुखंदुःखवर्जनात् । अदुःखंहरिभक्तयवानित्यानंदंयदात्मनः । तदातंपरमात्मानंपश्यत्यात्मप्रसादतइतिविशेषवचनाददुःखमसुखंसममितिप्रतीतार्थोनुपपन्नइति आत्मप्रसादतइत्यत्रात्मशब्देनप्राणादयोपिग्राह्याः तस्यतेष्वपिवृत्तेः । इयंतंकालंपरोक्षीभूतमात्मानंस्वंपश्यतीतिमंदाशंकांपरिहरति केवलमित्यादिविशेषणेन अभेदात्स्वावतारेषुनिरंतरउदाहृतः । गुणदेहेंद्रियाभेदात्केवलोऽसदृशत्वतः । अखंडपूर्णशक्तित्वादहमेकः सदामतइत्यनेनव्याख्यातोयंग्रंथः उक्तंसुष्ठुस्यात्प्रकृतेःपरत्वेतदेवकथमित्यतउक्तंप्रकृतेःपरमिति चिज्जडप्रकृत्योःपरमेतल्लक्षणंनकस्यापीत्यतोऽसाधारणमित्यर्थः अणिमानामित्यनेनस्वबिंबरूपमेवोच्यते यआत्मनितिष्ठन्नित्यादेःकेनेत्यतउक्तमात्मनाचिन्मनसेति अस्यसदातनत्वात् १७ इतःपूर्वंकिमितिनापश्यदतउक्तं ज्ञानेति प्रकृतिज्ञानभावेतत्परत्वदर्शनंकथमित्यतउक्तंउदासीनामिति प्रयोजकाभावेनपरिणामलक्षणकार्यानभिमुखीकृतोनुदितमिदमित्यतउक्तंहतौजसमिति हतमोजोबंधकशक्तिर्यस्याःसातथातां तदुक्तं बंधशक्तिःप्रकृत्याख्याविष्णुशक्त्यावियुज्यतइति १८ मुक्तेरंतरंगसाधनंभक्तेरन्यन्नास्तीत्याह नयुज्यमानयेति १९ इदानींब्रह्मज्ञानोत्पत्तौप्रतिबंधकमाह प्रसंगमिति असद्वार्यादिषुप्रसंगमतिस्नेहंअजरंपुनर्नवत्वेनाक्षयं सएवेति तद्रूपमेवसत्सुकृतश्चेत्किंकार्यक्षमइतितत्राह अपावृतमुद्घाटितंविवृतमित्यर्थः २० किंलक्षणाःसाधवोयेनतत्संगोभक्तिज्ञानद्वारामुक्तिसाधनंस्यादितितत्राह तितिक्षवइति अजाशब्देनतत्कार्यदेहउपलक्ष्यते अतसातत्यग

तदापुरुषआत्मानंकेवलंप्रकृतेःपरम् ॥ निरंतरंस्वयंज्योतिरणिमानमखंडितम् १७ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियोगेनचात्मना ॥ परिपश्यत्युदासीनांप्रकृतिंचहतौजसम् १८ नयुज्यमानयाभक्त्याभगवत्यखिलात्मनि ॥ सदृशोस्तिशिवःपंथायोगिनांब्रह्मसिद्धये १९ प्रसंगमजरंपाशमात्मनःकवयोविदुः ॥ सएवसाधुषुकृतोमोक्षद्वारमपावृतम् २० तितिक्षवःकारुणिकाःसुहृदःसर्वदेहिनाम् ॥ अजातशत्रवःशांताःसाधवःसघुभूषणाः २१ मय्यनन्येनभावेनभक्तिंकुर्वंतियेदृढाम् ॥ मत्कृतेत्यक्तकर्माणस्त्यक्तस्वजनबांधवाः २२ मदाश्रयाःकथामृष्टाःशृण्वंतिकथयंतिच ॥ तपंतिविविधास्तापानैकात्म्यगतचेतसः २३ तएतेसाधवःसाध्विसर्वसंगविवर्जिताः ॥ संगस्तेष्वथतेप्रार्थ्यःसंगदोषहराहिते २४

मनइतिधातोस्तेनसहैवसततंवर्तमानत्वात्तस्मिन्गतेगच्छंतिस्थितेतिष्ठंतिइत्यतोजाताः कामलोभादयस्तेषांशत्रवःअत्रहेतुरयंशांताःश्रीनारायणेनिष्ठावंतोऽतएवसाधवोनिष्ठासाधनशीलाः साधुरुचिताभगवद्भक्तिःसैवभूषणंयेषांतेसाधुभूषणाः साधुत्रिषूचितेसौम्येइतियादवः २१ एतदेवविशिनष्टिमयीति अनन्यभावेनान्यस्मिन्विष्णोः अन्यस्मिन्ब्रह्मादौतादृशोभावःस्नेहोनास्तीतिअनन्यभावस्तेन तदुक्तं यादृशीमयिभक्तिःस्यात्तादृश्यन्यत्रनैवचेत् । अनन्यभक्तिरुद्रेकात्सायथैवतरेत्स्मृतिमिति दृढांमरणसद्भावेप्यचलां तदेवविशदयति मत्कृतइति स्वजनबांधवालौकिकानतुपारलौकिकाः २२ एवंनिःसंगानांकालयापनाकथमत्राह मदाश्रयाइति तपआदिकर्माभावेविद्येषुकथंतिष्ठतीतितत्राह तपंतीति तापान्तपांसि ब्राह्मींवावतपउपनिषदंब्रूमेतितस्यैवतपोदमइत्यादिश्रुतिः नन्वेवंविधतपःसंचरणसमयेशीतोष्णोपवासादिनाइंद्रियदौर्बल्यहेतुनाहरेःसर्वोत्तमत्वादिज्ञानंतिरोहितंभवतीतिमंदाशंकांपरिहरति ऐकात्म्येति एकःपूर्णोहरिर्नान्यस्तदन्येतद्वशामताः । इतिज्ञानंस्थिरंयत्तदैकात्म्यज्ञानमुच्यतइतिस्मृतेः ऐकात्म्येहरेःसर्वोत्तमत्वपूर्णज्ञानेगतंस्थिरंस्थितंचेतोयेषांतेतथोक्ताः २३ उपसंहरति तएतइति त्यक्तस्वजनबांधवाइत्युक्तंविशदयति सर्वसंगेति दुष्टसर्वसंगवर्जिताइत्यर्थः संत्वेवंविधाःसाधवस्तत्रकिंममोपदिशसीतितत्राह संगस्तेष्विति अथतस्मात्तत्रहेतुमाह संगदोषेति २४

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

त्वच्चरित्रश्रवणादिनादुष्टसंगदोषनाशोदृष्टचरः सत्संगात्कथमित्याशंक्य सत्संगेहरिकथाश्रवणादिसंभवेनतत्संगाद्दुष्टसंगदोषविनाशःप्रतिज्ञायते तेषामन्यप्रसंगाभावादितिभावेनाह सतांप्रसंगादिति प्रसंगात्प्रकृष्टसंगात्वीर्याणांपराक्रमाणांसंपदोयासुतास्तथा हृत्कर्णानांरसमानंदमायंतीतिहृत्कर्णरसायनाः अयगताविंतिधातुः ततःकिंतत्राह तज्जोषणादिति तच्छब्देनोभयेचग्राह्यास्तेभ्यःसद्भ्यः तासांकथानांजोषणान्निषेवणादपवर्गवर्त्मनिहरौश्रद्धावतीआस्तिक्यबुद्ध्युपेताभक्तिःअनुक्रमिष्यतिपदंनिधास्यतीत्यन्वयः २५ भक्त्याकिंफलंस्यादितितत्राह भक्त्येति पुमानर्थीसमर्थोविद्वान्माद्विषयश्रवणादिनोत्पन्नयामद्भक्त्याऐंद्रियात्शब्दादिविषयाज्जातविरागः ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतपदार्थानामसारत्वानित्यत्वसदुःखत्वज्ञानवांस्तथाजातःवौपरमात्मनिरागःस्नेहःसारत्वनित्यत्वनिर्दुःखत्वज्ञानपूर्वकोयस्यसतथा कैश्चिदुत्तमाधिकारिभिर्दृष्टस्यकैश्चिदवराधिकारिभिःश्रुतस्यात्मद्रविणस्यपरमात्मारूपवस्तुनोनुचिंतयानिरंतरध्यानेन तथाचित्तस्यानवस्थानस्यमनसोग्रहणेविषयाद्व्यावर्तनेयत्तःप्रयत्नवानृजुभिरक्लेशदैर्योगमार्गैर्यमादिसदुपायप्रकारैर्योगयुक्तःसत्संगवान्यतिष्यतेपरमात्मापरोक्ष्यायेतिशेषः केषांचिद्दृष्टानांकेषांचिच्छ्रुतानामात्मद्रविणानांजीवादिपदार्थानामसारत्वादिचिंतयाऐंद्रियाज्जातविरागइतिवा २६ अधिकारिणामेवंविधःप्रयत्नोननिष्फलःकिंतुसफलएवभवतीत्याह असेवयेति प्रकृतेर्गुणानांसेवामुमुक्षुणाक्षुरधारावत्तृणपिहितमुखकूपवदलंपरिहर्तव्येतिपुनर्वचनं वैराग्येणविजृंभितेनप्रवर्धितेनपरमात्मादीनामांतरतत्त्वानांतारतम्यज्ञानेनचमय्यर्पितयाभक्त्यायोगेनमयिमनोनिधानलक्षणेनप्रत्यगात्मानंस्वांतर्यामिणंमामिहप्रारब्धप्रतिबंधकाभावेस्मिन्जन्मनिअवरुंधेवशीकृत

सतांप्रसंगान्ममवीर्यसंपदोभवंतिहृत्कर्णरसायनाःकथाः ॥ तज्जोषणादाश्वपवर्गवर्त्मनिश्रद्धावतीभाक्तिरनुक्रमिष्यति २५ भक्त्यापुमान्जातविरागऐंद्रि
याद्दृष्टश्रुतात्मद्रविणानुचिंतया ॥ चित्तस्ययत्तोग्रहणेयोगयुक्तोयतिष्यतेऋजुभिर्योगमार्गैः २६ असेवयायंप्रकृतेर्गुणानांज्ञानेनवैराग्यविजृंभितेन ॥यो
गेनमय्यर्पितयाचभक्त्यामांप्रत्यगात्मानमिहावरुंधे २७ देवहूतिरुवाच ॥ कास्वित्त्वय्यच्युताभक्तिःकीदृशीममगोचरा ॥ ययापदंतेनिर्वाणमंजसाप्रा
प्नुयामहम् २८ योयोगोभगवत्प्राप्तौनिर्वाणात्मंस्त्वयोदितः ॥ कीदृशःकतिचांगानियतस्तत्त्वावबोधनम् २९ तदेतन्मेविजानीहियथाहंमंदधीर्हरे ॥
सुखंबुध्येयदुर्बोधंयोषाभवदनुग्रहात् ३० मैत्रेयउवाच ॥ विदित्वार्थंकपिलोमातुरित्थंजातस्नेहोयत्रतन्वाभिजातः ॥ तत्त्वाम्नायंयत्प्रवदंतिसांख्यंप्रावो
चद्वैभक्तिवितानयोगम् ३१

वत्पश्यतीत्यन्वयः विरक्तिभक्त्युपास्तिजनितज्ञानमेवपुरुषार्थसाधनंनकर्मेत्यतोवाह असेवयेति मय्यर्पितयाभक्त्यायोगेनसमुत्पन्नेनयोगध्यानोत्पन्नेनज्ञानेनप्रत्यगात्मानंस्वबिंबभूतंमांपश्यतीवि कीदृशेनभक्तियोगेनप्रकृतेर्गुणानामसेवयोत्पन्नेनवैराग्यविजृंभितेन २७ देवहूतीमय्यर्पितयेतिविशेषणेनोत्पन्नोत्कंठयादत्तावसरात्पृच्छति कास्विदिति कीदृशीममगोचराज्ञातुंशक्येति निर्वाणंनित्यनिर्वृतम् २८ ऋजुभिर्योगमार्गैरित्युक्तयोगलक्षणंपृच्छति योयोगइति निर्वाणात्मन्परमानंदमूर्ते यतोयस्माद्योगात् २९ तदेतद्योगलक्षणंभक्तिलक्षणंविजानीहिविशेषेणज्ञापय योषेतिहेतुगर्भविशेषणंत्वच्छास्त्रज्ञानाभावादित्यर्थः ३० मैत्रेयोविदुरायेमांकथांकथयतीतिशुकःपरीक्षितेवक्ति विदित्वार्थमिति यत्रयस्यांसच्चिदानंदमयकरचरणादिमत्यातन्वाभिजातःशुक्रशोणितसंपर्कंदूरीकृत्यप्रकाशितः तस्यामातुरित्थमर्थमभिप्रायंविदित्वामन्मातुर्भगवद्भक्तिश्रवणेतात्पर्यमभून्नान्यत्रेतिजातःप्रवृद्धःस्नेहोनुग्रहलक्षणोयस्यसतथाकपिलोभगवान्यत्तत्त्वाम्नायंपरमात्मादितत्त्वप्रतिपादकंसांख्यशास्त्रंप्रवदंति तद्भक्तियोगवितानंभक्तियोगविस्तारलक्षणंशास्त्रंमात्रेप्रावोचत्व्याख्यातवानित्यन्वयः हरेरितरवज्जननांगीकारे शुक्रेनजनिरन्येषांहरेःस्वतनुर्वैवतु । नित्योदितज्ञानतनोःकुतःस्याच्छुक्लतोजनिरितिप्रमाणविरोधोदुर्निगमः अतएवपुरास्वयैवतन्वेत्युक्तं इतरेषांप्राग्शरीराणांपश्चाच्छरीरत्वेनजन्मदर्शनात् ३१

SGDF
Sri Gargeshwari Digi Foundation

यद्यपिसत्वादिगुणभेदेनभक्तिरप्यनेकविधातथापिसात्त्विकसंज्ञमुत्तमाधिकारियोग्यंभक्तियोगंनिरूपयति देवानामिति सत्वेएकमनसइत्येतत्पदद्वयंतंत्रेणापाचन्यायेनाद्वि्रावृत्त्याव्याख्येयं सदासर्वगुणा
त्मत्वात्सत्त्वोविष्णुरुदीर्यतइतिवचनात् सत्त्वेसर्वगुणाढ्येएवहरावेवएकमनसएकाग्रमनसःपुरुषस्यमनुष्याधन्यतमस्यगुणलिंगानांशब्दादिज्ञापनलक्षणानामिंद्रियाभिमानिमामानुस्राविककर्मणांवेदोक्तक
र्मानुष्ठानेनतदुक्तानातिलंघिनां आनुस्राविककर्मासौश्रुत्युक्तंयोनलंघयेदित्युक्तेःदेवानांसात्त्विकसंज्ञानांसत्वेभगवतिएकमनसःएकाग्रतयान्यव्यापारमंतरेणांतःकरणस्ययावृत्तिःसाभक्तिरित्युच्यते। कीदृशी
स्वाभाविकीगंगाप्रवाहलक्षणा अनिमित्ताफलसंकल्परहिता अत्यंतचित्तनिरोधरूपत्वाद्दुःखहेतुशंकानकार्याप्रत्युतपूर्णानंदरूपत्वादपक्वभक्त्यावाप्तमुक्तेरुत्तमेत्याह सिद्धेरिति यस्मिन्कालेपूर्णभक्तयःसव
प्राणोमुक्तिमेष्यंति तस्मिन्नेवसमयेमुक्तिप्राप्तियोग्यस्यभक्तिपरिपाकमनवाप्तस्यपुंसोयासिद्धिरपूर्णसुखलक्षणामुक्तिस्तस्याःसिद्धेर्गरीयसी तदुक्तं अपूर्णभक्तेर्मुक्तौतुनसुखंपूर्तिमेष्यति । अतस्तादृशमुक्ते
श्चभक्तिःपूर्णागरीयसीति । पूर्णसुखहेतुत्वात्ज्ञानवदंतरंगत्वाच्चगरीयस्त्वंयुक्तमित्याह जरयतीति कोशंलिंगशरीरं। कोशोस्त्रीकुड्मलेदिव्येशब्देर्थेयतनावितियादवः। समूलतूलनाशस्याविवक्षितत्वात्
तस्मिन्नेवार्थेदृष्टांतमाह निगीर्णमिति निगीर्णंसर्वतोग्रस्तं देवानामसुरेंद्रियाभिमानित्वेनचपापकर्मणिप्रेरणयावद्दर्शनेनजुगुप्सादिनाचित्तविक्षेपसंभवेनभक्तेरात्यंतिकत्वायोगादन्यत्रोभयेषामपिभगवति
मनोवृत्तेर्गंगाप्रवाहवत्सिद्धत्वेनतदभावात्सत्वेएवएकमनसःपुंसोगुणलिंगानांइतिविशिष्योक्तेरभिप्रायः संभावनामात्राभिप्रायेणोक्तमिदमित्येतावताभक्तेर्न्यूनातिरेकभावोनकल्पनीयः हर्याज्ञाकारि
त्वेनतत्प्रीतिहेतुत्वात् देवजातिमात्रपरिहारायगुणलिंगानामिति कल्पाद्यासुरव्यावृत्तयेआनुस्राविककर्मणामिति तेषांवेदोक्तानुष्ठाननियमाभावात् उक्तविशेषणवतांदेवानांसत्वेभगवत्येकमनसोवृत्ति

श्रीभगवानुवाच ॥ देवानांगुणलिंगानामनुस्राविककर्मणाम् ॥ सत्त्वएवैकमनसोवृत्तिःस्वाभाविकीतुया ३२ अनिमित्ताभगवतिभक्तिःसिद्धेर्गरीयसी
॥ जरयत्याशुयाकोशंनिगीर्णमनलोयथा ३३ नैकात्म्यतांमेस्पृहयंतिकेचिन्मत्पादसेवाभिरतामदीहाः ॥ येन्योन्यतोभागवताःप्रसज्यसंभाजयंतेम
मपौरुषाणि ३४ पश्यंतिमेतेरुचिराण्येवसंतःप्रसन्नवक्त्रारुणलोचनानि ॥ रूपाणिदिव्यानिमनोहराणिसाकंवाचंस्पृहणीयावदंति ३५

र्भक्तिरित्युक्तेऽधमाधिकारिभिःक्रियमाणायाःअभक्तित्वमात्यंतिकाभावश्चस्यात्तस्मात्कीदृशीममगोचरेतिपृष्टत्वाद्यत्परिहारायचविभागोवक्तव्यः देवानांसत्वएकमनसोवृत्तिरित्येतद्देवसामान्यभक्ति
लक्षणं गुणलिंगानामितितद्विशेषभक्तिलक्षणं आनुस्राविककर्मणामितिसर्वसामान्यभक्तिलक्षणं स्वाभाविक्यनिमित्तेतिसर्वत्रसमं अधमाधिकारिभिःक्रियमाणाभक्तिःकीदृशीसिद्धेर्मुक्तेर्ग
रीयसीप्रधानसाधनभूता ३२ ३३ अनेनकेतेआत्यंतिकभक्तिकर्तारोयेनतद्भक्तेर्मुक्तेर्गरीयस्त्वंस्यादितितत्राह नैकात्म्यतामिति येभागवताअन्योन्यतःप्रसज्यमिलित्वाममपौरुषाणिपराक्रमान्संभाजयंतेसं
भाव्यवदंति शृण्वंतिच तेमेमयादीयमानामप्यैकात्म्यतांमुक्तिं नस्पृहयंतिनेच्छंति यदिभक्तिसंतुष्टोहरिःकिमपिददातितदपितदाज्ञात्वेनैवगृह्णंतिनभक्तिफलत्वेनदीयमानां बालोपिसन्गृह्णातिकिमुतप्रे
क्षावानतइदंभगवतास्तूयतेनतुतत्त्वमितिमंदाशंकानेच्छंति सायुज्यमपिफलत्वेनहरिर्यदिददातिभक्तिसंतुष्टआज्ञात्वेनैवगृह्णते तादृशानांसुखाधिक्यंपुनर्मुक्तौभविष्यतीत्यनेनपरिहृतंतावे कुतोनेच्छं
तीतितत्राह मत्पादेति ममचरणनिषेवायाःपूर्णानंदहेतुत्वादित्यर्थः भगवदंघ्रिसेवायाःपूर्णानंदहेतुत्वंकथंतद्रतानामप्यन्यत्रप्रवृत्त्यादुःखसंभवादित्यतउक्तंमदीहाइति अनेनयमासांगिकान्य
प्रवृत्तावप्यंतेमदर्पणेन सापिमत्कर्मवत्मत्प्रीतिजनकत्वेनमदीहैवेत्युक्तंभवति तेचकियंतइतितत्राह केचिदिति ३४ ऐकात्म्याकांक्षाभावेहेत्वंतरमाह पश्यंतीति भगवद्रूपसक्षापादेःकोन्योस्तिसुख
हेतुरितिप्रयोनेच्छंतीत्यर्थः ३५

SGPF

ननुकालशक्तेर्दुरतिक्रमत्वेनकिंचित्कालंभगवतिभक्तिंकुर्वतोन्यथापिसंभवेनसंसारस्यानिवृत्तिसंभवेनभक्तेर्नकिमपिप्रयोजनमित्याशंक्याह तैर्दर्शनीयेति । यैःसहवाचंवदंति यानिचपश्यंतितैरूपैर्हृतात्मनः अपहृतमनसोहृतप्राणस्यतद्विषयीकृतसर्वेंद्रियचेष्टस्यभक्तिमेवान्विच्छतोपिपुंसः प्रसन्नोहमण्वींसूक्ष्मांसायुज्यलक्षणांगतिंमुक्तिंप्रयुंजेददामीत्यन्वयः उदारशब्दःप्रत्येकमभिसंबध्यते उदाराणिविला सहासेक्षितवामसूक्तानियेषांतानितथा वामान्यनुकूलानिसूक्तानिशोभनवचनानि ३६ ननुसायुज्यभाजामंतर्धूमदाहवद्दुःखरूपंस्यादितितत्राह अथोइति येममायायाचितांनिर्मितांध्वजच्छत्रव्यज नादिलक्षणांविभूतिमथोतथाअष्टांगयोगमनुप्रवृत्तमनुप्राप्तमणिमाद्यैश्वर्यं तथाभद्रांसर्वांगसंपन्नांद्योतमानांश्रियंगवाश्वादिसंपदंनस्पृहयंति तेपरस्यसर्वोत्तमस्यमेलोकेसच्चिदानंदलक्षणेदेहेऽश्नुवतेव्याप्य सुखमेवानुभूयतिष्ठंतीत्यन्वयः हिशब्दोमुक्तेर्विलक्षणत्वान्नलोकवदित्यर्थद्योतनार्थः यद्वा सालोक्यमुक्तिमनेनवक्ति तथाहि भक्तिज्ञानफलत्वेनविभूतिंसर्वमहर्लोकेवृत्तमष्टांगैश्वर्यमिहलोकेचसमृद्धामु त्तुंगप्रासादादिसंपदंचनेच्छंति परिपक्ववैराग्यसमुद्रमग्नत्वात्तेमेलोकेवैकुंठादावतिसुखमश्नुवतेइत्यतस्त्वमपिस्वर्गादीच्छांहित्वासर्वोत्तमःसच्चिदानंदलक्षणोममात्यंतमुपकारकत्वेनसर्वस्मात्प्रेष्ठोहरिरिति कृत्वाभजस्वत्वयापीदृशोलोकःप्राप्यतइति कीदृशीममगोचरेत्यस्यपरिहारउक्तइति ३७ कालस्यसर्वत्रसत्त्वात्स्वतंत्रत्वात्ततोपिकेनचिद्धेतुनातान्निवर्तयतीतितत्राह नकर्हिचिदिति हेत्वभावादित्या

तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेक्षितवामसूक्तैः ॥ हृतात्मनोहृतप्राणस्यभक्तिमन्विच्छतोगतिमण्वींप्रयुंजे ३६ अथोविभूतिंममगाययाचितामैश्वर्यम ष्टांगमनुप्रवृत्तम् ॥ श्रियंनदेवींस्पृहयंतिभद्रांपरस्यमेतेऽश्नुवतेहिलोके ३७ नकर्हिचिन्मत्पराःशांतरूपानंक्ष्यंतिमेनोनिमिषोलेढिहेतिः ॥ येषामहंप्रिय आत्मासुतश्चसखागुरुःसुहृदोदैवमिष्टम् ३८ इमंलोकंतथैवामुमात्मानमुभयायिनम् ॥ आत्मानमनुयेचेमेयेरायःपशवोगृहाः ३९ विसृज्यसर्वानन्यांश्चमा मेवंविश्वतोमुखम् ॥ भजंत्यनन्ययाभक्त्यातान्मृत्योरतिपारये ४० नान्यत्रमद्भगवतःप्रधानपुरुषेश्वरात् ॥ आत्मनःसर्वभूतानांभयंतीव्रंनिवर्तते ४१ मद्भयाद्वातिवातोयंसूर्यस्तपतिमद्भयात् ॥ वर्षतींद्रोदहत्यग्निर्मृत्युश्चरतिमद्भयात् ४२ ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियोगेनयोगिनः ॥ क्षेमायपादमूलंमे प्रविशंत्यकुतोभयम् ४३ एतावानेवलोकेस्मिन्पुंसांनिःश्रेयसोदयः ॥ तीव्रेणभक्तियोगेणमनोमय्यर्पितंस्थितम् ४४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेकपिलो पाख्यानेषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ । ॥

ह मेनोइति मेहेतिरायुधमनिमिषःकालचक्रंवान्लोकेनोलेढिनास्वादयतिनाशलक्षणंकार्यंनकरोतीत्यर्थः अत्रापिहेतुरस्तीत्याह येषामिति आत्मास्वामीज्ञानवतोभिव्यक्तोभवतीतिश्रुतेः चशब्दा त्पिताच अनेकविधव्यसनप्राप्तावहमेवानिमित्तबंधुरिति सुहृदइतिबहुवचनम् ३८ किंबहुनावैराग्यविजृंभितयाभक्त्याभजतांसंसारतारकोहमेवेत्याह इमंलोकमिति आत्मानंजीवमुभयायिनंलोकद्वय संचारिणंविज्ञायेतिशेषः येचेमइत्युक्तंविवृणोति येरायइति रायोनिष्कादयः यद्वायेचेमेसुतादयः ३९ विश्वतोमुखं सर्वस्मान्मुख्यं सर्वज्ञंवा मृत्योःसंसारादतीत्यपारयेपारंप्रापयामि य द्वापारसमाप्तावितिधातोःसंसारसमाप्तिंकृत्वा मुक्तान्करोमीति ४० मत्तोन्यःसंसारतारकोस्तीतिशंकांमाकार्षीरित्याह नान्यत्रेति प्रधानपुरुषयोःप्रकृतिहिरण्यगर्भयोःईश्वरादात्मनःआदानादिक र्तुः ४१ वाय्वादीनांस्वाधिकारप्रवृत्तिर्नस्वनियताकिमुतमुक्तिदानप्रवृत्तिः अतउक्तार्थेतच्छंकादूरोत्सारितेत्याशयेनाह मद्भयादिति ४२ अहमेवमुक्तिदानेनियतःअतइदमेवात्रमुख्यसाधनमि त्याह ज्ञानेति योगिनोज्ञानिनः वाय्वादिवदन्यनियतत्वेतवमुक्तिदानशक्तिःप्रहतास्यादित्यतउक्तमकुतोभयमिति ४३ एकग्रामप्रवेशेबहुमार्गवदनेकेमार्गाःसंभवेयुरित्याशंकांपरिहरन् अन्ययोगं व्यवच्छिनत्ति एतावानेवेति स्थितमचलत्वेनेतिशेषः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥



SGDF Sri Gangeshwari Digital Foundation

अस्मिन्नध्यायेसंख्यानाय तत्त्वानामितियदुक्तंतत्प्रपंचःक्रियतेइतिप्रतिजानीते अथभक्तिनिरूपणानंतरम् । यत्पुरुषार्थोपयोगितदेववक्तव्यंकिंतत्त्वानांलक्षणज्ञानेनप्रयोजनमितितत्राह य
द्विदित्वेति गुणैःसत्वादिभिः १ परमात्मज्ञानमेवनिर्विचारंमुक्तिसाधनंश्रुतंतत्त्वलक्षणज्ञानस्यचकथंतत्साधनत्वंस्यादित्याशंक्यतत्त्वलक्षणज्ञानंपरमात्मज्ञानाविनाभूतंतेषांमुख्यकार
णत्वात्परमात्मनइतितज्ज्ञानमेववर्णयइतिप्रतिजानीते ज्ञानमिति आत्मानंपरमात्मानंदर्शयतीतिआत्मदर्शनंयत्ज्ञानंपुरुषस्यश्रेयोर्थिनोनिःश्रेयसायमोक्षादिसर्वपुरुषार्थायाहुस्तत्हृदयग्रंथि
भेदनंसंसारपाशच्छेदकरंज्ञानंतववर्णये इत्यन्वयः २ यत्ज्ञानंहृदयग्रंथिभेदनमुक्तंतत्ज्ञानंकिंगुणविशिष्टमुदीर्यमाणंसंसारसमुच्छेदसमर्थंस्यादितितत्राह अनादिरिति यअनादिराद्यंतरहितः
कारणमात्रशून्योवात्माविज्ञानादिगुणराशिः पुरुपूर्णानंदंसनोतिददातीतिपुरुषः सर्वांतर्यामीवा निर्गुणःगुणसंबंधरहितःचेतनप्रकृतेःपरः प्रत्यग्धामाभिमुखपज्ञाख्यधामास्वयंज्योतिःस्वप्रकाशेनदीप्यमा
नोविश्वंस्थावरजंगमात्मकंजगद्येनसमन्वितंव्याप्तम् ३ सआत्मात्परमात्मानजातोनाम्रियते अजआत्मामहान्ध्रुवः नजायतेम्रियतेवाकदाचिदित्यादिश्रुतिस्मृतिप्रसिद्धंआद्यंतरहितइत्यनेनाऽपिजन्मा
द्यभावेसिद्धेनजातइत्यादिपुनर्वचनंप्रमाणप्रसिद्धिद्योतनाय युक्तिपूर्वश्रुत्यादेर्बलीयस्त्वंनकेवलस्येतिभावेनकैमुत्यन्यायमाह देहाद्युपाधिभिरिति देहाद्युपाधिलक्षणैर्निमित्तैरात्ततद्धर्मास्वीकृतजननादि
धर्मोजीवोपिनस्वरूपतोजायते किंतुभ्रांत्याभिमानेनजायतेम्रियतेभ्रांतत्वाद्देहात्मत्वस्य अत्रदृष्टांतमाह यथेतियथास्वप्नेतस्यस्वप्नस्योक्षिताद्रष्टाजाग्रतिदृष्टश्रुतजननादिसंस्कारवशाज्जातोमृतइतिपश्य
तिनहितेजननमरणेसत्येस्तःकिंतुभ्रांत्यात्मनोमन्यतेतथाप्रकृते किमुसर्वज्ञत्वस्वतंत्रत्वप्राकृतवैकृबदेहरहितत्वदूरीकृताविद्यत्वादिवैलक्षण्ययुतईश्वरोनजातइति तदुक्तं परस्यजन्ममृत्याद्याःस्युःस्वतंत्र

श्रीभगवानुवाच ॥ अथतेसंप्रवक्ष्यामितत्त्वानांलक्षणंपृथक् ॥ यद्विदित्वाविमुच्येतपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः १ ज्ञानंनिःश्रेयसार्थायपुरुषस्यात्मदर्शनम् ॥
यदाहुर्वर्णयेतत्तेहृदयग्रंथिभेदनम् २ अनादिरात्मापुरुषोनिर्गुणःप्रकृतेःपरः ॥ प्रत्यग्धामास्वयंज्योतिर्विश्वंयेनसमन्वितम् ३ नजातोनम्रियेतात्मासहि
देहाद्युपाधिभिः ॥ निमित्तैरात्तधर्मोयंयथास्वप्नेतदीक्षिता ४ सएवप्रकृतिंसूक्ष्मांदैवींगुणमयींविभुः ॥ यदृच्छयैवोपगतामभ्यपद्यतलीलया ५ गुणैर्विचि
त्राःसृजतींसरूपाःप्रकृतिंप्रजाः ॥ विलोक्यमुमुहेसद्यःसइहज्ञानगूहया ६

स्यकिंपुनः जीवस्यापियतोभ्रांतिर्जन्ममृत्यादिसंगतिरिति । निरवयवस्यजीवस्योपाधिसंबंधईशेच्छयाघटतइत्यंगीकारेणनयुक्तिविरोधोपिशंकनीयः यद्धियुक्त्याविरुध्येततदीशकृतमेवहीतिवचना
च्च ४ अधुनाजीवेश्वरयोःपारतंत्र्यापारतंत्र्यादिवैलक्षण्यज्ञापनायपरस्यजगत्सृष्ट्यादिमाहात्म्यादिकथनपूर्वकंजीवस्यतदधीनत्वेनप्रकृतिबद्धत्वंवक्तुमाह सएवेति योनादित्वादिगुणविशिष्टोयअज
न्मादिरहितोजन्मादिमज्जीवविलक्षणःससूक्ष्मांदेवींक्रीडादिगुणवतींदेवस्यविष्णोरियंइतिवा गुणमयींनसत्वादिगुणाभिमानिनींयदृच्छयाहरेरिच्छयोपगतांसदासमीपस्थितांप्रकृतिंश्रियमभ्यपद्यत
लीलयेतिप्रयोजनांतरंनिवारयति । अत्रप्रकृतिशब्देनचिदचिदात्मकेउभेग्राह्ये विभुःसर्वगतइत्यनेनप्रकृत्याभिपादनंनौपचारिकंकिंतुसृष्ट्यभिमुखीकरणंकार्यंसूचयति तदपिस्वप्रयोजनंनेत्युक्तं ली
लयेति ५ अभिपद्यकिमभूदिंसितत्राह गुणैरिति स्वप्रेरणयासत्त्वादिगुणैःसात्त्विकादिभेदेनविचित्राःकरचरणादिमत्त्वेनसमानरूपाःप्रजाःसृजतींप्रकृतिंविलोक्यसहीरिरिहसंसारेजीवस्यज्ञानगूहयाज्ञा
नगूहेच्छयाजीवज्ञानंगूहयंत्याप्रकृत्यावासद्यःसंभावनानंतरमेवतंजीवंमुमुहेमोहयामास तदेतन्मेविजानीहि । कृत्वाविवाहंतुकुरुप्रवीराइत्यादाविवांतर्गतणिजर्थोवेदितव्यः अन्यथासदानिरस्तकुहक
मित्यादिकंविरुद्धंस्यात् । प्रकृतिविषयत्वेज्ञानगूहशब्दोज्ञानशब्दवदकारांतःस्वस्वातंत्र्यप्रकटनार्थंचमुमुहइति तदुक्तं यत्रकारयितातीवस्वतंत्रस्तत्प्रकर्तृता । प्रोच्यतेतुयथाऽप्रमत्वज्ञःसंसारभागिति
लयेवाप्यथवासृष्टावंतरालेपिनकचित् । प्रकृत्याऽरहितंब्रह्मकदाचिदवतिष्ठतइतिवचनात् समीपत्वंचसिद्धम् ६

SGDF
Foundation

ज्ञानगूहनेफलमाह एवमिति पराभिध्यानेनपरमात्मेच्छयैवमुग्धत्वादेवप्रकृतेःसत्त्वादिगुणैःसात्त्विकादिकर्मसुक्रियमाणेषुसत्सुपुमान्जीवःप्रकृतेःकर्तृत्वमहंकर्तेत्यात्मनिमन्यते ७ अभिमानफलमाह
तदस्येति । तस्मादविद्यमानकर्तृत्वाभिमानादस्यजीवस्यसंसृतिलक्षणोबंधस्तत्कृतंपारतंत्र्यंचस्वाधमाद्यधीनताचभवति । कस्मात्प्रयोजकादितितत्राह अकर्तुरिति अक्लिष्टकारित्वान्नक्रियतइतिवा
अकर्तुःसाक्षिणःपुण्यपापेसाक्षादीक्षमानस्यनिर्वृतात्मनःपरमानंदस्वरूपस्येश्वरस्यसकाशाद्भवतीत्यर्थः । विष्णोःसुराणांगुरूणांनित्याजीवस्यतंत्रता । यत्तुनस्यान्यतंत्रत्वंतत्ज्ञानाद्धिनिवर्ततइतिवचने
नतत्रतात्पर्यार्थोवगंतव्यइति अक्लिष्टत्वादकर्तास्यादकार्यत्वादथापिवेतिवचनान्नक्रियामात्रशून्यत्वार्थोत्रेष्यतइति । एषकर्तानक्रियतेकारणंचजगत्प्रभुरितिच ८ अत्रकर्तृत्वविशेषंविवेचयति
कार्यकारणेति । कार्यंशरीरंकारणमिंद्रियंकर्तृमनःएषांकारणंप्रकृतिंप्रधानाभिमानिनींश्रियं जीवानांसुखादिभोक्तृत्वेकारणं प्रकृतेःपरःपुरुषोविष्णुरिति परमेष्ठिशक्तिप्रकारंप्रतीयमानंविहायाप्रासि
द्धार्थकथनंकथमितीदंचोद्यं । ब्रह्मादिभिःसर्गकरीश्रीर्विष्णुबलसंश्रयात् । सुखदुःखप्रदोविष्णुःस्वयमेवसनातनः । कर्तृत्वंसुखदुःखानामन्येषांचतदाज्ञया । भोक्तृत्वंसुखदुःखानांकरोत्येकोहरिःस्वयं । भो
क्तृत्वमात्रेहेतुत्वंजीवेनान्यत्रकुत्रचिदित्यनेनपरिहृतं । प्रकृतिंपुरुषंचैवविद्ध्यनादीइतिचोक्तार्थेप्रमाणम् ९ अत्रदेवहूतिःप्रकृतिपुरुषयोःकारणत्वविशेषंश्रुत्वालब्धावसराविवेकविवित्सयालक्षणंपृच्छति प्र
कृतेरिति अस्यजगतःकारणयोः सदसत्स्थूलसूक्ष्मलक्षणंजगद्यदात्मकंयाभ्यांव्याप्तम् १० कपिलोभगवान्तत्रहरेरमंतत्वेनतत्स्वरूपेबुद्ध्यनारोहात्प्रकृतिलक्षणज्ञानेनतल्लक्षणस्यज्ञातप्रायत्वात्प्रकृतिलक्ष

एवंपराभिध्यानेनकर्तृत्वंप्रकृतेःपुमान् ॥ कर्मसुक्रियमाणेषुगुणैरात्मनिमन्यते ७ तदस्यसंसृतिर्बंधःपारतंत्र्यंचतत्कृतम् ॥ भवत्यकर्तुरीशस्यसाक्षिणो
निर्वृतात्मनः ८ कार्यकारणकर्तृत्वेकारणंप्रकृतिंविदुः ॥ भोक्तृत्वेसुखदुःखानांपुरुषंप्रकृतेःपरम् ९ ॥ देवहूतिरुवाच ॥ प्रकृतेःपुरुषस्यापिलक्षणंपुरुषोत्त
म ॥ ब्रूहिकारणयोरस्यसदसच्चयदात्मकम् १० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यत्तत्त्रिगुणमव्यक्तंनित्यंसदसदात्मकम् ॥ प्रधानंप्रकृतिंप्राहुरविशेषंविशेषवत् ११
पंचभिःपंचभिर्ब्रह्मन्चतुर्भिर्दशभिस्तथा ॥ एतच्चतुर्विंशतिकंगणंप्राधानिकंविदुः १२ महाभूतानिपंचैवभूरापोग्निर्मरुन्नभः ॥ तन्मात्राणिचतावंतिगंधादी
निमतानिमे १३ इंद्रियाणिदशश्रोत्रंत्वग्दृग्रसननासिकम् ॥ वाक्करौचरणौमेढ्रंपायुर्दशमउच्यते १४

णंवक्तियत्तदिति । यत्तत्त्वंसत्त्वादिगुणत्रयरूपमव्यक्तंसूक्ष्मंनित्यमविनाशिसदसदात्मकंव्यक्ताव्यक्तात्मकंज्ञानिनस्तत्त्वंप्रधानंनाम्नाप्रकृतिमाहुरित्यन्वयः । अत्रत्रिगुणमित्येतदितरव्यावर्तकंल
क्षणमितराणितुस्वरूपाख्यानपराणिअविशेषमकार्यं विशेषवन्महदादिकार्यवत् । अत्रोभयेषांअभिमन्यमानाभिमानिनांप्रकृत्यादिशब्दवाच्यत्वमंगीकार्यं । तथाहि शब्दादिगुणवतोजगदुपादानत्वंस
त्त्वादिगुणाभिमानिन्याश्रीभूदुर्गाभिधायाःश्रियश्चसत्त्वादिगुणप्रवर्तकत्वेनततोविप्रकर्षेणजगद्गुरुःमहदादिशरीवद्ब्रह्मादिजनिकर्तृत्वेनतच्छब्दवाच्यत्वंविवक्षितं केवलासृतिकर्मौदासीनाऽव्यक्ता सिसृक्षुत्व
विशेषोपेताव्यक्ताव्यक्ता महदादिकार्यव्यापिनीव्यक्तैवेतिविशेषात्त्रिरूपिणीश्रीरुच्यते एवंजडरूपाप्रकृतिरपिप्रधानरूपाऽव्यक्ताउपादानरूपाव्यक्ताव्यक्तामहदादित्वेनपरिणीयमानाव्यक्तैव सर्वकार्ये
षुप्रधानत्वात्प्रधानं नचेदंस्वकपोलकल्पितंकिंतुप्रमाणांतरसिद्धत्वात् तदुक्तंव्यक्ताव्यक्तात्मकंयत्तद्द्विधात्सदसदात्मकं । असर्गाकेवलाव्यक्तासिसृक्षुरुभयात्मिका । व्यक्तैवकार्यरूपातुप्रकृतिस्त्रिविधामता
कार्यतःसाप्रधानत्वात्प्रधानमितिकीर्त्यते । अविशेषाह्यकार्यत्वात्साचश्रीर्विष्णुसंश्रयेति । विशेषंकार्यमुद्दिष्टंविशेषोदृश्यतेयतइति ११ तत्त्वानिप्रधानकार्याणीत्याह पंचभिःपंचभिरिति । चतुर्विंश
तितत्त्वैःपूर्णतातोऽधिकसंख्यावत् प्राधानिकं प्रधानकार्यं १२ तानिकानीत्यतोनिर्दिशति महाभूतानीति १३ १४



SGGF Sri Gurugobind... Digital Library

अंतरात्मनोंतःकरणस्यमनसः बुद्धिरध्यवसानापसंशयंकुरुतेमनः । अभिमानोह्यहंकारश्चित्तंस्मरणकारणमितिलक्षणरूपयावृत्त्यावर्तनयामनोबुद्धिरहंकारश्चित्तमितिचतुर्धाभेदोलक्ष्यते इत्यपतइत्यन्व
यः १५ तत्त्वसंख्यानमुपसंहरति एतावानेवेति । सगुणस्यब्रह्मणःप्रधानस्यतदभिमानिन्याःश्रियश्चयःसन्निवेशःसंस्थानविशेषःसएतावानेवचतुर्विंशएवसंख्यातस्तवमयाप्रोक्तः कालात्मापरमात्मा
किमित्येतेषुनगणितइत्याशंक्यानन्याधीनत्वद्योतनायेतिभावेनाह यःकालइति यःकालइत्याख्यायतेसपंचविंशकइतिज्ञातव्यं ननुश्रियोपिहरेर्विनानन्याधीनत्वात्किमितितत्रगणनंकृतमित्याशं
कानकार्या हरिस्तुनिर्गुणंब्रह्मश्रीब्रह्मसगुणंस्मृतम् । तदंगजानितत्त्वानितस्मात्तद्रूपमुच्यतइतिवचनात्तेषुगणनीयत्वाभिप्रायेणेति १६ अनुत्पन्नस्यपुत्रस्यनामकरणमिवकालःपरमात्मेतिसंज्ञयाख्या
क्रियतइतिएतत्कथंशोभतइतितत्राह प्रभावमिति पुरुषोहृदिस्थःपरमःकालःसर्वगतोहरिः । अथवारुद्रदेहस्थोहरिःकालइतीरितइतिवचनात् पौरुषंपुरुषस्यहृदिस्थितस्यहरेर्विद्यमानंप्रकर्षेणभावंव्या
प्तरूपंपुरुषाकारंरुद्रदेहस्थंवाकालसंज्ञमाहुःकइत्यतउक्तं एकइति एकेसम्यक्ज्ञानिनोनप्राकृताइत्यर्थः अहंकर्तृत्वस्यहंकारेणममेदमितिममकारेणचविमूढस्यमिथ्याज्ञानिनःप्रकृतिमीयुषःप्रकृतिबद्ध
स्यातएवपराधीनकर्तुर्जीवस्ययतोयस्माद्भयंजननमरणलक्षणंभवतितादितिशेषः १७ इतोपिहरिरेवकालनामानन्त्रुटिलवात्मकइत्याह प्रकृतेरिति निर्विशेषस्यकार्योदासीनायागुणसाम्यस्यब्रह्मप्रलया
वस्थाविशिष्टायाःप्रकृतेःप्रधानाभिमानिन्यामूललक्ष्म्याःपुनःश्रीभूदुर्गादिरूपभेदेनसिसृक्षुत्वादिविशेषलक्षणाचेष्टायतोभवति सभगवान्कालइत्युपलक्षितइतीदंलक्षणंलक्ष्यमात्रव्यापकत्वान्नाव्याप्त्यतिव्या

मनोबुद्धिरहंकारश्चित्तमित्यंतरात्मनः ॥ चतुर्धालक्ष्यतेभेदोवृत्त्यालक्षणरूपया १५ एतावानेवसंख्यातोब्रह्मणःसगुणस्यहि ॥ सन्निवेशोमयाप्रोक्तोयः
कालःपंचविंशकः १६ प्रभावंपौरुषंप्राहुःकालमेकेयतोभयम् ॥ अहंकारविमूढस्यकर्तुःप्रकृतिमीयुषः १७ प्रकृतेर्गुणसाम्यस्यनिर्विशेषस्यमानवि ॥ चे
ष्टायतःसभगवान्कालइत्युपलक्षितः १८ अंतःपुरुषरूपेणकालरूपेणयोबहिः ॥ समन्वेत्येषसत्त्वानांभगवानात्ममायया १९ दैवात्क्षुभितधर्मिण्यांस्व
स्यांयोनौपरःपुमान् ॥ आधत्तवीर्यंसासूतमहत्तत्त्वंहिरण्मयम् २० विश्वमात्मगतंव्यंजन्कूटस्थोजगदंकुरः ॥ स्वतेजसाऽपिबत्तीव्रमात्मप्र
स्वापनंतमः २१

प्त्यसंभवदुष्टमितिज्ञातव्यम् १८ अनेनकालरूपात्पुरुषरूपंनभिन्नमित्याह अंतरिति योभगवानात्ममाययास्वरूपेच्छयासत्त्वानांसर्वप्राणिनामंतःपुरुषरूपेणबहिःकालरूपेणसर्वांतर्यामिसर्वव्यापक
रूपभेदेनव्याप्नोतीत्यतोऽत्यंतमेषएकएवेतिनात्रदोषशंकाकार्येति १९ प्रकृतेश्चेष्टाप्रदत्वप्रकारंवक्ति दैवादिति दैवात्प्रकृतिविक्षोभकनारायणाख्यात्क्षुभितधर्मिण्यांस्वस्यांयोनौपरःपुमान्वीर्यमाधत्तेत्यन्वयः
इदमुक्तंभवति दैवाख्यमूलरूपादभिव्यक्तोनाम्नापरःपुमान्तस्यनारायणस्यप्रेरणयासिसृक्षुत्वविशेषधर्मवत्याःप्रधानाभिमानिन्यालक्ष्म्याअभिव्यक्तायांनाम्नाश्रियांप्रागुक्तविशेषवत्यांस्वभार्यायांरेतोल
क्षणवीर्यमधादिति । तदुक्तं । प्रकृतेःक्षोभकंरूपंदैवंनारायणाभिधम् । प्रकृतौमहतःस्रष्टापरमःपुरुषोत्तमइति । अमोघवीर्योहरिरितिभावेनतत्फलमाह सासूतेति । साश्रीनाम्नीहिरण्मयंमहत्तत्त्वम
सूतेति २० प्रकृत्यागूढमिदंजगद्दैवाख्याद्धरेःकथंकारंव्यज्यते तमसागूल्हमग्रइतिश्रुतिरितितत्राह विश्वमात्मगतमिति ब्रह्मादिसर्वजीवानांकूटस्थआत्मोदरगतंविश्वंव्यंजन्व्यक्तंकर्तुकामोजगतों
केरमयितृत्वात्जगदंकुरःपरमःपुरुषआत्मप्रस्वापनंयोगनिद्राकारणंतीव्रंनिबिडंतमःस्वतेजसास्वरूपप्रभयाअपिबत्विनष्टमकरोदित्यन्वयः जगतोंकुरोजगदंकुरइतिविग्रहेवाद्विकारोहरिरित्यर्थोनुपपन्नः
निर्विकारोक्षरःशुद्धइत्यादिश्रुतिविरोधात् । अतः अंकेरमयतेयस्मात्केशवोजगदंकुरः । महांतंयोसृजज्जीवमोहकंचतमोप्रसदितिप्रमाणबलादुक्तएवार्थः २१

SGDF

दैवनाम्नोहरेरभिव्यक्तात्परमपुरुषान्महत्तत्त्वसृष्टिमुक्त्वामहत्तत्त्वेनाभिमन्यमानस्यचित्तस्यसृष्टिंवक्ति यत्तत्सत्वगुणमिति । सत्वगुणंपूर्णानंदादिगुणंस्वच्छंधवलंशांतमकलुषंस्तिमितंभगवतोहरेःपदंस्व
रूपंयच्चज्ञानिनोवासुदेवाख्यमाहुः तस्मान्महत्तत्त्वाभिगताद्वासुदेवात् महत्तत्त्वेनाभिमन्यमानंसर्वप्राणिनांचित्तंजायतइतिशेषः । तदुक्तं तदेववासुदेवाख्यंमहत्तत्त्वनियामकमिति । सत्वशब्देनचोच्यंते
पूर्णानंदादयोगुणाइतिच । महत्तत्त्वगतोयोसौवासुदेवाभिधोहरिः । सचित्तजनकःप्रोक्तःप्राणिनांहिपृथक्पृथगितिवचनात् नचित्तस्यवासुदेवादन्योजनकोस्तीतिज्ञायते २२ कारणगुणाःकार्येपिसंक्रम्यं
तइतिभावेनास्यचित्तस्यलक्षणमाह स्वच्छत्वमितिस्वच्छत्वंनिर्मलत्वंअविकारित्वंस्तिमितोदकवदल्पविकारत्वं नसर्वात्मनाविकाराभावः स्तिमितोदकंचित्तादेरविकारोल्पविक्रियेतिवचनात् शांतत्वंप्रसन्न
तायथापांपराविशिष्टाप्रकृतिरुपाधिमंतरेणधावल्यस्वभावस्तथाचित्तस्यवृत्तिभिःस्वभावैर्लक्षणंकथितमित्यन्वयः । वृत्तिःस्वभावोवृत्तंचस्थितिरित्यभिधीयतइतिवचनात्स्वाभाविकंलक्षणमुक्तमित्यर्थः २३ म
हत्तत्त्वादहंकारसृष्टिमाचष्टे महत्त्वादिति ज्ञानप्रधानस्तुमहानहंकारःक्रियाधिकः इतरापेक्षयासोपिज्ञानाधिकउदाहृतइतिविवक्षया । क्रियाशक्तिर्नतुज्ञानशक्तिराहितत्वादन्यथाहंकारस्यशक्तिद्वयकथनं
व्यर्थंस्यादिति २४ पृथक्नाम्नात्रैविध्यंवक्ति वैकारिकइति यतोयस्मात्रिविधाहंकारान्मनआदीनांभवउत्पत्तिःसइति महतांभूतानांपृथिव्यादीनाम् २५ प्रकारांतरेणत्रैविध्यंवक्ति वैकारिकइति
सप्तसुप्रथमायत्रस्वातंत्र्यंयाद्विवक्षितामितिवचनात् वैकारिकात् अधिदैवमित्यादिप्रथमापंचम्यर्थेवक्तव्या दैवताधिकृतंयत्तदधिदैवमितिस्मृतमितिवचनात् दिगादिदेवतासर्गमधिकृत्यवर्तमा
नाद्वैकारिकाहंकारात्दिगादिदेवताजाताइत्यर्थः तैजसात्तैजसाहंकारात् बुद्धिर्बुद्धितत्त्वंतदभिमानिन्युमाऽहंकारिकःप्राणश्चजातइतिशेषः अर्थमात्रंशब्दादितन्मात्राचतमसात्तामसाहंकारादभूदितिशे

यत्तत्सत्वगुणंस्वच्छंशांतंभगवतःपदम् ॥ यदाहुर्वासुदेवाख्यंचित्तंतन्महदात्मकम् २२ स्वच्छत्वमविकारित्वंशांतत्वमितिचेतसः ॥ वृत्तिभिर्लक्षणंप्रोक्तं
यथापांप्रकृतिःपरा २३ महत्तत्त्वाद्विकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यसंभवात् ॥ क्रियाशक्तिरहंकारस्त्रिविधःसमपद्यत २४ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चयतोभवः ॥
मनसश्चेंद्रियाणांचभूतानांमहतामपि २५ वैकारिकोधिदैवंतुबुद्धिःप्राणश्चतैजसः ॥ तामसस्त्वर्थमात्रंचगुणव्यतिकरस्त्रिवृत् २६ सहस्रशिरसंसाक्षाद्यम
नंतंप्रचक्षते ॥ संकर्षणाख्यंपुरुषंभूतेंद्रियमनोमयम् २७ कर्तृत्वंकरणत्वंचकार्यत्वंचेतिलक्षणम् ॥ शांतघोरविमूढत्वमितिवास्यादहंकृतेः २८

षः तामसोहंकारोर्थानांशब्दादीनांमात्रंनिर्मातेतिवाऽनेनकिमुक्तंस्यादित्यतउक्तं गुणव्यतिकरइति गुणानांसत्वादीनांशांतत्वादिव्यंजकानांव्यतिकरोयस्मिन्सत्तथासोऽहंकारएवंत्रिवृत्त्रिविधः २६
अहंकारतत्त्वस्यसूक्ष्मस्थूलरूपभेदेनास्थितस्याभिमानिविशेषमाह सहस्रशिरसमिति भूतेंद्रियमनोमयमित्यत्रमयट्प्रत्ययःप्राधान्यार्थः । तथाचभूतादीनांप्रधानकारणंमुख्यंप्रवर्तकमित्यर्थः । सं
कर्षणाख्यस्तुहरिःसूक्ष्माहंकारयामकः । स्थूलाहंकारनियमीविष्णुःप्रद्युम्ननामकः । अनिरुद्धोमनस्तत्त्वनियंताभगवान्हरिः । महत्तत्त्वादिजीवास्तुब्रह्माशेषोगजस्तथा । सूक्ष्मस्थूलविभेदेनकामजश्चानि
रुद्धकइतिविशेषवचनादर्थविशेषोत्रबुभुत्सुभिर्ज्ञातव्यइति । साक्षादितिविशेषणात्संकर्षणादिनाम्नात्रिधाभिव्यक्तेनहरिणाप्रेरितःसंकर्षणनामानंतःत्रिविधाहंकाराभिमानीतिसम्यगवगंतव्यम् २७
अहंकारलक्षणंवक्ति कर्तृत्वमिति वैकारिकाहंकारस्यमनोरूपेणपरिणतत्वात् मनोव्याप्तित्वेनदेहाद्यहंममतोत्पादकत्वेनकर्तृत्वंनामलक्षणंतैजसाहंकारस्यकरणानामिंद्रियाणांकारणत्वादिंद्रियाभिमानि
नियतेंद्रियद्वाराज्ञानजनकत्वेनकरणत्वं तामसाहंकारस्यकार्यापरपर्यायदेहकारणत्वाद्देहस्यचपांचभौतिकत्वात् देहरूपेणकार्यत्वंच इतिशब्दःप्रकारवाची तदुक्तं मनोरूपेणकर्तृत्वंदेहरूपेणकार्यता ।
इंद्रियात्मतयाचैवकरणत्वमहंकृतेः । यतोमनस्यहंभावस्तस्मात्कर्तामनःस्मृतं । स्वभावकर्तृजीवस्यत्वासन्नोपाधितयतः । कर्मज्ञानेकारणतायतःकरणमिंद्रियं । कार्यदेहःसमुद्दिष्टमुत्पाद्यत्वात्पुनः ।
पुनरितिस्वोत्पन्नपदार्थेषुतत्तत्स्वभावस्फुरणात्सतल्लक्षणमितिभावेनलक्षणांतरमाह शांतेति देवपितृजनकवैकारिकस्यसत्वांशप्राचुर्येणोत्पन्नत्वात्शुक्लात्मनोभगवदभिष्ठोपेतत्वात् शांतत्वंकरणापरपर्या

येषेंद्रियाणांसृष्टस्तैजसाहंकारस्यसत्वरजोंशप्राचुर्येणजातत्वात् ज्ञानेंद्रियैर्नानाविधघोरपदार्थविषयज्ञानजनकत्वात्कर्मेंद्रियैर्घोरतरनानाविधकर्मकारयितृत्वात्घोरत्वं वैकारिकतैजसयोर्यावद्ज्ञानस्यज
नकत्वंतावत्ज्ञानजनकत्वाभावेनतमोंशप्राचुर्येणोद्भूतत्वात्भूतादेश्चतामसाहंकारस्यविमूढत्वं शांतरूपोदेवपिताघोरःकरणस्त्वन्मतः। तावज्ज्ञानस्याप्रकाशान्मूढोभूतपितास्मृतः। त्रिरूपोयमहंकारःशेषइत्ये
वतंविदुरीतिवचनात् अर्थविशेषःकल्प्यतइत्यर्थः २८ वैकारिकाद्यहंकारेभ्योमनआदीनामुक्तानामुत्पत्तिमधुनास्पष्टयति वैकारिकादिति तल्लक्षणमाह यत्संकल्पेति यन्मनःसंकल्पविकल्पाभ्यां
वृत्तिविशेषाभ्यांवर्ततेदेहइतिशेषःलक्षणांतरमप्याह कामसंभवइति यदितिवर्तते यद्यस्मान्मनसःकामानांनानाविधानांसंभवोजन्मेत्यनेनज्ञातुंशक्यतइति २९ तस्याभिमानिनमाह यद्विदुरि
ति स्थूलांतर्यामित्वेनावतीर्णात्प्रद्युम्नरूपादभिव्यक्तमनिरुद्धाख्यंयद्यस्यमनसोभिमानिनःकामपुत्रस्यानिरुद्धस्यांतर्यामित्वेनप्रादुर्भूतंविदुर्ज्ञानिनइतिशेषः मनसःसर्वेंद्रियनेतृत्वात्तन्नियंतृत्वोक्त्यास्य
सर्वेंद्रियनेतृत्वमपिसिद्धमित्याह हृषीकाणामिति तद्ध्यानार्थमाह शारदेंदीवरश्याममिति शरत्कालीननीलोत्पलनीलं अधिकारिणमाह संराध्यमिति शनैरव्यग्रमनसःसनकादियोगिभिः
यद्वा यन्मनोनिरोधरहितत्वेनप्रसिद्धमतएवसर्वेंद्रियाणांनियंतृत्वेसमर्थं तद्वर्णमाह शारदेति एवंविधंमनःकस्यवशेभवतीत्यतउक्तं संराध्यमिति योगिभिःपवनाभ्यासिभिःसंराध्यंवशीकर्तुंशक्यमित्य
र्थः ३० चक्षुरादींद्रियाणांकाचकामलादिदोषाभावलक्षणानुग्रहाद्द्रव्यस्फुरणेसतियाद्विज्ज्ञानंविशेषज्ञानंजायतेतादृशंबुद्धितत्त्वमभूदित्यर्थःहेसति सामान्यमनसाज्ञानंविशेषात्बुद्धिजंभवेदितिवचनाज्ज्ञा

वैकारिकाद्विकुर्वाणान्मनस्तत्त्वमजायत ॥ यत्संकल्पविकल्पाभ्यांवर्ततेकामसंभवः २९ यद्विदुर्ह्यनिरुद्धाख्यंहृषीकाणामधीश्वरम् ॥ शारदेंदीवरश्या
मंसंराध्यंयोगिभिःशनैः ३० तैजसात्तुविकुर्वाणाद्बुद्धितत्त्वमभूत्सति ॥ द्रव्यस्फुरणविज्ञानमिंद्रियाणामनुग्रहात् ३१ संशयोथविपर्यासोनिश्चयःस्मृ
तिरेवच ॥ स्वापइत्युच्यतेबुद्धेर्लक्षणंवृत्तिभिःपृथक् ३२ तैजसानींद्रियाण्येवक्रियाज्ञानविभागशः ॥ प्राणस्यहिक्रियाशक्तिर्बुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ३३ ताम
सान्चविकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यचोदितात् ॥ शब्दमात्रमभूत्तस्मान्नभःश्रोत्रंतुशब्दगम् ३४ अर्थाश्रयत्वंशब्दस्यद्रष्टुर्लिंगत्वमेवच ॥ तन्मात्रत्वंचनभसोलक्षणं
कवयोविदुः ३५

नस्यसामान्यविशेषलक्षणेविशेषणेस्त्वइति ३१ तादृशबुद्धितत्त्वलक्षणमाह संशयइति नकेवलमेकमेवलक्षणंकिंत्वन्यान्यपिलक्षणा
निसंतीतिभावेनोक्तमथेति विपर्यासोमिथ्याज्ञानमिदमेवतत्त्वंनान्यदिति अतत्त्वेयत्ज्ञानंतन्मिथ्येति मनसोपिसंशयोस्तिअतःकथंबुद्धेःसंशयलक्षणमुच्यतइतिचेदुच्यतेनिश्चायकलक्षणदर्शनेनमनःसंश
योनिवर्ततेनबुद्धेःसंशयःकदापीति तदुक्तं अचलःसंशयोबुद्धेश्चलोमानसउच्यते।चंचलातुस्मृतिर्बुद्धेश्चित्तजैवस्थिरास्मृतिरिति। येनधर्मेणयद्वस्तुज्ञायतेसधर्मस्तस्यलक्षणंयथासास्नादिमत्त्वमिति येनयज्ज्ञा
यतेवस्तुतत्तल्लक्षणमुच्यते । तत्स्वरूपंपृथक्चेतिद्विविधंकवयोविदुरितिवचनादस्वरूपाणांसंशयादीनांनिवृत्तिर्युक्तानस्वरूपाणामितितात्पर्यमवगंतव्यं स्वापोऽज्ञानम् ३२ इंद्रियाणितैजसानितैजसाहं
कारादुत्पन्नान्येवतद्विवेकमाह क्रियाज्ञानेति क्रियाज्ञानविभागेनकर्मेंद्रियज्ञानेंद्रियसंज्ञाभेदेन तदभिमानिविशेषंवक्ति प्राणस्यहीति प्राणस्याहंकारिकस्यक्रियाशक्तिः कर्मेंद्रियप्रेरकत्वशक्तिः बुद्धेरुपा
याविज्ञानशक्तिताश्रोत्रादींद्रियैर्विज्ञानजनकत्वशक्तिः ३३ शब्दमात्रंशब्दाख्योगुणस्तस्माच्छब्दाख्यगुणान्नभउत्पन्नं शब्दंगमयतिज्ञापयतीतिशब्दगंश्रोत्रेंद्रियमुत्पन्नमितिशेषः ३४ शब्दतन्मात्राल
क्षणमाह अर्थाश्रयत्वमिति अर्थाश्रयत्वमर्थविषयत्वमभिधेयैकनिष्ठत्वमित्यर्थः द्रष्टुःसर्वज्ञस्यलिंगत्वंज्ञापकत्वं नभसआकाशस्यतन्मात्रत्वंस्पर्शाद्यभावात्तदेकनिष्ठत्वंशब्दस्यलक्षणंकवयोविदुरित्यन्वयः
तदुक्तं शब्देनैवयतोज्ञेयोहरिर्लिंगंतुतस्यतत् । स्पर्शाद्यभावात्तन्मात्रानभसश्चेतिकीर्त्यते । स्पर्शादयश्चतन्मात्राइतरेपूर्वसंस्थिते । तिष्ठत्येकोगुणोभूतेप्रत्येकंपंचसुस्थितः । शब्दोवर्णात्मकोनित्योध्व
निराकाशसंभवः । आकाशएवसूक्ष्मस्तुध्वनिरित्येवशब्द्यते । सएवव्यज्यमानस्तुभवेत्कर्णैकगोचरइति ३५

आकाशलक्षणंवक्ति भूतानामिति । भूतानांजीवानांछिद्रदातृत्वंगमनाद्यर्थमवकाशदातृत्वंबहिरंतर्दिगादिरूपत्वमेकंप्राणापानादीनामिंद्रियाणामात्मनांजीवानांधिष्ण्यत्वमावासस्थानत्वंचनभसोवृत्तिलक्ष
गंस्वभावलक्षणंकवयोविदुरितिशेषः ३६ नभसःस्पर्शोत्पत्तिंब्रूते नभसइति शब्दाख्यातन्मात्रायस्यतत्तथातस्मान्नभसःकालगत्याभगवत्प्रेरणयाविकुर्वतःस्पर्शोभवत्स्पर्शतन्मात्राभूत् ततःस्पर्शतन्मात्राया
वायुरभूत्प्रधानवायुःसूत्रात्मामहतासहजायते । तैजसश्चस्वजःस्पर्शइत्याद्यास्तत्सुताःस्मृताः । तदाविष्टाअन्यजीवास्तदाधाराश्चतद्बला इतिवचनात्तैजसोवायुराकाशाज्जातःस्पर्शवायुश्चमुख्यवायोःसुतइ
तिज्ञातव्यं तैजसादिवायुभिराविष्टत्वात्तदुद्भूतत्वात्तद्बलत्वाच्चतद्विशिष्टाइत्युच्यंते स्पर्शादयोपिवाय्वादेःसूक्ष्मावस्थाःप्रकीर्तिताइतिवचनादत्रकार्यकारणभावउपचयविवक्षयेतिज्ञायते तदुक्तं सूक्ष्मेंद्रियाणिसं
त्येवस्युःस्थूलान्यप्यहंकृतेः । भूतेभ्यश्चोपचीयंतेपुनर्ब्रह्मशरीरतइति स्पर्शस्यस्पर्शतन्मात्रायाःसंग्रहोज्ञातृत्वगिंद्रियंचोपचितमभूदितिशेषः ३७ स्पर्शतन्मात्रालक्षणमाह मृदुत्वमित्यादिना मृदुत्वमित्या
दीनिनभस्वतोवायोःस्वभावलक्षणानि ३८ स्वरूपलक्षणमाह चालनमित्यादि स्वरूपमपिकर्मेतिविषयत्वादुदीर्यतइतिवचनादेतानिचालनादीनिकर्मनिमित्तलक्षणानि चालनंचलनकर्तृत्वंव्यूहनंपृथक्स्थिता
नामेकीकरणं प्राप्तिःसर्ववस्तुव्याप्तिः । प्राप्नोतिवायुःसर्वंतुस्वतएवहरेस्तथा । अतःप्राप्तिरितिप्राहुर्वायुंभूतपतिंप्रभुं । प्रधानवायुरन्येषुनित्याविष्टोयतःस्वतः । तद्गुणास्तेषुचोच्यंतेनीचतानास्यतत्कृतेतिवचना

भूतानांछिद्रदातृत्वंबहिरंतरमेवच ॥ प्राणेंद्रियात्मधिष्ण्यत्वंनभसोवृत्तिलक्षणम् ३६ नभसःशब्दतन्मात्रात्कालगत्याविकुर्वतः ॥ स्पर्शोभवत्ततोवायुस्त्व
क्स्पर्शस्यचसंग्रहः ३७ मृदुत्वंकठिनत्वंचशैत्यमुष्णत्वमेवच ॥ एतत्स्पर्शस्यस्पर्शत्वंतन्मात्रत्वंनभस्वतः ३८ चालनंव्यूहनंप्राप्तिर्नेतृत्वंद्रव्यशब्दयोः ॥ स
र्वेंद्रियाणामात्मत्वंवायोःकर्माभिलक्षणम् ३९ वायोश्चस्पर्शतन्मात्राद्रूपंदैवेरितादभूत् ॥ समुत्थितंततस्तेजश्चक्षूरूपोपलंभनम् ४० द्रव्याकृतित्वंगुणताव्य
क्तिसंस्थात्वमेवच ॥ तेजस्त्वंतेजसःसाध्विरूपमात्रस्यवृत्तयः ४१ द्योतनंपचनंपानमदनंहिममर्दनम् ॥ तेजसोवृत्तयस्त्वेताःशोषणंक्षुत्तृडुद्भवः ४२
रूपमात्राद्विकुर्वाणात्तेजसोदैवचोदितात् ॥ रसमात्रमभूत्तस्मादंभोजिह्वारसग्रहः ४३ कषायोमधुरस्तिक्तःकट्वम्लइतिनैकधा ॥ भौतिकानांविकारे
णरसएकोविभिद्यते ४४

त् द्रव्यशब्दयोःपर्णादिद्रव्यस्यशब्दस्यवर्णात्मकस्यचनेतृत्वंदेशांतरप्रापकत्वं सर्वेंद्रियाणामात्मत्वंस्वामित्वंतदविनाभूतप्रकृतित्वंवा कर्माभिलक्षणंस्वरूपलक्षणं ३९ स्पर्शएवतन्मात्रोगुणोयस्यसःस्पर्श
तन्मात्रः तस्माद्वायोरूपंरूपतन्मात्राऽभूत् ततोरूपतन्मात्रायास्तेजःसमुत्थितं रूपस्योपलंभनंज्ञानंयस्मात्तादृशंचक्षुरिंद्रियंचोत्पन्नमित्यर्थः ४० रूपतन्मात्रायालक्षणमाह द्रव्याकृतित्वमितिद्रव्याकृति
त्वंयावद्द्रव्यव्याप्तित्वं गुणताप्रकाशित्वंव्यक्तिसंस्थात्वंव्यक्तित्वेनास्थितिः तेजस्त्वमुग्रत्वं । आलोकोगुणइत्येवप्रकाशश्चापिकथ्यतइति । तेजस्त्वमथचोग्रत्वंकौर्यमित्यपिचोच्यतइतिचाकार्येभिधानं । रूपमा
त्रस्यरूपतन्मात्रायावृत्तयःस्वभावलक्षणानि ४१ तेजसोलक्षणमाह द्योतनमिति द्योतनंप्रकाशनं द्युतप्रकाशनइतिधातुः पचनंपाककरणं पानंरसादनमर्दनंभक्षणं हिममर्दनंशीतनिवारकत्वंशोषणंशुष्की
करणं क्षुत्तृड्भवः प्राणिनांक्षुत्तृड्जनकत्वं । वृत्तयःस्वभावलक्षणानि ४२ क्रमप्राप्तंतेजसोवारिसृष्टिंवक्ति रूपतन्मात्रादिति रूपमेवतन्मात्रायस्यतद्रूपतन्मात्रंतस्मात्तेजसःरसमात्रंरसतन्मात्राभूत् यया
रसग्रहोभवत्सिाजिह्वाजिह्वेंद्रियंचाभूत् ४३ रसगुणलक्षणंवक्ति कषायइत्यादिना कटुपुंकोऽम्लःकट्वम्लःअम्लवणादिग्राह्यः भौतिकानांभूतकार्याणांपदार्थानांविकारेणएकोरसःषडात्मनाभिद्यते ४४ ६५

SGDF Sri Gurudev Digital Foundation

उदकलक्षणंवक्ति क्लेदनमित्यादिना क्लेदनमार्द्रीकरणं पिंडनंपिंडीकरणं तृप्तिरलंबुद्धिजनकत्वं प्राणनंचेष्टाहेतुत्वं आप्यायनंसुखकरत्वं उंदनंबिंदुभावः तापापनोदस्तापनिवारणत्वं अन्येभ्योभूतेभ्यः कार्येषुभूयस्त्वमाधिक्यं इमाअंभसोवृत्तयः जलस्यस्वरूपलक्षणानि। उदिर्बिंदुभावइतिधातुः। उंदनंबिंदुभावःस्यात्स्यंदनंस्रवणंस्मृतमित्यभिधानात् पृथिवीतेजःपरमाणुयोगादंभसउंदीभावइति ४५ अद्भ्यःपृथिव्युत्पत्तिंवक्ति रसमात्रादिति रसएवमात्रायस्यवत्तथातस्मादंभसोगंधमात्रंगंधतन्मात्राभूत् तस्मात्गंधात् पृथिव्यभूत् गंधंगमयतिज्ञापयतीतिगंधगोघ्राणइंद्रियविशेषोप्यभूत् ४६ गंधलक्षणानिब्रूते करंभेति करंभोदग्धपार्थिवविषयः पूतिःक्लिन्नक्षतविषयः शांतोमिश्रगंधः उग्रोवचादिविषयः आम्लःआरनालादिविषयः आदिशब्देनकषायादिलक्षणोविवक्ष्यते एकस्यगंधस्यनानाविधत्वंकथमित्यतउक्तं द्रव्येति द्रव्याणामवयवानामंशानांचवैषम्यात्विशेषलक्षणात्एकोगंधोनानाविधोभवतीत्यर्थः ४७ पृथिवीलक्षणंवक्ति भावनमित्यादिना भावनमुत्पादकत्वं ब्रह्मस्थानंतुपृथिवीशरीरेब्रह्मदर्शनादितिवचनात् पार्थिवशरीरेषुब्रह्मणःसन्निधानात्तत्रैवब्रह्मदर्शनाच्च यःपृथिव्यांतिष्ठन्नित्यादेश्च धारणंमूर्तद्रव्याणामविशेषः सद्विशेषणं भूतत्रयमपेक्ष्यविशेषेणव्यक्तत्वं तदुक्तं असद्व्यक्तनामस्यात्द्व्यक्तंसदितिचोच्यतइति सर्वसत्त्वगुणोद्भेदःसर्वेषांसत्वानांप्राणिनांशरीरेसर्वगुणानामुद्भेदोऽभिव्यक्तिःसापिसंसारावस्थायामितिज्ञातव्यं।शरीरंपार्थिवंज्ञेयंमिंद्रियाण्यौदकानितु । तैजसःकोष्ठ

क्लेदनंपिंडनंतृप्तिःप्राणनाप्यायनोंदनम् ॥ तापापनोदोभूयस्त्वमंभसोवृत्तयस्त्विमाः ४५ रसमात्राद्विकुर्वाणादंभसोदैवचोदितात् ॥ गंधमात्रमभूतस्मात्पृथ्वीघ्राणस्तुगंधगः ४६ करंभपूतिसौरभ्यशांतोग्राम्लादिभिःपृथक् ॥ द्रव्यावयववैषम्याद्गंधएकोविभिद्यते ४७ भावनंब्रह्मणःस्थानंधारणंसद्विशेषणम् ॥ सर्वसत्वगुणोद्भेदःपृथिवीवृत्तिलक्षणम् ४८ नभोगुणविशेषोर्थोयस्यतच्छ्रोत्रमुच्यते ॥ वायोर्गुणविशेषोर्थोयस्यतत्स्पर्शनंविदुः ४९ तेजोगुणविशेषोर्थोयस्यतच्चक्षुरुच्यते ॥ अंभोगुणविशेषोर्थोयस्यतद्रसनंविदुः ५० भूमेर्गुणविशेषोर्थोयस्यसघ्राणउच्यते ॥ परस्यदृश्यतेधर्मोह्यपरस्मिन्समन्वयात् ५१ अतोविशेषोभावानांभूमावेवोपलक्ष्यते ॥ एतान्यसंहत्ययदामहदादीनिसप्तवै ५२ नशेकुःपुरुषंस्रष्टुंभोगायतनमंजसा ॥ कालकर्मगुणोपेतोजगदादिरुपाविशत् ५३

गोवह्निःश्छिद्रमाकाशसंभवं। प्राणावायुमयाःसर्वेप्रत्येकंपंचधापुनरितिवचनात् पृथिव्याःप्राधान्यादितरेषामल्पत्वात्तुक्तमुक्तं पृथिव्याःवृत्तिलक्षणम् ४८ श्रोत्रादीनांलक्षणंवक्ति नभइत्यादिना यस्यनभोगुणविशेषः शब्दोर्थोविषयस्तच्छ्रोत्रमिंद्रियमित्यादिज्ञातव्यं नभोगुणविशेषोत्थइतिपाठेयस्यविषयःशब्दोद्भवःशब्दएवार्थइति ४९ ५० शब्दादयआकाशादीनांविशेषगुणत्वेनव्यावर्तकधर्मानव्यभिचारिणोइतियावैशेषिकाणांप्रक्रियातांविघटयितुमाह परस्येति परस्यपूर्वस्यकारणस्याकाशादेर्धर्मःशब्दादिगुणोऽपरस्मिन्पश्चात्तनेकार्येवाय्वादौदृश्यतेहिकुतःसमन्वयात्संबंधात् ५१ ततःकिंतत्राहअतइति यएवंगुणानांसंबंधोस्त्यतआकाशादिसर्वभावानांविशेषगुणोभूमावेवोपलक्ष्यतइति सर्वसत्वगुणोद्भेदइत्युक्तंसाधुवैशेषिककल्पनायाःस्वमनीषोत्थत्वादप्रमाणत्वमित्यतोदृश्यतइतिदृष्टेर्बलवत्प्रमाणत्वाच्चद्विरोधोपिदुर्वारइति महदाद्यभिमानिदेवतास्तुतिप्रसंगःश्रीनारायणाविष्टैरुज्जृंभितशक्तिभिस्तैरंत्यात्रयविनिर्माणात् परमाणुभिर्द्व्यणुकादिक्रमेणसंडावयव्यंत्यावयवीचजायतइतिकल्पनापिनिर्मानेत्यभिप्रेत्याह एतानीति यदेतानिमहदादादीनिसप्ततत्त्वानिभोगायतनंब्रह्मांडंस्रष्टुंपुरुषंविराट्पुरुषशरीरंचस्रष्टुंनशेकुःकुतइत्यतउक्तमसंहत्येति असंहत्याचेतनत्वेनस्वतःसंयोजनशक्त्यभावेनविक्षिप्यस्थितत्वादित्यर्थः अतएवांजसेत्युक्तं तदाकालकर्मगुणोपेतोजगदादिःश्रीनारायणोमहदादीन्युपाविश्य यथाकार्योत्पत्तिक्षमाशक्तिःस्यात्तथासन्निहितवानित्यर्थः ५२ ५३

तत्फलमाह ततइति तदनंतरंतेनहरिणानुविश्यानुविद्धेभ्यःप्रेरितेभ्यस्तत्त्वेभ्योचेतनमंडंब्रह्मांडमुत्थितमुत्पन्नं अचेतनाद्यतस्त्वंडात्ब्रह्मासमजनिस्फुटम् । अतोब्रह्मांडमित्याहुर्विराट्ब्रह्मप्रकाशनादिति वाक्यमस्मिन्नर्थेप्रमाणमितिभावेनाह पुरुषइति यस्मादंडादसौविराट्प्रवशेषेणप्रकाशमानःपुरुषःहिरण्यगर्भउदतिष्ठदुत्पन्नइत्यन्वयः ५४ अस्यांडस्यपृथि०यंशानांभूयस्त्वंनामांतरंचयुक्तमितिभावेनाह एतदंडमिति तोयाद्यावरणविशेषविशेषित्वाच्चविशेषाभिधानंयुक्तमितिभावेनाह क्रमवृद्धैरिति क्रमवृद्धिमेवविशिनष्टि दशोत्तरैरिति ततोबहिर्गुणत्रयेणप्रधानेनमूलप्रकृत्याचावृतं अंतश्चतुर्दशभुवनलक्षणैर्विशिष्टत्वाद्विशेषाख्यमित्याशयेनाह यत्रेति यत्रयस्मिन्नंडेयंलोकवितानःपातालादिलोकविस्तारोविशेषितइतिशेषः। अयमपिकथनविशेषोस्तीत्याह रूपमिति रूपंमूर्तिःप्रतिमासान्निधानविशिष्टत्वात् ५५ इदानीमुदतिष्ठदसौइत्युक्तंविवृणोति हिरण्मयादिति प्रासादात्प्रेक्षतइतिवत् द्वितीयार्थेपंचमी महादेवोदेवोत्तमोहरिः सलिलेशयंहिरण्मयांडकोशमुत्थायोत्थाप्यतदंतःप्रविश्यस्वस्मादुत्पन्नस्यविराट्पुरुषस्यांडवत्तस्थितंशरीरंपुनःसमाविश्ययथासन्निधानविशेषोभवतितथांतःस्थित्वामुखविवरादिलक्षणंखमाकाशंनिर्बिभेद०यक्तमकरोदित्यन्वयः ५६ ब्रह्मशरीरस्यमुखादिव्यक्तिप्रकारंवक्तिनिरभिद्यतेत्यादिना अस्यब्रह्मणःप्रथमंमुखंनिरभिद्यत०यक्तमभूत् ततोमुखाद्वाणीवागिंद्रियंतस्माद्वागिंद्रियात्तदभिमानीवह्निरभूदित्येवमेवोत्तरत्रानुसंधेयं नासेनासापुटेप्राणोनामनासिका अध्यात्माधिदैव

ततस्तेनानुविद्धेभ्यस्तत्त्वेभ्योंडमचेतनम् ॥ उत्थितंपुरुषोयस्माद्उदतिष्ठदसौविराट् ५४ एतदंडंविशेषाख्यंक्रमवृद्धैर्दशोत्तरैः ॥ तोयादिभिःपरिवृतंप्रधानेनावृतंबहिः ॥ यत्रलोकवितानोयंरूपंभगवतोहरेः ५५ हिरण्मयादंडकोशादुत्थायसलिलेशयात् ॥ तमाविश्यमहादेवोबहुधानिर्बिभेदखम् ५६ निरभिद्यतास्यप्रथमंमुखंवाणीततोभवत् ॥ वाण्यांवह्निरथोनासेप्राणोतःप्राणएतयोः ५७ प्राणाद्वायुरभिद्येतामक्षिणीचक्षुरेतयोः ॥ तस्मात्सूर्योन्वभिद्येतांकर्णौश्रोत्रंततोदिशः ५८ निर्बिभेदविराजस्त्वग्रोमश्मश्र्वादयस्ततः ॥ ततश्चौषधयःपश्चाच्छिश्नंनिर्बिभिदेततः ५९ रेतस्तस्मादापआसन्निरभिद्यतवैगुदम् ॥ गुदादपानोपानाच्चमृत्युर्लोकभयंकरः ६० हस्तौचनिरभिद्येतांबलंताभ्यांततःस्वराट् ॥ पादौचनिरभिद्येतांगतिस्ताभ्यांततोहरिः ६१ नाड्योस्यनिरभिद्यंतताभ्योलोहितमाहृतम् ॥ नद्यस्ततःसमभवन्नुदरंनिरभिद्यत ६२ क्षुत्पिपासेततःस्यातांसमुद्रस्तुतयोरभूत् ॥ अथास्यहृदयंभिन्नंहृदयान्मनउत्थितम् ६३ मनसश्चंद्रमाजातोबुद्धिर्बुद्धेर्गिरांपतिः ॥ अहंकारस्ततोरुद्रश्चित्तंचैत्यस्ततोभवत् ६४

भेदेनएकस्यप्राणोवायुरितिनामद्वयम् ५७ दिशःदिग्देवताः ५८ विराजःब्रह्मणःततोरोमादिभ्यःशिश्नंलिंगंततउपस्थेंद्रियम् ५९ ततोरेतःतस्माद्रेतसोगुदशब्दस्तुगोलकेंद्रिययोरपिवाचकः गुदात्पाय्वेंद्रियंततोपानोमृत्युर्मरणलक्षणः ६० स्वराडिंद्रस्ताभ्यांपादाभ्यांगतिर्गंतव्यमिंद्रियंतादिंद्रियाद्धरिरित्यत्रेदंतात्पर्यंइंद्रियाद्यज्ञदेवनामाभिमानीतदंतर्यामीहरिश्च ब्राह्मणांगुष्ठजलपायिनांफलदानार्थत्वेनकृतसन्निधानविशेषत्वाद्धरिरिति यज्ञनामातुदेवोन्योविज्ञेयःपाददेवता। तमाविष्टोहरिर्नित्यंतमाहुःपाददेवतमितिवचनात् ६१ विरिंचशरीरान्नाड्युत्पत्तिंवक्ति नाड्यस्योति आहृतमुत्पन्नं ततोरुधिराच्चतउदरात् ६२ तयोःक्षुत्पिपासयोः अथोदरोत्पत्त्यनंतरंभिन्नं०यक्तम् ६३ तस्मात्हृदयात्मनोभेदरूपाबुद्धिर्जातातस्याबुद्धेर्गिरांपतिर्बृहस्पतिर्जातइत्यर्थःततोहृदयादेवमनोभेदरूपोहंकारोपितदभिमानीरुद्रश्चततएतस्मात् हृदयान्मनोविशेषरूपंचित्तंततश्चित्ताच्चैत्यचित्ताभिमानीविरिंचोरूपांतरेणासीत् अत्रचित्ताभिमानित्वेनविष्णुरपिचैत्यइतिप्राप्तं ब्रह्मांतर्यामिणोपिस्वेच्छयातदभिव्यक्तरूपांतरेणतज्जत्वंचयुक्तंप्रामाणिकत्वादुक्तंच चैत्योपिभगवान्विष्णुरंतर्यामीचतुर्मुखात् । स्वेच्छयाव्यक्तिमगमत्ततोसौब्रह्मजःस्मृतइति । इदंसर्वस्याभितस्यमुखंनिरभिद्यतेत्याचैतरेय्यामुपनिषद्युक्तम् ६४

ब्रह्मवाय्वोरेकत्वेनैकस्योत्तमत्वकथनेऽन्यस्यतदविनाभूतमितिकृत्वाप्राणस्यसर्वचेतनोत्तमत्वंज्ञापयितुमग्न्यादिदेवानांविवादेनतन्निर्णयप्रकारंवक्ति एतेहीति एतेनाहमुक्थमस्मीत्यादिवाक्यार्थोपिवि
वृत्तइतिज्ञातव्यं अस्यब्रह्मशरीरस्योत्थापनेखानिगोलकस्थानानि ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ गत्यैवेत्येवकारेणविष्णोरुत्थापनाशक्तिर्नविधीयते किंतुब्रह्मवाय्वोर्बलज्ञापनायैवेति यज्ञांतस्थः
स्वयंपादौविशन्नोत्थापयद्धरिः । शक्तोपिब्रह्मवाय्वोस्तुबलज्ञप्त्यैजनार्दनः । तत्स्थउत्थापयामासब्रह्मदेहंविशन्प्रभुरितिवचनात् । अनेनश्रियस्तदुत्तमत्वंतस्याहरेरनंतगुणोत्तमत्वंध्वनितं । अहंसुरोपितर
मस्यमूर्धन्नित्यादेः ७० ७१ ब्रह्माबृहस्पतिः यस्मिन्ब्रह्माराजनिपूर्वएतीतिश्रुतेः बृहस्पतिःपुरोगश्चब्रह्माचब्रह्मणस्पतिरितिचाभिधानम् ७२ नन्वेवंतर्हिसलिलेपतितंब्रह्मशरीरमुत्थापकाभावात्
छिन्नप्रायंभवेदित्याशंक्यवायुनासहनिर्गमात्शरीरमपतत् सएवक्षेत्रज्ञोब्रह्मांतर्यामीवायुब्रह्मभ्यांसहप्रवेशेनशरीरमुत्थापयदित्याह चित्तेनेति । अंशेनसुप्तोब्रह्मातुअंशेनानिरगात्तथा । स्वदेहाद्वायुसहि
तोविष्णुनाचजगत्प्रभुः । तमुत्थापयितुंदेवास्तानृतेत्रीन्महाबलान् । नाशक्नुवन्नेकसंस्थास्ततस्तेत्वविशंस्त्रयः । उदतिष्ठत्ब्रह्मदेहस्तदातेषांप्रभावतः । विशेषेणहरेरेवप्रभावेनश्रियःपतेः । चित्ताभिमा
नीब्रह्मैवक्षेत्रज्ञस्तद्गतोहरिः । प्राणोवायुरितिप्रोक्तस्तयोरीशोहरिःस्वयमित्यनेनक्षुद्रोपद्रवशंकापरिहृतेतिसंतोष्टव्यम् ७३ नन्वत्रविष्णोःसर्वोत्तमत्वेनसर्वशक्तिमत्त्वंसम्यक्नप्रतीतंबलादाकृष्यप्रवेश्यते

एतेह्यभ्युत्थितादेवानैवास्योत्थापनेऽशकन् ॥ पुनराविविशुःखानितमुत्थापयितुंक्रमात् ६५ वह्निर्वाचामुखंभेजेनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ घ्राणेननासिकेवायुर्नोदतिष्ठत्ततोविराट् ६६ अक्षिणीचक्षुषादित्योनोदतिष्ठत्ततोविराट् ॥ श्रोत्रेणकर्णौचदिशोनोदतिष्ठत्ततोविराट् ६७ त्वचंरोमभिरोषध्योनोदतिष्ठत्ततोविराट् ॥ रेतसाशिश्नमापस्तुनोदतिष्ठत्ततोविराट् ६८ गुदंमृत्युरपानेननोदतिष्ठत्ततोविराट् ॥ हस्तार्विद्रोबलेनैवनोदतिष्ठत्ततोविराट् ६९ विष्णुर्गत्यैवचरणौनोदतिष्ठत्ततोविराट् ॥ नाडीर्नद्योलोहितेननोदतिष्ठत्ततोविराट् ७० क्षुत्तृड्भ्यामुदरंसिंधुर्नोदतिष्ठत्ततोविराट् ॥ हृदयंमनसाचंद्रोनोदतिष्ठत्ततोविराट् ७१ बुद्ध्याब्रह्मापिहृदयंनोदतिष्ठत्ततोविराट् ॥ रुद्रोभिमत्यहृदयंनोदतिष्ठत्ततोविराट् ७२ चित्तेनहृदयंचैत्यःक्षेत्रज्ञःप्राविशद्यदा ॥ विराड्तदैवपुरुषःसलिलादुदतिष्ठत ७३ यथाप्रसुप्तंपुरुषंप्राणेंद्रियमनोधियः ॥ प्रभवंतिविनायेननोत्थापयितुमोजसा ७४ तमस्मिन्प्रत्यगात्मानंधियायोगप्रवृत्तया ॥ भक्त्याविरक्त्याज्ञानेनविविच्यात्मनिचिंतयेत् ७५ ॥ इतिश्रीभागवतेतृतीयस्कंधेतत्त्वसमाम्नायेसप्तविंशोध्यायः ॥ २७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रकृतिस्थोपिपुरुषोनाज्यतेप्राकृतैर्गुणैः ॥ अविकारादकर्तृत्वान्निर्गुणत्वाज्जलार्कवत् १

इत्याशंक्यप्रातीतिकोप्राणस्योक्तौ अन्वयव्यतिरेकौविष्णोरेवेतिविशदयंस्तदुपास्तिंविदधाति यथेति अनेनप्रसुप्तंपुरुषंब्रह्माणंप्राणेंद्रियमनोधियःप्राणेंद्रियाद्यभिमानिनोदेवास्तत्तदिंद्रियार्थक्रियावत्त्वे
नौजसायेनक्षेत्रज्ञेनविनोत्थापयितुंनप्रभवंतीदंयथायथार्थसत्यंयस्मात्तस्मात्तंसर्वोत्तमंप्रत्यगात्मानंक्षेत्रज्ञंश्रीनारायणमस्मिन्छरीरेंतर्यामित्वेनस्थितंविरक्त्याष्टांगयोगाविपक्वक्रमाविवृद्धयाभक्त्याचजाताधि
यानिश्चयलक्षणबुद्ध्याजातेनज्ञानेनात्मनिहृदयेचिंतयेदित्यन्वयः ७४ ॥ ७५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेवि०टीकायांसप्तविंशोध्यायः ॥ २७ ॥ श्रोतृप्रवक्तृभेदाद्गुणानिकायात्तात्पर्याति
शयजननायउक्तमेवप्रपंच्यतेस्मिन्नध्याये तत्रजीवपरमयोरेकशरीरस्थत्वात् जीववत्तद्गतदुःखादिभोगःपरस्यकथंनस्यादित्याशंक्यपरिहरति प्रकृतिस्थइति सवाएतंपूर्णमाचक्षतेपुरुषइतिश्रुतेः । पू
र्णत्वात्पुरुषोविष्णुःप्रकृतिस्थःजडप्रकृतौतत्कार्यशरीरेषुअवस्थितोपिप्राकृतैः प्रकृतिनिर्मितशरीरगतैःसुखदुःखादिगुणैर्जननादिभिर्नाज्यतेनालिप्यते तत्रहेतुमाह अविकारादिति अविकारात्षड्वि
काररहितत्वादकर्तृत्वात्परतंत्रकर्तृत्वरहितत्वान्निर्गुणत्वात्सत्वादिगुणरहितत्वाच्चजलार्कवत्यथाजलगतः सूर्योजलदोषैःकंपभेदादिभिर्नसंबध्यतेतथाप्रकृतेपीत्यर्थः१

SGDF

ननुयदिपरमस्यसुखदुःखादिसंबंधोनास्तितर्हिंसुखीदुःखीजातोमृतोदरिद्रइतिव्यवह्रियमाणःकइतितत्राह सएषइति यर्हियदानंतरातीताध्यायेप्रत्यगात्मानमात्मनिचिंतयेदिति प्रकृतःसोहमितिप्र त्यक्षसिद्धत्वादेषजीवःप्रकृतेर्गुणेषुसत्वादिगुणरचितशरीरेषुअभिविषज्जतेशरीरवान्जायते तदातेषांत्रयाणांगुणानांसन्निपातजाताहंकारममकाराभ्यांविमूढात्माविस्मृतपरमात्मस्वरूपःसन् पराधीन कर्तृत्वमंतरेणस्वतःकर्तृत्वाभावेप्यहंकर्तास्मीत्यभिमन्यते २ तत्फलमाह तेनेति तेनाविद्यमानकर्तृत्वाभिमानेनमनसाशब्दादिषुक्षणभंगुरत्वेनानिर्वृतोलंबुद्धिगोचरानंदरहितोपि प्रासंगिकैर्विषया सक्तिजातैःकर्मदोषैःसदसन्मिश्रयोनिषुदेवासुरमनुष्ययोनिषुजातःसुखदुःखलक्षणांसंसारपदवीमभ्येतीत्यन्वयः ३ आभिमानिकसंसारानिवृत्तौकिंनिमित्तमित्याशंक्यविषयाभिध्यानमित्याह अर्थेह्री ति स्वतःचित्सुखरूपस्यास्यजीवस्यार्थेसुखीदुःखीअहमित्यादिव्यवहारेअविद्यमानेसत्तारहितेपिसंसृतिर्नैननिवर्तते ध्यायतोविषयानितिहेतुगर्भविशेषणं ध्यायतोविषयान्पुंसःसंगस्तेषूपजायतइत्यादि प्रसिद्धिंहिशब्दआपादयति विषयध्यानसंस्कारपरंपरायाबीजांकुरन्यायेनान्योन्यकारणत्वस्यानादित्वेनभगवत्प्रसादमंतरेणानुच्छेदादित्यर्थः एतमर्थंनिदर्शयति स्वप्नइति यथाजागृदवस्थायांना नाविधपदार्थान्ध्यायतःस्वप्नेगर्दभाद्यारोहणादिनामरणाद्यनर्थागमोननिवर्तते पुरुषंकृष्णंकृष्णदंतंपश्यतिसएनंहंतीत्यादेरनेनार्थक्रियाकारित्वात्स्वप्नस्यमिथ्यात्वमपिप्रत्युक्तं यद्वाअर्थेऽबाधितप्रयोज नेअसत्यपीति ४ अस्यसंसारस्यनिवृत्त्युपायमाह प्रबुध्येति अज्ञानंसुप्तिशब्दोक्तंस्वप्नश्चैवविपर्ययइतिवचनात् स्वप्नसुषुप्तिभ्यांविपरीतज्ञानाज्ञानाभ्यांविषयाणांसेवयास्यात्सास्वतोननिवर्ततेइतिशास्त्रा

सएषयर्हिप्रकृतेर्गुणेष्वभिविषज्जते ॥ अहंकारविमूढात्माकर्तास्मीत्यभिमन्यते २ तेनसंसारपदवीमवशोभ्येत्यनिर्वृतः ॥ प्रासंगिकैःकर्मदोषैःसदसन्मिश्र योनिषु ३ अर्थेह्यविद्यमानेपिसंसृतिर्ननिवर्तते ॥ ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेनर्थागमोयथा ४ प्रबुद्धचस्वप्नसुप्तिभ्यांसंस्मरन्नात्मवैशसम् ॥ वैतथ्यंव्यभि चारंचनासौध्यायेद्यतोभयम् ५ अतएवशनैश्चित्तंप्रसक्तमसतांपथि ॥ भक्तियोगेनतीव्रेणविरक्त्यात्मवशंनयेत् ६ यमादिभिर्योगपथैरभ्यसञ्छ्रद्धयान्वि तः ॥ मयिभावेनसत्येनमत्कथाश्रवणेनच ७ सर्वभूतसमत्वेननिर्वैरेणाप्रसंगतः ॥ ब्रह्मचर्येणमौनेनस्वधर्मेणमहीयसा ८ यदृच्छयोपपन्नेनसंतुष्टोमित भुङ्मुनिः ॥ विविक्तशरणःशांतोमैत्रःकरुणआत्मवान् ९

द्युपदेशेनप्रबुध्यप्रकृष्टंबोधंप्राप्यात्मवैशसंदुर्विषयसेवयात्मनाशंसंस्मरन्नसौपुरुषो विषयाणांवैतथ्यंनिष्फलत्वंव्यभिचारमनित्यत्वंचज्ञात्वा यतोविषयात् भयंसंसारलक्षणंस्यात् तन्नध्यायेन्न संस्मरेदित्यर्थः आत्मसंसृतेरितिपाठेतस्यामिथ्यात्वमनेकांतत्वंचदृश्यमानंसंस्मरन्नित्यर्थः ५ मनसिविजितेसर्वंविजितंस्यादितिकृत्वामनोविजयप्रकारंवक्ति अतइति यतएवंमनसोविषये षुसंगःसंसारहेतुरतएवविषयसंगिनामसतांपथिप्रसक्तंचित्तंशनैर्हरौतीव्रेणभक्तियोगेनविषयविरक्त्याचात्मवशंनयेदित्यन्वयः असतामप्रमंगलानांविषयाणांपथीतिवा ६ मनसःस्ववशानयनमेव नालंकिंतुयमादिसाधनसामग्र्यासमुत्पन्नेनापरोक्षज्ञानेनानावृत्तिलक्षणश्रीनारायणप्राप्तिःस्यादित्याह यमादिभिरिति अभ्यसन्प्रणवमितिशेषः सत्येनभूतहितवचनेन ७ सर्वभूतसमत्वेनसर्वा तर्यामिणोममपूर्णत्वादिज्ञानेनवतद्वस्तुयोग्यतानुकूलदर्शनेनवा निर्वैरेणवैष्णवद्वेषराहित्येनाप्रसंगतः विषयरागिभिःसहसंलापादिप्रसंगराहित्येनमौनेनउपासनेनस्वधर्मेणस्वविहितवर्णाश्रमधर्मानु ष्ठानेन ८ यदृच्छयोपलब्धेनदैवतःप्राप्तधनेनसंतुष्टोलंबुद्धिमान्शांतःमदेकनिष्ठःसतामापदं मित्वाज्ञात्वात्रायतइतिमित्रंसाबुद्धिर्यस्यास्तिसमैत्रः मित्रादिदेवताभिष्टइतिवा करुणोमिमोदा सीनेषुसत्सुकृपावान्वशीकृतमनाः ९ ६७

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

पुत्राद्यनुबंधसहितेस्मिन्देहेऽसदाग्रहंमदीयंतदीयमितिभेदज्ञानमकुर्वन्प्रकृतेःपुरुषस्यदृष्टतत्त्वेनयथावत्ज्ञानस्वरूपेणज्ञानेन १० निवृत्तबुद्ध्यवस्थानः निवृत्तंबुद्धेरवस्थानंनिद्रादि लक्षणंयस्यसतथा दूरीभूतमन्यदर्शनंशब्दादिविषयज्ञानंदुःखाब्रंवायस्यसतथा चक्षुषार्कमिवात्मनाऽबाह्यांतःकरणेनाविमिश्रस्वरूपांतःकरणेनआत्मानंस्वस्वरूपंउपलभ्यदृष्ट्वा द्रष्टव्यनामादिप्राणात देवतानांचस्वस्वरूपंदृष्ट्वातत्प्रसादादात्मानंस्वांतर्यामिणंचएकाकुरूपादृगेवज्ञानमेवयस्यसतथा ११ प्रारब्धक्षयेसतिमुक्तलिंगःसमुत्सृष्टलिंगशरीरःदेवयानेनविरिंचलोकमुपागम्यासतिब्रह्मप्रलयेआनिरुद्धद्वारेणाविरिंसंप्रविश्यतेनसहसत्प्राणआभासःप्रतिबिंबोयस्यतद्ब्रह्मप्रतिपद्यतेइत्यन्वयः शेषस्यप्रतिबिंबास्तुदेवाःशेषश्चब्रह्मणः । सपरब्रह्मणश्चैवतेस्वबिंबप्रदर्शकाः । ततःस्वबिंबद्वारेणपरमात्मप्रदर्शनामित्यनेनसर्वोप्युक्तार्थोज्ञायते सदाभासंविशिनष्टि सतोबंधुमिति पितृत्वादिनासतःप्राणस्यबंधुभूतं सतोबंधुमसतिनिराविंदन्नित्यादेः सर्वरूपेषुपूर्णगुणत्वादिनासमं चक्षुःसर्वज्ञंसर्वेषुमुक्तामुक्तप्रपंचेषुमणिषुसूत्रमिवधारकत्वेनानुस्यूतंप्रोतमद्वयमसमाधिकम् १२ मुख्यप्राणादिप्रतिबिंबस्यबिंबभूतपरमात्मप्रदर्शकत्वमुक्तं तत्रप्रतिबिंबानांबिंबप्रदर्शकत्वप्रकारःकथमितितत्राह यथेति गगनतलवर्तिनःसूर्यस्याभासोजलेभवति जलस्यापिकदाचित्स्थलेभित्त्यादौभवत्येवंस्थितेयथास्थलस्थेनभित्त्यादिगतेनाभासेनजलस्थआभासोदृश्यतेज्ञायतेयथायथाचजलस्थेनस्वाभासेनप्रतिबिंबेनादिविस्थितःसूर्यःबिंबभूतोवगम्यते एवंवायोजनाभेदः जलस्थआभासःस्थलस्थेनजलेप्रतिबिंबितंमुखंतीरस्थपुरुषमुखमेतादृशलक्षणमितियथाज्ञापयति यथाजलस्थेनस्वाभासेनप्रतिबिंबेनादिविस्थितःसूर्योदृश्यते ज

सानुबंधेचदेहेस्मिन्नकुर्वन्नसदाग्रहम् ॥ ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनप्रकृतेःपुरुषस्यच १० निवृत्तबुद्ध्यवस्थानोदूरीभूतान्यदर्शनः ॥ उपलभ्यात्मनात्मानंचक्षुषेवार्कमात्मदृक् ११ मुक्तलिंगःसदाभासमसतिप्रतिपद्यते ॥ सतोबंधुंसमंचक्षुःसर्वानुस्यूतमद्वयम् १२ यथाजलस्थआभासःस्थलस्थेनावदृश्यते ॥ स्वाभासेनयथासूर्योजलस्थेनदिविस्थितः १३ एवंत्रिवृदहंकारोभूतेंद्रियमनोगुणैः ॥ स्वाभासैर्लक्षितोनेनसदाभासेनसत्यदृक् १४ भूतसूक्ष्मेंद्रियमनोबुद्ध्यादिष्विहनिद्रया ॥ लीनेषुसत्सुयस्तत्रविनिद्रोनिरहंक्रियः १५ मन्यमानस्तदात्मानमनष्टोनष्टवन्मृषा ॥ नष्टेहंकरणेद्रष्टानष्टवित्तइवातुरः १६ एवंप्रत्यवमृश्यासावात्मानंप्रतिपद्यते ॥ साहंकारस्यद्रव्यस्ययोवस्थानमनुग्रहः १७

लेस्थितसूर्यमंडलंव्योम्निस्थितंबिंबभूतंसवितृमंडलमवगमयति १३ एवंतथात्रिवृद्वैकारिकतैजसतामसाहंकाराभिमानीशेषः स्वाभासैस्वप्रतिबिंबैःभूतेंद्रियमनोगुणैराभिमानिभिरिन्द्रादिदेवैर्लक्षितोभवत्यनेनशेषाख्येनप्रतिबिंबेनसत्ब्रह्मालक्षितस्तेनदाभासेनचतुर्मुखाख्यप्रतिबिंबेनसत्यदृग्यथार्थज्ञानीश्रीनारायणोलक्षितोभवति १४ ननुस्वतःसत्यदृक्त्वेप्याभासेनास्यासत्यदृक्त्वमभ्युपेयंअन्यथास्ववोसंगस्यसंबंधाभावेनलक्षणानुपपत्तिस्तदनुपपत्तावुक्तार्थानुपपत्तिरितितत्राह भूतसूक्ष्मेति इहसंसारेभूतसूक्ष्मेंद्रियमनोबुद्ध्यादिषुलीनेषुनिद्रयानष्टवृत्तिषुसत्सु अतिसुप्तेषु योविनिद्रःउत्फुल्ललोचनःससत्यदृक् अनेनकदाप्यस्यब्रह्मणोऽज्ञानासंभवोदर्शितोऽतउक्तानुपपत्तिःप्रेक्षावतांहृदिपदंनधत्ते १५ परमात्मस्थितिंनिरूप्यजीवस्थितिमाह मन्यमानइति योऽनष्टोपिमनोधर्मअहंकरणेनष्टेसस्यात्मानंनष्टवन्मृषामन्यमानःकदातदासुप्तावस्थायांनष्टवित्तइवातुरोद्रष्टाजीवइत्यन्वयःअनेनकदाप्यविनष्टद्रष्टृत्वंपरस्यलक्षणमितरस्यतदन्यथेतिवैलक्षण्यमुभयोरुक्तम् १६ जीवपरयोर्वैलक्षण्यज्ञानस्यफलमाह एवमितिएवमुक्तप्रकारेणब्रह्मादिजीवराशेः परस्यहरेर्जीवाद्वैलक्षण्यंप्रत्यवमृश्ययुक्त्यालोच्यनिश्चित्यासावुपासकोजीवः । साहंकारस्यद्रव्यस्ययोवस्थानंस्थितिहेतुरनुग्रहश्चसतामतीतिदानेनानुगृह्णातीतिज्ञातःतमात्मानंविष्णुंप्रतिपद्यतइत्यन्वयः एकस्यैवपरब्रह्मणोवस्थाद्वयमत्रोच्यते नतुवैलक्षण्यंनिश्चायकप्रमाणाभावादितीयमाशंका नित्यदृक्परमात्मासौमृतवद्योनाकिंचन । जानातिजीवःसज्ञेयःपरमात्मातदाश्रयइत्यनेननिश्चायकेनपरिहर्तव्या १७

SGF
Sri Gangadhar Digital Foundation

जीवपरयोर्भेदज्ञानमेवप्रकृतिबंधमोक्षकारणंश्रुत्वादेवहूतिस्तदर्थमाक्षिपति पुरुषंप्रकृतिरित्यादिना त्रिगुणात्मिकाप्रकृतिःपुरूणिपापपुण्यलक्षणानिकर्माणि सनंतंभजंतं वनषणसंभक्ताविति धातुः कर्हि चित्कदापिनविमुंचति तत्रहेतुरन्योन्येति अनयोःप्रकृतिपुरुषयोर्नित्यत्वादविनाशित्वादन्योन्यापाश्रयत्वाच्चशरीरंविनापुरुषस्यचेष्टाभावात्पुरुषमंतरेणाचेतनत्वेनप्रकृतेरपीतरेतरोपकारित्वाच्च १८ तत्र दृष्टांतमाह यथेति भूमेस्तद्गुणस्यगंधस्यचव्यतिरेकतोभावः विनाभावोनास्ति अपामित्यनेनैवव्याख्यातं बुद्धेःप्रकृतेःपरस्यजीवस्यतथापृथक्भावोनास्ति १९ इतोपिप्रकृतिबंधमोक्षोनघटतइत्याह अक र्तुरिति अकर्तुःस्वातंत्र्येणकर्तुमशक्तस्यपुरुषस्यायंसंसारबंधोयदाश्रयः यःप्रकृतिगुणसमुदायआश्रयोयस्यबंधस्यसयदाश्रयः तेषुप्रकृतेर्गुणेषुसत्सुपुरुषस्यातःगुणेभ्यःकैवल्यंमोक्षलक्षणंकथं नकथम पीत्यन्वयः प्रकृतिगुणानिवृत्त्यातत्कृतसंसारबंधानिवृत्तिरित्यर्थः २० वैलक्षण्यज्ञानेनबंधोनिवर्ततइतिअनेनमयाऽयंप्रश्नोपिपरिहृतोनन्वितितत्राह सक्तादिति भवतोवचनश्रवणात्तत्त्वावमर्शेनतत्त्वालो चनेनोत्पन्नंप्रकृतिबंधभयंसकृन्निवृत्तं भयनिमित्तस्यबाह्यांतःकरणस्यानिवृत्तत्वात्पुनःसंशयरूपंभयंप्रत्यवतिष्ठतेप्रत्यवस्थानंकरोतिनापसरतीत्यर्थः २१ प्रकृतावपसृतायांतद्गुणाःस्वतएवापसरंतीतिभा वेतत्तन्निवृत्तिरप्यसंकल्पफलस्वधर्मादिनास्यादितिपूर्वोक्तमेवतत्परिहारत्वेनाह अनिमित्तप्रवृत्तेनेति अनिमित्तेनफलाभिसंधिराहित्येनप्रवृत्तेननिरंतरमनुष्ठितेनातएवामलात्मनातिशुद्धस्वरूपेणाचिरंश्रुत्या

देवहूतिरुवाच ॥ पुरुषंप्रकृतिर्ब्रह्मन्नविमुंचतिकर्हिचित् ॥ अन्योन्यापाश्रयत्वाच्चनित्यत्वादनयोःप्रभो १८ यथागंधस्यभूमेश्चनभावोव्यतिरेकतः॥अपांर सस्यचयथातथाबुद्धेःपरस्यच १९ अकर्तुःकर्मबंधोयंपुरुषस्ययदाश्रयः ॥ गुणेषुसत्सुप्रकृतेःकैवल्यंतेष्वतःकथम् २० सक्तत्त्वावमर्शेननिवृत्तंभयमु ल्बणम् ॥ निमित्तस्यानिवृत्तत्वात्पुनःप्रत्यवतिष्ठते २१ श्रीभगवानुवाच ॥ अनिमित्तप्रवृत्तेनस्वधर्मेणामलात्मना ॥ तीव्रयामयिभक्त्याचश्रुतिसंभृत याचिरम् २२ ज्ञानेनदृष्टतत्त्वेनवैराग्येणबलीयसा ॥ तपोयुक्तेनयोगेनतीव्रेणात्मसमाधिना २३ प्रकृतिःपुरुषस्येहदह्यमानात्वहर्निशम् ॥ तिरोभवि त्रीशनकैरग्नेर्योनिरिवारणिः २४ भुक्तभोगापरित्यक्तादृष्टदोषाचनित्यशः ॥ नेश्वरस्याशुभंधत्तेस्वेमहिम्निस्थितस्यच २५ यथाह्यप्रतिबुद्धस्यप्रस्वापो बह्वनर्थकृत् ॥ सएवप्रतिबुद्धस्यनवैमोहायकल्पते २६ एवंविदिततत्त्वस्यप्रकृतिर्मयिमानसम् ॥ युंजतोनापकुरुतेआत्मारामस्यकर्हिचित् २७

वेदांतशास्त्रश्रवणेनसंभृतयासंपादितया २२ दृष्टतत्त्वेनापरोक्षीकृतविष्ण्वादिदेवतास्वरूपेण योगेनाष्टांगयोगेनात्मसमाधिनामनसएकाग्रतालक्षणेनध्यानेनएवमुक्तसाधनसामग्रीसंपन्नज्ञानाग्नि नाहर्निशंदह्यमानापुरुषस्यप्रकृतिःशनकैस्तिरोभवित्रीनाशंगंत्रीस्यादित्यन्वयः योनिरुत्पत्तिस्थानमग्नेर्ज्वालयेतिशेषः गंधरसयोःपृथिवीजलसमवेतत्वेनयावद्द्रव्यभावित्वसंभवेपिप्रकृतिपुरुषयोर्द्र व्यत्वेनतदभावात्संयोगमात्रसंबंधलक्षणस्यनाशलक्षणविभागोपपत्तेर्विषमस्तवदुक्तोदृष्टांतःविद्योतनायाग्न्यरणिदृष्टांतकथनम् अन्यथातदुपपादनंव्यर्थंस्यादिति २३ २४ समूलसमुत्सृष्टा याःप्रकृतेर्भयंपुनरागतचोरादिवन्नास्तीत्याह भुक्तभोगेति भुक्तभोगत्वंनित्यशोदृष्टदोषत्वंपरित्यागहेतुःस्वेमहिम्निज्ञानानंदात्मकेअच्छेद्याभेद्याक्लेद्यादिस्वरूपमाहात्म्येस्थितस्यापरोक्षीकृतस्वबिंबभगवत्प्र सादादीश्वरस्यसमर्थस्याशुभंदुःखलक्षणंसंसारभयंनधत्तइत्यन्वयः २५ एतदेवसदृष्टांतंविवृणोति यथाहीति अप्रतिबुद्धस्यनिद्रितस्यप्रस्वापोनिद्राबह्वनर्थकृत् व्याघ्रादिनिमित्तभयजनकःस्यात् प्रतिबुद्धस्यनिद्रायाउत्थितस्यजाग्रतः २६ दृष्टांतार्थंदार्ष्टांतिकेयोजयति एवमिति विदितमपरोक्षितंनामादिमदंतदेवतानांतत्त्वंनिजंरूपंयेनसतथा तस्य २७



SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

इदानीमनुष्ठीयमानश्रेयःसाधनफलंवक्ति यदैवमिति यदैवमुक्तप्रकारेणबहुजन्मनाकालेनाध्यात्मरतःस्वोत्तममारभ्यमदंततत्त्वेषुरतस्तदितरत्रानित्यत्वेनासारत्वेनाब्रह्मभुवनात्सत्यलोकपर्यंतंजातवैराग्योभूत्वामुनिर्निरंतरमदुपासनाशीलोमद्भक्तोभूयसामत्प्रसादेनप्रतिबुद्धार्थोऽपरोक्षीकृतनामादिमदंतविषयोऽतएवस्वदृशास्वरूपज्ञानेनच्छिन्नसंशयोनिश्चिततत्त्वः स्वसंस्थानंस्वरूपावस्थानंमदाश्रयं कैवल्याख्यंनिःश्रेयसंपुरुषार्थमंजसाप्राप्नोति तंविशिनष्टि यद्गत्वेति योगीलिंगशरीराद्विनिर्गमेयद्गत्वानविवर्तेततादृशंपुरुषार्थमित्यर्थः २८ २९ ३० प्राप्तस्वांतरायानुपहतश्चेदुक्तपुरुषार्थमाप्नोतीत्याह यदानेति यदैवंसाधनसिद्धस्ययोगोपचितासुअष्टांगयोगप्राप्तासुमायासुअणिमादिविभूतिषुबुद्धिर्नविषज्जते अनुभवानीतिनविलंबते अथतदायत्रयस्यांगतौमृत्योरंतकस्यहासःपुनरावृत्तिलक्षणोनस्यात् आत्यंतिकीगतिर्मुक्तिलक्षणास्यादित्यन्वयः नान्योहेतुर्यासांतास्तथातासामप्यहमेवाश्रयइत्यर्थः तास्वनेनाणिमाद्यैश्वर्यमनुभूयपश्चान्मुक्तावाप्तेनमद्भक्तिर्निष्फलेतिध्वनितम् ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥ कपिलोभगवानेवंतावद्विरक्तस्यभगवद्भक्तिसंपन्नस्यपरमात्मोपासनयाजनितज्ञानेनस्वरूपाविर्भावलक्षणंकैवल्यंभवतीत्युक्तं

यदैवमध्यात्मरतःकालेनबहुजन्मना ॥ सर्वत्रजातवैराग्यआब्रह्मभुवनान्मुनिः २८ मद्भक्तःप्रतिबुद्धार्थोमत्प्रसादेनभूयसा ॥ निःश्रेयसंस्वसंस्थानंकैवल्या
ख्यंमदाश्रयम् २९ प्राप्नोतीहांजसाधीरःस्वदृशाछिन्नसंशयः ॥ यद्गत्वाननिवर्तेतयोगीलिंगविनिर्गमे ३० यदानयोगोपचितासुचेतोमायासुसिद्धस्यविष
ज्जतेच ॥ अनन्यहेतुष्वथमेगतिःस्यादात्यंतिकीयत्रनमृत्युहासः ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेष्टाविंशोध्यायः ॥ २८ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ योगस्यलक्षणंवक्ष्येसबीजस्यनृपात्मजे ॥ मनोयेनैवविधिनाप्रसन्नंयातिसत्पथम् १ स्वधर्माचरणंशक्त्याविधर्माच्चनिवर्तनम् ॥
दैवलब्धेनसंतोषआत्मविच्चरणार्चनम् २ ग्राम्यधर्मनिवृत्तिश्चमोक्षधर्मरतिस्तथा ॥ मितमेध्याशनंशश्वद्विविक्तक्षेत्रसेवनम् ३ अहिंसासत्यमस्तेयंयाव
दर्थपरिग्रहः ॥ ब्रह्मचर्यंतपःशौचंस्वाध्यायःपुरुषार्चनम् ४

इदानींतस्यज्ञानस्यसाधनभूताष्टांगयोगप्रकारंवक्ष्यामीतिप्रतिजानीते योगस्येत्यादिना बीजंविष्णुस्तेनसहितस्यवैष्णवस्येत्यर्थः योगस्यलक्षणंवक्ष्येऽस्मिन्नध्यायइत्यन्वयः । सबीजोवैष्णवोयोगोनिर्बीजस्त्वन्यदैवतः । बीजंविष्णुर्हिजगतःशाखाद्याअन्यदेवताइति । सदितिब्रह्मेतिश्रुतेः । सतोब्रह्मणःपंथानंयातीत्यतश्चयोगस्यविष्णुविषयत्वंज्ञायते १ योगस्तुज्ञानसाधनमेवतस्यकिंसाधनमितितत्राह स्वधर्माचरणमित्यारभ्यसमाधानंतथात्मनइत्यंतेनग्रंथेन विधर्माच्चनिवर्तनंधर्मवदवभासमानानांचशास्त्रानिषिद्धानांपंचविधधर्मादीनांत्यागः संतोषोलंबुद्धिः दैवंस्वादृष्टप्रेरकोभगवान्तदनुग्रहतःप्राप्तेनात्मविदांब्रह्मज्ञानिनांश्रीपादार्चनम् २ ग्राम्यधर्मोविषयसेवाततोनिवृत्तिःप्रवृत्तिधर्मत्यागोवामोक्षधर्मरतिर्निवृत्तिधर्मसेवा । शश्वन्मितस्य सव्यंजनस्याशनस्यार्थमुदकस्यतृतीयंवायोःसंचरणार्थंचतुर्थमवशेषयेदित्येवंपरिमितस्यमेध्यस्यशास्त्रविहितस्यान्नस्यादनं विविक्तोहरिस्तस्यक्षेत्रसेवनम् ३ अहिंसाशास्त्रानिषिद्धाहिंसावर्जनंसत्यंमिथ्यावाग्वर्जनंभूतहितकथनंवा अस्तेयंस्वाम्यननुज्ञातस्यतृणाग्रस्याप्यग्रहणंयावताशरीरावस्थितिर्भवतितावत्परिमाणोर्थोयावदर्थस्तस्यपरिग्रहःस्वीकारोयावदर्थपरिग्रहः अष्टांगंब्रह्मचर्यं स्मरणंकीर्तनंकेलिःप्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । संकेतोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच । एतन्मैथुनमष्टांगंप्रवदंतिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्यमेतदेवाष्टलक्षणम् । तपउपवासादितत्त्वपर्यालोचनंवा शौचंबाह्याभ्यंतरशुद्धिःस्वाध्यायोब्रह्मयज्ञः पुरुषस्यश्रीनारायणस्यवैदिकतांत्रिकार्चनम् ४

SGDF

सदापद्माद्यासनजयःवैष्णवसिद्धांतादचलनंस्थैर्यंविपद्यप्यात्मावष्टंभनंधैर्यंवा प्राणायामैःप्राणानांजयः श्रोत्रादींद्रियाणांशब्दादिविषयेभ्योमनसाहृदिस्थितंहरिंप्रत्याहरणंनामेंद्रियस्यापनंप्रत्याहारः ५ स्वस्यविष्णोर्धिष्ण्यानांपदादिस्थानानामेकदेशेएकैकावयवेमनसाप्राणस्यवृत्तेर्धारणं वैकुंठस्यहरेर्लीलायाःसृष्ट्यादिरूपायाः अभिध्यानंनिरंतरस्मरणं तथात्मनोमनसःसमाधानमप्रयत्नेनहरौस्थितिः तदुक्तं समाधिरप्रयत्नेनमनसःसंस्थितिर्भवेदिति ६ स्वधर्माचरणाद्युक्तस्यप्रयोगप्रकारमाह एतैरिति असद्विषयसंगेनदुष्टमतएवासत्पथंदुर्मार्गवर्तिमनः ७ योगेइतिकर्तव्यतामाह शुचावित्यादिना योगमभ्यसेदित्यन्वयः ८ प्रतिकूलेनरेचकादिक्रमेण ९ प्राणायामादिफलमाह मनइति विरजंरजोगुणरहितं एतदेवसोदाहरणमाह वाय्वग्निभ्यामिति १० प्राणायामैरिति रागादिदोषान् किल्बिषान्जन्मांतरसंचितपापानिदुर्जनसंसर्गावाप्तदुरितानि अनीश्वरानैश्वर्यविरोधिनः प्रकृतेःसत्वादिगुणान् ११ मनसिविरजासिसतिकर्तव्यमाह यदामनइति यदामनोविरजंस्यात्तदाभगवतोहरेःकाष्ठांपू

मौनंसदासनस्थैर्यंप्राणानांचजयःशनैः ॥ प्रत्याहारश्चेंद्रियाणांविषयान्मनसाहृदि ५ स्वधिष्ण्यानामेकदेशेमनसाप्राणधारणम् ॥ वैकुंठलीलाभिध्यानं समाधानंतथात्मनः ६ एतैरन्यैश्चपथिभिर्मनोदुष्टमसत्पथम् ॥ बुद्ध्यायुंजीतशनकैर्जितप्राणोह्यतंद्रितः ७ शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यविजितासनआसनम् ॥ तस्मिन्स्वस्तिकमासीनऋजुकायःसमभ्यसेत् ८ प्राणस्यशोधयेन्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः ॥ प्रतिकूलेनवाचित्तंयथास्थितमचंचलम् ९ मनोचिरात्स्याद्विरजंजितश्वासस्ययोगिनः ॥ वाय्वग्निभ्यांयथालोहंध्मातंत्यजतिवैमलम् १० प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्चकिल्बिषान् ॥ प्रत्याहारेणसंसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ११ यदामनःस्वंविरजंयोगेनसुसमाहितम् ॥ काष्ठांभगवतोध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः १२ प्रसन्नवदनांभोजंपद्मगर्भारुणेक्षणम् ॥ नीलोत्पलदलश्यामंशंखचक्रगदाधरम् १३ लसत्पंकजकिंजल्कपीतकौशेयवाससम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभामुक्तकंधरम् १४ मत्तद्विरेफाकुलयापरीतंवनमालया ॥ परार्ध्यहारवलयकिरीटांगदनूपुरम् १५ कांचीगुणोल्लसच्छ्रोणिंहृदयांभोजविष्टरम् ॥ दर्शनीयतमंशांतंमनोनयननंदनम् १६ अपीच्यदर्शनंशश्वत्सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ संतंवयसिकैशोरेभक्तानुग्रहकातरम् १७ कीर्तन्यतीर्थयशसंपुण्यश्लोकयशस्करम् ॥ ध्यायेद्देवंसमग्रांगंयावन्नच्यवतेमनः १८ स्थितंव्रजंतमासीनंशयानंवागुहाशयम् ॥ प्रेक्षणीयेहितंध्यायेच्छुद्धभावेनचेतसा १९

र्णांमूर्तिंध्यायेत् नासाग्रेणावलोकनंनिरीक्षणंयस्यसतथा १२ काष्ठोत्कर्षेसीम्निदिशीतिअभिधानात्काष्ठाशब्दस्यअनेकार्थत्वादत्रविवक्षितःकइत्याशंक्यसर्वगुणोत्कृष्टंभगवद्रूपंविवक्षितमितितत्स्वरूपं वक्ति प्रसन्नवदनेति १३ लसतःपंकजस्यकिंजल्कंकेसरस्तद्वत्पीतंकौशेयंवासोयस्यसतथातं श्रीवत्सोवक्षसियस्यसतथातं भ्राजताकौस्तुभेनामुक्ताबद्धाकंधरायस्यसतथातम् मत्तैर्द्विरेफैर्भृंगैराकुलयाव्याप्तया परार्ध्यान्यनर्घ्यत्वेनश्रेष्ठानिहारश्चवलयश्चकिरीटंचांगदंचनूपुरंचपरार्ध्यहारवलयकिरीटांगदनूपुराणियस्यसतथातम् १५ कांचीगुणेनोल्लसंतीश्रोणीयस्यसतथातं भक्तानांहृदयांभोजमेवविष्टरंयस्यसतथातम् १६ अपीच्यदर्शनंप्राप्तषोडशवर्षवद्दृश्यमानं स्वतःकैशोरेवयसिद्वादशवर्षलक्षणेसंतंवर्तमानम् १७ कीर्तन्यंकीर्तनीयंतीर्थंशुद्धंयशोयस्यसतथातं पुण्यश्लोकाःब्रह्मादयस्तेषांसृष्ट्यादिनायशःकरोतीतिपुण्यश्लोकयशस्करस्तं मनोयावन्नच्यवतेनचलतिसर्वांगध्यानसक्तंयथास्यात्तथाध्यायेदित्यर्थः १८ हृदयगुहायांशेतइतिगुहाशयं प्रेक्षणीयमीहितंचेष्टितंयस्यसतथातम् १९



SGPF

एवंसमग्रांगध्यानमुक्त्वातदशक्तौएकैकांगध्यानप्रकारमाह तस्मिन्निति तस्मिन्हरौसमग्रांगेलब्धपदंप्राप्तास्पदंसर्वावयवसंस्थितंसर्वावयवंव्याप्यस्थितंचित्तंविलोक्य भगवतःसर्वावयवसंस्मरणाश
क्तावेकत्रांगेएकस्मिन्नवयवेपादमारभ्योत्तमांगपर्यंतेचित्तंसंयुज्यादित्यन्वयः। सर्वंस्मर्तुमशक्तःसन्नेकांगंचिंतयेद्बुधइतिवचनात् २० नन्वत्रपृथक्पृथगवयवास्थितंचित्तमेकत्रैक्येनभावनायांसंयुज्यात्नत्वैकै
कावयवध्यानंविधीयतेऽशक्तस्येत्याशंक्यैकैकांगध्यानविधानादुक्तंयुक्तमितिभावेनतान्निर्दिशति संचिंतयेदित्यादिना उत्तुंगान्युन्नतानिरक्तानिविलसंतिनखान्युत्तुंगरक्तविलसन्नखानितान्येवचक्रवालंचंद्र
मंडलंतस्यज्योत्स्नाभिराहतोनिर्दलितोमहतांयोगिनांहृदयांधकारोऽज्ञानाख्योयेनतत्तथोक्तं नखानांचक्रवालमावलिस्तस्यज्योत्स्नाभिरिवनिर्मलाभिर्दीप्तिभिर्वा २१ यस्यचरणारविंदस्यशौचात्प्रक्षा
लनलक्षणान्निःसृतासरित्प्रवरागंगातस्याउदकेनतीर्थेनपावनेनमूर्ध्न्यधिधृतेनाधिगतजटाबंधधृतेनाशिवोमहादेवःशिवोतिशयितपुण्यभाजनीभूतोभूत् ध्यातुःपुरुषस्यमनसिवर्तमानंयच्छमलंपापंतदेवशैलः
पर्वतस्तस्यविदारणायनितरांसृष्टंक्षिप्तंवज्रमिववज्रं लुप्तोपमातच्चरणारविंदंध्यायेदित्यन्वयः२२ जंघांतंतुचरणारविंदांतर्भूतंजानुनीऊर्वोरंतर्भूतेइतिभावेनोरूपास्तिमाहऊरूइति हरेरूरूध्यायेदित्यन्वयःसुपर्णो
गरुडस्तस्यभुजयोरध्युपरिस्कंधेओजसांबलानांनिधीओजोवष्टंभबलयोरित्यभिधानं स्वतसिकाकुसुमंमोरफुल्लकल्पकुसुमंतद्वदवभासोययोस्तौतथोक्तौ हेअंबहरेर्नितंबंध्यायेदित्यन्वयः व्यालंबिचासपदां

तस्मिँल्लब्धपदंचित्तंसर्वावयवसंस्थितम् ॥ विलक्ष्यैकत्रसंयुज्यादंगेभगवतोमुनिः २० संचिंतयेद्भगवतश्चरणारविंदंवज्रांकुशध्वजसरोरुहलांछनाढ्यम्
॥ उत्तुंगरक्तविलसन्नखचक्रवालज्योत्स्नाभिराहतमहद्धृदयांधकारम् २१ यच्छौचनिःसृतसरित्प्रवरोदकेनतीर्थेनमूर्ध्न्यधिधृतेनशिवःशिवोभूत् ॥ ध्यातु
र्मनःशमलशैलनिसृष्टवज्रंध्यायेच्चिरंभगवतश्चरणारविंदम् २२ ऊरूसुपर्णभुजयोरधिशोभमानावोजोनिधीस्वतसिकाकुसुमावभासौ॥ व्यालंबिपीतवर
वाससिवर्तमानकांचीकलापपरिरंभिनितंबबिंबं २३ नाभिह्रदंभुवनकोशगुहोदरस्थंयत्रात्मयोनिधिषणाखिललोकपद्मम् ॥ व्यूढंहरिन्मणिवृषःस्तनयो
रमुष्यध्यायेद्द्वयंविततहारमयूखगौरम् २४ वक्षोधिवासमृषभस्यमहाविभूतेःपुंसांमनोनयननिर्वृतिमादधानम् ॥ कंठंचकौस्तुभमणेरधिभूषणार्थंकुर्या
न्मनस्यखिललोकनमस्कृतस्य २५ बाहूंश्चमंदरगिरेःपरिवर्तनेननिर्णिक्तबाहुवलयानधिलोकपालान् ॥ संचिंतयेद्दशशतारमसह्यतेजःशंखंचतत्करस
रोरुहराजहंसम् २६

तंचवर्णेनपीतंचवरंचयद्वासस्तद्व्यालंबिपीतवरवासस्तत्रवर्तमानोयःकांचीकलापः सप्तगुणितरसनाभूषणंतस्यपरिरंभोस्यास्तीतितदंतर्वर्तमानइत्यर्थः २३ हरेर्नाभिह्रदंध्यायेदित्यन्वयः निम्नत्वद्योतनाय
लोकपद्मजन्महेतुत्वाच्चह्रदमिति चतुर्दशभुवनानांकोशोगृहंभुवनकोशोब्रह्मांडंतत्गूहयतिग्रसतीतिभुवनकोशगूहं तदुदरंजठरंतत्रस्थितं यद्वा भुवनकोशनिगरणगुहास्थानीयोदरेतिष्ठतीति यद्वाभुवन
कोशगुहोदेब्रह्मांडगर्भोदकेरत्वास्थितं यत्रयस्मिन्नाभिह्रदेआत्मयोनेश्चतुर्मुखस्यधिषणंधिष्ण्यंचाखिललोकात्मकंचपद्ममात्मयोनिधिषणाखिललोकपद्मंव्यूढमुत्पन्नमित्यर्थः हरिन्मणिवृषःहरिन्मणिरिंद्र
नीलरत्नंतस्यप्रभांमुष्णतोऽमुष्यहरेःस्तनयोर्द्वयंध्यायेत् विततस्यविस्तृतस्यहारस्यमयूखेनगौरमतिधवलम् २४ स्मर्तॄणांपुंसांमनोनयनानांनिर्वृतिमानंदमादधानमुत्पादयंतंमहाविभूतेर्लक्ष्म्याअधिवा
सस्थानमृषभस्यहरेर्वक्षोमनसिकुर्यादित्यन्वयः। कौस्तुभमणेरधिकंभूषणमेवार्थःप्रयोजनंयस्यतथातंकंठंवमनसिकुर्यात् अखिललोकनमस्कृतत्वाद्वृषभत्वंयुक्तम् २५ हरेर्बाहूंश्चदशशतारंचशंखंवसांचिंतये
दित्यन्वयः मंदरगिरेःपरिवर्तनेनपरिभ्रमणेननिर्णिक्ताःशोभिताः बाहुवलयाअंगदादयोयेषांतेतथातान् अधिश्रितालोकपालाइंद्रादयोयेषुतेतथातान् दशशतंसहस्रमराणिदलानियस्यतत्तथोक्तंशत्रुगाम
सहंसोढुमशक्यंतेजोवीर्यंयस्यतत्तथोक्तं तस्यहरेः कराएवसरोरुहाणिपद्मानितेषुराजहंसमिववर्तमानम् २६

SGDF

भगवतोदयितांकौमोदकींगदांहरेः।कंठेमालाममलंमणिंचस्मरेतेत्यन्वयः कथंभूतांगदांअरातयोदैत्याएवभटास्तेषांशोणितंरुधिरमेवकर्दमस्तेनादिग्धांरूषितां।अरातीनांभटानांवाइत्यभिधानात्। कथंभूतां मालांमधुव्रतानांनित्यसुखानांभृंगायितानांभक्तानांवरूथाः समूहास्तेषांस्तुतिलक्षणयागिरोपघुष्टांशब्दायमानां कथंभूतंमणिंचैत्यस्यचित्ताभिमानिनश्चतुर्मुखस्यतत्त्वंस्वरूपं।ब्रह्माचित्ताभिमानेनचैत्यस्त त्रियमाद्धरिः । सचब्रह्माहरेःकंठेकौस्तुभत्वेनभासतइतिवचनात् २७ भगवतोवदनारविंदंसंचिंतयेदित्यन्वयः किंविशिष्टस्यइहजगतिसत्सुभृत्येषुअनुकंपितयाधियाद्रवीभूतचित्ततयागृहीतामूर्ति राकारविशेषोयेनसतथा तस्यवदनारविंदस्यचिंतनीयत्वेगुणानाह यदिति यद्वदनारविंदंविस्फुरतींकिंचित्संचलतीमकरकुंडलेविस्फुरन्मकरकुंडलेतयोर्वल्गितेननृत्तेनाविद्योतितावमलौचकपोलौय स्मिंस्तत्तथा उदारोनिर्दुष्टोहासोयस्मिंस्तत्तथा २८ यच्चश्रीनिकेतनंपरममंगलायतनंयच्चसौरभ्यलोलैरलिभिःपरितःसेव्यमानंयस्यस्वयास्वरूपभूतयाभूत्याश्रियासेवितं साक्षाच्छ्रीस्तुहरेरूपामंदिरातुत दाश्रयादितिवचनात् पत्नीभूतायाःश्रीत्वंभगवदाश्रयादित्यतःस्वयेत्युक्तं यच्चकुटिलावक्राःकुंतलाललाटरंगेनृत्यंतःकेशविशेषास्तेषांवृंदेनसमूहेनजुष्टंसंवृतंकिंचाब्जनेत्रंपद्मदलसदृशनेत्रंध्यायेदित्यन्वयः कीदृशंमीनद्वयस्यायामत्वपृथुमध्यत्वतनूभयभागत्वश्वेतत्वादिलक्षणांश्रियंकांतिविशेषमधिक्षिपत्तिरस्कुर्वत् किंचमनोमयंध्यातृसंकल्पनात्मकं उल्लसंतीभ्रूर्यस्यतत्तथोक्तं अतंद्रितोनिरालस्यइत्यनेनध्या

कौमोदकींभगवतोदयितांस्मरेतदिग्धामरातिभटशोणितकर्दमेन ॥ मालांमधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टांचैत्यस्यतत्त्वममलंमणिमस्यकंठे २७ भृत्यानुकंपित धियेहगृहीतमूर्तेःसंचिंतयेद्भगवतोवदनारविंदम् ॥ यद्विस्फुरन्मकरकुंडलवल्गितेनविद्योतितामलकपोलमुदारहासम् २८ यच्छ्रीनिकेतमलिभिःपरिसे व्यमानंभूत्यास्वयाकुटिलकुंतलवृंदजुष्टम् ॥ मीनद्वयश्रियमधिक्षिपदब्जनेत्रंध्यायेन्मनोमयमतंद्रितउल्लसद्भ्रु २९ तस्यावलोकमधिकंकृपयातिघोरतापत्र योपशमनायनिसृष्टमक्ष्णोः ॥ स्निग्धस्मितानुगुणितंविपुलप्रसादंध्यायेच्चिरंविततभावनयागुहायाम् ३० हासंहरेरवनताखिललोकतीव्रशोकाश्रुसागरवि शोषणमत्युदारम् ॥ संमोहनायरचितंनिजमाययास्यभ्रूमंडलंमनुसुतेमकरध्वजस्य ३१ ध्यानायनंरहसितद्बहलाधरोष्ठभासारुणायिततनुद्विजकुंदपं क्ति ॥ ध्यायेत्स्वहृत्कुहरकेवसितस्यविष्णोर्भक्त्यार्द्रयार्पितमनानपृथग्दिदृक्षेत् ३२

नस्यनिरंतरंकर्तव्यत्वंसूचयति २९ हृदयगुहायांनिहितस्यहरेरवलोकंविततभावनयापूर्णभक्त्याचिरंध्यायेदित्यन्वयः कटाक्षनिरीक्षणंविशिनष्टि अधिकमिति अधिकंकृपयानन्यसाध्यकार्यसाध नपटीयस्याकरुणयाऽतिघोरस्यतापत्रयस्याध्यात्मिकादिलक्षणस्योपशमनायविनाशायनितरांसृष्टंनिर्मितम् किंचित्स्निग्धेनस्मितेनानुगुणितंसांद्रीकृतम् विपुलःपुष्कलःप्रसादःप्रसन्नतायस्यसतथा तम् ३० हरेर्हासंमंदस्मितंध्यायेदित्यन्वयः कीदृशमवनतस्याखिलस्यलोकस्ययस्तीव्रोऽत्युल्बणःशोकस्तापत्रयोद्भूतस्तन्निमित्तान्यश्रूणियानितेषांसागरःसमुद्रस्तंविशेषेणशोषयतीत्यवनताखिललोकती व्रशोकाश्रुसागरविशोषणस्तंअत्युदारमनुग्रहाभिप्रायम् किंचहेमनुसुते निजमाययास्वेच्छयामकरध्वजस्यकामस्यसंमोहनायरचितंअस्यहरेर्भ्रूमंडलंचिंतयेदित्यन्वयः ३१ एवमेकैकावयवध्यानानायासाचि त्तस्यसमग्रावयवविशिष्टवपुर्ध्यानंनिर्दिशति ध्यानायनमिति रहस्येकांतेस्थित्वास्वहृत्कुहरकेनिजहृदयगुहायामवसितस्यनिश्चितावस्थानस्यविष्णोस्तद्ध्यानायनमेकैकावयवध्यानास्पदंवपुर्ध्यायेदि त्यन्वयः किंविशिष्टंबहुलयासांद्रयाधरोष्ठभासाऽरुणायितारक्तवद्वर्तमानाश्चतेतनवःसूक्ष्माश्चतेद्विजादंताएवकुंदकुड्मलानितेषांपंक्तिर्यस्मिन्तत्तथोक्तं ध्यातुरविकर्तव्यतामाह भक्त्येति आर्द्रयास्ने हलक्षणजलक्लिन्नयाभक्त्यायस्मिन्नेवार्पितमनाःस्थिरीकृतचित्तएवंध्यायंस्तदेवदिदृक्षेत् द्रष्टुमिच्छेत् पृथक्तदितरन्मुक्तिदातृत्वेननचिंतयेदित्यन्वयः ३२



SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

एवंध्यानाद्दृढस्यतत्फलंवक्तिएवंहराविति एवमुक्तप्रकारेणहरौभगवतिप्रतिलब्धोभावोमनोयस्यसतथाद्रवद्धृदयस्तस्मिन्नेकस्मिन्नेवार्द्रीयमानहृदयउत्कृष्टौपुलकप्रमोदौरोमांचहर्षौयस्यसतथाऔत्कंठेचना
विर्भूतयाबाष्पकलयाश्रुधारयामुहुरर्द्यमानआर्द्रीक्रियमाणःपुमान्यच्चित्तबडिशंलक्ष्यंप्रतिप्रायुंक्त  तच्चित्तबडिशमपिशनकैर्वियुंक्तेचिरपरिचयात्स्ववशत्वेनविशिष्टंयोजयति  अप्रयत्नेनध्यानानंतरंसमाधिं
करोति ३३ प्राकृतांतःकरणेनष्टेभगवदितरस्मरणत्यागेननिरायाससमाधिफलमप्रयत्नेनयद्धरिध्यानंतत्फलंब्रूते मुक्ताश्रयमिति यथार्चिर्दीपस्तैलवर्त्यभावेसहसानश्यति तथायर्हियदास्वचित्तंस्वरूपाचिति
जीवचैतन्येतैतन्मयमित्यर्थः मनोनिर्विषयंशब्दादिविषयेभ्योनिर्गत्यमुक्ताश्रयंनित्यमुक्तभगवद्विषयंभवति तदानिर्वाणमृच्छतिस्वाचित्तादभिमानेनस्थूलसूक्ष्मशरीराभिमानंजहाति अत्रास्यामवस्थायांपुरुषउ
पासकोजीवआत्मानंपरमात्मानमेकंसर्वोत्तमंअव्यवधानंस्वस्यचतस्यचमायालक्षणभित्तिराहित्येनअनुवीक्षतेकरतलामलकवदपरोक्षीकरोति यद्वाआदिद्रष्टव्यंसर्वंतत्पश्यतीत्यर्थः । अतोपरोक्षज्ञानंतत्फलमि
ति प्रतिबंधकसंसारसद्भावेकथंस्वबिंबादिदर्शनमत्राह प्रतिनिवृत्तेति प्रतिनिवृत्तोगुणप्रवाहःसंसारधर्मोयस्मात्सतथोक्तःयदाबाह्यमनोनिर्वाणंविनाशमृच्छतियथार्चिर्दीपज्वालातैलाद्यभावे तदास्वचित्तंस्व
रूपचैतन्यंस्वरूपांतःकरणंनिर्वाणंपरमानंदमाप्नोति  यथास्तिमिततैलपात्रेस्थितोमनुष्याद्यभावेदीपोज्वलनारूपानंदमाप्नोति  ततःकिमत्राह  आत्मानमितिअत्रज्वलनदीपवदंतःकरणेविजृंभमाणेसति
घटादिपदार्थमिवएकंप्रधानमव्यवधानंस्वरूपाच्छादकमायाव्यवधानरहितमात्मानंस्वरूपंस्वस्यप्रियतमंपरमात्मानंचानुसृष्ट्यादिलक्षणवत्तयाक्षतेइतिवायोजनाभेदः  ३४ जीवन्मुक्तपवस्थामाह सो

एवंहरौभगवतिप्रतिलब्धभावोभक्त्याद्रवद्धृदयउत्पुलकप्रमोदः ॥ औत्कंठ्यबाष्पकलयामुहुरर्द्यमानस्तच्चापि चित्तबडिशंशनकैर्वियुंक्ते ३३ मुक्ताश्रयंय
र्हिनिर्विषयंस्वचित्तंनिर्वाणमृच्छतिमनःसहसायथार्चिः ॥ आत्मानमत्रपुरुषोव्यवधानमेकमन्वीक्षतेप्रतिनिवृत्तगुणप्रवाहः ३४ सोप्येतयाचरमयामन
सोनिवृत्त्यातस्मिन्महिम्न्यवसितःसुखदुःखबाह्ये ॥ हेतुत्वमप्यसतिकर्तरिदुःखयोर्नस्वात्मन्विधत्तउपलब्धपरात्मकाष्ठः ३५ देहंतुतंनचरमंस्थितमु
ज्झितंवासिद्धोविपश्यतियतोध्यगमत्स्वरूपम् ॥ दैवादुपेतमथदैववशादपेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः ३६ देहोपिदैववशगःखलुकर्मयावत्स्वारं
भकंप्रतिसमीक्षतएवसासुः ॥ तंसप्रपंचमधिरूढसमाधियोगःस्वाप्नंपुनर्नभजतेप्रतिबुद्धवस्तुः ३७

पीतिश्लोकद्वयेन  सजीवन्मुक्तोपिभगवंतमपरोक्षंपश्यन्नेतयामनसोनिवृत्त्याबाह्यांतःकरणविनाशलक्षणया पुरायोज्ञानेनावृतःपश्चाद्ब्रह्मज्ञानेनप्रकाशितस्तस्मिन्महिम्निस्वरूपज्ञानानंदलक्षणेऽवसितोहंनि
र्दोषज्ञानानंदादिरूपोभगवदधीनोस्मीतिनिश्चितः  स्वात्मन्स्वात्मनिदुःखयोर्दुर्नाम्नोदुःखस्यखनाम्नःसुखस्यहेतुत्वंनविधत्तेऽभिमानंनकरोति । दुर्दुःखमितिविज्ञेयंखंसुखंचतयोर्यतः । प्रदातापरमोविष्णु
स्तस्मादुःखदनामवानितिवचनात्सुखदुःखयोर्वाकर्तरिबाह्यांतःकरणेऽसतिनाशंगते । ननुमनसोनिवृत्तौसुषुप्तावपिसंभवादुःखाभिमानाभावविशेषवचनंकथमित्यतउक्तंचरमयेति चरमयासंसारावसानजा
तया ३५ एवमपरोक्षज्ञानिनोदेहपोषणादौप्रयत्नोपिनास्तिसच्चिदानंदात्मकनारायणसंदर्शनसुधासमुद्रमग्नत्वादित्याह  देहंत्विति  येनदेहेनस्वयंसिद्धोभूत्ससिद्धस्तंचरमंदेहंनविपश्यति प्रदीपोपमि
तिनाभिमन्यतेकिंतुकपालमुक्तनारिकेलफलवद्देहात्मनोविविक्तत्वाद्धरिमेवपश्यति  अनेनयतोध्यगमत्स्वरूपमितिविवृतं  अनभिमानप्रकारमाह स्थितमिति  स्वप्रेरणालक्षणगुरुत्वात्स्थितंतदभावादु
ज्झितंपतितमिति  तत्रोदाहरणमाह  यथामदिरापानेनोत्पन्नमदेनांधःपुमान्दैवादुपेतंदैववशादपेतंपरिकृतंपरिवृतंवासोनजानातितथेत्यर्थः  ३६ एवंविधस्यज्ञानिनोदेहस्तुज्ञानोदयसमयएवपततुवाके
चित्कालंप्रतीक्षतइतिसंशयेप्रारब्धकर्मक्षयएवदेहपातसमयइत्याशयेनाह  देहोपीति  यावत्स्वारंभकंकर्मतावद्देहोपिसासुःसेंद्रियःप्रतीक्षते  तस्मिन्स्वारंभकेक्षीणेऽधिरूढसमाधियोगःप्राप्तसमाधियोग
फलः  सप्रपंचमिंद्रियादिप्रपंचसहितंदेहंपुनर्नभजतेतद्रक्षणादौनप्रयततेइत्यर्थः कथमिवप्रतिबुद्धवस्तुयथास्वप्नादुत्थितःस्वाप्नंस्वप्नदृष्टंदेहंनपुनर्भजतेतथेति ३७

देहएवसर्वेषामहंगच्छामीतितिष्ठामीत्यात्मत्वेनाभिमतोयतस्तस्मात्तदभजनंमरणएवभवतीतिदेहात्मत्वमतनिरासायाह यथेति यथापुत्रादेरात्मत्वेनाभिमतान्मर्त्योमरणशीलोदेहःपृथक्प्रतीयते तथापुरु षोजीवआत्मत्वेनाभिमताद्देहाद्भिन्नइत्यन्वयः अपिपदेनदेहात्मवादस्यनिंदितत्वंसूचयति रेतोधातुवटकणिकेत्यादिवाक्यात् ३८ इदानींजीवपरमात्मनोरपिभेदएवेत्याह यथोल्मुकादिति यथा त्मत्वेनाभिमतादुल्मुकादेस्तद्दाहकोग्निः पृथङ्मतः ३९ तथाभूतेंद्रियांतःकरणात्पंचभूतदशेंद्रियमनोभ्यःप्रधानात्प्रकृतेःजीवसंज्ञितात्संसारिणश्चद्रष्टासर्वज्ञोब्रह्मसंज्ञितआत्मापरमात्माभगवान्पृथ गेवेत्यन्वयः ४० भिन्नेषुजीवेषुस्थितस्यपरमात्मनउपास्तिप्रकारंकथयति सर्वभूतेष्विति सर्वभूतेष्वंतर्यामित्वेनात्मानंहरिमीक्षेतसर्वभूतान्यात्मनिहरावाधारत्वनेक्षेतकिंचानन्यभावेनसर्वांतर्यामि रूपाण्यभेदेनेक्षेत अभेदेनेत्युक्तिविहायानन्यभावेनेतिवचनमनर्थहेतुत्वात्तद्रूपाणामन्यत्वभावनासर्वथानकार्येतिद्योतनाय किंच भूतेष्वपिजीवेष्वपितदात्मतांतस्यहेरेरादानादिकर्तृताचेक्षेत अनेना नुग्राह्यानुग्राहकत्वद्योतनेनजीवपरमात्मनोर्भेदःपारमार्थिकइत्युक्तंभवतिआदानकर्तृत्वंभूतविषयेनस्वविषयेनित्यतृप्तत्वात् ४१ अधिष्ठानवैलक्षण्यादधिष्ठातृरूपाणांवैलक्षण्यंनशंकनीयमितिइममर्थंसदृष्टां तंसमर्थयते स्वयोनिष्विति यथैकंज्योतिरग्न्याख्यंस्वयोनिषुकारणेषुकाष्ठेषुयोनीनांदारूणांगुणवैषम्यादार्द्रशुष्कत्वादिवैलक्षण्यात् नानाविधलक्षणमिवप्रतीयतेतथाप्रकृतौप्रकृतिकार्येजगतिस्थितआ त्माहरिःविलक्षणइवप्रतीयते क्वचिद्बहुसामर्थ्याभिव्यक्तिमान्क्वापिअल्पसामर्थ्याभिव्यक्तिमानित्यादिरूपेण ४२ मथितार्थमाह तस्मादिति यस्मात्सर्वस्मादन्यःश्रीनारायणःतस्मात्स्वांस्वा

यथापुत्राच्चवित्ताच्चपृथङ्मर्त्यःप्रतीयते ॥ अप्यात्मत्वेनाभिमताद्देहादेःपुरुषस्तथा ३८ यथोल्मुकाद्विस्फुलिंगाद्धूमाद्वापिस्वसंभवात् ॥ अप्यात्मत्वेना भिमताद्दाहकोग्निःपृथङ्मतः ३९ भूतेंद्रियांतःकरणात्प्रधानाज्जीवसंज्ञितात् ॥ आत्मातथापृथग्द्रष्टाभगवान्ब्रह्मसंज्ञितः ४० सर्वभूतेषुचात्मानंसर्वभू तानिचात्मनि ॥ ईक्षेतानन्यभावेनभूतेषुचतदात्मताम् ४१ स्वयोनिषुयथाज्योतिरेकंनानाप्रतीयते ॥ योनीनांगुणवैषम्यात्तथात्माप्रकृतौस्थितः ४२ तस्मादिमांस्वांप्रकृतिंदैवींसदसदात्मिकाम् ॥ दुर्विभाव्यांपराभाव्यस्वरूपेणावतिष्ठते ४३ अन्वयव्यतिरेकाच्चसाक्ष्यात्माव्यभिचारिणः ॥ वैतथ्यंव्य भिचारंचनिद्रांतेस्यानुचिंतयेत् ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधएकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ देवहूतिरुवाच ॥ लक्षणंमहदादीनांप्रकृतेः पुरुषस्यच ॥ स्वरूपंलक्ष्यतेऽमीषांयेनतत्पारमार्थिकम् १

धीनांजडप्रकृतिंदेवींकार्यरूपेणद्योतमानांतदभिमानिनींदेवींचित्प्रकृतिंचसदसदात्मिकांकार्यकारणव्यापिनींदुर्विभाव्यांब्रह्मादिभिरपिनिरूपयितुमशक्यांपराभाव्यातिक्रम्यतदुत्तमत्वेनैवस्थित्वानिरस्त साम्यातिशयेनसर्वदोषविवर्जितेनसर्वगुणपूर्णेनत्रिकालेष्वेकप्रकारेणस्वरूपेणावतिष्ठतइत्यन्वयः तदुक्तं सर्वभूतस्थमीशेशंजेतारंप्रकृतेरपि । अविशेषंसदैवैकंचिंतयन्प्रविमुच्यतइति ४३ सिद्धाव लोकन्यायेनोपासकस्येत्थंभावांतरंवक्ति अन्वयेति अन्यदेशेन्यराहितदेशेन्यकालेन्यराहितेकालेचसत्त्वलक्षणादन्वयव्यतिरेकात्सिद्धोयश्चसाक्षादीक्षतइतिसाक्षी नहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतइ तिश्रुतेःआत्मायच्चाप्नोतियदादत्तइत्यादेःसर्वव्यापीपरमात्मोतियल्लक्षणंतल्लक्षणंव्यभिचारिणः अनित्यस्यास्यप्रपंचस्यवैतथ्यंनिष्प्रयोजनत्वंव्यभिचारमनित्यत्वंचानिद्रांतेब्राह्मेमुहूर्तउत्थायचिंतयेदेतद्धरि प्रसादजनकमितिशेषइत्यर्थः ॥ ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामेकोनत्रिंशोध्यायः ॥ २९ ॥ एवंतावज्ज्ञानान्मोक्षोज्ञानंचाष्टांगयोगेनप्रावितयाभगवदुपा सनयाजायतइत्यभिहितं अधुनाभक्तियोगस्यतारतम्यमभिधीयतेस्मिन्नध्यायेतत्प्रसंजापयितुंसामान्यतोज्ञातमपिविविच्यज्ञातुंमहदादिलक्षणंपृच्छतिदेवहूतिर्लक्षणमित्यादिना येनलक्षणेनामीषांमहदादी नांपारमार्थिकंस्वरूपंलक्ष्यतेज्ञायते १

वक्तव्यार्थेनियममाह यथेति यथासांख्येषूक्तंतथाकथितंमहदादिलक्षणज्ञानंपुरुषार्थोपयोगिस्यादितिशेषः अन्यशास्त्रोक्तंकिंनस्यादितितत्राह यन्मूलमिति यत्सांख्यमूलंतल्लक्षणंप्रचक्षतेप्राज्ञाइतिशे षः तल्लक्षणंममब्रूहीत्यन्वयः यद्वायथायथावत्सांख्येपूक्तंतथाकथितंमेब्रूहीत्यन्वयः सांख्यमूलत्वाल्लक्षणस्येत्यर्थमितिउक्तमपीममर्थंविस्तरेणब्रूहीत्याह भक्तियोगस्येति मार्गंप्रकारं २ नकेवलंभक्ति योगमार्गेणालंवैराग्याभावेतस्यचंचलत्वसंभवादतोविरक्तिप्रताभाव्यमतस्तत्प्रकारोपिवक्तव्यइत्याह विरागइति पुरुषःसर्वतोविरागोविगतरागोभवेदितियेनातोजीवलोकस्यगर्भवासादिलक्षणाविविधाः कर्मसंसृतीर्मेमाचक्ष्वेत्यन्वयः यद्वायेनसंसृतीनांज्ञानेनविरागोभवेत्तादृग्ज्ञानोत्पत्तिमाचक्ष्वेति ३ कालस्वरूपज्ञानमपिपुरुषार्थोपयोगीतितद्विषयप्रश्नंकरोतिकालस्येति जनाःयद्धेतोर्यस्यकालना म्नस्तवभयनिमित्तात्कुशलंकुर्वंतिपरेषामुत्तमानांसकाशादपिपरस्योत्तमस्यचतेतवईश्वररूपस्यैश्वर्यमूर्तेःकालस्यस्वरूपमाचक्ष्वेत्यन्वयः बताद्भुतं स्त्रीत्वादिदंबोद्धुमशक्यंतथापित्वत्प्रसादाच्छक्तास्यामि त्यामंत्रयामि बतत्वामंत्रणेद्भुतइतियादवः ४ ऋषिदेवादिष्वेकंप्रत्ययंप्रश्नःकिंनस्यात्किमितिमांप्रतीत्याशंक्यतस्यतादृशप्रश्नवचनप्रभुत्वाभावादिहलोकेतत्त्वज्ञानप्रवर्तनायावतीर्णत्वात्त्वमेवसमर्थ इतिभावेनाह लोकस्येतिलुक्प्रकाशइतिधातोःप्रकाशोज्ञानंलोकस्यपरमात्मज्ञानप्राप्तियोग्यस्यजनस्यसंसारान्मुमुक्षोरित्यर्थः हिताययोगभास्करःज्ञानयोगादित्यस्त्वमाविरासीः किललोकवेदादिवार्ता

यथासांख्येषुकथितंयन्मूलंतत्प्रचक्षते ॥ भक्तियोगस्यमेमार्गंब्रूहिविस्तरशःप्रभो २ विरागोयेनपुरुषोभगवन्सर्वतोभवेत् ॥ आचक्ष्वजीवलोकस्य विविधाःकर्मसंसृतीः ३ कालस्येश्वररूपस्यपरेषांचपरस्यते ॥ स्वरूपंबतकुर्वंतियद्धेतोःकुशलंजनाः ४ लोकस्यमिथ्याभिमतेरचक्षुषाश्चिरंप्रसुप्तस्यतम स्यनाश्रये ॥ श्रांतस्यकर्मस्वनुविद्धयाधियात्वमाविरासीःकिलयोगभास्करः ५ मैत्रेयउवाच ॥ इतिमातुर्वचःश्लक्ष्णंप्रतिनंद्यमहामुनिः ॥ आबभाषेकुरु श्रेष्ठप्रीतस्तांकरुणार्दितः ६ श्रीभगवानुवाच ॥ भक्तियोगोबहुविधोमार्गैर्भामिनिभाव्यते ॥ स्वभावगुणमार्गेणपुंसांभावोविभिद्यते ७ अभिसंधाय योहिंसांदंभंमात्सर्यमेवच ॥ संरंभीभिन्नदृग्भावंमयिकुर्यात्सतामसः ८ विषयानभिसंधाययशऐश्वर्यमेवच ॥ अर्चादावर्चयेद्योमांपृथग्भावःसराजसः ९

अन्यस्येदृक्सामर्थ्याभावादिदंसंभावितंच वार्तासंभावयोःकिलेतिच अवतारसाफल्यमेवोपपादयति अचक्षुषइत्यादिना प्रत्यक्षतोदृश्यमानत्वाच्चक्षुर्हीनत्ववचनंव्याहतमिवेत्यतउक्तंचिरंप्रसुप्तस्येति अनाश्रयेऽपारेतमस्यविद्यालक्षणेऽनादितएवप्रसुप्तस्यशयानस्य तत्फलमाह मिथ्याभिमतेरिति बोधकाभावादन्यथाज्ञानिनोदेहाद्यभिमानित्वादेतत्फलमाह श्रांतस्येति कर्मसुपुण्यपापलक्षणेष्वनु विद्धयानुरक्तयाधियाश्रांतस्यानवस्थितेरिति ५ मातुर्वचःश्रुत्वाकपिलेनभगवताकिमुत्तरंप्रत्यूचेइतीतरवचोद्यंपरिहरति मैत्रेयइति अर्दगतावितिधातोःकरुणामर्दितोगतःअनेनकरुणैववक्तव्यत्वेकार णमित्यसूचि ६ पुरुषार्थसाधनेषुभक्तियोगस्यप्राधान्यादत्रप्रथमतस्तत्प्रकारंनिरूपयति भक्तियोगइति भामिनिसौंदर्यादिगुणपूर्णेमन्मातःशास्त्रमार्गैर्भाव्यतेनिरूप्यते बाहुविध्येनिमित्तमाह स्वभा वेति तामसादिस्वभावोद्बोधकसत्त्वादिगुणभेदेनभावोभक्तिर्विभिद्यते तामसादिभेदेननानाभवतीत्यर्थः ७ बाहुविध्यंदर्शयति अभिसंधायेति । योहिंसांपरोपद्रवंदंभंधर्मध्वजवृत्तिंमात्सर्यंचाभिसं धायमनसिकृत्वाहरिभक्तेषुसंरंभीगूढद्वेषोभिन्नदृक्वस्त्वयथार्थदर्शीमयिभावंकुर्यात्सतामसभक्तइत्युच्यतइत्यन्वयः ८ शब्दादिविषयान्दिक्षुव्याप्तंयशश्छत्रचामराद्यैश्वर्यंवामनसाभिधायसंकल्प्य यो र्चादौप्रतिमादौमामर्चयेत् सपृथग्भावस्तद्रूपाणांभेददर्शीअर्चादिस्थितानांतेषांरूपाणांभेदंपश्यन्राजसोभक्तः ९

SGDF

यः कर्मनिर्हारंपापक्षयमुद्दिश्यमांयजेत् परस्मिन्सर्वोत्तमेमयिर्पितदर्पणंकर्मार्पणंचोद्दिश्ययजेत् यष्टव्यंविहितत्वान्ममेदंकर्तव्यमितिवामांयजेदपृथग्भावःमद्रूपाणामभेददर्शीसात्विकोभक्तः राजससात्वि
कयोर्भेदेपृथगपृथग्भावावेवनिमित्तंनत्वर्चादावर्चनमज्ञस्यविहितत्वात्तज्ज्ञस्य गुणहेतुत्वात् तदुक्तं अज्ञोर्चयेदेवार्चायामन्यथादोषवान्भवेत् । ज्ञस्त्वर्चयन्सुगुणवानन्यथादोषवान्नत्विति १० नि
र्गुणभक्तिलक्षणंवक्ति मद्गुणेतियथांबुधौगंगांभसोगतिरविच्छिन्नातथामद्गुणश्रवणमात्रेणयस्यसर्वगुणाश्रयेसर्वगुणानामाश्रयेनिषेवणंयस्मिन्सतथासर्वगुणमूर्तिरित्यर्थःतस्मिन्मयिमनोगतिरविच्छिन्ना
निरंतरा ११ तेनक्रियमाणस्यनिर्गुणस्यभक्तियोगस्यलक्षणमुदाहृतंहीत्यन्वयः आत्यंतिकभक्तिलक्षणंब्रूते अहैतुकीति १२ सार्ष्टिसमानैश्वर्यं १३ तद्भक्तिफलमाह येनेति येनात्यंतिकभ
क्तियोगेनत्रिगुणान्त्रिलिंगशरीरेंद्रियाणिअतिव्रज्यातिक्रम्यसंत्यज्येत्यर्थः मद्भावायचिदानंददेहेनमयिसत्तायैश्चास्यस्थित्यैउपपद्यतेयोग्योभवतीत्यर्थः १४ एतादृशभक्त्युत्पत्तौकिंसाधनमत
आह निषेवितेनेति निषेवितेनानिमित्तेन निष्कामेननितरांसेवितेन अनिमित्तइतिपाठेयथाफलाभिसंधिरहितोभवतितथानिषेवितेनेत्यर्थः अष्टवर्षंब्राह्मणमुपनयीतेत्यादिवेदविहितेनस्वधर्मेणाक्रि
यायोगेनभगवत्पूजालक्षणयोगेनकर्मयोगेनवानातिहिंस्रेणप्राण्युपद्रवरहितेन १५ मद्धिष्ण्यानांकेशवादिप्रतिमानांदर्शनादिभिर्भूतेषुजीवेष्वंतर्यामित्वेनमद्भावनयाममस्मरणलक्षणोपासनयासत्येनभूत

कर्मनिर्हारमुद्दिश्यपरस्मिन्वातदर्पणम् ॥ यजेद्यष्टव्यमितिवापृथग्भावःससात्विकः १० मद्गुणश्रुतमात्रेणमयिसर्वगुणाश्रये ॥ मनोगतिरविच्छिन्नाय
थागंगांभसोंबुधौ ११ लक्षणंभक्तियोगस्यनिर्गुणस्यह्युदाहृतम् ॥ अहैतुक्यव्यवहितायाभक्तिःपुरुषोत्तमे १२ सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारूप्यैकत्व
मित्युत ॥ दीयमानंनगृह्णंतिविनामत्सेवनंजनाः १३ सएवभक्तियोगाख्यआत्यंतिकउदाहृतः ॥ येनातिव्रज्यत्रिगुणान्मद्भावायोपपद्यते १४ निषेवि
तेनानिमित्तेनस्वधर्मेणमहीयसा ॥ क्रियायोगेनशस्तेननातिहिंस्रेणनित्यशः १५ मद्धिष्ण्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्यभिवंदनैः ॥ भूतेषुमद्भावनयासत्त्वेना
संगमेनच १६ महतांबहुमानेनदीनानामनुकंपया ॥ मैत्र्याचैवात्मतुल्येषुयमेननियमेनच १७ आध्यात्मिकानुश्रवणान्नामसंकीर्तनाच्चमे ॥ आर्ज
वेनार्यसंगेननिरहंक्रिययातथा १८ मद्धर्मणोगुणैरेतैःपरिसंशुद्धआशयः ॥ पुरुषस्यांजसाभ्येतिश्रुतमात्रगुणंहिमाम् १९ यथावातरथोघ्राणमावृंक्तेगं
धआशयात् ॥ एवंयोगरतंचेतआत्मानमविकारियत् २०

हितेनवचसाऽसंगमेनदुर्जनसंगराहित्येन १६ महतांस्वोत्तमानांबहुमानेनार्चनेन हीनानांस्वाधमानामनुकंपया तुल्येषुस्वसमेषुमैत्र्यामित्रभावेनज्ञात्वातद्रक्षणभावेनेत्यर्थः १७ आध्यात्मिकानुश्रव
णाद्वेदांतशास्त्रश्रवणात् आर्जवेनाऽवक्रबुद्धित्वेनार्याणांपंडितानांसंगमेननिरहंक्रिययादेहादावहंममतावर्जनेन १८ मद्धर्मणोर्ध्वपुंड्रादिधारणादिना स्वधर्माद्यनुष्ठानफलमाह यद्वीति पुरुष
स्योपासकस्ययर्हियदाकथितैरेतैःधर्मादिभिरनुष्ठितैःअंतकरणमाशयः परितःशुद्धःस्यात्तदांजसाकालक्षेपमंतरेणश्रुतमात्रगुणंकेवलंगुणाएवश्रुतानदोषायस्येतिसश्रुतमात्रगुणस्तमंजसातत्वंमामभ्येती
त्यन्वयः गुणाःश्रुताःसविरुद्धाश्चदेवइत्यादिवाक्यंहिशब्दगृहीतं १९ परिशुद्धाशयस्यहरौमनःप्रसादप्रकारंवक्ति यथेति यथाऽऽशयात्पुष्पादागत्यवातरथोवातएवरथोयस्यसतथागंधोघ्राणमावृं
क्तेआवृणोतिवशीकरोति एवमुक्तसाधनाख्ययोगेनहरौरतंयदाविकारिविषयविकाररहितंतच्चेतआत्मानंहरिप्रसादाभिमुखंकरोतीत्यन्वयः अनेननिर्गुणभक्तियोगवानात्यंतिकभक्तियोगवान्भूत्वापरमा
त्मापरोक्षवान्भवतीत्युक्तम् २०



SGDF Sri Gurgeshwari Digital Foundation

एवंविधैर्योगिभिः कुत्रध्येयइतितत्राह अहंसर्वेष्विति भूतानांजीवानामादानादिकर्तृत्वाद्भूतात्मांतर्यामित्वेनध्येयइतिभावः तामसराजसभक्तयोरधमत्वेकारणमेकोक्त्याह तमिति सर्वेष्वेतदित्यनुवर्तते योहंसर्वभूतेष्ववस्थितस्तंमामवज्ञायमर्त्यस्तामसोराजसश्चार्चायामर्चयाविडंबनंकुरुतइति यस्मादतस्तामसोराजसश्चापामित्यर्थः २१ एतदेवविवृणोति योमामिति भस्मनीत्युक्त्यातामसार्तिकिंचिदुत्तम त्वमवबोद्धव्यं मंत्रावृत्त्याफलसंभवात् २२ तामसस्यनकिंचित्फलमित्याह द्विषतइति परकायेमांद्विषतइत्यस्यविवरणंभिन्नदर्शिनइति शांतिर्नाममानिष्ठा भूतेषुरौष्णवषुबद्धवैरस्य २३ मत्प्रीत्यभावा दर्चाविडंबनत्वंस्पष्टमाह अहमिति भूतग्रामेभूतसमूहेस्थितंमामवमंतुंशीलमस्यास्तीतिभूतग्रामावमानीतस्य २४ तर्ह्यर्चादिपूजाविधायकशास्त्रंव्यर्थमितितत्राह अर्चादाविति आदिशब्दात्स्थंडिले स्वकर्मकृद्विहितंकुर्वन्निषिद्धंपरित्यजन्स्वहृदिस्थितंदेवदत्तादिसर्वभूतेष्ववस्थितंमामभेदतोनवेद सर्वभूतांतर्यामिरूपेषुभेददर्शनस्यानर्थफलत्वमितिच २५ अंतर्यामिरूपाणिभिन्नानिपश्यतीतिभि न्नदृक्त्वमित्याह आत्मनश्चेति यआत्मनःस्वस्यहृदिस्थितंपरस्यदेवदत्तादेर्हृदिगतमंतरेणभेदेनयुक्तमुदरंब्रह्मकरोति स्वतस्त्वभिन्नंब्रह्मभिन्नंपश्यतीत्यन्वयः उदरंब्रह्मेतिश्रुतेः उदरमंतरंकुरुतइतिअंतर्यामि रूपाणिभिन्नानिपश्यतीतिभिन्नदृक्तस्यमृत्युःसंसाराख्यदुर्जनमारयिताश्रीनृसिंहःस्वरूपीउल्बणंभयंनित्यदुःखलक्षणमंधंतमोविधत्तइत्यन्वयः २६ उक्तार्थोपसंहारमुखेनसर्वांतर्यामिपूजाप्रकारंवक्ति अथे

अहंसर्वेषुभूतेषुभूतात्मावस्थितःसदा ॥ तमवज्ञायमांमर्त्यःकुरुतेर्चाविडंबनम् २१ योमांसर्वेषुभूतेषुसंतमात्मानमीश्वरम् ॥ हित्वार्चांभजतेमौढ्याद्भ स्मन्येवजुहोतिसः २२ द्विषतःपरकायेमांमानिनोभिन्नदर्शिनः ॥ भूतेषुबद्धवैरस्यनमनःशांतिमृच्छति २३ अहमुच्चावचैर्द्रव्यैःक्रिययोत्पन्नयानघे २ नैवतुष्येर्चितोर्चायांभूतग्रामावमानिनः २४ अर्चादावर्चयेत्तावदीश्वरंमांस्वकर्मकृत् ॥ यावन्नवेदस्वहृदिसर्वभूतेष्ववस्थितम् २५ आत्मनश्चपरस्या पियःकरोत्यंतरोदरम् ॥ तस्यभिन्नदृशोमृत्युर्विधत्तेभयमुल्बणम् २६ अथमांसर्वभूतेषुभूतात्मानंकृतालयम् ॥ अर्हयेद्दानमानाभ्यांमैत्र्याऽभिन्नेनचक्षु षा २७ जीवाःश्रेष्ठाह्यजीवानांततःप्राणभृतःशुभे ॥ ततःसचित्ताःप्रवरास्ततश्चेंद्रियवृत्तयः २८ तत्रापिस्पर्शवेदिभ्यःप्रवरारसवेदिनः ॥ तेभ्योगंधवि दःश्रेष्ठास्ततःशब्दविदोवराः २९

थेति अंतर्यामिरूपाणांभिन्नत्वज्ञानमनर्थकमितियस्मादथतस्मात्सर्वेषुभूतेषुकृतालयंहरेरंतर्यामिरूपंभूतात्मानंमांद्रव्यादिदानमानाभ्यांमैत्र्यास्वस्मादयमेवममार्हःसुहृदितिभावेननिमित्तेनाभिन्नेनचक्षु षाअभेददर्शनेनार्हयेदर्चयेदित्यर्थः २७ हरेरंतर्यामिरूपाणांतत्रतत्रसन्निधानविशेषात्तत्स्वरूपत्वाच्चचेतनानांतारतम्यंतज्ज्ञानंचपुरुषार्थसाधनमितिद्योतयंस्तत्तारतम्यंवक्ति जीवाइत्यादिनासंसाराव स्थायांव्युत्पत्तयेपिपशुवृक्षादिभेदेनस्थितानांजीवानांमुक्तौनिजमेवरूपमपेक्ष्यतारतम्यमत्रोच्यते तदुक्तं । पशुवृक्षादिभेदेनजीवाएवस्वतःस्थिताः । संसृतौव्युत्पत्तयस्तेषांमुक्तौतत्तत्स्वरूपतः । तत्रस्था वरमुक्तेभ्योवराजंगममुक्तकाः । तेभ्योमानुषमुक्ताश्चविप्रामुक्तास्ततोधिकाः । तत्रोपदेशमात्रेणमुक्तेभ्योवेदवादिनः । अर्थज्ञाऋषयस्तेभ्योदेवताःसंशयच्छिदः । पूर्णधर्मास्ततस्त्वं द्रोनिःसंगोगरुडस्ततः । भक्तिपूर्णोहरेर्ब्रह्मातस्मान्नान्योधिकस्ततः । मुक्तौवासंसृतौवापिसम्यगेषुहितेगुणाइति । अजीवाश्चलनरहिताःस्थावरमुक्तास्तेषांसकाशाज्जीवाःजंगममुक्ताःश्रेष्ठाः अत्रापिविशेषद्योतनार्थइष्टब्न्प्रत्ययःहिशब्देनेश्वरशक्तेरचिंत्यत्वंसूचयति प्राणंप्रकृष्टचेष्टांबिभ्रतीतिप्राणभृतःश्रेष्ठाइत्यनुवर्तते ततःसचित्तामनोव्यापारयुक्ताइंद्रियवृत्तयश्चक्षुरादींद्रियैःप्रवर्तमानाः २८ अत्रापींद्रियवृत्तिष्वपिस्पर्शज्ञाःप्रवरास्तेभ्योमाधुर्यादिरसज्ञाः गंधविशेषगंधगुणज्ञाःशब्दविदःशब्दज्ञाः २९

SGDF

रूपभेदविदः शुक्लादिरूपविशेषज्ञाः उभयतोदताउत्तराधरदंतयुक्ता बहुपदः शरभादयः चतुष्पादोगवादयः द्विपान्मनुष्योवर्णहीनः ३० ब्राह्मणादिलक्षणाश्चत्वारोवर्णाः ब्राह्मणोवेदसबंधयोग्यः तत्रब्राह्मणे ष्वप्युपदेशमात्रानुष्ठानेन जातापरोक्षज्ञानेनवेदज्ञोविप्रउच्यते। अर्थज्ञोवेदार्थज्ञः ऋषिरुक्तः ३१ वेदार्थसंशयच्छेत्तादेवः जातविकवचनं स्वस्यस्वतंत्रस्यहरेर्धर्मंकरोतीतिस्वधर्मकृत् त्रैलो क्यरक्षणलक्षणपूर्णधर्मकर्तृत्वादिंद्रः मुक्तसंगोगरुडः अस्यविवरणंनदोग्धेति आत्मनः स्वस्यधर्मंनदोग्धाभगवत्प्रसादमंतरेणकर्मफलमनकांक्षमाणोभूयानुत्तरः ३२ तस्मात् गरुडान्मय्यर्पिता शेषक्रियार्थश्चमय्यर्पितसमस्तक्रियाफलश्चात्मरतिश्चमय्येवमनोरतिश्चसमय्यर्पिताशेषाक्रियार्थात्मरातिः भक्त्यानरीयतेनक्षीयतइतिनरः पूर्णभक्तिः ब्रह्माश्रेष्ठः पूर्वोक्तेभ्यइवचतुर्मुखब्रह्मणोप्युत्तमोस्ति किंनेत्याह मयीति ३३ परमुत्तमं अः हरिः कर्ता स्रष्टाजनकोयस्यसोऽकर्तातस्मात्समदर्शनात्रिर्दोषब्रह्मज्ञानवतः यद्वापरमुक्तौ संसारावस्थायांभूतमुत्पन्नंपुरुषंब्रह्मणः सममधिकंवानपश्यामीति सम दर्शनाच्छास्त्रेषुसम्यग्दर्शिनः एवंतारतम्यज्ञानवत्ताकिंकर्तव्यमित्याह मनसेति अत्रजीवकलयेतिद्विरावृत्त्याव्याख्येयंजीवकलयासहैतानिस्थावरादिब्रह्मांतानिभूतानिमनसाबहुमानयन्नीश्वरोभगवान् जीवकलयाऽनिरुद्धाख्यांशेनेषुप्रविष्टस्तदालयत्वेनस्थितइतितमीश्वरंप्रणमेदियमुपास्तिर्योग्यस्येतिशास्त्रांतरसिद्धमितिज्ञातव्यम् ३४ उक्तार्थमुपसंहरति भक्तियोगश्चेति हेमानविमयातवभक्तियोगश्च

रूपभेदविदस्तत्रततश्चोभयतोदतः ॥ तेषांबहुपदः श्रेष्ठाश्चतुष्पादस्ततोद्विपात् ३० ततोवर्णाश्चचत्वारस्तेषांब्राह्मणउत्तमः ॥ ब्राह्मणेष्वपिवेदज्ञोह्यर्थ ज्ञोभ्यधिकस्ततः ३१ अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ताततः श्रेयान्स्वधर्मकृत् ॥ मुक्तसंगस्ततोभूयानदोग्धाधर्ममात्मनः ३२ तस्मान्मय्यर्पिताशेषक्रियार्थात्मारति र्नरः ॥ मय्यर्पितात्मनः पुंसोमयिसंन्यस्तकर्मणः ३३ नपश्यामिपरंभूतमकर्तुः समदर्शनात् ॥ मनसैतानिभूतानिप्रणमेद्बहुमानयन् ॥ ईश्वरोजीवकलया प्रविष्टोभगवानिति ३४ भक्तियोगश्चयोगश्चमयामानव्युदीरितः ॥ ययोरेकतरेणैवपुरुषः पुरुषंव्रजेत् ३५ यत्तद्भगवतोरूपंब्रह्मणः परमात्मनः ॥ परं प्रधानात्पुरुषाद्दैवंकर्मविचेष्टितम् ३६ रूपभेदास्पदंदिव्यंकालइत्यभिधीयते ॥ भूतानांमहदादीनांयतोभिन्नदृशांभयम् ३७ योंतः प्रविश्यभूतानिभू तैरत्त्यखिलाश्रयः ॥ सविष्ण्वाख्योधियज्ञोयः कालः कलयतांप्रभुः ३८

ज्ञानयोगश्च चशब्दादर्चादावित्यादिनाकथितकर्मयोगश्चगृह्यते सचकथितइत्यन्वयः एवद्रूपमेवपुरुषार्थसाधनंनान्यादितिनिर्धारयति ययोरितिययोर्ज्ञानभक्त्योरेकतरेणैवज्ञानयोगेनैवपुरुषः पुरुषंपरमात्मा नंव्रजेदित्यन्वयः एकतरोऽलंचेदितरविधानंव्यर्थंस्यात् एकतरभावेन्यतरस्यानियतत्वात् एकतरेणैवेत्युक्तं धूमाग्न्योरिवाविनाभावात् ३५ भक्तियोगप्रश्नानंतरंपृष्टजीवसंसृतेर्वैकृत्वत्वेविबाहुल्यात् तदुक्तंप्यसूचीकटाहन्यायेनकालस्वरूपंवक्ति यत्तदित्यादिनाब्रह्मणः पूर्णस्यपरमात्मनः सर्वांतर्यामिणोभगवतोभाग्यनिषेधेप्रधानात्प्रकृतेः पुरुषाद्विरिंचात्परमुत्तमम् दैवंसर्वदेवोत्तमंयत्कर्मविचेष्टितम् सर्वकर्माणियस्यविशिष्टचेष्टानिमित्तानितत्तथोक्तम् ३६ यच्चरूपभेदास्पदंशुक्लादिरूपभेदानांब्रह्मांडादिपदार्थभेदानांचास्पदंदिव्यमप्राकृतंयतोयस्मात्कालाद्भिन्नदृशामल्पज्ञानिनांमहदादिजीवानांभयं भवतितद्वस्तुकालइत्यभिधीयते। भिन्नमल्पंविजानीयादभिन्नंपूर्णमिष्यतइतिवचनादीश्वरापेक्षयात्रभिन्नशब्दोल्पवाची ३७ केचित्पूर्वापरकलाविकलः क्षणः कालइत्यादिलक्षणमाचक्षतेतत्रेतिभावेनाह योंतरिति योभूतानामंतः प्रविश्यभूतैर्भूतान्यत्तिसंहरति यश्चाखिलानामाश्रयः यश्चकलयतांसंहरतांरुद्रादीनांप्रभुः संहारसमर्थः सविष्ण्वाख्यः कालोधियज्ञोऽधिज्ञानेनज्ञेयइत्यन्वयः यमादिभ्यवच्छेदार्थं विष्ण्वाख्यइति ३८



SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

चेतनस्याचेतनोक्तलक्षणः कालोऽत्रोच्यत इति भावेनाह नचास्येति यथायोग्याऽतिरेकेण न द्वेष्यश्चाप्रियो हरेरिति वचनात् योग्यताऽतिरेकेण दयितो द्वेष्यश्च नास्तीत्यर्थः अंतकृत् संहारकर्ता ३९ इतरेषांत दाज्ञानियतकर्तृत्वाच्च विष्णुरेवायं काल इति भावेनाह यद्भयादिति भगणो नक्षत्रगणः ४० यच्चस्माद्भीताः ४१ स्रवंति स्यंदंते यतो यस्य भयाद्वोत्सर्पति वेलामतीत्य न गच्छति इंधे ज्वलति नमज्जति जल इति शेषः ४२ अदो नभो यन्नियमात् श्वसतां प्राणिनां मार्गं ददाति सप्तभिस्तत्त्वादिभिरावृतो महान्ब्रह्मा लोकस्य जनस्य देहं तनुते सृजति ४३ गुणाभिमानिनो रुद्रादिदेवाः यद्भयादस्य जगतो युगे युगे सर्गादिषु वर्तंते एतच्चराचरं येषां वशे तिष्ठति ४४ स कालः कालशब्दनिर्वचनभावेन कालं विशिनष्टि अनंत इत्यादिविशेषणैः कल ज्ञान इति धातोर्ज्ञानरूपत्वात् भौतिकवदंतवान्न भवतीत्यनंतः कल च्छेद न इत्यतः छेदनाख्यं सर्वेषामंतं करोतीत्यंतकरः अंताभावादनादिः जातस्य हि ध्रुवो मृत्युरित्यादेः अंतकरत्वादादिकृत् कल कामधेनाविव्ययतोऽव्ययः अर्थिष्वासन्नेषु संवृतो निलीनो न भवतीति जन्ममरणं चास्य पैवराजवत्करोतीत्याह जनमिति स्वसन्निहितेन ब्रह्मादिजनेनात्मनो वशेन मृत्युना रुद्रदुर्गादिना अत एवंविधगुणविशिष्टः कालात्मा नारायणो मुमुक्षुभिरुपास्य इति सिद्धम् ॥ ४५ ॥ ॥ इति श्रीभा०म०

नचास्य कश्चिद्दयितो न द्वेष्यो न च बांधवः ॥ आविशत्यप्रमत्तोसौ प्रमत्तं जनमंतकृत् ३९ यद्भयाद्वाति वातोयं सूर्यस्तपति यद्भयात् ॥ यद्भयाद्वर्षते देवो भगणो भाति यद्भयात् ४० यद्वनस्पतयो भीता लताश्चौषधिभिःसह ॥ स्वे स्वे काले भिगृह्णंति पुष्पाणि च फलानि च ४१ स्रवंति सरितो भीता नोत्सर्पत्युदधिर्यतः ॥ अग्निरिंधे सगिरिभिर्भूर्न मज्जति यद्भयात् ४२ नभो ददाति श्वसतां मार्गं यन्नियमाददः ॥ लोकस्य देहं तनुते महान्सप्तभिरावृतः ४३ गुणाभिमानिनो देवाः सर्गादिष्वस्य यद्भयात् ॥ वर्तंतेनुयुगं येषां वश एतच्चराचरम् ४४ सोनंतोंतकरः कालोनादिरादिकृदव्ययः ॥ जनं जनेन जनयन्मारयन्मृत्युनात्मनः ४५ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे त्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ तस्यैतस्य जनो नूनं नायं वेदोरुविक्रमम् ॥ काल्यमानोपि बलिनो वायोरिव घनावलिः १ यं यमर्थमुपादत्ते दुःखेन सुखहेतवे ॥ तंतं धुनोति भगवान्पुमाञ्छोचति यत्कृते २ यदध्रुवस्य देहस्य सानुबंधस्य दुर्मतिः ॥ ध्रुवाणि मन्यते मोहाद्गृहक्षेत्रवसूनि च ३ जंतुर्वै भव एतस्मिन्यां यां योनिमुपव्रजेत् ॥ तस्यां तस्यां स लभते निर्वृतिं न विरज्यते ४ नरकस्थोपि देहं वै न पुमांस्त्यक्तुमिच्छति ॥ नारक्यां निर्वृतौ सत्यां देवमायाविमोहितः ५ आत्मजायासुतागारपशुद्रविणबंधुषु ॥ निरूढमूलहृदय आत्मानं बहु मन्यते ६

तृतीयस्कंधे विज०टीकायां त्रिंशोध्यायः ॥ ३० ॥ भक्तिसाधनवैराग्यजननाय विविधाः कर्मसंसृतीराचक्षेऽतीति देवहूत्याः प्रश्नः परिहियते स्मिन्नध्याये ॥ तदर्थं जीवस्य संसारस्य मूलकारणं ब्रूते तस्यैतस्येति यो जगत्सृष्ट्यादिकं करोति तस्यैतस्य कालनाम्नो बलिना कालेन काल्यमानो द्राव्यमाणः कलद्रावणे वायोरिव घनावलिरित्येतत्तदभिमानिदेवतापेक्षयोक्तम् विद्राव्यमाणत्वमात्रेण वायं दृष्टांतः अवे न जनस्य परमात्मज्ञानं संसारकारणमुक्तं भवति १ उरुविक्रममेव दर्शयति यं यमिति अर्थं सुखसाधनम् धुनोति विनाशयति यत्कृते यस्यार्थस्यार्थे नष्टो भूदिति शोचति २ जनस्यायमप्यज्ञानातिरेक इत्या ह यदध्रुवस्येति अध्रुवस्यानित्यस्य देवमानुषादिलक्षणस्य भोगसाधनानि गृहक्षेत्रधनानि मोहादज्ञानात् ध्रुवाण्यनश्वराणि पुरुषो मन्यत इति यस्मादतो दुर्मतिः दुष्टज्ञानवान् ३ गृहादीनामनित्यत्वं पश्यन्न ततो विरक्तिमानिति यस्मादतोऽज्ञानातिरेकोऽयमपीत्याह जंतुर्वा इति ४ अत्रैकेमुत्यन्यायमाह नरकस्थ इति नरकस्थोपि पुमान्नारक्यां निर्वृतौ सत्यां नारकं देहं त्यक्तुं नेच्छति किमुत देवमानुषादिशरी रस्थ इति अत्र हेतुर्देवमायेति ५ रागस्यागस्य स्वाभाविराग्यानुदय इति भावेनाह आत्मजायेति निरूढमूलं समुत्पन्नरागादिकं हृदयं यस्य स तथा ६

SGTF

मात्मजायादिष्वहंममताज्ञानफलमाह संदह्यमानेति एषामात्मजायादीनाम् ७ कश्चिद्द्रव्यालाभादिनामनोदुःखाग्निनासंदीप्तांगत्वादसारोयंसंसारइतिविरक्तोभविष्यतिस्वयमेवेतितत्राह आक्षिप्तात्मे ति माययामोहकशक्त्या ८ कूटंवंचनमेवधर्मोयत्रतेषुवंचनधर्मयुक्तेषुवा दुःखानांतंत्रेषुसाधनेषुदुःखानांप्रतीकारंसुखवन्मननाद्विरक्तोनस्यादित्यर्थः ९ ननु वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्या सुतःशिशुः । अप्यकार्यशतंकृत्वाभर्तव्यामनुरब्रवीदितियथाकथंचिद्विविधयाकुटुंबभरणस्यविहितत्वाद्विरक्तस्यातत्त्यागेमहान्दोषःस्यादतोनविरागोभूषणमित्याशंक्याशास्त्रविहितहिंसादिनाप्राप्तमहापात केनाधःपातएवेत्याह अर्थैरिति विप्रादेःसेवादिकमकार्यशतंमहाविपदिविहितत्वात्तत्कृत्वानदोषइत्यर्थपरंस्मार्तवचनं । पोष्यजनभुक्तशेषस्यभोक्ता १० अतिवृष्ट्यनावृष्टिव्याधिगोजरनाशादि नाकुंठितजीवनस्यवृत्तिंकथयति वार्तायामिति पुनःपुनरारब्धायामृणद्रव्याद्यानीतगोवृषादिनोपक्रांतायांवार्तायांकृषिगोरक्ष्यवाणिज्यादिलक्षणायांलुप्यमानायांविनाशंगच्छंत्यां लुभगार्ध्यइतिधा तोर्लोभेनपरद्रव्यादित्सालक्षणेनाभिभूतोऽतएवनिःसत्वःसत्वगुणशून्योबलरहितोवापरार्थेचौर्यादिनापरद्रव्यादानेस्पृहांकुरुतइत्यन्वयः ११ परार्थप्राप्त्यशक्तत्वेनस्वकुटुंबभरणाकल्पस्यचरमावस्था

संदह्यमानसर्वांगएषामुद्वहनादिना ॥ करोत्यविरतंमूढोदुरितानिदुराशयः ७ आक्षिप्तात्मेंद्रियःस्त्रीणामसतीनांचमायया ॥ रहोरचितसँल्लापैःशिशूनां कलभाषणैः ८ गृहेषुकूटधर्मेषुदुःखतंत्रेष्वतंद्रितः ॥ कुर्वन्दुःखप्रतीकारंसुखवन्मन्यतेगृही ९ अर्थैरापादितैर्गुर्व्याहिंसयेतस्ततश्चतान् ॥ पुष्णातिये षांपोषेणशेषभुग्यात्यधःस्वयम् १० वार्तायांलुप्यमानायामारब्धायांपुनःपुनः ॥ लोभाभिभूतोनिःसत्वःपरार्थेकुरुतेस्पृहाम् ११ कुटुंबभरणाक ल्पोमंदभाग्योवृथोद्यमः ॥ श्रियाविहीनःकृपणोध्यायञ्छ्वसितिमूढधीः १२ एवंस्वभरणाकल्पंतत्कलत्रादयस्तदा ॥ नाद्रियंतेयथापूर्वंकीनाशइवगो जरम् १३ तत्राप्यजातनिर्वेदोभ्रियमाणःस्वयंभृतैः ॥ जरयोपात्तवैरूप्योमरणाभिमुखोगृहे १४ आस्तेवमत्यापत्याद्यैर्गृहपालइवाहरन् ॥ आमयेनाप्र दीप्ताग्निरल्पाहारोल्पचेष्टितः १५ वायुनोत्क्रमतोत्तारकफसंरुद्धनासिकः ॥ कासश्वासकृतायासःकंठेघुरुघुरायते १६ शयानःपरिशोचद्भिःपरिवीतःस्वबं धुभिः ॥ वाच्यमानोपिनब्रूतेकालपाशवशंगतः १७ एवंकुटुंबभरणेव्यापृतात्माजितेंद्रियः ॥ म्रियतेरुदतांस्वानामुरुवेदनयास्तधीः १८ यमदूतौत दाप्राप्तौभीमौसरभसेक्षणौ ॥ सदृष्ट्वात्रस्तहृदयःशकृन्मूत्रंविमुंचति १९ यातनादेहआवृत्यपाशैर्बद्ध्वागलेबलात् ॥ नीयतेदीर्घमध्वानंदंड्यंराजभटायथा २० तयोर्निर्भिन्नहृदयस्तर्जनैर्जातवेपथुः ॥ पथिश्वभिर्भक्ष्यमाणआर्तोघंस्वमनुस्मरन् २१

माह कुटुंबभरणाकल्पइति श्रियासंपदाशरीरकांत्यावा श्वसिति दीर्घश्वासंकरोति मूढधीःकर्तव्यबुद्धिरहितः १२ कीनाशःकर्षकः गोजरमुत्क्षेखनासमर्थंवृषभम् १३ स्वकलत्रादयनादरंदृष्ट्वा विरक्तोमोक्षाययतिष्यतइतिचेत्तत्राह तत्रापीति तस्यामवस्थायामपि १४ अपत्याद्यैरवमत्याअवज्ञानेनदत्तान्नमाहरन्गृहपालःश्वेवगृहआस्तइत्यन्वयः संसारिणआसन्नमरणावस्थायामपिविरागो नोत्पद्यतइत्याशयेनाह आमयेनेत्यादिना १५ यस्यकासश्वासाभ्यांकृतायासः पूर्णक्लेशःकंठेघुरुघुरायतेऽनुकारशब्दंकरोति सआतुरःकिमपिनब्रूतइत्यन्वयः उत्क्रमतानिर्गच्छता उत्तारमुद्गतंकफ श्लेष्मातेनसंरुद्धानासिकायस्यसतथा अनेनासनशयनानुक्तयवस्थायामपिविरागोनाभूदहोहरेर्माहात्म्यमित्यदर्शि १६ १७ तस्यांतत्यामवस्थामाह एवमिति १८ मरिष्यतःप्रथमक्लेशमाह यमदूताविति पदार्थाविष्यत्रास्तेतदामूत्रंशकृत्पुरीषंचविमुंचतिरभसेनक्रोधवेगेनसहवर्तमानेईक्षणेययोस्तौतथोक्तौ १९ नरकदुःखभोगक्षमोदेहोयातनादेहस्तस्मिन्नावृत्यप्रावेश्य २० २१ ७४

SGDF Sri Gurgaon ... Foundation

नरकंप्रतिगच्छतोदशामाह क्षुत्तृडिति वालुकाःसिकताः २२ यमसादनंयमगृहंनरकमित्यर्थः २३ द्वाभ्यांवेति वाशब्देनदशदिनानिपक्षोमासश्चगृह्यते तदुक्तं त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यांवादिनैर्दशभिरेववा । पक्षान्मासेनवायातियमलोकमितोमृतइति यातनांनरकम् २४ स्वानुष्ठितदुष्कृतानुसारेणनरकदुःखानुभवंवक्ति आदीपनमित्यादिना स्वगात्राणांस्वावयवानाम् २५ आत्मवैशसमात्मनोहिंसाम् २६ रोधनंशृंखलाबंधेविष्ठागर्ते २७ बाहुल्यात्संक्षिप्ययातनांब्रवीति यास्तामिस्रेति २८ तानातिदूरेवर्ततेकिंतुसमीपएवेत्याहअत्रैवेति तदुपपादयति यातनाइति इहास्मिँल्लोकेराजादिभिर्दंड्ये ष्पपलक्षितादृष्टाइत्यर्थः वैशब्देनदंड्येषुस्वर्गिष्वपीतिदर्शितं । सामीप्येचप्रधानेचएवशब्दोवधारणइतिच २९ कीदृशाःपापिनएवंविधनरकभोगभोग्याइतितत्राह एवमिति उभयंकुटुंबमुदरंचवि सृज्यतयोःकुटुंबोदरपोषणयोःफलम् ३० यःपापकृत्सएकएवनारकंपंथानमाप्नोतिनान्यइत्याह एकइति कुशलादितरत्पापंतदेवपाथेयंशंबलंयस्यसतथा यत्कलेवरंभूतद्रोहेणभृतंपोषितम् ३१

क्षुत्तृट्परीतोर्कदवानलानिलैःसंतप्यमानःपथितप्तवालुके ॥ कृच्छ्रेणपृष्ठेकशयाचताडितश्चलत्यशक्तोपिनिराश्रयोदके २२ तत्रतत्रपतञ्छ्रांतोमूर्छितःपुनरुत्थितः ॥ तथापापीयसानीतस्तमसायमसादनम् २३ योजनानांसहस्राणिनवतिर्नवचाध्वनः ॥ त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यांवानीतःप्राप्नोतियातनाम् २४ आदीपनंस्वगात्राणांवेष्टयित्वोल्मुकादिभिः ॥ आत्ममांसादनंक्वापिस्वकृत्तंपरतोपिवा २५ जीवतश्चांत्राभ्युद्धारःश्वगृध्रैर्यमसादने ॥ सर्पवृश्चिकदंशाद्यैर्दशद्भिश्चात्मवैशसम् २६ कृंतनंचावयवशोगजादिभ्योभिदापनम् ॥ पातनंगिरिशृंगेभ्योरोधनंबंधगर्तयोः २७ यास्तामिस्रांधतामिस्ररौरवाद्याश्चयातनाः ॥ भुंक्तेनरोवानारीवामिथःसंगेननिर्मिताः २८ अत्रैवनरकःस्वर्गइतिमातःप्रचक्षते ॥ यायातनावैनारक्यस्ताइहाप्युपलक्षिताः २९ एवंकुटुंबंबिभ्राणउदरंभरएववा ॥ विसृज्येहोभयंप्रेत्यभुंक्तेतत्फलमीदृशम् ३० एकःप्रपद्यतेध्वानंहित्वेहस्वकलेवरम् ॥ कुशलेतरपाथेयोभूतद्रोहेणयद्भृतम् ३१ दैवेनासादितंतस्यशमलंनिरयेपुमान् ॥ भुंक्तेकुटुंबपोषस्यहृतवित्तइवातुरः ३२ केवलेनह्यधर्मेणकुटुंबभरणोत्सुकः ॥ यातिजीवोंधतामिस्रंचरमंतमसःपदम् ३३ अधस्तान्नरलोकस्ययावतीर्यातनास्तुताः ॥ क्रमशःसमनुक्रम्यपुनरत्राव्रजेच्छुचिः ३४ ॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

ननुदेहादिवत्पापमपिपरित्यज्यगच्छतिकिंनेत्याह दैवेनेति कुटुंबपोषणस्यतस्ययच्छमलंदैवेनपुण्यपापयोर्नियंत्राहरिणासादितंप्रापितं पुमान्निरयेतदेवभुंक्तेपरित्यक्तुंनशक्नोति दैवाधीनत्वात् यथाहृतवित्तआतुरोवादैवोपनीतंदुःखंभुंक्तेतथेति ३२ यास्तामिस्राद्यायातनाःसंतु तास्तासांमध्येतामिस्रांधतामिस्रप्राप्तियोग्यंतत्साधनंचाह केवलेनेति योसुरसंकृतिर्जीवः केवलंनैकेनाधर्मेणहरिभक्त्यादिलक्षणेनतमसः पदमंधकारस्यैकस्थानं चरमंपश्चात्तनंपुनरावृत्तिरहितमंधतामिस्रंतामिस्रप्राप्तियोग्यंयातीत्यन्वयः हिशब्दःअनुत्थानवाची दुःखानुभवेतारतम्यवाचीवा । तामिस्रश्चांधतामिस्रोह्योनिरयौसंप्रकीर्तितावितिवाक्यंसूचितं तामिस्रंयातीत्येतदर्थसूचकोवा ३३ अन्येषांपुनरावृत्तिरस्तीत्याह अधस्तादिति अत्रमनुष्यलोकेपुनःपुनःस्वकर्मानुसारंयोनिषुयावत्पापफलभोगात्शुचिःपुनःस्वर्गीयाति अशुचिश्चेन्नरकंयाति पुनर्दरिद्रःपुनरेवपापीतिवचनात् ३४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्विजपध्वजकृतटीकायांएकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ७ ॥

SGDF

अस्मिन्नध्यायेसंसारासारज्ञानलक्षणवैराग्यायगर्भवासादिदुःखानुभवःप्रतिपाद्यते तस्माद्विरक्तोभक्तिसाध्यब्रह्मज्ञानायप्रयतेतेतिभावः तत्रनरकेकर्मफलंभुक्त्वावृष्टिरूपेणनरलोकंप्राप्तोव्रीह्यादितिरस्यविदेह गतोदैवाधीनेनकर्मणाशरीरस्वीकारायपुरुषभुक्तान्नपरिणतरेतोबिंदुप्रवेशरूपेणऋतुकालेयोनिद्वारास्त्रियाउदरंप्रविष्टोभवतीत्यन्वयः । सूक्ष्मलेशलवश्लक्ष्णक्षुद्रदभ्रकणापवदतिहलायुधः । स्त्रियांमात्रात्रु टिःपुंसिलवलेशकणाणवइत्यमरः । कणातिनिमीलतीतिकणः १ स्त्रियाउदरंप्रविष्टस्यरेतसःकालक्रमेणशरीराकारतयापरिणामप्रकारंवक्ति कलिलमिति तुशब्दाच्छोणितसंपर्कमाह कलिलंरक्तधातुर सामिश्रत्वात्तन्मयंरसतुल्यंभवति । कर्कंधुरीषत्काठिण्योपेतर्मासःपिंडतुल्यःपेशीमांसखंडीतद्वान्भवति मनुष्यादीनामयंविशेषःनपक्ष्यादीनामंडपिंडाकारवत् । नानाविधागर्भवृद्धिःकर्मभेदाद्भविष्यति । अतो नानाविधंग्रंथेगर्भसंस्थानमुच्यतइतिवचनात् अंडंवेतिविकल्पोक्तम् २ बाह्वंघ्र्यादिभिरंगैरवयवैर्युक्तोविग्रहोदेहोभवतिलिंगस्यपुल्लिंगादिलक्षणस्यछिद्रस्येंद्रियद्वारस्यचोद्भवउत्पत्तिः धातवस्त्वगादयः सप्त आवीतःसंवेष्टितः ४ सप्तमेमासेगर्भस्थस्यज्ञानोत्पत्तिरित्याह सप्तमइति जगत्यांकर्मभूमौयानिगतानिजन्मानिकर्माणिचस्वकृतानितथाचदेवस्यहरेर्माययेच्छयाकटाक्षितमात्मनःस्वस्यबंधंच ऋषिर्ज्ञानवान्स्मरते क्वचित्स्मरतिक्वचिद्विस्मरतिवेदनयाग्रस्तत्वादितिद्योतनायआत्मनेपदंसंधिकार्याभावश्च ५ तत्रतस्यदेहयात्राप्रकारंवक्ति मातुरिति आतुरोरोगीतस्यसंमतःपथ्यासौपरतःस्वदेह

श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणादैवनेत्रेणजंतुर्देहोपपत्तये ॥ स्त्रियाःप्रविष्टउदरंपुंसोरेतःकणाश्रयः १ कलिलंत्वेकरात्रेणपंचरात्रेणबुद्बुदम् ॥ दशाहेनतुकर्कंधुःपे श्यंडंवाततःपरम् २ मासेनतुशिरोद्वाभ्यांबाह्वंघ्र्याद्यंगविग्रहः ॥ नखरोमास्थिचर्माणिलिंगच्छिद्रोद्भवस्त्रिभिः ३ चतुर्भिर्धातवःसप्तपंचभिःक्षुत्तृडुद्भवः ॥ ष ड्भिर्जरायुणावीतःकुक्षौभ्रमतिदक्षिणे ४ सप्तमेजन्मकर्माणिगतानिस्मरतेऋषिः ॥ जगत्यांयानिदेवस्यमाययाबंधमात्मनः ५ मातुर्जग्धान्नपानाद्यैरेध त्यातुरसंमतः ॥ आस्तेविण्मूत्रयोर्गर्तेसजंतुर्जंतुसंभवे ६ कृमिभिःक्षतकंड्वंगःसौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् ॥ मूर्च्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यैःक्षुधितैर्मुहुः ७ कटुती क्ष्णोष्णलवणक्षाराम्लादिभिरुल्बणैः ॥ मातृभुक्तैरुपस्पृष्टःसर्वांगोत्थितवेदनः ८ उल्बेनसंवृतस्तस्मिन्नांत्रैश्चबहिरावृतः ॥ आस्तेकृत्वाशिरः कुक्षौभुग्नपृष्ठशिरोधरः ९ अकल्पःस्वांगचेष्टायांशकुंतइवपंजरे ॥ तत्रलब्धस्मृतिर्दैवात्कर्मजन्मशतोद्भवम् ॥ स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासंशर्मकिंना मविंदते १०

यात्राप्राप्नोतितथायमिति अन्नादीनांप्रवेशस्तुआप्यायिनीनामनाडीनाभिमूलादुत्पन्नाजरायुमुल्बंच निर्भिद्यास्यद्वारसंबद्धोष्ठपुटचुंबिकमलदंडनाडीवत् तद्द्वारेत्यर्थः तस्यनिवासस्थानमाह सजंतुर्जंतुभिःसहवर्तमानः अनेनैवात्रैवेतिविवृतं जंतूनांसंभवोयस्मिन्सतथातस्मिन् अनेनजंतूनामनवसान भयपरंपरोत्पत्तिः सूचिता ६ इदानींतस्यदुःखानुभवप्रकारमाह कृमिभिरित्यादिना क्षतंचकंडूश्चांगेषुयस्यसक्षतकंड्वंगः ७ कटुर्मरीचिसंज्ञःद्रव्याश्रितधर्मोवा तीक्ष्णःसर्षपः उष्णमाग्नेयद्रव्यं क्षा रंदग्धमत्स्यास्थिचूर्णमाम्लश्चूतादिसंज्ञःउल्बणैरतिक्रूरैरैतैरुपस्पृष्टउपतप्तः सर्वांगेषूत्थितोत्पन्नावेदनायस्यसतथा ८ भुग्नेकुटिलेपृष्ठशिरोधरेयस्यसतथा ९ मार्कंडेयेपितृपुत्रसंवादेकथितमेतत् । नाडीआप्यायिनीनामनाभ्यांतस्यनिबध्यते । स्त्रीणांतथांत्रसुषिरेसानिबद्धाथजायते । क्रमंतेभुक्तपीतानिस्त्रीणांगर्भोदरेतथा । तैराप्यायितदेहोसौजंतुर्वृद्धिमुपैतिवै । नारिकेलफलंयद्वत्सकोशंवृद्धि मृच्छति । तद्वत्प्रयात्यसौवृद्धिंसकोशोधोमुखस्थितः । एवंवृद्धिक्रमायातिजंतुःस्त्रीगर्भसंस्थितः । तलेतुजानुपार्श्वाग्रशांकरयोर्न्यस्यवर्तते । अंगुष्ठौचोपरिन्यस्यजान्वोरग्रेतथांगुली । जानुपृष्ठेतथाने

श्रेजानुमध्येचनासिकाम् । स्फिजौचपार्श्वद्वंद्वस्थौबाहूजंघाबहिस्स्थिताविति । शकुंतोनुत्पन्नपक्षःपक्षी शिवस्तनूकृतःअर्धोत्पन्नःकुंतःपक्षोयस्यसतथेतिवा । एवंक्लिश्यमानस्यतस्यनानाजातिसंज्ञावक्ष्यतइत्याह तत्रेति सत्रगर्भेदैवाल्लब्धास्मृतिर्येनसतथा जन्मशतोद्भवंकर्मपुण्यपापलक्षणंस्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासंकुर्वन्देहीतस्मिन्गर्भेकिंनामविंदते । स्वकर्मवशान्नानाजातिगर्भस्थत्वात् ब्राह्मणादिनानाजातिनामलभतइत्यर्थः १० लब्धस्मृत्याचगर्भवासासारतांविजानतस्तस्यततोनिष्क्रमणप्रयत्नंवक्ति आरभ्येति विष्ठाभूःकृमिः सोदरः किंमेस्यादितिसंशयोपेतः । उदरंसंशयःप्रोक्तइत्यभिधानात् ११ इतोपिनिर्गमनायस्वप्रयत्नोनिष्फलःकिंतुहरेःप्रसादएवप्रयोजकइतिभावेनतंभगवंतंस्तौति नाथमानइति । नाथृनाधृयाच्ञायामितिधातुः । एवंविधगर्भवासोमाभूदितिनाथमानःयाचमानः विक्लवयाश्रोतृमनोद्रवणहेतुभूतया ऋषिरितिपदेन । तत्रज्ञानंतुदेवानांगर्भस्थानांभविष्यति । उत्तमानामृषीणांचाप्यन्येषांबहुजन्मगमितिवाक्यंसूचयति । सप्तवध्रयइंद्रियाणियस्यसतथोक्तः । वध्रयस्त्विंद्रियाण्याहुर्हृषीकाणीतिचाप्युतेति १२ स्तुतिस्तत्रसिद्धैर्गुणैरुतमंत्रगतैर्वाद्वावपिपक्षौनोपपन्नौ । तस्यबुद्धेर्जन्मशतोद्भवकर्मविषयत्वेन चरितार्थत्वादनवगाह्यत्वेनगुणेष्वनारोहादतइयंस्तुतिर्याकाचिदित्याशंक्यहरिशक्तेरचिंत्यमहिमत्वेनसर्वंयुक्तमितिभावेनतदुचितैर्गुणैःस्तौति तस्योपसन्नमित्यादिना योसौदैवाल्लब्धस्मृतिःसोहंयेनहरिणाऽसतोऽशुभस्यममेदृशीगर्भवासलक्षणागतिरदर्शितस्यहरेर्लसच्चरणारविंदंशरणंव्रजामि किंविशिष्टस्यतस्योपपन्नंशरणागतंजगदवितुः । अवरक्षणइति । इच्छयाभक्तानुग्रहलक्षणयाभुविभात्तलीलातनोः स्वीकृतरामकृष्णादिलीलावतारस्य प्र

आरभ्यसप्तमान्मासाल्लब्धबोधोपिवेपितः ॥ नैकत्रास्तेसूतिवातैर्विष्ठाभूरिवसोदरः ११ नाथमानऋषिर्भीतःसप्तवध्रिःकृतांजलिः ॥ स्तुवीततंविक्लवया वाचायेनोदरेर्पितः १२ जीवउवाच ॥ तस्योपसन्नमवितुर्जगदिच्छयात्तलीलातनोर्भुविलसच्चरणारविंदम् ॥ सोहंव्रजामिशरणंनकुतोभयंमेयेनेदृशीगतिरदर्श्यसतोनुरूपा १३ यस्त्वत्रबद्धइवकर्मभिरावृतात्माभूतेंद्रियाशयमयीमवलंब्यमायाम् ॥ आस्तेविशुद्धमविकारमखंडबोधमातप्यमानहृदयेवसितंनमामि १४ यःपंचभूतरचितेऽवहितःशरीरेछन्नोयथेंद्रियगुणार्थविदात्मकोहम् ॥ तेनाविकुंठमहिमानमृषिंतमेनंवंदेपरंप्रकृतिपूरुषयोःपुमांसम् १५ यन्माययोरुगुणकर्मनिबंधनेस्मिन्सांसारिकेपथिचरंस्तदतिश्रमेण ॥ नष्टस्मृतिःपुनरयंप्रवृणीतलोकोयुक्त याकयामहदनुग्रहमंतरेण १६

प्यस्यदेवदत्तवत्सभयत्वेकिंशरणंव्रजनेनप्रयोजनमित्यतउक्तंनकुतोभयमिति अभयंप्रतिष्ठांविंदते । युक्ताह्यस्यहरयःशतादशेत्यादिश्रुतिरत्रप्रमाणम् १३ योभूतेंद्रियाशयमयीमाकाशादीनिपंचभूतानिश्रोत्रादीनिदशेंद्रियाणिआशयोमनःएतदात्मनाविकृतांमायांप्रकृतिमवलंब्यप्रवर्तकत्वेनाश्रित्यपुण्यपापलक्षणैःकर्मभिरावृतात्मासक्तःकर्मबद्धोजीवइवअत्रास्मिञ्छरीरेआस्ते तुशब्देनात्यंतवैलक्षण्यमनयोरस्तीतिदर्शयति तुच्छ्येनाभ्वपिहितमितिश्रुतेः । वैलक्षण्यंस्पष्टमाह विशुद्धमिति अविकारमस्तिजायतइत्यादिविकारशून्यम् । तत्रहेतुगर्भविशेषणमाह अखंडेति अखंडबोधंअपरिच्छिन्नज्ञानम् । ममतापत्रयेणतप्यमानहृदयेनिरस्ततापत्रयत्वेनावासितम् निश्चितम् हरिंनमामीत्यन्वयः । सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मयआत्मनितिष्ठन् इत्यादिश्रुतिः १४ एतदेवविवृणोति यःपंचेति आत्मकआत्माभासःइंद्रियाणिचक्षुरादीन्द्रियाणिगुणान्सत्वादीनर्थाञ्छब्दादीनुपभोग्यतयावेत्तिमन्यतइतिइंद्रियगुणार्थविदहंयथापंचभूतरचितेशरीरेछन्नोवसामितथायइंद्रियगुणार्थतत्त्वज्ञोविष्णुःशरीरेछन्नोवाहिदासंत्वनस्थितः तेनहरिणाप्रेरितोहंतमविकुंठमहिमानमृषिंसर्वज्ञंप्रकृतिपुरुषयोःश्रीब्रह्मणोःपरमेनंपुमांसंवंदइत्यन्वयः स्वप्रत्यक्षविषयत्वादेनमित्युक्तम् । त्वमग्नेप्रथमोअंगिराऋषिःअक्षरमंबरांतधृतेरित्यावध्यमानम् १५ तत्प्रेरणयैवतद्वंदनमितिकटाक्षितमितिस्पष्टयति यन्माययेति यस्यहरेर्माययेच्छयाऽधीनयाप्रकृत्योरुभिर्महद्भिःसत्त्वादिगुणैःकर्मभिश्चनितरांबंधनंयस्मिन्सतथातस्मिन्संसाराभिधेपथिचरन्नयंलोकः पुनस्तदतिश्रमेणतापत्रयातपतापेननष्टस्मृतिर्नष्टज्ञानोमहतोहरेरनुग्रहंप्रेरणालक्षणमंतरेणविनाकयायुक्त्यातंहरिंप्रवृणीतममस्वामीतिशरणंगच्छेदित्यन्वयः १६

SGDF

अतस्तदनुग्रहेणैवतज्ज्ञानमित्याह ज्ञानमिति यःकतमःसुखतमःसःभूमादेवस्त्रैकालिकमतीतजन्मादिविषयमेतज्ज्ञानंमेऽदधादितियद्यस्मादतःश्रेष्ठत्वाद्वयंतंत्वांतापत्रयोपशमनायभजेमेत्यन्वयः नकेवलंमय्येवास्थितोऽन्यत्राप्येवमितिभावेनोक्तम् स्थिरचरेष्विति अनुवर्तिताअंतर्यामित्वेनानुगताअंशाअनंतानिरूपाणियस्यसतथा अनुमतजीवत्वलक्षणस्यममानेनसहाभेदोनास्तीतिभावेनोक्तम् जीवेति जीवानांकर्मपदवींसंसारमार्गमनुवर्तमानाः १७ इदानीमात्मनोगर्भादाशुनिर्गमनाभिप्रायंविज्ञापयति देहीति अन्यदेहविवरेमातृदेहोदरेवर्तमानोऽसृग्विण्मूत्रपूर्णकूपेपतितोमातुर्जठराग्निनाभृशतप्तदेहःइतोदेहाद्विवसितुंनिर्गंतुमिच्छन्स्वमासान्कत्यतीताःकत्यवशिष्टाइतिस्वविषयान्मासान्गणयन्कृपणधीर्देह्ययंभवताकदानुनिर्वास्यतेनिष्कास्यतइत्यन्वयः १८ यतःईदृशमप्रतिक्रियंज्ञानं मह्यंयेनदत्तमतोसौसर्वस्मात्प्रेयानित्याशयेनाह येनेति हेईशअसौदशमास्योहंयेनभवादृशेनपुरुषेणेदृशींभगवद्विषयांमतिंसंग्राहितःसदीननाथोभगवान्स्वेनैवकृतेनतुष्यतु नकृतेत्वक्रियतइत्यादि मंत्रवर्णोत्रमानं।कोनामतत्प्रतितस्यहरेःकृतस्यप्रतिनिधिप्रत्युपकारमस्यहरेरंजलिंविनाकुर्यात्नकोपिकर्तुसमर्थइत्यर्थः करोतिचेद्भवादृशएवनत्वितरइत्यतोभवादृशेनेत्युक्तम् १९ भगवदनुगृहीतज्ञानफलमाह पश्यत्ययमिति सप्तवध्रयोज्ञानेंद्रियाणियस्यसतथोक्तोयंजीवोस्यहरेरधीनेदेहेशारीराणांजीवानांभेदमुपलक्षणमेतज्जडादीनामपि यद्दत्तयायेनहरिणानुगृहीतयाधिषणयामत्याज्ञानेनपश्यति

ज्ञानंयदेतददधात्कतमःसदेवस्त्रैकालिकंस्थिरचरेष्वनुवर्तितांशः ॥ तंजीवकर्मपदवीमनुवर्तमानास्तापत्रयोपशमनायवयंभजेम १७ देह्यन्यदेहविवरेजठराग्निनासृग्विण्मूत्रकूपपतितोभृशतप्तदेहः ॥ इच्छन्नितोविवसितुंगणयन्स्वमासान्निर्वास्यतेकृपणधीर्भगवन्कदानु १८ येनेदृशींमतिमसौदशमास्यईशसंग्राहितःपुरुदयेनभवादृशेन ॥ स्वेनैवतुष्यतुकृतेनसदीननाथःकोनामतत्प्रतिविनांजलिमस्यकुर्यात् १९ पश्यत्ययंधिषणयानुसप्तवध्रिःशारीरमेदमशरीरवदस्यदेहे ॥ यद्दत्तयासतमहंपुरुषंपुराणंपश्येबहिर्हृदिचचैत्यमिवप्रतीतम् २० सोहंवसन्नपिविभोबहुदुःखवासंगर्भान्ननिर्जिगमिषेबहिरंधकूपे ॥ यत्रोपयातमुपसर्पतिदेवमायामिथ्यामतिर्यदनुसंसृतिचक्रमेतत् २१ तस्मादहंविगतविक्लवउद्धरिष्यआत्मानमाशुतमसःसुहृदात्मनैव ॥ भूयोयथाव्यसनमेतदनेकरंध्रंमामेभविष्यदुपसादितविष्णुपादः २२

श्रुतंमेअश्विनाहवंसप्तवध्रिंचमुंचतमितिश्रुतिः। अत्राधिकदृष्टांतमाह अशरीरवदिति अशरीरःपरमात्मा अशरीरंचेतिश्रुतिःयथापंचविधंभेदंपश्यतितथेति अनेनज्ञानस्यनैर्मल्यंसूचितं नन्वित्यनेनोक्तार्थविधृतिप्रमाणानुमतिंवादर्शयति सोहंतंपुराणंपुरुषंचैत्यंचित्ताभिमानिनंचतुर्मुखमिवहृदिर्बहिश्चप्रतीतंविज्ञातंपश्येसंपश्यइत्यन्वयः।एतादृशंज्ञानंदेवानामेवयोग्यंनत्वितरेषांबहुजन्मसाध्यं तदुक्तं तत्त्वज्ञानं तुदेवानांगर्भस्थानांभविष्यतीति २० नकेवलमेतज्ज्ञानंवर्तमानविषयंकिंत्वेष्यद्विषयमपीतिभावेनाह सोहमिति भोविभोबहुदुःखवासंवसन्ननुभवन्नपिसोहंगर्भाद्बहिर्विषयंननिर्जिगमिषेनिर्गंतुंनेच्छामि किंकारणमत्राह यत्रेति यत्रबहिरंधकूपेऽज्ञानलक्षणगर्तेउपयातंपतितंमांदेवस्यमाययाप्रकृत्यानिर्मितामिथ्यामतिर्देहेहंममेत्यादिलक्षणोपसर्पतिव्याप्नोति ततश्चकिमत्राह यदन्विति यदनुयस्याअभिध्यानंतरुत्पत्त्यनंतरमेतत्संसृतिचक्रंजननमरणादिलक्षणंसंसारमंडलंभवस्यतइत्यर्थः २१ तस्मात्किंनिरणायीक्षितत्राह तस्मादिति यस्माद्गर्भान्निर्गमनेसंसारमंडलंभवति तस्मादहंसुहृदात्मनैवअनिमित्तबंधोर्हरेरनुग्रहादेवविगतविक्लवोभूत्वातमसोनरकादात्मानमाशूद्धरिष्यइत्यन्वयः भूयःपुनर्यथैतदनेकरंध्रमनेकानर्थद्वारंव्यसनंमामेभविष्यन्माभूदितिकृत्वा अत्रकिंबलमत्राह उपसादितेति अनेनहरिस्मरणशरणस्यपुरुषस्यस्वात्मोद्धारेनकोपिप्रयासइतिसूचितम् २२

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

भगवतोहरेर्महिमाऽगणितप्रभावइतिध्वनयन्गर्भस्थस्यप्रसूतिप्रकारंवाक्ति एवामिति ऋष्यादिकुलउत्पत्स्यमानस्यतत्क्षणेज्ञानंभवतीतिद्योतनायसपद्यृषिमित्युक्तं । ऋषिस्त्रिकालदर्शीस्यादितिहलायुधः सर्वोपिक्षणिकइत्याशयेनोक्तं सद्यइति अवाचीनमधःशिरसम् २३ तेनवायुनायेनदेहाभिमानेनपूर्वमुपस्पृष्टःसंसारमन्वभूत्तेनदेहाभिमानेनसहेतिवा शिरोवाक्कृत्वेसवाचीनमित्यस्यविवरणं तेनपाद प्राथम्येनजन्मप्रायिकमिदमेवसर्वत्रप्रधानमितिध्वनयति गतस्मृतिर्नष्टजन्मांतरज्ञानः २४ विष्ठैवभूःस्थानंयस्यसतथा विष्ठातोभवतिउत्पद्यतइतिवाविष्ठाभूःक्रमिः रोरूयतिरोरूयते तुशब्देनविपरीतां गतिंमनुष्यवासनांगतः २५ परच्छंदमन्यस्याभिप्रेतं प्रत्याख्यातुंनापेक्षितमितिनिराकर्तुमनीश्वरोऽसमर्थः २६ अशुचिपर्यंकेशकृन्मूत्रमिश्रत्वादशुद्धेदोलायमानेदारुविरचितेतल्पविशेषे २७ आमत्व चंमृदुरूपनूतनत्वचंदंशाःसूचीमुखामशकाःसूक्ष्ममक्षिकाःकृमिकंमणिकीटम् २८ पंचवर्षपर्यंतंशैशवंततआसप्तमवर्षात्कौमारंततआदशवर्षात्पौगंडं । आज्ञानादिति अनभीष्टकर्तुरभिमानिनामितिशेषः २९ सहदेहेनमानेनदेहाभिमानेनविग्रहंवैरमात्मनोंऽतायस्वस्यनाशाय कामिषु विषयलालसेषु ३० सहदेहेनेत्यंतद्विवृणोति भूतैरिति अहंममेत्यसद्ग्राहोदुराग्रहोयस्यांसातथाताम् ३१ तदर्थमहंम

श्रीभगवानुवाच ॥ एवंकृतमतिर्गर्भेदशमास्यःसपद्यृषिम् ॥ सद्यःक्षिपत्यवाचीनंप्रसूत्यैसूतिमारुतः २३ तेनोपसृष्टःसहसाकृत्वावाक्शिरआतुरः ॥ वि निष्क्रामतिकृच्छ्रेणनिरुच्छ्वासोगतस्मृतिः २४ पतितोभुव्यसृङ्मूत्रेविष्ठाभूरिवचेष्टते ॥ रोरूयतिगतज्ञानोविपरीतांगतिंगतः २५ परच्छंदंनविदुषापु ष्यमाणोजनेनसः ॥ अनभिप्रेतमापन्नःप्रत्याख्यातुमनीश्वरः २६ शायितोऽशुचिपर्यंकेजंतुःस्वेदजदूषिते ॥ नेशःकंडूयनेंगानामासनोत्थानचेष्टने २७ तुदंत्यामत्वचंदंशामशकामत्कुणादयः ॥ रुदंतंविगतज्ञानंकृमयःकृमिकंयथा २८ इत्येवंशैशवंभुक्त्वादुःखंपौगंडमेवच ॥ अलब्धाभीप्सितोज्ञानादिद्ध मन्युःशुचार्पितः २९ सहदेहेनमानेनवर्धमानेनमन्युना ॥ करोतिविग्रहंकामीकामिष्वंतायचात्मनः ३० भूतैःपंचभिरारब्धेदेहेदेह्यबुधोसकृत् ॥ अहंममे त्यसद्ग्राहांकरोतिकुमतिर्मतिम् ३१ तदर्थंकुरुतेकर्मयद्बद्धोयातिसंसृतिम् ॥ तमोविशतियद्बद्धोयेनासौमर्त्यजन्मनि ३१ येनयातिदशंक्लेशमविद्याकर्मबंध नम् ३३ यद्यसद्भिःपथिपुनःशिश्नोदरकृतोद्यमैः ॥ आस्थितोरमतेजंतुस्तमोविशतिपूर्ववत् ३४ सत्यंशौचंदयामौनंबुद्धिःश्रीर्ह्रीर्यशःक्षमा ॥ शमोदमो भगश्चेतियत्संगाद्यातिसंक्षयम् ३५ तेष्वशांतेषुमूढेषुखंडितात्मावसायिषु ॥ संगंनकुर्याच्छोच्येषुयोषित्क्रीडामृगेषुच ३६

मेत्यसद्ग्राहदृढीकरणाययेनकर्मणाबद्धः ३२ एतदेवस्पष्टयति येनेति ईदृशंनरकादिलक्षणंक्लेशमविद्याकर्मबंधनंच ३३ मनुष्ययोनेःपुरुषार्थहेतुत्वात्कथंनिंद्यत्वमत्राह यदीति पथिपुरुषार्थहेतौमनुष्य योनौस्थितोजंतुःशिश्नोदरयोःपोषणेकृतउद्यमःप्रयत्नोयैस्तेतथातैरसद्भिर्जीवपरमात्माद्यभेदवादिभिश्चासुरप्रकृतिभिःसहयदिरमतेतर्हिपूर्ववत्तमोविशतीत्यन्वयः ३४ मुक्तिसाधनसत्यादिगुणवत्त्वेकथमसत्सं गात्तमःप्रवेशइतितत्राह सत्यमित्यादिना बुद्धिःपुरुषार्थविषया श्रीर्भगवद्भक्तिसंपल्लक्षणा ह्रीरकार्यकरणेलज्जा क्षमासापराधेषुवैष्णवेषुतत्सहनशीलता शमोबाह्येंद्रियनिग्रहःदमोंतःकरणनिग्र हःभगोदेशाधिपत्याद्यैश्वर्यादिलक्षणः ३५ अशांतेषुहरिनिष्ठादिगुणरहितेषुअविवेकिष्वखंडितात्मापरमात्माऽपरिच्छिन्नत्वात्तद्भिन्नलक्षणःखंडितात्माजीवः । अणुर्ह्येषआत्मेतिश्रुतेः । सएवास्मिन्शरीरेऽस्ति तान्यध्यवसायोयेषांतेतथातेषुजीवमात्रज्ञानिषुसंगंस्नेहादिलक्षणंयोषितांक्रीडामृगवद्वर्तमानेषु ३६

SGDF

जीवेश्वराभेददर्शिसंगवदुष्टस्त्रीसंगोपिमोहकारणतयादुःखकरइतिनिरूपयाति नतथेत्यादिना अन्येषांप्राकृतानांप्रसंगतस्तासांसंगिनांपुंसांसंगतः ३७ अत्रकिंपुनर्न्यायमाह प्रजापतिरिति रोहिद्भूतां मृगीभूतांऋश्यरूपीदुहितरमितिवचनंस्त्रीणामतिमोहकत्वद्योतनायदुष्टजनमोहनार्थंवेतिज्ञातव्यंअन्यथा नकर्हिचिन्मेमनसामृषागतिरितिवचनविरोधःस्यात् ३८ तस्यब्रह्मणःसृष्टौसृष्टाःस्वायंभुवादयस्तैःसृष्टाःप्रियव्रतादयस्तेषुसृष्टौसृष्टामरीच्यादयस्तत्सृष्टाःकश्यपादयस्तत्सृष्टाउत्तमादयस्तेष्वितिवा योषिन्मय्यात्ममायया।मोहकशक्त्याऽखंडितधीःकःपुमान्नकोपीत्यर्थः किमत्राह ऋषिमिति ३९ अन्येषांतज्जयित्वंकिंनस्यादेवमत्राह बलमिति याकेवलंभ्रूविजृंभेणदिशांजयिनोराजादीन्निजायत्तान्स्वाधीनान्करोति तस्यामेस्त्रीमय्याःमायायाःमयस्यप्रधानस्यममवशायामोहकशक्त्याबलंपश्येत्यन्वयः। मयःप्रधानउद्दिष्टोमायातद्वशउच्यतेइतिवचनात् मेमायायाइति ४० फलितमाह संगंनकुर्यादिति तत्वविस्मरणहेतुत्वात्प्रमाखंडनसाधनत्वाद्वाप्रकृष्टमदजनकत्वाद्वाप्रमदाःस्त्रियस्तासुजातुकदाचित्प्रहेलिकाविषयेपिसंगंरागादिलक्षणंनकुर्यादित्यन्वयःकुतइत्यपत्रउक्तं योगस्येति अयोग्यत्वेकेवलयोगारोहेच्छयाकिंस्यादित्यतउक्तं मत्सेवयेति वेदांतादिशास्त्रश्रवणादिलक्षणयामत्सेवयाप्रतिलब्धआत्मलाभोविषयत्यागेनस्वरूपानंदोयेनसतथा निर्जितेंद्रियग्रामत्वेनस्वरूपानंदानुभवेनसंतुष्टइत्यर्थः प्रतिलब्धात्मभावइतिपाठेसम्यक्संप्राप्तपरमात्मभक्तिरित्यर्थः अनेनस्वज्ञानदानयोग्यपुरुषेषुयुक्तोनियतभार्यासुचसंगमंतरेणेतरसंगोवर्जनीयइतिप्रकाशितं तदुक्तं सत्पुंसुचतथास्त्रीषुनसंगोदोषमावहेत्। यथायोग्यगुणायैवदोषकृद्दुष्टजंतुष्विति। तत्संगात्कोनर्थइत्यतउक्तंयामि

नतथास्यभवेन्मोहोबंधश्चान्यप्रसंगतः॥ योषित्संगाद्यथापुंसांयथात्तत्संगिसंगतः ३७ प्रजापतिर्दुहितरंदृष्ट्वातद्रूपधर्षितः॥ रोहिद्भूतांसोन्वधावदृश्यरूपीहतत्रपः ३८ तत्सृष्टिसृष्टसृष्टेषुकोन्वखंडितधीःपुमान्॥ ऋषिंनारायणमृतेयोषिन्मय्येहमायया ३९ बलंमेपश्यमायायाःस्त्रीमय्याजयिनोदिशाम्॥ याकरोतिपदाक्रांतान्भ्रूविजृंभेणकेवलम् ४० संगंनकुर्यात्प्रमदासुजातुयोगस्यपारंपरमारुरुक्षुः॥ मत्सेवयाप्रतिलब्धात्मलाभोवदंतियांनिरयद्वारमस्य ४१ योपयातिशनैर्मायायोषिद्देवविनिर्मिता॥ तामीक्षेतात्मनोमृत्युंतृणैःकूपमिवावृतम् ४२ यांमन्यतेपतिंमोहान्मन्मायामृषभायतीम्॥ स्त्रीत्वंस्त्रीसंगतःप्राप्तांवित्तापत्यगृहप्रदाम् ४३ तमात्मनोविजानीयात्पत्यपत्यगृहात्मकम्॥ दैवोपसादितंमृत्युंमृगयोर्गायनंयथा ४४ देहेनजीवभूतेनलोकाल्लोकमनुव्रजन्॥ भुंजानएवकर्माणिकरोत्यविरतंपुमान् ४५

ति अस्यकामुकस्य अनेनस्त्रियःसर्वथावर्जनीयाइत्युक्तं तदुक्तं अंगारसदृशीनारीघृतकुंभसमःपुमान्। तस्मान्नारीषुसंसर्गंदूरतःपरिवर्जयेत्। गौडीमाध्वीतथापैष्टीविज्ञेयात्रिविधासुरा। चतुर्थीप्रमदाज्ञेयाययेदंमोहितंजगत्। माद्यविप्रमदांदृष्ट्वासुरांपीत्वैवमाद्यति। यस्माद्दृष्टिमदानारीतस्मात्तांनावलोकयेदिति ४१ इतोपिसर्वप्रयत्नेनदुष्टास्त्रीवर्ज्येत्याह योपयातीति यादेवनिर्मितायोषिन्मायाभार्यात्वेनोपयाति मुमुक्षुस्तामात्मनोमृत्युमीक्षेत किंवत्तृणैरावृतंकूपमिव ४२ पतिर्यांमोहात्स्त्रीसंगतः। स्त्यैष्ट्यैशब्दसंघातयोरितिधातोःशब्दादिष्वासक्तितःकारणात् स्त्रीत्वंप्रमदाभावंप्राप्तामृषभायतींरतौपुरुषीकरणंनामारोपितपुरुषधर्मस्तमाचरंतींमन्मायांवित्तापत्यगृहप्रदांमन्यतेतामितिपूर्वेणसंबंधः ४३ हरिभक्त्यादियुतापत्न्यपिहरिभक्तिरहितंपतिमात्मनोमृत्युमीक्षेतनरकहेतुंपश्येत्। किंविशिष्टं अपत्यगृहात्मकं कमिव यथामृगयोःमृगान्वधार्थंयातीति मृगव्यादयश्चेतिकुः मृगयुस्तस्यमृगयोर्व्याधस्य। व्याधोमृगवधाजीवोमृगयुर्लुब्धकोपिसइत्यमरः। गायनंमृगस्यमृत्युहेतुस्तथेत्यर्थःसत्पुंसुचतथास्त्रीष्वित्याद्युक्तमत्राभिप्रमाणं ४४ ज्ञानंविनानकर्मक्षयःकिंतुकर्मपरंपरामेवकरोतीत्याह देहेनेति जीवभूतेन जीवानांकर्मजातेनलोकाल्लोकंदेहाद्देहंस्वायोग्यभार्यादिमासौकिंकारणमित्यतोवाकर्मकारणमित्याह देहेनेति ४५



SGDF Sri Gangeshwar Digital Foundation

जीवलक्षणमाह जीवइति भूतेंद्रियमनोमयोदेहोयस्यानुगःसजीवइति भूतोजातइतिव्यवहारात् जीवोऽनित्यएवेतिनशंकनीयं तस्यदेहवियोगसंयोगावेवमरणजननेनतुस्वरूपनाशः तथासतिमो
क्षादियोग्यताकथनंव्यर्थंस्यादितिभावेनाह तन्निरोधइति अस्यजीवस्यतन्निरोधस्तस्यदेहस्यनाशोभूतेषुलयोमरणमाविर्भावोभूतसंयोगलक्षणोविशेषतयाप्रकाशःसंभवोजननंनामतुशब्दस्तेषांकिंचि
द्विशेषद्योतकः ४६ उक्तमर्थंस्पष्टयति द्रव्योपलब्धीति द्रव्याणांपंचभूतानामुपलब्धिस्थानस्यशरीरस्यपृथिव्यादिविषयज्ञानाश्रयत्वात् द्रव्येक्षायाघटादिदर्शनस्यायोग्यताघटादिद्रव्यदर्शनयो
ग्यत्वंयदानास्तितदातद्दर्शनंपंचत्वंमरणसंज्ञंभवति अहंमानादहमिदंशरीरमित्यभिमानात्द्रव्यदर्शनमेवोत्पत्तिरित्यन्वयः ४७ इदंदृष्टांतयति यथेति यथाचाक्ष्णोश्चक्षुषोर्द्रव्यावयवःशौक्ल्यादिरूपं
तस्यदर्शनेऽयोग्यताकामलादिदोषदुष्टतयासामर्थ्यंनास्तितदैवचक्षुषःसकाशाद्द्रष्टुरात्मनोद्रष्टृत्वंनेतिशेषः यदाऽनयोश्चक्षुषोर्योग्यताअस्तीतिशेषः तदाचक्षुषःसकाशात्द्रष्टृत्वंप्रतीयतइत्यन्वयः ४८
नन्विहसंसरन्जीवोब्रह्मैवचेतनत्वात्ब्रह्मैवसंसरतिब्रह्मैवमुच्यतइत्याचार्योक्तेस्तत्राह पुंसइति पुंसःपुरुषस्यचक्षुरादींद्रियाणियथापरंकेवलंस्वगतंस्वविषयंरूपादिकंतन्निमित्तसुखादिकंविंदंतिनान्यगतं च
क्षुर्ग्राह्यंश्रोत्रंनजानातिश्रोत्रग्राह्यंचक्षुरित्याद्यतोमिथइंद्रियाणांभेदःप्रसिद्धः तथेशांशाःजीवाःसंसरंतःपृथक्कलाःअन्योन्यंहरेश्चभिन्नाइत्यतआचार्योपितत्स्वज्ञानीनस्यादित्यर्थः यःसर्वज्ञइतिश्रुतेश्च ४९

जीवोयस्यानुगोदेहोभूतेंद्रियमनोमयः ॥ तन्निरोधोस्यमरणमाविर्भावस्तुसंभवः ४६ द्रव्योपलब्धिस्थानस्यद्रव्येक्षायोग्यतायदा ॥ तत्पंचत्वमहंमाना
दुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनम् ४७ यथाक्ष्णोर्द्रव्यावयवदर्शनायोग्यतायदा ॥ तदैवचक्षुषोद्रष्टुर्द्रष्टृत्वंयोग्यतानयोः ४८ पुंसोयथैवेंद्रियाणिविंदंतिस्वगतंपरम् ॥
सुखंदुःखंनान्यगतंतथेशांशाःपृथक्कलाः ४९ आत्मनःकेवलंज्ञानमर्थेदेहाद्यसंगिनः ॥ सुखदुःखादयोभावानदेहस्यनचात्मनः ५० तस्मान्नकार्यःसंत्रा
सोनकार्पण्यंनसंभ्रमः ५१ बुद्ध्वाजीवगतिंधीरोमुक्तसंगश्चरेदिह ॥ सम्यक्दर्शनयाबुद्ध्यायोगवैराग्ययुक्तया ॥ मायाविरचितेलोकेचरेन्न्यस्यकलेवरम् ५२
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वात्रिंशोध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

नन्वेवंतर्हियावज्जीवमस्यसंसारबंधएवनास्मान्मुक्तिरीहक्दुःखनिवर्तकसाधनाभावादित्यत्राह आत्मनइति आत्मनोजीवस्यकेवलमद्वंद्वंहरेर्ज्ञानमेवार्थःपुरुषार्थः ईहक्दुःखनिवृत्तिसाधनलक्षणइत्य
र्थः एवंविधज्ञानोत्पत्तौमुख्यसाधनंध्वनयति देहादीति अहंममेतिदेहाद्यसंगएवसाधनमित्यर्थः ननुदेहाद्यसंगिनोजीवस्योत्पद्यमानंकथंकारमुत्पद्यतेज्ञानमित्यतस्तंप्रकारमाह सुखदुःखादयइति
बलमानंदओजश्चेत्यादिश्रुतेः स्वतःसुखादिरूपत्वादात्मनोजीवस्यसुखदुःखादयोभावानसंति किमुतदेहस्याचेतनत्वादितिचशब्दार्थः ५० तस्मादिति यस्मादेहदेहिनोर्नसर्वसुखादयोभावाःकिंत्वा
भिमानिकाःअज्ञानादुत्पद्यंते तस्मात्त्रासादिकंनकार्यमित्यर्थः ५१ ननुजीवन्मुक्तोस्मिँल्लोकेकथंवर्ततइतितत्राह बुद्ध्वेति यस्यदेहाद्यसंगिनोजीवस्यकलेवरंमायाविरचितेश्रीनारायणेज्ञानि
मितेलोकेकर्मभूमौचरेद्वरातिवर्तते समुक्तसंगोधीरोगंभीरोज्ञानी सम्यक्यथार्थदर्शनंज्ञानंयस्याःसातथातयाभक्तियोगवैराग्ययुक्तयाबुद्ध्याजीवानांगतिंस्वर्गनरकादिलक्षणामाश्रयंश्रीनारायणंबुद्ध्वातमेव
निरंतरंनिषेवमाणश्चरेद्वर्तेतइत्यन्वयः ॥ ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वात्रिंशोध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

SGDF Sri Gangadharan Digital Foundation

अर्चिरादिमार्गएवानावृत्तिमुक्तिसाधनंसचभक्त्यैकलभ्यइत्यर्थमस्मिन्नध्यायेवक्ति तत्रादौधूमादिमार्गःकर्मिणांस्वर्गप्राप्तिसाधनंसोपिषद्भगवद्भक्तिमतएवेत्यतःप्रधानसाधनंभक्तिरेवेतिदर्शयितुमाह अथेति अथप्रवृत्तिमार्गस्थस्यफलमुच्यते किंतदिति योगृहेस्थितोगृहमेधीयान्गृहस्थयोग्यान्धर्मानेवावसन्तेष्वेववर्तमानोधर्ममर्थंचकामंचदोग्धितत्फलमितिशेषः भूयस्तानेवपिपर्ति पॄपालनपूरणयोरितिधातोः पुत्रादिषूपदेशेनरक्षतिस्वयंकृत्वावर्धतीत्यर्थः १ तद्वर्धनप्रकारमाह साचापीति चशब्दोहेत्वर्थः दुःखनिवृत्तिसुखप्राप्तिलक्षणभगवद्धर्माद्भक्तिसाधनात्पराङ्मुखोपिकाममूढश्चस्रक्चंदनवनितादिकाममूढत्वेनसगृहीक्रतुभिर्देवान्यजतेश्राद्धादिनापितॄंश्चेत्यन्वयः २ तत्पूजाफलमाह तच्छ्रद्धयेति तेषांदेवादीनांयजनकर्तव्यताश्रद्धयापितॄणांदेवानांसंतुष्टियोग्यंव्रतंयस्यसतथा धूमादिमार्गेणचांद्रमसंचंद्रेणाधिकृतंलोकंस्वर्गैकदेशंगत्वाभगवद्धर्मात्पराङ्मुखःपुमान्पुण्यफलंभुक्त्वापुनःपापफलंभोक्तुंनिरयमेष्यति भगवदीषद्भक्तःस्वर्गकाममूढःपुमान्स्वर्गंगत्वाभुक्तपुण्यशेषेणपुनर्भूलोकमुपैष्यतिइत्येतत्तात्पर्यार्थः ईषद्भक्तोभगवतिसुकर्मास्वर्गमेष्यति । अभक्तोनिरयंयातिसुकर्मापिनसंशयइत्यनेनावगम्यते ३ प्रवृत्तिधर्मिणांलोकानामंतवत्त्वेनतच्छ्रद्धानकार्येतिभावेनतन्नाशावधिमाह यदेति चशब्देनलोकनाशस्यावश्यंभावित्वमाह ४ ५ निवृत्तिधर्मिणांमार्गगम्यंतत्साधनंचसंक्षिप्याह निवृत्तीति पुरुषस्यस्वरूपधर्मःसत्त्वगुणस्तेन यद्वा सत्त्वेनात्मभावेनपरमात्मभक्त्य

श्रीभगवानुवाच ॥ अथयोगृहमेधीयान्धर्मानेवावसन्गृहे ॥ धर्ममर्थंचकामंचदोग्धिभूयःपिपर्तितान् १ सचापिभगवद्धर्मात्काममूढःपराङ्मुखः ॥ य
जतेक्रतुभिर्देवान्पितॄंश्चश्रद्धयान्वितः २ तच्छ्रद्धयाक्रांतमतिःपितृदेवव्रतःपुमान् ॥ गत्वाचांद्रमसंलोकंसोमपाःपुनरेष्यति ३ यदाचाहींद्रशय्यायां
शेतेनंतासनोहरिः ॥ तदालोकालयंयांतितएतेगृहमेधिनाम् ४ येस्वधर्मान्नदुह्यंतिधीराःकामार्थहेतवे ॥ निःसंगान्यस्तकर्माणःप्रशांताःशुद्धचेतसः ५
निवृत्तिधर्मनिरतानिर्ममानिरहंकृताः ॥ स्वधर्माख्येनसत्वेनपरिशुद्धेनचेतसा ६ सूर्यद्वारेणतेयांतिपुरुषंविश्वतोमुखम् ॥ परावरेशंप्रकृतिमस्योत्पत्त्यंत
भावनम् ७ द्विपरार्धावसानेयःप्रलयोब्रह्मणस्तुते ॥ तावदध्यासतेलोकंपरस्यपरचिंतकाः ८ क्ष्मांभोनलानिलवियन्मनइंद्रियार्थभूतादिभिःपरिवृतः
प्रतिसंजिहीर्षुः ॥ अव्याकृतंविशतियर्हिगुणत्रयात्माकालंपरंस्वमनुभूयपरःस्वयंभूः ९

६ सूर्यद्वारेणार्चिरादिमार्गेणमानवनामानंपुरुषंयाति किंतत्रैवावस्थानमुतान्यत्रापीतितत्राह विश्वतोमुखमिति विभक्तिविपरिणामेनपुरुषेणेत्यनुवर्तनीयं मानवपुरुषेणाप्रतीकालंबनाअपिविश्वतोमुखंसर्वज्ञंपरावरेशंमुक्तामुक्तप्रपंचेश्वरंप्रकृतिमूलकारणमस्यजगतउत्पत्त्यंतभावनं सृष्टिसंहारकारणंविष्णुंयांतीत्यन्वयः इदमुक्तंभवति प्रतीकालंबनाअप्रतीकालंबानांउभयेपिज्ञानिनोविष्णुंप्राप्यापिमानवपुरुषेणकार्यब्रह्मप्रापितास्तत्समीपेवसंतीति ७ प्रतीकालंबनानामप्रतिकालंबनानांचकियंतंकालंतत्रनिवासइतितत्राह द्विपरार्धेति द्विपरार्धस्यावसानंसमाप्तिर्यस्मिन्कालेसतथोक्तः सब्रह्मणःप्रलयोयावताकालेनभवतितावंतंकालंपरस्यपरचिंतकाःपरमात्मोपासकास्तेउभयेपिकार्यब्रह्मणोलोकेसत्याख्येऽध्यासतेमुक्तवत्तिष्ठंतीत्यन्वयः नात्राधिकःकर्मापेक्षी किंत्वधिकस्येविज्ञातव्यम् ८ ब्रह्मप्रलयेविमुक्तिःकीदृशीतितत्राह क्ष्मांभइतिगुणत्रयात्मासत्त्वादिगुणत्रयादानकर्ता परःसर्वजीवोत्तमः स्वयंभूःब्रह्मापरंद्विपरार्धाख्यंस्वंकालमनुभूयप्रतिसंजिहीर्षुःस्वसृष्टंजगत्संहर्तुकामःक्ष्मांभोनलानिलवियन्मनइंद्रियार्थभूतादिभिःपृथिव्यादिपंचभूताभिमानिदेवैर्मनोभिमानिभिरिंद्रियाभिमानिभिरर्थाःशब्दादयस्तदभिमानिभिश्चभूतादिभिरहंकारतदभिमानिभिश्चदेवैःस्वांबबद्धारेणगरुडशेषमार्गरूपेणात्मानंप्रविष्टैःपरिवृतःअव्याकृतंलक्ष्मीतत्त्वंयर्हियदाविशतिलक्ष्मीद्वारापरंब्रह्मविशतीत्यर्थः ९

SGF Sri Gargeshwari Digital Foundation

तदापरेत्यदेहान्योगेनविसृज्यैवमुक्तप्रकारेणदेवयानेनगत्वाभगवंतंविकुंठनाथंब्रह्माणंचानुप्रविष्टाजितमरुन्मनसः प्राणवायुमनोजयाअतएवविरागाविषयतृष्णारहितायेयोगिनोज्ञानिनस्तेस्वाविर्बद्वारेणप्र विष्टब्रह्माणस्तेनब्रह्मणासाकममृतंनित्यमुक्तंप्रधानंसर्वोत्तमंपुरुषंपूर्णषड्गुणंब्रह्मोपयांतिलिंगशरीरत्यागलक्षणांमुक्तिंप्राप्नुवंतीत्यर्थः । ननु शरीराभावेजीवत्वमपिनष्टंस्यादित्यतउक्तं अगताभिमानाइति अत्यक्तजीवत्वाभिमानाः १० एतदेवमुक्तिस्वरूपंविविच्यदर्शयति आद्यइति योवेदगर्भोब्रह्मास्थिरचराणांस्थावरजंगमानामाद्यःआदौभूतः सहर्षिभिर्मनुष्योत्तममारभ्यगरुडशेषांतैर्ज्ञानिभिः सिद्धैःसाधनसामग्रीमद्भिर्योगेश्वरैःकुमाराद्यैःसनकाद्यैर्योगाचार्यैश्चसह ११ भेददृष्ट्याजीवेश्वरादिविषयपंचविधभेदज्ञानेनभेदज्ञानस्यशुक्तिरजतज्ञानवद्धेयत्वेननतेनमुक्तिनिश्चयइत्यतउक्तं अ भिमानेनेति अभिमानेनपूर्णज्ञानेनयावतामुक्तिःस्यात्तावताज्ञानेनेत्यर्थः निःसंगेनफलाभिसंधिरहितेनज्ञानोत्तरकालीनेनकर्मणापिजगत्सृष्ट्यादिकर्तृत्वात्सगुणंज्ञानैश्वर्याद्यनंतगुणोपेतं नेदं शबलमित्याह ब्रह्मेति । अथकस्मादुच्यतेब्रह्मेतिबृहंतोह्यस्मिन्गुणाइतिश्रुतेः । स्वतएवसर्वगुणपूर्णमित्यर्थः नाकाशवन्निरूपमित्याह पुरुषमिति भक्तानुकंपयागृहीतपुरुषाकारं अनेनगुणाश्चैश्वर्यादयः नतुसत्वादयइतिध्वनयति ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यवीर्यस्ययशसःश्रियइत्यादेः इतोपिनशबलमित्याह पुरुषर्षभमिति क्षराक्षरपुरुषातीतत्वात्पुरुषोत्तमंसंगतःप्रविष्टोभवति सायुज्यादिलक्षणांमुक्तिमाप्नोती त्यर्थः १२ सब्रह्मादिजीवसंघःसृष्टावपिसायुज्यमेवभुंक्तेकिंवानिर्गच्छतीतितत्राह ससंगत्येति सब्रह्मादिजीवराशिःसंगत्यप्रलयेप्रविश्यपरमेश्वरंपुनःकालेनकालांतर्यामिणेश्वरमूर्तिनाहरिणाकाले

एवंपरेत्यभगवंतमनुप्रविष्टायेयोगिनोजितमरुन्मनसोविरागाः ॥ तेनैवसाकममृतंपुरुषंपुराणंब्रह्मप्रधानमुपयांत्यगताभिमानाः १० आद्यःस्थिरचरा णांयोवेदगर्भःसहर्षिभिः ॥ योगेश्वरैःकुमाराद्यैःसिद्धैर्योगप्रवर्तकैः ११ भेददृष्ट्याभिमानेननिःसंगेनापिकर्मणा ॥ कर्तृत्वात्सगुणंब्रह्मपुरुषंपुरुषर्षभम् १२ ससंगत्यपुनःकालेकालेनेश्वरमूर्तिना ॥ जातेऽगुणव्यतिकरेयथापूर्वंप्रजायते १३ ऐश्वर्यंपारमेष्ठ्यंचतेपिधर्मविनिर्मितम् ॥ निषेव्यपुनरायांतिगु णव्यतिकरेसति १४

गुणव्यतिकरेसृष्टिलक्षणेजातेप्राप्तेअगुणव्यतिकरेत्रिगुणव्यतिकररहितेबाहिःश्वेतद्वीपेयथापूर्वंमुक्तनीचादिभावेनयथासंसारदशायामत्यंतान्योन्यभेदेनास्थितस्तथाप्रजायतेप्रादुर्भूतानंदोवर्तते योवेदगर्भः प्रलयेप्राप्तेपरमेश्वरंसंगत्यपुनःसृष्टिकालेप्राप्तेयथापूर्वंप्रजायतइतिवा तदुक्तं । ब्रह्मादेवैःपरिवृतःप्रलयेपरमेश्वरं । प्रविश्यसर्गेतुपुनःश्वेतद्वीपेप्रमोदते १३ एषांमुक्तानांप्रतिसर्गनिर्गमःप्रतिलयंप्रवेशश्चनित्यइतिभावेनाह ऐश्वर्यमिति तेमुक्ताअपिसंभाविताःहरिणेतिशेषः सृष्टिकालेप्राप्तेहरेर्निर्गताःश्वेतद्वीपेपत्वारमेष्ठ्यंपरमेष्ठिनः सर्वोत्तमस्यहरेःप्रसादादुपपन्नं धर्मविनिर्मितंज्ञानधर्मफलंऐश्वर्यं मणिमादिभोगजातंतन्निषेव्यमुक्त्वापुनर्गुणव्यतिकरेऽसतिप्रलयेप्राप्तेस्वोत्तमप्रवेशपूर्वकंपरमेश्वरमायांतीत्येवंमुक्तगणस्यसृष्टौसंहारेच संसर्गनिर्गमौस्वरूपानंदभोगोबहुविधविषयभोगाश्चसंतीति तदुक्तं ज्ञानधर्मफलांस्तत्रभोगान्भुक्त्वालयेपुनः । नारायणंसमाविश्यज्ञानव्यक्तंनिजंसुखम् । भुंजतेत्वेवमेवैषांकालेसंसर्गनिर्गमौ । नित्यौनित्यसुखंचैवसृष्टौभोगास्तथोत्तमाः । गुणव्यतिकराभा वेप्युक्तनीचादिपूर्ववत् । विष्णोश्चैवविमुक्तानांनकदाचनगच्छतीति । सर्वेऽस्मैदेवाबलिमावहंतीतिश्रुतेः । सर्वजीवोत्तमस्यब्रह्मणोनीचत्वंहरेरेवनान्यस्मात् तदुक्तं यथापूर्वंहरेःसर्वगुणैर्नीचास्मृता सदा । ब्रह्मणश्चतथान्येषामन्येषांचयथापदमिति १४

पुंसांतेषांपरमात्मप्रसादेनपरमानंदावाप्तिरस्तु स्त्रियाःममकथंस्यादित्याशंक्य सर्वेषामपिस्वयोग्यतानुसारेणसेवासामग्र्यांसत्यांसास्यादित्युपसंहारमुखेनतांसेवांविधत्ते अथेति यतोभगवदुपासकानां नित्यानंदलक्षणमुक्तिप्राप्तिः अथतस्मात्तस्मात्त्वमर्थयोब्रह्मादिमुक्तिदस्तंनारायणंशरणंव्रजेत्यन्वयः केनसाधनेनेत्यतउक्तं भावेनेति ममस्वामीभगवानहंतत्किंकरीतिभावेनभक्तिक्रियया । भात्रोली लाक्रियाचेष्टेतियादवः । कंगुणमुपसंहृत्येत्यतउक्तं श्रुतानुभावमिति कुत्रस्थितमहंशरणंयामीत्यतउक्तं सर्वभूतानामिति अनेनांगुष्ठमात्रःपुरुषोमध्यआत्मनिसंस्थितइतिश्रुत्युक्तंभगवद्रूपंशरणंव्रजे त्युक्तंभवति भामिनिभद्रे भगवति भक्तिगुणत्वेनेतिशेषः १५ एवंमुक्तिस्वरूपंनिरूप्याधुनातदयोग्यानाह येत्विति तुशब्दोत्यंतवैलक्षण्यद्योतकः इहमनुष्यादौयेस्वर्गादावेवासक्तमनसोयज्ञादिकर्मस्वेव श्रद्धयायुक्ताःअप्रतिषिद्धानिअग्नीषोमीयंपशुमालभेतेत्यादिविहितानियागादिकर्माणिनित्यानिसंध्यावंदनादीनिकृत्स्नशएकाविलोपेनकुर्वंति १६ किंचरजसारजोगुणेनकुंठमनसउपरंजितमनसोतएव कामात्मानोविषयलोलस्वभावाअतएवाजितेंद्रियाअतएवगृहेष्वभिरताशयानित्यविषयासक्तमनोरथाअनुदिनंपितॄन्यजंति १७ हरावनर्पितश्राद्धादिकर्तारस्तेपुरुषास्त्रैवर्गिकाधर्मार्थकामयोग्याएवन तुमोक्षयोग्याः तत्रकारणमाह विमुखाइति कथनीयःप्रबंधीकर्तुंयोग्यउरुर्महान्विक्रमोयस्यसतथा तस्यहारिमेधसःमनोहरप्रज्ञस्यमधुद्विषोहरेःकथायांविमुखाइतियतोतोनमुक्तियोग्याइति १८

अथतंसर्वभूतानांहृत्पद्मेषुकृतालयम् ॥ श्रुतानुभावंशरणंव्रजभावेनभामिनि १५ येत्विहासक्तमनसःकर्मसुश्रद्धयान्विताः ॥ कुर्वंत्यप्रतिषिद्धानिनि त्यान्यपिचकृत्स्नशः १६ रजसाकुंठमनसःकामात्मानोजितेंद्रियाः ॥ पितॄन्यजंत्यनुदिनंगृहेष्वभिरताशयाः १७ त्रैवर्गिकास्तेपुरुषाविमुखाहरिमेधसः ॥ कथायांकथनीयोरुविक्रमस्यमधुद्विषः १८ नूनंदैवेनविहतायेत्वच्युतकथासुधाम् ॥ हित्वाशृण्वंत्यसद्गाथाःपुरीषमिवविड्भुजः १९ दक्षिणेनपथार्यम्णः पितृलोकंव्रजंतिते ॥ प्रजायांतुप्रजायंतेश्मशानांतक्रियाकृतः २० ततस्तेक्षीणसुकृताःपुनर्लोकमिमंसति ॥ पतंतिविवशादेवैःसद्योविभ्रंशितोदयाः २१

भगवद्भक्तिवर्जितैःपुंभिःप्राप्यफलमाह नूनमिति येचाच्युतकथासुधांहित्वाऽसद्गाथाःकाव्यनाटकादिविषयाःशृण्वंति दैवेनहरिणाविहताःदेहवियोगंप्रापिताःविड्भुजःविड्वराहादयइवपुरीषमप्रे ध्यतुल्यंनिरयंयांतीतिशेषः तदुक्तं येतुतद्भक्तिवर्जिताः । अन्यसामान्यवेत्तारस्तदन्योत्तमवेदिनः । तद्भक्तनिंदकाश्चैवयांत्येवनिरयंध्रुवम् । अपिधर्मैकनिलयानात्रकार्याविचारणेति १९ नित्यसं सारिणांत्रैवर्गिकाणांकिंफलमित्याह दक्षिणेनेति येत्विहाप्रतिषिद्धानिनित्यानिचकर्माणिकुर्वाणाःहरावल्पभक्तास्तेदक्षिणेनपथादक्षिणायनमार्गेणार्यम्णोयमस्यपितॄणामाधिपस्यलोकंव्रजंति किंतत्रैवते षांनित्योनिवासइतितत्राह प्रजायामिति स्वर्गमनुष्यलोकावाप्तिस्तेषांसनातनेत्याशयेनाह श्मशानांताक्रियाकृतइति त्रैवर्गिकाःस्वसंतानेषुपुत्ररूपेणभूत्वागर्भाधानादिश्मशानांताःक्रियाःकृत्वाततोमृ त्वास्वर्गंगत्वा २० ततःस्वर्गात्क्षीणसुकृताःभुक्तपुण्यशेषाःदेवैःसद्योविभ्रंशितोदयाःअतएवविवशाःइमंमनुष्यलोकंपतंतीतिपुनःशब्दःक्रियासमभिव्याहारार्थः । तदुक्तम् । अत्यल्पभक्ताविष्णौचस दाश्राद्धादिकारिणः । पितृलोकंसमाविश्यस्वसंतानेपुनःपुनः । क्षिप्रमेवप्रजायंतइति देवादिमनुष्योत्तमांतानांमुक्तियोग्यत्वंहरावल्पभक्तानांमध्यममनुष्याणांश्राद्धादियज्ञादिकर्तास्वर्गविशेषयोग्यत्वंहरौ द्वेषयुक्तानामसुराणांतमोयोग्यत्वमित्ययंविशेषो मुक्तियोग्यास्तुदेवाद्यामानुषायज्ञभागिनः । मनुष्यभेदाःश्राद्धादिकृतोविद्वेषिणोहराविति वाक्येनावगंतव्यइति २१

SGD ७१ Sri Gargeshwari Digital Foundation

पूर्णगुणोपास्तिरेवमुक्तिसाधनंननिर्गुणोपासनेतिभावेनोक्तार्थमुपसंहरति तस्मात्त्वमिति सर्वभावेनस्वस्वयोग्यगुणपूर्णभक्त्यायस्माद्भक्तिमंतरेणापेक्षितपुरुषार्थाभावस्तस्माद्ब्रह्मणःसर्वत्रसत्ताबुद्ध्येति वाब्रह्मादिजीवराशेर्विलक्षणोममस्वामीतिभक्त्या २२ भजनेकिंफलमितितत्राह वासुदेवइति ब्रह्मदृश्यतेनेनेतिब्रह्मदर्शनंयज्ज्ञानंतज्जनयतिवैराग्यस्यभक्तेःपूर्वभावित्वेपिकार्यकारणभावोनदूषणं भक्तिमागुत्पन्नवैराग्यंप्रचिनोतीति २३ वैराग्यादिसाधनसंपन्नस्यास्योपासकस्यापरोक्षज्ञानोत्पत्तिसमयमाह यदास्येति यदास्योपासकस्यचित्तंबंधकत्वेनसमेषुशब्दाद्यर्थेषुममेदंप्रियमप्रियमु तेतींद्रियवृत्तिभिर्वैषम्यंनविगृह्णाति किंतुशब्दाद्यर्थाःसर्वेबंधकत्वेनममाप्रियाएव सर्वस्माद्भगवानेवमेष्टइतिनिश्चिनोति २४ सतदाबाह्यांतःकरणेविनष्टशक्तिकेसत्यात्मनास्वरूपचिन्मनसात्मानं स्वबिंबपरमात्मानमीक्षते आत्मासंसार्येवात्रोच्यतइत्यन्यथामतीर्तिनिवारयति निःसंगमित्यादिना असंगोह्ययंपुरुषइतिश्रुतेः समदर्शिनंयथार्थज्ञानिनं निर्दोषंहिसमंब्रह्मेतिस्मृतेः नित्य निर्दोषज्ञानरूपत्वाद्धेयोपादेयरहितमतएवारूढपदंसर्वोत्कृष्टस्थानम् २५ तत्तच्छब्दादिसिद्धनामधेयोप्ययमेवनपृथगितिभावेनविशिनष्टि ज्ञानमात्रमिति तत्रज्ञानमितिसांगिरंतेसौगताः परंब्रह्मेति वेदांतिनः परमात्मेतियोगिनः ईश्वरइतिवैशेषिकाःपाशुपताश्च पुमानितिसांख्याः भगवानितिपौराणिकाःइत्येतैःशब्दैरेकएवेर्यते कैर्लिंगैरित्यतउक्तंदृश्यादिभिरिति ज्ञानमेवमात्रापरिमाणंयस्यतत्तथोक्तं

तस्मात्त्वंसर्वभावेनभजस्वपरमेष्ठिनम् ॥ तद्गुणाश्रययाभक्त्याभजनीयपदांबुजम् २२ वासुदेवेभगवतिभक्तियोगःप्रयोजितः ॥ जनयत्याशुवैराग्यंज्ञा नंयद्ब्रह्मदर्शनम् २३ यदास्यचित्तमर्थेषुसमेष्विंद्रियवृत्तिभिः ॥ नविगृह्णातिवैषम्यंप्रियमप्रियमप्युत २४ सतदैवात्मनात्मानंनिःसंगंसमदर्शिनम् ॥ हेयोपादेयरहितमारूढपदमीक्षते २५ ज्ञानमात्रंपरंब्रह्मपरमात्मेश्वरःपुमान् ॥ दृश्यादिभिःपृथग्भावैर्भगवानेकईर्यते २६ एतावानेवयोगेनसमग्रेणेहयो गिनः ॥ युज्यतेभिमतोह्यर्थोयदसंगस्तुकृत्स्नशः २७ ज्ञानमेकंपराचीनैरिंद्रियैर्ब्रह्मनिर्गुणम् ॥ अवभात्यर्थरूपेणभ्रांत्याशब्दादिधर्मिणाम् २८

ब्रह्मसुतत्त्वेषुपरमुत्तमंपरंब्रह्म आत्मभ्योजविभ्यःपरमत्वात्परमात्मा ईशनशक्तिमत्त्वादीश्वरः अव्याहतपुंशक्तिमत्त्वात्पुमानितिऐश्वर्यादिगुणाकरत्वाद्भगवानेवंविधगुणोदृश्यस्पृश्यादिभिःपृथग्भावैर्लिं गैर्घटादयोजडत्वेनमूर्तत्वेनदृश्याःस्पृश्याःनायंतथेत्यादिरूपैः२६ इदानीमुक्तार्थंनिगमनमुखेनमुक्तेरंतरंगभक्तियोगस्यमुख्यफलमाह एतावानिति इहोपासकानांमध्येस्थितस्यभक्तियोगिनःसमग्रेणाष्टांगो पेतेनभक्तियोगेनसाध्योभिमतोर्थः पुरुषार्थएतावानेवयुज्यतेयुक्तोनुभूयते कइत्यतउक्तंयदसंगइति यत्कृत्स्नशःसाकल्येनासंगःलिंगशरीरसंबंधोनभवति २७ इदानींमत्स्याद्यवतारत्वंब्रह्माप्यप्राकृत देहत्वेनमुमुक्षुणाज्ञातव्यमन्यथादर्शनेऽधंतमएवेत्याशयेनाह ज्ञानमेकमिति एकंसर्वोत्तमंस्वगतभेदवर्जितंवा ज्ञानंसच्चिदानंदलक्षणंब्रह्मबहुत्वसंख्याविशेषविषयपूर्णमत्स्यादिरूपंनिर्गुणंप्रकृतिगुणानिर्मि तदेहरहितंपरब्रह्मशब्दादिधर्मिणांशब्दस्पर्शादिविषयधर्मवतामज्ञानांपराचीनैर्बहिर्विषयेषुप्रवृत्तैश्चक्षुरादींद्रियैरर्थरूपेणभौतिकशरीरेणभ्रांत्यामिथ्याज्ञानेनावभाति । पूर्णमदःपूर्णमिदमितिश्रुतेः । त स्मात्तथामतिमानवानंधंतमोयातीतिविशेषइत्यर्थः तदुक्तम् मत्स्यकूर्मादिरूपंचविष्णोर्ज्ञानैकमात्रकम् । यन्मन्यंतेभौतिकंतुयेगच्छंत्यधरंतमइति २८

SGDF

स्त्रीत्वादिममर्थंकथंजानामीत्यतउदाहरति यथामहानिति महान्महत्तत्वाभिमानीब्रह्मावैकारिकाद्यात्मनात्रिवृत्त्रिविधोहंकारोहंकाराभिमानीरुद्रःआकाशादिपंचभूताभिमानित्वेनपंचविधःमनआद्येकादशें
द्रियाभिमानित्वेनैकादशविधः स्वराडिंद्रश्चैतेब्रह्मानितांभौतिकशरीरत्वेनापियथाप्रतीयंतेतथामत्स्यादिरूपंपरंब्रह्मेत्यर्थः अभिमानित्वमात्रेणाभिमन्यमानदेहत्वंकथमित्येतत्स्पष्टयति तस्येति इदमं
डंसर्वजगच्चतस्येंद्रस्यवपुरितिपतोतइति अनेनब्रह्मरुद्रयोरपिभौतिकदेहत्वंस्पष्टमित्युक्तंभवति अत्रयथाप्रतीतार्थोदार्ष्टांतिकेनुपयुक्तःस्यादित्येवंव्याख्यातमितिज्ञातव्यम् । एकादशेंद्रियात्माचपंच
भूतात्मकस्तथा । सर्वाभिमानीभगवान्स्वराडिंद्रःपुरंदरः । इदमंडंजगत्सर्वंशक्रदेहंविदुर्बुधाः । तत्पतिस्त्रिगुणोरुद्रस्तस्यब्रह्मा ततोहरिरितिवचनात् २९ तर्हितद्ब्रह्मयथावज्ज्ञातुंकथंशक्यतइतितत्राह
एतदिति एवैःसाधनैःअधिकार्येतन्मत्स्याद्यवताररूपंब्रह्मपरिपश्यति प्राकृतदेहादिदोषपरित्यागेनज्ञानानंदाद्यनंतगुणपूर्णत्वेनापरोक्षीकरोतीत्यन्वयः कैरित्यतउक्तम् श्रद्धयेत्यादिभिरिति नित्यशो
नुक्षणंयमादियोगाभ्यासेन कीदृशोधिकारी समाहितात्माहरावेवसम्यगर्पितमनाःनिःसंगोदुष्टसंगरहितः निर्णीतसज्जनसंगोवा । निर्निर्णयनिषेधयोरितियादवः । विरक्तःसर्वमसारमनित्यंचेतिज्ञानवान्
वाइत्यनेनैतैरेवसाधनैर्नापरैरैक्यज्ञानादिभिर्ब्रह्मदर्शनंस्यादितिसूचयति ज्ञानरूपमेकंनिर्गुणंब्रह्मभ्रांत्यार्थरूपेणपंचात्मनावभातीत्याद्यपव्याख्याननिरासायचमत्स्यकूर्मादिरूपंचविष्णोर्ज्ञानैकमात्रकामि

यथामहानहंकारस्त्रिवृत्पंचविधःस्वराट् ॥ एकादशविधस्तस्यवपुरंडंजगद्यतः २९ एतद्वैश्रद्धयाभक्त्यायोगाभ्यासेननित्यशः ॥ समाहितात्मा
निःसंगोविरक्तःपरिपश्यति ३० इत्येतत्कथितंगुर्विज्ञानंतद्ब्रह्मदर्शनम् ॥ येनैवबुध्यतेतत्त्वंप्रकृतेःपुरुषस्यच ३१ ज्ञानंयोगश्चमन्निष्ठोनैर्गुण्योभक्तिलक्ष
णः ॥ द्वयोरप्येकएवार्थोभगवच्छब्दलक्षणः ३२ यथेंद्रियैःपृथग्द्वारैरर्थोबहुगुणाश्रयः ॥ एकोनानेयतेतद्वद्भगवाञ्छास्त्रवर्त्मभिः ३३

त्याद्युदाहृतमाचार्यैरितिज्ञातव्यम् ३० तत्त्वोपदेशमुपसंहरति इतीति ब्रह्मदर्शयतीतिब्रह्मदर्शनंतात्पर्यातिशयजननायज्ञानंविशिनष्टि येनेति प्रकृतिशब्दवाच्यस्यलक्ष्म्यादेःपुरुषशब्दवाच्यस्यविष्ण्वादे
स्तत्त्वमनारोपितरूपंयेनज्ञानेनावबुध्यतइत्यन्वयः ३१ अवश्यज्ञानानुष्ठानार्थंयेनविनामुक्तिमात्रंनस्यात्तत्साधनंनिर्दिशति ज्ञानमिति योनैर्गुण्योभक्तिलक्षणोयोगोयच्चज्ञानंज्ञानयोगस्तयोर्द्वयोरप्ये
कएवार्थोविषयः सकइतितत्राह भगवच्छब्देति भगवच्छब्दवाच्यइत्यर्थः भक्तिज्ञानयोगयोरैश्वर्याद्यनंतगुणपूर्णश्रीनारायणोविषयइतिभक्तिज्ञानेमुक्तेरवश्यसाधनेमयोपदिष्टेइति । ज्ञानभक्तीविनानैव
मुक्तिःकस्यापिविद्यते । तयोरेकतरेणापिविष्णुगेनोभयंविना । एवमप्येतयोरेकभावेन्यानियतेर्ध्रुवम् । एकेनापिभवेन्मुक्तिस्तदर्थंत्वन्यसाधनमितिवाक्यार्थज्ञानापलक्षणइत्युक्तं लक्ष्यदर्शनांकयोरिविधा
वोःसूचितोयमर्थइति ३२ एकस्यानेकगुणविषयत्वंकुत्रदृष्टमितितत्राह यथेति यथाबहूनांशब्दस्पर्शरूपरसगंधगुरुत्वादीनांगुणानामाश्रयोबहुगुणाश्रयएकोर्थःपदार्थोनानेयते कैःपृथग्द्वारैःपृथक्का
रस्वरूपंवर्तनंयेषांतानितैर्भिन्नमार्गैरिंद्रियैः श्रोत्रेणशब्दवान्त्वचास्पर्शवांश्चक्षुषाशुक्लादिरूपवान्जिह्वयारसवान्घ्राणेनगंधवान्पाणिनागुरुरितिज्ञायते एवंसभगवानेकोज्ञानानंदादिबहुगुणाश्रयः शा
स्त्रवर्त्मभिर्वेदांतादिशास्त्रमार्गैरानंदवान्ज्ञानवानित्यादिबहुगुणविषयत्वेनज्ञायतइत्यन्वयः ३३



SGDF Sri Gangadharan Digital Foundation

भक्तिज्ञानविषयवत्साधनक्रियादीनामपिभगवानेवविषयइत्याह क्रियमेत्यादिश्लोकत्रयेण क्रियपयासंध्यावंदनादिलक्षणया भगवल्लिंगानांदर्शनेनात्मनोमनसश्चक्षुरादींद्रियाणांजयेनकर्मणामशास्त्रविहि
तानांसंन्यासेनत्यागेन ३४ एकस्यधर्मस्योभयचिह्नत्वंकथमितितत्राह यइति मतुप्प्रत्येकमभिसंबध्यते प्रवृत्तिमान्निवृत्तिमानिति भगवदुपासनादिप्रवृत्तिर्हिंसादिनिवृत्तिस्तद्वानित्यर्थः ३५ ३६
इदानीमुक्तपरमप्रमेयमुपसंहरति प्रावोचमिति ३७ संसृतीर्गतीःयासुसंसृतिषुप्रविशन्नयंजीवआत्मनःस्वस्यगतिंशरणमात्मानंनवेद ३८ उपदिष्टतत्त्वज्ञानानधिकारिणआह नैतदिति
खलइंद्रियारामोदुर्जनइत्यर्थः स्तब्धोगुरुनियोगमकुर्वाणःभिन्नोवैष्णवसमयेतरसमयनिष्ठः धर्मध्वजोदंभवान् ३९ लोलुपोविषयाभिलाषीखलत्वादिदोषरहितोपिममाभक्तश्चेन्नैवोपदेशयोग्यः प्रसं
गेनापीत्याशयेनोक्तम् जात्विति नैतावतापूर्णतइत्याह नमद्भक्तद्विषामिति ४० तर्ह्यनधिकारित्वेनैतदुत्सादनंस्यादितितत्राह श्रद्दधानायेति अनसूयुर्गुणेषुदोषाविष्करणबुद्धिरहितः ४१ बहिःस्वर्गा

क्रिययाक्रतुभिर्दानैस्तपःस्वाध्यायदर्शनैः ॥ आत्मेंद्रियजयेनापिसंन्यासेनचकर्मणाम् ३४ योगेनविविधांगेनभक्तियोगेनचैवहि ॥ धर्मेणोभयचिह्नेनयः
प्रवृत्तिनिवृत्तिमान् ३५ आत्मतत्त्वावबोधेनवैराग्येणदृढेनच ॥ ईयतेभगवानेभिःसगुणोनिर्गुणःस्वदृक् ३६ प्रावोचंभक्तियोगस्यस्वरूपंतेचतुर्विधम् ॥
कालस्यचाव्यक्तगतेर्योंतर्धावतिजंतुषु ३७ जीवस्यसंसृतीर्बह्वीरविद्याकर्मनिर्मिताः ॥ यास्वंगप्रविशन्नात्मानवेदगतिमात्मनः ३८ नैतत्खलायो
पदिशेन्नाविनीतायकर्हिचित् ॥ नस्तब्धायनभिन्नायनैवधर्मध्वजायच ३९ नलोलुपायोपदिशेन्नगृहारूढचेतसे ॥ नाभक्तायचमेजातुनमद्भक्तद्विषा
मपि ४० श्रद्दधानायभक्तायविनीतायानसूयवे ॥ भूतेषुकृतमैत्रायशुश्रूषाभिरतायच ४१ बहिर्जातविरागायशांतचित्तायदीयते ॥ निर्मत्सराय
शुचयेयस्याहंप्रेयसांप्रियः ४२ यइदंशृणुयादंबश्रद्धयापुरुषःसकृत् ॥ योवाभिधत्तेमच्चित्तःसह्येतिपदवींचमे ४३ ॥ इतिश्रीमद्भागवतेम० तृतीयस्कंधेका
पिलेयेत्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३३ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवंनिशम्यकपिलस्यवचोजनित्रीसाकर्दमस्यदयिताकिलदेवहूतिः ॥ विस्रस्तमोहपटलातमभिप्रणम्यतु
ष्टावतत्त्वविषयाखिलसिद्धभूमिम् १

दौ प्रेयसांप्रियतमानांपुत्रादीनांसकाशात् तदेतत्प्रेयइतिश्रुतेः ४२ अधिकारिणःफलज्ञानात्क्षिप्रप्रवृत्तिःस्यादित्यतस्तत्फलमाह यइदमिति अंबहिताहितवेदनइतिधातोस्तस्यटापिकृतेंबेतितत्संबुद्धिरंब
मातःअभिधत्तेवक्ति हिहेत्वावधारणइत्यभिधानादुभयमपिग्राह्यं एत्येवममपदवीमितिहियस्मात्तस्मात् श्रवणादिकंकर्तव्यमिति ४३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रयस्त्रिंशो
ध्यायः ॥ ३३ ॥ कपिलावतारेणोपदिष्टंतत्त्वज्ञानंदेवहूत्याःसिद्धमभूदितितत्स्तुतिव्याजेनविज्ञायतइतितदेतत्प्रतिपाद्यतेस्मिन्नध्याये पूर्वंकर्दमस्यशुश्रूषयाकांक्षितातत्प्रीतिकरत्वात्तस्यदयिताप्रेष्ठाभूत्सादेवहू
तिरेवंतदुक्तंनिशम्यतमभिप्रणम्यकपिलस्यविष्णुत्वंसूचयतीतंतुष्टावेत्यन्वयः कीदृशीविस्रस्तमुन्मीलितंमोहपटलमज्ञानाख्यंतिमिरंयस्याःसातथा कीदृशंतत्त्वंविष्णुस्तद्विषयाश्रुतेआखिलाअनल्पाआसि
द्धाःबह्मादयस्तेषांभूमिमाश्रयं यद्वा तत्त्वस्थितमज्ञानलक्षणंविषयापमतीतितत्त्वविषया भगवत्तत्त्वाज्ञानरहितेत्यर्थः १

SGDF

तस्त्वज्ञानंनास्तीतिध्वानितंस्पष्टयति अथेति अथमंगलमस्तु भगवंस्तेतवजठराब्जजातःउदरनाभिपद्मसंभूतोब्रह्मास्वयंयद्वपुर्दध्यौ किंक्रियाविशिष्टमत्राह अप्ययांतइति अप्ययांतेसलिलेप्रलयजलम
ध्येशयानं प्रलयावसानेदध्याविति वा किंगुणविशिष्टमत्राह भूतेति आकाशादीनिभूतानिश्रोत्रादीनींद्रियाणिअर्थाःशब्दादयःआत्मामनःएतेभ्योमयंप्रधानं। मयंप्रधानमुद्दिष्टमितिवचनात्। अत्रप्रधान
कार्यभूतादिभ्यःप्राधान्यकथनेनप्रधानादप्युत्तममितिज्ञातव्यं। त्वंप्रधानमयोदेवप्रधानादाधिकोयतइतिवचनात्। अत्रप्रधानादिशब्देनतदभिमानिनोलक्ष्म्यादयोग्राह्याः ततस्तदुत्तमत्वगुणविशिष्टमित्यर्थः
स्वतंत्रमपीतिभावेनाह गुणप्रवाहमिति सृष्ट्यादौसत्वादिगुणान्प्रवाहयतिप्रवर्तयतीति ज्ञानादिगुणाअस्यसंति अतोवाह गुणप्रवाहमिति ज्ञानादिगुणानांप्रवाहोयास्मिंस्तत्तथा नन्विदंसगुणंकिंनस्यादित्य
तउक्तं सदिति सत्सत्यं सत्सत्येभ्यर्हितेश्रेष्ठेसाधीयासिभवत्यपीतियादवः सदेवसौम्येदमग्रआसीदितिश्रुतेर्नशबलंकिंतुनिर्गुणं। इदंनिर्गुणंचेज्जगत्स्रष्टृअन्यत्स्यादित्यतउक्तं अशेषबीजमिति जगद्व्यंज
कंनिर्गुणमेवस्रष्टृइत्यर्थः २ जगद्व्यंजकत्वंस्पष्टयंतीभवानपिसएवेत्याह सएवेति सएवतादृग्वपुष्मानेवाणुमात्रभेदराहितोभगवान् विश्वस्यसर्गादिविधत्तइत्यन्वयः युगपन्नेत्याह गुणप्रवाहेष्विति गुण
प्रवाहेषुगुणैःसृष्ट्यादिपरंपरासुब्रह्मादिरूपेणविभक्तंराजससात्विकतामसप्रवर्तकत्वभेदेनपृथक्कृतंवीर्यंमाहात्म्यंयस्यसतथा कार्येषुप्रवर्तमानोदेवदत्तवत्क्लिष्टकारीकिंनेत्याह अनीहइति अत्रहेतुगर्भविशेष

देवहूतिरुवाच ॥ अथाप्ययांतेसलिलेशयानंभूतेंद्रियार्थात्ममयंवपुस्ते ॥ गुणप्रवाहंसदशेषबीजंदध्यौस्वयंयज्जठराब्जजातः २ सएवविश्वस्यभवान्वि
धत्तेगुणप्रवाहेषुविभक्तवीर्यः ॥ सर्गाद्यनीहोवितथाभिसंधिरात्मेश्वरोऽतर्क्यसहस्रशक्तिः ३ सत्वंभृतोमेजठरेणनाथकथंनुयस्योदरएतदासीत् ॥ विश्वंयु
गांतेवटपत्रएकःशेतेस्ममायाशिशुरंघ्रिपानः ४ त्वंदेहतंत्रःप्रशमायपाप्मनांनिदेशभाजांचविभोविभूतये ॥ यथावतारास्तवसूकरादयस्तथायमप्यात्म
पथोपलब्धये ५ यन्नामधेयश्रवणानुकीर्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपिक्वचित् ॥ श्वादोपिसद्यःसवनायकल्पतेकुतःपुनस्तेभगवन्नुदर्शनात् ७

णमाह अवितथाभिसंधिरिति सत्यसंकल्पादित्यर्थः एवंविधोन्योनास्तीतिभावेनाह आत्मेश्वरइति अविशेषेणात्मनांजीवानामीश्वरत्वादन्योनास्तीत्यर्थः एकस्यापिचित्रशक्तिस्वभावादीश्वरत्वंकथमु
पपद्यतइतितत्राह अतर्क्येति विचित्रशक्तिःपुरुषःपुराणइतिश्रुतेः, ३ अतर्क्यशक्तिसहस्रत्वमनुमापयाति सत्वमिति नाथयस्यतवजठरएतद्विश्वमासीद्युगांतेमाययेच्छयाशिशुरंघ्रेरंगुष्ठस्यपानंयस्यसों
घ्रिपानोभूत्वाएकएवसन्वटपत्रेशेतेसत्वंमेजठरेणकथंनुभृतःस्मअहोतवातर्क्यसहस्रशक्तित्वमनुमिनोमियतोहंसर्षपमात्रभारमपिवोढुमशक्तात्रैलोक्यधरंत्वामवहमिति ४ इदानींकपिलस्यभगवतोऽतर्क्य
सहस्रशक्तिनाहरिणैकत्वंप्रकाश्यतदवतारप्रयोजनंविज्ञापयति त्वंदेहतंत्रइति विभोव्याप्त देहेनतंत्रंसूतिः प्रकाशोयस्यसतथा सत्वंसच्चिदानंदाद्यात्मकदेहेनैवप्रकाशितवानवतारवानसि नतुजीववत्प्राकृत
भौतिकदेहवत्त्वेन देवयथातवसूकरादयोवताराःहिरण्याक्षादिपाप्मनांप्रशमायपथानिदेशभाजामाज्ञाकारिणांब्रह्मादिदेवानांविभूतयेकृताःस्युस्तथायमप्यवतारः कल्पादिनाप्रलुप्तस्यसत्पथस्य
ज्ञानमार्गस्योपलब्धयेप्रकाशनायत्वयाकृतइतिशेषः ५ क्षीरेऽपिवयंत्वद्दर्शनादिनाकृतार्थाइत्यत्रकैमुत्यन्यायमाह यन्नामधेयेति श्वादःश्वभक्षकःसवनायसोमलतावहननाय यज्ञकरणायेत्यर्थः
कल्पतेसमर्थोभवति ६



SGDF Sri Gurgeshwara Digital Foundation

श्रीविष्णुभक्त्यभावेसोमयाजित्वमप्यप्रयोजकमितिभावेनाह अहोबतेति अनंतरातीतग्रंथेसोमयाजीसामान्यतःप्रस्तुतस्तत्रद्वित्वंसंभाव्यते वैष्णवश्चावैष्णवश्चेति अतोनयोरवैष्णवसोमयाजिनः श्वपचोगरीयानहोविष्णुभक्तेःसारस्यं सास्यास्तीत्याह यज्जिह्वेति यस्यश्वपचस्यजिह्वाग्रेतुभ्यंतवनामवर्ततें । लटाक्रियासमभिव्याहारंसूचयाति । तुभ्यमिति चतुर्थ्यानारायणायनमइत्यादिनामच तुर्थ्यंतेनप्रयोक्तव्यमितिध्वनयाति । नन्विदंभक्तिमतएवसंभाव्यते भक्तिस्तुबहुजन्मसंचीर्णपुण्यवतएव । बहूनांजन्मनामंतेकृष्णेभक्तिःप्रजायतइतिवचनात् । अतःकथंतामसयोनेःश्वपचस्येतितत्राह तेपु स्तपइति इदानींतननामसंकीर्तनेनानुमितपुरातनतपआदिनांतःकरणशुद्धिरस्तीतिज्ञायते ७ अवतारमूलरूपयोर्नकश्चिद्विशेषोस्तीतियदुक्तंतन्मयासम्यगवबुद्धमितिविज्ञापयंतीस्तुतिमुपसंहरति तं त्वेति अहंज्ञानमेकमित्यादिनाप्रतिपादितोयस्तंत्वावंदइत्यन्वयः नकेवलंवाचाकिंतुकायेनापीतिभावेनोक्तमद्धेति अनेनमातृत्वाभिमानेनपूज्यत्वाभिमानमपहस्तयाति प्राकृताप्राकृतयोरैक्यंकथंस्या दित्यतउक्तं ब्रह्मेति ब्रह्मशब्दस्यानेकार्थप्रवृत्तेःकथंनिर्णयइत्युक्तं परंपुमांसमिति अतोस्मिलोकेवेदेचप्रथितःपुरुषोत्तमइतिगीतोक्तत्वादित्यर्थः तत्रज्ञानिप्रत्यक्षंप्रमाणमितिभावेनाह प्रत्यक्स्रोत स्यात्मनीति विषयसंचरणंमुक्त्वाप्रत्यगात्मानिद्वारानदीप्रवाहवत्स्यंदमानेआत्मनिमनसिसंभाव्यंप्रत्यक्षीकरणयोग्यं चक्षुरादींद्रियैःसहप्रत्यगंचति आत्मनिहृदयेइतिवा । कथमपरोक्षीकुर्वंतीतितत्राह स्व

अहोबतश्वपचोतोगरीयान्यज्जिह्वाग्रेवर्ततेनामतुभ्यम् ॥ तेपुस्तपस्तेजुहुवुःसुरार्यान्ब्रह्मानूचुर्नामगृणंतियेते ७ तंत्वामहंब्रह्मपरंपुमांसंप्रत्यक्स्रोत स्यात्मनिसंविभाव्यम् ॥ स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहंवंदेविष्णुंकपिलंवेदगर्भम् ८ मैत्रेयउवाच ॥ ईडितोभगवानेवंकपिलाख्यःपरःपुमान् ॥ वाचाऽवि क्लवयेत्याहमातरंमातृवत्सलः ९ श्रीभगवानुवाच ॥ मार्गेणानेनमातस्तेसुसेव्येनोदितेनमे ॥ आस्थितेनपरांकाष्ठामचिरादवरोत्स्यसि १०

तेजेतिस्वतेजसास्वरूपभूतसच्चिदानंदलक्षणप्रभावेनध्वस्तगुणप्रवाहंनित्यनिरस्तसंसारं । कथंनिरूप्यवंदनमितितत्राह विष्णुंकपिलमिति सकलजगद्व्यापीनारायणःकपिलनाम्नाऽवतीर्णइतिबलानंद स्वरूपत्वाद्विष्णुःकंसुखंपिबतीत्यानंदानुभवात्लात्सर्वादानाच्चकपिलइत्येकार्थत्वाच्च लाआदानेइतिधातुः अत्रप्रमाणंध्वनयति वेदगर्भमिति षकारोबलमेषह्यानंदमादत्तइत्यादिवेदेनगर्भोग्रहणंज्ञानं यस्यसतथातं गृभ्णामितेसौभगत्वायहस्तमितिश्रुतेः । यद्वावेदतात्पर्यमित्यर्थः वेदोगर्भेयस्यसतथातमितिवा स्वगुणप्रतिपादकत्वेनातिप्रियत्वादितिवा वेदांविस्तीर्यबिभर्तीतिवा अनेनवेदानित्यत्व स्यग्राहकेष्विदमेवमुख्यंप्रमाणमितिध्वनयाति अत्रहरेरन्यान्यपियानियानिनामानितैस्तैर्विशिष्टंत्वांवंदइतिद्योतनायब्रह्मादिबहुनामग्रहणमित्यवगंतव्यम् ८ नन्वनेनस्तोत्रेणकपिलस्यकश्चित्प्रसादवि शेषोजातश्चेदुक्तंसर्वंसत्यंस्यादिदंचाध्येतुःप्रयोजकंस्यादतोत्रतादृशंलिंगंकिमित्याशंक्यभगवान्तादृक्लिंगगर्भितांवाचंवक्तीत्याह ईडितइति अविक्लवयाअदीनया इदमेवंप्रसादलिंगमितीतिशब्देनसू चितंप्रसादविशेषंस्पष्टयति मार्गेणेति काष्ठामानंदोत्कर्षमवरोत्स्यसिनित्याभिव्यक्तंकरिष्यसि अचिरादित्यनेनकपिलस्यमातरिप्रसादातिशयंसूचयाति १०

SGTF
Foundation

नमयेतद्गाथावदुक्तंकिंतुमात्रोपदेशवदत्तोत्रत्वयास्तिक्यबुद्धिःकर्तव्येत्याह श्रद्धस्वैतदिति मह्यंममामुद्दिश्येतिवानैवत्तंत्रज्ञानमुक्तंकिंतुवैदिकमेवेतिभावेनाह जुष्टंयदिति तत्प्राप्तावरहेतुश्चेद्वैदिकमप्य प्रयोजकमितितत्राह येनेति अनेनत्वंसाक्षात्परंब्रह्मेतिदेवहूत्यायदुक्तंतत्सत्यमितिद्योतितं विपक्षेबाधकमाह मृत्युमिति नतन्मतंविदंतीत्यतद्विदःमृत्युंसंसारंतन्मतविरुद्धमैक्यमतंविदंतीति मृत्युंनिस मरणरूपमंधंतमोगच्छंतीत्यर्थः ११ देवानांनृषुचिरवासोनधर्मइतिविदुषास्वयमपितज्ज्ञातित्वात्पुनर्हरिणाकिमकारीतितत्राह इतीति इतिशब्देनगतेर्ज्ञानस्यसमग्रानुग्रहहेतुत्वलक्षणत्वंवाक्तिउपदे शेनप्रदर्श्यमातुर्विश्वासार्थंक्वचित्प्रसंगात्स्वात्मनोगतिंस्वरूपस्थितिंवाप्रदर्श्यैत्यनेनद्योतयति उशतीमभीष्टवर्षिणीं स्वेच्छयाज्ञानोपदेष्टृत्वेनगुरुत्वादात्मपुत्रत्वेनसुहृत्त्वात्सादेवहूतिः पुत्रगमनंकथमनु जज्ञेनिर्दयहृदयत्वेनेत्याशंक्यापरिहार्यत्वाद्ब्रह्मज्ञानित्वात्स्वात्मस्थत्वाच्च १२ तथापितस्याइतोधिकंदुःखंनाभूदितिलक्षयति साचापीति सादेवहूतिश्चस्वगार्हस्थ्यंतृणवद्धित्वा अक्लेशापिपुत्रविश्लेषणातु रासतीवदनंकिंचिच्चकारपुत्रविरहोत्पन्नदुःखानलशुष्कंकृतवतीत्यर्थः अपिसंभावितमेतत्लोकदृष्टत्वात् किंततोन्यत्रगतेत्यतउक्तं तस्मिन्निति सरस्वत्यास्तटेआसीनत्वात्समाहिता समाधानस्यफलमाह

श्रद्धस्वैतन्मतंमह्यंजुष्टंयद्ब्रह्मवादिभिः ॥ येनमामभयंयायान्मृत्युमृच्छंत्यतद्विदः ११ मैत्रेयउवाच ॥ इतिप्रदर्श्यभगवानुशतीमात्मनोगतिम् ॥ स्वमा त्राब्रह्मवादिन्याकपिलोनुमतोययौ १२ साचापितनयोक्तेनयोगादेशेनयोगयुक् ॥ तस्मिन्नाश्रमआसीनासरस्वत्याःसमाहिता १३ अभीक्ष्णावगाहक पिशान्जटिलान्कुटिलालकान् ॥ आत्मानंचोग्रतपसाबिभ्रतीचीरिणंकृशम् १४ प्रजापतेःकर्दमस्यतपोयोगविजृंभितम् ॥ स्वगार्हस्थ्यमनौपम्यंप्रार्थ्यं वैमानिकैरपि १५ पयःफेननिभाःशय्यादांतारुक्मपरिच्छदाः ॥ आसनानिचहैमानिसुस्पर्शास्तरणानिच १६ स्वच्छस्फटिककुड्येषुमहामारकते षुच ॥ रत्नदीपार्चिषोभांतिललनारत्नसंयुताः १७ गृहोद्यानंकुसुमितैरम्यंबह्वमरद्रुमैः ॥ कूजद्विहंगमिथुनंगायन्मत्तमधुव्रतम् १८ यत्रप्रवि ष्टमात्मानंविबुधानुचराजगुः ॥ वाप्यामुत्पलगंधिन्यांकर्दमेनोपलालितम् १९ हित्वातदीप्सिततममप्याखंडलयोषिताम् ॥ किंचिच्चकारवदनं पुत्रविश्लेषणातुरा २०

योगादेशेनेति योगादेशेनज्ञानलक्षणोपायोपदेशेनकारणेनयोगंभगवद्ध्यानंयुंक्तइतियोगयुक् १३ तथानेनांतरशुद्धिरस्याएवंबाह्यशुद्धिरप्यस्तीतिभावेनाह अभक्ष्णेति अनेननित्यस्नानेनस्त्रीणां तिथ्यादौस्नानंव्यावर्तयति आत्मानंदेहंकृशंबिभ्रतीत्यनेनफलमूलाद्यशनमपिनास्तीतिलक्ष्यते १४ स्वगार्हस्थ्यस्त्यागेकिंकारणंयेनयोगेनदुःखंस्यादितितत्राह अनौपम्यमित्यादिना न उपमायायोग्यंयस्यतदनौपम्यं वैमानिकैर्देवैरेवंविधमाहात्म्येनिमित्तमाह प्रजापतेरिति १५ प्रार्थ्यत्वेपिनिमित्तमाह पयःफेननिभाइति यत्रगार्हस्थ्ये गोक्षीरफेनमृदुशय्यादयःसंतीतिशेषः दांताः गजदंतनिर्मिताःरुक्मेणस्वर्णेनपरिच्छदोलंकारोयासांताः सुस्पर्शाःस्पर्शसुखकराःआस्तरणानिकटादयोयेषुतानितथा १६ ललनारत्नैःसंयुतारत्नदीपार्चिषःकुड्येषुन्यस्तस्त्रीरत्नहस्तन्यस्तरत्नदीपा र्चिषःस्वच्छस्फटिकादिमणिमयकुड्येषुभांतीत्यर्थः १७ कुसुमितैर्बहुभिरमरद्रुमैःरम्यंगृहोद्यानंचभातीत्यर्थः १८ यत्रगृहोद्यानेउत्पलगंधिन्यांवाप्यांप्रविष्टंकर्दमेनोपलालितमात्मानंविबुधानुचराज गुरित्यन्वयः १९ पुनरपिकीदृशंस्वगार्हस्थ्यमाखंडलयोषितामिंद्रस्त्रीणामीप्सिततममत्यर्थकमनीयम् २०



SGDF

प्रतिविरहादपिपुत्रविरहोदुःसहइतिभावेनोक्तमेवविवृणोति वनमिति २१ नन्वेवंतर्हिपुत्रविरहोद्भूतदुःखार्तमनाभगवदुपास्तिमप्यभांक्षीत्किंतत्राह तमेवेति अनेनतस्याउपास्तिप्रकारोदर्शितइ
ति एवकारेणसूचितांविजातीयव्यावृत्तिंस्पष्टयति निस्पृहेति २२ ननुसुतोक्तमन्यदन्यदुपास्तेपुत्रवियोगभ्रांतबुद्धित्वादित्याशंक्याह ध्यायतीति समस्तांचितासर्वावयवचिंताव्यस्तांचिंतै
कैकावयवचिंतातया २३ तस्याउपास्तेःफलमाह भक्तिप्रवाहेति सादेवहूतिर्विष्णुःसर्वोत्तमइतिज्ञानसहितनिरतिशयप्रेमलक्षणभक्तिनदीप्रवाहयोगेनबलीयसास्वर्गादेःपुरुषार्थश्रुतिमुग्धबु
द्धिराहित्येनबलिष्ठेनवैराग्येणयुक्तंयदनुष्ठानमखंडध्यानंतस्माज्जातेनब्रह्महेतुनापरब्रह्मप्रसादजननकारणेन ब्रह्महेतिनेतिपाठेब्रह्मवशीकरणायुधेनेत्यर्थः २४ अतएवविशुद्धेनैकत्वसंशयलक्षणदो
षरहितेनाविर्भूतेनज्ञानेनात्मनास्वस्वरूपमनसात्मानंस्वाबिंबभूतंविश्वतोमुखंसर्वज्ञंच स्वतएवस्वानुभूत्यातिरोभूतंदूरतोनिरस्तंमायागुणैःसत्वादिभिःदेहबंधलक्षणंयस्यसतथातं हरिंददर्शेतिशेषः २५
साऽपरोक्षज्ञानोदयानंतरमीदृशीमवस्थांप्रापेत्याह ब्रह्मणीति सायदापरमात्मानमद्राक्षीत्तदात्मानंस्वशरीरंनसस्मारेत्यन्वयः कीदृशीआत्मसंश्रयेस्वाधारेभगवतिषड्गुणपूर्णेब्रह्मणिकालतोदेश

वनंप्रव्रजितेपत्यावपत्यविरहातुरा ॥ ज्ञाततत्त्वाप्यभून्नष्टेवत्सेगौरिववत्सला २१ तमेवध्यायतीदेवमपत्यंकपिलंहरिम् ॥ बभूवाचिरतोवत्साहानिस्पृहातादृशेगृहे २२ ध्यायतीभगवद्रूपंयदाहध्यानगोचरम् ॥ सुतंप्रसन्नवदनंसमस्तव्यस्तचिंतया २३ भक्तिप्रवाहयोगेनवैराग्येनबलीयसा ॥ युक्तानुष्ठानजातेनज्ञानेनब्रह्महेतुना २४ विशुद्धेनतदात्मानमात्मनाविश्वतोमुखम् ॥ स्वानुभूत्यातिरोभूतमायागुणविशेषणम् २५ ब्रह्मण्यवस्थितमतिर्भगवत्यात्मसंश्रये ॥ निवृत्तजीवभावत्वात्क्षीणक्लेशाप्तनिर्वृतिः २६ नित्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुणभ्रमा ॥ नसस्मारतदात्मानंस्वप्नदृष्टमिवोत्थितः २७ तद्देहोपरतःपोषोप्यकृशश्चाध्यसंभवात् ॥ बभौमलैरवच्छन्नःसधूमइवपावकः २८ स्वांगंतपोयोगमयंमुक्तकेशंगतांबरम् ॥ दैवगुप्तंनबुबुधेवासुदेवंप्रविष्टधीः २९

तोगुणतोव्याप्तेहरावववस्थितमतिरेकाग्रमनावृत्तजीवभावत्वान्मुक्तलिंगशरीराभिमानत्वाद्वीतक्लेशानिरस्तदुःखाप्राप्तनिर्वृतिराप्तपरमानंदा २६ नित्यारूढसमाधित्वान्नित्यंहरावेवसन्निविष्टमनस्क
त्वात्परावृत्तगुणभ्रमापरावृत्तःपराभूतःगुणेषुशब्दादिविषयेषुदुःखसाधनेषुसुखसाधनत्वबुद्धिभ्रमोयस्याःसाकथमिवस्वप्नदृष्टमिवोत्थितःस्वप्नादुत्थितः स्वप्नेदृष्टंयथानस्मरतितथेति नन्विदंनिदर्शनं
विवृत्तजीवभावत्वेकथमुपपद्यते स्वप्नदृशोजीवत्वानिवृत्तेरितीयमाशंका । जीवोपाधिप्रभृतयआमुक्तेःसर्वदेहिनाम् । नियमात्तत्वभावस्तुनिष्फलत्वादुदीर्यतइत्यनेनपरिहरणीया । एतत्स्मृत्यर्थद्योतना
यस्वप्नोत्थितनिदर्शनमितितात्पर्यार्थोज्ञातव्यः २७ इदमपरोक्षज्ञानोदयानंतरंलक्षणमित्याह तद्देहइति परुयदोषोपगतःसवस्याःदेहोबभावित्यन्वयः आध्यसंभवाच्छरीरकार्श्यहेतुमनोदुःखाभावाद
कृशत्वंअकृतइतिपाठेविहितस्नानादिशून्यइत्यर्थः युगेऽक्षपातेपर्याप्तिकृतंकीर्वेहितेर्थवदितियादवः यद्वाअपर्याप्तोसमाप्तप्रारब्धकर्मा २८ शरीराभिमानाभावादाध्यसंभवोनुमीयतइतिभावेनाह स्वांगमिति
गोपुत्रभावात्कथंतद्देहावस्थानमत्राह दैवेति दैवेनहरिणागुप्तंरक्षितं रक्षणेनिमित्तमाह वासुदेवेति २९

श्रवणसुखस्याप्यस्यप्रसंगस्यकदानुसमाप्तिरितिमंदाशंकांपरिहरंस्वदेहस्यप्रारब्धकर्मनिर्वाणेनतस्याः श्रीनारायणप्राप्तिंवक्ति एवंसेति अविरहंसर्वगतंनिर्वाणंप्रकृतिप्राकृतशरीररहितंनिर्वृतंवा हेत्य
नेनेतिहाससमाप्तिंसूचयति ३० पूर्वंशुक्लस्यहरेरश्रुबिंदुनिपाताद्बिंदुसरोनामाभूत् इदानीमस्याःदेवहूत्याःसिद्धपदहेतुत्वात्सिद्धपदमितिनामांतरंवक्ति तद्वीरेति वीरविदुर ३१ तत्रतद्देहोदाहकाभावा
च्छ्वसृगालगोचरत्वेलोकहितैषणक्षेत्रस्तुतिर्व्यर्थास्यादितितत्राह तस्याइति तन्मर्त्यंशरीरंस्रोतसांनदीनांप्रवरासरित् ३२ पूर्वंकपिलगमनस्यकर्मेणोक्तमधुनातत्पूर्वंतद्गमनंवक्ति कपिलोपीति महायोगी
पूर्णज्ञानप्रिागुदीचींदिशंशंकररक्षिताम् ३३ दत्तेअर्हणनिकेतनेपूजानिवासस्थानेयस्मैसतथा ३४ योगंध्यानलक्षणंवाप्राणायामलक्षणंवा सांख्याचार्यैःयथार्थज्ञानोपदेष्टृभिःसनकादिभिः नायं
योमःस्वप्रयोजनोपदेशार्थःकिंतुलोकसुखार्थइत्याह त्रयाणामिति उपशांत्यैमंगलाय ३५ मैत्रेयोविदुरंसंबोधयंस्तत्प्रश्नपरिहारकथनमुपसंहरति एतन्निगदितमिति नकेवलंदेवहूत्याएवसिद्धिहेतुः

एवंसाकपिलोक्तेनमार्गेणाविरहंपरम् ॥ आत्मानंब्रह्मनिर्वाणंभगवंतमवापह ३० तद्वीरासीत्पुण्यतमंक्षेत्रंत्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ नाम्नासिद्धपदंयत्रसासं
सिद्धिमुपेयुषी ३१ तस्यास्तद्योगविधुतमाशुमर्त्यंमभूत्सरित् ॥ स्रोतसांप्रवरासौम्यसिद्धिदासिद्धसेविता ३२ कपिलोपिमहायोगीभगवान्पितुराश्र
मात् ॥ मातरंसमनुज्ञाप्यप्रागुदीचींदिशंययौ ३३ सिद्धचारणगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः ॥ स्तूयमानःसमुद्रेणदत्तार्हणनिकेतनः ३४ आस्तेयोगं
समास्थायसांख्याचार्यैरभिष्टुतः ॥ त्रयाणामपिलोकानामुपशांत्यैसमाहितः ३५ मैत्रेयउवाच ॥ एतन्निगदितंतातयत्पृष्टोहंत्वयानघ ॥ कपिलस्यचसं
वादोदेवहूत्याश्चपावनः ३६ यइदमनुशृणोतियोभिधत्तेकपिलमुनेर्मतमात्मयोगगुह्यम् ॥ भगवतिकृतधीःसुपर्णकेतावुपलभतेभगवत्पदारविंदम् ॥
॥ ३७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयेचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

किंतुलोकस्यचेतिचार्थः ३६ श्रोत्रादीनांप्रियप्रवृत्त्यर्थंश्रवणादिफलमाह यइदमिति आत्मयोगगुह्यंपरमात्मप्राप्तिसाधनज्ञानोपायानांमध्येरहस्यं यःसुपर्णकेतौगरुडध्वजेभगवतिकृतधीःश्रवणादि
नेदंमतमभिधत्तेअभ्यस्यति सचभगवत्पदारविंदमुपलभतेऽपरोक्षीकरोतीति ३७ ॥ सुनीलनीरदश्यामंसच्चिदानंदविग्रहं । रमारमणमीशेशंविठ्ठलंसमुपास्महे ॥ १ ॥ पदरत्नावलीनामतृतीयस्कंधप्रका
शिनी ॥ वनमालेवदेवेशतवकंठेविराजताम् ॥ २ ॥ तृतीयस्कंधमारुह्यगिरींद्रमिवगह्वरम् ॥ अवरूढेमयिस्निग्धाःकृपांकुर्वंतुसाधवः ॥ ३ ॥ इतिश्रीमन्महेंद्रतीर्थपूज्यपादशिष्यविजयध्वजतीर्थमुनीं
द्रकृतायांश्रीमद्भागवतटीकायांपदरत्नावल्यांतृतीयस्कंधेचतुस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥



SGF
Shri Gurgrahana Digital Foundation

SGDF
Sri Gargeshwari Digital Foundation

॥ इति श्रीमद्भागवते तृतीयः स्कंधःसमाप्तः ॥

SGDF
Sri Gurgeshwari Digital Foundation